

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
HUMANITĀRĀ FAKULTĀTE

VALODA – 2016

*Valoda
dažādu kultūru
kontekstā*

XXVI Zinātnisko rakstu krājums
Proceedings of Scientific Readings XXVI

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
AKADĒMISKAIS APGĀDS „SAULE”
2016

VALODA – 2016. Valoda dažādu kultūru kontekstā. XXVI Zinātnisko rakstu krājums. Atb. red. S. Polkovņikova. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2016. 376 lpp.

Rakstu krājumā „*Valoda – 2016. Valoda dažādu kultūru kontekstā*” iekļauti Humanitārās fakultātes XXVI Zinātnisko lasījumu materiāli.

Krājumā publicēti raksti par latviešu, lietuviešu, krievu, angļu, vācu u. c. valodas dažādu līmeņu parādībām: diachroniskie, areālie, sinchroniskie un kontrastīvie pētījumi, tulkošanas, lingvokulturoloģiskie un sociolingvistiskie jautājumi.

Visi raksti tiek anonīmi recenzēti.

Atbildīgā redaktore
Svetlana Polkovņikova (Daugavpils Universitāte)

Redakcijas kolēģija
Varvara Dobrovoļska (Krievijas Federācijas Kultūras ministrijas Valsts krievu folkloras centrs)
Ina Druviete (Latvijas Universitāte)
Jeļena Goreglāda (Vitebskas Valsts universitāte)
Zaiga Ikere (Daugavpils Universitāte)
Geno Čačkiene (Šauļu Universitāte)
Jeļena Koņicka (Vilņas Universitāte)
Anatolijs Kuzņecovs (Daugavpils Universitāte)
Regīna Kvašīte (Šauļu Universitāte)
Ilze Oļehnoviča (Daugavpils Universitāte)
Gaļina Sirica (Daugavpils Universitāte)
Vilma Šaudiņa (Daugavpils Universitāte)
Anželika Šteingolda (Tartu Universitāte)
Irina Visocka (Novosibirskas Valsts universitāte)

Literārie redaktori un korektori
S. Meškova (angļu val.), J. Butāne-Zarjuta (latviešu val.),
V. Šaudiņa (lietuviešu val.), G. Sirica (krievu val.), V. Taļerko (vācu val.)

Māksliniece: S. Kukle
Maketētāja: M. Stočka

Redakcijas adrese
Humanitārā fakultāte, Vienības ielā 13, Daugavpils, LV-5401, Latvija
e-pasts hf@du.lv

Kopš 2013. gada rakstu krājums „*Valoda. Valoda dažādu kultūru kontekstā*” iekļauts „EBSCO Publishing” Starptautiskajā humanitāro zinātņu resursu datubāzē (Humanities Source International Database).

LANGUAGE 2016. Language in Various Cultural Contexts. Proceedings of Scientific Readings XXVI. Ed. S. Polkovnikova. Daugavpils: Daugavpils University Academic Press “Saule”, 2016. 376 p.

“Language 2016. Language in Various Cultural Contexts” contains Proceedings of Scientific Readings of the Faculty of Humanities XXVI.

This selection is devoted to the phenomena of various levels in Latvian, Lithuanian, Russian, English, German etc. languages, and represents works in diachronic, areal, synchronic and contrastive linguistics. It also includes the issues on the research carried out into lingvo-cultural and sociolinguistic fields.

The articles are evaluated by anonymous reviewers.

Editor

Svetlana Polkovnikova (Daugavpils University)

Editorial Board

Varvara Dobrovolskaya (State Center of
the Russian Folklore of the Ministry of Culture
of the Russian Federation)

Ina Druviete (Latvian University)

Alena Garagliad (Vitebsk State University)

Zaiga Ikere (Daugavpils University)

Genovaitė Kačiuškienė (Šiauliai University)

Jelena Konicka (Vilnius University)

Anatoly Kuznecov (Daugavpils University)

Regina Kvašytė (Šiauliai University)

Ilze Olēhnoviča (Daugavpils University)

Gaļina Sirica (Daugavpils University)

Vilma Šaudiņa (Daugavpils University)

Anzhelika Shteingold (Tartu University)

Irina Vysotskaya (Novosibirsk State University)

Editorial Address

Humanitārā fakultāte, Vienības ielā 13, Daugavpils, LV-5401, Latvia
e-mail hf@du.lv

Collection of scientific articles “Language. Language in Various Cultural Contexts” is indexed in “EBSCO Publishing” Humanities Source International Database since 2013.

Saturs / Contents

DIAHRONIJA UN AREĀLIE PĒTĪJUMI

Laimutė BUČIENĖ. Medžiagos reikšmės junginiai lietuviai liaudies dainose: semantinis ir kognityvinis aspektai (Word Phrases Denoting Material in Lithuanian Folk Songs: Semantic and Cognitive Aspects)	11
Brigita BUŠMANE. Ģermānisms <i>gaņģis</i> latviešu valodā (Germanism <i>gaņģis</i> in Latvian)	17
Genovaitė KACIUŠKIENĖ, Irena KRUOPIENĖ. Tarminė leksika ir leksinės svetimybės Agnès Žagrakalytės romane „Eigulio duktē: byla F 117“ (Dialectal Lexis and Lexical Barbarisms in the Novel „Eigulio duktē: byla F 117“ by Agnè Žagrakalytè)	25
Bronius MASKULIŪNAS. Jokūbo Morkūno <i>Postilės</i> perikopių autorystės klausimu (The Issue of Authorship of Pericopes in Jokūbas Morkūnas' <i>Postil</i>)	31
Regina RINKAUSKIENĖ. Vidurinės ir jaunosios kartos uteniškių tarminės nuostatos (Linguistic Attitudes of the Middle-Aged and Young Generation Speaking the Sub-Dialect of Utena)	38
Elga SKRŪZMANE. Frazeoloģiskas pārdomas par dažām Dieva radībām G. Manceļa „Postillā“ (Phraseological Reflections on Several Creatures of God in “Lang-gewünschte Lettische Postill” by Georg Manzel)	45
Anna STAFECKA. „Baltu valodu atlants”: par dažām paralēlēm ar reljefu saistītajā leksikā (“Atlas of the Baltic Languages”: Some Parallels in Terrain-related Vocabulary)	52

KONTRASTĪVIE PĒTĪJUMI UN TULKOŠANAS JAUTĀJUMI

Vytautė DAUGĖLAITĖ, Aušra JANKAUSKAITĖ. Application of Addition and Omission Translation Strategies in Lithuanian Translation of Subheadings and Captions in <i>National Geographic</i> Articles (Применение стратегий дополнения и опускания в переводе на литовский язык подзаголовков и подписей под иллюстрациями статей журнала <i>National Geographic</i>)	59
Larisa IGNATJEVA, Dace ŠOSTAKA. Semantic Field of “Dance” in the Story “A Rose for Ecclesiastes” by Roger Zelazny and Its Translations into Russian (Dejas semantiskais lauks Rodžera Zelaznija stāstā „Roze Sālamanam mācītājam” un tā tulkojumā krievu valodā)	68
Svetlana ILJINA. Sentence Typology in Newspaper Headlines in British and Latvian Press (Teikumu tipoloģija laikrakstu virsrakstos britu un latviešu presē)	76
Svetlana KOROĻOVA, Veneta ŽIGURE. Translation of Culture-specific Words and Cultural Vulnerability (Kultūrreāliju tulkošana un teksta kultūras ievainojamība)	83

Анатолий КУЗНЕЦОВ. Лингвистическая задача в переводах рассказа <i>The Dancing Men</i> A. Конан Дойля (The Problem of Deciphering in Translations of the Story <i>The Dancing Men</i> by A. Conan Doyle)	90
Галина СЫРИЦА. Фитоморфизмы в аспекте коннотации (на материале русского, польского, латышского языков) (Phytomorphisms in the Aspect of Connotation (in the Russian, Polish, Latvian Languages))	96
Jeļena TRETJAKOVA. SYMBOLS AND FIGURES as the Source Domain Employed for Metaphorical Representation of Transport Terms (Simboli un figūras kā visbiežāk izmantotais avotdomēns transporta terminu metaforiskajā reprezentācijā)	103
Māra VALPĒTERE. „Jā” un „nē” funkcijas latviešu un norvēģu sarunvalodā (The Functions of “Yes” and “No” in Spoken Latvian and Norwegian)	110
SINHRONIJA: FONĒTISKAIS UN GRAMATISKAIS ASPEKTS	
Solveiga ČEIRANE. Divskaņu komponenti bērnu un pieaugušo uztverē (Diphthongs in the Perception of Children and Adults)	117
Andra KALNAČA. Partitīva konstrukcijas latviešu valodā (Partitive Constructions in Latvian)	125
Dace MARKUS, Solveiga ČEIRANE. Celā uz līdzskaņu fonēmu izrunas testa izveidi bērniem (Towards the Creation of a Consonant Phoneme Pronunciation Test for Children)	132
Dace MARKUS, Olga UREKA. Latviešu monolingvālu bērnu līdzskaņu savienojumu vienkāršošanas paņēmieni 3–5 gadu vecumā (Cluster Reduction Strategies by Monolingual Latvian-Speaking Children Aged 3 to 5)	138
Алексей ВОРОБЕЦ. Адресатные функции распространителей структурной модели предложения (The Addressee Functions of Extenders of the Structural Model of a Sentence)	146
Anna VULĀNE. Novitātes pirmsskolas vecuma bērnu latviešu valodas attīstības izpētē (Novelties in the Research of Preschool Age Children’s Latvian Language Development)	151
SINHRONIJA: LINGVOKOGNITĪVAIS, LINGVOKULTUROLOGISKĀIS UN SOCIOLINGVISTISKAIS ASPEKTS	
Ирина ДИМАНТЕ. Языковая картина Латвии в мультикультурном аспекте (The Linguistic Picture of Latvia in a Multicultural Aspect)	157
Larisa ILJINSKA, Oksana IVANOVA, Zane SEŅKO. Mosaic of Multimodal Texts (Multimodālo tekstu mozaīka)	164
Игорь КОРОЛЁВ. Параметрическая модель национального кооперативного коммуникативного поведения (Parametric Model of National Cooperative Communicative Behavior)	170

Solveiga LIEPA, Zaiga IKERE. Multimodal Metaphors in Printed Advertisements: A Case Study (Multimodālās metaforas drukātajā reklāmā: piemēru analīze)	176
Dace LIEPINĀ. Insight into Designations of Corporate Strategies in the English Language (Ieskats korporatīvo stratēģiju apzīmējumos angļu valodā)	186
Indra ODINA, Anna STAVICKA. Linguistic Scenarios in Latvian Higher Education Settings (Лингвистические сценарии в высших учебных заведениях Латвии)	191
Silvija PAPAURĒLYTĖ. Konceptualiosios metaforos tarpukario Lietuvos periodikoje (remiantis savaitraščio „Lietuvos ūkininkas“ pavyzdžiais) (Conceptual Metaphors in Lithuanian Interwar Periodicals (on the basis of weekly newspaper “Lietuvos ūkininkas”))	198
Galyna TSAPRO. Gender Aspect of Image Creating Strategy (Гендерный аспект имиджеобразующей стратегии)	204
 SINHRONIJA: LEKSISKAIS, SEMANTISKAIS UN STILISTISKAIS ASPEKTS	
Jelena ABRAMOVA. Ethnonyms in English Soldiers' Slang: Etymological and Sociolinguistic Aspects (Этнонимы в английском солдатском жаргоне: этимологический и социолингвистический аспект)	210
Juris BALDUNČIKS. Latviešu terminoloģijas vēstures lappuses: <i>dators</i> un tā priekšteči (History of Latvian Terminology: <i>dators</i> ('computer') and its predecessors)	215
Moreno BONDA. Transposition as an Act of Translation in Science Popularization: The <i>Species</i> of Darwin and <i>Darwinism</i> between Imperfection of Words and Academic Exploitation (Trasposizione come traduzione nella divulgazione della scienza: le <i>specie</i> di Darwin e il <i>darwinismo</i> tra imperfezione delle parole e abuso accademico)	225
Ojārs BUŠS. 1957. gada latviešu laikrakstu teksts: smadzeņu skalošanai izmantotie valodas līdzekļi (Latvian Newspapers of 1957: textual means used to realize the brain-washing)	231
Eglē GABRĒNAITĖ, Arvydas MIKALAUSKAS. Politinēs retorikos pragmatika (The Pragmatism of Political Rhetoric)	236
Helēna GIZELEZA. Mūsdienu medicīnas terminoloģijas veidošanas principi latviešu valodā (Principles of Modern Medical Term Formation in Latvian)	246
Larisa ILJINSKA, Marina PLATONOVA, Tatjana SMIRNOVA. Metonymy in Different Modes of Communication (Metonīmija dažādos komunikācijas veidos)	251
Antra KĻAVINKA. Vietvārda <i>Rīga</i> funkcionalā semantika latviešu frazeoloģijā (The Functional Semantics of the Place Name <i>Rīga</i> in Latvian Phraseology)	257

Irina KONDAKOVA. One More Way of the ‘Career’ of the Meaning of Place-Names Within a Phraseological Unit (Особый вариант развития значения топонима в составе фразеологизма)	266
Regīna KVAŠĪTE. Latviešu īpašvārdi laikraksta <i>Šiaulių kraštas</i> virsrakstos (The Latvian Proper Names in the Headings of the Daily <i>Šiaulių kraštas</i>)	271
Алина ЛОГИНОВА. Номинации персонажей в аспекте «не-цельности» (на материале романа Ф. Достоевского «Преступление и наказание») (Nominations of Characters in the Aspect of “Non-Entirety” (based on F. Dostoevsky’s novel “Crime and Punishment”))	281
Ilga MIGLA. Jaunvārdi valodā (Neologisms in Language)	287
Ilze OLEHNOVIČA, Elizabete ZELČA. “The Mirror”: Puns in the Headlines of Articles (Laikraksts „The Mirror”: vārdspēle rakstu virsrakstos)	292
Svetlana POLKOVNIKOVA. Valodnieku referātu tēzes: strukturāli funkcionālais aspekts (Abstracts of Papers on Linguistics: Structural and Functional Aspects)	302
Елена РЕМЧУКОВА. Актуальные слова современности: лексема <i>понаехали</i> в русском языковом пространстве (Topical Words of the Contemporary Times: The Lexeme PONAJEHALI in the Russian Language Space)	309
Elina VEINBERGA. An Insight into Stylistic Use of the Visual and the Verbal: Case Studies of the Magazine “ <i>Ir</i> ” Covers (Ieskats vizuālo un verbālo stilistisko paņēmienu lietojumā. Žurnāla „Ir” vāku izpēte)	314
 VĀCBALTU TEKSTI: LINGVISTISKAIS UN POĒTISKAIS ASPEKTS	
Žanna BORMANE. Riga als Kulturhauptstadt Europas in den Eigennamen der deutschen und lettischen Presse: Kontrastiver Aspekt (Riga as the European Capital of Culture in Latvian and German Printed Media: A Comparative Case Study of Proper Names)	321
Agnese DUBOVA. Präsenz des Deutschen in den lettischen sprachwissenschaftlichen Artikeln (1918–1940) (Presence of Germans in Articles on Linguistics in the Latvian Language (1918–1940))	328
Māra GRUDULE. Deutschbaltische Texte des Schriftstellers Jānis Jaunsudrabiņš im Archiv des Lettischen Zentrums Münster (German Baltic Texts in the Archives of Writer Jānis Jaunsudrabiņš in Latvian Center in Münster)	333
Natalja JUNDINA. Das Thema des nationalen Erwachens im Roman von E. Bernewitz „Die kleine Schneiderin Pauline“ (The Theme of National Awakening in E. Bernewitz’ Novel “Die kleine Schneiderin Pauline”)	339

Juris Andrejs KASTIŅŠ. Ideen des christlichen Humanismus der Deutschbalten im Roman von Elisabeth Josephi „Der Arzt im Osten“ (Baltic German Christian Ideas in Elisabeth Josephi's Novel “Doctor in the East”)	346
Ivars OREHOVS. Die Herausforderung einer sicheren europäischen Einigkeit im Werk von Jakob Heinrich von Lilienfeld <i>Neues Staats-Gebäude</i> (1767) (The Challenge of a Safe European Unity in Jakob Heinrich von Lilienfeld's “The New State Building” (<i>Neues Staats-Gebäude</i> ; 1767))	352
Natalja POLAKOVA. Kunstzitat in Eduard von Keyserlings Prosa (Ekphrasis in Eduard von Keyserling's Fiction)	359
Egita PROVEJA. <i>Lettland – Fettland</i> : Zum Lettlandbildindeutschen Reisedarstellungen aus den 1930er Jahren (<i>Lettland – Fettland: The Image of Latvia in German Travel Descriptions of 1930s</i>)	363
Valentīna TAIJERKO. „Das Leben in der Nachbarschaft“: Am Beispiel einiger deutschbaltischer Texte (Life in the Neighborhood: As the Example of Some of the German-Baltic Texts)	369

Laimutė BUČIENĖ
(Lietuvos edukologijos universitetas)

Medžiagos reikšmės junginiai lietuvių liaudies dainose: semantinis ir kognityvinis aspektai

Summary

Word Phrases Denoting Material in Lithuanian Folk Songs: Semantic and Cognitive Aspects

The article presents the analysis of the study of one of the semantic types of attributive phrases – attributive phrases denoting material. The database comprises 300 attributive phrases denoting material picked out from the collection of Lithuanian folk songs *Lietuviškos dainos* by A. Juška and the collection of Lithuanian folk songs *Ožkabalių dainos* by J. Basanavičius. The attributive phrases denoting a solid material were most common. The names of noble metals single out and highlight an item in a special way, helping to create the world of idealised beauty. The attributive phrases denoting material stand out for their most prominent symbol *rūtų vainikėlis* (a crown of rue), which originated in the women's daily existence. The attributes denoting the names of plants that fill the place expressed by the principal component are rather common. The attributes denoting natural objects do not only create the effect of verisimilitude but also show a close relationship between man and nature.

Key words: *word phrase denoting material, attributive phrase, attribute, genitive of a noun, Lithuanian folk songs*

*

Ivadinės pastabos

Pastaraisiais dešimtmeciais tiek užsienio, tiek ir lietuvių kalbotyroje radosi vis daugiau kognityvinės krypties tyrimų, kuriuose nagrinėjami įvairūs kalbos ir kultūros, kalbos ir tautos santykų klausimai, bandoma lyginti skirtingų tautų mentaliteto bendruosius ir skiriamuosius bruožus. Iš kalbos, jos struktūrų analizės galima geriau pažinti tautos kultūrą, jos esmę, formas ir apraiškas [Gudavičius 2009: 9]. Kalboje įvairiai pavidalais atsispindi tą kalbą vartojančios visuomenės individualumas, kiekviena kalba savitai traktuojama objektyvios tikrovės reiškinius [Jasiūnaitė 2010: 9].

Vaizdžiausiai tautinis savitumas, kultūrinė patirtis atskleidžia tautosakoje [Čepaitienė 2007: 14]. Šio tyrimo medžiaga – lietuvių liaudies dainų tekstai. Tyrimo išvados paremtos duomenų baze, susidedančia iš 300 medžiagos reikšmės junginių, išrinktų iš A. Juškos dainų rinkinės „Lietuviškos dainos“ ir J. Basanavičiaus dainų rinkinės „Ožkabalių dainos“¹. Sie dainų rinkiniai užima ypatingą vietą ne tik lietuvių tautosakoje, bet yra svarbus šaltinis ir kitų srčių – etnografijos, literatūros, kalbos – tyrinėtojams. Tyrimo objektas – viena iš atributinių junginių (toliau AJ) semantinių rūsių² – medžiagos

¹ Atributinių junginių semantiką lietuvių dainose yra tyrinėjusi magistrė Vilma Sinkevičienė [Sinkevičienė 2012]. Jos surinkta empirinė medžiaga ir apdoroti kiekybiniai duomenys sudaro pagrindą šiam straipsniui.

² Plačiau apie lietuvių kalbos AJ semantinį skirstymą žr. Bunevičiūtė-Bučienė [1999: 49–57].

reikšmēs junginiai³. Medžiagos reikšmēs junginių atributas reišķia medžiagą, iš kurios padarytas ar sudētas pagrindiniu dēmeniu reišķiamas konkretus daiktas [LKG 1976: 193]. Šio tyrimo tikslas – paanalizuoti A. Juškos ir J. Basanavičiaus dainų rinktinēse vartojojamų medžiagos reikšmēs junginių semantikos ypatumus ir dēsningumus; pana-grinēti, kokius lietuvių tautos materialinės ir dvasinės kultūros fragmentus atskleidžia šios rūšies AJ ir kontekstīnė jų aplinka. Darbe taikomas aprašomasis analitinis metodas, derinant tiriamujų junginių formaliąjį, semantičeskių bei paskirties sakinyje analizę. Medžiagos reikšmēs junginių vartosenos polinkiams atskleisti taikomas kiekybinis metodas. Pažymētina, kad nusakant nagrinējamų junginių etnokultūrinę specifiką remiamasi tarpdisciplininiais – tautosakininkų, etnologų – tyrimais.

Medžiagos reikšmēs junginių analizē

Ryškiausius medžiagos reikšmēs junginius lietuvių liaudies dainų tekstuose sudaro daiktavardžiai su kilmininku. Rečiau jų priklausomuoju dēmeniu eina santykinis būdvardis, prielinksnio iš konstrukcija. Šios rūšies AJ detaliau nagrinėjami skirstant juos į keletą smulkesnių semantinių porūšių⁴.

1. Vienais AJ nusakoma ištisinė medžiaga. Jų priklausomuoju dēmeniu eina ištisinę medžiagą žymintis daiktavardis. Tai yra būdingiausi medžiagos reikšmēs junginiai – jie sudaro 52 proc. visų tirtų šios rūšies AJ. Paprastai šiai atributai pasakoma, kad daiktas pagamintas iš brangios medžiagos – auksas, sidabras, perlai, deimantai švyti, tviska dainų pasaulyje. Taurieji metalai ir brangakmeniai padeda daiktus ypatingai išskirti, suteikti jiems nežemiškos prasmės. Jie pasitelkiami požymiui padidinti, vaizduojamam pasauliui subtiliai išgražinti, išaukštinti. Tai ne tik groži, bet ir tobulybę, amžinumą skleidžiantys vaizdiniai. Pvz.:

O kai užmesi / Šilkų tinklelį, / Prisek aukso karūną (Jš.). Mano bernelio plieno dalgelis, / Sidabro pustyklėlis (Bs.). Su aukso viedrais, / Su sidabro naščiais, / Su perlų vainikeliu (Bs.). Aš įstatysiū / Savo mergelei / Deimantužių langelius (Bs). Pirkčiau, pirkčiau žieduželį / deimanto akele (Jš.).

Dainose itin populiarus medžiagos reikšmēs junginys *aukso žiedas* – vienas iš pagrindinių mergystės dienų atributų. Pvz.:

O ir sutikau / Šelmų bernelį / Pas rūtų darželį; / Tvérē baltą rankelę, / Movė aukso žiedelį (Jš.). Ėjo mergelės / Skustelių veleti / Oi, ir paleido / Aukso žiedelį (Bs.). Vienai seselei – / Aukso žiedelį, / Antrai seselei – / Sérų kasnyką (Bs.). Rūtų vainikelį, sérų kasnykėlį, / Nuo baltų rankelių aukselio žiedelį (Bs.).

³ Pabréžtina, kad iš nusakomųjų junginių, daiktą apibūdinačių netiesiogiai (kur pasakomas daikto požymis, kylantis iš vieno daikto santykio su kitu), tai yra gausiausia grupė – sudaro 44 proc. A. Juškos ir 56 proc. J. Basanavičiaus rinktinēse rastu visų nusakomųjų netiesioginio apibūdinimo AJ.

⁴ Čia remiamasi *Lietuvių kalbos gramatikoje* pateikta medžiagos reikšmēs junginių semantine detalizacija [LKG 1976: 193–194].

Žiedo simbolika mūsų dainose susiformavo papročių ir apeigų pagrindu. Žiedais buvo keičiamasi per piršlybas, sužieduoutes ar vestunes, nors pats žiedų keitimosi paprotys Lietuvoje nėra senas (nuo XIX a.) [Vyšniauskaitė 1995: 286].

Liaudies dainos pasižymi specifine menine ypatybe pertekti idealizuotą vaizdą – ne esamą, bet galimą, kuriame būtų tik svajonė, pagražinanti buitį ir suteikianti jai šviesesnių spalvų [Sauka 2007: 63], todėl neretai čia tauriujų metalų statusas suteikiamas ir kitiems metalams – variui, žalvariuui, misingiui. Pvz.:

Ir prijojom didži dvarq, / žalvario vartelius (Bs.). Atliūliuojai laivužis / Pro tévelio vario vartus, / Pro stiklo langeli (Jš.). Kad mudu jojom / Per tą tiltelj, / Per misingės tiltelj (Jš.).

Tiriamoji medžiaga rodo, kad dainose dažnai atributu eina miško medžiagos pavadinimai, reiškiantys realų medį, patvarią medžiagą, iš kurios pasigaminami ir vartojo reikšmingi įnagiai, daiktai. Šiuose AJ užfiksuota taikomoji uosio, klevo⁵, beržo, liepos, ažuolo ir kt. paskirtis. Pvz.:

Jūs nusitverkit / Vuosio tvorelę, / Jūs insidēkit / Stiklo langelius (Bs.). Per dieną arė – / Vagos nenuvarė, / Laužé klevo žagrelę (Bs.). Tik tau reikia balto grabo / šešių lentų ažuolinių (Jš.). Kad aš jojau iš darželio, / Laužiau rykštę iš berželio (Bs.). Ant liepos⁶ lentelė snuometą skalbė, / O ant Dunojelio išblykiavo (Bs.).

2. Dainuojamajai tautosakai būdingi AJ, kuriuose žymima medžiaga tampa neat-skiriama poetinio įvaizdžio, motyvo dalimi. Pvz.:

Ant galvelės nedrebės, / Aukso rasa nekvepės (Bs.). Aug žalias obelėlės: / Perly lapužéliai, / Aukso žiedužéliai, / Sidabro obuoléliai (Jš.). Tai nėr nė kieno / Tokių sodželių / Kaip tik mano tévelio: / Sidabro lapeliai, / Deimanto žiedeliai, / Aukso obuoléliai (Jš.).

Verta atkreipti dėmesį, kad medžiagos kilmininkas čia rodo tik išorinį panašumą, yra tik poetinis epitetas ir vartojo pasitaikantys – sidabro / aukso / deimanto obuoliai / žiedai / lapeliai. Šie poetiniai įvaizdžiai atėjo iš mitologinės tautosakos, kur kalbama apie stebuklingus medžius. Lietuvų mitologija liudija, kad lietuviai, kaip ir kiti indoeuropiečiai, žinojo mitų apie Saulės medžius, obelis su žérinčiais auksu, sidabru, deimantu obuoliais [Dundulienė 2008: 45].

3. Tautos savimonei, vertybinių sistemų susiformuoti nemažos įtakos turi natūralios jos gyvenimo sąlygos – tautos kultūros ir jos gyvenimo aplinkos santykis [Čepaitienė 2007: 256]. Tirtose dainose vyrauja tendencija vartoti augalų pavadinimų atributus, pripildančius pagrindiniu dėmeniu pasakyta dalyką (28 proc.). Pvz.:

⁵ Daugelyje Europos tautų *uosis* ir *klevas* laikyti idealiai iečių medžiaga, todėl jų poezijoje *iety* *uosio* / *klevinės* [Kerbelytė 2005: 55].

⁶ Medžių įvaizdžių lietuvių dainose tyrimai rodo, kad populiarusias medis *liepa*, kuriam būdingi nevienodi semantikos bruožai [Stundžienė 1999: 221].

Čiulba rykau paukščiukai, / Žalios girios mažiukai / Po tēvelio vyšnelių sodelj (Jš.). Pirksiu tau jaunai / Žalių vyšnių sodo⁷ (Jš.). Raudoni langai, / Po langais klevai, / Dobilužių kiemuželis (Jš.). – Ar aš nesakiau / Tavei, mergele: / Neik per linų laukelj (Jš.). Ar jis jojo keleliu, / Ar kadugių girele (Bs.). Raudoni langai, / Po langais klevai, / Dobilužių kiemuželis (Jš.).

Šiais AJ kuriamos aplinkos detalēs, tradicinīs lietuvišķas kraštovaizdis. Liaudies dainose gamtos vaizdai iškelia žmonių santykius ī poetinē plotmē, dažnāusiai naudojami reikšti žmonių nuotaikoms ir jausmams [Kerbelytė 2005: 35]. Atsikartoantys gamtos motyvai atskleidžia gilią pasaulēžiūrinę žmogaus jungtī su gamtos būtimi, kurioje dera tie patys dēsmi, kaip ir žmogaus gyvenime.

Iš augalų pavadinimų atributų populiarusias yra *rūta*. Rūta ī apeigas ir dainas ījē kartu su krikščionybēs īsigalejimu ir išplito XVI a.–XVIII a. (vienuolynuose rūtų nuoviras gertas, siekiant atsikratyti pradēto vaisiaus) [Šeškauskaitė 2000: 49]. Lietuvij liaudies dainų fone ypatingą vietą užima AJ *rūtų vainikas* ir *rūtų darželis*, kurie turi aiskių sāsajų su senosios kultūros apeigomis ir papročiais. Rūtų simbolika – viena īs svarbiausių lietuvių vedybose. XIX a. antrojoje – XX a. pirmojoje pusēje visoje Lietuvoje žinomas puošimasis rūtų vainikeliu, vainikėlio nuėmimas [Šidiškienė 2003: 45]. Papročiai liudija, kad Lietuvos kaimas *rūtų darželj* ir *rūtų vainikėlį* nuo seno laikė merginos kuklumo, sielos grožio ir doros išraiška [Dundulienė 1991: 369]. Lietuvij tautosakos tyrinėtojų darbuose teigama, kad poetinēje dainų tradicijoje *rūta* dažnāusiai sutinkama kaip piršlybų, vestuvių paprocių realija, tačiau kartais iškyla kaip mergeles visos jauystės puikumo, meilės, brandos simbolis. Kita svarbi *rūtos* reikšmė – merginos (nuotakos) doros ir skaitybės ženklas. Mergelė didžiuojasi savo rūtų darželiu, vainikeliu ir verkia įj paradusi⁸ [Sauka 1970: 240–243; Vėlius 2014: 134–135]. Pvz.:

Silko kaspinėliai, / Rūtų vainikėlis – / Tai lengvesnis už povo plunksnelę (Jš.). – Motinėle mano, tu mano širdele, / Jau aš patrotijau rūtų vainikėlį (Bs.). Nesugriš jaunos dieneles, / Kad jau pavyto / Rūtų vainikėlis (Bs.). Ėjau rūtų darželj, / skyniau rūtų kvietkelę (Jš.). – Ei, kieno, kieno / Žalias kiemelis, / Žalias rūtų darželis (Jš.).

4. Aptariamujų junginių priklausomoju dēmeniu eina medžiagā reiškiančių pa- vienių daiktų pavadinimai (12 proc.). Sie AJ teikia etnografinės medžiagos apie lietuvių kasdienę buiti, išryškina svetingumo tradicijas. Pvz.:

Deda po galvele / Pūkų pagalvėlę (Bs.). Šiaudų kūlij uždegčiau, / Didži dūmą daryčiau (Jš.). Kad jojau per laukelj / Akmenužių brukeliu

⁷ Sodas – neatskiriama mergelės pasaulio dalis, minima daugelio vestuvių apeigų dainose [Vėlius 2014: 112]. Iš sode augančių medžių dainose dažnai minima vyšnia. Ryškiausias vyšnių sodo īvaizdžio semantikos požymis tas, kad sodas suvokiamas kaip tam tikra vertybė, reiškianti ypatingą dvasinę būseną [Stundžienė 1999: 230].

⁸ Pabréžtina, kad kitų tautų dainose mergaitēs paveikslas taip glaudžiai nesiejamas su gēlēs vardu. Ir ta gēlē, kuri kitur auginama, nėra rūta, o lelija, rožė [Sauka 1970: 241].

(Jš.). *Kūliau šiaudus be grūdų, / Dariau alų avizų* (Jš.). *Miežinio alaus gersime, / Atsigérę Dievui padékavosme*⁹ (Jš.).

5. Gyvūnų pavadinimų atributai, pavartoti iš jų gaunamos medžiagos reikšme, tiriamoje imtyje nedažni (8 proc.). Pvz.:

Duok man mėsos avikinės, / Pasturgalį be šikinės (Jš.). *Ar užsidėjės / Kiauninę kepurėlę* (Bs.). *Kas dienelę adynėlę / Jukto čebatėliai* (Bs.). *Ieškau bero žirgelio/Ir tymelio balnelio* (Bs.). *Šikšnos trobos, vario sagčiai – / Tatai mano visas turtas* (Jš.).

Kaip rodo pavyzdžiai, iš šio semantinio porūšio AJ taip pat galima spręsti apie kai kurias lietuvių materialinės kultūros tradicijas (apavą, aprangą, maistą ir kt.).

Išvados

1. Medžiagos reikšmės junginiai dainų tekstuose yra ypatingi tuo, kad dauguma atributų čia eina nuolatiniais epitetais, o žodžių junginiai sudaro metaforinius pasakymus, išryškinančius tradicinės liaudies dainų poetinės simbolikos ypatumus.
2. Dainų poetinėje sistemoje būdingiausi medžiagos reikšmės junginiai, kuriais nusakoma ištisinė medžiaga. Vyrauja tendencija vartoti tauriuosius metalus įvardijančius atributus (*auksas, sidabras, perlai, deimantai*). Jie pasitelkiami poetizuojant, sutaurinant kasdienybės realijas. Žodžių junginio atributu einantys medžių pavadinimai atspindi ilgaamžę *uosinių, klevinių, liepinių, qžuolinių* gaminių tradiciją Lietuvoje.
3. Dažnumu pasižymi ir augalų pavadinimų atributai, atskleidžiantys žmogaus ir gamtos bendrumo pasaulėjautą. Išskirtinį statusą tarp kitų šio porūšio junginių igyja dažnai atsikartojantys poetiniai įvaizdžiai *rūtų vainikas* ir *rūtų darželis*, iprasminantys lietuvių dainų mergelės jaunystę, brandą ir tam tikras dorovines ypatybes.
4. Mažiausiai užfiksuota junginių su medžiagą reiškiančių pavienių daiktų ir gyvūnų pavadinimais. Šiaisiai AJ charakterizuojamos kaimo buities realijos.
5. Medžiagos reikšmės junginiai ir jų kontekstas atskleidžia tam tikrus lietuvių tautos dvasinio, socialinio ir materialinio gyvenimo ypatumus ir yra pažymėti etnokultūrine specifika.

LITERATŪRA

Bunevičiūtė-Bučienė, L. *Lietuvių kalbos atributinių junginių semantika ir struktūra*. Hum. m. dr. disertacija. – Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 1999. 216 p.

Čepaitienė, G. *Lietuvių kalbos etiketas: semantika ir pragmatika*. – Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2007. 343 p.

Čepienė, I. *Lietuvių etninės kultūros istorija*. – Kaunas: Šviesa, 1992. 141 p.

⁹ Tvirtas ir senas buvo lietuvių vaišinimo paprotys. Šių papročių laikėsi ir kaimo bendruomenė [Čepienė 1992: 39; Čepaitienė 2007: 257]. Nors „pati vaišingumo samprata greičiausiai yra išlikusi iš senų laikų, bet <...> tokiam vaišingumui, koks buvo prieš šimtmetį, neprilygsta dabartinis lietuvių noras pagerbtį svečius <...>“ [Papaurėlytė-Kloviénė 2009: 248].

- Dundulienė, P. *Lietuvos etnologija*. – Vilnius: Mokslas, 1991. 406 p.
- Dundulienė, P. *Medžiai senovės lietuvių tikėjimuose*. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008. 82 p.
- Gudavičius, A. *Etnolingvistika*. – Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2009. 255 p.
- Jasiūnaitė, B. *Šventieji ir nelabieji frazeologijoje ir liaudies kultūroje*. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010. 437 p.
- Kerbelytė, B. *Tautosakos poetika*. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2005. 193 p.
- LKG – *Lietuvių kalbos gramatika 3: Sintaksė*. Ats. red. K. Ulvydas. – Vilnius: Mokslas, 1976. 1014 p.
- Papaurėlytė-Klovienė, S. *Lietuvių nacionalinis charakteris lietuvių kalbos pasaulevaizdyje: ar galime vadintis darbščiaisiais pavyduoliais?* In: *Acta humanitarica universitatis Saulensis 8, 2009*, pp. 244–252.
- Sauka, D. *Tautosakos savitumas ir vertė*. – Vilnius: Vaga, 1970. 458 p.
- Sauka, D. *Lietuvių tautosaka*. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007. 471 p.
- Sinkevičienė, V. *Atributinių junginių semantika lietuvių liaudies dainų tekstuose*. Magistro darbas. – Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas, 2012. 147 p.
- Stundžienė, B. *Medžių simbolikos savitumas dainose*. In: *Senovės baltų kultūra 5, 1999*, pp. 215–234.
- Šeškauskaitė, D. *Rūtos vaizdinys sutartinėse*. – In: *Liaudies kultūra 5 (74), 2000*, pp. 49–51.
- Šidiškienė, I. *Simboliniai veiksmai lietuvių XIX a. II pusės – XX a. I pusės vestuvių apeigose*. In: *Lietuvos etnologija 3 (12), 2003*, pp. 33–60.
- Vėlius, N. *Senieji vestuvinių dainų ir papročių semantikos kladai*. In: *Tautosakos darbai 68, 2014*, pp. 97–172.
- Vyšniauskaitė, A. *Vedybos*. In: Vyšniauskaitė, A., Kalnius, P., Paukštytė, R. *Lietuvių šeima ir papročiai*. – Vilnius: Mintis, 1995, pp. 271–382.

ŠALTINIAI

- Jš. – Juška, A. *Lietuviškos dainos*. T. 1. – Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1954. 960 p.
- Bs. – Basanavičius, J. *Ožkabalių dainos*. T. 1. – Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998. 390 p.

Brigita BUŠMANE
(LU Latviešu valodas institūts)

Germānisms *gaņģis* latviešu valodā

Summary

Germanism *gaņģis* in Latvian

The Germanism *gaņģis* belongs to Standard Latvian (borrowed from (Low) German *Gang* or from Middle Low German *ganc*) and is presented in modern dictionaries as obsolete. LLVV III 70 is featuring two meanings, in particular, ‘passage, corridor’ and ‘milling gear’; LVV 1987, 229 includes also the meaning ‘a piece of yarn (on warp beams) with certain number of threads’.

In regional sub-dialects there have been attested some more meanings of the word *gaņģis*, e.g. five meanings (incl. some shades of meaning) in Ērgeme, Nīca, Sinole, and Vainizi.

The word *gaņģis* appears in written sources since the 17th century. Alongside of meanings fixed in Standard Latvian, regional sub-dialects and 20th century dictionaries, also following meanings have been mentioned: ‘weaving-loom; poles’; ‘Gewebe’ [KLVV 1872: 442], ‘Gang des Eiters im Geschwür’ [Ulmann 1880: 314].

In the semantic aspect, the word *gaņģis* belongs to different thematic vocabulary groups. It is a name for various phenomena linked to material culture (e.g. for objects or groups of them, less frequently for food), a designation of natural phenomena, a name for human beings, respectively, groups of them, a designation for general notions.

The word *gaņģis*, respectively, its root appears in names formed by subordinate word-groups as well as in compounds and phraseological units.

In regional sub-dialects there have been used also other nouns with the root *gaņģ-*: *gaņģenieks*, *gaņģelītis*, *gaņģerītis*. There have been attested also verbs, e.g. *gaņģēt*, *gaņģēties*, *aizgaņģēt*, and adjectives *gaņģains*, *gaņģīgs*.

Key words: *Germanism, vocabulary, semantics, polysemy, distribution*

*

Vārds *gaņģis* latviešu valodā ir aizgūts no vācu *Gang* [ME I 601] resp. lejasvācu *gang* [Sehwers 1953: 35] vai viduslejasvācu *ganc* [Jordan 1995: 62].

Vācu valodā vārdam *Gang* fiksētas deviņas nozīmes [sk. Duden 2011: 661–662]. Plašāka semantika ir atklāta arī G. F. Stendera [1789. gadā publicētās] vārdnīcas otrajā daļā [Stender [1789]: 261]. 1954. gadā izdotajā tulkojošajā vārdnīcā vācu vārdam *Gang* ir minētas piecas nozīmes: ‘1) gaita; 2) eja; gaitenis; 3) gājums; gājiens; 4) ēdiens; 5) skreja (dzirnavās)’ [VLV 1954: 279], bet 1984. gadā publicētajā vārdnīcā septiņas nozīmes – bez minētajām nozīmēm arī vēl ‘raunds (boksā)’ un ‘(tehn.) ātrums’ [VLV 1984: 285].

Latviešu literārajā valodā vārdam *gaņģis* par literārām ir atzītas divas nozīmes: ‘eja, gaitenis’ un ‘skreja (dzirnavās)’, un tas dots ar norādi, ka ir novecojis [LLVV III 70], bet 1987. gadā izdotajā „Latviešu valodas vārdnīcā” fiksētas trīs nozīmes – par literāru ir atzīta arī nozīme ‘dziju posms (uz velku kokiem) ar noteiktu pavedienu skaitu’ [LVV 1987: 229].

Latviešu valodas izloksnēs aizguvumam *gaņģis* konstatēta plašāka semantika. Valodu dotumi liecina, ka vārdam abās valodās ir gan kopīgas, gan atšķirīgas nozīmes resp. nozīmju niances.

Rakstā ir izmantoti Latviešu valodas institūta apvidvārdu kartotēkas materiāli, Liepājas Universitātes (bij. Liepājas Pedagoģijas akadēmijas) studentu vākumi dialektoloģijas praksē, kā arī publicētie avoti. Izloksnēs reģistrētās nozīmes resp. nozīmju niances ir apkopotas semantiskās grupās.

I. Nozīme ‘eja, gaitenis’, kas tiek lietota arī literārajā valodā, senākajos avotos fiksēta kopš 18. gadsimta, piemēram, Depkin 1704 / 2005: 395; Stender 1761: 43; VLVm 1782; LGG 1797: 2, 139; Braže 1875: 65; laikrakstā „Latviešu Avizes” (piemēram, LA 1822: 24, 2, LA 1823: 28, 2); „Mājas Viesis” (piemēram, MV 1856: 18, 138); „Baltijas Vēstnesis” (piemēram, BV 1901: 246, 6).¹

20. gadsimtā šī nozīme reģistrēta Kārla Milenbaha „Latviešu valodas vārdnīcā” [ME I 601], J. Zēvera vārdnīcā [Sehwers 1953: 35], kā arī izlokšņu vārdnīcās: „Ērgemes izloksnes vārdnīcā” [ĒIV I 343], „Vainižu izloksnes vārdnīcā” [VIV I 213].

Vārds *gaņģis* ‘eja; gaitenis’ izplatīts Kurzemes, Zemgales un Vidzemes izloksnēs, piemēram, Cesvainē, Dzelzavā, Lazdonā, Patkulē, Praulienā un Sarkaņos [FBR IX 127], Ērgemē, Lugažos un Valkā [Raģe 2003: 186], Bauskā, Dundagā, Džūkstē, Iecavā, Irlavā, Kalētos, Krimuldā, Limbažos, Sinolē, Strazdē, Tūjā, Vecatē, Vitrupē. Sal. arī *garais (garais) gaņģis (nams)* ‘koridors starp ēkas pretējās pusēs esošajām durvīm’ Nīcā.

Ar nozīmi ‘aleja’ vārds *gaņģis* fiksēts Iecavā (*diki gařš bij tas uôzuôlu gaņģis. jūs tuō uôzuôlu gaņģi vaīrs tik viēgli nivariēt uziēt*). Sk. arī LA 1823: 34, 4; LKVV 1879: 68; VLV 1910: 443; EH I 383. Šī nozīme sastopama arī vācu valodā [Duden 2011: 661–662].

Vārds *ūgaņģis* ar nozīmi ‘eja apkārt dzirnavām ārpusē otrā stāva limenī’ konstatēts Nīcā (*vaâdzéja tām dziñnavām apkârt bût tâdaî ejaî. tuō saûc pa ūgañ̄gi. tā bi viêna rûme pa lañka pusi*). Tas, iespējams, aizgūts no atbilstošas vācu formas – sal. vācu *umbgang* ‘oben den vmbgang am Tempel wider zurichtet’ [Lutherbibel 1545: 50, 2; Depkin 1704 / 2005: 395]. 17. gadsimtā Manceļa vārdnīcā minēta vienskaitļa akuzatīva forma *Ghangji* un daudzskaitļa akuzatīva forma *Ghañgjus* ‘eja apkārt baznīcai’ [Manc. 1631: 611].

II. Literārajā valodā lietojamā nozīme ‘skreja (dzirnavās)’ vārdnīcās un rakstu avotos minēta kopš 18. gadsimta, piemēram, Stender 1761: 43; VLVm 1782; LA 1822: 6, 3, 1826: 16, 1, 1851: 12, 47; Ulmann 1872: 71; KLVV 1872: 442; Braže 1875: 65; Ulmann 1880: 314; KLV 1890: 280; VLV 1910: 433; arī ME I 601 un 20. gadsimta otrajā pusē publicētajās izlokšņu vārdnīcās: *gaņģis* [ĒIV I 343, VIV I 213]. Sk. arī VLV 1954: 279; VLV 1984: 285]. Šī nozīme bieži reģistrēta Kurzemes, Zemgales un Vidzemes izloksnēs, piemēram, Ērgemē, Lugažos un Valkā [Raģe 2003: 186], Irlavā, Kalncempjos, Nīcā, Nigrandē, Sinolē, Vecpiebalgā.

¹ Pateicos Ventspils Augstskolas prof. Jurim Baldunčikam par iespēju izmantot viņa elektroniskās kartotēkas „Aizguvumi latviešu valodā” materiālus.

Izloksnēs sastopami arī diferencētājnosaukumi – salikteņi ar vārdu *gaņģis* otrajā daļā, piemēram, *bīdelgaņģis* ‘ierīce, iekārtā dzirnavās, kas ļoti smalki mai; lūka, kur ber graudus’ Vainižos [VIV I 84], Idū, Nīcā, *bīdeļgaņģis* Engurē, Nīgrandē, *bīdeļgāngis* Sinolē, *grūbgaņģis* ‘skreja (dzirnavās), kur gatavo grūbas’ Vainižos, *mīltgaņģis* ‘skreja (dzirnavās), kur gatavo miltus’ Vainižos, *putraimgaņģis* ‘skreja (dzirnavās), kur gatavo putraimus’ Nīcā, Nīgrandē, Tūjā, *putreīmgaņģis* ‘tas pats’ Vainižos [VIV I 213], *spicgāngis* Sinolē un *zaūbarmīltu gaņģis* ‘skreja (dzirnavās), kur skrotē graudus’ Nīgrandē. Reģistrēti arī vārdkopnosaukumi, piemēram, *rūp(j)maluma gaņģis* Vainižos, *rūpjais gaņģis* un *cūku gaņģis* Idū, *smalkais gaņģis* un *mīltu maļamais gaņģis* Nīgrandē, *bīdeļu gaņģis* Kalncempjos, *putraimu gaņģis* Vecatē.

III. Nozīme ‘iekārta, ierīce vilnas kāršanai’ konstatēta Nīcā ([vilnas kāršanai veikala] *laūkpusē bi ziņgu dzēnemaīs gaņģis, tāc apaļš ritenis. tuī bi četras dīseles. tam ritenīm bi zuōbrati, kas griēza citus zuōbratus uñ̄ stañgu, kas saviēnuōta ar iēkšējuō mašīnu. tas laūka gaņģis bi tāc pac kā kuļmašīnaī. viš jaū ilgi turējās, lidz pat sāka dañpas rastiēs*).

IV. 1987. gadā publicētajā „Latviešu valodas vārdnīcā” [LVV 1987: 229] par literāru ir atzīta arī nozīme ‘dziju posms (uz velku kokiem) ar noteiktu pavedienu skaitu’. Sal. arī ‘ein Gang der Weber beim Aufscheren’ [Ulmann 1872: 71; ME I 601]; ‘bei den Weibern eine gewisse Anzahl Fäden in der Kette oder im Aufzug’ [Sehwerts 1953: 35]. 20. gadsimtā tā minēta vairākās izloksnēs, piemēram, Ungurmuižā, Jeros, Lielsalacā, Rankā un Vecpiebalgā [EH I 383], Ērģemē [ĒIV I 343], Vainižos (‘dziju skaits aužamā šķietā’) [VIV I 213], Bauņos, Dundagā, Idū, Jaunpiebalgā, Sinolē (*diupacmit gāngu ir tik mašīnstēllēm. tie pōasmi ir tie gāngi*), Strazdē, Vecatē (20 dzijas ir gaņģis. kad vēlk us šķērumiēm, tad tā skaīta), Vecpiebalgā.

V. ME I 601 vārdam *gaņģis* ir minēta arī nozīme ‘ein Gang (4) Räder’ no Bērzaunes, Lazdonas, Ļaudonas un Vestienas, EH I 383 no Kaldabruņas, Jeriem un Sunākstes. Tā pamanīta arī 19. gadsimta, 20. gadsimta sākuma rakstu avotos, piemēram, Ulmann 1872: 71; Braže 1875: 65; LKVV 1879: 68; Ulmann 1880: 314; LA 1901: 4, 6.

Nozīme ‘ratiem nepieciešamo riteņu komplekts (4 riteņi); vienu ratu riteņiem nepieciešamais spieķu daudzums’ 20. gadsimta otrajā pusē lietota Ērģemē [ĒIV I 343; sal. arī *pakaļas gaņģis* teikumā vāgi i išķīesti uz divi pusi, tas te būs pakaļas gaņģis ĒIV I 521], Vecatē (ratu gaņģis ir četri riteņi).

Izloksnēs reģistrētas arī citas – ar reāliju kopumu, skaitu saistītas nozīmes, piemēram, ‘ūdu virkne, ko izmet jūrā lašiem’ [Laumane 1964: 9], ‘baļķu kopums (plostā)’ (*ka bi kāc gaņģis [baļķu] jaū tā sasiēc, sariñduōc [pludināšanai], ta viēnu [baļķu] gaņģi aīzdzina [uz Liepāju]*) Nīcā, ‘divas ecēšas, kas ecējot piejūgtas vienam zirgam’ (*ecēja ar diviem zīrgiem, kotrām zīrgām bii pa divi egli klā. nu ar divi gāngi iēt valā [ecēšana]*) Sinolē, (*ecēja diviim gaņģiim*) Vecatē, ME I 601 no Ulmaņa vārdnīcas pārņemtā piemērā *ar divi gaņģiem ecēt, ‘cilvēku kopa’ Stendē (ja runāja par cilvēkiem, kas gāja vai nāca nelieliem bariem, tad mēdza teikt, ka ļaudis nākot gaņģiem vai nākot bogiem* [KAL 2000: 511]), ‘bars, lielāks cilvēku (dzīvnieku) kopums’ Popē [FBR XVI 127], ‘ein Gang (5) Stricknadel’ Saldū, Sunākstē [EH I 383], Strazdē (*piēci iērbi i gaņģis*), arī Sinolē (*abi [dzirnavu] akmeņi kūopā – gāngis, tā pat kā četri vāgū roti ir gaņģis*). Vispāri gā

nozīme ‘priekšmetu, detaļu komplekts’ fiksēta Vainižos (*viēn gaņģ pakous a vaedzes nuōpiikt, visim četram [zirga] kājam* [VIV I 213]), Limbažos.

Nosacīti šajā semantiskajā grupā var ietvert arī vārdu *gaņģis* ar nozīmi ‘des Erzes in Gebirgen’ [Ulmann 1880: 314], kam ar ģeoloģiju saistita nozīme zināma arī vācu valodā [sk. Duden 2011: 662].

VI. Nozīme ‘platība, laukums’ konstatēta Nīcā (*tas bi liēls gaņģis, kuō pļaut lidz vakaram*), Sinolē (*tādu nalielu gāngiti šuodien izravēju*). Ar skaidrojumu vieta (*tikai vienu gāngiti vie(n) sakustēna. es tik tādu gāngiti vie(n) izravēju*) vārds *gaņģis* fiksēts Vecpiebalgā [EH I 383].

Vietas apzīmēšanai izloksnēs pazīstami arī divi prefiksāli atvasinājumi. Atvasinājumam *aizgaņģis* ME I 26 (bez norādes uz izplatību) minētas četras nozīmes: ‘1) der Abtritt, geheimer Ort; 2) ein länglicher Raum hinter einem Gegenstande, z. B. eine längliche Wiese hinter einem Walde’ (arī Nīcā – *vel būs viēns aizgaņģis, lidz vakaram kuō pļaut*); ‘3) der Raum zwischen zwei Gebäuden; 4) die Einöde, Wüste’. EH I 23 tam fiksēta nozīme ‘ein kleiner, abgeteilter Raum’ no Sunākstes. Sinolē reģistrēta nozīme ‘aizdurve, kakts’. Atvasinājumam *apgaņģis* Vecpiebalgā reģistrēta nozīme ‘die Gegend, der Umkreis’ (*mūsu apgaņģi nav kaļķakmeņa*) [EH I 81].

ME I 601 vārds *gaņģis* minēts ar nozīmi ‘die Mast bei der Treibjagd’.

VII. EH I 383 vārdam *gaņģis* fiksētas nozīmes ‘Dienst, Posten, Obliegenheit’ no Siguldas; ‘eine Arbeit’ no Jeriem (*tuo gaņģi viņš var izpildīt*), Lielsalacas. Šīm nozīmēm tuva ir arī 20. gadsimta 60. gados Limbažos pierakstītā nozīme ‘gaitas’ (*tēs turei gaņ gaņģ*), kā arī Vainižos nozīme ‘darbs, pienākumi’ [VIV I 213]. Sal. Vainižos arī *gaņgaņģis* ‘lauksaimniecības dzīvnieku ganīšana; gana darbs; ganu gaitas’ (*muīžas uzņēmas gaņgaņģ kād siēvijs uñ liēlak meiteņs* [VIV I 213]). Nozīme ‘darbu (arī dažādu uzdevumu, pienākumu u. tml.) daudzums, kopums’ reģistrēta Ērgēmē [ĒIV I 343], ‘darbs, pienākumi’ Vainižos [VIV I 213], Vecatē (*es vaīs savu gaņģi nevaru turēt. es vaīs naū ne kāc gaņģ turētāš*).

Vainižu vārdnīcā [VIV I 213] ir minēti ar šo nozīmi saistīti divi frazeoloģismi: *raūt uz diviem gaņģiem* – strādāt divās vietās; strādāt divus darbus, *raūties uz diviem* (arī *vairākiem*) *gaņģiem* – (vienlaikus) piedalities divos (arī vairākos) pasākumos, veikt divus (arī vairākus) darba pienākumus, Nīcā *mālt aī* (arī *uz*) *diviem* (arī *trijiem*) *gaņģiem*, kā arī *uz divi gaņģi* – malt, darbinot divus vai trīs gaņģus, kā arī vienlaicīgi darīt divus darbus (*mēs istaisījām uz divi gaņģi tuō dañcāšanu*). (Sk. arī Ulmann 1872: 71). Savukārt Kalncempjos vārdkopai *mālt uz diviēm gāngriēm* sastopama nozīme ‘runāt visiem pa prātam, liekuļot’ (*moūsim tuvumā bej tuôda vecene, kas prata izrunāt visim pa spòlvāi. viņa prata mōlt uz diviēm gāngriēm*), sal. Sinolē: *tas uz diviem gāngriēm mōl – uz divām pusēm dzīvūo: viēna puse tīk slāpta nūo tāutas aciem*.

VIII. ME I 601 vārds *gaņģis* no Naudītes reģistrēts ar nozīmi ‘ein eifriger Arbeiter’. Nozīme ‘cītīgs strādnieks’ pamanīta arī „Konversācijas vārdnīcā” [KV V 9742].

Atvasinājumam *gāngenieks* Sinolē zināma nozīme ‘valīnieks, kas pie viena saimnieka dzīvo, bet strādāt iet arī pie citiem’, ar kuru lietots arī vārds *gāngelitis* (*pār gāngēniekiem ešu dzīrdēis. tie bij zemes apstrādātāji sāimeniekiem, kām lilas zemes. gāngenieks vīi gāngēlīc bii valēnieks, kas pie viēna sāimenieka dzīvuojā* [un] *gōà dorbā*

pīe cita kāimiņu sāimeniekā, gō à apkō ārt kō à gaņģis). Atvasinājums *gaņģenieks* ar nozīmi ‘der einen Teil eines Gesindes bearbeitet’ pierakstīts Lejasciemā [ME I 601].

Ar nozīmi ‘dzērājs, kas krogā diedelē alkohola glāzes’ vārds *gaņģis* fiksēts Sinolē, kur lieto arī sinonīmu *gaņģenieks* (*gaņģenieks krūogā iēt diedelēt òls glōāzes pīe viēna ūn ūtra ūn poc nagrib pīrkt, pār gaņģi palicis*).

Semantiski tuvs, šķiet, ir arī vārds *gaņģerītis*, kas ar neskaidru nozīmi minēts EH I 383 no tautasdzesmas: *labajam puisišam teju auga līgaviņa; kas jau tāds gaņģer(i)tis, lai jāj zemes gabaliņu.* Vārds *gaņģerītis* varētu būt aizgūts no vācu *Gänger*. Piezīmējams, ka no šī vārda aizgūtais substantīvs *ģeņgeris* ‘cilvēks, kas neveikli, ļodzīgi, streipuljojot, grīlojoties iet’, kā arī verbs *ģeņgerēt* ‘streipuljot’ ir izplatīti latviešu valodas izloksnēs. Bet atvasinājums *gaņģenieks*, šķiet, ir saistāms ar vārdu *gaņģis*, ko varētu pamatot ar to, ka abi substantīvi ir sastopami vienā izloksnē un tuva ir arī to semantika.

IX. Nozīme ‘eine dicke Brotscheibe’ reģistrēta Jeros (*cik viņš gaņgs vien neapēd!* [EH I 383]). Sal. ‘ēdiens’ vācu valodā [Duden 2011: 662–662; VLV 1954: 279].

X. Vārda *gaņģis* nozīme ‘kaut kas briesmīgs’ fiksēta Ērģemē, Lugažos un Valkā (*tas gān i viēnc traks gaņģis* [Raģe 2003: 186]).

XI. ME reģistrētas vēl citas vārda *gaņģis* nozīmes, kas 20. gadsimta otrajā pusē izloksnēs nav uzrādītas: ME I 601 [pēc Etn. II 50] – (ar neskaidru nozīmi) teikumā *manam tēvam bija citādi gaņģi, kājas bij kā ecēšu galdi* un teikumā *lai līkstis nemēstuos gaņģi*.

Rakstā minētajos avotos nav drošu ziņu par ģermānisma *gaņģis* lietojumu Latgalē. „Filologu biedrības rakstos” [FBR III 25] *io*-celma vienskaitļa nominatīva un daudzskaitļa akuzatīva forma *gaņdžš* ir ietverta Barkavas izloksnē vērojamās progresīvās asimilācijas atspoguļošanai.

Ar sakni *gaņģ-* izloksnēs ir fiksēti vairāki verbi. Vārds *gaņģēt* ‘verdienen’ reģistrēts Jeros (*vēcais gaņģē priekš visiem*) un ‘erwirken; besorgen’ Siguldā [EH I 383]. Ar nozīmi ‘nopelnīt’ verbs *gaņģēt* 20. gadsimta otrajā pusē lietots arī Sinolē (*tāus gaņģē, naūdu priekš visiem sapēlla*), *gaņģēt* ‘gādāt, rūpēties par ko’ Braslavā [VLIR VI 218]. Reģistrēti arī prefiksāli atvasinājumi: *izgaņģēt* ‘ausgraben, auseinanderheben, zerstören’ (*izgaņģets celš*), ‘ein stark ausgefahrener, grüftiger Weg’ (*cūkas izgaņģē plāvu* [ME I 736]), *izgaņģēt* ‘izkārtot, izrikot’ Ērģemē (*kamēr nu es visu tūr izgaņģēju; tas i tā izrikuot* [ĒIV I 463]), *izgaņģēt* ‘izgādāt’ Sinolē, *iegānģēt* ‘iegādāt’ Sinolē.

Iecavā verbam *izgaņģēt* konstatēta nozīme ‘izveidot gaņgs – ejas, alejas’ (*tas sils [bijušais muižas parks] biji iskuōpc, ar gaņģiēm izgaņģēc*).

Refleksīvajam verbam *gaņģētiēs* ME I 601 minētas nozīmes: ‘gehen’ no Saldus, ‘eifrig arbeiten, mit Händen und Füssen eifrig beschäftigt sein’ no Zaļeniekiem; Sasmakā *gaņģētiēs* ‘sich raufen, sich unruhig gebärden’. Refleksīvais verbs *gaņģētiēs* ar nozīmi ‘iet’ fiksēts arī Sinolē (*uz kurieni ta nu šuorit gaņģēsiēs?*), Vecatē (*gaņģējiēs pruōm, gaņģējiēs us māju!*).

ME I 601 ir dota nedroša norāde, ka vārds varētu būt aizgūts no lietuviešu *gángytis* ‘шевелиться’. Nēmot vērā verbu ar *gaņģ-*, kā arī verba *ģeņgerēt* izplatību latviešu valodas izloksnēs, hipotēze par verba *gaņģerēt* aizgūšanu no lietuviešu valodas ir maz ticama.

Verbs *aizgāngērēt* ‘taumelnd, mit unsicheren Schritten fort-, hingehen’ fiksēts Galgauskā [EH I 23], *aizgāngērēt* ‘grīlojoties nedroši aiziet’ arī Sinolē (*slīms un švaks jōu biis, bet vēl aizgāngērējis uz šūo m'āju*).

Izloksnēs reģistrēti arī divi adjektīvi ar sakni *gaņģ-*. ME I 600–601 adjektīvam *gančains* (bez norādes uz izplatību) minēta nozīme ‘uneben, mit kleinen Knoten versehen’. Ar skaidrojumu ‘nelīdzens’ tas fiksēts Vecatē (*gaņģaina dzīja*). Staldzenē vārds *gaņģains* (*vējš*) lietots ar nozīmi ‘nevienmērīgs, brāzmains (*vējš*)’ [Laumane 2015: 99–100].

Adjektīvam *gančīgs* ME I 601 minētas divas nozīmes: ‘feurig, energisch, tüchtig’ no Zalieniekiem un Sasmakas un ‘wohlgemüth’ no Druvienas, ‘eig. einen guten Gang (*gaņčīgs*) habend’ (*gaņčīgs zirgs, gaņčīga guovs*) no Dundagas. 20. gadsimta otrajā pusē nozīme ‘straujš, energisks, spēcīgs’ tam reģistrēta Sasmakā u. c. [Laumane 2015: 100], Vecatē (*gaņčīks puīsis – dedzīks, kriētns, strādīks*).

Secinājumi

Germānisms *gaņčīgs* ir literārās valodas vārds, kas mūsdienā vārdnīcās dots ar norādi, ka ir novecojis. LLVV III 70 tam minētas divas nozīmes: ‘eja; gaitenis’ un ‘skreja (dzirnavās)’, LVV 1954: 229 arī nozīme ‘dziju posms (uz velku kokiem) ar noteiktu pavedienu skaitu’.

Izloksnēs vārdam *gaņčīgs* ir zināmas vēl citas nozīmes resp. nozīmu nianses. (Nereti arī atsevišķās izloksnēs tam reģistrētas vairākas nozīmes, piemēram, piecas Īrgemē, Nīcā, Sinolē un Vainīžos.) Tās rakstā apkopotas 11 semantiskajās grupās.

Rakstu avotos vārds *gaņčīgs* ir sastopams kopš 17. gadsimta. Līdzās literārajā valodā, izloksnēs un 20. gadsimta vārdnīcās fiksētajām nozīmēm tam konstatētas arī nozīmes: ‘stelles; mieti’; ‘Gewebe’ [KLVV 1872: 442], ‘des Eiters im Geschwür’ [Ulmann 1880: 314], kas apvidvārdu vākumos nav pamanītas.

Semantiskā skatījumā vārds *gaņčīgs* ietilpst dažādās leksikas tematiskajās grupās. Tas ir ar materiālo kultūru saistītu dažādu reāliju (piemēram, priekšmetu, priekšmetu kopu, reti ēdiena nosaukums), parādību apzīmējums, cilvēka resp. cilvēku kopu nosaukums, vispārīgu jēdzienu apzīmējums.

Vārds *gaņčīgs* resp. tā sakne ir sastopama vārdkopnosaukumos, salikteņos, frazeologismos. Izloksnēs ar sakni *gaņģ-* apzināti arī substantīvi *gaņčēnieks*, *gaņčelītis*, *gaņčerītis*. Fiksēti verbi, piemēram, *gaņčēt*, *gaņčēties*, *aizgaņčērēt*, kā arī adjektīvi *gaņčains*, *gaņčīgs*.

AVOTI UN LITERATŪRA

Braže 1875 – Allererste Anleitung zum Gebrauch der lettischen Sprache für Deutsche von G. Brasche. – Libau, 1875.

BV – Baltijas Vēstnesis. – Rīga.

Depkin 1704 / 2005 – Depkin, L. Lettisches Wörterbüch. The original manuscript transcribed and annotated by Trevor G. Fennell. Vol. 1–4. – Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 2005–2008.

Duden 2011 – Duden. Deutsches Universalwörterbuch. 7. Auflage. – Mannheim. Zürich: Dudenverlag, 2011.

- EH – Endzelīns, J., Hauzenberga, E. *Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcai*. 1.–2. sēj. – Riga, 1934–1946.
- ĒIV – Kagaine, E., Raģe, S. *Ērgēmes izloksnes vārdnīca*. 1.–3. sēj. – Rīga: Zinātne, 1977–1983.
- Etn. – *Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem. „Dienas Lapas” pielikums*. 1.–4. – Rīga, 1891–1894.
- FBR – *Filogru biedrības raksti*. 1.–20. sēj. – Rīga, 1921–1940.
- Jordan 1995 – Jordan, S. *Niederdeutsches im Lettischen. Untersuchungen zu den mittelniederdeutschen Lehnwörtern im Lettischen*. – Verlag für Regionalgeschichte Bielefeld, 1995.
- KAL – Draviņš, K. *Kurzemē aizgājušos laikos. Atmiņas, nostāsti, vērojumi*. – [Rīga:] Jumava, 2000.
- KLV 1890 – Valdemārs, K. *Krievu-latviešu vārdnica*. – Jelgava, 1890.
- KLVV 1872 – *Krievu-latviešu-vācu vārdnīce*. – Москва, 1872.
- KV V – *Konversācijas vārdnīca*. 5. sēj. – Rīga: A. Gulbja apgādībā, 1930–1931.
- LA – *Latviešu Avīzes*.
- Laumane 1964 – Laumane, B. *Palīgs apvidu vārdu vācējiem. III. Zvejnīcība*. – Rīga, 1964.
- Laumane 2015 – Laumane, B. *Vēju un vētru grāmata. Dabas parādību nosaukumi latviešu valodā*. – Liepāja: LiePA, 2015.
- LGG 1797 – *Latviska Gada Grāmata*. – Jelgava, 1797.
- LKVV 1879 – *Latviešu-krievu-vācu vārdnīce*. – Москва, 1879.
- LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1.–8. sēj. – Rīga: Zinātne, 1972–1996.
- Lutherbibel 1545 – *Lutherbibel 1545 Original-Text übersetzt von Dr. Martin Luther aus dem Textus Receptus*. Das Buch Jesu Syrach.
- LVV 1987 – *Latviešu valodas vārdnīca*. – Rīga: Avots, 1987.
- Manc. 1631 – Georgius Mancelius. *Das Haus=, Zucht= und Lehrbuch Jesu Syrachs*. – Riga, 1631.
- ME – Mīlenbahs, K. *Latviešu valodas vārdnīca*. Redīģējis, papildinājis un turpinājis J. Endzelīns. 1.–4. sēj. – Rīga: Kultūras fonds, 1923–1932.
- MV – *Mājas Viesis*.
- Raģe 2003 – Ērgēmes, Lugažu un Valkas izloksnes leksika. No: *Silvija Raģe. Darbu izlase*. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003.
- Sehwers 1953 – Sehwers, J. *Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen vornehmlich über den deutschen Einfluss im Lettischen*. – Berlin, 1953.
- Stender [1789] – Stender, G. F. *Lettisches Lexicon. In zweien Theilen abgefasset... von Gotthard Friedrich Stender*. – Mitau [1789].
- Stender 1761 – Stender, G. F. *Neue vollständigere Lettische Grammatik. Nebst einem hinlänglichen Lexico..* – Braunschweig, 1761.
- Ulmann 1872 – Ulmann, C. *Lettisches Wörterbuch*. Erster Theil. *Lettisch-deutsches Wörterbuch*. – Rīga: Verlag von H. Brutzer & Co, 1872.
- Ulmann 1880 – Ulmann, C., bearb. Brasche, G. *Lettisches Wörterbuch*. Zweiter Theil. *Deutsch lettisches Wörterbuch*. – Rīga u. Leipzig: Verlag von H. Brutzer & Co, 1880.
- VIV – Ādamsons, E., Kagaine, E. *Vainižu izloksnes vārdnīca*. 1.–2. sēj. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2000.
- VLIR VI – *Valodas un literatūras institūta raksti*. VI. – Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1958.

VLV 1910 – Dravnieks, J. *Vācu-latviešu vārdnīca*. 1910.

VLV 1954 – *Vācu-latviešu vārdnīca*. – Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1954.

VLV 1984 – Celmrauga, I., Plēsuma, A., Straube, A. *Vācu-latviešu vārdnīca*. – Rīga: Avots, 1984.

VLVm. 1782 – [Manuskripts.] *Deutsch-Lett. Lexicon*. 1782.

*Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas
„Letonika – Latvijas vēsture, valodas, kultūra, vērtības”
projekta „Latviešu valodas pētījumi 21. gadsimta zinātnes kontekstā” ietvaros.*

Genovaitė KAČIUŠKIENĖ

(Šiaulių universitetas)

Irena KRUOPIENĖ

(Mykolo Romerio universitetas)

Tarminė leksika ir leksinės svetimybės Agnė Žagrakalytės romane „Eigilio duktė: byla F 117“

Summary

Dialectal Lexis and Lexical Barbarisms in the Novel “Eigilio duktė: byla F 117” by Agnė Žagrakalytė

Agnė Žagrakalytė (born in 1979) is one of the most interesting new generation writers of Lithuania – a poet, essayist, literary critic, prose writer – and comes from the dialectal area of northern Panevėžys residents, Pasvalys. Her novel “Eigilio duktė: byla F 117” was published by “Tyto alba” publishing house in 2013; it received “Patriotai” and Jurga Ivanauskaitė awards for a free, open, and courageous artistic expression in 2014, and was also one of the contestants for the Book of the Year award.

The article refers to abundant illustrative material while discussing the language of the novel “Eigilio dukra: byla F 117” by Agnė Žagrakalytė. The material under investigation demonstrates that an important role in the novel is attributed to lexical barbarisms (ancient barbarisms) and dialectal lexis (dialectisms) characteristic of the dialectal area of northern Panevėžys residents pertaining to eastern Aukštaičiai. The novel mostly contains morphonemic and lexical dialectisms with specific lesions of word stems or roots, or certain specific word forms made according to individual word formation models. For example, *pašioti* ‘pešioti’, *tetė* ‘tété’, *skaibyti* ‘skabyti’, *kaugelis* ‘kūgis, kūgelis’. Usually words typical of this region are used: *églis* ‘kadagys’, *gryčia* ‘namas’, *prisieiti* ‘tekti’, *balsiai* ‘garsiai’, *mazgilis* ‘mazgotė’, *pakasynos* ‘laidotuvės’, *apsédai* ‘šermenys’, there are numerous derivatives made from diminutive suffixes *-elis*, *-ė*, *-élis*, *-elytė*, *-iukas*, etc. Morphological dialectisms incident to eastern Aukštaičiai are also present in the text, for example, naming a person according to their spouses’ profession or name (*advokatiénė* ‘advokato žmona’), peculiar compounds (*gelžkelis* ‘geležinkelis’), dialectal variations of numerals or pronouns (*dvijen* ‘dvi’, *abuodu* ‘abudu’), usage of prefix *par-* specific of the dialect, etc.

Key words: Lithuanian language, the Northern Aukštaitian dialect of Panevėžys, linguistic peculiarities, dialectisms, Lexical Barbarisms, Agnė Žagrakalytė

*

1. Įvadinės pastabos

Agnė Žagrakalytė (g. 1979) “ viena įdomiausią jaunosis kartos lietuvių rašytojų “ poetė, eseistė, literatūros kritikė, prozininkė “ yra kilusi iš šiaurės panevėžiškių tarmės ploto, Pasvalio. Romanas „Eigilio duktė: byla F 117“, išleistas 2013 metais „Tyto alba“ leidyklos, 2014 metais pelnės literatūrines Patriotų ir Jurgos Ivanauskaitės premijas už laisvą, atvirą ir drąsią kūrybinę raišką, buvo tarp pretendentų tapti Metų knyga. Gausiai pasirodžiusiose romano recenzijose, be literatūrinių aspektų, atkrepiamais dėmesys ir į kalbinę šio kūrinio raišką. Štai keletas ištraukų: „Šitos knygos įveikti nereikia – ji skaitosi tarsi savaimė, tiesiog slysti nuo sakinio prie sakinio ir net

nepajunti, kaip laikas ištirpsta, nors, logiskai māstant, turētum kliuvinēti už senū, jau nebevartojamū ar beveik nevartojamū žodžiū, kurių tekste apstu („uorē“, „osinēlis“, „uzulyčinē“, „brudukulis“, „gonkas“, „branktelis“, „blēsinē“, „lazaunē“...). Kai kuriuos žodžius matai pirmā kartā, o jau kaip atminty buvē, galbūt iš pasāmonēs gelmiū aidu atskamba“ [Mikalauskienė 2014]; Skaitant jos romanā tenka žavētis, bet truputj ir erzintis. Visū pirma skoniesi kalba, paskēsti joje iki juslinio saldumo; šiuolaikiniam miestiečiui lyg archajiški burtažodžiai skamba visi tie sēmenokai, sausakločiai, žardai, galvenos, šiupelēs, kerokšliai, jaknos, verstiniai, priebrukos, pečionkēs ir lazankos. Ir nors daugelio ūkio ir namų apyvokos daiktū, drabužiū bei patiekalu pavadinimū nesupranti ir nenuspēji, kas tai galētū būti, vis dēļto jautiesi tarsi grīžes namo [Černiauskaitė 2014]; <> Sunku įsivaizduoti, kaip trisdešimtkeliametē briuselietē šītaip užvaldē sodrią tarminę leksiką [Visockaitė 2014].

Taigi šio straipsnio tikslas – remiantis gausia iliustracine medžiaga, aptarti Agnès Žagrakalytės romano „Eigilio duktē: byla F 117“ kalbą, leksinius, fonetinius, morfolo-ginius žodžių ypatumus, kitas kalbos ypatybes, atspindinčias šiaurės panevėžiškių tarmę.

2. Romano „Eigilio duktē: byla F 117“ kalbinės ypatybės

Skaitant romaną, kaip pastebi ir knygos recenzentai, į akis krinta kiek neįprasta dabartiniams lietuvių romanams, ypač sukurtiems jaunujių rašytojų, kalba. Kadangi romano veiksmas apima daugiau kaip 150 metų ir daugiausia vyksta Pasvalio krašte, autorė pasistengė, kad tame būtų vartojama daug žodžių ar jų formų, būdingų šiam šiaurės Lietuvos regionui. Veikėjų kalboje gausu senųjų skolinių – barbarizmų, archaizmų, tarmybų, vaizdingųjų veiksmažodžių ir frazeologinių junginių. Kalbinį savitumą rodo ir kai kurios romane vartojamos fonetinės ir gramatinės (darybinės, morfologinės) šiaurės panevėžiškių tarmės formos. Toliau šiame straipsnyje kiek plačiau bus aptariamos tarmybės ir svetimybės, kurių dauguma gyvos ir ligi šiol aktyviai tebevartojuamos.

2.1. Tarminė leksika

Vienas iš šnekamosios kalbos sluoksnių yra tarminė leksika, arba tarmybės. Tarminę leksiką sudaro žodžiai, žinomi ir vartojami tam tikros tarmės teritorijoje. Iš tarminių kalbos vienetų dažniausiai pasitaiko fonetinės, akcentinės, morfoneminės, morfologinės, leksinės ir sintaksinės ypatybės [Jakaitienė 2010: 176]. Tarmybės grožinėje literatūroje individualizuojama veikėjų kalbą, paryškina vietas koloritą, parodo autoriaus kalbos turtingumą, gyvumą ir vaizdingumą.

Iš minėtų tarminių vienetų A. Žagrakalytės romane dažniausiai vartojamos morfoneminių ir leksinės tarmybės, turinčios tam tikrus žodžių kamienų ar šaknų pakitimus ar specifines žodžių formas, pasidarytas pagal savitus žodžių darybos modelius. Pavyzdžiui, *pašioti* ‘pešioti’, *tetē* ‘tētē’, *skaibyti* ‘skabyti’, *kaugelis* ‘kūgis, kūgelis’, *plakas* ‘plekas’, *šilima* ‘šiluma’, *kašanas* ‘kaštonas’, *sukata* ‘sukynė’, *rumbētas* ‘rumbuotas’, *kočylas* ‘kočelas’ *rizgalis* ‘rizgulis’, *nulervinti* ‘nulervoti’, *repečkintis* ‘repečkentis’, *vaidintis* ‘vaidentis’, *dvilkotelēti* ‘žvilgtelēti’, *knirbēti* ‘kirbēti’, *knebenti* ‘knaibyti’, *džiubtelēti* ‘džiuktelēti’, truputj suuduoti’, *gēriukas* ‘ēriukas’, *spalgena* ‘spanguolē’ ir kt. Žr. *Pašioja žolelę, skaibo pienių galvutes, pats su savim muša gaidukus* (119)¹; *Tai vis vadelių dar nepaleidžia tavo tetē*; *Petras nemato, kaip jos į avīzas suējusios plakais*

¹ Skliaustuose skaičiumi žymimas aptariamo romano puslapis.

ryja vasarojų (148); *Mes ragindavom ji numest apsiaustą, nes darbas duoda šilimos* (504); *Slapčia savim patenkintas, tokią gerą sukatą iрengė* (172); *Už jos galo užkišti kočylai* (169); *Nulervina į sodą, prie statinių tworos, ir permata obuolius* (216); *Motina dvilkelti į obuolius ir apniunka* (216); *Knirba motinai, kad geras gyvenimas – tai ne vien žemė, namai ir pinigai* (78); *Vieni griebė karpj, kiti narstė lydeką, knebeno unguri* (40); *Gana, nesako, užteks jau tū uogų, ji nesako, šypsosi, spalgenos laša ant stalo* (491).

Pasitaiko ir viena kita fonetinė tarmybė, kur aiškiai atsispindi ir pagrindinė fonetinė šiaurės panevėžiskių ypatybė – nosinio balsio *q* → *o* ar dvigarsio *an* – *un* pakitimai, pavyzdžiu, *osinėlis* ‘dubenėlis su ąsa’, *kuntaplis* ‘kantaplis’. Žr. *Iš klėties motina atsineša molinį osinėlį, prideda sviesto, suspaudžia* (233); *Žagrakalienė su Elžbute ruošiasi po gryčią – iš pasuolio renka senus kuntaplius, nagines, užkritusius rizgalius* (144). Prie fonetinių tarmybų galima priskirti ir žodžius, kuriuose vyksta garsų suliejimas (kontrakcija) arba įspraudimas: *pasilsėti* ‘pailsėti’, *suveiti* ‘sueiti’, pavyzdžiu, *Tegu pasilsės akys ir galva* (263); *Tuo tarpu nėra bėdos, jei po kelias suveina, nes yra kur saugiai pasidėti* (506).

Tekste pasitaiko ir gana savitų rytu aukštaičių morfologinių tarmybių, įdomesnių žodžių darybos atvejų. Iš jų galima paminėti tarmeji būdingą asmenų įvardijimą pagal sutuoktinio profesiją ar jo vardą (*advokatiénė* ‘advokato žmona’), savitus sudurtinius žodžius (*gelžkelis* ‘geležinkelis’), tarmiškus skaitvardžių ar įvardžių variantus, (*Dvijen* ‘dvi’, *abuodu* ‘abudu’), tarminę priešdėlio *par-* vartoseną. Atpažinti tarmę padeda ir savita prieveiksmo *paskum* ‘paskui, po to’ forma, dažnas prielinksnio *palei* ‘prie’ vartojimas. Žr. *Advokatiénė, pasiklausiusi merginos balso, patarė jai privačiai pasimokyti muzikos* (75); *Artimiausias gelžkelis tik Panevėžyje* (250); *Kiek turite kiaulių? Dvijen* (251); *Permaina tik tokia, kad Valentinas neišlaikė pataisų, tad dabar abuodu galėjo sėdėti viename suole* (320); *Treti smulkiai nusakė, kaip kas per upę jojo, ką arklys numetė ar parspryrė, kokie kitokie nuotykiai* (69); *Paskum atskrenda viena kita varna, prisistato žvirbliai* (261).

Sioje žodžių grupėje yra itin daug atvejų, kuriuose, lyginant su bendrine lietuvių kalba, yra giminės ar kitų gramatinių formų neatitikimo, pavyzdžiu, *žaba* ‘žabas’, *dumbrava* ‘dumbravas’, *dalgė* ‘dalgis’, *nosinis* ‘nosinė’, *puodkelis* ‘puodkėlė’, *vėžia* ‘vėžė’, *popieris* ‘popierius’, *debesis*, -*io* ‘debesis, -ies’, *klėčia* ‘klėtis’, *obelė* ‘obelis’. Žr. *Vieni veža sienojus, kiti žabas* (56); *Grėblys – tai ne dalgė* (217); *Kaip ratai: vėžiomis jie lengvai rieda, o kai iššoka iš praminto kelio, tada sunkiau juos atgal įvilkti* (287); *Dėl popierio stokos* (511); *I kitą maišelį kiša išplautus baltinius, drobines paklodes, užvalkalus ir gražiai sulankstytus nosinius* (234); *Mataušiuk, kur po klėčia su žvyru užpilta* (256); *O paskum pati į obelę ir davai rieškučiomis raškyti, daug greičiau vyko* (455).

Pasitaiko ir leksinių archaizmų – žodžių iš aktyvios vartosenos pasitraukusių drauge su jais žyminičiomis sąvokomis. Pavyzdžiu, *varvalis* ‘banginio ar ruonio taukai batams tepti’, *stainavinis* ‘žirgas, gerai prižiūrėtas nedarbinis arklys’, *seklyčia* ‘gerasis kambarys, namo galas, svetainė’, *varstotas* ‘staliaus ar račiaus darbo stalas’ (253). Žr. *Tėvas atneša varvalio, ištepa odą, – tegu kiek atsileidžia, gal dar užsimaus* (267). Randamas vienas kitas latvizmas: *ciukė* ‘kiaule’, *kūtė* ‘tvartas’, *plocinis* ‘keptas ant krosnies be

mielių paplotēlis’, ja ‘taip’: *Pernai tie patys dēdēs buvo atvažiavę, ciukę išsivežē* (163); *Kūtē – dviems stainaviniams* (59); *Pabarsto stalq miltais ir ploja didelj plocinj* (166).

Romane gausu tokī žodžių ir pasakymų, kurie bendrinēje lietuvių kalboje arba visai nevartojami, arba turi kitokias reikšmes²: *atkurnēti* ‘atbēgti’, *nuskliaubti* ‘ištekinti, išskobti’, *košeliena* ‘šaltiena’, *apstriūžusi* ‘aplūžusi, apšiurus’, *blakutinēti* ‘vaikštinēti be tikslo, žabalinēti’, *prisieiti* ‘tekti’, *priesienēlis* ‘prieangēlis’ *stragiai* ‘staigiai, piktokai’, *braukti* ‘uzduoti, plekštelēti’, *valgoma* ‘burna’, *oras* ‘laukas’. Žr. *Nusileidžia prie daržinės, per sniegą atkurna lig šiaudų stirtos* (261); *Liemuo kaip nuskliaubtas* (274); *Kimšo užgulusi lēkštę, vienokios kitokios košelienos prisikrovusi* (40); *Prie antrosios seklytēlēs durų – apstriūžusi indų spinta* (123); *Žmona kasdien guli ligi priešpiečių, kai atsikelia surūgusi, blakutinėja po kambarius, priekabių ieškodama* (78); *Gryčią ir prisieina* jai vienai su tēvu statyti (56); *Terbelę pasideda lentiniam priesienely* (221); *Privažiavęs tiltą, Evaristas stragiai trūktelējo laužtinius žąslus* (68); *Nors brauk* mergaitei per *valgomą*, kad daugiau nebesijuoktu (154); *Kuprinę čia kur priemenēj pamesiu ar ant vinies pakabinsiu – ore* dabar šītaip puiku (355).

Šiai grupei priskirtini ir saviti, daugiausia šiauriniam Lietuvos regionui būdingi žodžiai: *églis* ‘kadagys’, *gryčia* ‘namas’, *prisieiti* ‘tekti’, *balsiai* ‘garsiai’, *mazgilis* ‘mazgotė’, *pakasynos* ‘laidotuvės’, *apsédai* ‘šermenys’, *augumas* ‘ūgis, amžius’, *lovelė* ‘lysvelė, ezelė’, *prapuolenija* ‘viskas, baigta’. Žr. *Ant stalo guli keletas iš Girelēs parneštų églį šakelių* (181); *Gryčią ir prisieina* jai vienai su tēvu statyti (56); *Išgertuvėms ipusėjus, Jokūbas atsistojo ir labai balsiai pasakė* (31); *Dar sausu mazgiliu* peršluosto (167); *Pakasynos* buvo iškilmingos (80); *Jų pačių kaime moterys eidavo apsédų ir sugrižusios pasakodavo, koks buvo grabas* (279); *Vidutinio augumo, tiesus, į kuprą nepasidavęs* (243); *Jais apsodintos visos lovelės, kad į takelius nebyrėtų* (181); „*Prapuolenija*“, – iš karto pagalvoja (286).

Darybiniu aspektu atskirai minētina deminutyviniai priesagų: *-elis*, *-elē*, *-élis*, *-elytē*, *-(i)ukas* vedinių grupė, puikiai atspindinti aukštaičiams, taip pat ir šiaurės panevėžiškiams, būdingą šnekamają kalbą: *grytelė*, *žolelė*, *kertelė*, *osinėlis*, *grytelytė*, *Antaniukas*. Žr. *Jos sukiužusisi, vieno kambario grytelytė, didelis žilvitis prie prūdo ir vešli žolelė visam amžiui pasilikas atminty* (220); *Juozapatas prakutęs nusiziūri krūmų kertele* (27); *Puola varyti karves ir kiaules iš rugienų į keliuką* (214); *Išvartanti, sukraunanti šieną, kaugelius gražiausius sudės, kepurėlę jiems padarys kaip stogelį* (102); *Antaniuk*, įnešk duoną, priemenės šépoj dar yra pusbakanis (121). Gana dažna ir kita šiaurės panevėžiškių tarmės plote vartojama priesaga *-ienis*, *-ė*, kurią bendrinēje lietuvių kalboje dažniausiai atliepia priesaga *-inis*, *-ė*: *ruginės* ‘ruginis’, *kvietienės* ‘kvietinis’, *virtienės* ‘virtinis’, pavyzdžiui, *Baigia tvarkytį šiaudus, rugienius ir kvietienius krauna į kaugę prie klojimo* (161); *Galima lašininius virtienius* kepti (51).

2.2. Leksinės svetimybės

Kaip jau buvo minēta, A. Žagrakalytės romane gausu leksinių svetimybų, arba barbarizmų, t. y. tokų skolinių, kurie neatitinka bendrinės kalbos normų ir lieka už jos ribų. Bendrinēje kalboje visi jie turi adekvačius pakaitalus, todēl barbarizmų varto-

² Remiamasi „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“ internetine versija, 2011. Available: <http://dz.lki.lt>.

jimo sfera yra gana ribota. Jų vartosena yra pateisinama dviem atvejais – šnekamojoje kalboje ir grožinės literatūros kūriniuose, kai norima realiai atspindinti veikėjų kalbą [Jakaitienė 1980: 62]. Svetimi žodžiai yra stilistiskai spalvingesni, šiltesni, intymesni bei raiškesni už bendarinės kalbos atitikmenis ir tam tikrose situacijose net natūralesni. Veikejas, vartojantis leksines svetimybės, kalba nesivaržydamas, neapsiribodamas bendarinės kalbos normomis, nesilaikydamas knyginių žodžių atrankos tradicijos [Pikčilingis 1975: 125].

Romane gausiai vartojami barbarizmai yra seniai atėję į lietuvių kalbą, pažįstami ir žinomi įvairiose Lietuvos vietose. Kaip ir kiti skoliniai, į lietuvių kalbą jie yra patekė iš kaimyninių kalbų – rusų, baltarusių, lenkų ar vokiečių. Visų šių kalbų skolinių galima rasti ir A. Žagrakalytės romane. Daugiausia romane vartojamų barbarizmų yra atėję iš slavų kalbų: *padvada* ‘arklys su vežimu³’, *tavoras* ‘prekė’, *gaspadinauti* ‘šeimininkauti’, tarp jų lenkų: *budavoti* ‘statyti’, *šmotas* ‘gabalas, sklypas, vieta’, *guzikas* ‘saga’, baltarusių: *neprietelius* ‘nedraugas, priešas’, *prabocytu* ‘atleisti, dovanoti’. Pasiتاikė ir keletas vokiškos kilmės barbarizmų: *strėkis* ‘krūva, kiekis klojime ar daržinėje’, *štropas* ‘pabauda’. Barbarizmais – slavizmais ar germanizmais – kaip ir kitais skoliniais, lietuvių kalboje dažniausiai įvardijama giminystė, gyvūnija, augmenija, negyvoji gamta, statyba, technika, būtis, spalvos ar kitos ypatybės, tikėjimas, prietarai, abstrakčios sąvokos, fizinė ar psichinė veikla [Sabaliauskas 1990: 331]. Agnė Žagrakalytė, leksinėmis svetimybėmis, dažniausiai apibūdina savo veikėjų buitį, namų apyvokos reikmenis, aprangą, rakandus, pavyzdžiui, *alupka* ‘pieštukas’, *bakanas* ‘kepalas’, *blešinė* ‘skardinis puodelis’, *duknos* ‘patalai’, *grabas* ‘karstas’, *kamašai* ‘pusbačiai, batai su auliukais’, *kaptūras* ‘duonkepės krosnies priešakys’, *karbatkėliai* ‘mezginiai, pinikai’, *kepalušas* ‘skrybėlė’, *lenciūgėlis* ‘grandinėlė’, *pečius* ‘krosnis’, *ryzas* ‘skuduras’, *sklenyčia* ‘stiklinė’, *šėpa* ‘spinta’, *šorai* ‘pakinktai’, *viedras* ‘kibiras’, *zakietkėlė* ‘švarkelis’, *zerkolas* ‘veidrodis’. Žr. *Paseilina alupką ir užrašo* (38); *Gal jau girklo blešinę būsi išmetęs, kad tau šita daina taip gerai išeina* (107). Užtat *pečius* dabar kaip *zerkolas*, nors stok prieš *kaptūrq* ir *šukuokis*; *Siuvinėjo pagalvėles, nėrė karbatkėlius* (72); *Jauniausiąjį aprenę pilko milo zakietkėle, apavė brolio nešiotais kamašais* (52). Autorė taip pat mėgsta leksinėmis svetimybėmis įvardyti gamtos objektus, augmeniją (*gojelis* ‘giraitė’, *ulyčia* ‘gatvė’, *kvietkas* ‘gėlė, žolynas, žiedas’), statinius ar jų dalis, statybinės medžiagės, įrankius, instrumentus (*padamentas* ‘pamatės’, *gonkas* ‘priebutis, veranda’, *lazaunė* ‘pašiūrė’, *salka* ‘aukštėlis, kambarys po stogu’, *trepkos* ‘laiptai’, *vopna* ‘kalkės’, *piela* ‘pjūklas’, *bubinas* ‘būgnas’), giminystės ryšius (*švogeris* ‘svainis’), spalvas ir kitas ypatybes (*pazarai* ‘pažaras, žara, raudonuojanti padangė’, *navatnus* ‘keistas’, *skūpus* ‘per daug taupus, šykštus’), nevengia ir veiksmažodžių (*škadeti* ‘gailėti’, *kavotis* ‘slėptis’) ir kt. Žr. *Abu broliai eina lazaunėn* (253); *Mažesnis už jų gryčią – žemumo tikrai žemesnis, salkos pastogėj tokiam nepabudavosi* (237); *Vakaruos raudonuoja pazarai* (413); *Reformatų špitolninkas prie savo bubino pristaisė pusę senos piełos* (553); *Jei žemei neduosi, ir ji bus skūpi* (159); *Negi taip ir reiks kavotis* (249); *Valgyk, vaikeli, neškadėk* (234).

³ Bendarinės kalbos atitikmenys imti iš „Lietuvių kalbos žodyno“ internetinės versijos, 2011–2013. Available: <http://www.lkz.lt>.

3. Išvados

Iš aptartos medžiagos matyti, kad Agnés Žagrakalytės romano „Eigulio duktē: byla F 117“ kalboje svarbū vaidmenī vaidina leksinēs svetimybēs (senieji barbarizmai) ir tarminē leksika (tarmybēs), būdinga rytū aukštaičių šiaurēs panevėžiškių tarmēs plotui.

Leksinių svetimybų vartojojimas romane yra tam tikra istorinio stilizavimo prie-monē, nes jais – kaip ir archaizmais ar kitais tarminēs leksikos vienetais – stengiamasi atkurti praeities laiką dvasią, gyvavusią Lietuvoje 19 a. pradžioje ir 20 a. viduryje. Kadangi analizuojamo romano veiksmas apima laikotarpį nuo 1815 iki 1977 metų, vienaip šio leksinio sluoksnio žodžius vartoja veikėjai, kurie romane veikia iki 20 a. pradžios, dar prieš susiformuojant bendrinez kalbai, ar gyvena kaime, kitaip tie, kurie romane veikia šiam procesui jau pasibaigus ar gyvena miestelkoj aplinkoj.

Atpažinti šiaurēs panevėžiškių tarmę romane padeda kai kurios aukštaitiškai vartojoamos žodžių formos su sumišusiomis linksniavimo paradigmomis, tarminėmis fonetinėmis ypatybėmis (garsų išmetimais ar įterpimais) ir pan.

Kad romano autorė ir jo veikėjai yra aukštaičiai, rodo ir labai produktyvios deminutiyinės priesagos *-elis*, *-elė*, būdingos šio krašto šnekamajai kalbai [Kačiušienė, Švamvarytė-Valužienė, Kruopienė 2008: 36–37]. Deminutiyinių formų vartojojimas suteikia kalbai išskirtinio švelnumo pojūtį ir parodo tam tikrą šio krašto žmonių charakterio savitumą [Macienė 2005: 115]. Nors, kaip tiksliai yra pastebėjęs Juozas Pikčilingis [1975: 68], gana dažnai šie deminutiyvai visai nereiškia realaus mažumo, tik norima parodyti daiktą mažinamai.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- Žagrakalytė, A. *Eigulio duktē: byla F 117*. – Vilnius: Tyto alba, 2013.
- Černiauskaitė, L. S. Žagrakalių muziejus (A. Žagrakalytės „Eigulio duktē: byla F 117“). In: *Metai*, nr. 07. – Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjunga, 2014.
- Jakaitienė, E. *Lietuvių kalbos leksikologija*. – Vilnius: Mokslas, 1980.
- Jakaitienė, E. *Leksikologija*. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.
- Kačiušienė, G., Švamvarytė-Valužienė, J., Kruopienė, I. Moteriškos lyties asmenų pavadinimai lietuvių kalboje. In: *Valoda dažādu kultūru kontekstā*, t. 18. – Daugavpils: Saule, 2008, pp. 28–41.
- Keinys, S. et al. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006; internetinė versija, 2011. Available: <http://dz.lki.lt/>. Žiūrėta 2015 12 31.
- Lietuvių kalbos žodynai I–XX*. – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1941–2002, internetinė versija, 2011–2013. Available: <http://www.lkz.lt/>. Žiūrėta 2015 12 31.
- Macienė, J. *Deminutiyvų stilistika*. – Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2005.
- Mikalaušienė, N. *Gyvenimas, tampantis kūryba. Metų knygos rinkimai 2014*. Available: <http://metuknygosrinkimai.skaitymometai.lt/>. Žiūrėta 2015 12 31.
- Pikčilingis, J. *Lietuvių kalbos stilistika*, t. 2.– Vilnius: Mokslas, 1975.
- Sabalaiuscas, A. *Lietuvių kalbos leksika*. – Vilnius: Mokslas, 1990.
- Visockaitė, E. Žolė iš lieknų. In: *Literatūra ir menas*, nr. 3464, 2014-03-07.

Bronius MASKULIŪNAS
(Šiaulių universitetas)

Jokūbo Morkūno *Postilės* perikopių autorystės klausimu

Summary

The Issue of Authorship of Pericopes in Jokūbas Morkūnas' *Postil*

The largest printed book in Lithuanian in the 16th c. – the so-called Jokūbas Morkūnas' *Postil* – still remains an unsolved mystery as it is not known exactly who was the actual translator of the text into Lithuanian.

Another question is the authorship of the pericopes of the mentioned *Postil*. In the 16–17th c., most translators of Lithuanian sermons were using Gospel texts already translated into Lithuanian for pericopes. The texts of *Gospels and Epistles* by Baltramiejus Vilentas published in 1579 were used especially frequently. It is held that Morkūnas, while translating Réjus' postil, did not translate the texts of pericopes himself and used the mentioned Vilentas' translation instead.

The present article discusses the question of the authorship of pericopes of Morkūnas' *Postil* by choosing one concrete element of the structure of language – pronominal reflexives – for examination.

It is concluded that the analysis of pronominal reflexives essentially supports the view that Morkūnas, while translating Réjus' postil, in most cases did not translate the texts of pericopes himself and used the texts of *Gospels and Epistles* by Baltramiejus Vilentas published in 1579.

Key words: *Jokūbas Morkūnas, postil, pericope, pronominal reflexives*

*

Didžiausia spausdinta XVI a. lietuviška knyga – vadinamoji Jokūbo Morkūno *Postilė* – senosios lietuvių raštijos tyrėjams tebéra iki galio neįminta mīslė, nes iki šiol nėra tiksliai žinoma, kas tikrasis kalbamosios postilės vertėjas į lietuvių kalbą. Paprastai nurodoma, kad vertėjo klausimas tebéra neišspręstas [Lebedys 1977: 78; Zinkevičius 1988: 200]. Vis dėlto labiausiai paplitusi nuomonė, jog knygą ar bent didesnę jos dalį išvertės pats spaustuvininkas Jokūbas Morkūnas [žr. Biržiška 1990: 196–199; Biržiška 1998: 176–178; LB 277; Gineitis 1982: 37; Matulaitytė 1997: 266–267]. Neatmetama ir galimybė, kad jis galėjęs turėti vertimo pagalbininką. Tačiau tai yra tik spėjimai, hipotezės, konkretių šiuos teiginius patvirtinančių įrodymų kol kas neaptikta.

Neabejotinai aišku, kad Morkūno *Postilė* yra lenkų rašytojo Mikalojaus Réjaus pamokslų rinkinio vertimas į lietuvių kalbą. Mikalojus Réjus (Mikołaj Rej) – žinomas lenkų renesanso autorius, poetas, prozininkas, vertėjas, vienas iš lenkų literatūros pradininkų, rašęs pasaulytinės ir religinės literatūros kūrinius. Réjus buvo pasaulytis bajoras, aktyvus lenkų reformatų veikėjas, gimęs 1505, miręs 1569 metais¹.

¹ Išsamiau žr. Aleksander Brückner, *Mikołaj Rej. Studium krytyczne*, Kraków: Druk. Uniw. Jagiellońskiego, 1905; *Bibliografia literatury polskiej. Nowy korbut 3. Piśmiennictwo staropolskie*, Warszawa: Państwowy instytut wydawniczy, 1965: 156–173; *Dawni Pisarze Polscy. Od początków piśmiennictwa do Młodej Polski. Przewodnik biograficzny i bibliograficzny*. T. 3, Warszawa: Fundacja Akademia Humanistyczna, 2002: 346–356.

Jo pamokslu rinkinys *Świętych słów a spraw Państkich... Krojnika albo Postylla, polskim językiem a prostym wykładem, też dla prostaków, krotce uczyniona* pirmą kartą buvo išleistas 1557 m. Krokuvoje. Knyga buvo labai populiarī tarp reformatū. Anot Zbigniewo Nowako, Réjaus *Postilē* buvo pavyzdinis reformacijos veikalas, teoriškai ir praktiskai realizavęs svarbiausius protestantizmo postulatus [Nowak 1970: 44]. Todēl nenuostabu, kad ji sulaukė dar keturių leidimų: 1560, 1566 ir 1571 metais. Pastarasis 1594 m. išėjo Jokūbo Morkūno spaustuvėje Vilniuje, vilniškio leidimo pavadinimas skiriasi: *Postilla POLSKA. To iest Wykład prosty Ewangelij niedzielnych y swiąt wroczych / ktore wedle zwyczaju dawnego w Kościele Bożym czytane bywają.* Teraž znowu z wielką pełnością y uważnym przeyrzeniem wydana. Nokładem zacnie Vrodzonego Pana Michała Frackiewicza z Radzimina / Podkomorzeńgo Ziemie Połockiey. W Wilnie u Jakuba Markowicza Ślugi Jeº Mści Pana a Pana Krzyſtofa Radziwiła Woiewody Wilenskiego. Roku Pañskiego. 1594. Būtent iš vilniškio leidimo ir versta Morkūno *Postilē* [Bibliografia 1965: 158; Kosman 1973: 76; Dawni Pisarze Polscy 2002: 349].

Atskiras klausimas yra dėl aptariamosios postilės perikopių autorystės. Prisimininta, kad daugelis XVI–XVII a. lietuviškų pamokslų vertėjų perikopėms naudojo jau išverstus Evangelijų lietuviškus tekstus. Ypač dažnai buvę naudojami Baltramiejaus Vilento 1579 metais išleistų *Evangelijų bei Epistolų* tekstai [Palionis 1967: 13–14].

Manoma, kad ir Morkūnas, versdamas Réjaus postilę, perikopių tekstu savarančiškai nevertė, o pasinaudojo minėtuoju Vilento vertimu [Biržiška 1957: 12]. Labai tikėtina, kad tokie teiginiai turi rimto pagrindo, nes abu lietuviškų raštų rengėjai buvo liuteronai, be to, šaltiniai rodo, kad Morkūnas buvo susipažinęs su Vilento rengtais raštais.

Čia norima minėtą teiginį patikrinti, pasitelkiant vieną konkretną kalbos struktūros elementą – įvardinius refleksyvus².

Seniesiems lietuvių raštams būdingi du įvardinių refleksyvų vartosenos modeliai³: I – neutrali asmens, skaičiaus ir giminės atžvilgiu sangrąžinio įvardžio vartosena; II – nerefleksyvinių įvardžių refleksyvinė vartosena pirmojo ir antrojo asmens sferoje; refleksyvinės formos šiuo atveju vartojamos tik trečiojo asmens sferoje.

II, nelietuviško, modelio vyrovimas senuosiouose raštuose aiškintinas svetimkalbių originalų bei apskritai svetimų kalbų įtaka tuometiniams lietuvių autoriams, nes refleksyvų vartosena lietuvių ir beveik visose įtaką galėjusiose daryti kalbose yra skirtinė. Be to, galvoje būtina turėti ir originalumo požiūriu nevienalytę postilių struktūrą, t. y. reikia skirti refleksyvumo raišką perikopėse ir pamoksluose.

Kalbant konkretiai apie Morkūno *Postilę* ir jos originalą – Réjaus *Postilę*, pastebētina, kad iš esmės viskas, kas buvo pasakyta apie lietuvių kalbą, refleksyvumo raiškos požiūriu tinka ir lenkų kalbai. Skirtumas tik tas, kad lenkų kalboje nevartojoamas nekaitomas sangrąžinio įvardžio kilmininkas, čia, kaip minėta, vartojamas savybinis sangrąžinis įvardis. Tačiau čia vėlgi pasakyta, kad derinamųjų ir nederinamųjų formų vartosenos

² Morkūno *Postilės* perikopių refleksyvinių konstrukcijų autorystė aptariama pasinaudojant anksčiau šio straipsnio autoriaus atliku tyrimu [žr. Maskuliūnas 2005: 21–29].

³ Išsamiau apie refleksyvų vartosenos modelius [žr. Rosinas 1973: 161–169].

santykis lietuviškuose raštuose lyginant juos su lenkiškais atitikmenimis nėra aktualus. Tiek kaitimosios, tiek nekaitimosios formos vartoamos sinonimiškai, be kokių nors semantinių skirtumų, plg.:

a) Mt 11,2 nusiuntęs du ižgi páfiuntiniu fáwa biloia MP 10^v.

Mt 2,12 kitu kieliu páreio žiámena fawo MP 53.

b) Jn 2,11 ir apreyßkie ßlowę fawą MP 67^v.

Lk 14,21 atfákie tátay Ponuj fáwamui MP 231^v.

Dar paminėtina, kad derinamujų įvardžių formų Morkūno Postilėje vartoama gana mažai, jos sudaro apie 4 proc. visų formų.

Morkūno Postilės perikopėse rastos 202 įvardinės refleksyvinės konstrukcijos. Iš jų tik 4 – pirmojo ir antrojo asmens sferos I modelio konstrukcijos. II modelio pirmojo ir antrojo asmens sferos konstrukcijų rasta 69. Visos likusios yra trečiojo asmens sferos konstrukcijos.

Morkūno įvardinius refleksyvus palyginus su atitinkamomis Réjaus Postilės konstrukcijomis, užfiksuotos 64 nesutampančios refleksyvinės konstrukcijos, t. y. maždaug trečdalis visų aptariamujų konstrukcijų. Kokia galėtų būti tokų didelių neatitikimų priežastis? Čia reikia grįžti prie nuomonės, kad Morkūnas, versdamas Réjaus postilę, perikopių tekštų savarankiškai nevertė, o pasinaudojo minėtuoju Vilento šaltiniu. Kiek tokius teiginius remia refleksyvumo raiškos Morkūno Postilės perikopėse analizė? Norint tai išsiaiškinti, minėtosios nesutampančios Morkūno ir Réjaus postilių refleksyvinės konstrukcijos buvo palygintos su Vilento *Evangelijų bei Epistolų* atitikmenimis. Be to, kartais, esant reikalui, pasitelktas ir aptariamujų konstrukcijų lyginimas su lotyniškosios *Vulgatos*, atitikmenimis.

Taigi kokie yra Morkūno ir Réjaus refleksyvumo raiškos nesutapimai?

Dažniausiai nesutampa I ir II modelio konstrukcijų vartojimas Morkūno ir Réjaus tekstuose. Morkūno Postilėje vartojamą II modelio konstrukciją Réjaus Postilėje paprastai atitinka I modelio konstrukcija, plg.:

Mt 2,15

Iž Eghipta páwadinau funą mána MP 39.

z Egiptu wyżwal Syná swoiego RP 82.

Ifch Egħnpata pawadinau Sunu mana EE 140.

Lk 6,41-42

kam regi kriſṭą akiie broliá tawá / o raſta akije tawá nefidaboghi MP 249.

Cžemu ty vpátruiieß ždžiebliko w oku brátá swego / á bierzmánie možeß obácžyć w własnym oku swoim RP 535.

kam regi kriſṭla aknej brolia tawa / a räſta aknej tawa nefidaboghi? EE 90.

Lk 5,4

vžlaiſkite tinklus iuſu qnt walkſmá MP 254^v.

rožrzućie cieći swoie ná obłow RP 547.

vſchleifkit tinklus ηūſſu / ant walkſſma EE 91.

Iš pavyzdžių matyti, kad lenkiškajame tekste pateiktais atvejais vartojama I modelio konstrukcija, Morkūnas visur vartoja II modelio refleksyvumo raišķu. Lygiai tokie pat refleksyvai vartojami ir Vilento bei *Vulgatos* tekstuose. Sugretinus konstrukcijas, aiškiai matyti, kad Morkūnas tiesiog paraidžiui jas nurašēs nuo Vilento.

Priešingas atvejis, kai lenkiško teksto II modelio konstrukciju lietuviškame tekste atitinka I modelio konstrukcija, užfiksotas tik vienas, plg.:

Lk 6, 42

Kláydune / ißmeſk pirm ráſą iž akies láwa MP 249.

Pokryty cžłowiecže / wyržuć pierwey bieržmo 3 oka twoiego RP 536.

Klaidune / ichmeſk pirm ráſta ifch akies tawa EE 90.

Pastebētina, kad šiuo atveju Morkūno konstrukcija nesutampa nē su vienu iš pateiktuju šaltinių, – Morkūnas čia vienintelis vartoja lietuvišką refleksyvumo raiškos modeli. Tieki Réjaus, tieki Vilento tekstai veikiausiai yra paveikti *Vulgatos*, plg.:

Lk 6, 42

Hypocrita, eice primum trabem de oculo tuo V 174.

Vadinasi, šiuo atveju būtų galima kalbēti apie savarankišką Morkūno vertimą.

Kitas refleksyvų vartosenos Morkūno ir Réjaus postilių perikopēse neatitikimų tipas – pažyminio, t. y. šiuo atveju įvardžio, vieta pažymimojo žodžio atžvilgiu. Pažyminys vartojamas prepoziciškai arba postpoziciškai. Tieki lietuvių, tieki lenkų senuosiuose raštuose vyrauja postpozicinė pažyminio vartosena (Vasiliauskienė 1997: 104–121). Tais atvejais, kai šiuo požiūriu vartosena nesutampa, prepozicinis pažyminys paprastai fiksujamas Morkūno *Postileje*. Priešingo atvejo neužfiksuta. Tēra vienintelis pavyzdys, kai pažyminys prepoziciškai vartojamas abiejuose šaltiniuose, plg.:

Jn 3,16

ghis láwa funu wienagimi dawe MP 218^v.

dał ſwego iednego Syná RP 469.

ghis fawa funu wienaturti dawe EE 78.

Tačiau, kaip matyti, žodžių tvarka lietuviškame ir lenkiškame tekste kiek skiriasi:

láwa funu wienagimi

ſwego iednego Syná

Kitais neatitikimų atvejais pažyminio prepozicija būdinga tik Morkūnui, plg.:

Mt 22,5

eiá wienas qnt ſawa lauká / o ántras qnt fawo prekiſtos MP 344.

rożeſli ſię / ieden do wſi ſwoiey / drugi tež po kupiectwach ſwoich RP 742.

eia wienas ant ſawa lauka / a antras ant ſawa prekñſtas EE 119.

Mt 9,25

imk tawa patala ir eyk MP 338^v.

wežmi łoßko twoie / á idž RP 729.

imk tawa patala / ir eik namuſna EE 118.

Iš pateiktųjų pavyzdžių matyti, kad Morkūno refleksyvų vartosena čia vėlgi beveik visiškai sutampa su *Evangelijų bei Epistolų* atitikmenimis.

Užfiksuota keletas atvejų, kai toje pačioje konstrukcijoje fiksuojami abu minėtieji neatitikimai, t. y. I-II modelių vartosenos neatitikimas ir pažyminio prepozicija – postpozicija, plg.:

Mt 13,27

wießpatie / ár ne giarą sekłą ḥant tawá dirwos pásiey MP 83.

Pánie iżáeś ty był nie dobrego naśienia náśiał ná roli swoiey RP 176.

Wieschpatie / er ne giera sekla ant tawa dirwas pafieiesñ? EE 31.

Kaip matyti, Morkūno *Postilėje* vartojamas II refleksyvumo raiškos modelis ir prepoziciniis pažyminys, o Réjaus *Postilėje* – I modelis ir postpoziciniis pažyminys. Morkūno pavyzdys visai sutampa su Vilento tekstu.

Toliau pateikiamame pavyzdyje Luko 16,25 atitikmens Vilento tekste nėra, plg.:

Lk 16,25

tu geray tureieisi táwo giwatoy MP 237.

ty wiele dobrego żážywał zá żywotá swoiego RP 509.

Lk 16,25

recepisti bona tua in vita tua V 215.

Vulgatos konstrukcija čia irgi skiriasi. Taigi čia vėl būtų galima kalbęti apie originalią Morkūno vartoseną.

Esama ir tokį atvejų, kai Morkūno *Postilės* eksplicitinę refleksyvumo raišką Réjaus *Postilėje* atitinka implicitinę raišką, plg.:

Mt 8,3

Ježus ižtieses ranką sawa dasiliteria io MP 73.

wyciągnąwby Ježus rękę dotknął go RP 155.

Iesus iſchtiesęs ranka sawa / dasiliteria iô EE 27.

Jn 10,15

żywáta [...] guldžiu vž awis máná MP 179v.

duſę [...] kladę zá owieczki RP 385.

Śiwata mana guldau vſch awsn mana EE 66.

Lietuviškos postilės vartosena čia vėlgi veikiausiai nulemta analogiškų Vilento konstrukcijų.

Užfiksuota keletas atvejų, kai Morkūno teksto sangrąžinės konstrukcijos visai neturi atitikmenų Réjaus tekste. Pavyzdžiu, Morkūno *Postilės* 25 puslapyje esanti perikopė iš Evangelijos pagal Luką yra gerokai ilgesnė negu atitinkama Réjaus *Postilės* perikopė ir pan. Palyginus tokius atvejus su *Evangelijomis bei Epistolomis*, vėl matyti, kad kalbamųjų nesutapimų priežastis - paraidinis Morkūno nusirašymas nuo Vilento. Galima palyginti tokius charakteringus pavyzdžius:

Lk 10,27

Milek Poną Diewą tawo iż wiſos ſiirdies tawa ir iż wiſos duſios tawa / ir iż wiſos ſilos tawa / ir iż wiſos dumos tawá MP 302.

Bēndžieš miļoša Páná Bogá twego / Že wſytkiego ſercá ſwego / Že wſytkich ſíl twoich / y Že wſytkiey myſli twoiey RP 651.

Mṇlek PONA Diewa tawa / ifch wiſſos ſchirdies tawa / ir ifch wiſſas duſchias tawa / ir ifch wiſſos ſņlos tawa / ir ifch wiſſos dumos tawa EE 107.

Kaip matyti, lenkiškas tekſtas yra trumpesnis, jame nēra atitikmens lietuviškam fragmentui iż wiſos duſios tawa.

Mt 22,4

Šitáy mana pietus pagatawiau MP 344.

iuž obiad moy gotow ieſt RP 742.

ſchitai / mana pietus pagatawijau EE 119.

Šiuo atveju abiejose postilēse netgi vartojamos skirtingo tipo konstrukcijos, Rējaus tekste sangräža nereikalinga. Morkūno ir Vilento eilutės sutampa.

Taigi apibendrinant reziumuotina, kad įvardinių refleksyvų tyrimas iš esmės patvirtina nuomonę, jog Morkūnas, versdamas Rējaus postilę, perikopiu tekstu didžiaja dalimi atvejų savarankiškai neverte, o pasinaudojo Baltramiejaus Vilento 1579 metais išleistą *Evangelijų bei Epistolų* teksta. Žinoma, galutinai ši teiginj patvirtintų tik išsamus visapusis abiejų tekstu palyginimas.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Bibliografia 1965 – *Bibliografia literatury polskiej. Nowy korbut 3. Piśmiennictwo staropolskie*. – Warszawa: Państwowy instytut wydawniczy, 1965.

Biržiška, V. *Senųjų lietuviškų knygų istorija*, II. – Chicago, 1957.

Biržiška, V. *Aleksandrynas I, XVI–XVII amžiai, (antrasis (fotograuotinis) leidimas)*. – Vilnius: Pradai, 1990.

Biržiška, V. *Knygotos darbai*. – Vilnius: Pradai, 1998.

Brückner, A. *Mikołaj Rej. Studium krytyczne*. – Kraków: Druk. Uniw. Jagiellońskiego, 1905.

Dawni Pisarze Polscy 2002 – Dawni Pisarze Polscy. Od początków piśmiennictwa do Młodej Polski. Przewodnik biograficzny i bibliograficzny, T. 3. – Warszawa, 2002.

EE – [Baltramiejus Vilentas.] *Euangelias bei Epistolas [...] pilnai ir wiernai pergulditas ant Lietuviſchka Sžodžia / per Baltramieju Willenthā [...] Karalaucžui*. 1579.

Gineitis, L. *Lietuvių literatūros istoriografija*. – Vilnius: Vaga, 1982.

Kosman, M. *Reformacja i kotrreformacja w Wielkim Księstwie Litewskim w świetle propagandy wyznaniowej*. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, 1973.

Lebedys, J. *Senoji lietuvių literatūra*. – Vilnius: Mokslas, 1977.

LB – *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba. T. 1: 1547–1861*. – Vilnius: Mintis, 1969.

Maskuliūnas, B. Refleksyvumo raiška Jokūbo Morkūno Postilės perikopėse. In: *Baltistica*, XL (1), 2005, pp. 21–29.

- Matulaitytė, S. Morkūno spaustuvė. In: *Knygotyra. Enciklopedinis žodynas*. – Vilnius: Alma litera, 1997, pp. 266–267.
- MP – [Jokūbas Morkūnas,] *Postilla Lietvwiszka [...] Wilnivy [...] Metuoſe Diewa* 1600.
- Novak, Z. Mikołaja Reja literacka służba reformacji. In: *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, 15, 1970, pp. 23–55.
- Palionis, J. *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.* – Vilnius: Mintis, 1967.
- RP – [Rej Mikołaj,] *Postilla Polska [...] W Wilnie [...] 1594*.
- Rosinas, A. Viena asmeninių I ir II asmens įvardžių vartosenos ypatybė lietuvių senųjų raščių kalboje. In: *Baltistica*, IX(2), 1973, pp. 161–169.
- Vasiliauskienė, V. Daiktavardžio ir įvardžio genityvo vieta senojoje lietuvių kalboje. In: *Lietuvių kalbotyros klausimai*, XXXI, 1997, pp. 104–121.
- V - Vulgata. Cituojama iš: Nestle-Aland, *Novum Testamentum Latine*. – Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1992.
- Zinkevičius, Z. *Lietuvių kalbos istorija*. T. 3: *Senųjų raščių kalba*. – Vilnius: Mokslas, 1988.

Regina RINKAUSKIENĖ
(Lietuvos edukologijos universitetas)

Vidurinės ir jaunosios kartos uteniškių tarminės nuostatos

Summary

Linguistic Attitudes of the Middle-Aged and Young Generation Speaking the Sub-Dialect of Utena

The article provides a review of the linguistic attitudes of the speakers of the Eastern Aukštaitian sub-dialect of Utena. The material was collected from 23 sub-dialectal points. 47 middle-aged and 41 young generation informants were interviewed in the study. The research focused on two aspects: 1) adjustment of one's language to the situation (how an informant speaks in his/her home environment and in public; how he/she speaks to familiar people and to strangers); 2) attitude towards a person speaking a dialect. The research results revealed the following tendencies. Representatives of both the middle-aged and young generation can easily switch between language codes, i.e. they adjust language to the situation. Informants from the middle-aged generation have a more positive attitude towards a person using a dialect (87.2: 12.8%). The young generation follows a more negative attitude towards a dialect speaker (87.8:12.2%). As a rule, a dialect is associated with the factors of age and environment, i.e. in the opinion of the informants, old people and rural residents usually speak a dialect.

Key words: *Eastern Aukštaitian sub-dialect, middle-aged generation, young generation, linguistic attitudes*

*

Pastaruoju metu padidėjo dėmesys sociolinguistiniams tarmių tyrimams, imta gilintis į kalbinės Lietuvos regionų gyventojų nuostatas [plačiau žr. Aliūkaitė 2008; Ramonienė 2006; 2013; Vaicekauskienė, Sausverde 2012; Lubienė, Pakalniškienė 2015 ir kt.].

Aukštaičiai mėgsta net viešai nuvertinti savo tarmę¹, todėl sumanya atlikti tyrimą ir nustatyti gimtosios straipsnio autorės tarmės – rytų aukštaičių uteniškių – vidurinės ir jaunosios kartos požiūrių į tarmę. Senosios kartos, kuri laikoma tradicinės tarmės vartotoja, atsisakyta sąmoningai, nes vyresni tarmės atstovai visada arba beveik visada kalba tarmiškai².

Tyrimo objektas – 23 rytų aukštaičių uteniškių patarmės punktai, daugiau rytiniu pakraščiu išsidėstę iš šiaurės į pietus net per penkis rajonus (Zarasų, Utenos, Molėtų, Ignalinos, Švenčionių). Medžiaga rinkta iš šių punktų: Imbradas (214³), Sālakas / Luodžiai⁴ (312), Stelmužė (182), Sūviekas (181), Tolimėnai (311), Zarasai (244), Balčiai

¹ Čia pateikiamas vienas iš dažniausiai girdėtų teiginių, kai gretinamos dvi pagrindinės Lietuvos tarmės: *Žemaičiai labai gerbia tarmę, o aukštaičiai – nelabai* [apie mokinį požiūrį į tarmes plačiau žr. Rinkauskienė, Salienė 2014: 88–104].

² Kartos skirstytos tokiu principu: jaunosios kartos atstovų amžius iki 30 metų; vidurinės kartos nuo 31 iki 55 metų; senosios kartos atstovai 56 metų amžiaus ir daugiau.

³ Punktais žymimi taip kaip *Lietuvių kalbos atlase* (1977).

⁴ Pateikiamas dvigubas punktas, nes Luodžių punktas (312) yra išnykęs, tame nebéra vietinių gyventojų. Šalia išaugęs Salako miestelis, kalbantis ta pačia tarme.

(347), Daūgailiai (277), Juknėnai (310), Kirdeikiai (381), Küktiškės (380), Spitrėnai (309), Tauragnai (346), Alantà (377), Čiulai (452), Mindūnai (453⁵), Molėtai (451), Purvėnai (413), Skudutiškis (378), Sugiňčiai (379), Videniškiai (450), Labanoras (414), Liñkmenys (415). Remiantis *Lietuvių kalbos atlaso* duomenimis (LKA 1977), iš viso yra 71 rytų aukštaičių uteniškių patarmės punktas. Šis skaičius šiuo metu turėtų būti tikslintinas remiantis naujausiais tyrimais. Neseniai pasibaigęs projektas *Šiuolaikiniai geolinguistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida* (2011–2013) ir jo medžiagos pagrindu pasirodžiusi studija *XXI amžiaus lietuvių tarmės: geolinguistinis ir sociolinguistinis tyrimas* (XXIA 2014) atskleidė, kad yra nykstančių kiekvienos patarmės punktų, kuriuose nebėra arba vidurinės ir jaunosios kartos gyventojų, arba vietinių žmonių. Iš uteniškių patarmės galime minėti du tokius punktus: Pastovėlį (Molėtų raj.) ir Luodžius (Zarasų raj.). Šiuo metu vykdomas projektas *Kupiškėnų, panevėžiškių ir uteniškių paribio šnekotos XXI a.: kalbų kontaktų aspektas* (Klaipėdos universitetas, 2015–2017) turėtų atsakyti į klausimą, kam reikėtų skirti paribinius uteniškių punktus: Darškius, Šaltenius (Kupiškio raj.), Gataučius, Vabalninką (Biržų raj.), Užubalius (Rokiškio raj.).

Tirtų punktų santykį su bendru uteniškių patarmės punktų skaičiumi matome 1 paveiksle (žr. 1 pav.). Ištirtieji punktai sudaro daugiau kaip trečdalį (32,4 proc.) visų punktų, todėl galima pateikti bent jau preliminarias ižvalgas.

1 pav. Uteniškių patarmės punktai

Tyrimo tikslas – išsiaiškinti vidurinės ir jaunosios kartos uteniškių patarmės atstovų kalbinės nuostatas.

Renkant medžiagą iš 23 patarmės punktų buvo apklausta 47 vidurinės kartos informantai ir 41 jaunosios kartos atstovas. Nors apklausos metu buvo pildoma visa sociolinguistinė anketa, šiame straipsnyje aptariami ypač aktualūs du klausimai: 1) kalbos derinimas pagal situaciją (kaip informantas kalba artimoje aplinkoje ir viešumoje,

⁵ Tai yra Pastovėlio punkto numeris, bet kadangi punktas yra nykstantis (išlikusios tik trys vietinių vyriausiosios kartos gyventojų trobos), o šalia išaugusi nauja Mindūnų gyvenvietė, šis numeris galėtų būti naujojo punkto žymėjimas.

kaip kalba su pažīstamais ir nepažīstamais žmonēmis savame krašte ir svetimoje aplin-koje ir pan.); 2) informantu požiūris ī tarmiškai kalbantį žmogu⁶.

Surinkta ir susisteminta medziaga atskleidē, kad tiek vidurinēs, tiek jaunosios kartos atstovai lengvai keičia kalbinj kodā, t. y. derinasi pagal situacijā. Galima sakyti, kad žmonēs yra „dvikalbiai“, t. y. jie gali kalbēti ir tarmiškai, ir netarmiškai [VTG 2013: 7].

Pateikiame keletā būdingesniu atsakymu (žr. 1 lentelę).

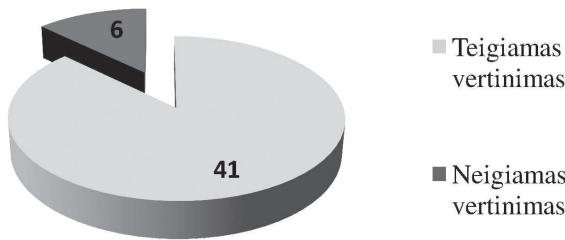
1 lentelė
Vidurinēs ir jaunosios kartos kalbos derinimo pagal situacijā pavyzdžiai

Vidurinē karta	Jaunoji karta
<i>Viešuose renginiuose stengiuosi kalbēti netarmiškai, bet tarmēs negali ištrinti, jinai lenda iš visų galų.</i>	<i>Šeimoj tai tarmiškai bendraujam, o Kaune tai ne.</i>
<i>Automatiškai išeina, kai valdiškoj įstaigoj – tai bendarine, o kaimo parduo-tuvėj – tarmiškai.</i>	<i>Viešumoj kalbu netarmiškai, tik kaimo parduotuvėj su savo krašto žmonēmis tarmiškai.</i>
<i>Jei tekūt prakalbinti nepažīstamą žmogų Zarasuos – tai tarmiškai, o jei Vilniuj – netarmiškai.</i>	<i>Žinutėmis tarmiškai susirašinėjam ir su viena drauge, ir su mama.</i>
<i>Nepažīstamą žmogų užkalbinčiau netar-miškai.</i>	<i>Panašiai namie kalbam, kaip mama ir tētē, o mokykloj šiek tiek derindavomēs, nors ir Utenos miesto, ir kaimo moksle-vių kalba panašiai.</i>
<i>Mano vaikai, kai atvažiuoja, tai kalba tarmiškai, neišsidirbinėja, o darbo vietēse kalba kaip turi būt.</i>	<i>Nepažīstamą kalbinčiau taip, kaip mokē mokykloj..</i>
<i>Nepažīstamą greičiau prakalbinčiau bendarine kalba.</i>	<i>Kalbą keičiam pagal aplinkybes.</i>
<i>Tarmiškai galiu derinti pagal situacijā.</i>	<i>Jaunimas dar kalba tarmiškai tarpusa-vyje.</i>
<i>Svetimą kalbinčiau netarmiškai; o su savais kalbu taip, kaip visada.</i>	<i>Tarpusavy pašneka tarmiškai, bet prie žmogaus reikia derintis.</i>

Antrasis klausimas atskleidē skirtingā vidurinēs ir jaunosios kartos žmonių požiūri ī tarmiškai kalbantį žmogu. Net 87,2 proc. vidurinēs kartos žmonių teigiamai īvertino tarmiškai kalbantį žmogu (žr. 2 paveikslā). Prie teigamo vertinimo atsakymu dažnai buvo šie: *tai žmogus, gerbiantis savo tarmę; tai savojo krašto patriotas.*

Keletā būdingiausių vidurinēs kartos atsakymu žr. 2 lentelēje.

⁶ Tyrimo metu buvo naudojama projektinė anketa – LKA pateikėjo klausimynas (Available: www.tarmes.lt).

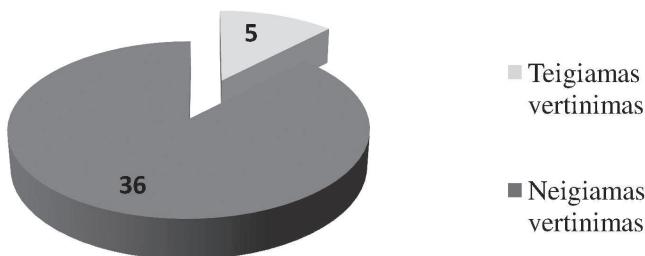
2 pav. Vidurinės kartos uteniškių tarminės nuostatos

2 lentelė
Vidurinės kartos žmonių požiūris į tarmiškai kalbantį žmogų

Teigiamas	Neigiamas
Tarmiškai kalbantis žmogus – jo niekaip nepavadinčiau, aš juo tik žavėčiaus.	Mano vaikai irgi kartais kalba tarmiškai, man atrodo prasčiokiškai; ypač kai kalba mano vaikai; mano anyta rašo lietuviškai, literatūriškai.
Tarmiškai kalbantis žmogus – nesakyčiau, kad patriotas, bet jei čia gyveni, tai ir kalbi taip, kaip išeina, turi prisitaikyt, nes čia gramatiškai kalbèt kaip ir gèda.	Sakau – va, tai jau kaimas, nors ir pati kalbu tarmiškai.
Pradedi bendrine, bet net nepamatai, kaip pradedi <u>sava</u> kalbèti.	Vaikai jau nekalba tarmiškai, tik lietuviškai.
Tarmè asocijuojasi su išlaikyta lietuviybè.	
Savo krašto patriotas.	
Nebandau taikyti kalbos.	
Žmogus kalba taip, kaip išmoko augdamas; tai yra kraujyj jaugta.	
Gal daugiau patriotas, jei kalba savo krašto kalba.	
Man gražu, kai kalba tarmiškai.	
Žmogus būna savim, kuris kalba tarmiškai.	

Jaunosios kartos atsakymai atskleidé visiškai priešingus rezultatus. Net 87,8 proc. jaunosios kartos atstovų neigiamai žiūréjo į tarmiškai kalbantį žmogų (žr. 3 paveikslą). Prie neigiamo vertinimo atsakymų dažniausiai buvo šie: *kaimietis, vyresnio amžiaus žmogus*.

Pateikiame keletą būdingiausių jaunosios kartos atsakymų (žr. 3 lentelę).

3 pav. Jaunosios kartos utenišķių tarminēs nuostatos

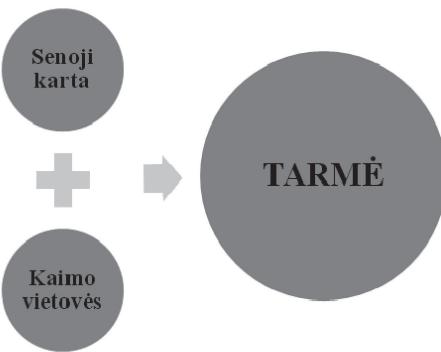
3 lentelē
Jaunosios kartos žmonių požiūris ī tarmiškai kalbantį žmogų

Teigiamas	Neigiamas
<i>Tarmiškai kalbantis – tai gerbiantis savo tarmē.</i>	<i>Žmogus, kalbantis tarmiškai, atrodo kaimietiškai... Pati nedrīščiau taip vadinti, nes pati iš kaimo, bet apskritai vadina kaimiečiais.</i>
<i>Man tai gražu, kai kalba tarmiškai...</i>	<i>Visi juos vadina kaimiečiais, aš jū neišskiriu.</i>
<i>Nebūtinai ten koks kaimietis. Jei tu ilgai pragyvenai, tai tokia tavo kalba.</i>	<i>Žmogus, kalbantis tarmiškai, atrodo kaimietiškai...</i>
<i>Gal sakyčiau – patriotas, bet mes, jaunimas, jau kitaip kalbam...</i>	<i>Vadina kaimiečiu, nevadina patriotu.</i>
	<i>Pasakai, kad grynas kaimietis ar net vienkiemietis⁷...</i>
	<i>Stengiamės kalbēt gražiai⁸, netarmiškai.</i>

Pastebēta, kad tarmē dažniausiai siejama su diviem pagrindiniais antoniminiais blokais: amžiaus (sena – jauna: *Stengiamės kalbēt gražiai, netarmiškai; kalba jauna panelē tarmiškai, tai atrodo juokingai; kai kalba senesnis, tai atrodo natūralu; mano klasės draugės tėvai vyresnio amžiaus, tai ji ne tik kalba, bet ir rašo tarmiškai*) ir gyvenamosios aplinkos (kaimas – miestas: *Utenišķių tarmē visiem labiau atrodo kaimietiška; mama neleido tarmiškai kalbēt, nes Alanta – miestelis, tarmiškai kalba tik kaimo žmonės*) (žr. 4 paveikslą).

⁷ Naujai sukurtas žodis, īvardijantis žmogų, gyvenantį vienkiemyje.

⁸ Kaip galime pastebēti iš atsakymų, kartais atsiranda ir estetinis vertinimas: gražu – negražu (*Vienas grubus kalboj, kitas – švelnus. Anksčiau mus mokindavo, kad negražu kalbēt tarmiškai... Vaikai jau nekalba, jiem negraži ši kalba*).

4 pav. Tarmės sąsajos su amžiumi ir gyvenamaja vieta

Kadangi jaunimas neigiamai žiūri į tarmę ir tarmiškai kalbančius žmones, nes „tarminis kodas Lietuvos kalbinėje bendruomenėje turi menkesnį socialinį mobilumą už standartinius kodus“ [Vaicekauskienė, Sausverde 2012], natūraliai kyla klausimas – ar galima pabėgti nuo gimtosios tarmės, ar galima ją nuslėpti? Straipsnio autorės nuomone, tai padaryti be galo sudėtinga. Dažniausiai pasislepia skiriamosios ypatybės⁹, o išlieka blankiosios, kurių tarmės atstovai netgi nepastebi. Šios blankiosios ypatybės ima dominuoti ir sudaro naujai besiformuojančią regiolektą¹⁰ pagrindą. Dabartinė ryty aukštaičių uteniškių patarmės kalbinė situacija rodo, kad formuojasi visiškai kitoks naujas darinys – ryty aukštaičių rytinis regiolektas, kurio centras Utēna¹¹. Šiame regiolekte dominuoja ypač ryški fonetinė ypatybė – žalininkavimas, t. y. nekirčiuoto o atliepimas a. Kirčiuoti balsiai o ir é labai atviri, kartais primenantis tarpinius garsus tarp o ir a ir tarp é ir e. Būtent šios ypatybės labiausiai ir išduoda ryty aukštaičių uteniškių.

LITERATŪRA

- Aliūkaitė, D. Tarmiškai kalbančio žmogaus stereotipai: apriorinės eilinių kalbos bendruomenės narių nuostatos. In: *Respectus Philologicus* 14 (19), 2008, 23.–45. lpp.
LKA – Lietuvių kalbos atlasas 1. Leksika. – Vilnius: Mokslas. 294 lpp.
Lubienė, J., Pakalniškienė, D., Tarmė modernijoje Lietuvoje: šiaurės žemaičių kretingiškių atvejis. In: *Rex Humanitariae* XVII, 2015, 101.–113. lpp.
Ramonienė, M. Nuostatos dėl bendrinės kalbos ir tarmės: Joniškėlio atvejis. In: *Kalbos kultūra* 79, 2006, 137.–148. lpp.

⁹ Turima galvoje skiriamosios ryty aukštaičių patarmės ypatybės: 1) dvigarsių an, am, en, em atliepimas un, um, in, im; 2) nosinėmis raidėmis q, e žymimų garsų atliepimas u, i.

¹⁰ Regiolektas – regioninė kalbos atmaina, patyrusi tam tikrą bendrinės kalbos poveikį, arba susiformavusi kaip tarpinis variantas tarp geolektro (nevienalytė naujai susiformavusi regioninė kalbos atmaina, neturinti aiškių geografinių ribų arealo) ir bendrinės kalbos, tarpusavy panašėjant (vienodėjant) kalbos atmainoms.

¹¹ Šis regiolektas apima ne tik ryty aukštaičius uteniškius, bet ir anykštėnus bei kupiškėnus [XXIA 2014: 261].

Ramonienė, M. Tarmēs socialinē vertē: Lietuvos miestų jaunimo kalbinės nuostatos. In: *Taikomoji kalbotyra 2*, 2013. Available: www.taikomojikalbotyra.lt.

Rinkauskienė, R., Salienė, V. Apie dialektologijos pamokas Lietuvos mokyklose: kokybinis tyrimas. In: *Pedagogika.* – Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas, 2014, 115 (3), 88.–104. lpp.

Vaicekauskienė, L., Sausverde, E. Lietuvos tarmių rezervatas: socialiniai ir geografiniai tarmēs mobilumo ribojimai tiesioginių tyrimų duomenimis. In: *Taikomoji kalbotyra (1)*, 2012. Available: www.taikomojikalbotyra.lt.

VTG – *Visos tarmēs gražiausios...* Tarmių medžiagos rinkimo instrukcija. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidimo centras, 2013. 72 lpp.

XXIA – XXI a. pradžios lietuvių tarmēs geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. *Žemėlapiai ir jų komentarai.* – Vilnius: Briedis, 2014. 459 lpp.

Elga SKRŪZMANE
(LU Latviešu valodas institūts)

Frazeoloģiskas pārdomas par dažām Dieva radībām G. Manceļa „Postillā”

Summary

Phraseological Reflections on Several Creatures of God in “Lang-gewünschte Lettische Postill” by Georg Manzel

In the present article, the author examines several subordinate word-groups contained in the sermon-book “Lang-gewünschte Lettische Postill” (1654) by G. Manzel. They denote various living beings, some persons, or a totality of them (*Dieva kalps* ‘God’s servant’, *Dieva palīgs* ‘God’s helper’, *Dieva draudze* ‘God’s parish’, *Dieva enģelis* ‘God’s angel’, *Dieva dēls* ‘Son of God’, etc.). The appropriateness of these word-groups to the status of phraseological unit has to be evaluated.

It is possible to find many different shades of meaning of some subordinate word-groups included in sermons. When describing certain subordinate word-groups from the “Postill”, conjectures about partial, hidden, or diachronically determined phraseologicity are admissible. Thoroughly evaluating the contextual shades, only some usages of subordinate word-groups can be considered as phraseological units (or rather phraseological potentials) at G. Manzel’s time, most frequently – phraseological similes (e.g. *kā Dieva enģelis* ‘like God’s angel’). Consequently, word groups with different grades of phraseologicity determined by time and context coexist in the texts. Moreover, the comprehension of the expressiveness of their phraseological meaning is changing but maintaining traditionally striking transfer of meaning.

Key words: *phraseological unit*, *phraseological simile*, *context*, *semantics*, *subordinate word-group*

*

1654. gadā izdotais G. Manceļa darbs „Lang-gewünschte Lettische Postill” („Ilgi gaiditā latviešu postilla”¹) ir nozīmīgs latviešu rakstu valodas vēsturē; pēdējais atkārtotais izdevums tika publicēts vēl 19. gadsimta sākumā (1823) līdzās citu autoru sprediķu grāmatām [LLV 1990: 364].

Rakstā aplūkotas vairākas vienkāršas vārdkopas, kas nosauc dažādas ar Dievu saistītas dzīvas būtnes, atsevišķas personas vai personu kopumu (*Dieva kalps*, *Dieva palīgs*, *Dieva draudze* u. c.), lai izvērtētu vārdkopu atbilstību frazeoloģisma statusam (pētījumā nav iekļautas vārdkopas ar dzīvnieku nosaukumiem, piem., *Dieva avs*). Vārdkopu atkarīgais komponents – lietvārda *Dievs* ģenitīva forma (*Dieva*), neatkarīgie komponenti ir lietvārdi, kas nosauc dzīvas būtnes, t. i., Dieva radības. S. Bergs-Ulsens pētījumā par latviešu valodas ģenitīva semantiku min jēdzienu *iekšēja būtiskā attiecība* – šāda attiecība pastāv starp divām lietām, ja vienu no tām nevar iedomāties neatkarīgi no otras [Bergs-Ulsens 2003: 13].

¹ Turpmāk rakstā „Postilla”.

Par atskaites punktu pieņemts „Latviešu literārās valodas vārdnīcā” sniegtais vārda *dievs* nozīmes skaidrojums, respektējot „Postillas” reliģisko saturu, – ‘pārdabiska augstākā būtne, kas radījusi pasauli un valda pār to’ (Tez. llvv), bet mūsdienām tikpat būtiskas ir pārnestās nozīmes nianses, akcentējot izpratni par Dievu kā ‘augstāko ideālu un pilnību; centienu augstāko gala mērķi’ (turpat). Frazeoloģisms *kā dievs* ir emocionāli spilgts ‘saka, pauzot ļoti pozitīvu vērtējumu, arī lielu bijību’ [LFV 2000: 253]. Sprediķu piemēru analīzē ievērotas frazeoloģismu komponentu savstarpējās attiecības semantiskā aspektā un konteksta loma nozīmes izpratnē.

Ievadam G. Manceļa „Postillā” sniegtais *Dieva radību* apraksts (nozīme ‘Dieva radītais’):

*Vsluhkojeeß töw paßschu / O Zillwähx / kaß gir töw raddijis? ..Deews / kaß to wißu Paßsaul / Semm unnd Debbeß / Saul / Mehnes / Swaigsnes / Juhri / Swäbrus / Lohpus / Puttnus / Siwis und wißas Leetas Debbes̄ies und Semmeh / Meschā und Vhdeny raddijis / taß gir to raddijis/ tha Sahlite / kaß no Semmes ißaug / gir Deewa Raddiba.. / und teitz śawu Deewu und Radditaju.*² (LP2 4–5, 24–2)

Lai raksturotu G. Manceļa valodisko lietpratību, ieskatam vārdkopa *Dieva baznīcas* – tas ir vārdu savienojums, kura plašākais lietojums saistīts ar kristīgās ticības saturu un institūcijām visplašākajā to nozīmē (*baznīca* .. Kristīgo konfesiju reliģiskajam kultam paredzēta *celtne*. [...] 2. Vienas konfesijas ticīgo *organizācija* ar noteiktu dogmatiku un kultu. [...] 3. [...] Valsti pastāvošo reliģisko institūtu kopums. [LLVV II: 46]). Sk. piem.:

Tha Zillwäka Širrds gir Deewa Bañiza / ka taß śwähtz Apustuls Pahwils runna: Nhe finnaht juhß / ka juhß Deewa Bañiza esseeta / unnd Deewa Gharrs eekſchan jums dſiewo? Ja kaß Deewa Bañizu śamaita / to Deews śamaitahß / aisto Deewa Bañiza gir śwähta / ta (Bañiza) esseeta juhß. (LP2 409–410, 28–2)

Turpinot domu: jūs, t. i., cilvēki – Dieva radibas. Ekspresivitāte tiek kāpināta divējādi, izmantojot personifikācijas un pretstatu iedarbīgumu, apliecinot G. Manceļa spēju iedzīvināt jebkuru lietu, piešķirt tai cilvēcīguma dimensiju un sasaistīt to ar Dieva cilvēku. Vārdu savienojums *Dieva baznīca* nav uzskatāms par frazeoloģismu ne toreiz, ne tagad, bet konkrētais „Postillas” konteksts iežimē pārnestās nozīmes aizsākto ceļu uz frazeoloģiskumu. Sk. piem.: ..*Deewa Bañiza* gir ka kahds Klohns / kurr Queeſchi und Pällus ween zaur ohtru ghull / taß gir / Deewa bijataji und Beſdeewighi.. (LP1 202, 23–25) Citāts norāda uz semantisko ietlīpību, un akcents no Dieva radibām tiek pārvietots uz poētisko līdzību un labi zināmo frazeoloģismu *atšķirt kviešus no pelavām* (‘atradīt vērtīgo, atšķirt vērtīgo no nevērtīgā, labo no sliktā’ [LFV 2000: 397]).

Pēdējā piemērā minētie *Dieva bijataji* pārstāv vārdkopu grupu, kas „Postilla” nosauc dažādas ar Dievu saistītas dzīvās būtnes, atsevišķas personas vai personu kopumu – kolektīvu, tātad sprediķos piesauktās Dieva radibas:

² Piemēri saglabāti interneta vietnes <http://www.korpuss.lv/senie/toc.jsp> rakstībā, tikai § [Jeſus] aizstāts ar § [JEſus]. Aiz piemēra norādīs „Postillas” daļas, lappuses un rindu kārtas numurs.

(1) Dieva bijātājs, Dieva draudze [(LP1 I, 518, 2); arī īstena dieva draudze (LP1 351, 7; LP1 351, 21)]; Dieva draugs (LP2 389, 30); Dieva ienaidnieks (LP1 550, 17–18), Dieva izredzēt[ai]s (LP3 30, 15; LP3 56, 25–26); Dieva ļaudis [(LP1 517, 15; LP3 136, 18); arī Dieva māja-ļaudis (salikteņa pirmā daļa ir vsk. nom. formā kā vācu val. – LP3 202, 19)]; Dieva pravietis; Dieva radiba; Dieva saime u. tml.

Šīs tiešajā nozīmē lietotās vārdkopas ir fiksētas, bet tās nav saistošas frazeoloģiskā aspektā. Piem.:

Kur tu nu M.D. attrohdi to Kungħu JEsum Christum / teitan gir ta ibstāna Deewa Draudse. (LP1 352, 20–21); *Taħ / taħ għruhte nahkahħ / kad Zillwākam / kaħ no Širrds Deewam kallpo / śchinny Paċċauleh buhħ / / no Deewa Draudses iħ-sħlakhktam..* (LP1 517–518, 30–2); *Abrahams ghribbadams runnaht ar teems Bährneems Heth / klannijahħ / unnd lohzija Zellus.. Redfi / to darrija taħ / kaħ Deewa Draugs by..* (LP2 389, 28–30)

Uzmanības vērts ir vien adjektīvs *īstens* – tas pastiprina vārda *Dievs* funkciju. Vienas pozitīvas nozīmes konotācija pārkļājas ar citu, kāpinot ekspresiju un radot patosa noskaņu, jo ipaši, ja tas ieklauts vārdkopā ar frazeoloģisku nozīmi. Secināms, ka šis vārds ir saglabājis izcilības nokrāsu – it kā pāri visam būšanas nozīmi, ko uzrāda vārdnīcas, piem., viena no piecām vārda *īstens* nozīmēm: ‘pilntiesīgais (biedrs, loceklis)’; nozīmi raksturo akadēmijas loceklā augstākais goda nosaukums – *akadēmijas īstena loceklis* [Tez. llvv]. Sk. arī: *dieva īsteni bērni* (LP2 73, 28); *īstens Dieva bērns* (LP2 74, 18).

(2) Otrā grupā nodalītas semantiski ietilpigākas vārdkopas: Dieva kalps, Dieva palīgs, Dieva bērns, Dieva dēls, Dieva meita – vārdu savienojumi, kuros līdzās tiešās nozīmes lietojumam ir mainīgas nozīmes niances, konteksta un laikmeta nosacīti nozīmes pārnesumi, kas vairāk vai mazāk atbilst frazeoloģismu noteikšanas kritērijiem. Tiesa gan, G. Manceļa laikā par frazeoloģismiem uzskatāmas vien atsevišķas vārdkopas saistībā ar kontekstu.

(3) Jēdzieniski savrup ir vārdkopa Dieva enġelis, kam ir ipaša vieta pārējo Dieva radību pulkā tieši ipaši ciešās dievišķās saiknes dēļ: *enġelis* ‘pārdabiska būtne, dieva sūtnis’ [Tez. llvv] (sk. LP1 30, 17; LP2 293, 30; LP2 322, 7).

Dažām vārdkopām sprediķos iespējams atrast vairākas atšķirīgas, konteksta nosacītas nozīmes niances. Piem., vārdu savienojumam Dieva kalps lielākoties ir precizējošs tiešās nozīmes lietojums, un parasti runa ir par mācītāju: *Ľaudis nhe ghribbahħ / lickteeħ mahziteeħ / no šaweeem Bañizas-Kungheem / kattra Deewa-Kallpi gir..* (LP1 32, 16–17) Vārdkopas Dieva kalps nozīme vārdnīcā definēta vispārīgi ‘garīdznieks’, kas izriet no vārda *kalps* pamatnozīmes ‘cilvēks, kas ir atkarīgs no kāda un aktīvi darbojas tā labā..’ [Tez. llvv], tiktāl saskan ar G. Manceli. Mūsdienās vārdkopa Dieva kalps atzīta par frazeoloģismu (‘garīdznieks’ [Tez. sv]), un nozīmes skaidrojums pārkļājas ar mūsdienīgu terminoloģisku skaidrojumu, kas atbilst *kulta kalpa* nozīmes definīcijai – plašākai un vispārigākai: ‘reliģiskas organizācijas amatpersona, kas izpilda attiecīgos rituālus un ceremonijas, vada dievkalpojumus, draudžu reliģisko dzīvi’ [Tez. sv]. Saskatāms

diahroniski nosacīts frazeoloģiskums, kam nav pamatojuma G. Manceļa laikā. (Analogoiski teiktais atbilst arī *baznīcas kunga* raksturojumam, līdzīgi kā ar citu mācītāja apzīmējumu *draudzes gans*, kam mūsdienās piedēvēts poētisma statuss [Tez. llvv].)

„Postillā” *Dieva kalps* raksturots daudzpusīgi, toties sprediķos nav minēta *Dieva kalpone*, t. i., siev. dz. forma; *kalpone* parādās tikai vienā piemērā kā *tā kunga kalpone*: *Bett Maria šatzija: Redfi / eß äßmu tha Kungha Kallpone..* (LP1 354, 22–24). Vai tas būtu skaidrojams ar laikmetam atbilstošo necilo sievietes vietu sabiedrībā vispār vai izņēmuma stāvokli, jo runa ir par Mariju?

„Postillas” tekstos satura atklāsmē vienlīdz nozīmīgas un cieši līdzās ir visas minētās grupas; tās tematiski apvieno vārdkopas, kuras tieši nosauc konkrētas ar Dievu saistītas personas, bet atsevišķu vārdkopu nozīmes raksturojumā ļauj saskatīt frazeoloģiskumu. Sk. piem.: *Ghribbi tu sinnah / kapehtz schiß Zillwähx* [svētais Jānis] / *katters .. pafšcha Deewa Kallps / ja Deewa Enghels bijis / tomähr Zeetuma ee=mästs?* (LP1 30, 15–17) Iespējams nodalit vairākas *Dieva kalpa* nozīmes; no „Postillas” teksta izriet ne tikai tiešā nozīme (‘mācītājs’), bet arī pārnestā (‘izciliba’ > ‘ēngelis’): formāli ietilpinātas abas nozīmes – tiešā kā amats, pārnestā kā nopolni.

Pieminētais *Dieva enģelis*, attiecināts uz kādu konkrētu personu, nepārprotami piešķir tai paaugstinātu pozitīvu vērtējumu ar salīdzinājumā ietverto frazeoloģiskas nozīmes pārnesuma elementu, kas uzrāda tendenci uz iespējamu frazeoloģisma potenciālismu, piem.: *Eek'schan tahß Auk'scham=zell'schanas tee* [mirušie] .. *gir ihten ka tee Deewa Engeli Debbeſſieß* (LP2 322, 6–7); *Mums Mahzetajeems buhß tha dsiewoht / ka Deewa Kallpeems pee=nahkas..* (LP1 262, 21–22) Tātad arī jau G. Manceļa laikā „Postillā” atrodamajā salīdzinājumā kā *Dieva enģelis* iespējams saskatīt frazeoloģismu (*kā enģelis* ‘saka, ja kāds ir ļoti pozitīvi vērtējams (ir ļoti skaists, labs, morāli tīrs.)’ [LFV 2000: 317]), t. i., veidojas konteksta nosacīts frazeoloģisms. Līdzīgs potenciālisma mehānisms attiecināms uz salīdzinājumu kā *Dieva kalpiem* (*pienākas*) un tālāk apskaitītajam (*dzīvot*) kā *dieva-bērniem klājas*.

Par citādām – tuvākām – attiecībām ar Dievu liecina vārdkopas *Dieva bērns*, *Dieva dēls*, *Dieva meita*. Bieži ir lietotas vārdkopas *Dieva bērns* (‘jebkurš cilvēks’) un *Dieva dēls* (1. ‘jebkurš cilvēks’, 2. ‘Jēzus Kristus’), bet vārdkopai *Dieva meita* (‘sieviešu dzimuma cilvēks’) fiksēts viens lietojums.

Vārdkopa *Dieva bērns* nav fiksēta ne LJV, ne LLVV, tikai ME bez sīkākiem komentāriem [ME I: 291]; tās nozīme, piemērojot definēto vārda *bērns* nozīmi, ir no ‘cilvēka (attieksmē pret Dievu, kas to ietekmē)’ līdz ‘cilvēkam, kas dzīvo saskaņā Dieva mācību’. *Dieva bērns* pēc nozīmes ir sarežģītāks – konteksta nosacītas vienas pamatnozīmes ietvaros nosakāma plaša nozīmu nianšu amplitūda, tostarp viena specializēta šaura nozīme ‘*Dieva dēls*’. Turklat radniecīgas nozīmes paralēles un sakarības rodamas sastatījumā ar *tautu dēlu* (‘jaunietis no cita novada vai no citas dzimtas, radu saimes’ [Tez. llvv ar norādi *folkl.*]) – raksturojums attiecināms arī uz *Dieva dēlu*, turklāt par *Dieva bērnu* atgrīzoties top pat *pazudušais dēls* [(frazeoloģiskā lietojumā) ‘cilvēks, kas aizgājis no savas ģimenes vai kolektīva, nepakļaujoties to dzīves tradīcijām un nosacījumiem, prasibām’ Tez. llvv; līdzīgi LFV 2000: 230].

„Postilla” visbiežāk lietota pamatnozīme, nereti tā papildināta ar paplašinājumu (piem., *Deewa tha Däbbäjšo Tähwa Bährni*) un piesaista uzmanību, piešķirot vārd-

kopai papildu ekspresivitāti, piem.: [jālūdz] *teems Mahzekleems tha Kungha JESu Christi / kattri winja Wahrdu labprahrt dsirrd / unnd mahzahß / und kattri Deewa tha Däbbäfso Tähwa Bährni gir.* (LP1 491, 17–19) Vēl saistošāku to no lasītāja/klausītāja viedokļa padara pretstati (*Dieva bērns – vella bērns*), piem.: *Deewa Wahrds no diwja-deems Bährneems runna: Zitti gir Deewa Bährni / kattri eekschan Jesum Christum titz; Zitti gir Wälla Bährni..* (LP1 491, 19–22; sk. arī LP1 523, 11–12; LP1 57, 1–3; LP1 202, 19–20).

Bett kaß wißnahdohß ghräkohß wahrtahß / taß gir tahds Deewa Bährns / ka taß Wälls tha Kungha Christi Mahzeklis (LP1 350, 8–10); *Nahk nu taß Elles=Willx / taß Wälls.. [..] O ho / nhe ißtruhzenajeeß tu Christi JESV Aitiņa / tu Deewa=Bährns: Taws Ghanns nhe għull / neds śnausch..* (LP1 454, 15–20).

Piemērā ar vienu pārnesto nozīmi skaidrota otra, saprotamas abas. (Bībeles kontekstā *elles-vilks* atzīstams par frazeoloģismu.)

Kopumā „Postillā” vārdkopa *Dieva bērns* salīdzinājumā ar citām aplūkotajām grupām ir bieži lietota, saprotama, jo nozīmes skaidrojums cieši saistīts ar kontekstu. Daļa piemēru atklāj nozīmes saturu, kas ir Dieva bērns (enģelis, ideāla persona, ticīgs cilvēks); citi raksturo, kāds viņš ir (vai kādam vajadzētu būt), bet vēl citi jebkuru, to tikai nodēvējot par Dieva bērnu, jau apveltījuši ar izcilibu. Piem.: ..*dſiewo tah / ka pehtz tawahm Behrehm arri warr teeſcham šatziet: Šchiß gir rahms / ghohdiegs Zillwähx / und Deewa Bährns bijis.* (LP3 206, 28–30) Frazeoloģiskas nozīmes pārnesums saskatāms, bet tikai mūsdieni tekstos, rūpīgi iedzīlinoties, *Dieva bērns* atzīstams par frazeoloģismu.

Toties salīdzinājumos situācija ir citāda, piem.: *Ja tad nu tahds [slepkaunieks] preeksch taweeem Durrweem nahk / nhe usrunna to ar spieweem / barrgheem Wahrdeem / bett turreeß prett to ka Deewa Bährns / paliedfi winjam ar to kaß töw py Rohkas / und parahdi tauvu schehligu Śirrdi.* (LP2 75, 24–28; arī (LP1 523, 11–12) Salīdzinājumos veidojas konteksta nosacīts frazeoloģisms *kā dieva bērns* un tā paplašināts varianti *[darīt] kā dieva-bērniem klājas* (LP2 73, 20). Nozīmes uzslānojums novēd pie nozīmes sakritības ar frazeoloģismiem *kā enģelis* un *kā Dievs* ('saka, ja kāds ir / ņoti pozitīvi vērtējams / tā rīkojas'), t. i., fiksējams vēl viens kontekstā iederīgs frazeoloģisms. Piem.: ..*sacka taß Kungs JESus wißseem teem / kattri Deewu attsiest .. und dſiewo / ka Deewa=Bährneem klajahß.* (LP2 73, 18–20. Sk. arī LP1 350, 1–2; LP1 493, 19; LP1 454, 15–20.)

Neparastas garīgas radniecības nozīmes nianses uzrāda vārdkopu virkne *Dieva dēls – cilvēka bērns – Dieva bērns* piemērā: ..*tu dsirrdehsí / ka Deewa Dähls JESus Christus gir töwis dehl weens Zillwäka Bährns tappis / ka Wings töw par Deewa Bährnu warrātu darriet.* (LP1 48, 8–11)

Vārdkopām *Dieva dēls* un *Dieva meita* „Postillā” piešķirta ipaša funkcija: pastarpināti apliecinot personīgu ieinteresētību, mācītājs izmanto individualizētu un tātad psiholoģiski iedarbīgāku runu un censās būt emocionāli tuvs runas adresātam, kaut tekstā tiešā nozīme ir viena – ‘cilvēks’ – kā vīrietis, tā sieviete, piem.:

..taß Kahrdenatais tahdam Zillwäkam tahdas Dohmas ee=dohd: Eſſi tu Deewa Dähls / tad sacki / ka schee Ackminis Maisē tohp. Kad tu Deewa Dähls buhtu bijis / und Deewa Meita / und Deews töw mieļohtu / tad töw

labbe klahtohß / töw by baggatam buht / und nhe neeka by töw truhkt. Bett nu efši tu Vbbags / tapehtz nhe schkeeteeß tu Deewa Bährns äfšohtz. (LP1 286, 6–12)

No minētajām nozīmēm atšķirīgu apliecina vārdkopas otrā nozīme ‘Jēzus Kristus’, kas asociējas ar augstām garīgām un morāliskām vērtibām: ..taß .. äfšohtz Christus / tha Wissewallditaja Deewa Dähls.. (LP3 45, 24–25); scheitan mirrst nhe tiers Zillwähx / bett taß Radditais Semmes und Debbeß / taß weeniegs=dſimbts Deewa Dähls / und Leels=Kungs tahß Dſiewibas gir nokautz. (LP3 161, 10–12)

Tikai salīdzinājums [spēcīgs] kā Dieva dēls (‘Jēzus Kristus’) atbilst frazeoloģiska vārdu savienojuma kritērijiem, nozīmes paralēles ar frazeoloģismu kā dievs (arī kā enģelis) pamato tā frazeoloģiskumu: ..efši tu Deewa Dähls / tahd kahp no Krustu semmeh. Tohß spiewus Wahrdus zeete taß lähns Kungs JEſus CHRJſtus muhſšo dehļ .. / tomähr pehtz tresschā Deenā no Mirroñeem aukſſcham zehleeß / paradijahß Wings ghann spehzighe ka Deewa Dähls. (LP3 155, 2–7)

Tiešajā nozīmē „Postillā” lietota arī vārdkopa Dieva palīgs (*palīgs* .. ‘cilvēks, kas palidz (kādam) ko veikt. Cilvēks, kas piedalās (kādā kopīgā darbā)’ [Tez. llvv]). Bet šoreiz izšķirošais nozīmes komponents ir *Dievs*: tas pārvieto nozīmes uzsvaru uz vārdkopas atkarīgo komponentu, kuram kontekstā jēdzieniski lielāks svars: *Tee Klaus ūsetaji gir Deewa Tyrums / tee Mahzetaji gir Deewa Pallieghi.* (LP1 258, 29–30); lai gan valodā vispār un arī „Postillā” ir frazeoloģisks lietojums (*Dieva palīgs* [> *dievpalīgs*] > *dievs palīdz; dieva palīgu dot*), piem.: ..*prohtais tu arridjan Kaunu / und pateitz tam / kaß töw labbe wehl / und (tha ūsackoht) Deewa Pallighu dohd.* LP1 83, 18–20 (*dot Dieva palīgu* ‘sveicināt’ .. 1. Saka, vēlot veiksmi celā, darbā. [LFV 242; līdzigi ĒIV I: 265, tikai par svarīgāku atzīts veiksmes novēlējums darbā, ne sveiciens]; *ar dieva palīgu* novec. ‘saka, dodoties celā, uzsākot kādu darbu’ [Tez. llvv; ME I, 485 minēts dievpalīgs kā sveiciens].

Apskatitās vienkāršās vārdkopas ir interesantas ar tiešās un pārnestās nozīmes niansēm. G. Manceļa laikā par frazeoloģismiem uzskatāmas tikai atsevišķas vārdkopas, drizāk par frazeoloģiskiem potenciālismiem. Neapstridami frazeoloģismi atbilst minētajiem frazeoloģisma kritērijiem (nozīmes pārnesums, leksiskie komponenti, struktūra), akcentējot spilgto nozīmes pārnesumu un formas tradicionalitāti, tostarp frazeoloģismus ar salīdzinājumu to sastāvā. Mūsdienās par frazeoloģismiem atzīstamas salīdzinoši vairāk vārdkopu. Tātad līdzās atrodami vārdu savienojumi ar laika un konteksta nosacītu frazeoloģiskuma pakāpi – vairāk vai mazāk stabili, turklāt to frazeoloģiskās nozīmes izpratne mainās.

LITERATŪRA

Bergs-Ulsens, S. Latviešu valodas ģenitīva semantika. No: *Valoda – 2003. Valoda dažādu kultūru kontekstā. XIII Zinātnisko rakstu krājums.* – Daugavpils: Saule, 2003, 9.–14. lpp.

ĒIV – Kagaine, E., Raģe, S. *Ērgēmes izloksnes vārdnīca.* 1. sēj. – Rīga: Zinātne, 1977. 536 lpp.
LFV – Laua, A., Ezeriņa, A., Veinberga, S. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca.* – Rīga: Avots, 2000. 1461 lpp.

LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca.* 2. sēj. – Rīga: Zinātne, 1973. 550 lpp.

LP1, LP2, LP3 – Manzelius, G. *Lang-gewünschte Lettische Postill*. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/senie>

LLV 1990 – Čakars, O., Grigulis, A., Losberga, M. *Latviešu literatūras vēsture: No pirmsākumiem līdz XIX gadsimta 80. gadiem*. – Rīga: Zvaigzne, 1990.

ME – Milenbahs, K. *Latviešu valodas vārdnīca*. Redīģējis, papildinājis un turpinājis J. Endzelīns. 1. sēj. – Rīga: Kultūras fonds, 1923. 840 lpp.

Rūķe-Draviņa, V. *Vārds īstā vietā*. – Stokholma: Daugava, 1974. 338 lpp.

Tez. llvv – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/llvv/>

Tez. sv – *Latviešu valodas skaidrojošā vārdnīca*. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/sv/>

Anna STAFECKA
(LU Latviešu valodas institūts)

„Baltu valodu atlants”: par dažām paralelēm ar reljefu saistītajā leksikā

Summary

“Atlas of the Baltic Languages”: Some Parallels in Terrain-related Vocabulary

The present article discusses some lexical and semantic parallels in terrain-related vocabulary to be included in the “Atlas of the Baltic Languages”.

An elevation of terrain is usually denoted by Latvian words *kalns*, *kalniņš* and Lithuanian *kalnas*, *kalnelis*, as well as derivatives of these words – Latvian *pakalns*, *uzkalns*, *piekalne* and Lithuanian *núokalnè*, *pakalnè*; also Latvian *kalva* (variations: *kalve*, *kalla*) and Lithuanian *kalvà*. In both languages these words refer to a land elevation or a hill, but also a piece of arable land between meadows, an open space in a forest, or a shallow place in the sea.

A small hill can also be denoted by the words *kaupris*, *kaupre* in Latvian and *kaupras*, *kaupra* in Lithuanian. A hill in a forest or marshland is sometimes denoted by dialectal Latvian *rupoza*, etymologically related to Lithuanian *ruožas*, *rėžis* ‘patch, strip’.

Among the words describing lower, hollow parts of terrain, one can note the parallel between Latvian *duobe* and Lithuanian *duobè*, which both mean ‘a hole in the ground; a grave’.

Latvian and Lithuanian dialects show even more lexical and semantic parallels than both respective standard languages do, and they prove the affinity between the world-view and figurative thinking of both nations.

Key words: *dialectology, geolinguistics, dialectal lexis and semantics, Baltic languages*

*

Kopš 2006. gada latviešu un lietuviešu dialektologi īsteno kopīgu projektu „Baltu valodu atlants”, kura mērķis ir parādīt kopīgo leksikas slāni abās baltu valodās. Līdz šim publicēti 3 atlanta sējumi (BVA 2009; BVA 2012; BVA 2013). Pašlaik tiek izstrādāts BVA leksikas 2. sējums *Fauna*. Bez jau minētajiem tematiskajiem sējumiem „Baltu valodu atlantā” paredzēts kartografēt ar cilvēku un materiālo kultūru, kā arī ar dabu, telpu un laiku saistīto leksiku. Tematiskajā grupā *Daba, telpa, laiks* ierindojama arī ar zemes virsmu (tostarp reljefu) saistītā leksikas tematiskā apakšgrupa.

Reljefs, kā zināms, ir sauszemes, jūru un okeānu dibenu virsmas nelīdzenu mu ko-pums. Latviešu un lietuviešu valodas vispārlietojamajā leksikā ir vairāki kopīgas cilmes vārdi, kas attiecas uz zemes virsmu, piemēram, *kalns / kalnas*; *zeme / žemè*; *akmens / akmuo*; *dziļš / gilus*; *sekls / seklus*.

Ģeogrāfijā izšķir reljefa pacēlumus (augstienes un kalni), negatīvās jeb ieliektais reljefa formas (ieplakas un ielejas), kā arī neitrālās reljefa formas (zemienes un līdznumi). Tā kā par kalnu tiek uzskatīta zemes virsmas daļa, kas paceļas virs apkārtējās teritorijas vismaz 1 000 m virs jūras līmeņa, tad pēc šī kritērija ne Latvijā, ne Lietuvā kalnu nav. Savukārt to zemes virsmas daļu, kas paceļas virs apkārtējās teritorijas vismaz 200 m virs jūras līmeņa, sauc par pauguru. Tātad Latvijā tie varētu būt, piemēram, *Gaiziņkalns* (311,5 m vjl.), *Lielais Liepu kalns* (289,3 m vjl.), *Mākoņkalns* jeb *Padebešu*

kalns (248 m vjl.), bet Lietuvā – *Aukštojs* (*Aukštojas* jeb *Aukštasis kálnas* – 293,84 m vjl.), līdz 2004. gadam par augstāko uzskatītais Jozapines kalns (*Juozapinēs kalnas* – 293,6 m vjl.), *Kropīnes kalns* (*Kruopynēs kalnas* – 293,4 m vjl.). Kā redzams, abās valodās šādus paugurus apzīmē vārds *kalns/kalnas*.

Latv. *kalns* / liet. *kalnas*, jo īpaši tā deminutīva formas (latv. *kalniņš* / liet. *kalnelis*, kā arī atvasinājumi latv. *pakalns*, *uzkalns*, *piekalne*, liet. *núokalnè*, *pakalnè*), ir bieži lietots vārds paaugstināta reljefa apzīmēšanai. Tas ir arī viens no izplatītākajiem fizio-geogrāfiskajiem terminiem visā Latvijā un Lietuvā, kā baltismi vietvārdi ar *kaln-*sastopami arī Baltkrievijā, Polijā un Ukrainā [Hirša 1986: 88].

Latv. *kalns*, liet. *kalnas* ir mantoti vārdi, tie saistīmi ar darbības vārdiem latv. *celt* un liet. *kelti* [ME I 143]; pamatā ir ide. sakne **kel-* ‘celt – virzīt uz augšu’, arī ‘būt augstam’; arī citās valodās radniecīgi vārdi ar nozīmi ‘pacelties pāri, izcelties’ [Karulis I 371].

Latviešu izlokšņu piemēri: *pie mūsmāj's i stāvi kalni, ziņgs ne·maz nevar oūkša: lāg's tikt* ‘pie mūsu mājām ir stāvi kalni, zirgs nemaz nevar augšā lāgā tikt’ Idū; *te tik liel kalnu nav* ‘te tik lielu kalnu nav’ Rendā; *Smilktiņ kalns i us tuō cēl, i kalns, liels kaļns* ‘Smilktiņu kalns ir uz tā ceļa, liels kalns’ Kandavā; *te nu mums ne·kādi kalni nav* ‘te nu mums nekādu kalnu nav’ Svētciemā; *briesmīgi lielu ugùnckuru kurinājām tamā kalnā* ‘loti lielu ugunskuru kurinājām tajā kalnā’ Ērgemē; *kalnā kāpjuôt, piékūst kājas* ‘kalnā kāpjot, piekūst kājas’ Džūkstē; *přet kolnu zȳgs napavílk̄s tuôda vazuma* ‘pret kalnu zirgs nepavilks tādu vezumu’ Kalupē; *tī, kołnā, müols* ‘tur, kalnā, māls’ Ozolainē; *pūori kollām teceju uz sâbrîm* ‘pāri kalnam skrēju pie kaimiņiem’ Stāmerienā; *nū tuo kolla vār tuôli redziêt* ‘no tā kalna var tālu redzēt’ Ziemeros.

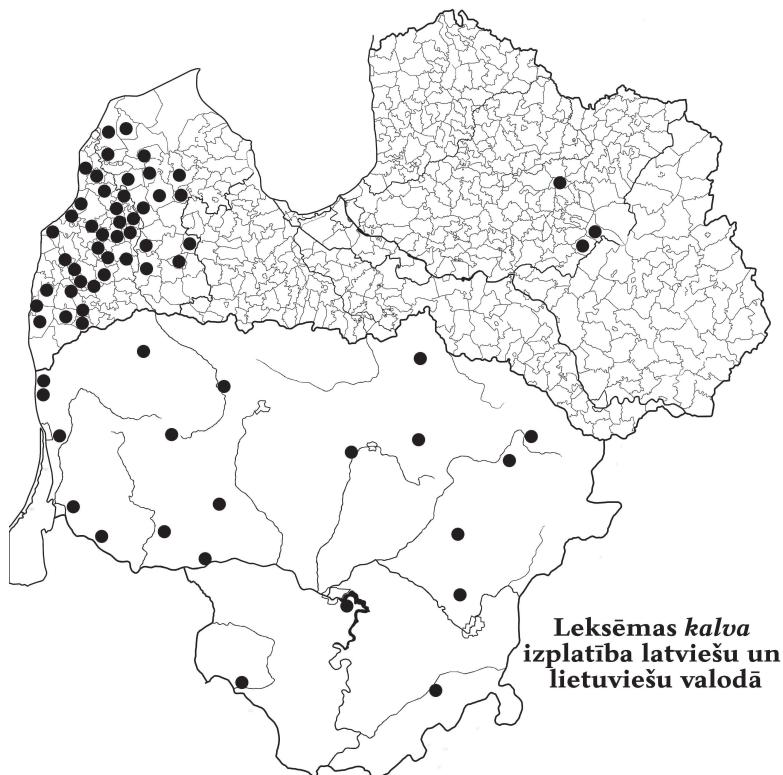
Lietuviešu izlokšņu piemēri: *Kálnas guria apaugęs* ‘kalns ar mežu apaudzis’ KI 178; *kur pjausma rugius – kalne ar pakalnē?* ‘kur plausim rudzus – kalnā vai pakalnē?’ Dusetās; *nuo kalno tai smagu, bet kalnan tai sunku* ‘no kalna tik jauki, bet kalnā tik grūti’ Valkininkos; *aplink Vilnių aukšti kálmai* ‘apkārt Viļņai augsti kalni’ JD 45; *kálne berželiai stovėjo, beržų lapeliai mirgėjo* ‘kalnā bērziņi stāvēja, bērzu lapas mirdzēja’ JV 259; *sunkesnis vežimas prieš kalną* ‘vezums par smagu [uzbraukt] kalnā’ Sim (saīsinājumu atšifrējumus un citus piemērus sk. LKŽ-e).

Uz reljefa pacēlumu norāda arī latviešu valodas nosaukums *kalva* (arī *kalve*, *kalla*), kam pamatnozīme ir ‘sala jeb sauszeme, kuru no visām pusēm apņem ūdens’. Vārds *kalva* ir polisēmisks vārds, tāpat kā *sala* – tas var apzīmēt salu upē, ezerā, pakalnu, uzkalnu plavā, laukā, ganibās, uzkalnu mežā, sausu vietu purvā u. c., piemēram, *płavās tuōs pacēlumus saūc pakalvām* ‘plavās tās augstākās vietas sauc par kalvām’ Rucavā; *mums jāu ar tā mājā uz kalvu, ne·kas ne-aūg* ‘mums jau arī tā māja kalnā, nekas neaug’ Nicā. Baltijas jūras piekrastē vārdam *kalva* turklāt ir nozīme ‘sēklis, akmeņaina vieta jūrā’, arī ‘līcis, selga’ [Laumane 1996: 141, karte]. Vārds *kalva* izplatīts Kurzemē, Zemgalē tas reģistrēts toponīmos. Vārds *kalva* ar nozīmi ‘paugurs, augstāka vieta’ reģistrēts arī tālu ārpus areāla – sēliskajā Druvienā Vidzemē [LVDA. Leksika: 31. B karte un komentārs]. Vidzemes sēliskajās izloksnēs sastopami arī vairāki citi Kurzemei raksturīgi vārdi vai to nozīmes (*spāile* ‘siena vāls’, *dzīvuot* ‘strādāt’, *pūri* ‘ziemas kvieši’ u. c.). Acīmredzot tā ir sēļu-kuršu leksiskā areālā izoglosa.

Pēc Benitas Laumanes domām, leksēmas *kalva* izplatības areāls (galvenokārt Kurzeme, retāk Zemgale) norāda uz tās piederību kuršu valodai [Laumane 1996: 208].

Arī radniecīgais lietuviešu valodas vārds *kalvà* ir polisēmisks, tā semantika atbilst latviešu valodas vārdam *kalva*. Lietuviešu *kalvà* apzīmē zemes virsmas paaugstinājumu, nelielu uzkalnu, apstrādājamu zemes gabalu starp pļavām, laukumus mežā, kā arī seklāku vietu jūrā (plašāk sk. LKŽ-e).

Lietuviešu izlokšņu piemēri: *kalvà yra sausa vieta ant pievos, pasruvuusios vandenimi* ‘*kalva* ir sausa vieta ar ūdeni applūdušā pļavā’ J.; *kitqmet, vaikai, ganysit an kalvõs* ‘*citugad, bērni, ganīsit pie *kalvas**’ Ļubavā; *didelio miško kalvoj gera žolé neauga* ‘*liela meža klajumā laba zāle neaug*’ Kropos; *ant tos kalvos ten gerai auga* ‘*pie tās kalvas tur labi aug*’ Virbalē; *I antrajā kalvą išejo žvejoti* ‘*pie otrā sēkļa izgaja zvejot*’ Palangā; *buvom net i antrā kalvā nusiplakę* ‘*bijām pat līdz otrajam sēklim aizpeldējuši*’ Palangā.

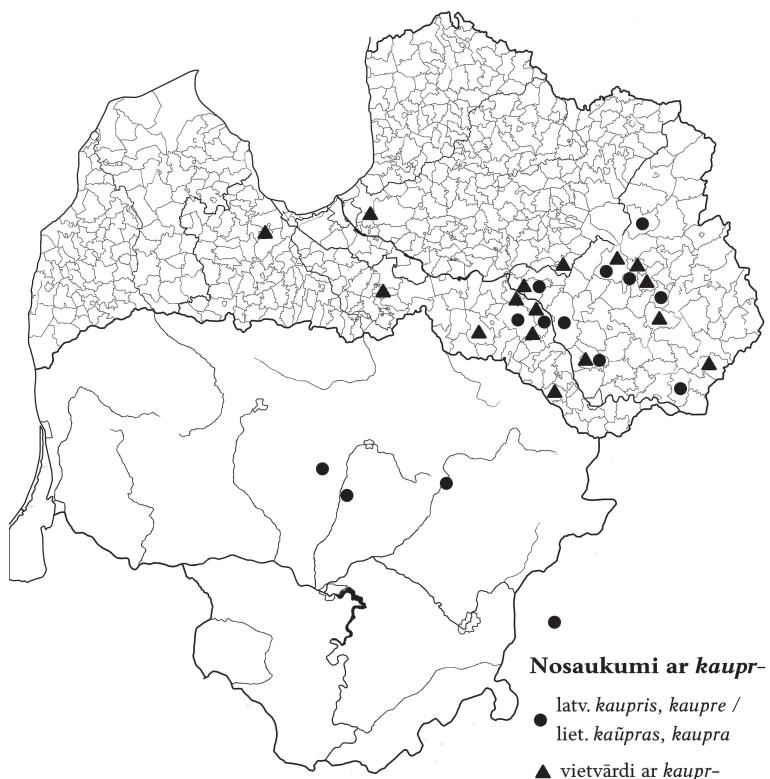
Visos Latvijas novados reģistrēts vārds *paugurs*, piemēram, *tādi pauguri bi pa pļavām* ‘*tādi pauguri bija pļavās*’ Nicā (arī ‘*kāpa*’); *paugurs – tas tāds mazāks paāugu-* *stinajums* ‘*paugurs – tas tāds mazāks paaugstinājums*’ Kandavā; *poūgurs i tāc apaļš uskalniņč* ‘*paugurs ir tāds apaļš uzkalniņš*’ Svētciemā; *paugurs nav tik aūgsts* ‘*paugurs nav tik augsts*’ Ziemupē. Latviešu valodas vārds *paugurs < baūgurs* kā atskaņu vārds [ME III 127]; pamatā ide. sakne **peug-* ‘liekt (ieliekt, izliekt)’ [Karulis II 27].

Nelielu zemes virsmas paaugstinājumu apzīmē arī vārds *kaugurs*, sporādiski tas reģistrēts arī ar nozīmi ‘*kāpa*’ un pierakstīts Ventā, Salacā un Kuršu kāpās [vairāk sk.

Laumane 1996: 124]. Toponīmi ar šo leksēmu sastopami samērā plašā areālā, jo sevišķi Vidzemē [sīkāk sk. Endzelīns 1961: 61–62]. Vārds *Kaugurs* radniecīgs latv. *kaudze*, liet. *kaugė* ME II 173. Savukārt atbilstošais lietuviešu valodas vārds *kaugurys* atvedināts no *kaubury* ‘neliels zemes paaugstinājums’, piemēram, *nuo šito kauburio labai toli matyt* ‘no šī paugura tālu var redzēt’ Paežerejos; *pačioje Liurbakalnio kaubureje stovējo du žmonēs* ‘pašā Ľurbakalna augšā stāvēja divi cilvēki’ rš (LKŽ-e).

Ar nozīmi ‘(apaugusi) lielāka kāpa’ Vidzemes piekrastē un gar Kolkas ragu pierakstīts nosaukums *kangars*-, ar šo komponentu sastopami arī vietvārdi ar *Kangar*- [*< Baltijas jūras somu valodām*, sk. Laumane 1996: 127–128].

Kā latviešu, tā lietuviešu valodas izloksnēs nelielu reljefa paaugstinājumu apzīmē nosaukumi latv. *kaupris*, *kaupre* / liet. *kaūpras*, *kaupra*.

Etimoloģiski tie saistāmi ar *kuprs*, *kupris* un *kupt* [ME II 177; 319] un reģistrēti Latgalē un Augšzemē, piemēram, *kāupriš* – stačs kalnīeņč, nāu aūksts, može mētru *kaidu* pūorš ‘*kaupris* – stāvs kalniņš, nav augsts, varbūt kādus pāris metrus’ Skaistā; *kāupriē bie dāudz brūkliņu ūgu; is kāuprēitīš patyka skräid iēt* ‘uzkalniņā bija daudz brūkleļu; uzkalniņā patika skräidīt’ Kalupē; *mozu kal neņu pār kāupri sāucē* ‘mazu kalniņu par *kaupri* sauca’ Līvānos; *is tuo kāupra* ‘uz tā uzkalna’ – senāk Ozolainē; *kāupre* Varakļānos. ME II 177 šis variants reģistrēts no Krustpils un Dignājas.

Vārds *kaupris* ar nozīmi ‘šķautnains pakalns ar nogāzēm abās pusēs; klints asā daļa’ EHI 595 dots vēl arī no Bērzpils. Vietvārdi ar *Kaupr-* sastopami plašākā teritorijā Latgalē un sēlisko izlokšņu teritorijā [sk. Endzelīns 1961: 68]. Nosaukums ar *Kaupr-* veiksmīgi izveidots arī mūsdienās – motelim, kurš atrodas Viļānos netālu no Kaupra kalna, dots nosaukums *Pie Kaupra*.

Lietuvā šis nosaukums reģistrēts atsevišķās izloksnēs centrālajā un austrumu daļā, piemēram, *ne smailas, bet iš lengvo iškylgs kalnas vadīnamas kaupru, arba kaupre* ‘ne smailu, bet lēzenu kalnu sauc *kaupra* vai *kaupre*’ VI; *provēzos, kauprelis, kelio nelygumai verčia jī kraipytiis tai į vieną, tai į kitą pusę* ‘grambas, uzkalniņš, ceļa nelīdzenumi, griež viņu te uz vienu, te uz otru pusi’ Blv (LKŽ-e).

Nelielu uzkalnu mežā vai purvainā vietā, arī sausu vietu purvā apzīmē vārds *ruoza*, kas ir arī latviešu literārās valodas vārds [Llvv 6₂ 699]. Tas radniecīgs lietuviešu *ruožas*, *rēžis* ‘josla, svītra, strēmele’ [ME III 585] un fiksēts visos novados, reti Latgalē. Vārdam *ruoza* latviešu valodas izloksnēs ir vairākas nozīmes, piemēram, *rūza* – valsts mežā (paaugstinājums purvā) Lejasciemā [Zemzare 1940: 65]; *ruōza* Kauguros [Rūķe-Draviņa 1971: 30]; *piēguļnieki gulēja ruōziņā*, *zirgi ēda palejā Džūkstē, mežā, kūr aūga kūoki, mežā, ku i tāc aūgstāks, tās i ruōzas Ērgemē; rūza ‘augstāka vieta purvā’ Sinolē; *paruōza* Džūkstē; *rūza – starp divām kalīliņām tuōda iplaka – plava* Kalncempjos; *ruóza – paoúksta* ‘ka vieta pūrvā, mežā, kūr tāc liekiņč Saikavā; *baravikas jaū aūg vaīrāk ruōziņās* Džūkstē; *meža ruōza* Virbos. Vārds *ruoza* ir arī daudzu vietvārdu komponenti. Kā konstatējusi Anta Trumpa, vietvārdi, kam pamatā apelatīvs *ruōza* un tā fonētiskie un morfoloģiskie varianti, ir izplatīti gandrīz visā Latvijas teritorijā, izņemot Latgales dienvidu, austrumu un Vidzemes piejūras teritoriju, mazāk tie sastopami Kurzemē [Trumpa 2014: 131].*

No ieliektajām reljefa formām kā raksturīgākais minams nosaukums latv. *duobe* / liet. *duobē*. Latviešu literārajā valodā šim vārdam ir vairākas nozīmes. Izplatītākā no tām ‘augu audzēšanai sagatavots neliels (parasti paaugstināts) dažādas formas augsnes gabals, kas iezīmēts, piemēram ar vagām, tacīnām’. Latviešu literārās valodas vārdnīcā dotas vēl arī nozīmes ‘bedre’ un ‘izrakts kaps’ [Llvv 2 369–370].

Duobe ir radniecīgs adjektīvam *duobj* ME I 531, arī slāvu valodās ir radniecīgi vārdi ar nozīmi ‘dobums, dziļš, grava, bedre’ [Karulis I 222–223].

Latviešu valodas vārds *duobe* ‘bedre’, arī ‘kaps’ izplatīts Latgalē, sastopams dažviet Sēlijā, piemēram, *dūbi bad* ‘bedri rok’ Kārsavā; *džilis dūbis mežā, pār Mālnapādu* ‘dziļas bedres mežā par Mālnapādu sauc’ Nautrēnos; *itā vacuotāva dūbā* ‘šeit vectēva kaps’ Gaigalavā, *dūbis bediejam dāvā cīymdu pūori* ‘kapa racējam deva cimdu pāri’ Bērzgalē un Dienvidrietumkurzemē, kur tas varētu būt aizguvums no lietuviešu valodas. Iespējams, ka šī nozīme senāk ir bijusi izplatīta plašāk, par to liecina tās lietojums daiļliteratūrā un arī vietvārdi ar *duob-*, kas reģistrēti visā Latvijas teritorijā [sk. Endzelīns 1956: 245–247].

Lietuviešu valodā vārdam *duobē* arī ir radniecīga semantika (sk. LKŽ-e). Tas var apzīmēt izraktu vai izveidojušos iedobumainu vietu zemē, dziļāku vietu upē, piemēram, *molj ēmēm, tai ir liko duobē*, ‘ņēmām mālu, tā arī palika bedre’ Subačā; *aš jam kalnā pyliau, jis ma[n] duobę kasē* ‘es viņam kalnu uzbēru, viņš man bedri raka’ RD213; *kiekviena duobē tura dugnā* ‘katrai bedrei ir dibens’ Varņos; *nekask kitam duobēs, bo pats jkrisi* ‘neroc citam bedri, pats iekritīsi’ Naujamiestē; *Eisime maudytijs į duobę*

‘iesim peldēties uz bedri’ Želvā; *duobēlių yra* [upēje] ‘ir bedrītes [upē] Maišagalā. Arī lietuviešu valodā vārdam *duobē* ir nozīme ‘kaps’, piemēram, *Užbēgus į kapus, pataisyk babos duōbę* Priekulē; *Kam jūs mane stumiat duobēn (kalbate apie mirti)* ‘kāpēc jūs mani grūzat kapā (runājat par nāvi)’ Armonišķes; *gyvas duobēn nelīsi* ‘dzīvs kapā nelidisi’ Dusetās.

Aplūkotie vārdi sniedz tikai nelielu ieskatu plašajā un daudzveidīgajā ar reljefu saistītajā leksikas slānī. Šīs tematiskās apakšgrupas leksiku veido galvenokārt mantoti vārdi. Kā redzams, ar zemes virsmu saistītajā leksikā sastopamas vairākas no latviešu literārās valodas atšķirīgas vārdu lokālās nozīmes. Daudzveidīgā semantika liecina par baltu tautu radniecīgo pasaules uztveri un tēlaino domāšanu.

AVOTI UN LITERATŪRA

BVA 2009 – *Baltu valodu atlants. Prospekte / Baltų kalbų atlasas. Prospektas. / Atlas of the Baltic Languages. Prospect* (Sastādītājas un ievada autores / Sudarytojos ir īvadoautorēs / Editing and introduction by: A. Stafecka, D. Mikulēnienė. Karšu komentāru autores / žemēlapiju komentāru autorēs / map commentaries by: I. Jansone, A. Stafecka, R. Bacevičutė, A. Leskauskaitė. Karšu datorvariantus veidojis / žemēlapiju kompiuterinj variantā parengē / map computer graphics by E. Trumpa). – Rīga / Vilnius: Latvijas Universitāte, LU Latviešu valodas institūts, Lietuvių kalbos institutas / The University of Latvia, The Latvian Language Institute of the University of Latvia / The Institute of the Lithuanian Language, 2009, 184 (ar 12 baltu valodu ģeolingvistikajām kartēm).

BVA 2012 – *Baltu valodu atlants. Leksika 1: Flora / Baltų kalbų atlasas. Leksika 1: Flora / Atlas of the Baltic Languages. Leksika 1: Flora* (Sastādītājas un ievada autores / Sudarytojos ir īvado autorēs / Editing and introduction by: A. Stafecka, D. Mikulēnienė. Karšu komentāru autoři / žemēlapiju komentāru autorai / map commentaries by: I. Jansone, A. Stafecka, R. Bakšienė, A. Leskauskaitė, V. Meiliūnaitė, S. Ambrasas, R. Kregždys. Karšu datorvariantus veidojuši / žemēlapiju kompiuterinj variantā parengē / map computer graphics by: I. Akmentiņa, L. Geržotaitė, L. Markus-Narvila, E. Trumpa). – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas / The Institute of the Lithuanian Language, LU Latviešu valodas institūts, / Latvian Language Institute of the University of Latvia, 2012, CD formāts, 540.

BVA 2013 – *Baltu valodu atlants. Leksika 1: Flora / Baltų kalbų atlasas. Leksika 1: Flora / Atlas of the Baltic Languages. Leksika 1: Flora*. Otrais labotais un papildinātais izdevums / Antrasis pataisytas ir papildytais leidiemas / 2nd revised edition (Sastādītājas un ievada autores / Sudarytojos ir īvado autorēs / Editing and introduction by: A. Stafecka, D. Mikulēnienė. Karšu komentāru autoři / žemēlapiju komentāru autorai / map commentaries by: I. Jansone, A. Stafecka, R. Bakšienė, A. Leskauskaitė, V. Meiliūnaitė, S. Ambrasas, R. Kregždys. Karšu datorvariantus veidojuši / žemēlapiju kompiuterinj variantā parengē / map computer graphics by: I. Akmentiņa, L. Geržotaitė, L. Markus-Narvila, E. Trumpa). – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas / The Institute of the Lithuanian Language / LU Latviešu valodas institūts / Latvian Language Institute of the University of Latvia, 2013, 568.

Endzelīns 1956 – Endzelīns, J. *Latvijas PSR vietvārdi*. I daļa. 1. sējums. – Rīga: Latvijas PSR ZA izdevniecība, 1956.

Endzelīns 1961 – Endzelīns, J. *Latvijas PSR vietvārdi*. I daļa. 2. sējums. – Rīga: Latvijas PSR ZA izdevniecība, 1961.

EH – Endzelīns, J., Hauzenberga, E. *Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcai*. 1.–2. sēj. – Riga, 1934–1946.

- Hirša, Dz. Paaugstināta un nelīdzēna reljefa fizioģeogrāfiskie termini Sarkanmuižas vietvārdos. No: *LPSR ZA Vēstis*. 1986. 8., 82.–98. lpp.
- Karulis – Karulis, K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. 1.–2. sēj. – Rīga: Avots, 1992.
- Laumane, B. *Zeme, jūra, zvejvietas*. – Riga: Zinātne, 1996.
- LKŽ-e – *Lietuvių kalbos žodynas*. Available: <http://lkzd.lki.lt>
- Llvv – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1.–8. sēj. – Rīga: Zinātne, 1972–1996.
- LVDA Leksika – *Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika*. Autores B. Bušmane, B. Laumane, A. Stafecka. Darba zinātniskā vadītāja B. Laumane. – Rīga: Zinātne, 1999. 404 lpp., 102 kartes.
- ME – Mīlenbahs, K. *Latviešu valodas vārdnīca*. Redīgējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelins. 1.–4. sēj. – Rīga: Izglītības ministrija, 1923–1932.
- Rūķe-Draviņa, V. *Place names in Kauguri county. Latvia. A synchronic-Structural Analysis of Toponyms in an Ancient Indo-european and Finno-Ugric Contact Area*. – Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1971.
- Trumpa, A. Vietvārdi ar ruoz- „Latvijas vietvārdu vārdnīcā”. No: *Onomastikas pētījumi. Vallijas Dambes 100. dzimšanas dienai veltītās konferences materiāli*. – Rīga: LU LaVI, 2014, 122.–134. lpp.
- Zemzare, D. *Valodas liecības par Lejasciema novadu*. – Rīga: VAPP Praktisko zinātņu apgādniecība, 1940.

Vytautė DAUGĖLAITĖ, Aušra JANKAUSKAITĖ
(Vytautas Magnus University)

Application of Addition and Omission Translation Strategies in Lithuanian Translation of Subheadings and Captions in *National Geographic* Articles

Summary

Application of Addition and Omission Translation Strategies in Lithuanian Translation of Subheadings and Captions in *National Geographic* Articles

The paper discusses the application of addition and omission translation strategies in the process of translating subheadings and captions in the *National Geographic* Lithuanian translations from the source language. The effectiveness and appropriateness of the translation is examined from a cultural perspective. The use of the above noted translation strategies that were proposed by Mona Baker [1992], Eirlys E. Davies [2003] and other theorists in translation studies is analysed in the article. Theoretical aspects are presented in the analytical part, taking into account the most frequent cases of the strategies employed for the translation. In addition, the ways how to handle problems related to the translation of the particular subheadings and captions from English into Lithuanian are disclosed in the study. The concluding part of the analysis shows that the usage of the translation strategies in the process of translating usually meets the interests of the target text reader.

Key words: *translation, translation strategies, omission, addition, subheadings, captions*

Резюме

Применение стратегий дополнения и опускания в переводе на литовский язык подзаголовков и подписей под иллюстрациями статей журнала *National Geographic*

В статье обсуждается применение стратегий дополнения и опускания, используемых при переводе на литовский язык подзаголовков и подписей под иллюстрациями в журнале *National Geographic* с языка источника. Исследуется эффективность и соответствие перевода, принимая во внимание культурный аспект. В статье анализируется использование вышеперечисленных стратегий перевода, которые были предложены М. Бейкер [1992], Э. И. Дэвис [2003] и других теоретиков в обучении переводу. В аналитической части статьи представлены теоретические аспекты, учитывая наиболее частые случаи использования стратегий для перевода. Кроме того, в данном исследовании рассматриваются способы решения проблем, относящихся к переводу определенных подзаголовков и подписей под иллюстрациями с английского языка на литовский язык. Заключительная часть исследования показывает, что в процессе перевода применение стратегий по переводу обычно отвечает интересам читателя данного текста.

Ключевые слова: *перевод, стратегии перевода, опускание, дополнение, подзаголовки, подписи под иллюстрациями*

*

Introduction

Considerable research has been carried out in the area of translation strategies. Different theorists offer different interpretation of this term. However, most scholars admit that translation strategies are a useful means employed by translators when literal translation does not work. According to A. Chesterman [1997], strategies are *conceptual tools*, types of process to achieve a good translation: they are related to *how the translator manipulates the linguistic material in order to produce an appropriate target text* [Chesterman 1997: 92]. A. Chesterman [1997] characterized translation strategies in the following way:

- a) translation strategies apply to a process;
- b) they involve text-manipulation;
- c) they are goal-oriented;
- d) they are problem-centered;
- e) they are applied consciously;
- f) they are inter-subjective. The latter implies that the strategies should be empirical and perceivable to the target reader first of all [Chesterman 1997: 96].

The present paper focuses on the use of two particular translation strategies, i.e. *addition* and *omission* in the translation of subheadings and captions of the *National Geographic* articles. Linguistic and semantic changes that have occurred as a result of the use of one or another strategy are disclosed.

Prior to the practical analysis, definitions and interpretations of addition and omission in different sources are presented. Thus, the objectives of this study are as follows: first, to review the theoretical background of addition and omission; second, to examine how addition and omission are applied in translating subheadings and captions in the particular *National Geographic* issues; third, to analyze the changes from the linguistic and semantic approach, and, finally, to discuss whether the translations were successful and perform the intended functions as in the source text.

19 subheadings and 26 captions accompanying articles in three English and the corresponding Lithuanian issues of the *National Geographic* have been studied.

National Geographic, July, 2011. VOL. 220 NO. 1 [4-106]

- *National Geographic, liepa, 2011. NR. 7 [22] [3-90]*
- *National Geographic, June, 2011. VOL. 219 NO. 6 [2-132]*
- *National Geographic, birželis, 2011. NR. 6 [21] [2-126]*
- *National Geographic, September, 2011. VOL. 220 NO. 3 [4-119]*
- *National Geographic, rugpjūjis, 2011. NR. 9 [24] [2-119]*

A contrastive descriptive analysis has been used as a research method of comparing and describing the translations of the specific items from the source text [ST] to target text [TT].

Review of the key terms in the study

According to Merriam-Webster online dictionary, a *subheading* is an additional headline or title that comes immediately after the main headline or title [www.merriam-webster.com]. Thesaurus and Collins online dictionary defines it as a division subordinate to a main heading or title [www.collinsdictionary.com]. In the present study,

the term *subheading* is used to refer to the headline that is subordinate to the primary headline.

Another term, *caption* is described as *a title or explanation for a picture or illustration, especially in a magazine* [www.collinsdictionary.com]. Merriam-Webster online dictionary says that a caption is *a sentence or group of words that is written on or next to a picture to explain what is being shown* [www.merriam-webster.com]. Similarly, Cambridge online dictionary defines a caption as *a brief text over or under a picture in a book, magazine or newspaper that describes the picture or explains what the people in it are doing or saying* [www.dictionary.cambridge.org]. In the current analysis, the *caption* designates mostly explanations for pictures or illustrations accompanying the articles.

Survey of addition and omission interpretation in different sources

Chesterman [1997] considered addition and omission as local strategies concerning how to handle translation problems. He viewed the latter strategies as in-text solutions that do no harm to TT [Chesterman 1997: 110].

According to E. Davies [2003], *addition* is meant to keep the original item but supplement the text with additional information when simple preservation leads to obscurity [Davies 2003: 78]. Newmark [1988: 91] distinguishes notes, additions, and glosses that complement the TT; Chesterman [1997: 112] writes about the strategy of visibility change when footnotes, brackets comments, or glosses are added. Likewise, Schäffner and Wieseman [2001] emphasize the strategy of *an explanation added within the sentence* [Schäffner and Wieseman 2001: 34]. Mona Baker [1992] employs a similar term to name the same strategy – *translation using a loan word or loan word plus explanation* [Baker 1992: 34]. Using the loan word with an explanation is very useful when a word is repeated several times in the text. For the first time the word is mentioned by the explanation and further on the word can be used by its own.

Milda Danytė [2006] states that additions are *all kinds of supplementary material used to explain the culture-specific item to target readers* [Danytė 2006: 206]. Newmark [1988] claims that additional information depends on the requirements of the readership [1988: 91]. The location of additional information in the translation is summarized by Newmark [1988]: additional information may be included in the following places: [1] within the text, [2] notes at the bottom of the page, [3] notes at the end of the chapter, [4] notes or glossary at the end of the book [Newmark 1988: 92]. As E. E. Davies [2003] points out, when deciding how and when to incorporate additions into the translation, the translator must take the expectations of the target readership into consideration [Davies 2003: 77–78]. In the present study, addition refers to the cases of the preservation of the original item which is complemented with the additional information.

Regarding *omission*, Mona Baker [1992] describes it as a *drastic kind of strategy, which, however, may be useful in some contexts* [1992: 22]. If the meaning conveyed by a particular item or expression is not necessary to mention in the understanding of the translation, translators use this strategy to avoid lengthy explanations [Baker 1992: 22–42]. Eirlys E. Davies [2003] defines this strategy as omission of problematic culture-specific items [Davies 2003: 79].

As Toury [cited in Pedersen 2005] has pointed out, omission is a valid translation strategy, which in certain circumstances is the only viable option, but it may also be applied due to idleness [Pedersen 2005: 9]. According to Leppihalme [cited in Pedersen 2005], *a translator may choose omission responsibly, after rejecting all alternative strategies, or irresponsibly, to save him/ herself the trouble of looking up something s/he does not know* [Pedersen 2005: 9]. The proceeding analysis of the application of omission in Lithuanian translations of subheadings and captions, uses the label of *omission* to refer to the cases of deliberate exclusion of the ST item due to the specific reasons.

Use of *addition* and *omission* in Lithuanian translations of the *National Geographic* subheadings and captions: data analysis

Addition

The strategy of addition makes 40 cases and is widely used by the translators. It is employed when the supplement information is needed for the translation of ST. The additional information is incorporated within TT [Table 1, Table 2 and Table 3].

Table 1

Source Text [ST further on]	Target Text [TT further on]
<i>National Geographic</i> , July, 2011. VOL. 220 NO. 1 [4-106]	<i>National Geographic</i> , liepa, 2011. NR. 7 [22] [3-90]
1 No indication [4]	<i>Kiek laiko reikia miegui</i> [3]
2 No indication [4]	<i>Mokslinės fantazijos vaisius vieną dieną galiapti tikrove</i> [3]
3 No indication [4]	<i>Mokslininkai šifruoja mūsų baltosios medžiagos neuronų labirintus</i> [3]

Table 2

ST <i>National Geographic</i> , June, 2011. VOL. 219 NO. 6 [2-132]	TT <i>National Geographic</i> , birželis, 2011. NR. 6 [21] [2-126]
4 No indication [2]	<i>Mokslininkai pradeda naudoti beribę bangų energiją.</i> [3]

Table 3

ST <i>National Geographic</i> , September, 2011. VOL. 220 NO. 3 [4-119]	TT <i>National Geographic</i> , rugsėjis, 2011. NR. 9 [24] [2-119]
5 No indication [4]	<i>Vieni papildomi metai mokykloje gali būti lemiami besivystančių šalių mergaitėms.</i> [3]
6 No indication [4]	<i>Tai kelionė į vieną pusę. Nepamirškite užtrauktukų, métomųjų žiedų ir – gintadenio dovanų.</i> [3]

There is no indication of information in ST in examples [1], [2], [3], [4], [5] and [6], probably compensating for the information by vivid illustrations and pictures; therefore, additional information makes the context more explicit for the target reader about the common topics on high-tech science, sleep, social life, and renewable energy resource. Several of these examples [4] and [6], which are related to current topics like climate change and travelling to the moon, have been expanded by additional information which has been applied next to illustrations and pictures in TT: in case [4] *Mokslininkai pradeda naudoti beribę bangų energiją.* [Scientists are beginning to use the limitless waves of energy.] and in example [6] *Tai kelionė į vieną pusę. Nepamirškite užtrauktukų, mėtomųjų žiedų ir – gimtadienio dovanų.* [It is a one way journey. Remember zippers, throwing rings and birthday gifts.] In the mentioned cases ST does not have any indication of these pieces of information probably regarding the lack or economy of printing space.

As it has been mentioned, some other examples of addition also follow the principle of incorporating supplementary information while rendering the idea within the text [Table 4 and Table 5].

Table 4

ST <i>National Geographic</i> , June, 2011. VOL. 219 NO. 6 [2-132]	TT <i>National Geographic</i> , birželis, 2011. NR. 6 [21] [2-126]	Back Trans- lation [BT further on]
7 Caption: <i>Micro-solar Benefits: Cost recouped within five months; users avoid risk of rising fuel prices.</i> [32]	<i>Saulės energijos mikrosistemos privalumai: Per penkerius nuogastauti mėnesius išlaidos atsiperra; nereikia dėl kylančių kuro kainų.</i> [30]	fear
8 Caption: <i>A coal yard in northern China comes with a Buddha.</i> [116]	<i>Šiaurės Kinijoje prie anglų talpyklos stūkso Buda.</i> [110]	container stands

In example [7] the caption about micro-solar advantages are commonly discussed topics in media. The translation of ST *risk of* into *nuogastauti* does not change the meaning so much but adds additional shade of meaning to TT: ordinary people are usually not thinking about the risk of trying new technologies but rather fear the upcoming outcomes of having them. Another case [8] is a really colourful example showing China's acute pollution problem: *Northern China is often cloaked in smog, especially during the cold winter months when homes and power plants burn coal to keep warm. Last week, Beijing issued its first ever red alert because of poor air quality, closing schools and restricting traffic.* <<http://edition.cnn.com/2015/12/15/asia/china-canadian-company-selling-clean-air/last> accessed 14/02/2016>. This is being discussed until today and the pollution problem is depicted in a different light in ST and TT: coal containers standing next to Buddha somehow show the irony that everyone knows the problem but no other more effective systematic measures are taken. The translation of *coal yard* into *talpyklos* gives a more concrete image about the huge volume of coal and Lithuanian translation *stūkso* intensifies the meaning and picture of the acute

problem that the statue of Buddha is standing for a very long time and still the problem is not solved until today.

Examples [9]–[12] have explicit translations which really help a TT reader visualise the idea expressed in ST:

Table 5

ST <i>National Geographic</i> , September, 2011. VOL. 220 NO. 3 [4-119]	TT <i>National Geographic</i> , rugšējis, 2011. NR. 9 [24] [2-119]	BT
9 <i>The Adirondacks is blessedly remote, divinely beautiful, and historically complicated.</i> [4]	<i>Niujorko valstijos parkas yra palaimingai tolimas, dieviškai gražus ir nej tiketinai sudėtingas.</i> [2]	New York State Park incredibly
10 <i>Big families are out. Credit determined women – and the soaps that inspired them.</i> [4]	<i>Daugiavaikių šeimų era baigėsi. Tai lėmė stiprios moterys ir jas Ikvėpusios muilo operos.</i> [2]	era strong
11 Caption: <i>Completion of secondary school can increase a girl's average future earnings by as much as 18 percent.</i> [34]	<i>Kiekvieni papildomi metai pradinėje mokykloje gali padidinti būsimas mergaitės pajamas net iki 20%.</i> [20]	Each additional year at primary school even up to 20%.
12 Caption: <i>Brazilian culture is famous for its sexuality – and for its bikinis, like these on display at an upscale Ipanema boutique.</i> [119]	<i>Brazilijos kultūra garsėja seksualumu – ir bikiniais, tokiais kaip šie, kabantys prabangioje madingu drabužiu parduotuveje.</i> [119]	a luxurious fashionable garments shop

The decision to add more information on the name of [9] *The Adirondacks* as *Niujorko valstijos parkas* makes it much closer for a TT reader and it might be presumed that this is a kind of compensation of the previously missed translated text. However, it is not always possible to translate a word or expression using only one translation strategy as in some examples listed above: [9] *historically* is translated as *nejtiketinai* which shows that this is a combination of several translation strategies, i.e. addition and transformation to have a more dramatic effect on TT. The same principle of applying two translation strategies could be noticed in translations of the following cases: [10], [11] and [12] which again, as in example [9], incorporate addition and transformation at the same time to achieve the desired dramatic effect of TT. However, in ST this kind of effect is not felt. In example [10] *Credit* is *strong* and the latter emphasizes more the difficulties that big families in Brazil are facing. A similar case [11] where *secondary school* is rendered as *Kiekvieni papildomi metai pradinėje mokykloje* gives an emphatic meaning to the text of the whole article by transforming ST's given information into a more explicit way that education should be started at a very early age not only from secondary schools for the girls to have their productive future life; furthermore, *as much as 18 percent* is translated as *iki 20%* and the transformation is clearly seen where TT stresses the statistical figure that is shifted to a different

one. Finally, in example [12], *Ipanema boutique* is translated by adding more information *prabangoje madingų drabužių parduotuvėje*. TT reader might not know where is Ipanema: *Ipanema is an affluent neighbourhood located in the South Zone of the city of Rio de Janeiro, Brazil, between Leblon and Arpoador.*<<https://en.wikipedia.org/wiki/Ipanema> last accessed 10/02/2016>. Therefore, the translator has decided to include a description.

Omission

Another strategy which has been applied by TT translators, is omission which amounts to 30 examples [Table 6, Table 7 and Table 8]. According to Eirlys E. Davies [2003], the strategy involves omitting a problematic case because its meaning may not be explained easily and does not cause big losses for the overall meaning of TT [Davies 2003:79].

Table 6

Source Text [ST further on]	Target Text [TT further on]
<i>National Geographic</i> , July, 2011 VOL. 220 NO. 1 [4-106]	<i>National Geographic</i> , liepa, 2011. NR. 7 [22] [3-90]
13 Caption: <i>Cell phones are ubiquitous, and a Dubai School of Government study reports that in 2010, Facebook users in the Arab world increased by 87 percent.</i> [104]	<i>Mobilieji telefonai paplitę visur. "Facebook" vartotojų skaičius arabų pasauliye išaugo 87%. [88]</i>

In case [13] *a Dubai School of Government study reports that in 2010* is missed in TT considering irrelevance of the information which does not change the meaning at all. In ST the information about smart phones is more detailed than in TT. It is probably commonly known for the Arab countries that the usage of social networks is controlled by the Dubai government; however, they could not avoid the rapid spread of technologies like smart phones which usually for most users cannot be imagined without internet along with the most popular social networks.

Table 7

ST <i>National Geographic</i> , June, 2011. VOL. 219 NO. 6 [2-132]	TT <i>National Geographic</i> , birželis, 2011. NR. 6 [21] [2-126]	BT
14 <i>They're the secret (Chinese) ingredients of (almost) everything high-tech.</i> [2]	<i>Nematomi elementai (iš Kinijos), kurių rasime (beveik) visur.</i> [2]	
15 Caption: <i>No other country is investing so heavily in clean energy.</i> [117]	<i>Nė viena šalis tiek neinvestuoja į švarią energiją.</i> [111]	
16 <i>Renewable-energy plants are numerous, but most power is still generated by coal.</i> [126]	<i>Daug atsinaujinančios energijos jėgainių, tačiau daugiausia elektros energijos pagaminama deginant anglis.</i> [120]	

Sequel to Table 7

17 Caption: <i>Scenery for the industrial age, the cooling towers at the Xinglongzhuang power station mark one of China's first efforts to generate electricity from recycled coal-mining waste.</i> [132]	<i>Singlongdžuango jégainės aušinimo bokštai atspindi Kinijos užmojų gaminti elektros energiją deginant anglų kasybos atliekas.</i> [126]
--	---

Other examples [14], [15] and [16] of omission display several motives for excluding some pieces of information: to avoid repetition since the articles are full of illustrations, photos, and tables or avoid redundancy in the particular extract of TT. Another motive might be to have more printing space for high quality illustrations, pictures, advertisements, etc. The last case [17] *Scenery for the industrial age* is omitted probably due to redundancy because there are several picturesque illustrations on China's acute pollution and some efforts and measures to be taken. All in all, the authors of the present study claim that TT was not impaired and the desired effect has been achieved.

Study conclusions

It can be stated that the strategies of omission and addition have been frequently applied while translating captions and subheadings. Sometimes two other strategies as addition and transformation have been used in TT translations. For the discussion of captions and subheadings translations, Davies' translation strategies, namely, addition and omission were used. Looking at the research data, it became evident that the translators preferred addition over omission in most cases. It could be stated that the translators attempted to place TT in the cultural background of Lithuanian culture.

The application of addition displays that the *National Geographic Lietuva* translators have considered all the factors related to the intended audience. There has been intratextual addition i.e., one included in the translated text itself. Therefore, the reason to add supplementary information is to facilitate a target reader to understand all translated texts and to get the same target reader more involved in the reading process. However, more additional information was not possible in most cases because of space restrictions imposed by a publishing house. Moreover, the research of all the instances of ST is time consuming. Thus, the translators had to decide which of the cases were worth retaining in TT.

The usage of another translation strategy was omission which amounts to 30 cases, less than addition which is 40. Omission sometimes seems not useful but it was an effective way in dealing with some difficult cases. It helps to avoid redundancy and include more high quality photos, illustrations, or advertisements. In addition to this, omission was employed due to printing space restrictions. This technique in most cases does distort ST meaning, however, in other cases ST meaning and emotional load is lost in TT.

In general, the translators find appropriate ways to render ST into TT by applying addition and omission; therefore, it meets the interests of Lithuanian readers. The discussed changes made in translations indicate that the translators were aware of linguistic and cultural variations between ST and TT.

LITERATURE

- Baker, M. *In Other Words: a Coursebook on Translation.* – London & NY: Routledge, 1992, pp. 22–42.
- Chesterman, A. *Memes of Translation: the Spread of Ideas in Translation Theory.* – Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1997, pp. 92–112.
- Danytė, M. Lithuanian Translations of Canadian Literature. The Translation of Cultural Realia. In: *Darbai ir Dienos* 2006, p. 45: [206].
- Davies, Eirlys E. A Goblin or a Dirty Nose? *The Translator: Studies in Intercultural Communication* 9 [I], 2003, pp. 77–79.
- National Geographic*, September, 2011. VOL. 220 NO. 3. [4–119].
- National Geographic*, June, 2011. VOL. 219 NO. 6. [2–132].
- National Geographic*, July, 2011. VOL. 220 NO. 1. [4–106].
- National Geographic*, liepa, 2011. NR. 7. [22] [3–90].
- National Geographic*, birželis, 2011. NR. 6. [21] [2–126].
- National Geographic*, rugsėjis, 2011. NR. 9. [24] [2–119].
- Newmark, P. *A Textbook of Translation.* – NY: Prentice Hall, 1988, pp. 91–92.
- Schäffner, Ch. & Wieseman, U. *Annotated Texts for Translation: English-German. Functional Approaches Illustrated.* – Clevedon-Buffalo-Toronto-Sydney: Multilingual Matters LTD, 2001, p. 34.

INTERNET SOURCES

- <<http://merriam-webster.com>> last accessed 15/01/2016>.
- <<http://collinsdictionary.com>> last accessed 15/01/2016>.
- <<http://dictionary.cambridge.org>> last accessed 15/01/2016>.
- <<http://edition.cnn.com/2015/12/15/asia/china-canadian-company-selling-clean-air/>> last accessed 14/02/2016>.
- <<https://en.wikipedia.org/wiki/Ipanema>> last accessed 10/02/2016>.
- Pedersen, J. 2005. *MuTra 2005 – Challenges of Multidimensional Translation: Conference Proceedings.* <http://www.euroconferences.info/proceedings/2005_Proceedings/2005_proceedings.html> last accessed 10/02/2016>.

Larisa IGNATJEVA, Dace ŠOSTAKA
(Baltic International Academy)

Semantic Field of “Dance” in the Story “A Rose for Ecclesiastes” by Roger Zelazny and Its Translations into Russian

Summary

Semantic Field of “Dance” in the Story “A Rose for Ecclesiastes” by Roger Zelazny and Its Translation into Russian

The article presents the results of linguistic research of Roger Zelazny’s story “A Rose for Ecclesiastes” and its translations into the Russian language. The title of the story itself testifies to the presence of various allusions regarding culture, religion, and philosophy.

The aim of the present research is to compare the semantic fields created by the key word “dance” in the source text (ST) in English and in the target text (TT) in Russian, and determine the prevailing translation strategies and methods employed in recreating the semantic field in TT.

Semantic analysis of the semantic field of the word “dance” in the context of the ST and the TT reveals the main idea that the centre of semantic field corresponds in the ST and the TT and creates two main symbolic meanings: “dance” is “this is life which must come to conclusion”. The main differences of the ST and the TT lie in the fact that the author sustains the force of God’s Laws by lexical and semantic reiteration. “They said that movement was its first law, its first law, and that the dance was the only legitimate reply to the inorganic... the dance’s quality its justification...” At the same time the translators are using the methods of compensation and omission in order to highlight the aesthetic development of life, which is characteristic of an atheistic world view. In TT semantics the word “dance” is stressed by the natural ability of organic matter towards movement.

It is not possible for a translation of a work of fiction to completely reproduce the original, for it is a cross-cultural dialogue of the translator with the author of the text. All variables of translations are valuable, for they enrich the cultural landscape of the translation. Translation methods employed include semantic analyses, stylistic analyses, and comparative analyses of the translations.

Key words: semantic field, translation of belle-lettres, translation strategies and methods

Kopsavilkums

Dejas semantiskais lauks Rodžera Zelaznija stāstā „Roze Sālamanam mācītājam” un tā tulkojumā krievu valodā

Rakstā tiks iztirzāti lingvistiskā pētījuma rezultāti, analizējot Rodžera Zelaznija stāstu „Roze Sālamanam mācītājam” un tā tulkojumu krievu valodā. Jau pašā stāsta nosaukumā ir dažadas aluzijas attiecībā uz kultūru, reliģiju un filozofiju.

Pētījuma mērķis ir salīdzināt semantisko lauku, kuru veido vārds „dance” (deja) avottekstā (AT) angļu valodā un mērķtekstā (MT) krievu valodā, nosakot dominējošās tulkojuma stratēģijas un metodes.

Vārda „dance” semantiskā analīze AT un MT kontekstā ļauj secināt, ka semantiskā lauka centrs AT atbilst semantiskā lauka centram MT un rada divas simboliskās nozīmes: „deja” ir „dzīve, kurai būs jābeidzas”, un „deja” ir dievišķa atklāsme. Galvenā AT un MT atšķirība ir

tajā, ka stāsta autors uzsver dievišķo likumu nozīmīgumu ar vairākkārtēju leksisko un semantisko atkārtošanos, „kustība bija tās pirmais likums.. un deja bija vienīgā likumīgā atbilde nedzīvajam.. dejas kvalitāte ir tās attaisnojums”¹. Taču tulkotāji MT izmanto kompensācijas un izlaišanas metodes, lai uzsvertu dzives estētisko attīstību, kas savukārt ir raksturīgi ateistiskam pasaules skatījumam. MT vārda „deja” semantika tiek uzsverta, aprakstot dzīvības dabisko spēju kustīties.

Daiļliteratūras tulkojumam nav nedz iespējams, nedz nepieciešams pilnībā atveidot oriģinālu, jo jebkurš tulkojums ir starpkultūru dialogs starp teksta tulkošanu un teksta autoru. Visi tulkojuma variācijas vērtīgas, jo tās bagātina tulkojuma kultūrainavu. Izmantotās pētniecības metodes ietver semantisko analīzi, stilistisko analīzi un tulkojumu saīdzinošo analīzi.

Atslēgvārdi: *semantiskais laiks, daiļliteratūras tulkošana, tulkošanas stratēģijas un metodes*

*

Translation of fiction is considered as one of the most challenging types of translation for a good reason; it requires a translator to have a command of artistic expression, moreover, it is essential to possess a skill of creative interpretation of the author’s idea (often, implied) and stylistically remarkable aspects of the text, when, by employing the means of another language in translation, a new semantic universe is created.

In our opinion, in order to enable a more detailed understanding of the specific aspects of fiction translation, it is highly useful to carry out a comparative analysis of the semantic fields of the original text and its translation.

The *semantic field*, also known as a *word field*, *lexical field*, *field of meaning*, and *semantic system*, in this article is understood as follows: a set of words (or lexemes) that are essential for understanding the idea of the story and message of the author, related in meaning. A linguist Adrienne Lehrer has defined *semantic field* more specifically as “a set of lexemes which cover a certain conceptual domain and which bear certain specifiable relations to one another” [Lehrer 1985: 32]. Semantic field is “a certain conceptual domain” created by semantics of the key words, which serves as the basic means of expressing the artistic intention of the author.

The aim of this research is to analyse the semantic fields generated by the key word “dance” in the ST in English and in the TT in Russian, and determine the predominant translation strategies and methods applied when recreating the semantic field in Russian.

The empirical material of the research entails the story “A Rose for Ecclesiastes” published in the collection of science fiction stories “The Best from Fantasy and Science Fiction: Fourteenth Series” [Davidson 1965: 151–189; further in the text – RZ 1965], and its translation to Russian by Denisov and Barisheva [Желязны 1993: 220–264].

There are numerous works by Zelazny that are famous including the novelettes “The Doors of His Face” and “Lamps of His Mouth”², the novel “Lord of Light”³; nevertheless the short story “A Rose for Ecclesiastes” was the first one to receive a wider recognition in 1964, when it was nominated for the Hugo Award for Short Fiction.

Therefore it is worth taking a closer look at Roger Zelazny and the translation of his works into the Russian language. He was an American science fiction writer who

¹ Translation into Latvian – Dace Šostaka (D.Š.)

² It received the prestigious Nebula Award in 1966.

³ It received the prominent Hugo award in 1968.

published his works from 1950 to 1995; and he was one of the first representatives of the so-called New Wave movement⁴ in the 1960s and 1970s in science fiction.

The story “A Rose for Ecclesiastes” was written in 1964, the title itself already drawing attention to the presence of various allusions regarding culture, religion, and philosophy; it refers to the Bible, the Book of Ecclesiastes.

The author of the story, Roger Zelazny, through the story’s protagonist, poet Gallinger, argues with Ecclesiastes (represented by the Holy Scripture of Martians), who speaks about the vanity of human existence, for all of us are born, live, love, and, if lucky enough, are loved, suffer, and then, sooner or later, all die. Therefore, the question is – what is the use of struggling, trying to achieve something, if in the end we are all going to die.

If, Zelazny contemplates in his story, a human being is not able to change his/her destiny, he/she has to follow the rules and to accept the fate, without a struggle, for it is no use struggling, because there is no prospect of winning, because, as Alexander Men once said in his “History of Religion”: “He (God) lets us walk in circles, in accordance with the given laws, without any aim”⁵ [Мень 1993: 7].

The cyclical composition of human life, according to Ecclesiastes, excludes the very possibility of something new to appear, because: “Vanity of vanities.. all is vanity. What do people gain from the toil at which they toil under the sun? A generation goes, and a generation comes.. What has been is what will be, and what has been done is what will be done; there is nothing new under the sun”. [Bible 1993: 1432–1433] [Библия 1989: 885].

A rose, the dark red Rose of Zelazny, carries on the world’s literature tradition and functions as a symbol of love and life, this rose can break the curse, the predetermined destiny, God’s prophesy, and as such, the rose equals love and life, it can change the *status quo* of current life model “‘And you mocked his words as you read them – showing us a new thing.’ ‘There has never been a flower on Mars,’ she said, ‘but we will learn to grow them’” [RZ 1965: 188].

The young dancer Braxa, who is chosen to “dance” and wait for the Saviour to come, is the lady for whom the rose was cultivated; she expresses herself, her belief system, emotions, and even her religion – through dance.

She is the love object of the protagonist. Love, symbolised by the dark red rose, is born in the main hero, poet Gallinger from the Earth, the moment when the sacred dancer Braxa dances her 117th dance, out of 2224 sacred dances of the prophet Locar.

The focus of our research is on the keyword “dance”. Comparative analysis of its semantic field in the story by Roger Zelazny and its translation in Russian allows us to obtain a deeper understanding of the diversity of the fictional universe of the story and determine the strategies and methods employed when re-creating it in the translation.

Research methods that are used in this article comprise the following: semantic analysis, functional stylistic analysis, and comparative analysis of the translation.

⁴ New Wave movement in literature focuses not only on science and technology aspects but also on the psychological growth of human beings when they interact with technological changes in society.

⁵ Translation into English – D.Ś.

The theoretical framework for the present research is based on the methods and strategies of fiction translation highlighted by Ieva Zaubergera in “Approaching Translation” [Zaubergera 1998: 19–22] and Susan Bassnett in “Translation Studies” [Bassnett 2002: 110–119], and the concept of semantic field as suggested by Charles Morris and Yuri Lotman (*Юрий Лотман*).

In the story the word “dance” is used as a means of expressing the thoughts of the dancer, culture, and a different world, in a way presuming that the movement will help to cross the language barrier. A dance could be regarded as a phenomenon of culture; it is one of the most ancient forms of expressing human emotions and thoughts.

In the context of the short story the word “dance” is enriched with additional semantic meanings, namely “music”, “dancer”, “art”, “philosophy”, and “love”, creating the centre of the semantic field.

Semantic analysis of these words in the context of the original and the translation permits us to draw a tentative conclusion that the centre of this semantic field corresponds in the ST and the TT and creates two main symbolic meanings of the word “dance”:

1. “it is a life which must come to a conclusion”;
2. “it is God’s revelation”.

Table 1.
Foregrounding of basic symbolic meanings

ST	TT
1. Symbolic meaning “dance is a life which must come to a conclusion”	
“... holy man would come from the Heavens to save us in our last hours, if all the dances of Locar were completed. He would defeat the Fist of Malann and bring us life.”	“... с Небес придет святой, чтобы спасти нас в наш последний час, когда все танцы Локара будут завершены. Он победит Десницу Малана и принесет нам жизнь.”
2. Symbolic meaning “dance is God’s revelation”	
“You wish to relax, and see the explicitness of the doctrine of Locar in its fullness?” “Pardon me?”	“— Хочешь ли ты отдохнуть и увидеть истину учения Локара во всей ее полноте?” “— Простите...”

The first symbolic meaning of the word “dance”, where “dance is a life which must come to a conclusion” is stressed in eight micro-contexts⁶. There is the idea of Ecclesiastes about vanity of vanities, all is vanity... meaning that there is no use in living, we all are destined to die, reflecting the uselessness of life itself. Moreover, this meaning collocates with other meanings “this is movement, it was the first law of life” and “dance was creation of life” [RZ 1965: 160].

Nine micro-contexts present the second meaning of the word “dance”, namely, “God’s revelation” – “dance was the highest art, according to Locar” [RZ 1965: 161]

⁶ Micro-context is a fragment of the text, united by a common idea.

and “that is the one hundred-seventeenth of the two thousand, two hundred-twenty-four danced of Locar” [RZ 1965: 162].

It should be emphasized that semantics of the word “dance” is closely connected with that of the word “dancer”, which, in the fictional universe of the story, is represented as sacred (and holy), because when she (Braxa) dances, this is described as a Holy ritual, God’s revelation.

In one of the contexts a symbolic meaning, related to the prophecy of Locar, has additional meanings, as very private emotions of the main hero – beauty and talent that made him fall in love, are expressed:

Table 2.

**Foregrounding of the symbolic meaning of the “dance” –
“art and beauty of the dancer, awakening love and inspiration”**

ST	TT
“I turned and settled at my desk. I wanted to write something. Ecclesiastes could take a night off. I wanted to write a poem, a poem about the one hundred-seventeenth dance of Locar; about a rose following the light, traced by the wind, sick, like Blake’s rose, dying...”	“Я повернулся и присел на стол. У меня возникло желание написать нечто. Экклезиаст мог один отнять всю ночь. И я решил написать поэму о сто семнадцатом танце Локара – о розе, летящей за лучом света, овевающей ветром, и увядающей, как роза романтика Блейка...”

That way Gallinger, the main hero, remembers his first meeting with Braxa and how she became his divine muse. It is interesting to note that, in the Russian translation the derivative *танцевать* (dance) appears mainly in collocation with *танцевать для меня* (dance for me), and it signifies a growing emotional closeness of the heroes.

Table 3.

**Foregrounding of the symbolic meaning of dance
as a growing spiritual union between the heroes**

ST	TT
“Evenings I would walk with Braxa, across the dunes or up into the mountains. Sometimes she would dance for me ; and I would read something long, and in dactylic hexameter.”	“Вечерами мы гуляли с Браксой по дюнам или забирались подальше в горы. Иногда она танцевала для меня , а я читал что-нибудь торжественное, написанное непременно гекзаметром.”

A comparative analysis of the story by Roger Zelazny and its translation demonstrates that the translators had approached the text of the author with a deep respect, and they have tried to find an equivalent to the original in most cases. However, a detailed analysis of the texts and a close comparative analysis reveal a basic difference that is contained in the first micro-context which we refer to as “Creation of life”.

The very first example is analysed in detail, because the main differences within the semantic field of the word “dance” in the ST and the translation into Russian can be found in this case.

Table 4.
Micro-context “Creation of life”

ST	TT
“They said that some god named Malann had spat, or had done something disgusting (depending on the version you read), and that life had gotten underway as a disease in inorganic matter. They said that movement was its first law, its first law, and that the dance was the only legitimate reply to the inorganic ... the dance’s quality its justification...”	“В них говорилось, что однажды некий бог по имени Малан плонул или сделал нечто неприличное (в зависимости от версии), и после этого жизнь, подобно болезни, зародилась в неорганической материи . В них говорилось еще, что движение было первым законом первым ее танцем , и этот танец был единственным ответом неорганическому... есть средство оправдания жизни..”

In the given context the first general meaning is foregrounded – “dance” is defined as movement, “therefore movement is the first law of the life”. The word “dance” is revealed in the semantic opposition “life, movement, dance, and organic – not organic” and “жизнь – танец” (“life – dance”). When comparing the original text and the translation, a lexical and semantic correspondence can be observed in the first opposition (“life, movement, dance, and organic – not organic”), conversely substantial differences can be identified in the translation of the language expressions in the second opposition (“life – dance”). Semantic juxtaposition of “life” and “dance” is determined by the fact that the semantics of the word “life” acquires negative connotation in this context when “life” is semantically tied with words “had spat” – “плонул”, “disgusting” – “неприличное”, “disease” – “болезнь”.

At the same time the semantics of the word “dance” is saturated with positive connotations: “the dance was the only legitimate reply to the inorganic... the dance’s quality its justification...” and in Russian: “и этот танец был единственным разумным ответом неорганическому... танец есть средство оправдания жизни, ее становление...” If the author highlights the force of laws given by God by his semantic repetitions “movement was its first law, its first law”; “the dance was the only legitimate reply”), the translators stress the natural development by the use of substitution (“legitimate reply” – “разумный ответ”) and by omission (“the dance’s quality” – “танец”). In TT semantics of the word “dance” is stressed by the natural ability of organic matter towards movement. The translators have rendered the word “legitimate” (literally – “законный” in Russian) as reasonable (“разумный”), which is usually explained in a dictionary as correct and natural in the current situation. In the author’s context the semantics of the word combination “the dance’s quality” is connected with the presence of God because the quality of the ritual dance is determined by the spiritual devotion to God.

The idea of existing laws, which determine the whole world and the principles of its functioning, and which are impossible for a human to break, where the effort to change something is futile, corresponds to the philosophy of Ecclesiastes, which talks about fatalism and predeterminism.

The word “dance” appears within a negative context for the first time in the story when an element of meaning of the word “life” as an illness is included in its semantics.

Conclusion

It is not possible for a translation of fiction to completely reproduce the original because it represents a cross-culture dialogue of the translator with the author of the text. All possible variables of translations are valuable for they enrich the cultural landscape of the translation. All translations enhance the semantic field of the original. Every translation broadens the original semantic field by the experience of the translator and the target culture.

Nevertheless, it must be pointed out that the translators have done nearly the impossible – the semantic fields of the ST and the TT almost coincide. Although there are some nuances in the form, the semantic fields are very close in their meaning. This is achieved due to the extensive and successful use of functional analogues, foreignization, transcription, and transliteration. The main difference lies within the philosophical context of the source text. It is a controversy with the philosophy of predeterminism of Ecclesiastes; however, in the translation the emphasis lies on the socio-psychological aspect, namely, the human desire to understand their attitude to love.

Comparative analysis carried out within the present research proves the fact that the translation enables a reader to comprehend the multi-layered message of the original, revealing its numerous meanings that are intertwined in the semantic space of the world created by the author, thus revealing various facets of one whole universe.

The story was written in 1963 in the framework of the American culture, and the author manifests the influence of both Polish and Irish heritage. The story was written not only knowing but also feeling the Christian spirit and allusions, therefore in the original the main emphasis is more on prophecy and on laws of destiny. Nevertheless, the story was translated no sooner than 1991, by the translators who might have had the knowledge of the Bible and could diligently and carefully decode the allusions; however, there is an emphasis on the socio-psychological aspect of love and emotions, which the translators might have found it easier to identify with.

Studying the semantic fields of the translation helps to re-establish a cross-generation link and Zelazny’s story is still meaningful, as it resonates with young adults, hence, it contributes to teaching translation of fiction.

The semantic field of the word “dance” vividly reflects the author’s concept of the world in which movement is conceptualised as the most important law, and dance is the ultimate authorised response to the inevitability of death.

Comparative analysis of the complicated structure of the given semantic field in the original and in its translation allows the readers to comprehend the aesthetic credo of the author and the system of his moral values, and the reader can also understand the possibilities of the artistic interpretations by a representative of a different culture.

The analysis revealed that the semantic field of the word “dance” in the original and in its translation is mainly created by two predominant types:

- a symbolic meaning of the key word and its interaction within the space of the text of fiction;
- following lexico-semantic and associative semantic groups: “music”, “dancer”, “art”, “philosophy”, and “love”.

Each of these groups is saturated with their lexical and stylistic meanings. Their semantic and functionally-stylistic aspects reflect the diversity of the fictional world models created both by the author and translators of the text.

LITERATURE

- Bassnett, S. *Translation Studies*. – London and New York: Routledge, 2002. 176 p.
- Davidson, A. *The Best from Fantasy and Science Fiction: Fourteenth Series*. – New York: Avon Books, 1965. 255 p.
- Lehrer, A. *Semantic Fields and Lexical Structure*. – Amsterdam: North-Holland, 1985. 233 p.
- The Complete Parallel Bible. Containing the Old and New Testaments with the Apocryphal/Deuterocanonical Books* – New York: Oxford University Press, 1993. 3249 p.
- Zaubaiga, I. *Approaching Translation*. – Rīga: Latvijas Universitāte, 1999. 111 p.
- Библия, Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета. – Брюссель: Жизнь с Богом, 1989. 2535 с.
- Желязны, Р. *Создания света, создания тьмы. Роза для Экклезиаста*. – Москва: Аргус, 1993. 384 с.
- Мень, А. *История религии. В поисках Пути, Истины и Жизни: В семи томах. Т. 6. На пороге Нового Завета: От эпохи Александра Македонского до проповеди Иоанна Крестителя*. – Москва: Слово, 1993. 622 с.

Svetlana ILJINA
(Rēzeknes Tehnoloģiju Akadēmija)

Sentence Typology in Newspaper Headlines in British and Latvian Press

Summary

Sentence Typology in Newspaper Headlines in British and Latvian Press

The present research is focused on the diversity of sentence types that are found in the headlines of newspaper articles in British and Latvian quality press. The study defines a sentence as a linguistic unit that has a major role in the overall comprehension of discourse. In terms of newspaper headlines, the sentence is prescribed a particular pragmatic function that will make an impact on the reader. The sentences employed in newspaper headlines obtain a communicative function. The present research examines four functional types of sentence, such as declarative, imperative, interrogative, and exclamatory sentences. The research discusses the reasons of syntactic ambiguity that leads to different interpretations of the same content. Among all the types of sentence, performative sentences exclude a good deal of ambiguity in overall comprehension. The study emphasises that the choice of stylistically marked vocabulary also affects the entire understanding of the sentence meaning.

Key words: *headlines, sentence types, communicative function, ambiguity, comprehension*

Kopsavilkums

Teikumu tipoloģija laikrakstu virsrakstos britu un latviešu presē

Pētījums koncentrējas uz teikumu veidu dažādību, kas atrodama britu un latviešu kvalitātes preses avīžu rakstos. Pētījums definē teikumu kā lingvistisku vienību, kurai kopumā ir galvenā loma izpratnes diskursā. Runājot par laikrakstu virsrakstiem, teikumam piemīt noteiktā pragmatiskā funkcija, kura ietekmē lasītāju. Laikrakstu virsrakstos izmantotie teikumi iegūst komunikatīvo funkciju. Pētījumā apskatiti četri teikumu funkcionālie veidi – stāstījuma, pavēles, jautājuma un izsaukuma teikumi. Pētījumā noteikti sintaktiskās neskaidribas cēloņi, kuru rezultātā vienāds saturs tiek interpretēts dažādi. Performatīvais teikums starp visiem teikumu veidiem lielā mērā kopumā izslēdz neskaidribu izpratnē. Pētījums uzsver, ka stilistiski marķētas leksikas izvēle ietekmē arī teikumu nozīmes pilnīgo izpratni.

Atslēgvārdi: *virsraksti, teikumu veidi, komunikatīvā funkcija, neskaidriba, izpratne*

*

The present research is focused on the study of a sentence as a linguistic unit that is represented by newspaper headlines in British and Latvian quality press. Initially, we have to define a sentence as an object of the given research. Longman Dictionary of Contemporary English [2005] defines a sentence as ‘a group of words that usually contains a subject and a verb, and expresses a complete idea’.

According to John Lyons [1968: 171], a sentence is defined as the ‘highest’ unit in terms of compositional ranks, whereas the morpheme is the ‘lowest’. In this respect, Palmer [1981: 37] maintains that a sentence is ‘the expression of a complete thought’.

The linguists like Lyons [1968] and Todd [1987] refer to Bloomfield's definition provided in 1933 that seems to be the most precise and complete, stating that a sentence is 'an independent linguistic form, not included by virtue of any grammatical construction in any larger linguistic form' [Lyons 1968: 171].

Similarly, in Latvian linguistic landscape, a sentence is considered as the main and the most significant unit and microsystem in syntax [Auziņa et al. 2013]. In this respect, it is worth pointing out the major role of the sentence in the overall comprehension of the discourse. In the study of newspaper headlines, the sentence is prescribed a particular pragmatic function that will make an impact on the recipient. Therefore, we may refer to the propositional meaning of the sentence. Based on the assumptions made by Cruse [2000: 23], a sentence is provided with the meaning derived from the words it contains and their syntactical arrangement. Therefore, the meanings of the constituents of the sentence will construct the entire meaning of the sentence.

The key functions of the sentence are communicative and expressing an idea. As the sentences employed in newspaper headlines are oriented towards the communication with the mass audience, here, readership, we may state that the sentences obtain communicative function and may be regarded as the so-called communication with the reader.

Provided with a communicative or dynamic function, the sentence is viewed as a speech unit that is qualified as an utterance. Furthermore, a concrete sentence that is intended for a particular communicative situation possesses a definite communicative structure, which turns this sentence into an utterance. Thus, a newspaper headline may be viewed as a written utterance given its propositional and functional value and constructed according to a certain syntactical arrangement of a sentence. Prior to this assumption, a sentence was viewed as individual words that are syntactically linked and referred to as the basic unit of meaning [Palmer 1981], which consequently facilitate understanding of the entire sentence [Aitchison 1978].

In traditional linguistics [Todd 1987; Palmer 1981; Graddol et al. 2003; Auziņa, Freimane et al. 2013], there are four functional types of sentence, such as declarative, imperative, interrogative, and exclamatory.

The type of a sentence will determine the function of the sentence. That is, declarative sentences express statements or assertions. Imperative sentences are employed to express requests or give orders. Interrogative sentences function as a means of asking different types of questions. Exclamatory sentences are utilised as a way of expressing surprise, alarm, fear and other strong feelings or opinions.

Nevertheless, John Lyons in his book "Introduction to Theoretical Linguistics" [1968] adds other types of sentences, such as 'derived' sentences, 'incomplete' sentences, and 'ready-made utterances'.

In contrast to the definition that a sentence is an independent linguistic unit, Lyons argues that various kinds of utterances or parts of them are considered as sentences being, at the same time, not independent in their usage. The following utterances may contain personal pronouns instead of nouns, which would make the sentences dependent on the context required for complete comprehension of these sentences. That is, the use of pronouns presupposes the background information or reference to

the presupposed noun-phrase. Therefore, the linguist regards this type of a sentence as a ‘derived’ sentence [1968: 173].

Results Day 2014: my experience of Clearing (The Telegraph, 14 Aug 2014)

Similarly, ‘incomplete’ or ‘elliptical’ sentences have been widely criticised whether they are distinguished in terms of contextual or grammatical incompleteness. The author maintains that elliptical sentences that are grammatically incomplete cannot be regarded as sentences as they lack the discourse connected to the utterance. For instance, the question ‘*Got the tickets?*’ has an alternative version in British English ‘*Have you got the tickets?*’. Therefore, the above mentioned question can be correctly called as a complete utterance as it does not require any context to be understood. However, the sentences that lack a part of their structure and may lead to misunderstanding or incomplete comprehension may be called ‘incomplete’ sentences.

Nightmares? Control your dreams... with electric current (The Telegraph, 11 May 2014)

The internal structure of the sentences called ‘ready-made’ utterances [Lyons, ibid.] is fully independent and may be sufficient enough without reference to the previously mentioned context (e.g. *Better late, than never; In for a penny, in for a pound; Jack of all trades, master of none*). Despite the fact that such sentences are grammatically unstructured and may seem incomplete, they can be treated as sentences, since they demonstrate complete comprehension and do not require situation-bound context. Similarly, Todd [1987: 67] classifies this type of a sentence as ‘minor’ sentences, since they do not contain a finite verb and are commonly used in colloquial speech, in proverbial utterances, and in advertising.

Despite the fact that the meaning of the sentence is based on the meaning of the words that construct the sentence and grammatical features of the sentence, the entire understanding of meanings of words does not provide a complete comprehension of a sentence. Similarly, understanding of the syntactic structure of a sentence may cause problems in understanding the entire sentence. Moreover, the surface structure of the sentence may lead to different interpretations of the sentence and result in syntactic ambiguity. Syntactic ambiguity is frequently encountered in headlines in newspapers and magazines. Different readers may have different interpretations of the same content. We may agree with Todd [1987: 96] that the meaning of a sentence depends also on various extralinguistic phenomena such as time and place of occurrence, which creates a confusion free context. Thus, a variety of reasons for this ambiguity will be discussed in the further research.

Sebastian Löbner [2002] states that the meanings of words differ from the meanings of sentences. The lexical meanings of words can be learned and applied appropriately in the right context. On the other hand, understanding of separate words does not always provide full comprehension of a sentence. All meanings of sentences cannot be learned and stored in our minds.

According to Löbner [2002: 11], the meaning of a complex expression that is not stored in our mind is called compositional meaning. Therefore, a headline as a sentence

may have a meaning of its own in a particular situation or produced for a particular purpose. A great deal of meaning is transferred by other language features, such as:

- ‘speech act’ features (threat, warning, promise, etc.);
- giving irrelevant information when relevant information is not favourable;
- asking a question that presupposes preliminary knowledge;
- intended meaning of the text producer [Ibid.]

Declarative sentences are multifunctional units acting as statements or representatives, which present, reveal, describe, and characterize a fact, an event, or an idea.

Devon drops plan to ban smokers and the obese from routine operations
(The Guardian, 11 Dec 2014)

Mr Cobber goes nuts about the humanists (The Guardian, 16 Dec 2014)

Immigrants fill one in five skilled British jobs (The Telegraph, 03 Nov 2013)

Tiesas apkrauj ar niekiem (Diena, 2 April 2014)

Liepina cīnas spars paralizē Saeimu (Diena, 17 April 2015)

In retrospect, Austin [1962] insists that statements, or declarative sentences, may only be called ‘pseudo-statements’, for there are many utterances that only look like statements, but, in fact, do not state or declare anything. Many statements provide information, i.e. proposition that effects the recipient’s actions or emotions. Thus, Austin [1962] uses the term ‘constatives’ in regard to descriptive statements.

In terms of those declarative sentences that contain a performative verb (e.g. announce, declare, promise, congratulate), Austin refers to as ‘performatives’. This type of utterance owns ‘illocutionary’ force that reveals the speaker’s intentions to perform a certain act, which excludes a good deal of ambiguity in the comprehension of these sentences.

David Cameron declares himself fan of Games of Thrones (sic) at PMQs
(The Independent, 25 June 2014)

Mike Hancock MP admits he ‘crossed the line’ in apology to constituent
(The Independent, 18 June 2014)

Aizliedz pirkta militārā kompleksā rāzotas lidmašīnas (Diena 02 Dec 2015)

Aicina veikt HIV eksprestestu (Diena, 19 Nov 2015)

The striking difference between Latvian and English performative sentences lies in the absence of the subject in Latvian sentences that begin with a verb, whereas English performative sentences contain a subject, normally a name, a surname, or both.

Sentences that act as directives expressing a suggestion, a wish, or a command contain modality features.

Next government should focus on closing gender pay gap (The Independent, 12 June 2014)

‘Education opportunities should exist whatever your age’ (The Telegraph, 17 Dec 2014)

Scottish referendum: Now England must rediscover its patriotism (The Telegraph, 20 Sep 2014)

Par vidi jādomā ilgtermiņā (Diena, 17 April 2015)

Partiju regulējums būtu jāuzlabo (Diena, 20 Feb 2014)

The following sentences can be interpreted as a promise, a denial, and determination to perform an action:

The Scottish independence referendum will decide David Cameron's place in history (The Independent, 1 June 2014)

Low income Londoners won't be priced out for a while (The Guardian, 17 December 2014)

Bērziņš tik viegli nepadosies (Diena, 2 April, 2014)

Sentences that can be interpreted as expressives, according to Searle's terminology, demonstrate the speaker's attitude and emotions, such as refusal, necessity, apology, denial.

Labour refuses to back English home rule 20 times (The Telegraph, 22 Sep 2014)

We need a radical reform of the tax system (The Independent, 4 May 2014)

David Cameron: I'm extremely sorry for saying Queen 'purred' over Scottish Independence vote (The Telegraph, 24 Sep 2014)

The most dramatic Ukip policy isn't anything to do with immigration (The Independent, 30 May 2014)

The sentence is negative and lexically overloaded, which makes the addressee sense the determination in the way how a strong opinion is implied in the sentence.

The following sentences express a relief about the outcome and a warning about the state of things.

Valdiba beidzot tikusi līdz enerģētikas tēmai (Diena, 23 Oct 2014)

Augstskolā neviens ar tevi neauklējas (Diena, 25 Feb 2014)

Interrogative sentences contribute to another large group of headlines. The most common type of question in headlines is a general question. The general question itself contains the information that is supposed to be approved or disapproved of by the addressee.

Is this campaign the kiss of death for grammar schools? (The Guardian, 9 Dec 2014)

From the question that is rather informative, the reader may learn that there is a campaign organised to introduce new rules for grammar schools. We may deduce that these innovations are not supported by the society, because they threaten the existence of grammar schools. Also, the choice of stylistically marked vocabulary presupposes negative attitude of the society towards the idea of the campaign.

Can character be taught at school? (The Telegraph, 20 Dec 2014)

Would you need a passport to go to Scotland? (The Telegraph, 30 May 2014)

The above given headlines are also presented in the form of a general question, but, they are rather neutral in stylistic composition and presuppose an inquiry and a search for a reasonable answer.

In contrast to the previously mentioned general questions, the following examples of headlines structured in the form of a general question serve as an expression of doubt, uncertainty, and disbelief. The use of the adverb ‘*really*’ adds subjectivity and bias to the content of the headline.

Is Prince Charles really a style icon? (The Telegraph, 21 Jan 2015)

Do exams really give the rich an unfair advantage? (The Telegraph, 16 Dec 2014)

Ko vērta ir sacelšanās pret lellēm? (Diena, 10 Dec 2015)

The semantic function of special questions presupposes, on the one hand, an inquiry and the urge for knowledge. On the other hand, the question may express the addresser’s disillusionment in the result of the event. Thirdly, the question attracts the readership’s attention to the article that will offer an explicit answer to the question.

Another group of sentences found in the headlines is imperative sentences. They leave a more powerful and influential impact on the reader as they function as strong recommendations, warnings, requests, and even threats. Normally, such sentences begin with a verb that carries the semantic value of the utterance.

Ignore creative subjects at your peril’ (The Telegraph, 05 Dec 2014)

Allow pupils to use Google in GCSE exams, says academic (The Telegraph, 05 Dec 2014)

Scottish independence: Decapitate Britain, and we kill off the greatest political union ever (The Telegraph, 08 Sep 2014)

Beware the politician who thinks a debate about ‘British values’ is the way to voters’ hearts (The Independent, 15 June 2014)

Varoņus studijā! (Diena, 17 March 2014)

Tā gribējās mammu un tēti! (Diena, 03 Dec 2015)

Es tavā vietā to nedarišu! (Diena, 10 Dec 2015)

The number of exclamatory sentence constituents is reduced leaving particularly semantically important words. Exclamatory sentences function as the expression of deeply emotional state of the speaker. The overall comprehension of exclamatory sentences is rather feasible if they are uttered in a certain communicative situation. In the case of headlines, exclamatory sentences cause the highest degree of ambiguity.

In conclusion, we may observe that the performative sentences are less ambiguous in overall comprehension in contrast to the other types of sentence.

The problems of interpretations may also arise due to the lack of the addressee’s background knowledge, insufficient social and cultural awareness, and personal attitude towards the content of the information.

LITERATURE

- Aitchison, J. *Linguistics. An Introduction*. 2nd ed. – Coventry: Hodder & Stoughton, 1978. 245 p.
- Auziņa, I., Breņķe, I., Grigorjevs, J. et al. *Latviešu valodas gramatika*. – LU Latviešu valodas institūts, 2013. 1024 p.
- Austin, J. L. *How to Do Things with Words*. – Oxford: Oxford University Press, 1962. 166 p.
- Cruse, A. *Meaning in Language. An Introduction to Semantics and Pragmatics*. – New York: Oxford University Press, 2000. 424 p.
- Graddol, D., Cheshire, J., Swann, J. *Describing Language*. 2nd ed. – Maidenhead: Oxford University Press, 2003. 250 p.
- Löbner, S. *Understanding Semantics*. – New York: Oxford University Press, 2002. 260 p.
- Longman Dictionary of Contemporary English*. – England: Pearson Education Limited, 2005. 1949 p.
- Lyons, J. *Introduction to Theoretical Linguistics*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1968. 519 p.
- Palmer, F. R. *Semantics*. 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 1981. 221 p.
- Todd, L. *An Introduction to Linguistics*. – England: Longman, 1987. 134 p.

Svetlana KOROŁOVA, Veneta ŽIGURE
(University of Latvia)

Translation of Culture-specific Words and Cultural Vulnerability

Summary

Translation of Culture-specific Words and Cultural Vulnerability

Culture-specific words or culture realia that contribute to a text's cultural identity alongside its cultural vulnerability can be found in different contexts and across various text types. Furthermore, rendering culture-specific words in translation may be seen as crucial element of cross-cultural communication. The purpose of translation may imply either preserving or neutralising the original cultural identity in the target text. The problems pertaining to translation practice and/or a translator's training when dealing with the translation of culture realia within the concept of cultural vulnerability are discussed in the present article. Relevant examples of culture realia classified in basic categories and sub-categories, and possible translation solutions are offered in support of theoretical statements.

Key words: *culture-specific words, cross-cultural communication, cultural identity, cultural vulnerability, translation*

Kopsavilkums

Kultūrreāļiju tulkošana un teksta kultūras ievainojamība

Kultūrspecifiski vārdi jeb kultūrreālijas, atklajot tulkojumteksta kultūras identitāti, vienlaikus pieļauj teksta kultūras ievainojamības iespēju. Kultūrreālijas ir sastopamas dažados kontekstos atšķirigos teksta veidos. Svarīgi atzīmēt, ka prasmīga to atveide merķvalodas tekstā ir nozīmīgs starpkultūru saskarsmes elements. Tulkošanas procesā tulcotājam jāizvērtē, vai mērķvalodas tekstā saglabāt vai neutralizēt oriģinālteksta kultūras identitātes elementus. Šajā rakstā tiek aplūkotas ar tulkošanas praksi un jauno tulcotāju apmācību saistītas problēmas, uzsverot, cik būtiski ir izsvērt kultūrreāļiju nozīmi tekstā un ar to saistīto teksta kultūras identitātes ievainojamības iespēju. Vadoties no tulkošanas teorijas pamatnostādnēm, rakstā sniegts pārskats par kultūrreāļiju klasifikāciju, kā arī doti piemēri iespējamiem kultūrreāļiju atveides risinājumiem.

Atslēgas vārdi: *kultūrreālijas, starpkultūru saskarsme, kultūras identitāte, kultūras ievainojamība, tulkošana*

*

Modern translation theorists and professionals consider translation activity to be a type of cross-cultural communication [see, for example, A. Pym 2003, P. Newmark 1988, M. Baker 1999]. In general terms, cross-cultural communication means maintaining a contact between cultures. Such a contact can also be realized through translations. According to A. Pym, the parties in cross-cultural communication are traditionally represented by a source culture sender, a target culture receiver, and an intermediary largely acting for the benefit of the target audience. Thus, depending on the relationships between the source culture and the target culture, translation may be either source oriented or target oriented; specifically translation can demonstrate the limits of the

source text cultural identity [Pym 2003]. In the context of translation, the concept of cultural identity is closely related to that of cultural vulnerability. Here, cultural vulnerability is defined as the potential for a loss of the cultural identity of the text being translated.

The cultural identity of a text may be associated with various characteristics, and most obvious among them are culture-specific words. For this reason, culture-specific words have long been the focus of intensive translation studies. A number of terms are used by translation scholars to designate culture-bound items, e.g. *culturemes* [Zauberga 2005], *culture specific items* [Franco Aixela 1996], *extralinguistic culture bound references* [Pedersen 2007], *foreign culture words* [Newmark 1988], *culture realia* [Vlakhov and Florin 1970], *culture-specific concepts* [Baker 1999]. Vlakhov and Florin seem to have been the first scholars to coin the term *realia* to refer to cultural elements. The term has now been generalized and is frequently used to denote objects, customs, habits and several other cultural and material aspects that have an impact on shaping a certain language.

Lexical items that denote words with cultural implications could consequently be classified into particular types determined by the categories defining the notion of culture. There are different schemes of culture-specific lexis classification proposed by several translation scholars – Newmark, Gill, Vlakhov and Florin, Katan, Baker; however, most of them are based on similar types of culture implications.

Bulgarian scholars Vlahov and Florin propose a more detailed classification of culture realia into the following basic groups and corresponding subgroups [Vlahov and Florin 1970]:

Geographical realia	Clothes and accessories
Geographical and meteorological objects and phenomena	e.g. <i>pastalas</i> (Latv.), <i>bourkha</i> (Arab.), <i>lederhosen</i> (Germ.)
e.g. <i>Ventas rumba</i> (Latv.), <i>El Nino</i> (Sp.), <i>fjord</i> (Norv.), <i>tsunami</i> (Jap.)	Living space
Geographical objects that have resulted from human activities	e.g. <i>viensēta</i> (Latv.), <i>patio</i> (Sp.), <i>igloo</i> (Esk.)
e.g. <i>Riežupes smilšu alas</i> (Latv.), <i>Stonehenge</i> (Engl.)	Furniture
Endemisms	e.g. <i>pūra lāde</i> (Latv.), <i>raskladushka</i> (Rus.), <i>kotatsu</i> (Jap.)
e.g. <i>dīžkoks</i> (Latv.), <i>the Pampas</i> (Engl.), <i>Tasmanian devil</i> (Engl.)	Transport
Ethnographic realia	e.g. <i>tamboratti</i> (Latv.), <i>tuk-tuk</i> (Thai), <i>tro-tro</i> (Chin.)
Everyday life	Work
Food and drinks	Workers
e.g. <i>bukstiņputra</i> (Latv.), <i>bachapuri</i> (Georg.), <i>Sake</i> (Jap.)	e.g. <i>skroderis</i> (Latv.), <i>concierge</i> (Fr.), <i>oshiya</i> (Jap.)

Tools	Measurements
e.g. <i>springulis</i> (Latv.), <i>machete</i> (Sp.), <i>tomahawk</i> (Ind.)	Units and measurements e.g. <i>olekts</i> (Latv.), <i>pint</i> (Engl.), <i>stone</i> (Engl.)
Art and culture	
Music and dance e.g. <i>burbons</i> (Latv.), <i>yodelling</i> (Germ.), <i>Bolero</i> (Sp.)	Monetary units e.g. <i>grasis</i> (Latv.), <i>dīnār</i> (Arab), <i>Norsk Krone</i> (Norw.)
Musical instruments e.g. <i>trejdeksnis</i> (Latv.), <i>bagpipes</i> (Engl.), <i>lur</i> (Old Scand.)	Social and political realia
Folklore e.g. <i>Laima</i> (Latv.), <i>Befana</i> (It.), <i>Baba Yaga</i> (Slavic)	Populated areas e.g. <i>pagasts</i> (Latv.), <i>county</i> (Engl.), <i>bundesland</i> (Germ.)
Rites and traditions e.g. <i>mičošana</i> (Latv.), <i>bar mitzvah</i> (Heb.), <i>siesta</i> (Sp.)	Details of the populated area e.g. <i>eža</i> (Latv.), <i>ghetto</i> (It.)
Celebrations e.g. <i>Mārtiņdiena</i> (Latv.), <i>Kanelbul-lens dag</i> (Sw.), <i>Shangsi Jie</i> (Chin.)	Names of official institutions and authorities e.g. <i>KNAB</i> (Latv.), <i>Stortinget</i> (Norw.)
Plays e.g. <i>Kas dārzā</i> (Latv.), <i>Mahjong</i> (Chin.), <i>Pinata</i> (Sp.)	Politicians and political activities e.g. <i>Rikojums Nr. 2</i> (Latv.), <i>Akihito</i> (Jap.)
Mythology e.g. <i>Jumis</i> (Latv.), <i>Odin</i> (Old Scand.), <i>Quetzalcoatl</i> (Sp.)	Patriotic/social movements e.g. <i>Jaunlatviešu kustība</i> (Latv.), <i>Je suis Charle</i> (Fr.)
Cults e.g. <i>Svētozols</i> (Latv.), <i>Aukuras</i> (Lith.), <i>Santa Muerte</i> (Sp.)	Social phenomena e.g. <i>Lielā talka</i> (Latv.), <i>hikikomori</i> (Jap.)
Calendar e.g. <i>sērsnu mēnesis</i> (Latv.), <i>Ramadān</i> (Arab.), <i>Šabbāt</i> (Hebr.)	Forms of address e.g. <i>Cienījamie klātesošie!</i> (Latv.), <i>Monsieur</i> (Fr.), <i>Fraulein</i> (Germ.)
Ethnicity	Military realia
Nicknames e.g. <i>kārklu vācieši</i> (Latv.), <i>dīpiši</i> (Latv.), <i>redskins</i> (Engl.)	Military regalia e.g. <i>Viestura ordenis</i> (Latv.), <i>Purple Heart</i> (Engl.)
Names of people (area they live) e.g. <i>rīdzinieki</i> (Latv.), <i>moskvichi</i> (Rus.), <i>New Yorkers</i> (Engl.)	Militarists e.g. <i>melnās beretes</i> (Latv.), <i>kamikadze</i> (Jap.), <i>guerillas</i> (Sp.)

The above mentioned classification is based on various examples of realia with strong elements of local colour. The bigger the gap between the source language and the target language, the more difficult is the transfer of message between the two languages. Mona Baker in her book “In other words” points out the necessity for a translator to have knowledge about semantics, lexical sets, and the value of words in the source language [Baker 1999].

The following section of the present paper provides a short insight into the main strategies which might be applied in translating words with cultural implications.

I. Direct translation

1. Transcription

A type of interlingual transposition in which the sounds of SL unit are transferred by means of TL letters:

- e.g. **tsunami** (Jap.) – **cunami**
- Stonehenge** (Engl.) – **Stounhendža**
- khachapuri** (Georg.) – **hačapuri**

2. Transliteration

A method of transfer of letters of SL unit by help of TL letters:

- e.g. **jungle** (Engl.) – **džungli**
- canyon** (Engl.) – **kanjons**
- wigwam** (Engl.) – **vigvams**

3. Calque (loan translation, through translation)

A method of forming a new word combination retaining the foreign pattern by way of literal translation:

- e.g. **Kanelbullens Dag** (Swed.) – **Kanēļmaizišu diena**
- Santa Muerte** (Sp.) – **Svētā Nāve**
- Arab spring** (Engl.) – **Arābu pavasaris**

4. Semi-calque

A method of rendering a word or word combination by transference of the source pattern whithin which one part is translated and the other transcribed:

- e.g. **das dritte Reich** (Germ.) – **trešais reihs**
- Shangsi Jie** (Chin.) – **Šangsi festivāls**

II. Generalization

A method of translating when a more general or less specific word is used instead of a more concrete word:

- e.g. **pali** (Latv.) – **spring flood**
- budēlis** (Latv.) – **mummer** (a masked performer)
- sakta** (Latv.) – **brooch**

III. Cultural substitution (paraphrase)

A method involves replacing a culture-specific item in the source text with a target language item which describes a similar concept in the target culture:

- e.g. pirts (Latv.) – smoke sauna
viensēta (Latv.) – farmstead
Fraulein (Germ.) – jaunkundze
housewarming (Engl.) – sālsmaize

IV. Specification (explication, explanatory translation)

A method of translation when a ST unit (usually non-equivalent) is translated by means of explanation:

- e.g. vēris (Latv.) – spruce forest
pastalas (Latv.) – simple footwear made of one piece of leather
bukstiņputra (Latv.) – barley porridge with fried onions and smoked ham
bearskin (Engl.) – lāčadas cepure gvardiem Anglijā
Lederhosen (Germ.) – pusgarās ādas bikses; tradicionāls apģērbs Bavārijā, Vācijā

V. Direct transfer (zero translation, retention)

A method of direct transference of lexical units, often foreign words, untranslated:

- e.g. Helsinki-86 – Helsinki-86
Gan Bei (Chin.) – Gan Bei
burka, bourkha (Arab.) – burka
hara-kiri (Jap.) – harakiri

From the above mentioned strategies, generalization and cultural substitution, if applied inappropriately, may cause a certain potential threat to cultural identity. Thus, replacing the specific meaning of the Latvian words *sakta* and *budēlis* with the English words *brooch* and *mummer*, the outcome is cultural loss since both Latvian words bear a strong cultural implication. Explanatory translation strategy instead of generalization would be a more appropriate choice.

Cultural substitution strategy applied to replace the English word *housewarming* with the Latvian word *sālsmaize* is yet another example of conceptual loss in translation related to the cultural vulnerability problem. Namely, in the English speaking cultures it is not common to bring salt (sāls) and bread (maize) when people visit someone's newly arranged living place, however bread and salt are traditional paraphernalia to be given to the hosts on such visits in Latvian homes.

Consequently, the type of cultural realia and the degree of the acceptance of unusual words and word collocations in the target culture are important factors which determine the choice of translation strategy. This choice may be especially challenging when the source text describes the lifestyle, history, and locales of the target culture and contains explanatory references to target culture realia.

To illustrate this specific situation an article published on the BBC Homepage, *A Train to Nowhere in Siberia* by Anna Kaminski [2014], and its translation into Russian performed by a Master's student in translation within her practice course will be analyzed. The following examples of culture realia pertaining to the target culture and mentioned in the source text by an English native speaker demonstrate typical ways of

rendering foreign culture items in one's native language. In their turn, the Russian translation solutions offered by a native speaking translator help to identify usual mistakes mostly caused by a lack of background knowledge.

The first set of examples includes items of material culture, such as types of buildings, transport, and equipment.

ST: the denizens of the open-plan *platzkartny* (third class) carriage

TT: **обитатели моего плацкартного вагона открытого типа (вагона третьего класса)**

In the above source text example, the author used as many as three different strategies for conveying the meaning of the Russian realia *плацкартный вагон*, namely, specification (*open-plan carriage*), transcription (*platzkartny carriage*), and cultural substitution (*third class carriage*). The translator produced a rather redundant calque, preserving all the explanatory elements of the original, which may only confuse the target reader as most Russians would hardly use the terms *вагон открытого тарифа* or *вагон третьего класса* to name a low-price railway carriage.

ST: identikit concrete apartment blocks

TT: **стереотипное бетонное здание**

Here the source text presenting an instance of culture realia generalization is absolutely transparent, while the particular translation version seems deficient as the translator ignored the situational context which led to an inappropriate selection of target language equivalents. The Russian collocation *туновые панельные многоэтажки* would be a more familiar collocation for typical residential buildings of the 1970s and 1980s.

ST: Evenki reindeer herder artefacts (a shaman's outfit, fur-lined hunting skis)

TT: **артефакты эвенкийских оленеводов (шаманский наряд, охотничьи лыжи на меху)**

This is an example where a specification (*fur-lined hunting skis*) used for rendering the culture realia *камусные лыжи* in the source language is translated by a calque. As a result, the Russian target text has a humorous effect due to the incongruent collocation *охотничьи лыжи на меху*.

The final set of examples includes items of non-material culture.

ST: inmates in Gulag labour camps

TT: **заключённые исправительно-трудовых лагерей ГУЛага**

The above source text example has a reference to the Soviet prison system of the 1930s–1950s; the recognized English translation combines transcription (*Gulag*) and specification (*labour camps*). Although the Russian translator's solution (*исправительно-трудовых лагерей ГУЛага*) cannot be judged as incorrect, still it appears redundant in a popular journalism publication and the compound adjective (*исправительно-трудовых*) could be omitted without any loss in the meaning.

ST: [moved to work as] one of the BAM Komsomol volunteers

TT: [работала] на БАМе в качестве одной из комсомольских волонтёров

In the last example, the author refers to a youth movement initiated by the Young Communist League of the USSR in 1974 and challenging young people to join the construction of the Baikal-Amur Mainline. The Soviet realia are rendered by means of transcription (*BAM*, *Komsomol*) and specification (*volunteers*). Translated into Russian by a calque (*комсомольских волонтёров*), the target collocation seems incongruent as the term *волонтёр* has a spatial and temporal connotation that does not match the context. It would be more appropriate to use a paraphrase (*отправилась на БАМ по комсомольской путевке*) including the set phrase *отправиться по путевке* and realia *комсомольская путевка*.

As can be seen in the above examples, the Russian translator preferred calque for rendering culture realia of the source text which might be a good choice in case the source text cultural identity was defined by the source culture. However, in the given context the issue of cultural vulnerability arose due to the source-oriented translation approach producing a stylistically deficient target text.

To sum up, translation strategies for rendering culture realia can be divided into two major categories: source-oriented strategies and target-oriented strategies. The translator can prevent cultural vulnerability choosing appropriate target- or source-oriented approaches. The type and the purpose of the text, the type of realia, its significance in the context, the degree of acceptance of unusual collocations in receiving culture, as well as the target reader's background are the factors that should be evaluated when translators make their choice of translation strategy.

LITERATURE

- Baker, M. *In Other Words. A Textbook on Translation.* – London: Routledge, 1999. 304 p.
- Franco Aixela, J. Culture-specific Items in Translation. Roman Alvarez and Carmen A. Vidal (eds). In: *Translation, Power, Subversion.* – Clevedon: Multilingual Matters, 1996, pp. 52–78.
- Kaminski, A. *A Train to Nowhere in Siberia.* Available: <http://www.bbc.com/travel/story/20140113-russias-rails-less-travelled>
- Newmark, P. *A Textbook of Translation.* – New York: Prentice Hall, 1988. 292p.
- Pedersen, J. Cultural interchangeability: The effects of substituting cultural references in subtitling. In: *Perspectives. Studies in Translatology 2007:* 1, pp. 30–48.
- Pym, A. *A Theory of Cross-Cultural Communication.* Intercultural Studies Group, 2003. Available: <http://usuaris.tinet.cat/apym/on-line/intercultures/cross-cultural>
- Vlahov, S., Florin, S. *Neperevodimoe v perevode. Realii.* – Moskva: Sovetskij pisatel, 1970, pp. 432–456.
- Zauberga, I. *A Knock At The Door: On The Role Of Translated Literature. Cultural Image Making.* In: *Across Languages and Cultures*, 6 (1), 2005, pp. 67–77.

Анатолий КУЗНЕЦОВ
(Даугавпилсский университет)

**Лингвистическая задача в переводах рассказа
The Dancing Men A. Конан Дойля**

Summary

**The Problem of Deciphering in Translations of the Story *The Dancing Men*
by A. Conan Doyle**

The story *The Dancing Men* by A. Conan Doyle has been translated into Russian several times that became well-known after World War II. N.S. Voitinskaya had preserved the original language of the messages with the dancing men. Unfortunately some mistakes had occurred in reprints – some figures of dancing men had been changed along with letters. N.K. Chukovsky had translated not only the text, but also the enciphered messages. Because of it he changed the original fragment where Holmes is explaining how he has deciphered the messages. However, Chukovsky's Russian version creates some difficulties in deciphering the messages despite the fact that their meaning corresponds with Conan Doyle's text. The present article is dedicated to linguistic problems of deciphering. The author considers the ways and methods of deciphering English and Russian texts taking into account the frequency of letters, acquaintance with circumstances, the quantity of letters in different words and forms.

Key words: *translation, deciphering, frequency of letters, linguistic problem*

*

В приключенческой литературе уже давно используется такой интригующий элемент, который получил в российской научной и педагогической среде название *лингвистическая задача*. Это не всегда бывают тексты, которые требуется дешифровать. Например, в романе Жюля Верна *Дети капитана Гранта* требуется всего лишь восстановить утраченный текст по сохранившимся фрагментам на трех языках. Однако бывают и случаи в литературе, когда героям надо заняться дешифровкой обнаруженного текста, проявив свои лингвистические и математические способности.

Прежде чем обратиться непосредственно к лингвистической задаче в рассказе Артура Конан Дойля *The Dancing Men*, рассмотрим задачу А.А. Раскиной № 132 из известного сборника [Алпатов и др. 1983: 61], предложенную на одной из олимпиад школьников. Учителям предлагается расшифровать русский текст:

1 2+3+4+5, 6+4+6 7+8+9+4+10+11 2+4+12+4+13+14. 1 15+6+16+7+16
7+8+9+14 8+8. 6+10+16 7+8+9+4+8+10 2+4+12+4+13+17
15+6+16+7+8+8, 10+16+10 7+8+9+17+10 18+16+19+11+9+8
2+4+12+4+13. 2+4 6+4+20+12+14+5 7+8+9+8+3+3+14+5
2+4+12+4+13+14 2+4+13+17+15+19+1+5+10+15+1 16+13+6+17

В условиях указано, что буквы *e* и *ё* считаются одной буквой. Этого достаточно для решения задачи. Какие есть пути дешифровки?

Первый: если вы знаете частотность употребления букв в русском тексте, попробуйте выяснить частотность знаков в предложенном задании. Известно, что наиболее частотна в русских текстах буква *о*. Так, в первом абзаце перевода рассказа *Пляшущие человечки* Конан Дойля, сделанном Николаем Корнеевичем Чуковским, выявляется следующая картина:

В течение многих часов Шерлок Холмс сидел, согнувшись над стеклянной пробиркой, в которой варилось что-то на редкость вонючее. Голова его была опущена на грудь, и он казался мне похожим на старую тощую птицу с тусклыми серыми перьями и черным хохолком.

О 27	A 12	K 8	Ь 5	Я 3	Б 2
E 15	P 11	B 7	П 5	Й 3	Ж 1
H 14	L 10	У 7	Г 5	Ю 3	Ц 1
C 13	T 10	Ч 5	Д 4	Ш 2	
И 13	M 9	X 5	Ы 4	Щ 2	Всего: 206

Однако на олимпиаде такой путь решения займет много времени, а к разгадке не приблизит.

Второй путь: попытайтесь по количеству букв в каждом слове догадаться, что за слова скрываются под цифрами. Жирным шрифтом в задаче я выделил те места, которые ведут к решению. Два первых предложения начинаются со слова из одной буквы, вряд ли это союз *а* или *и*, предположим, что это местоимение *я*. В первом предложении после запятой слово из трех букв, но первая и третья — одна и та же, так что это может быть союз *как* или местоимение *тот*. Если мы выбрали для цифры 1 значение *я*, то скорее всего подходит *как*. Второе слово в первом предложении после *я*, наверно, глагол в 1 лице ед.ч., раз цифру 4 мы отождествили с *а*, тогда 5 — это *ю*, и все слово — *знаю*. Во втором предложении есть слово из двух одинаковых букв, которые могут быть только гласными, а такое слово есть только одно — *ее*. Далее все решается очень быстро. По-другому и сложнее эту задачу решил Б.Ю. Городецкий [Алпатов и др. 1983: 207]. Интересно, что частотность букв в этом искусственном тексте не совпадает с данными из перевода Н.К. Чуковского

я з+н+а+ю, к+а+к р+е+ш+а+т+ь з+а+д+а+ч+у. я с+к+о+р+о
р+е+ш+у е+е. к+т+о р+е+ш+а+е+т з+а+д+а+ч+и с+к+о+р+е+е,
т+о+т р+е+ш+и+т б+о+л+ь+ш+е з+а+д+а+ч. з+а к+а+ж+д+у+ю
р+е+ш+е+н+н+у+ю з+а+д+а+ч+у з+а+ч+и+с+л+я+ю+т+с+я
о+ч+к+и

4 = А 15	7 = Р 7	12 = Д 5	15 = С 4	11 = Ъ 2
8 = Е 12	10 = Т 7	13 = Ч 5	1 = Я 4	19 = Л 2
2 = З 7	16 = О 7	14 = У 5	3 = Н 3	18 = Б 1
6 = К 7	9 = III 5	5 = Ю 4	17 = И 3	20 = Ж 1

Рассказ *The Dancing Men* был опубликован А. Конан Дойлем в 1903 г. Первый перевод на русский язык появился в 1904 г. под названием *Пляшущие человечки*, затем за десятилетие было сделано еще несколько переводов под разными назва-

ниями – *Танцующие человечки*, *Пляшущие фигуры*, *Приключение с пляшущими фи- гурками*, *Танцующие фигуры*, *Таинственные знаки*. В советский период рассказ за- ново был переведен Н.К. Чуковским (1904–1965 гг.) и издан в 1945 г. под названием *Пляшущие человечки* в сборнике *Союз рыжих*, вышедшем в Детгизе, с тех пор этот перевод многократно переиздавался (далее цитаты даны по [Конан Дойл 1978: 255–282]). У Н.К. Чуковского имя друга Шерлока Холмса зазвучало как *доктор Уотсон*. Почти одновременно – в 1946 г. – вышел перевод Н. С. Войтинской в сборнике *Записки о Шерлоке Холмсе* в издательстве «Молодая гвардия», а затем этот сборник был переиздан в Куйбышеве (далее цитаты даны по [Конан Дойл 1956: 332–354]) и некоторых других городах. Сегодня издания переводов Н.С. Войтин- ской – библиографическая редкость. Н.С. Войтинская сохранила знакомую еще дореволюционным читателям форму имени *доктор Уотсон*. Существовала еще одна форма этого имени – в довоенном издании в серии «Библиотека всемирной литературы» – *Уотсон* (все сведения об изданиях на сайте: www.acdoyle.ru/sherlock_holmes/sh_holmes_stories/dancing%20men.htm).

Русский читатель получил два разных варианта рассказа, и дело в том, что Н.С. Войтинская в переводе сохранила лингвистическую задачу на английском языке, а Н.К. Чуковский переделал ее по-русски, вероятно потому, что издание предназначалось для детей. И получивший широкое распространение его пере- вод в том фрагменте, где дается разгадка, не соответствовал оригиналу по форме и содержанию.

Оригинал и перевод Н.С. Войтинской

(Цифры в скобках указывают порядок поступления записок и порядок дешифровки, жирным шрифтом выделены буквы, которые дешифруются в данном послании)

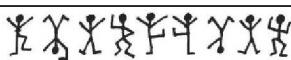

(1-1-4) AM HERE. ABE SLANEY¹

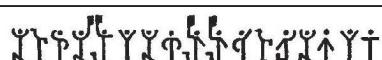
¹ Я здесь Эби Слэней

(1-3) Я ЗДЕСЬ. АБ СЛЕНИ

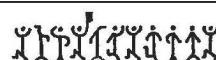
(2-5) AT ELRIGES

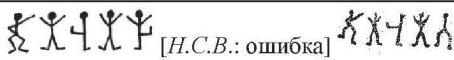
(2-1-4) ИЛСИ, Я ЖИВУ У ЭЛРИДЖА

(3-3) COME ELSIE

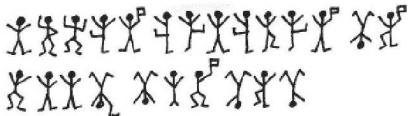
(3-1) ИЛСИ ПРИХОДИ

(4-2) NEVER

(4- 2) НИКОГДА

(5-6) ELSIE, PREPARE TO MEET THY GOD²

² Элси готовься встретиться с богом

(5-5) ИЛСИ, ГОТОВЬСЯ К СМЕРТИ

Как видим, смысл зашифрованных фраз в переводе Н.К. Чуковского тот же, что и в оригинале, но слова подобраны так, чтобы можно было расшифровать именно русский текст. И пути решения задачи оказались разными в оригинале и в этом переводе.

В оригинале Шерлок Холмс из записи (1) мог извлечь вывод, что из 15 букв 4 одинаковых означают *E* – самую частотную букву в английских текстах, а флагги – конец слова. Однако из следующих в списке частотных букв *T, A, O, I, N, S, H, R, D, L* первые четыре встречаются одинаково часто. Использовать путь дешифровки при помощи учета частотности далее стало невозможно. В переводе Н.С. Войтинской вместо *H* стоит *M*, из первых четырех указаны только три. Сравним указанную у Конан Дойля частотность с анализом первого абзаца в оригинале:

Holmes had been seated for some hours in silence with his long, thin back curved over a chemical vessel in which he was brewing a particularly malodorous product. His head was sunk upon his breast, and he looked from my point of view like a strange, lank bird, with dull gray plumage and a black top-knot.

E 23	N 15	D 11	K 7	F 3
A 22	H 15	U 9	B 6	Y 3
O 18	L 15	C 9	P 6	
I 17	R 14	M 7	G 5	
S 16	T 11	W 7	V 4	Всего: 243

Как видим, в четверку наиболее частотных букв не попала буква *T*. Кстати, в шифровках после *E*, которая встретилась 17 раз, следуют следующие буквы: *A* – 5; *S* – 4 раза; *O, M* и *I* – по 3 раза, а *T, H* и *N* – только 2 раза.

Далее Холмс использует метод подстановки слов, подходящих по смыслу. В отличие от задачи на олимпиаде, где предположить содержание зашифрованного текста нет возможности, Холмс оказывается в более выгодной позиции, поскольку он знает ситуацию: это переписка, есть загадочный автор и адресат, известен характер отношений между ними. Из записи (4), которая, по предположению Холмса, была ответом главной героини, поскольку написана была на другой створке двери, он получил слово *NEVER* с двумя *E* и новыми буквами *N, V, R* (у Н.С. Войтинской рисунок последней буквы неправильный!).

Оригинал: *Now, in the single word I have already got the two E's coming second and fourth in a word of five letters. It might be 'sever,' or 'lever,' or 'never.' There can be no question that the latter as a reply to an appeal is far the most probable, and the circumstances pointed to its being a reply written by the lady.*

Перевод: *В этом одном слове, состоявшем из пяти букв, повторялась два раза буква E, на втором и четвертом месте. Я расшифровал это слово как «never», что было всего правдоподобнее, поскольку обстоятельства указывали, что это ответ, написанный женой Кабитта [Конан Дойл 1956: 348].*

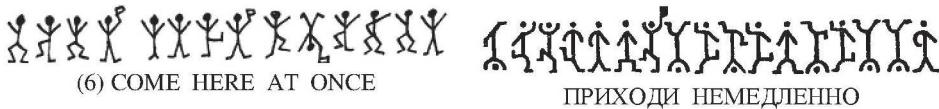
В переводе варианты слов с буквами *E* отсутствуют: *sever* разлучать; отрубать'; *lever* рычаг; шест, лом', и кажется, что Холмсу сразу было легко подобрать нужное слово.

Далее в записке (3), текст которой пришелец писал трижды в разных местах, Холмс предполагает обращение *ELSIE* с той же буквой *E* и догадывается о значении первого слова в той же записке (3) – *COME*, другие слова не подходили по смыслу. После этого он расшифровал записку (1), где содержится и имя преследователя (у Н.С. Войтинской фамилия передана неправильно: *SLANEV* вместо *SLANEY*). После этого легко было прочитать записку (2):

Оригинал: *Here I could only make sense by putting T and G for the missing letters, and supposing that the name was that of some house or inn at which the writer was staying.*

Перевод: *Добиться смысла я мог только, подставив буквы I и G и предположив, что это название какой-нибудь харчевни или дома, где остановился автор послания* [Конан Дойл 1956: 349].

Опять в тексте перевода досадная ошибка – замена букв! В переводе, как и в оригинале, текст этой записи дан до дешифровки: *A. ELRI.ES*, а из-за такой ошибки понять читателю ее невозможно. Последней была расшифрована записка (5) с угрозой: осталось подставить 2 буквы – *P* и *D*. В результате Холмс сумел написать автору записок зашифрованное послание от лица главной героини.

Н.К. Чуковский построил загадку и разгадку только на принципе подстановки подходящих слов и совсем не использовал сведения о частотности букв. Действительно, в переведном тексте трудно этот путь применить, поскольку имя героини, название места, где находится автор записок, и его имя – иностранные. Здесь разгадка начинается с записок (2) и (3), где совпадают первые слова, которые скорее всего являются обращением (интересно, что в оригинале обращение отсутствует в записке (2), а в записке (3) расположено в конце!). Переводчику пришлось слегка изменить звучание женского имени – не *Эльси*, как у Н.С. Войтинской, а *Илси*, хотя оригинальное *Elsie* не допускало такого произношения, но нужно было слово с повторяющимися буквами *I*. Тогда можно предположить, что в записке (3) второе слово расшифровывается как *ПРИХОДИ* с повторением той же буквы. Правда, вариантов может быть больше, так как букв очень много, но переводчик на этом не задерживается.

И дальше переходит к записке (4), открывая еще буквы *H, K, Г, A* в слове **НИКОГДА**. Затем прочитывается записка (1), в которой почему-то разгадка начинается со второго слова **ЗДЕСЬ**, потом – фамилия **СЛЕНИ** с комментарием, отсутствующим в оригинале: *Это фамилия, чрезвычайно распространенная в Америке* [Конан Дойл 1978: 276]. Потом – имя *АБ*, к которому дан опять комментарий, что в Америке весьма распространено имя *Аб*. На самом деле этот комментарий в оригинале следует позже и касается только имени: *I had every reason to suppose that this Abe Slaney was an American, since Abe is an American contraction* [Conan Doyle:

766], – деталь о сокращенной (или в переводе Н.С. Войтинской – уменьшительной) форме имени опущена. Первое слово этой записи, состоящее из одной буквы, почему-то раскрывается последним, это слово **Я**, которое мы уже встречали в задаче для олимпиады.

Далее «без всякого труда» Холмс читает записку (2): **ИЛСИ, Я ЖИВУ У ЭЛРИДЖА**, хотя реально он мог прочитать только: **ИЛСИ, Я -И- - -ЛРИД-А**. Переводчик для объяснения ничего не придумал, кроме того, что дано в оригинале: *Мне пришло в голову, что «Элридж» – это название дома или гостиницы, в которой живет человек, все это написавший*. Как Холмс получил слова *живу*, Элриджса? Наконец, и записка (5) получила решение: **ИЛСИ, ГО-ОВЬСЯ К С-ЕР-И**. В оригинале фраза звучала мягче и близка к фразеологизмам *to depart to God* и (*to be*) *with God* ‘умереть, скончаться’, а также *meet one’s death* ‘найти свою смерть’, но переводчик, вероятно, посчитал, что дети не поймут выражение *встретиться с Богом* и убрал его, упростив смысл.

Можно предложить более логичный вариант русской задачи. Не стоило менять имя героини *Элси* на *Илси*. Одно и то же слово в начале трех записок дает возможность угадать имя Элси. Записку (3), с которой начинается дешифровка, можно было дать в другой версии: **ЭЛСИ, Я ЖДУ ТЕБЯ**, где, кроме имени, сразу раскрывается буква **Я**, слово из трех букв – глагол (*мну, шлю, рву, пну* и т.п. – не подходящие), а в последнем слове открывается **Я** и сразу все слово. Записка (4) может состоять из трех букв, легко разгадываемых, – **НЕТ**. Вот тогда следует перейти к записке (2). И последнюю можно было дать в другой версии: **ЭЛСИ, ГОТОВЬСЯ ИДТИ К БОГУ**.

Итак, два послевоенных перевода получили распространение и популярность, но в каждом из них обнаруживаются или технические, или смысловые недостатки, которые не дают читателю – взрослому и школьнику – до конца самому разобраться в процессе дешифровки. Читателю остается только довериться тексту, признать способности Шерлока Холмса в дешифровке и насладиться интригующим сюжетом.

ЛИТЕРАТУРА

Алпатов, В. М., Вентцель, А. Д., Городецкий, Б. Ю., Журинский, А. Н., Зализняк, А. А., Кибрик, А. Е., Поливанова, А. К. *Лингвистические задачи*. Пособие для учащихся старших классов. – Москва: Просвещение, 1983.

Конан Дойл, А. *Записки о Шерлоке Холмсе*. (Библиотека приключений и научной фантастики). – Москва: Детская литература, 1978.

Конан Дойл, А. *Записки о Шерлоке Холмсе*. Перевод Н. Войтинской. – Куйбышев: Куйбышевское книжное изд-во, 1956.

Conan Doyle, Arthur. *The Complete Sherlock Holmes*. – Camden House. Available: www.bakerstreet221b.de

Галина СЫРИЦА
(Даугавпилсский университет)

Фитоморфизмы в аспекте коннотации (на материале русского, польского, латышского языков)

Summary

Phytomorphisms in the Aspect of Connotation (in the Russian, Polish, Latvian Languages)

The present paper discusses the implications of phytomorphisms in the Russian, Latvian, and Polish languages in a comparative aspect. Phytonyms, as compared to zoomorphisms, have fewer denotative features involved in the process of metaphorization. Culture specific connotations are largely determined by the selection of units of the relevant semantic groups and the nature of features that are the basis of anthropomorphism. The system of phytomorphisms in these languages actively involves hyperonyms (*berry, tree, grass, mushroom*, etc.) and hyponyms (*mimosa, dandelion*, etc.). The regarded phytomorphisms function as linguistic and speech categories. The connotative background of phytomorphisms in all of the languages reflects a general trend of units of a secondary nomination towards pejoration. A number of phytomorphisms have ambivalent power of evaluation. The development of the connotative background of phytomorphisms is influenced by the degree of involvement of a phytonym in the phraseological system. Among Latvian phytonyms, comparative stable comparisons are of high frequency of occurrence that largely reflect the process of the formation of phytomorphisms. Curbing of the development of anthropomorphic metaphors is largely due to the living inner form of phytonyms.

Key words: *Russian, Latvian, Polish, phytonym, phytomorfism, connotation*

*

Фитоморфизмы относятся к универсальным базовым метафорам, демонстрирующим антропоцентричность языковой картины мира. Фитонимическая лексика, по сравнению, с зоонимической, обладает меньшим количеством денотативных признаков, вовлекаемых в процесс метафоризации. Наблюдение над внешним видом животных, за их движениями, их поведением дает более широкие возможности для антропоморфных уподоблений. Кроме того, фитонимы чаще вовлекаются в сферу компаративной фразеологии, устанавливающей семантику временного уподобления. Как известно, языковая метафора констатирует постоянное сходство, в то время как сравнение позволяет устанавливать сходство на основе временных, случайных признаков. Н.Д.Арутюнова пишет: «если сравнение указывает на подобие одного объекта другому, независимо от того, является оно постоянным или переходящим, действительным или кажущимся, ограниченным одним аспектом или глобальным, то метафора выражает устойчивое подобие, раскрывающее сущность предмета, и в конечном счете его постоянный признак» [Арутюнова 1990: 25].

Коннотативный аспект семантики является одним из сложных и проблемных в семасиологии. Кроме традиционно выделяемых компонентов коннотации (экспрессивный, эмоциональный, оценочный, образный, стилистический), в

современных работах активно изучаются культурно-специфичные коннотации. Образный компонент, который лежит в основе единиц вторичной номинации и устанавливает ассоциативно-семантические связи с прямым значением, является первичным в семантических группах зоонимов и фитонимов, члены которых участвуют в создании антропоморфных метафор. Сопоставительное исследование фитоморфизмов в наибольшей степени способствует выявлению культурно-специфичных коннотаций. Значимым является уже сам выбор фитонимов, вовлекаемых в систему вторичных номинаций. Так, например, в немецком языке характеризующую функцию выполняет лексема *Pflanze* (растение) – «ugs. eigenartiger Mensch» [DU 2011: 1332]. Устойчивое сочетание *eine nette Pflanze!* (*das ist ja eine Pflanze*) (милое растение) соотносится с русским выражением *Ну и фрукт!* (ср. также устойчивое сочетание с зоонимическим компонентом: *Хорош гусь!*).

В систему вторичных номинаций в русском, польском, латышском языках активно вовлекаются гиперонимы, которые могут развивать амбивалентные коннотации. Так, гипероним *ягода* (*ягодка*) на основе оценочных сем «вкусный сочный плод» развивает переносное значение «О здоровой и привлекательной женщине, девушке (прост.)» [ТСРЯ 1995: 912]: *Всякая ягодка в ход идет, только чтобы попалась под известное их настроение* (Достоевский «Бесы»). Фитоморфизм *ягодка* выступает в речи преимущественно в функции обращения (ср.: «прост. Ласковое название женщины» [МАС 4: 778]) и характеризуется семантической ослабленностью: – *Мариша, ягодка моя, да с чего ты это берешь?* (М. Шолохов «Поднятая целина»). Часто он используется в синонимическом ряду других семантически опущенных лексем с коннотацией ласкательности: *рыбка, птичка, голубка*. Развитию коннотативного фона способствуют эпитеты: *Погоди, ягодка моя ежевишная, я тебя не так угощу, еще наплачешься!* (М. Шолохов «Тихий Дон»); *Марина, парень, ягодка с косточкой, об нее зубы сломаешь..* (В. Астафьев «Веселый солдат»). Позитивная оценочность фитонима в паремии *сорок пять – баба ягодка опять!* сменяется на противоположную во фразеологизме *одного поля ягода* с коннотацией неодобрительности (ср. негативно-оценочные семы в структуре значения: «стоят друг друга, один другого не лучше» [ФСРЯ 1986: 539]: *Ну, не правду я сказал, что мы одного поля ягоды?* (Свидригайлов – Раскольникову) (Достоевский «Преступление и наказание»)). В паремии *это цветочки, а ягодки будут впереди* со значением «это ещё ничего, дальше будет гораздо хуже» цветочки являются знаком плохого, а ягодки – еще худшего. Паремия активно вовлекается в систему трансформаций: *И как подумать, что это только цветочки, а настоящие фрукты впереди!* (Достоевский «Преступление и наказание»). Афоризм Ф. Кривина *Дети – цветы жизни... а ягодки будут впереди* строится на контаминации двух фразеологизмов.

В польском и латышском языках фитоним *ягода* с позитивно-оценочной коннотацией закреплен в компаративных устойчивых сочетаниях: «*Dziewczyna, kobieta jak jagoda – dorodna, rumiana dziewczyna*» [SJP 2002: 766]. Кроме того, фитоним *jagoda* в польском языке используется как поэтизм в значении «щека»: «*3. poet. šoliczek* (ср. также: *Policzki, usta jak jagoda*)» [там же]. В латышском языке фразеологизм *kā oga* имеет идентичное значение «*Saka par jaunu, pievilcīgu sievieti sārtiem vaigiem, arī par nosarkušu sievieti*» [LFV 2000: 1402] и синонимизируется с фразеологизмом *kā zemene* (ср. также: *kā oga sar.* – «*saka par ko garšīgu*» [LLVV 6:

42]. Новый коннотативный фон на основе актуализации семы «легко сорвать» устанавливает фразеологизм *paņemt kā ogu kādu* – «sar. iron. Viegli notvert, sagūstīt, dabūt» [LFV 2000: 848].

Гипероним *дерево* развивает в речи оценочное значение («о глупом, медленно соображающем человеке») и строится на актуализации сем переносного значения (*древесина*) по аналогии с фитоморфизмом дуб: «Разг. О нечутком, тупом человеке» [МАС 1: 450]. Фитоним обладает синтаксически связанным значением: *Ну ты и дерево!* Интенсификации семантики способствует тавтологическое сочетание *дерево деревом* (ср.: дуб дубом): *Отец и мать обыкновенные, а вот сестра была так дерево деревом, вся в братца родного...* (Д. Мамин-Сибиряк «Балабурда»). Тот же коннотативный фон имеет этот фитоним в латышском языке: *kā koks, no koka* – «Ļoti ciets, stīvs, nekustīgs; cietsirdīgs, nejūtīgs, neietekmējams» [LFV 2000: 544] (ср. также: *no viena koka /drāzti/* – «Vienādi, ļoti līdzīgi») [там же]). Негативно-оценочные коннотации удерживаются во фразеологизме *viens kā koks* – «Vientuļš (bez tuviniekiem)» [LFV 2000: 546]. Одновременно фитоморфизм *lietas koks* развивает мелиоративную оценочность: «Cilvēks, kam piemīt spējas, dotības ko sasniegt, panākt» [LFV 2000: 545]. В польском языке фитоним *drzewo* не развивает антропоморфных метафор. Антропоморфный аспект семантики с негативно-оценочной коннотацией отражен в паремии *na pochyłe drzewo i kozy (wszystkie kozy) skaczą*, где коннотативный фон определяется сниженным эпитетом *pochyłe* [WSPR 1980: 171].

Значительную группу сниженнных антропоморфных метафор в русском языке представляют наименования объектов из дерева – *чурбан, пень (стоять как пень, пень пнем)*, *жердь, колода, чурка, дубина (дубина стоецкая)*, при этом некоторые из них развиваю достаточную широкую систему сниженнных жаргонно-арготических значений (ср., например, лексему *чурка*). Лексема *bluķis* (чурбан) развивает негативные коннотации в латышском языке – компаративное устойчивое сравнение имеет два значения и характеризует как внешность человека, так и его внутренние качества: *kā bluķis* – «1. ļoti pietūcīs, resns. 2. ļoti smags, stīvs, ļoti nekustīgs; ļoti slinks» [LFV 2000: 145]. Пейоративную оценочность удерживает лексема *бревно (kloda)* в польском языке: *walić się (zwalić się) jak kloda* [WSPR 1980: 324].

Гипероним *трава* развивает антропоморфную семантику в устойчивом сочетании *растет как трава* (о ребенке, лишенном родительского внимания): *Муж заброшен, сын растет как трава* (Ю. Трифонов «Московские повести»). Пейоративный фон фитонима строится на актуализации ассоциативных сем: «растет без ухода», «растет как сорняк» (ср.: *худая трава из поля вон*). На основе семы «низкое растение» развивается оценочность в русском фразеологизме *тише воды, ниже травы*, а также в латышском – *zemāks par zāli* – «Ļoti padevīgs, pazemīgs» [LFV 2000: 1382]. Семы «малоценное растение», «произрастает в большом количестве» закреплена в устойчивом сочетании польского языка *mowa-trawa* – «mówienie dla mówienia, słowa bez treści». Образность польского фразеологизма *wiedzieć co w trawie piszczy* – «dobrze orientować się w sytuacji, trafnie przeczuwać to, co może się zdarzyć» [SFWP 2003: 911] строится на актуализации семы «способность рассмотреть нечто в том, что плохо просматривается» (ср. русскую паремию: *слышать, как трава растет*).

Гипероним *фрукт*, в структуре значения которого есть позитивно-оценочные семы «сочный (сладкий) съедобный плод» на основе актуализации сем экзотичности, нераспробованности развивает антропоморфную метафору с негативно-оценочными коннотациями – «(прост, пренебр.) О человеке с отрицательными качествами» [МАС 4: 585] и закрепляется в устойчивых сочетаниях *что за фрукт*, *тот еще фрукт: А вот я еще не раскусила этот фрукт* – произнесла Альбина (Г. Польский «Не покидай»). Лексема «*фрукт*» отсутствует в польском языке и не развивает антропоморфных метафор в латышском. Сниженный речевой фитоморфизм *овош* («беспомощный больной, подключенный к какому-либо аппарату» [Елистратов 1994: 292] соотносится с польским фитонимом *warzywo* в этом же значении: – *Weźcie go do domu i opiekujcie się nim, dopóki nie umrze. To warzywo – usłyszał jego rodzice od lekarzy* [www].

Гипероним *гриб* в русском языке развивает оценочное значение с эпитетом *старый* (ср.: качество гриба зависит от его «возраста»). Сочетание *старый гриб* обладает устойчивой пейоративной коннотацией: *Не то что он – бывший красавец, а ныне старый гриб, пень, коряга* (И. Грекова «Фазан»), *Этим своим рассуждением старый гриб хотел меня, наверное, уязвить* (С. Есин «Стоящая в дверях»), *На Милентьевне не было сухой нитки, она посинела и сморщилась от холода, как старый гриб* (Ф. Абрамов «Деревянные кони»). Это же устойчивое сочетание есть в польском языке: «*stary jak grzyb – bardzo stary*» [SJP 2002: 666]. Пейоративной оценочностью обладает фитоморфизм *grzyb* в польском языке: «*4. pogardliwie: stary, niedołężny człowiek*» [там же]. Негативно-оценочные коннотации удерживает также компаративный фразеологизм *kā (veca) beka* в латышском языке, характеризующий чаще женщину: «*niev. Saka par neizskatīgu, mazkustīgu, īgū cilvēku (biežāk par sievieti)*» [LFV 2000: 131].

Фитоморфизмы-гипонимы могут совпадать в разных языках и строиться на актуализации идентичных денотативных признаков фитонима, отражающих морфологические свойства растений, как правило, входящих в интенсионал в качестве наиболее значимой дифференциальной семы. Так, свертывание листьев **мимозы** при прикосновении к ним (ср.: «Тропическое растение (дерево, кустарник, лиана), некоторые виды которого отличаются тем, что свертывают листья при прикосновении к ним») [МАС 2: 371] позволило дать образную характеристику человека (ср.: «Об обидчивом человеке, о недороге»). Этот признак отражен также в синонимичных названиях растения с яркой внутренней формой: *не-tronь-меня, недотрога*. Снижению коннотативного фона способствует использование номинации женского рода в характеристике лица противоположного пола: *Вы смешной: чуть вас тронешь, вы и завяли. Такая выстыдливая мимоза* (А. Куприн «Поединок»), *Ей-богу, до сегодня считал: мимоза ты, интеллигентик...* (Ю. Бондарев «Горячий снег»). Этот же вид переноса закреплен в польском (ср.: *mimoza – osoba bardzo delikatna, czyła, wrażliwa*) [SJP 2002: 170]) и латышском языках (ср.: *mimoza – 2. žarg. Viegli aizvainojama, arī pretencioza meitene*) [Bušs, Ernstsons 2006: 58]).

Фитоним может получать культурно-обусловленное переносное значение, не связанное со свойствами или качествами растения. Так, фитоним **камелия** («Южное вечнозеленое дерево или кустарник с крупными белыми или красными ду-

шистыми цветками») [МАС 3: 27]) в качестве номинации лица (2. «перен. Женщина легкого поведения») [БАС 5: 721] восходит к роману А. Дюма »Дама с камелиями« (1848), становясь одним из эвфемизмов в синонимическом ряду номинаций *куртизанка, кокотка, гетера, лоретка, кокотка*. Это же значение закреплено во фразеологизме *дама с камелиями*. Фитоморфизм активно используется в литературе 19 века: *Камелия, батюшка, это цветок такой. Цветками назвали! настоящим-то манером стыдно назвать, так по цветку название выдумали!*.. (Салтыков-Щедрин «Господа-ташкентцы»), «увидим, посмотрим: заслуженный ли старый воин одолеет интригу, или бесстыдная камелия войдет в благороднейшее семейство» (Достоевский «Идиот»), *Камелия все более и более в моде* (Достоевский «Зимние заметки о летних впечатлениях»). Ю. М. Лотман пишет: Достоевский воспринимает этот образ как сложный символ, связанный с европейской культурой, и, перенося его в русский контекст, не без полемического пафоса наблюдает, как поведёт себя русская «камелия» [Лотман 1992: 195]. В латышском и польском языках фитоним не развивает антропоморфных метафор.

Среди фитонимов-гипонимов значительное место занимают лексемы с внутренней формой. Следует отметить, что в силу их изначальной образности, они в меньшей степени подвергаются метафоризации. Фитоним *одуванчик* используется в образной номинации *божий одуванчик* («разг., шутл. О внешне приятном старом человеке (чаще о женщине)» [ТСРЯ 1995: 438], строящейся на актуализации сем «вызревший цветок, серые пушистые семена которого легко облетают от дуновения ветра», при этом важное значение в развитии семантики имеет эпитет «божий». Соотносительные фитонимы *dmuchawiec* в польском языке и *pienepē* в латышском не развивают антропоморфных метафорических значений.

Еще меньшими возможностями для развития семантической структуры слова обладают лексемы, внутренняя форма которых включает два мотивирующих признака. Лишь в редких случаях подобные фитонимы развивают переносное значение. Так, фитоморфизм *перекати-поле* («о человеке, постоянно переходящем или переезжающем с места на место») строится прежде всего на образном осмыслиннии денотативных признаков фитонима «пустынное растение при созревании отрывающееся от корня и перекатываемое ветром» [БАС 7: 638]. Становлению метафорической семантики способствовали устойчивые сравнения: *Эта одинокая душа не знала вчерашнего дня, и если за нею были века, то они ушли целиком лишь на то, что жалобно стонущий ветер гонял её по степям, как перекати-поле* (И. Анненский «Вторая книга отражений»), *Колонисты, те другое дело, они как перекати-поле, куда ветер повернет, туда их и гонит...* (А. Приставкин «Ночевала тучка золотая»), *Но пуста его веселость и жалко самодовольство, потому что не человек он еще, а так – перекати-поле* (Ю. Казаков «Легкая жизнь»).

Сдерживание развития антропоморфных метафор лексемы *подснежник* в польском и латышском языках во многом предопределены внутренней формой с двумя мотивирующими признаками: *przebiśnieg* (пробивающий снег) и *sniegpulk-stenīte* (снежные часики). Фитоним *подснежник* в русском языке активно вовлекается в речевую антропоморфную метафорику – на основе актуализации целого ряда сем, поддерживающих мелиоративную оценочность (ср., например, в рассказе И. Бунина с одноименным названием: *A Cаше всего десять лет, и поистине*

подобен он подснежнику не только в этих мерзких номерах Елецкого подворья, но и во всем уездном мире. (...) до чего эта шинель, этот картуз, эти веточки идут к нему, — к его небесно-голубым, ясным глазкам, к его чистому, нежному личику, к новизне и свежести всего его существа, его младенчески-простодушного дыхания, его доверчивого, внимательного взгляда, еще так недавно раскрывшегося на мир божий, и непорочного звука голоса, почти всегда вопросительного.). Кроме того, фитоним развивает ряд пейоративных метафор — на основе актуализации мотивирующего признака («под снегом») (см. об этом в работе В.М. Дерибас, 1999).

Фитоним *сморчок* развивает антропоморфную метафору «О маленьком, незрелом или старом, морщинистом человеке» [МАС 4: 57] на основе ассоциативной связи с денотативным значением: шляпка гриба «покрыта извилистыми складками, морщинами» (ср. паронимическую аттракцию лексем *сморчок* — *сморщеный*). Лексема не имеет живой внутренней формы (ср: Фасмер отрицает «напрашающееся сравнение с морщить, морщина» [ЭСРЯ 3: 692]. Фитоним *smardz* в польском языке с теми же дифференциальными семами в структуре значения (ср.: «grzyb o brązowej, głęboko rofałdowanej główce») [SJP 2002: 247] не развивает переносных значений. Эта же лексема в латышском языке имеет яркую внутреннюю форму с двумя мотивирующими признаками *lāčpuris* (*медвежья морда*), что во многом и предопределяет невозможность развития семантической структуры слова.

Таким образом, в систему фитоморфизмов в рассматриваемых языках активно вовлекаются как гиперонимы, так и гипонимы. Фитоморфизмы выступают не только в качестве языковых, но и речевых номинаций. Среди латышских фитонимов чаще встречаются компаративные устойчивые сравнения, которые во многом отражают процесс становления фитоморфизмов. Коннотативный фон фитоморфизмов во всех рассматриваемых языках отражает общую тенденцию единиц вторичной номинации к пейоративности. Ряд фитоморфизмов обладает амбивалентной оценочностью. На развитие коннотативного фона фитоморфизмов оказывает влияние степень вовлеченности фитонима во фразеологическую систему. Культурно-специфичные коннотации во многом определяются самим отбором единиц из соответствующих семантических групп, а также характером признаков, на котором основывается антропоморфность. Сдерживанию развития антропоморфных метафор во многом способствует живая внутренняя форма фитонимов.

ЛИТЕРАТУРА

- Арутюнова, Н. Д. Метафора и дискурс. В кн.: *Теория метафоры*. — Москва, 1990.
- БАС — *Словарь современного русского литературного языка*. В 17 т. — Москва—Ленинград: Академия Наук СССР, 1950–1956.
- Вежбицкая, А. *Сопоставление культур через посредство лексики и pragmatики*. — Москва: Языки славянской культуры, 2001.
- Дерибас, В.М. Подснежник. В кн.: *Русская речь*, 1999, № 2.
- Елистратов, В. *Словарь московского арго*. — Москва, 1994.
- Лотман, Ю.М. Символ в системе культуры. В кн.: *Избранные статьи. Т. 1*. — Таллинн, 1992.

Маркелова, Т.В., Хабарова, О.Г. Оценочное значение фразеологизмов, восходящих к образам животного и растительного мира. В кн.: *Средства номинации и предикации в русском языке*. – Москва: МГПУ, 2001.

МАС – *Словарь современного русского литературного языка. В 4-х т.* – Москва: Русский язык, 1981.

Мусаева, О.И. *Флористическая метафора как фрагмент национальной картины мира: на материале русского и испанского языков*: Дис. канд. Филол. наук. / О.И. Мусаева. – Воронеж, 2005.

Сетаров, Р.Д. *Национальная специфика образной номинации (на материале названий растений в славянских, германских и тюркских языках)*: Дис. канд. филол. наук. / Р.Д. Сетаров. – Воронеж, 2000.

ТСРЯ – *Толковый словарь русского языка*. С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – Москва, 1995.

ФСРЯ – *Фразеологический словарь русского языка*. Под ред. А.И. Молоткова. – Москва, 1986.

ЭСРЯ – Фасмер, М. *Этимологический словарь русского языка. В 4-х т.* – Москва, 1986–1987.

Bušs, O., Ernstsone, V. *Latviešu slēnga vārdnīca*. – Rīga, 2006.

DU – *Deutsches Universalwörterbuch*. – Dudenverlag Berlin, 2011.

LFV – Laua, A., Ezeriņa, A., Veinberga, S. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca*. – Rīga: Avots, 2000.

SJP – *Słownik języka polskiego*. – Warshawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002.

SFWP – *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*. – Warshawa, 2003.

WSPR – Hessen, D., Stypuła, R. *Wielki słownik polsko-rosyjski*. – Warszawa, Moskwa, 1980.

www – <http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114871,17264522>

Jeļena TRETJAKOVA
(Riga Technical University)

SYMBOLS AND FIGURES as the Source Domain Employed for Metaphorical Representation of Transport Terms

Summary

SYMBOLS AND FIGURES as the Source Domain Employed for Metaphorical Representation of Transport Terms

The present research is aimed at the study of certain terminological dictionaries and identification of the terminological units presented metaphorically through the source domain of SYMBOLS AND FIGURES. Metaphorical representation of terms is studied on the basis of certain English-Russian transport (car and railway) dictionaries with the aims to 1) analyze metaphorically presented terms in the English language; 2) attribute them to the specific category (according to the source domain employed for metaphorical representation). In this case this is the source domain of SYMBOLS AND FIGURES; 3) contrast the English metaphorical terms to their Russian counterparts in order to identify differences or/and coincidences in metaphorical representation. The author also dwells upon two types of metaphor, i.e., attributional and relational ones, distinguishing them out as most frequently encountered in case of metaphorical representation of transport terms.

Key words: *metaphor, domain, term, attributional, relational*

Kopsavilkums

Simboli un figūras kā visbiežāk izmantotais avotdomēns transporta terminu metaforiskajā reprezentācijā

Šis pētījums ir virzīts uz noteiktu terminoloģisku vārdnīcu pētišanu un terminoloģisko vienību, kas ir izteikti metaforiski ar avotdomēna SIMBOLI UN FIGŪRAS, identificēšanu. Terminu metaforiska reprezentācija ir pētīta, ekscerpējot metaforiski veidotos terminus noteiktās angļu-krievu transporta (automobiļu un dzelzceļa) terminoloģijas vārdnīcās ar mērķiem: 1) izanalizēt metaforiski izteiktus terminus angļu valodā; 2) attiecināt šos terminus noteiktai kategorijai (atbilstoši avotdomēnam, kas ir izmantots metaforiskai reprezentācijai. Šajā pētījumā tas ir avotdomēns SIMBOLI UN FIGŪRAS; 3) sastatīt angļu valodā metaforiski veidotos terminus ar tiem atbilstošajiem terminiem krievu valodā ar mērķi noteikt atšķirības un/vai atbilstības metaforiskajā reprezentācijā. Autore arī pievērsas divu veidu metaforu pētišanai, t.i., atributīvas un relāciju metaforas, ieziņojot tās kā visbiežāk izmantotas transporta terminu metaforiskajā reprezentācijā.

Atslēgvārdi: *metafora, domēns, terms, atributīva metafora, relāciju metafora*

*

Theoretical part

Taking into account the numerous definitions of cognitive metaphor provided since the second half of the 20th century, cognitive metaphor is understood by the author of the given work as a linguistic trope formed through the employment of one field of knowledge/experience (source domain) for finding a denotation of an object from another field of knowledge/experience (target domain) [Tretjakova 2015: 112].

Domain is one of the key concepts in cognitive linguistics. It is crucial for understanding of how the meaning is perceived in Cognitive Linguistics and what principles and aspects are mandatory for its proper and adequate analysis. The term “domain” has entered Cognitive Linguistics with two meanings and two different purposes. Evans in her work “Glossary of Cognitive Linguistics” provides the following definition of a domain: “Domain is a conceptual entity posited in Cognitive Grammar. A domain constitutes a coherent knowledge structure possessing, in principle, any level of complexity or organization...” [Evans 2007: 61].

Another aspect of the term “domain” application in Cognitive Linguistics is its introduction in the Conceptual Theory of Metaphor. The basic claim is that the meaning of metaphor is grasped through cross-domain mappings projected from the source domain of knowledge to the target domain. In the analysis of metaphor we should link and juxtapose the meaning from the source domain to the target domain in order to see the correspondences and comprehend metaphoricity. The conceptual metaphor is established and given the written representation in the form of TARGET DOMAIN IS SOURCE DOMAIN or TARGET DOMAIN AS SOURCE DOMAIN. Thus, the sentence *He has built a brilliant career* can be analyzed through a conceptual metaphor SUCCESS IS A BUILDING that implies that career is something you can build; the notions related to a building in the source domain should be found correspondences in the target domain. If we make further projections we would be definitely able to find such corresponding elements of the domains as: career is a building, an employee (person) is a builder, career ladder is stairs of the building, etc.; and this in its turn could enable us to make the following statements: *He has worked really hard to build such a brilliant career; Her way up to a career ladder was not always smooth and easy*, etc. This can schematically be shown as:

Fig. 1. Metaphor projection from the source domain to the target domain
[Tretjakova 2012]

The source domain lays the foundation for the concept, which in its turn forms mappings, or conceptual metaphors. The conceptual metaphor will further provide a whole number of linguistic expressions, or as we might call them linguistic metaphors, that finally deliver the idea to the target domain.

Another important issue to be overviewed before the account on the empirical part of the research is the distinguishing of two types of metaphor, i.e. attributional and relational ones.

A significant contribution to the development of metaphor theory has been made by Dedre Gentner and the associates [see Gentner, Bowdle, et al. 2001]. The scholars substantiate the idea that metaphor is a process unified by analogy and similarity and

develop the structure-mapping theory, according to which we can distinguish 1) attributional metaphors that are based on visual similarities of the objects involved in metaphorical naming; and 2) relational metaphors whose metaphorical mapping is based on relational similarities of the objects involved in metaphorical naming.

Let us consider some examples. A butterfly screw has gained such naming as the shape of the device resembles that of a butterfly's wings. The object from the domain of FAUNA has served for finding a term denotation. The same is true about a swan-neck bracket (a type of a holder in the shape of a swan's neck); a dovetail (a fan-shaped tenon that forms a tight interlocking joint when fitted into a corresponding mortise). We may clearly see that the shape of the object in the source domain has served for metaphorical mapping to the target object.

Let us consider some examples of relational metaphors. The *elbow pipe* is indeed similar in shape to the elbow of the human body, but in the analysis of metaphorization the function is revealed as predominant. What an elbow does in the human body, i.e., joins and bends the arm between the forearm and the upper arm, is essential for the target object. The term *engine breather* denotes a vent in a container to equalize internal and external pressure, such as the pipe in the crankcase of an internal-combustion engine. It is obvious from the definition that a function for the mechanical device is similar to the function our body performs while inhaling and exhaling the air.

The term *cable sleeve* denotes a special kind of cover used to protect the cable from unfavourable conditions. This might be juxtaposed to the function a sleeve of our garments is used for.

Thus, the relational commonalities can be found as holding in both domains, which can allow us to place the metaphor in the category of relational metaphors and not attributional ones.

Empirical part

The total amount of the terms inspected for the presence of metaphor is approximately 209 000 dictionary entries. The study of certain dictionaries related to the field of railway and car transport terminology has resulted in distinguishing nine source domains, one of which is our analyzed source domain of SYMBOLS AND FIGURES. On the whole, 1237 metaphorical terms have been identified in all the categories distinguished. 114 terms have been identified in the English language as metaphorically presented through the source domain of SYMBOLS AND FIGURES.

A symbol is understood in the given research as an informative graphical sign; the letters of the Latin alphabet are the most common symbols encountered in the empirical research. A figure in the research is understood as a symbol other than a letter; it especially concerns the symbols from geometry such as lines and geometrical shapes.

The biggest group in this category is comprised of technical terms given metaphorically through various letters of Latin alphabet; to be precise, 84 terms have been identified in reference to this, which makes 70.6% of the total amount. This allows making an assumption that letters are among the most vivid source objects not solely in this particular category but in transport terminology as such since no other source domain or sub-domain has shown such wide representation. It is interesting to note that if analyzing the terms from the viewpoint of the occurrence of letters in denotations

of technical objects, eighteen letters of all twenty-six have been found in the corpus. The letters that have not been identified are as follows: G, J, M, O, P, Q, R, W. The reasons to avoid the use of some of them can be assumed. For instance, letter O is definitely one of the most easily visualized figures, though it is omitted as the source object in metaphorization of the terms in the analyzed corpus. The reason is rather obvious, as the shape of the letter can be easily replaced by the image of the circle or a sphere, which indeed is a widely-used source object in the given category. Some letters of the mentioned above (like Q, R, M or W) could be considered too complicated graphically to be applied in metaphorical representation. Certainly, there might be some target processes at which the necessity to explain the course or movement would appeal to the letters mentioned, though the study has shown no instantiations of the letters mentioned above.

As concerns the rest of the alphabet, the most frequently encountered letters appeared to be letters L (11 terminological units), T (18 terminological units), U (11 terminological units), V (10 terminological units). Letter L has served as the source object for metaphorical representation in such terminological units, as, for example, *L-antenna* (Γ -образная антenna), *L-bar* (неравнобокоеугловое железо), *L-core* (Γ -образный сердечник), *L-head cylinder* (цилиндр с боковым односторонним расположением клапанов, Γ -образный цилиндр), *L-shaped recess* (Γ -образный паз), *L-type core* (Γ -образный сердечник), etc. It is undoubtedly the shape that has been the aspect of metaphorization thus making the metaphorical utterance an attributional metaphor where mere appearance match can be identified between the source and the target objects. However, what is extremely interesting in the case of this letter, these are the Russian counterparts that can be classified into two groups: the terms presented metaphorically and those given non-metaphorically. Metaphorically presented terms in Russian are interesting as they are based on the source letter Γ (a letter of the Cyrillic script). Since letter L is not present in the Russian alphabet it has been found an appropriate substitution, i.e. letter Γ which indeed is similar in shape only if viewed in specular reflection. The reason for leaving metaphorical nature in the Russian counterparts is not quite clear; it can be assumed that originally technical innovations come from the English-speaking countries, thus some denotations based on Latin alphabet can be regarded as rather understandable and appropriate even in the introduction of the terms in another language with the different script, as in the case of the present study – in the Russian language. And this is a great ability of the Russian language to find the counterpart that would be maximally close to the original one though through the means of its own potential. Another group of Russian counterparts for the same letter is comprised of terms presented non-metaphorically through provision of descriptive models (неравнобокоеугловое железо, с боковым односторонним расположением клапанов) which do not contribute to the comprehension of the phenomena. This exemplifies the forwarded argument for metaphor in terminology with its ability to visualize and provide the perception of the target object in the most compact and successful way.

As has been described above, letter T turned to be the most frequently-used letter in the Latin alphabet applied as the source object for metaphorization (18 cases). As in the situation with almost all letters, metaphorization is based on the appearance match between the source and target objects. Letter T is not an exception in this respect as it

serves for metaphorical denotations of some technical objects exactly owing to its shape. Thus, it has been used to denote, for example, a bolt with a *T-shaped head*, made to fit into a *T-shaped slot* in a drill swivel head or in the bed of a machine (*T-bolt*); an electrical connector that connects three cables together (*T-connector*); a reinforced concrete beam or rolled metal shape having a cross section resembling letter T (*T-beam*); a road junction in which one road joins another at right angles but does not cross it (*T-junction*), etc. It is obvious that the shape of the letter may be found useful and appropriate to be used in denotations of some technical notions. As concerns the Russian language, most examples have shown the use of the same letter (as it is present in the Russian alphabet as well) in the form of *T-образный*. It is to be noted that the root morpheme *-образный* is frequently used in the Russian language in metaphorically presented terms, showing that the shape, appearance of the source object is similar to the target object (in English the equivalent might be given as having the shape of something). In general, this is a trend in the Russian language as it is the best way to show the resemblance of one object to another, though the category of SYMBOLS AND FIGURES used as source objects for metaphorical representations of terms shows the most frequent exemplification of this tendency.

Let us consider the use of letter U in the studied terminology. As in the examples analyzed above, the English term metaphorized from letter U follows the suit and applies the source objects on the grounds of shape-to-shape resemblance. The Russian language, in its turn, finds no substitution in its own alphabet, thus presenting the same technical objects through the letter of the Latin alphabet. The following terms can be mentioned in this respect: a *U-block* (*U-образный блок (цилиндроэвигателя)*), a *U-form tube* (*U-образная трубка*), a *U-shaped control panel* (*U-образный пульт управления*), a *U-slot* (*U-образная прорезь*), etc. However, in some cases, there have been non-metaphorical terms, or metaphorical ones though from a different source object, provided in the Russian language, like, for example, in a *U-bolt* (*хомут; скоба; серьгиообразный болт*). In the English language this could be given as an earring-shaped bolt which is also metaphorically presented from the source object of accessories. The case may be justified and explained, as the device is indeed similar to a definite type of earrings, besides, its upper part fastens to another technical item just as the earrings are fastened to the ear. This could provide the reasons for considering metaphor in this case as having some relational nature, not only attributional one. The use of the letter in metaphorization though makes metaphor solely attributional one.

A linguistically interesting case is revealed in the term *E-shaped magnet* and its Russian counterpart *III-образный электромагнит*. Graphically letter E is present in both alphabets, though with different pronunciation which is not of our concern. However, the Russian language has applied another letter for denoting a technical device, i.e. letter III (pronounced as [ʃ], which is indeed similar in shape to letter E, though if viewed from a different angle). The reason for avoidance of the use of letter E in the Russian term is not quite clear, though the use of letter III in Russian can be explained and justification found.

Certainly, letters are not the only source object applied in metaphorization that fall under this category. Some other shapes and symbols serving the same purpose have been revealed. Some terminological units show complete coincidence in metapho-

rical representation, which means that both English and Russian counterparts are presented metaphorically and are mapped from the same source objects. This category may be exemplified by such terms as *a cascade connection* (схема каскадная), *a spiral chamber* (спиральная камера), *a strip conductor* (полосковый проводник), *a polygon connection* (соединение многоугольником), *a cone-headed bolt* (болт с конической головкой), *a star junction* (звездное пересечение), etc. The shapes and symbols employed here are indeed unique across the world thus their wide use in metaphorical representation of terms is not surprising. At the same time some terms that may even comprise lexeme mentioned above may be presented differently in English and Russian. This is the case, for instance, in the terminological unit *spiral roller* (спиральный ролик). The lexeme *spiral* has been used in another collocation and its Russian counterpart sounded as *спиральный*, which could perfectly suit the case described here and sound as *спиральный ролик* or *спиралевидный ролик*. The term though got Russian variant of *витой* (twisted), which can indeed be found appropriate here, as it would visualize the same image as the lexeme *spiral*. A similar situation may be observed in the terminological unit *zigzag route* (извилистая дорога) where the lexeme *zigzag* was given in the Russian language differently from the source shape although the term could have been introduced as *дорога зигзагом*. However, another option has been selected and the road of the particular shape has been denoted as *извилистая* (winding); this undoubtedly expresses the same idea as the shape of a zigzag.

To summarize: the total number of terms identified as being metaphorically presented through the source domain of SYMBOLS AND FIGURES is 114 (9.2% form the total amount of the metaphorically presented terms).

The number of terms presented metaphorically through the same source domain, the same source object is 46 (40.3% from the terms metaphorically presented through the source domain of SYMBOLS AND FIGURES). E.g. *elliptical manhole* (эллиптическое отверстие), *A-frame* (*A*-образная мачта).

The number of terms presented metaphorically through the same source domain, though a different source object – 15 (13.2%). E.g. *L-core* (*Г*-образный сердечник), *F-headengine* (двигатель с *Г*-образной головкой цилиндров).

The number of terms presented metaphorically through a different source domain – 14 (12.3%). E.g. *lune-shaped* (серпообразный), *U-bolt* (сергообразный болт).

The number of terms presented non-metaphorically – 39 (34.2%). E.g. *T-beam* (балка таврового сечения), *I-headengine* (двигатель с верхними клапанами).

Conclusion

The source domain of SYMBOLS AND FIGURES is a wide source of objects that may be employed for metaphorical representation of terms, since the graphical image of the source objects may serve as a good basis for denoting certain technical phenomena. Accuracy of lines, graphical vividness, and visualization are the features that make the particular category a perfect solution of the problem of finding appropriate denotations for technical objects. The study has shown that letters are among the most frequently used source objects and the reasons for this are rather explicable as dwelled upon above. Moreover, symbols and figures are universal objects that are accepted and transparent all over the world. This explains why the coincidence of

metaphorical representation, the employment of the same source object in both language in the given category is a common case. One more trend to be noted in reference to the domain of SYMBOLS AND FIGURES is the systematic use of the root morpheme – образный in the Russian language, which is the perfect solution to show the attributional nature of the terms presented metaphorically as it is the way to display visual resemblance of the two object implied in the process of metaphorization.

LITERATURE

- Evans, V. *A Glossary of Cognitive Linguistics*. – Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd., 2007.
- Gentner, D., Bowdle, B., Wolff, P., Boronat, C. Metaphor Is Like Analogy. In: Gentner, D., Holyoak, K.J., Kokinov, B.N. (eds.). *The Analogical Mind: Perspectives from Cognitive Science*. – Cambridge: MA, MIT Press, 2001, pp. 195–253.
- Gold, B.V., Kugel, R.V., Shersher, S.A. (ed.) *English-Russian Dictionary on Vehicle Equipment and Car Care*. – Minsk: New Star Ltd., 1999.
- Jaunā autotehnisko terminu vārdnīca*. – Rīga: Izdevniecība “Antilope”, 1997.
- Kosmin, V. (ed.). *English-Russian Railway Dictionary*. – Moscow: Маршрут, 2006.
- Tretjakova, J. An Insight into Contemporary Theory of Metaphor. In: *Proceeding of the 53rd Scientific Conference of Daugavpils University*, 2012. Available at: http://dukonference.lv/files/proceedings_of_conf/53konf/valodnieciba_literaturzinatne/Tretjakova.pdf
- Tretjakova, J. *Metaphor in Car and Railway Transport Terminology: Contrasting English and Russian Languages*. Summary of the Thesis for Obtaining the Doctoral Degree. – Daugavpils: Saule, 2015.

Māra VALPĒTERE
(Latvijas Kultūras akadēmija)

„Jā” un „nē” funkcijas latviešu un norvēģu sarunvalodā

Summary

The Functions of “Yes” and “No” in Spoken Latvian and Norwegian

The affirmative and negative particles *jā*, *ja*, *nē*, *ne* in Latvian and the words *ja*, *nei*, *jo* and the negative adverb *ikke* in Norwegian have their lexical meaning which can differ from their pragmatic meaning in spoken language.

In spoken language, these words are often used as discourse markers or their parts. They 1) mark the beginning and the end of a text fragment, 2) point to generalization of information, 3) indicate a change of the subject, 4) function as softeners or intensifiers of an utterance, as well as 5) help to establish and maintain an active link between a speaker and a listener.

In the process of speech, intonation, rhythm and other pragmatic qualities have an important role, which explains the frequent usage of those words together with other words (particles and adverbs), thus creating an utterance structure characteristic of spoken language. For example, the usage of the response adverbs *da*, *vel*, *visst* together with the words *ja* and *nei* in Norwegian and the usage of the stimulus particle *nu* together with the affirmative particle *jā* and the negative particle *nē* in Latvian, which modify the response and attribute a definite shade and rhythm to the utterance.

The article deals with different nuances of expressing affirmation and negation in spoken Latvian and Norwegian. All the examples used in the article in Latvian are taken from spontaneous interviews of young people conducted in 2005, and in Norwegian – from 3 spoken language corpora – TAUS (1971–1973), UNO (young people’s language in Oslo District, 1997–1998) and NoTa (Oslo, 2004–2006).

Key words: *Latvian, Norwegian, spoken language, affirmation, negation, yes, no*

*

Latviešu valodas gramatikās apgalvojuma un nolieguma partikulas *jā* un *nē* pieder modālo partikulu grupai, un to pamatnozīmes ir apgalvojums un noliegums. [Paegle 2003: 212, 213; LVG 2015: 675, 676] Apgalvojumu un noliegumu var izteikt arī partikulas *ja* un *ne*, kuras sarunvalodā plaši izplatītas. (Rakstā šo vārdu saikļa nozīmes netiks aplūkotas.) Norvēģu valodā atbildes vārdus *ja* un *nei* dažādās gramatikās pieskaita vai nu pie izsauksmes vārdu (interjekciju) grupas, vai arī iedala atsevišķā atbildes vārdu grupā un dēvē par „virsteikuma ekvivalentiem” (*hovedsetningsekquivalenter*). [Hagen 2002: 238, 239; Golden, MacDonald, Ryen 2008: 106] Noliegumu izsaka arī nolieguma adverbs *ikke*.

Bez pamatnozīmēm šiem vārdiem piemīt arī citas funkcijas: sarunvalodā tie bieži lietoti kā diskursa marķieri – iezīmē teksta fragmenta sākumu un beigas, norāda uz informācijas apkopojumu, temata maiņu, kāda izteikuma nozīmīguma pastiprināšanu vai pavājināšanu. Valodniece Evelīna Zilgalve atzīmējusi septīnas funkcijas, kurās katrā sastopami vismaz divi no vārdiem *ja*, *jā*, *ne* un *nē*: 1) apgalvojuma izteikšana, 2) nolieguma izteikšana, 3) konkretizējums, 4) vispārinājums, 5) precizējums, 6) predikatīvā

kodola aizstāšana, 7) runātāja mainas beigas. [Zilgalve 2012: 318–321; Zilgalve 2013: 126–129; Zilgalve 2014: 157, 169]

Rakstā izmantotie piemēri latviešu valodā gūti no 2005. gadā veiktajām spontānām jauniešu intervijām, bet norvēģu valodā – piemēri no trim sarunvalodas korpusiem: sarunvalodas korpuiss TAUS (savākts 1971.–1973. g.), UNO korpuiss (jauniešu sarunas Oslo apkaimē 1997.–1998. g.) un NoTa korpuiss (Oslo, 2004.–2006. g.).

Apgalvojuma izteikšanai kā atbildi uz jautājumā pieļauto pieņēmumu lieto apgalvojuma partikulu *jā*, taču sarunvalodai, iepriekš nesagatavotai runai bieži vien raksturīgs pamudinājuma partikulas *nu* lietojums kopā ar apgalvojuma partikulu *jā*. Gramatikās tiek izdalīta atsevišķa apgalvojuma partikula *nujā* nedroša, nepārliecināta apgalvojuma izteikšanai [Paegle 2003: 212; LVG 2015: 676]. Runātājs it kā vēl pārdomā izteiktā apgalvojuma patiesumu, sekojošā izteikuma saturu. Tomēr runas procesā nozīme ir intonācijai, ritmam un citām pragmatiskām īpašībām. Sarunvalodas materiālā sastopami vairāki apgalvojuma partikulas *nujā* varianti: *nu ja*, *nu jā*, *njā*, kur *nu ja* izsaka runātāja lielāku atbalstu un piekrišanu iepriekš teiktajam, un *njā* ir tuvāks *nujā* nozīmei, kā arī var izteikt pārdomas par jautājuma vai pieņēmuma saturu.

- informantam uzdod jautājumu, ar ko viņš grib saistīt nākamo darbu pēc valodas studiju beigšanas:
 - .. saistībā ar Norvēģiju / *jā* / Norvēģiju – Latviju...
 - **nu ja** / galvenais lai tu vēlāk vari attīstīt viņu [*valodu*] / *ja*
 - patiesībā / **nu jā** / tieši tā jau es domāju
- – tev ir bijusi situācija ka tu aizej un pēkšņi jūties mm... / tā vieta kur tu absolūti neiederies jūties slikti / un citā vietā atkal... ļoti brīvi un labi
 - **njā**... / kaut kad nesen bija kaut kādi tādi... ka es nezināju... / **nu jā** / bet tas bija arī tāds ļoti jocīgs pasākums [...]

Norvēģu sarunvalodā nedroša apgalvojuma vai pārdomu izteikšanai līdzīgi kā *njā* lietots *tja*:

- – åssen er forhold mellom ungdom og voksne [...]
- **tja**... / vel... / det er klart at man snakker mer med sine venner enn man snakker med sine foreldre [...] [Hanssen [et al] 1976: 80; TAUS – C 9]
 - (– kādas ir attiecības starp jaunatni un pieaugušajiem [...]
 - **njā**... / labi... / ir skaidrs ka tu vairāk runā ar saviem draugiem nekā ar saviem vecākiem [...])

Norvēģu sarunvalodai raksturīgs kopā ar atbildes vārdiem *ja* un *nei* lietot „reakcijas” adverbus (*responsadverb*): *da*, *vel*, *visst*, kuri modificē atbildes reakciju, piešķirot tai noteiktu niansi, izteikumam – ritmu. [Hagen 2002: 239]

- runājot par sacenšanos atrakciju laukumā, kur, uzrāpjoties ar zlepēm noiestā stabā, varēja iegūt balvu:
 - var det noen som kom til topps da
 - o **jada** / det var noen som var flinke / det var noen som hadde øvet seg hjemme på flaggstanga [Hanssen [et al] 1976: 26; TAUS – A 53]

(– vai bija kāds, kurš nokļuva līdz galam
– o **jā taču** / bija daži, kuri bija spējīgi / daži, kuri bija vingrinājušies mājās pie karogkāta)

- runājot par skolotāju kaitināšanu skolā:
 - men det var ikke... / var det no sānn āpen sjikanering da?
 - **nei... / det var det ikke. / absolutt ikke... / neida. neida... / det var det ikke** [Hanssen [et al.] 1976: 23; TAUS – A 53]
 - (– bet nebija... / vai bija kaut kāda atklāta noniecināšana?
 - **nē... / nebija... / nekādā zinā... / nē taču, nē taču... / nebija**)

Reakcijas adverbs **da** piešķir apgalvojumam un noliegumam pastiprinājumu, atbildes iegūst pārliecinošāku, nomierinošāku niansi vai arī tās var izteikt nepacietību. [Golden, MacDonald... 1990: 71]

- – vi er ferdige. – **Ja vel.**
 - (– mēs esam gatavi. – Jā, labi. (Ak tā))
- – vi er ikke ferdige. – **Nei vel.**
 - (– mēs neesam gatavi. – Nē, labi. (Ak tā))

Šajos piemēros ir sarežģīti tulkot atbildes. Reakcijas adverba **vel** funkcija ir parādīt, ka teiktais ir sadzirdēts, saprasts un pieņemts zināšanai un cilvēks rīkosies atbilstoši. Uz pozitīviem izteikumiem atbild ar **ja vel** (jā, labi), bet uz negatīviem – **nei vel** (Nē, labi). [Hagen 2002: 239; Golden, MacDonald... 1990: 67]

- – skal du virkelig reise helt til Australia? – **Ja visst.**
 - (– vai tu tiešām brauksi līdz pašai Austrālijai? – Jā, protams)

Reakcijas adverbs **visst** piešķir izteikumam pārliecību: Es, protams, braukšu uz Austrāliju, kaut arī tev tas varbūt var šķist pārsteidzoši. [Hagen 2002: 239]

„Latviešu literārās valodas vārdnīcā” atzīmēts nolieguma partikulas **nē** lietojums apgalvojuma izteikšanai: 1) lai apstiprinātu ar noliegumu izteiktā jautājuma saturu („*Nenomaldījies?*” – „*Nē, nenomaldījos.*”) un 2) lai precizētu un pastiprinātu kādu pieņēmu, piešķirot izteikuma saturam apstiprinājuma nokrāsu (*Ieva reizēm palūkojās – zēns soļoja, rokas šūpodams, šaurajā sejā apņēmīga izteiksme. Nē, Aivars atradīs sev vietu dzīvē.*) [LLVV_s: 345]

Arī norvēģu valodā **nei**, tāpat kā nolieguma partikulai **nē**, var būt apgalvojuma izteikšanas funkcija. Tas redzams nākamajā piemērā, kur negatīvs apgalvojums tiek apstiprināts ar atbildes vārdu **nei**:

- informants stāsta, kā skolā kaitinājuši skolotājus:
 - det var jo **ikke** bra.
 - **nei / det hørtes ille ut / ja ja / det er altså ikke bare i dag det skjer altså**
 - **nei / det er nok ikke det altså** [Hanssen [et al.] 1976: 24, 25; TAUS – A 53]
 - (– tas tiešām **nebija** labi.
 - **nē / tas izklausījās** ļauni / jā jā / tātad ne tikai šodien tas tā notiek, tātad
 - **nē / tik tiešām ne, tātad)**

Valodniece Maija Brēde uzsver, ka nolieguma partikula *nē* sarunvalodā kā diskursa iezīmētājs var veikt apgalvojuma, izteikuma precizējuma funkciju, kā tas bieži ir vārdu savienojumā *nē*, *nu jā* (konkrētajā sarunvalodas materiālā – *nē nu*), kas lietots, kad runātājs ir pārliecināts. *Nē* šajā gadījumā nozīmē „bez šaubām” vai „protams, jā”. [Brēde 1998: 10] Nākamajos piemēros partikulu savienojumi *nē nu* un *nu jā* nereti lietoti kopā, atbildot uz vienu jautājumu:

- – par ģimenes tradīcijām / jums ir kādas spilgtas tradīcijas?
- *nu jā... / nē nū* / ir tādas ēm / nu protams, ka ir tradīcijas
- – ar vecākiem konflikti ir bijuši?
- *nē nu* / ir jau protams / bet kaut kā tas tā... / *nē nū* / izskata dēļ mazāk

Nolieguma izteikšanai latviešu valodā tradicionāli lieto partikulas *nē* un *ne*, bet negatīvu nozīmi var iegūt arī partikula *jā*, apstiprinot domu, kas runātājam nešķiet īpaši pareiza. (– *Es esmu dzejnieks! – Jā, jā, mīlais, tur visi tādi...*) [LVG 2015: 676; Paegle 2003: 212] Savukārt norvēģu valodā nolieguma izteikšanai lieto nolieguma adverbu *ikke* un atbildes vārdus *nei* un *jo*, kas ir īpašs atbildes vārds norvēģu atbildes vārdu sistēmā, kuram ekvivalenta latviešu valodā nav. Tas izsaka noliegumu uz negatīvi noformulētu jautājumu vai apgalvojumu.

Norvēģu valodā ir svarīgi, vai jautājums / apgalvojums ir pozitīvi vai negatīvi formulēts. Ja tas ir izteikts pozitīvi, tad *ja* ir apstiprinoša atbilde, bet *nei* noliedzoša. Ja turpretī negatīvi, tad apstiprinoša atbilde ir *nei*, bet noliedzoša atbilde ir *jo*. [Hagen 2002: 238]

Pozitīvi formulēts izteikums		Negatīvi formulēts izteikums
	<i>Carlo er forelsket i Betty!</i> <i>Karlo ir iemīlējies Betijā!</i>	<i>Carlo er ikke forelsket i Betty!</i> <i>Karlo nav iemīlējies Betijā!</i>
Apstiprinoša atbilde	<i>Ja</i> , det har du helt rett i. <i>Jā, tev ir pilnīga taisnība.</i>	<i>Nei</i> , det har du helt rett i. <i>Nē, tev ir pilnīga taisnība.</i>
Noliedzoša atbilde	<i>Nei</i> , der tar du feil. <i>Nē, tur nu tu kļūdies.</i>	<i>Jo</i> , der tar du feil. <i>Nē (?)</i> , tur nu tu kļūdies.

No iepriekš teiktā izriet, ka *nei* dažos kontekstos izsaka noliegumu, bet citos – apstiprinājumu, kamēr *ja* vienmēr izsaka apstiprinājumu, bet *jo* vienmēr izsaka noliegumu. [Hagen 2002: 238] *Jo* latviski varētu tulcot ar *nē* (*ir gan / darišu gan...*). (Kommer du ikke? *Jo*, snart. (Vai tu nenāksi? *Nē (nākšu gan), drīz.*); Ikke reis! *Jo*, nā drar jeg. (Nebrauc! *Nē, tagad es braukšu.*)) [Golden, MacDonald... 1990: 64]

Pamudinājuma partikulas *nu* lietojums pirms nolieguma partikulas *nē* partikulu savienojumā *nu nē* vēl vairāk uzsver runātāja domu, pārliecību pretēji *nu* lietojumam pirms apgalvojuma partikulas *jā*, kad uzsvērta nedrošība:

- – [*vai bijuši strīdi*] par draugiem?
- par draugiem? *nu nē ... / drīzāk es... drīzāk man varētu piesiet kaut kādu sliktu ietekmi*

- Informantam tiek jautāts, kāpēc patīk alternatīvās vai pagrīdes mūzikas grupas:
 - tikai tāpēc ka viņi dumpīgi / varbūt ka tikai tāpēc?
 - **nnu nē nē** / [...] / man vairāk drīzāk patīk tā atmosfēra koncertos [...]

Sarunvalodā partikula **ne**, kā arī partikulu savienojums **vai ne** nereti tiek lietots jautājuma vai stāstījuma teikuma beigās, ja runātājs vēlas pārliecināties par savu domu pareizumu un gaida adresāta apstiprinājumu. (*Iespaidīgi, vai ne?*) Līdzīga funkcija ir partikulai **ja**. [LVG 2015: 779; LLV₅; 345]

- – man liekas, ka tas ir stulbi runāt.. runāt.. ē.. par kādu cilvēku viņam aiz muguras / ja kaut kas nepatīk, tad uzreiz to vajag pateikt, nevis tur kaut kādas mahinācijas taisīt
 - no ģimenes nāk, **ja..** / tā izrunāšanās, **ja?** / ka jāizrunājas?

Valodniece Evelīna Zilgalve norāda, ka **ja** izteikuma beigās lieto, kad runātājam par sacīto ir mazāka pārliecība, nekā lietojot **ne** vai **vai ne**, proti, runātājs pieļauj iespēju, ka adresāts teikto var arī neapstiprināt. [Zilgalve 2014: 167]

Arī norvēgu valodā nolieguma adverbs **ikke** (ko lieto pie darbibas vārda un kas apzīmē simtprocentsīgu noliegumu), līdzīgi kā latviešu partikula **ne**, sarunvalodā bieži parādās kā diskursa iezīmētāja **ikke sant** (vai ne, „nav tiesa?”) sastāvdaļa. **Ikke sant** lieto izteikuma beigās, lai uzsvērtu dalītās zināšanas, vienprātību vai saprāšanos. [Svennevig 2008: 127]

- dere hør her vi dro dit **ikke sant** / [...] så dro vi innom det derre hva heter det derre stedet vet du / det derre stedet **ikke sant** [...] [Hasund 2006: 95; UNO]
 - (klau jūs šeit mēs braucām turp **vai ne** / [...] tad mēs iebraucām tur tajā kā sauc to vietu zini / tur tajā vietā **vai ne** [...])

Norvēgu valodnieks Jans Svennevigās uzsvēris jaunu diskursa iezīmētāja **ikke sant** attīstību: agrāk tā lietojums novērots viena runātāja teiktā ietvaros izteikuma beigās, kā redzams iepriekšējā piemērā, bet tagad to sāk lietot atbildes, minimālās reakcijas funkcijā, kad otrs runātājs reaģē uz pirmā runātāja izteikumu. **Ikke sant** iegūst patstāvīga izteikuma nozīmi. [Svennevig 2008: 127–130]

- Ārne stāsta Ullai par kādu draugu, kuram ir liels tetovējums:
 - Arne: syns det er litt for mye å ha ... så mye da
 - Ulla: ja... trenger ikke å dekke... hele kroppen din liksom
 - Arne: **ikke sant** [Svennevig 2008: 127–130]
- (Ārne: domāju tas ir mazliet par daudz ja ir ... tik daudz
Ulla: jā... nemaz nevajag noklāt ... visu tavu ķermenī, it kā
Ārne: **vai ne**)

J. Svennevigā piemin arī atbildes vārdu **jā** un **nē** lietošanu kopā ar diskursa iezīmētāju **ikke sant** (vai ne), atbildot uz uzdotu jautājumu vai interpretējot, vai apstiprinot iepriekšējā runātāja teikto. **Ja ikke sant** (jā, vai ne) tiek lietots pēc pozitīva izteikuma, **nei ikke sant** (nē, vai ne) pēc negatīva. Šādi **ikke sant** ieguvīs jaunas pragmatiskas

funkcijas. *Ikke sant* ne tikai apstiprina otru sarunu biedra teikto, bet apliecinā arī paša epistēmisko autoritāti, t. i., paša iepriekšējās zināšanas kā pamatu vienprātībai ar sarunu biedru. Tas var reizēm noniecināt teiktā kā jaunas informācijas vērtību, kā redzams nākamajā piemērā.

Elēna stāsta par atvaijnājumu Marokā, kur Līse nav bijusi, bet tas netraucē piekrist stāstītajam, it kā viņa pati tur būtu bijusi, tādējādi nostiprinot savu pašapziņu. Elēna mēģina saglabāt savas kā jaunas informācijas sniedzējas pozīcijas dialoga beigās. [Svennevig 2008: 133–135]

- Ellen: ja men det som er så fint er at alle er ute om natta

Līse: **ja ikke sant**

Ellen: jeg mener alle er ute og der er så fint, for her i Norge går ikke det, du kan ikke gå ned i byen klokka tolv og ha det moro

Līse: **nei ikke sant**

Ellen: **ikke sant** sånn du ser jo liksom ingen og de du ser er ikke akkurat de du [...] [Svennevig 2008: 133; NoTa]

(Elēna: jā, bet tas jaukākais ir tas, ka visi vakaros ir ārā

Līse: **jā, vai ne**

Elēna: es domāju, tiešām visi ir ārā un tas ir tik jauki, jo šeit Norvēģijā tā nenošķiek, tu nevari aiziet uz pilsētu divpadsmitos un izpriecāties

Līse: **nē, vai ne**

Elēna: **vai ne tā tu it kā neredzi nevienu un tie kurus tu redzi nav gluži tie kurus tu [...])**

Latviešu valodā tulkojums nav precīzs, jo latviešu diskursa iezīmētājam *vai ne* nav novērota tāda pragmatiska funkcija kā *ikke sant* atbildes pozīcijā. Tuvāks varbūt būtu tulkojums *nu ja*.

Secinājumi

Partikulām *jā, ja, nē, ne* latviešu valodā un atbildes vārdiem *ja, nei, jo* un nolieguna adverbam *ikke* norvēģu valodā ir sava leksiskā nozīme, kura sarunvalodā var arī nesakrist ar pragmatisko nozīmi.

Sarunvalodā šie vārdi bieži lietoti kā diskursa marķētāji vai to daļas. Tie 1) iezīmē teksta fragmenta sākumu un beegas, 2) norāda uz informācijas apkopojumu, 3) temata maiņu, 4) kāda izteikuma nozīmīguma pastiprināšanu vai pavājināšanu, kā arī 5) palīdz nodibināt un saglabāt aktīvo saikni starp runātāju un klausītāju.

Runas procesā nozīme ir intonācijai, ritmam un citām pragmatiskām īpašībām, kas nosaka šo vārdu biežu lietojumu kopā ar citiem vārdiem (partikulām, adverbiem), veidojot sarunvalodai raksturīgu izteikuma struktūru. Tas vērojams „reakcijas” adverbu (*responsadverb*) *da, vel, visst* lietojumā kopā ar atbildes vārdiem *ja* un *nei* norvēģu valodā, un pamudinājuma partikulas *nu* lietojumā kopā ar partikulām *jā* un *nē* latviešu valodā, modificējot atbildes reakciju un piešķirot izteikumam noteiktu niansi un ritmu.

LITERATŪRA

- Brēde, M. Pragmatic Meanings of Discourse Markers in Spoken Latvian. In: *Contrastive and applied linguistics. Contrastive studies VII, Research papers.* – Riga: University of Latvia, 1998, pp. 5–16.
- Golden, A., MacDonald, K., Ryen, E. *Norsk som fremmedspråk.* – Oslo: Universitetsforlaget, 2008. 304 s.
- Golden, A., MacDonald, K., Michelsen, B. A., Ryen, E. *Hva er vanskelig i grammatikken? Sentrale emner i norsk som andrespråk.* – Oslo: Universitetsforlaget AS, 1990. 164 s.
- Hagen, J. E. *Norsk grammatikk for andrespråkslærere.* – Bergen: Gyldendal Norsk Forlag AS, 2002. 416 s.
- Hanssen, E. [et al.] *Vanli osjlomål vel: ei samling tekster fra Talemålsundersøkelsen i Oslo.* – Oslo: Novus, 1976. 96 s.
- Hasund, I. K. *Ungdomsspråk.* – Bergen [Oslo], 2006.
- LLVV₄ – *Latviešu literārās valodas vārdnīca.* 4. sējums. – Rīga: Zinātne, 1980.
- LLVV₅ – *Latviešu literārās valodas vārdnīca.* 5. sējums. – Rīga: Zinātne, 1984.
- LVG – *Latviešu valodas gramatika.* – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2015. 1024 lpp.
- Paegle, Dz. *Latviešu literārās valodas morfoloģija.* I daļa. – Rīga: Zinātne, 2003. 240 lpp.
- Svennevig, J. „Ikke sant” som respons i samtale. In: *Språk i Oslo: Ny forskning omkring talespråk.* Red. Johannessen J. B., Hagen K. – Oslo: Novus forlag, 2008, pp. 127–138.
- Zilgalve, E. Partikulas *jā* un *nē* diskursa iezīmētāju funkcijā. No: *Vārds un tā pētišanas aspekti.* 16. – Liepāja: LiePa, 2012, 315.–322. lpp.
- Zilgalve, E. Partikulas teksta iezīmētāju funkcijā. No: *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi.* 8. – Rīga: LU Latviešu valodas aģentūra, 2013, 123.–131. lpp.
- Zilgalve, E. *Jā* un *jā, ne* un *nē* funkcijas. No: *Valoda: Nozīme un forma 5. Opozīcijas sintaksē un semantikā.* – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 157.–171. lpp.

Solveiga ČEIRANE

(Rīgas Stradiņa universitāte, Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības akadēmija)

Divskaņu komponenti bērnu un pieaugušo uztverē

Summary

Diphthongs in the Perception of Children and Adults

The current study deals with the auditory features of the Latvian diphthongs [ie, iu, ei, eu, ai, au, ɔi, ɔu, ui, uo]. In the framework of this study, two perception experiments were conducted in order to explore the auditory significance of the initial part of the first component and the final part of the second component, as well as the formant transitions of the Latvian diphthongs because these segments contain the relevant information of diphthong articulation.

The study is based on data of 33 adult respondents and 18 children, who have indicated Latvian as their mother tongue.

The perception experiments were performed using the stimuli of naturally produced units. Thereafter they were edited with the software “Praat” for the purposes of each experiment by cutting or erasing some parts of diphthongs.

Results of the experiments show that formant transitions play an important role in the recognition of diphthongs and the results are better in both groups of respondents. However, children responses do not correspond to adults' data, especially in the experiment with the steady state of the first and second component. It can be concluded that children have problems to recognize often used diphthongs, but rarely occurring diphthongs, e.g. [eu], [iu], are better recognized than the often used [ei] and [ie]. Adults' and 10–11 years-old children's perception is different, and it can be seen in the second experiment as there were very short stimuli (approximately 60 ms). It is also possible that children focus more on the quality of the initial component.

Key words: *diphthongs, perception, adults, children, formant transitions, steady state*

*

Latviešu valodniecībā pastāv atšķirīgs viedoklis par divskaņu fonoloģisko interpretāciju, sastopamas vairākas divskaņu definīcijas. Viens no tradicionālajiem viedokļiem latviešu fonētikā – „divskanis ir divu patskaņu savienojums vienā zilbē” [VPSV 2007: 97]; divskaņi ir vokāļi, kuru izrunas laikā mainās rezonatora forma un lielums [Strautiņa, Šulce 2004: 25].

Pētījumā aplūkotas latviešu valodas divskaņu [ie, iu, ei, eu, ai, au, ɔi, ɔu, ui, uo] auditīvās jeb uztverei būtiskas īpašības. Tā kā svarīgākā informācija par divskaņu artikulāciju ietverta abu komponentu formantu pārejās, kā arī pirmā komponenta sākuma daļā un otrā komponenta beigās, tika veikti divi eksperimenti ar mērķi noskaidrot šo segmentu nozīmi latviešu valodas divskaņu atpazīšanā.

Formantu pāreju nozīme divskaņu uztverē būs svarīga, jo divskaņu formantu frekvences vērtību maiņas, kas atspoguļo pārejas no sākuma uz beigu komponentiem, aizņem vairāk nekā pus no katras divskaņa ilguma, un pēc akustiskajiem datiem formantu pārejas un to virziens ir būtiskākā divskaņu pazīme [Grigorjevs 2014].

Latviešu valodas divskaņu auditīvās īpašības līdz šim pētītas vienā darbā, dalot divskani 3 daļās un nogriežot vai nu sākuma un beigu 2/3 no divskaņa vai vidusdaļā –

1/3 no divskaņa ilguma [Sproge 2014]. Respondenti bija skolēni vecumā no 11 līdz 17 gadiem. D. Sproge secināja, ka pēc uztveres eksperimenta rezultātiem pirmais komponents tika atpazīts visiem 10 divskaņiem, otrs komponents atpazīts vairumam divskaņu, kā arī pāreja starp divskaņa komponentiem lielākoties atpazīta kā attiecīgais divskanis.

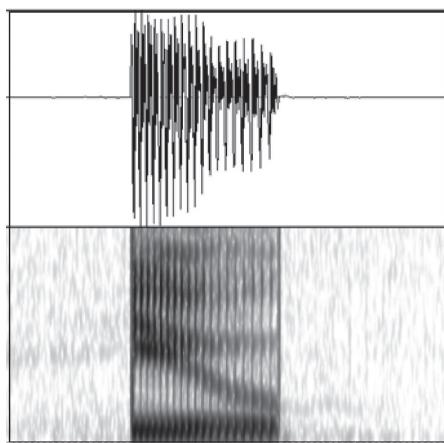
Šajā pētījumā uztveres eksperimentos piedalījās 33 pieaugušie un 18 bērni, kuru dzimtā valoda ir latviešu valoda. Pieaugušie respondenti bija RSU Audiologopēdījas 1. kursa studenti, bērni – 4. klases skolēni (10–11 gadus veci). Pētījuma rezultātos nevajadzētu būt būtiskām atšķirībām starp pieaugušajiem un bērniem, jo dzimtās valodas vokāļu sistēmu valodas lietotājs ir pilnībā apguvis aptuveni 3 gadu vecumā [Kalnbērziņa 2012: 22], aptuveni 5 gadu vecumā valodas lietotāja fonemātiskā uztvere ir izveidojusies pilnībā [Markus 2003: 12].

Eksperimentos izmantoti dabiskas izrunas ieraksti ar izolētiem divskaņiem, kuri pēc tam redīgēti, izmantojot datorprogrammu „*Praat*”. Katram divskanim tika izveidoti 3 stimuli no dažādiem izolēti izrunātiem divskaņiem, kopā 30 stimuli katrā eksperimentā. Anketās tika dots uzdevums – klausīties un pierakstīt dzirdēto skaņu. Tāpat tika skaidrots, ka jānorāda tas divskanis, kas ir pēc iespējas tuvāks dzirdētajam stimulam. Bērniem tika dots tāds pats uzdevums.

Pirmais eksperiments veikts, lai pārbaudītu formantu pāreju lomu latviešu valodas divskaņu atpazīšanā – vienlaicīgi nogriežot divskaņa sākuma un beigu daļas stabilo posmu, bet saglabājot formantu pārejas (sk. 1. attēlu).

Balstoties uz Jura Grigorjeva akustiskajiem pētījumiem [Grigorjevs 2009; 2014], var secināt, ka pārejas aizņem lielāko daļu no divskaņa ilguma, tāpēc tika izvēlēts 180 ms posms. Atsevišķiem divskaņiem tika nogriezts 160–170 ms formantu pārejas posms, ja to kopējais garums bija īsāks. Šāds posms izvēlēts arī tāpēc, lai pārejas posmā nebūtu iekļauta informācija par patskaņa stabilo posmu, kaut gan bija grūti noteikt precīzu robežu starp divskaņa komponentiem. Tā kā patskaņa pirmā komponenta stabilais posms parasti ir garāks nekā otrs, tad formantu pārejas stimuls netiek ņemts tieši divskaņa vidū.

Otrajā eksperimentā pārbaudīta pirmā komponenta sākuma daļas un otrā komponenta beigu daļas nozīme divskaņu atpazīšanā, respektīvi, stimuli izveidoti, saglabājot abu komponentu segmenta garumu, bet formantu pārejas nolīdzinot (sk. 2. attēlu). Pēc akustiskajiem datiem, visiem divskaņiem nav vērojama vienāda struktūra, vairumam divskaņu pirmā komponenta stabilais posms ir 1/4, tikai [ei] un [ou] tas ir vēl īsāks – 1/10 no kopējā garuma. Savukārt otrs komponents divskaņiem [eu], [au], [iu] ir 1/5, [ai], [oi], [ui], [ei] ir 1/10, divskaņiem [ie], [uo] nav otrā komponenta stabilais posms [Grigorjevs 2014]. Lai būtu vienāds visu stimulu garums, tika izvēlēts 60 ms posms pirmā komponenta sākumā (jo pirmā komponenta stabilais posms ir garāks), un 40 ms posms divskaņa otrā komponenta beigās (jo stabilais posms ir īsāks). Nogriežot formantu pārejas divskaņa vidū, zūd divskanim raksturīgais skanējums un otrā eksperimenta stimuli izklausās kā divi atsevišķi patskaņi.

1. attēls. Stimula paraugs: divskaņa [iu] 2. attēls. Stimula paraugs: divskaņa [ɔi]
formantu pārejas posms formantu pārejas vienādotas ar 0

Veidojot stimulus, tika secināts, ka atpazīt pēc formantu pārejām vajadzētu vieglāk, jo stimuli ir garāki. Tas nozīmē, ka pirmā eksperimenta rezultātiem jābūt precīzākiem.

Stimuli tika atskaņoti ar datorprogrammu „Praat” haotiskā secībā tā, lai respondenti nevarētu paredzēt divskaņu secību. Viens stimulus tika atskaņots trīs reizes; katrs eksperiments veikts atsevišķi.

Tabulās, kurās apkopoti uztveres eksperimentu rezultāti, ietonētajās ailēs norādīts pareizi atpazīto stimulus skaits %.

1. tabula.
Latviešu valodas divskaņu atpazīšana pēc formantu pārejām pieaugušo datos

Atpazīto stimulu skaits %									
ai	au	ei	eu	ie	iu	uo	ui	ɔi	ɔu
98			2						
au	100								
ei		100							
eu			100						
ie				99				1	
iu					99			1	
uo						97			3
ui							96	4	
ɔi	13							86	1
ɔu		3				3			94

Pirmā eksperimenta rezultāti rāda (sk. 1. tabulu), ka pieaugušo atbildēs pēc formantu pārejām 100% atpazīti divskaņi [ɔu], [ei], [eu], 99% – divskaņi [ie] un [iu],

98% – [ai], 97% – [uo], 96% – [ui], 94% – [øu]; šajā eksperimentā vissliktāk ir atpazīts divskanis [ɔi] – 86%, 13% gadījumu tas ir dzirdēts kā [ai]. Jāsecina, ka vairumam respondentu nebija problēmu divskaņu uztverē pēc formantu pārejām. Tabulā redzamas individuālas atšķirības, piemēram, [iu] ir sajaukts ar [ui], [ui] – ar [ɔi], [ai] – ar [ei]. Salīdzinoši reti sastopamais divskanis [øu] nav pareizi atpazīts tikai 6% gadījumu – tas sajaukts ar [uo] vai [ai].

Pēc formantu pārejām bērni pareizi atpazinuši divskaņus [ai], [au] un [eu], labi atpazīti arī divskaņi [ei], [ie], [ui] un [iu]; vissliktāk atpazīti divskaņi [ɔi] un [øu] – tikai 61% un 78%, jo [ɔi] vietā 28% ir dzirdējuši [ai], 7% – [øu], 2% – [iu] un [uo]. Mazāk zināmo divskani [øu] arī bijis grūtāk uztvert, jo 16% dzirdēja [øu] un 6% [uo]. Individuālas atšķirības bērnu atbildēs vērojamas biežāk nekā pieaugušo datos. Tāpat atbilžu variantos parādās neīsti divskaņi, piemēram, [ie] vietā [ia] un [uo] vietā [uo] (sk. 2. tabulu).

2. tabula.

Latviešu valodas divskaņu atpazišana pēc formantu pārejām bērnu datos

	Atpazīto stimulu skaits %										
	ai	au	ei	eu	ie	iu	uo	ui	ɔi	øu	cits
ai	100										
au		100									
ei			98			2					
eu				100							
ie					2	96					2
iu					5	2	93				
uo							83			15	2
ui							4		96		
ɔi	28					2	2		61	7	
øu		16					6			78	

Salīdzinot abas tabulas, redzams, ka bērnu atbildēs rezultāti ir nedaudz vājāki nekā pieaugušajiem. Abās respondentu grupās vissliktāk atpazīts divskanis [ɔi]. Tā kā tas ir svešs divskanis, tāpat kā [øu], tad šāds rezultāts bija gaidāms. Tomēr dažas atšķirības vērojamas nepareizi klasificēto stimulu atbildēs, jo divskanis [iu] atpazīts arī kā [eu] un [ie] (vai nu pirmais komponents, vai otrs komponents ir pareizi saklausīts). Tāpat var novērot, ka [uo] ir sajaukts ar [øu], kā arī [ei] klasifikācijā 2% bērnu ir norādījuši pretējo [ie], ko var uzskatīt par neuzmanību, jo šiem divskaņiem formantu pāreju virzība nav līdzīga.

Otrā eksperimenta rezultāti rāda (sk. 3. tabulu), ka pieaugušo atbildēs pēc stabilā posma 100% atpazīti vairāk nekā puse divskaņu – [ai], [au], [ei], [eu], [ie] un [ɔi], 98% – [iu], 96% – [uo], 94% – [ui]; vissliktāk ir atpazīts divskanis [øu] – 86%, jo 12% gadījumu tas ir klasificēts kā [au], 1% – [ai], arī 1% – [uo]. Kaut arī bija gaidīts, ka šajā eksperimentā rezultāti būs sliktāki, nemot vērā mazo stimulu garumu (60 ms un

40 ms), tomēr pieaugušo datos pareizi atpazīto stimulu skaits ir ļoti liels, jo tikai viens divskanis [ui] ir atpazīts sliktāk. Tāpat vērojamas nelielas individuālas iezīmes, piemēram, divskanis [ui] ir jaukts visvairāk – ar divskaņiem [uo], [ɔi], [øu] un [eu]. Neparasti šķiet [iu] vietā atzīmēt [ie], kur, visticamāk, pievērsta uzmanība pirmajam komponentam.

3. tabula.

Latviešu valodas divskaņu atpazišana pēc stabilā posma pieaugušo datos

Atpazīto stimulu skaits %										
ai	au	ei	eu	ie	iu	uo	ui	ɔi	øu	
98			2							
au	100									
ei		100								
eu			100							
ie				99						1
iu					99					1
uo						97				3
ui							96			4
ɔi	13							86		1
øu		3					3			94

4. tabula.

Latviešu valodas divskaņu atpazišana pēc stabilā posma bērnu datos

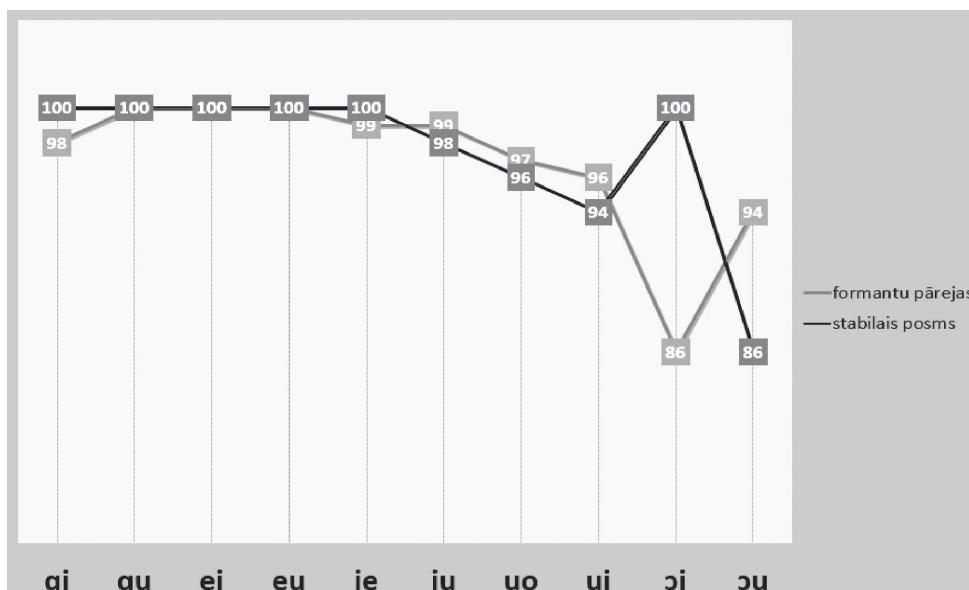
Atpazīto stimulu skaits %											
ai	au	ei	eu	ie	iu	uo	ui	ɔi	øu	cits	
85	15										
au	100										
ei	2	35	63								
eu			100								
ie				76		2	4				18
iu					98						2
uo						91	2				2 5
ui						13	67	7	13		
ɔi	7	6					2	74	11		
øu		33							67		

Pēc stabilā posma bērni 100% pareizi atpazinuši tikai divus divskaņus [au] un [eu]. Labi atpazīti divskaņi [iu] un [uo]. Pārējo divskaņu uztverē vērojamas lielākas atšķirības; vissliktāk atpazīti divskaņi [øu] un [ei], jo divskani [øu] daudzi klasificējuši kā [au], savukārt [ei] kā [eu]. Negaidīts rezultāts ir lielais atbilžu skaits (63%) divskaņu

[ei] un [eu] jaukšanā, jo otrā komponenta formantu struktūra abiem divskāniem ir atšķirīga. Šķiet, ka bērnu uztverē svarīgāka bijusi pirmā komponenta saklausīšana. Līdzīgs rezultāts ir arī [ai] un [au] nošķiršanā – divskaņa pirmsais komponents ir saklaušīts pareizi visos gadījumos, bet otrs komponents 15% – nepareizi (sk. 4. tabulu).

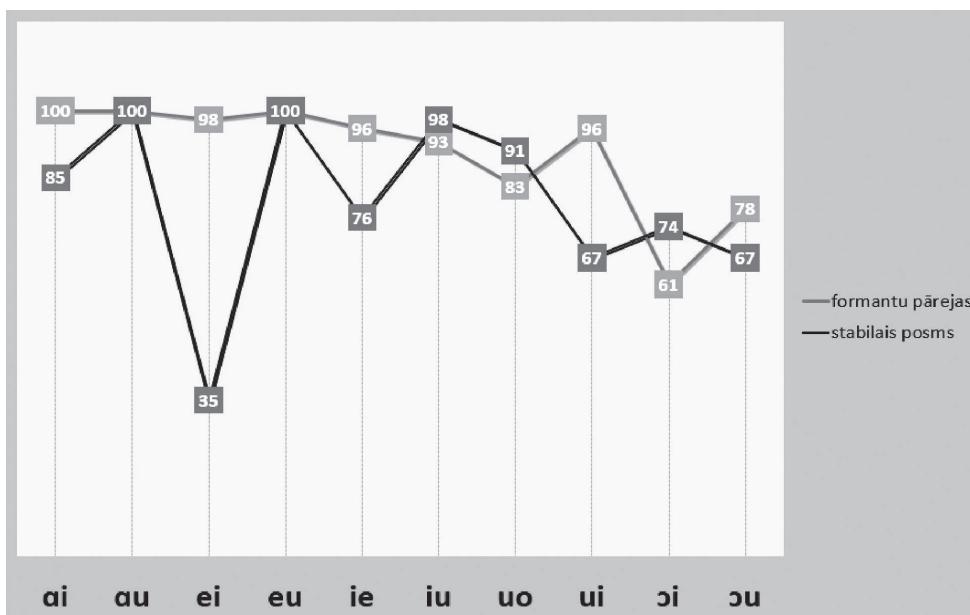
Tabulā redzamas daudz vairāk individuālās iezīmes salīdzinājumā ar pirmo eksperimentu. Divskānis [ui] dzirdēts gan kā [ɔi], [əu], gan [uo], divskaņa [oi] atbildēs visvairāk variantu – [əu], [ui], [əu] un [ai]. Ir saprotams bērniem maz zināmā un reti sastopamā divskaņa [ou] jaukums ar [au]. Pierakstīti arī daži neīsti divskaņi – [ia], [æ], [ue], turklāt abos eksperimentos šādas atbildes norādītas labi zināmiem divskaņiem [ie], [uo], kurus skolā māca, līdz ar to nevajadzētu rasties problēmām to uztverē. Nav skaidrs, kāpēc daži bērni norādījuši [uo] un [ui] divskaņa [ie] vietā, jo tie nav līdzīgi ne pēc skanējuma, ne pēc formantu pāreju vērtībām. Turklāt [ie] atbilstoši variantos ir saklausīti visvairāk neeksistējošu divskaņu (18%).

1. grafikā apkopoti abu eksperimentu rezultāti pieaugušo datos. Pelēkā līnija apzīmē formantu pārejas un melnā līnija – stabilā posma datus. Grafikā redzams, ka vairums divskaņu ir klasificēti pareizi, izņemot divskāni [oi] pēc formantu pārejām un divskāni [ou] pēc stabilā posma stimuliem.

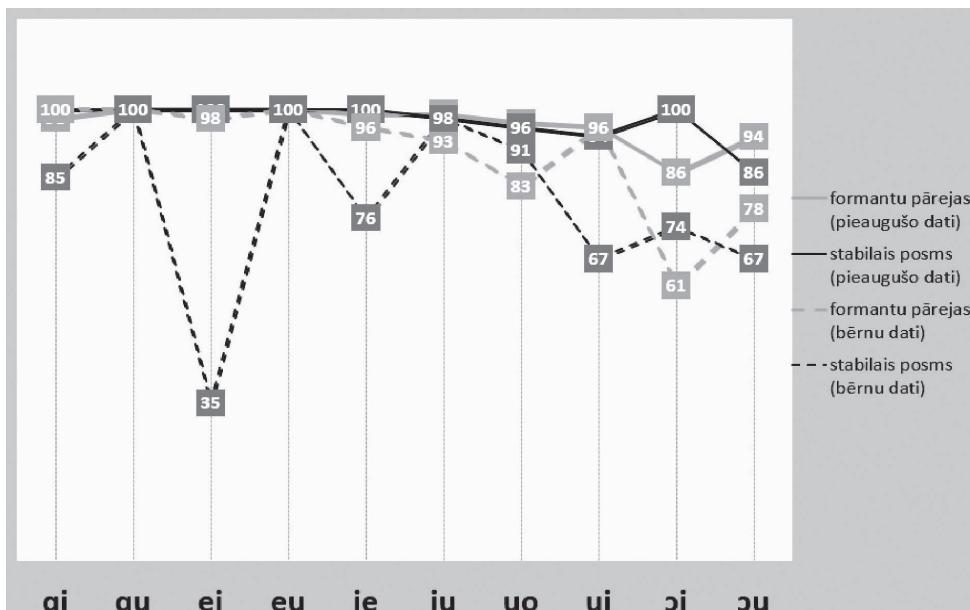

1. grafiks. Pareizi atpazītie divskaņu stimuli (%) pieaugušo datos

Bērnu datos redzamas krasākas atšķirības (sk. 2. grafiku). Pēc formantu pārejām vairums divskaņu ir atpazīti labāk nekā pēc stabilā posma, kas arī bija gaidāms, tikai [iu], [uo] un [oi] ir pretēji, kā arī divskaņi [ou] un [eu] atpazīti vienādi abos eksperimentos (100%). Otrajā eksperimentā sliktāk atpazīti divskaņi [ei], [ui], [əu], arī [ie], tāpēc jāsecina, ka bērnu uztverē stabilā posma stimulus bija par īsu, lai noteiktu tā kvalitāti. Kā arī var novērot, ka vājāk klasificēti tieši tie divskaņi, kuru otrs komponents ir [i] (sk. grafiku).

2. grafiks. Pareizi atpazītie divskaņu stimuli (%) bērnu datos

3. grafiks. Pareizi atpazītie divskaņu stimuli (%)

Pētījuma rezultāti apkopoti 3. grafikā, kurā nepārtrauktā pelēkā un melnā līnija apzīmē pieaugušo datus, pārtrauktā pelēkā un melnā līnija – bērnu datus. Salīdzinot

atbildes, jāsaka, ka vērojamas būtiskas atšķirības, jo pieaugušajiem nebiju īpašu problēmu klasificēt divskaņus pēc stabilā posma stimuliem, savukārt bērnu atbildēs redzama lielāka dažādība. Abās respondentu grupās vāji atpazīts divskanis [ɔu], turklāt bērniem vissliktāk atpazīts [ei] pretstatā pieaugušajiem – [ei] atpazīts 100%. Iespējams, bērni otrā komponenta kvalitātei nav pievērsuši uzmanību vai ari bērnu uztverē otrā komponenta stimula garums bijis pārāk ūss. Grafikā redzams, ka ļoti dažādi ir rezultāti divskaņiem [ɔi] un [əu], tomēr tendence ir vienāda – abās respondentu grupās otrajā eksperimentā pēc stabilā posma divskanis [ɔi] atpazīts labāk, savukārt [əu] – sliktāk. Otrajā eksperimentā, salīdzinot bērnu un pieaugušo datus, manāmi atšķiras divskaņu [ie], [ei], [ui], arī [ai] rezultāti. Interesanti šķiet tas, ka labi zināmie un mantotie divskaņi ([ei], [ie], arī [ai]) sagādājuši grūtības uztverē salīdzinājumā ar aizgūtiem vai retāk lietotiem ([ui], [eu]).

Jāsecina, ka formantu pārejas divskaņu uztverē ir svarīgas un rezultāti ir labāki abās respondentu grupās, tomēr bērnu atbildēs, īpaši otrajā eksperimentā, negaidīti varianti un nesakritības ar pieaugušo datiem, jo bieži lietotus divskaņus bērniem bija grūtības atpazīt, un retāk sastopamie divskaņi, piemēram, [eu], [iu], šajā eksperimentā ir labāk saklausīti nekā bieži lietotie [ei] un [ie]. Pieaugušo un 10–11 gadus vecu bērnu uztverē atšķiras, jo tas labi redzams otrajā eksperimentā, kurā bija ļoti īsi stimuli (apmēram 60 ms). Iespējams arī, ka lielāka bērnu uzmanība tika pievērsta pirmā komponenta kvalitātei.

Tas liek domāt, ka šis piloteksperiments prasa tālāku jautājuma attīstību un nepieciešami plašāki pētījumi divskaņu uztverē ar lielāku respondentu skaitu. Iespējams arī nākotnē variēt stimulu garumu gan pēc formantu pārejām, gan stabilā posma.

LITERATŪRA

Grigorjevs, J. Latviešu valodas divskaņu akustisks raksturojums. No: *Latvijas Universitātes Raksti*. 746. sēj. *Valodniecība: latvistikā un somogrīstika*. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 40.–47. lpp.

Grigorjevs, J. Latviešu valodas divskaņu akustiskais raksturojums informantu vecuma grupā no 16 līdz 39 gadiem. No: *Vārds un tā pētišanas aspekti: rakstu krājums 18 (1)*. – Liepāja: LiePA, 2014, 88.–100. lpp.

Kalnbērziņa, V. *Language Acquisition Models*. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012.

Markus, D. *Bērnu valoda: no pirmā kliedziena līdz pasakai*. – Rīga: Rasa ABC, 2003.

Sproģe, D. *Izolēti izrunātu latviešu valodas divskaņu akustisks raksturojums*. Bakalaura darbs. – Rīga: Latvijas Universitāte, 2014.

Strautiņa, V., Šulce, Dz. *Latviešu literārās valodas fonētika, ortoepija un ortogrāfija*. – Liepāja: LiePA, 2004.

Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca. – Rīga: Valsts valodas aģentūra, 2007.

Raksts izstrādāts projekta „Latviešu valodas monolingvāla
un bilingvāla apguve: rīki, teorijas un lietojums” ietvaros.

EEZ un Norvēģijas finanšu instrumenta finansēts projekts nr. NFI/R2014/053.

Andra KALNAČA
(Latvijas Universitāte)

Partitīva konstrukcijas latviešu valodā

Summary

Partitive Constructions in Latvian

The article examines the types of partitive constructions found in Latvian, taking a closer look both at different kinds of partitives that appear in such constructions and at the word order within such constructions and the ways they are used in sentences. From the point of view of cognitivism, partitive constructions in Latvian relate to the concept of ‘container’ irrespective of whether they express concrete, measurable, or non-specific quantities. Brief consideration is given in the article to the relationship between partitives and count/mass nouns where the lexical meaning of partitives and their dependent nouns is of essence. It seems that in actual use, especially in cases where in spoken language partitive is usually dropped in standard situations, mass nouns tend to be equalled to countable nouns with the help of metonymy.

Key words: *partitives, partitive constructions, countable nouns, mass nouns, metonymy*

*

Ievads

Partitīva konstrukcijas (*tase kafijas, simts grāmatu, gabals siera*) latviešu valodniecībā tradicionāli aplūkotas kā viena no ģenitīva daudznozīmības izpausmēm – t. s. *dalāmais ģenitīvs* [sk., piem., Mathiassen 1997: 169–170; Paegle 2003: 39–40; Nītiņa & Grigorjevs 2013: 347; Kalnača 2014: 48]. Tomēr partitīva konstrukcijas latviešu valodniecībā līdz šim nav bijis īpašs pētījuma objekts, lai gan tās semantiski un sintaktiski atšķiras no citām ģenitīva konstrukcijām. Partitīva konstrukcijās būtiska ir lietvārda nosaukto priekšmetu semantika – tie ir skaitāmi vai neskaitāmi. Lai gan partitīva konstrukcijām tipiska ir vārdū secība, kur lietvārds ģenitīvā nostājas aiz lietvārda, uz kuru tas attiecas (plāšak sk. raksta 1. sadaļu), tomēr valodas lietotāji tiecas vienādot šo konstrukciju vārdū secību ar citām ģenitīva konstrukcijām. Sekas ir skaitāmu un neskaitāmu priekšmetu nozīmes neutralizēšanās. Šīs parādības rakstā aplūkotas kognitīvisma aspektā (sk. raksta 2. sadaļu), kas ļauj skaidrāk izprast partitīva konstrukciju funkcionēšanas principus latviešu valodā.

1. Partitīva konstrukcijas un to būtība

Partitīva konstrukcijas ir vārdkopas, kurās ietilpst divi elementi: *vārds, kas izsaka daudzumu + vārds, kas izsaka veselumu* [sk., piem., Martí-Girbau 2003; Berg-Olsen 2005: 128; Hamawand 2014], savukārt *partitīvi* ir vārdi, kas izsaka daļu no veselā (resp., daudzumu). Partitīvi var būt:

- 1) lietvārdi
 - (1) *tase kafijas, maiss kartupeļu, saišķis diļļu*
- 2) skaitļa vārdi
 - (2) *desmit dienu, simt gadu, tūkstoš salu*
- 3) apstākļa vārdi
 - (3) *daudz prieka, maz saules, vairāk darba*

Vārdu secība partitīva konstrukcijās ir stingri noteiktā: pirmais elements ir partitīvs, kam seko lietvārds, kas izsaka veselumu. Lietvārds, kas seko partitīvam, latviešu valodā parasti ir ģenitīvā un atšķirībā no citām valodām bez prievidra [piem., Nītiņa & Grigorjevs 2013: 347; sk. arī Hamawand 2014], sk. iepriekš (1)–(3) piemēru. Teikumā partitīva konstrukcijām parasti ir iespejamas divas funkcijas:

- 1) teikuma priekšmets (subjekts)

- (4) partitīvs – nominatīvā
lietvārds, kas izsaka veselumu, – ģenitīvā

Tase kafijas vienmēr palidz uzsākt sarunu. (www.tvnet.lv)

- 2) papildinātājs (objekts)

- (5) partitīvs – akuzatīvā
lietvārds, kas izsaka veselumu, – ģenitīvā

Ja gribas tasi kafijas dienā, droši to var dzert. (www.tvnet.lv)

Sarunvalodā, ja partitīva konstrukcija ir objekta funkcijā, lietvārds, kas izsaka veselumu, dažkārt ir akuzatīvā:

- (6) *Dodiet man, lūdzu, divus kilogramus ābolus!* (dzirdēts Rīgā, Vidzemes tirgū 2015. gada rudenī)

Rakstu valodā šādi lietojumi pagaidām nav atrasti. Taču minētais piemērs ir intereests ar to, ka tajā vērojama metonīmijas noteikta partitīva konstrukciju rekategorizācija, par to sk. turpmāk raksta 2. sadaļā.

Partitīva konstrukcijām latviešu valodā ir no citām ģenitīva konstrukcijām atšķirīga vārdū secība. Vārds, kas izsaka veselumu, ir nesaskaņots apzīmētājs ģenitīvā un novietojas aiz partitīva [piem., Mathiassen 1997: 169; Kalnača 2014: 45]. Tā nav tipiska latviešu valodas vārdu secība. Parasti nesaskaņots apzīmētājs (lietvārds ģenitīvā) ir pirms lietvārda, uz kuru tas attiecas, izsakot piederību (7a), vielu (7b), saturu (7c) u. c. nozīmes [Nītiņa & Grigorjevs 2013: 345–347; Kalnača 2014: 48–50]:

- (7) a. piederība *grāmatas vāks*
b. viela *koka nams*
c. saturs *puku vāze*

Partitīva konstrukcijas latviešu u. c. valodās var izteikt gan relatīvu, gan konkrētu izmērāmu daudzumu neatkarīgi no tā, vai priekšmets ir skaitāms vai neskaitāms (piem., šķidrums vai siku daļu kopums), sk. (8)–(10) piemērus:

- (8) relatīvs daudzums, skaitāmi priekšmeti

vairums cilvēku
puse viesu
daļa naudas

- (9) konkrēts daudzums, neskaitāmi priekšmeti

tase kafijas
kauss alus
maiss zirņu

(10) konkrēts daudzums, skaitāmi priekšmeti

*saišķis redīsu
galviņa kāposta
soma drēbju*

Partitīvi, kas nosauc nekonkrētu, resp., relatīvu daudzumu (*vairums, daudzums, lielums, puse, daļa, daudz, maz, vairāk*), var saistīties ar lietvārdiem, kas apzīmē gan skaitāmus ((11a) piemērs), gan neskaitāmus ((11b–c) piemēri) priekšmetus:

(11) a. *puse viesu*

b. *puse piena*

c. *puse sāls*

Partitīva konstrukcijas tiek lietotas, lai izteiktu arī konkrētu daudzumu, ja partitīvs ir precīza mērvienība, piem., *litrs, kilograms, tonna, ducis* (neatkarīgi no priekšmetu skaitāmības / neskaitāmības), sal. (12a) un (12c) piemērus; par (12b) minētajiem kartupeļiem var diskutēt – vai valodas lietotāji tos uztver kā skaitāmus vai kā neskaitāmus priekšmetus:

(12) a. *litrs alus*

b. *kilograms kartupeļu*

c. *ducis karošu*

Kartupeļi vai, piem., sēnes var būt atkarībā no konkrēta lietojuma gan skaitāmi, gan neskaitāmi priekšmeti. Ja tiek runāts par kādu izmērāmu daudzumu (sk. (12b) piemēru) vai ēdienu nosaukumu, tad dominē neskaitāmība:

(13) a. *Tirgū nopirku pāris maisu kartupeļu.* (www.news.lv)

b. *Kotletēm ņem 1/2 litra sēņu.* (www.tvnet.lv)

c. *Lēti un garšīgi – sēņu mērce ar vārītiem kartupeļiem.* (www.epadomi.lv)

Taču iespējams arī skaitāmu priekšmetu lietojums:

(14) a. *Mums parasti [pusdienās] pietiek ar diviem trim nelieliem kartupeļiem uz vienu cilvēku.* (www.tvnet.lv)

b. *Atradis mežā trīs milzīgas krimildes* [t. i., sēnes], *nolēmu par tām uzrakstīt.* (www.tvnet.lv)

2. Partitīva konstrukcijas un kognitīvā gramatika

Kognitīvās gramatikas skatījumā partitīva konstrukcijas saistāmas ar *trauka jomu* (*domain of container*) [Hamawand 2014, sk. arī Berg-Olsen 2005: 162]. Zeki Hamawands [Hamawand 2014: 115] norāda, ka trauka joma ir konceptuāls jēdziens, kas attiecas uz visu priekšmetu kopumā, turklāt priekšmets var būt gatavots no koka, metāla, plastmasas un paredzēts šķidras vai cietas vielas glabāšanai. Trauks var būt dažāda izmēra – liels, videjs un mazs.

Trauka jēdziens kognitīvismā tādējādi ir ļoti plašs, jo blakus dažāda lieluma traukiem tiešā nozīmē te iekļaujas arī vārdi, kas izsaka abstraktu daudzumu (piem., *vairums, daudzums, puse*), nosauc atsevišķu priekšmetu grupas (piem., *saišķis, pušķis, virtene*), kā arī mērvienības (piem., *kilograms, litrs, metrs*):

- (15) *krūze piena
puudele vīna
saišķis redīsu
kukulis maizes*

Trauka jomas sakarā iezīmējas arī partitīva konstrukcijās ietilpst ošo leksēmu loma daudzuma izteikšanā. Proti, svarīga ir priekšmetu skaitāmība / neskaitāmība un no tās izrietošā daudzuma izteikšanas iespēja. Piem., skaitāmus priekšmetus nevar mērit ar neskaitāmu priekšmetu traukiem, resp., mērvienībām, un otrādi, tāpēc nav iespējams (16) piemērā minētais lietojums. Maize un ķirbis ir skaitāmi priekšmeti, piens un vīns – ne, savukārt *kukulis* un *saišķis* ir skaitāmu, bet *puudele* un *litrs* neskaitāmu priekšmetu trauki, resp., mērvienības:

- (16) **puudele maizes
*kukulis vīna
*saišķis piena
litrs ķirbja

Partitīva konstrukcijas nav vienīgās, kas latviešu valodā saistītas ar trauka jomu, šādu nozīmi var izteikt arī citas ģenitīva konstrukcijas, kas sintaktiski ir nesaskaņots apzīmētājs ģenitīvā pirms lietvārda [t. s. *satura ģenitīvs*, sk. Paegle 2003: 40; Nītiņa & Grigorjevs 2013: 346; Kalnača 2014: 48]:

- (17) *puķu vāze
kartupeļu maiuss
grāmatu plaukts*

Tomēr latviešu valodā ir nozīmes atšķirība starp konstrukcijām ar ģenitīvu pirms vai pēc lietvārda, uz kuru tas attiecas, sal. (18a) un (18b) piemēru:

- (18) a. *tase kafijas* (svarīgs ir kafijas daudzums)
b. *kafijas tase* (svarīgs ir nolūks – kam trauks domāts, t. i., kas var būt tā saturs; tase, kas paredzēta kafijai)

Sarunvalodā šī atšķirība neutralizējas. Saziņas situācija, piem., kafijas pasūtināšana kafejnīcā, ir tik pašsaprotama un pierasta, ka vārdu secība dalāmības izteikšanā nav būtiska, sal. (19) un (20) piemērus:

- (19) a. *Man, lūdzu, tasi kafijas!* (<https://dziiviite.wordpress.com/>)
b. *Daudzi no mums izdzer vismaz vienu tasīti kafijas dienā.* (www.rimi.lv)
- (20) a. *Man, lūdzu, kafijas tasi!* (www.sievietespasaule.lv)
b. *Vai rītu var iedomāties bez kūpošas kafijas vai tējas tases?* (www.amigos.lv)
c. *Kādēļ man bieži vien tikai pēc vienas kafijas tases iedzeršanas sirds sitas kā negudra?* (www.diena.lv)
d. *Kā pagatavot aromātiskas kafijas tasīti mājas apstāklos?* (www.kafijasdraugs.lv)

Tā kā visos (20) piemēros tiek izteikts konkrēts kafijas daudzums, tad partitīva konstrukcijās būtu jābūt otrādai vārdu secībai – *tase / tasīte kafijas*.

Ja saziņas situācija nodrošina to, ka tekstā ir ietverts trauka jēdziens, tad nav tik būtiski sintaktiski marķēt dalāmības un satura nozīmi. Sarunvalodā šādām partitīva konstrukcijām ir vēl citas variācijas. To nosaka runātas valodas būtība – skaidra un pēc iespējas īsi izteikta informācija [Jackendoff 2003: 34–37]. Ar metonīmijas palīdzību kafiju iespējams pasūtināt vēl īsāk [par metonīmiju runātā valodā sk. Jackendoff 2003: 34–37]:

(21) *Man, lūdzu, kafiju!* (www.twitter.com)

Trauks, resp., partitīvs, kas izsaka konkrētu daudzumu, tiek reducēts, turklāt metonīmija ļauj runātājam neievērot latviešu valodas vārdu secības noteiktās atšķirības starp dalāmības un satura nozīmi.

Tas, ka kafijas daudzums ir noteikts (tase, nevis pudele vai katls), izriet no saziņas situācijas un runātāju kopējām zināšanām. Kafija parasti tiek pasniegta noteikta izmēra tasēs (atkarībā no kafijas veida), tāpēc pasūtinot primāri ir svarīgi nosaukt dzērienu, bet ne tā daudzumu (ja nepieciešams, to konkretizējot ar leksēmām *mazs, vidējs, liels*). Tā kā visbiežāk konkrēts kafijas daudzums jau ir zināms iepriekš, to saziņas situācijā var neminēt. Taču interesanti, ka vārds *kafiju*, ja reducēts trauka nosaukums, ir akuzatīvā, nevis ģenitīvā, kā tam vajadzētu būt partitīva konstrukcijā, sk. (4) un (5) piemēru (šai gadījumā tiek aplūkotas literārajā valodā sastopamās konstrukcijas ar akuzatīvu, daļā izlokšņu varētu būt gaidāms arī ģenitīvs – *man, lūdzu, kafijas!*; rakstā šādi gadījumi nav tuvāk aplūkoti).

To var uzskatīt par partitīva konstrukcijas *rekategorizāciju* [plašāk sk. Corbett 2000: 80–81], jo metonīmijas gadījumā lietvārds, kas izsaka veselumu ģenitīvā, pārņem papildinātāja funkcijā lietota partitīva akuzatīvā formu:

- (22) a. *Man, lūdzu, tasi kafijas!* → *Man, lūdzu, kafiju!*
b. *Man, lūdzu, kafijas tasi!* → *Man, lūdzu, kafiju!*

Grevils G. Korbets [Corbett 2000: 81] norāda, ka šādos gadījumos priekšmeti, kas parasti tiek uzskatīti par neskaitāmiem (piem., šķidrumi, sīku sastāvdaļu masa), tiek interpretēti kā skaitāmi [sk. arī Jackendoff 1991; Rothstein 2010; Landman 2011]. Šādu variāciju iespējamība liek domāt, ka jēdzieni *skaitāms / neskaitāms* ne vienmēr ir skaidri nošķirami.

Olga Ķaševska [Ljashevskaja 2004: 36] uzskata, ka ļoti svarīga ir valodas zīmu denotatīvā satura uztvere cilvēka apziņā – vai konkrēts vārds nosauc tikai vienu vai vairākus objektus, vai arī tas var nosaukt gan vienu, gan vairākus objektus. Piem., vārds *galds* ir tipiska skaitāma priekšmeta leksēma, jo var nosaukt gan vienu, gan vairākus priekšmetus. Turpretī vārdi *kartupelis* un *sēne* valodā tiek lietoti atšķirīgi – gan kā skaitāmu (sk. (14) piemērus), gan kā neskaitāmu (sk. (13) piemērus) priekšmetu nosaucēji.

Tas nozīmē, ka partitīva konstrukcijas īpašais sintaktiskais lietojums ir saistīts ar cilvēka uztveres semantisko un kognitīvo aspektu – it īpaši tad, ja šīs konstrukcijas ir teikuma priekšmets, jo latviešu valodā vērojama arī partitīva konstrukciju un izteicēja saskaņojuma variēšanās – taču šīs aspekts jau ir cita pētījuma objekts.

Secinājumi

Latviešu valodas partitīva konstrukciju semantika un vārdu secība ir līdzīga citu valodu konstrukcijām. Latviešu valodā ģenitīvs partitīva konstrukcijās ir piesaistīts bez prievārda, sal., piem., latv. *tase kafijas, maiss kartupeļu*, angl. *a cup of coffee, a sack of potatoe*.

Metonīmija, reducējot trauku, norāda uz neitralizēšanos runātāju uztverē starp t. s. skaitāmiem un neskaitāmiem lietvārdiem. Ar metonīmijas palīdzību tiek vienādoti skaitāmi un neskaitāmi priekšmeti.

Vārdu secības ziņā partitīva konstrukcijas latviešu valodā tiecas pielidzināties citām ģenitīva konstrukcijām, kur lietvārds ģenitīvā ir pirms lietvārda. Tas norāda arī uz izmaiņām cilvēka uztverē, jo akcents no daudzuma jēdziena pārvirzās uz objekta resp. priekšmeta jēdzienu. Proti, svarīgāks ir kļuvis priekšmets, bet ne tā daudzums.

AVOTI

<https://dziiviite.wordpress.com/>

www.amigos.lv

www.diena.lv

www.epadomi.lv

www.kafijasdraugs.lv

www.news.lv

www.rimi.lv

www.sievietespasaule.lv

www.tvnet.lv

www.twitter.com

LITERATŪRA

Berg-Olsen, S. *The Latvian dative and genitive: A Cognitive Grammar account*. – Oslo: University of Oslo, 2005.

Corbett, G. G. *Number*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

Croft, W. & Cruse, A. D. *Cognitive Linguistics*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

Hamawand, Z. Partitives: An Exploration in Cognitive Grammar. In: *International Journal of English Linguistics*. Vol. 4, No. 1, 2014, pp. 112–126. Available: <http://dx.doi.org/10.5539/ijel.v4n1p112>

Jackendoff, R. *Foundations of Language*. – Oxford: Oxford University Press, 2003.

Jackendoff, R. Parts and boundaries. In: *Cognition*, 41, 1991, pp. 9–45.

Kalnača, A. *A Typological Perspective on Latvian Grammar*. – Warsaw/Berlin: De Gruyter Open, 2014.

Landman, F. Count Nouns – Mass Nouns, Neat Nouns – Mess Nouns. In: *Baltic International Yearbook of Cognition, Logic and Communication*. Vol. 6, 2011, pp. 1–34. Available: <http://newprairiepress.org/byclc/vol6/iss1/12/>

Ljashevskaja, O. N. *Semantika russkogo chisla*. – Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury, 2004.

- Martí-Girbau, N. Partitives: one or two nouns? In: *Rivista di Grammatica Generativa*. No. 27. Uni Press, 2003, pp. 45–58.
- Mathiassen, T. *A Short Grammar of Latvian*. – Slavica Publishers, INC, 1997.
- Nitiņa, D. & Grigorjevs, J. (red) *Latviešu valodas gramatika*. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013.
- Paegle, Dz. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. I daļa. – Rīga: Zinātne, 2003.
- Rothstein, S. Counting and Mass-Count Distinction. In: *Journal of Semantics*. – Oxford: Oxford University Press, 2010, pp. 1–55. Available: <http://jos.oxfordjournals.org/content/27/3/343>

Dace MARKUS, Solveiga ČEIRANE
(Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības akadēmija)

Celā uz līdzskaņu fonēmu izrunas testa izveidi bērniem

Summary

Towards the Creation of a Consonant Phoneme Pronunciation Test for Children

The present article reflects on the experience gained in the course of the implementation of the Norwegian financial instrument supported international research project No.NF/R/2014/053 “Monolingual and bilingual acquisition of the Latvian language: tools, theory and usage” while creating a consonant phoneme pronunciation test for 3–5 years-old children. In order to check the pronunciation of the Latvian language consonant phonemes in different prosodic positions, the list of the words included in the test consists of nouns and verbs. The results of the mock test of separate consonant phonemes show that the age of the children under the study is essential in acquiring the phoneme pronunciation. Children pronounce the consonants found at the beginning of the word and in the middle of the word. The pronunciation of the phoneme /r/ as well as the phoneme /l/ in the middle of the word causes the biggest problems. The examples achieved during the pronunciation test of phonemes show the linguistic environment in which today's children grow up.

Key words: *the Latvian language, consonant phonemes, acquisition, testing*

*

Ievads

Rakstā izmantota autoru iegūtā pieredze laikā no 2015. gada marta līdz 2016. gada novembrim Norvēgijas finanšu instrumenta atbalstītajā starptautiskajā pētniecības projektā Nr. NFI/R/2014/053 „Latviešu valodas monolingvāla un bilingvāla apguve: rīki, teorijas un lietojums” (LAMBA), veidojot līdzskaņu fonēmu izrunas testu bērniem vecumā no 3 līdz 5 gadiem. Par izrunas problēmām iespējamajās eksplozīvo un friktīvo troksneņu un skaneņu kombinācijās 2016. gadā publicēšanai apstiprināts raksts (Markus, Čeirane, Ureka, Kremers. Latviešu valodas testu apguves fonoloģiskā bāze. *Linguistica Lettica*. 2016).

Projekta gaitā veiktā uz attēliem balstītā fonēmu testa izveide

Lai sagatavotos bērnu runas ierakstiem, nepieciešamas Valsts datu aizsardzības inspekcijas, Valsts Bērnu tiesību aizsardzības komisijas un Ētikas komisijas atļaujas, kā arī katras konkrētā bērna vecāku parakstīta atļauja veikt runas ierakstus.

Pirmais posms – vārdu un attēlu atlase. Nemot vērā, ka lietvārdi bērnībā ir biežāk lietotā vārdšķira [skat. Rūķe-Draviņa 1977: 66; Markus, Daume, Bukša 2016], sākotnējā latviešu valodas fonēmu testa variantā iekļautas 53 pārbaudāmās lietvārdū vārd formas, cenšoties aptvert pēc iespējas vairāku fonēmu izrunas pārbaudi dažādās vietās vārdā. Tika ievērots, lai vienā vārdā nebūtu vairāk par divām pārbaudāmajām fonēmām, kas varētu radīt lielāku kļūdu iespēju.

Otrajā posmā tika izstrādāta vērtēšanas tabula un veikta izmēģinājuma pārbaude. Pētījuma gaitā secināts, ka rezultāti ir nepilnīgi un neparāda fonēmu izrunu visās prosodiskajās pozīcijās.

Trešais posms. Lai iegūtu pilnīgāku līdzskaņu fonēmu izrunas pārskatu, tests tika papildināts ar 34 darbības vārdu formām, aptverot arī tos gadījumus, kurus lietvārdos neizdevās atlasīt, piemēram, iekļaujot darbības vārdus *grab, lec, pil, guļ, rok, skrien* u. c. (skat., piem., 1. att.). Tika sameklēti atbilstoši attēli. Gatavojoties krievu bērnu runas ierakstiem, paralēli tika izstrādāts arī krievu valodas fonēmu tests (skat., piem., 2. att.).

		TRANSKRIPCIIA			
1.	BITE	B	Pareizi ☐	Nepareizi ☐	
2.	ĀBOLS		Pareizi ☐	Nepareizi ☐	
3.	GRAB		Pareizi ☐	Nepareizi ☐	
4.	CŪKA	C	Pareizi ☐	Nepareizi ☐	
5.	ACIS		Pareizi ☐	Nepareizi ☐	
6.	LEC		Pareizi ☐	Nepareizi ☐	
7.	ČŪSKA	č	Pareizi ☐	Nepareizi ☐	
8.	LĀČI		Pareizi ☐	Nepareizi ☐	
9.	DUŠA	D	Pareizi ☐	Nepareizi ☐	
10.	MEDUS		Pareizi ☐	Nepareizi ☐	
11.	ĒD		Pareizi ☐	Nepareizi ☐	
12.	GAIĻI	G	Pareizi ☐	Nepareizi ☐	
13.	POGAS		Pareizi ☐	Nepareizi ☐	
14.	DEG		Pareizi ☐	Nepareizi ☐	
15.	ŽIRAFE	F	Pareizi ☐	Nepareizi ☐	
16.	ĢITĀRA	Ģ	Pareizi ☐	Nepareizi ☐	
17.	KUĢIS		Pareizi ☐	Nepareizi ☐	
18.	HOKEJS	H	Pareizi ☐	Nepareizi ☐	
19.	JAKA	J	Pareizi ☐	Nepareizi ☐	
20.	MĀJA		Pareizi ☐	Nepareizi ☐	

1. attēls. Latviešu valodas fonēmu tests: vērtēšanas lapa

		ТРАНСКРИПЦИЯ (Transcription)			
1.	БАНАН	Б	Правильно (Correct) ☐	Неправильно ☐	
2.	ЗУБЫ		Правильно ☐	Неправильно ☐	
3.	ВОДА	В	Правильно ☐	Неправильно ☐	
4.	СОВА		Правильно ☐	Неправильно ☐	
5.	ГОЛУБЬ	Г	Правильно ☐	Неправильно ☐	
6.	НОГА		Правильно ☐	Неправильно ☐	
7.	ДОМ	Д	Правильно ☐	Неправильно ☐	
3.	ВОДА		Правильно ☐	Неправильно ☐	
8.	ЖИРАФ	Ж	Правильно ☐	Неправильно ☐	
9.	НОЖИ		Правильно ☐	Неправильно ☐	
2.	ЗУБЫ	З	Правильно ☐	Неправильно ☐	
10.	КОЗА		Правильно ☐	Неправильно ☐	

2. attēls. Krievu valodas fonēmu tests: vērtēšanas lapa

Ceturtajā posmā tika veikti vairāk nekā 1000 bērnu runas ierakstu pirmsskolas izglītības iestādēs dažādās Latvijas vietās, materiāli saglabāti kodētā veidā. Katra bērna runas ierakstu vērtēja 3 eksperti, transkribējot izrunu un atzīmējot pārbaudāmās skaņas vai skaņu savienojumu pareizu vai nepareizu izrunu. Tieka veikta runas analīze, lai iegūtu statistiski ticamus normatīvos datus un izveidotu rokasgrāmatu. Dati tiks ievietoti arī starptautiskajā brīvas piekļuves datubāzē CHILDES, kā arī projekta beigās visi materiāli būs pieejami projekta LAMBA mājaslapā.

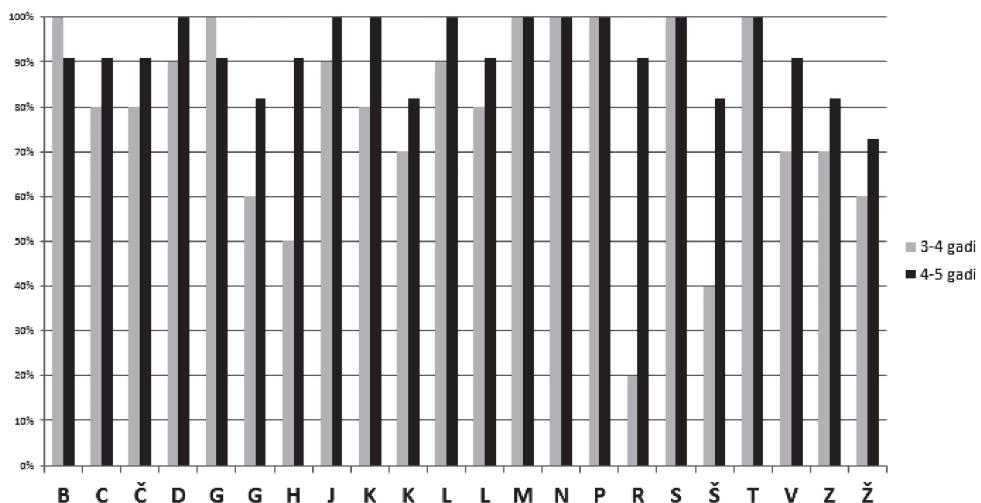
Ieskats atsevišķu līdzskaņu fonēmu izrunas rezultātos divās vecuma grupās

Tika salīdzināti izmēģinājuma testēšanā gūtie rezultāti 3–4 gadīgu un 4–5 gadīgu bērnu vecuma grupās.

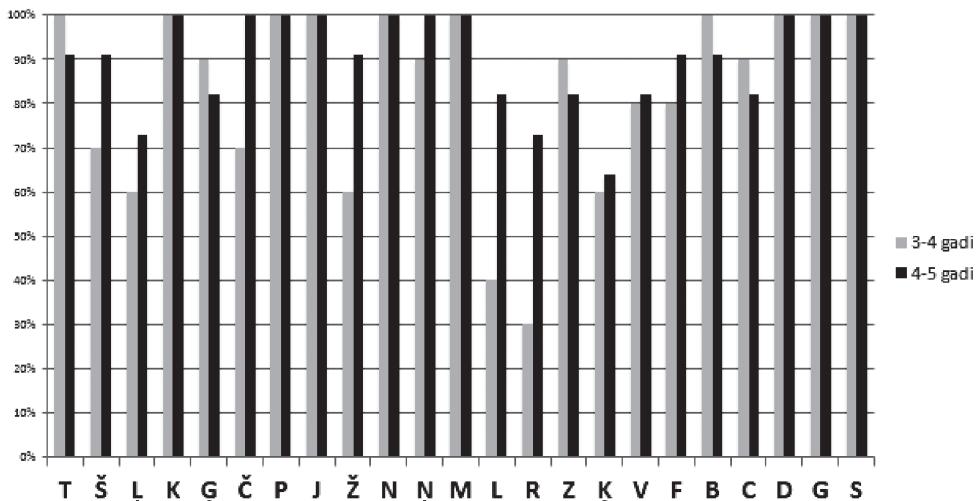
Testa rezultātā bija pārliecinoši redzams, ka, izrunājot līdzskaņus vārda sākumā, bērnu runā vērojamas atšķirības starp vecuma grupām no 3 līdz 4 gadiem (gaiši pelēkā krāsā) un no 4 līdz 5 gadiem (melnā krāsā) (skat. 1. grafiku). Vecumā no 3 līdz 4 gadiem bērni ievērojami sliktāk izrunā līdzskaņus nekā 4–5 gadu vecumā, turklāt jau nākajā bērnu grupā vērojamas lielākas individuālās atšķirības.

Būtiskākās atšķirības ir vibrantam *r* (par 70% atšķiriba), spraudzeņiem *b* un *š* – par 40%, tāpat arī līdzskaņu *g*, *k*, *v* izrunā (par 20%), jo 4–5 gadu vecumā ievērojami uzlabojusies šo skaņu izruna. Pārējo līdzskaņu artikulācijā ir mazākas atšķirības. Diviem slēdzeniem *b* un *g* ir pretēja tendēncija, jo 4–5 gadu vecumā nav 100% (ir 91%), bet tās noteikti ir individuālās iezīmes kāda bērna runā.

Līdzīga aina konstatējama arī, izrunājot līdzskaņus vārda vidū, – vecumā no 3 līdz 4 gadiem bērni ievērojami sliktāk izrunā līdzskaņus (skat. 2. grafiku). Lielākas atšķirības grafika datos vērojamas līdzskaņu *r*, *l*, *ž*, *č*, arī *š* izrunā. Jāsecina, ka palatālā slēdzeņa *k* izruna nav mainījusies abās vecuma grupās un ir attiecīgi tikai 60% un 64%.

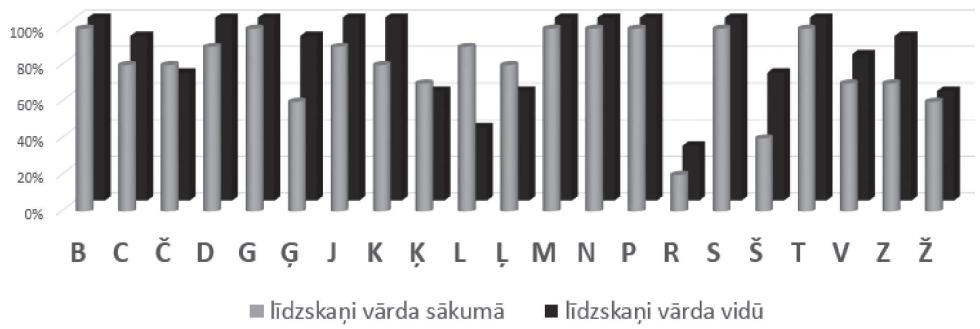

1. grafiks. Līdzskaņu izruna vārda sākumā

2. grafiks. Līdzskaņu izruna vārda vidū

Salīdzinot līdzskaņu izrunu vārda sākumā un vidū 3–4 gadu vecuma grupā, var novērot, ka kopumā nedaudz labāki rezultāti ir, izrunājot līdzskaņus vārda vidū, jo vairāk nekā pusei (14 līdzskaņi no 23) ir 80–100% precizitāte, kamēr vārda sākumā šads rezultāts ir 10 līdzskaņu izrunā no 22 (skat. 3. grafiku).

3. grafiks. Līdzskaņu izruna 3–4 gadu vecuma grupā

Gan vārda sākumā, gan vārda vidū visgrūtāk izrunājamais līdzskanis pētāmajā vecumā ir vibrants *r*. Vārdos ar *r* tika konstatēta elīzija vai substitūcija ar citu līdzskanu. Vairākiem bērniem vērojamas šī līdzskaņa izrunas grūtības arī lielākā vecumā. Nākamais grūtāk izrunājamais līdzskanis vārda sākumā izrādījies *š*, bet vārda vidū – *l*, kaut arī izvēlētie vārdi (*šalle* un *vilkī*) bērniem bija labi pazīstami. Vislielākās atšķirības rezultātos ir skaneņa *l* izrunā, jo vārda sākumā tas ir izrunāts ar 90% precizitāti, bet vārda vidū tikai 40%. Arī palatālā līdzskaņa *ļ* izrunā redzamas atšķirības – 80% vārda sākumā un 60% vārda vidū. Savukārt alveolarā spraudzeņa *š* izrunā vērojama pretēja tendēnce – 70% precizitāte ir vārda vidū izrunātam *š* un tikai 40% ir vārda sākumā. Interesanti rezultāti ir ar palatāliem slēdzeņiem *ķ* un *ģ*, jo balsīgais slēdzenis *ģ* vārda

sākumā 60% gadījumu izrunāts pareizi, bet vārda vidū pat 90% pareizi, savukārt nebalsīgais slēdzenis *k* vārda sākumā 70% un vārda vidū tikai 60% gadījumu ir izrunāts pareizi. Būtiska atšķiriba veidojas vārda vidū izrunātajiem palatālajiem slēdzejiem – balsīgā slēdzeņa *g* izrunā nav bijušas problēmas, savukārt nebalsīgā līdzskaņa *k* izrunā bijušas ievērojami lielākas grūtības. Salīdzinot arī velāros slēdzeņus *k* un *g*, redzams, ka *g* izruna ir 100% pareiza, savukārt nebalsīgā slēdzeņa *k* izruna vārda sākumā ir 80%. Redzams, ka vieglāk izrunāt ir balsīgo slēdzeni. Salīdzinot balsīgos un nebalsīgos spraudzeņus *š* un *ž*, var novērot, ka š vārda sākumā ir grūtāk izrunāt nekā *ž*, bet vārda vidū nedaudz labāki rezultāti ir nebalsīgajam līdzskanīm *š* – 70%, *ž* – 60%. Aplūkojot spraudzeņu *s* un *z* rezultātus, ir pretēja tendēnce slēdzejiem, jo nebalsīgais spraudzenis *s* ir izrunāts 100% pareizi, savukārt balsīgais *z* – 70% vārda sākumā un 90% vārda vidū.

4. grafiks. Līdzskaņu izruna 4–5 gadu vecuma grupā

Aplūkojot līdzskaņu izrunu vārda sākumā un vidū 4–5 gadu vecuma grupā, var novērot, ka kopumā nedaudz labāki rezultāti ir, izrunājot līdzskaņus vārda sākumā, jo gandrīz visiem līdzskaņiem ir 80–100% precizitāte, izņēmums ir tikai spraudzenis *ž* – 73%, kamēr vārda vidū 3 līdzskaņiem ir mazāk nekā 80% precizitāte – *k*, *ļ* un *r* ir grūtāk izrunājamie līdzskaņi šajā pētījumā arī 4–5 gadu vecumā (skat. 4. grafiku).

3–4 gadu vecuma grupā vērojama pretēja tendēnce, jo tieši vārda vidū bija labāki rezultāti.

Bērnu runa rāda, kādā valodiskā vidē viņi uzturas – kas ir tie vārdi, vārdu savienojumi, teikumi, kādus bērns dzird no apkārtējiem [par to skat. arī Rūķe-Draviņa 1959: 24–45; Markus 2007: 35; Markus, Zīriņa 2016: 199–210], arī bērnu ģērbšanās tradīcija ikdienā un svētkos ietekmē apģērba attēlu atpazīšanu vai neatpazīšanu, tā mūsdienās *jakas* un *blūzes* vietā bērni nosauc *džemperi*, *pidžamu*, *kreklīņu* un *žaketi*. Ja vecāki ar bērniem biežāk apmeklē zooloģisko dārzu, nekā klausās putnu dziesmas dabā, nav jābrīnās par *dzeguzes* un viņas dziesmas neatpazīšanu, toties labi zināms ir *papagailis*. Bērnu ikdienišķajā apkārtnē sveši šķiet arī priekšmeti *błoda* un *vāze*, to vietā tika nosaukti *šķivis* un *glāze*. Un kārtējo reizi [sal. arī Rūķe-Draviņa 1959: 24–45] secināms, ka joprojām bērnu runā ir daudz deminutīvu: *bitīte*, *audzīte* (audzinātāja), *lāciši*, *kakītis*, *kucentiņš*, *kurpītes*, *mašīniņa*, *saulīte*, *svecīte*, *šallīte*, *zekīte*, *zvanījš* u. c. Lai varētu sekmīgi attīstīties bērnu valoda un tiktu novērstas runas un valodas problēmas, ļoti svarīgi konstatēt tās pēc iespējas agrāk. Pēdējos gados arī Latvijā tiek uzsvērtā

vecāku loma bērna valodas problēmu savlaicīgā konstatēšanā [Trinīte 2015: 7]. Precīzu, ticamu, normām atbilstošu, vienkāršu un ērti lietojamu valodas vērtēšanas rīku pieejamība palidz iesaistīt un iedrošināt vecākus sekot bērnu valodas attīstībai. Turklāt tie nedrīkst būt ļoti laikietilpīgi.

Secinājumi

Atsevišķu līdzskaņu fonēmu testa izmēģinājuma rezultāti rāda, ka pētāmais vecums ir būtisks fonēmu izrunas apguvē. Vārda sākumā bērni izrunā līdzskaņus sliktāk nekā vārda vidū.

Lielākās grūtības sagādā fonēmas /r/ izruna, kā arī fonēmas /l/ izruna vārda vidū. Fonēma /l/ tika izrunāta arī lietvārdā *vilks*, kurā bieži diftongiskā savienojuma -i-l-vietā bērni runā divskani -iu-, t. i., *viuks*, tādējādi atvieglojot trīs blakus esošu līdzskaņu (-lks) artikulāciju.

Fonēmu izrunas pārbaudes laikā iegūtie piemēri liecina par to, kādā valodiskā vidē mūsdienās bērni uzturas.

LITERATŪRA

- Markus, D., Daume, S., Bukša, I. Bērnu valoda: krāsu asociācijas un īpašības vārdu lietojums. No: *Valodu apguve: problēmas un perspektīva: zinātnisko rakstu krājums*, XII. – Liepāja: LiePA, 2016, 70.–83. lpp.
- Markus, D., Čeirane, S., Ureka, O., Kremers, M. Latviešu valodas testu apguves fonoloģiskā bāze. No: *Linguistica Lettica*. Apstiprināts publicēsanai 2016.
- Markus, D., Zīriņa, T. Bērnu komunikācijas prasme. No: *Bērnu valoda Latvijā 21. gadsimtā II.* – Rīga: RaKa, 2016, 199.–210. lpp.
- Rūķe-Draviņa, V. Diminutive im Lettischen. Acta Universitatis Stockholmiensis. In: *Etudes de Philologie Slave*. 8. Lund: AB PH. Lindstedts Univ. – Bokhandel. 1959, pp. 24–45.
- Rūķe-Draviņa, V. The Development of Color and Numeral Systems in Young Children. In: *International Journal of Psycholinguistics*. Vol. 4 (2), 1977, pp. 61–72. Database: PsycINFO [Journal Article].
- Trinīte, B. Skolas logopēdija reformu priekšnojautās. No: *Izglītība un Kultūra*. 2015. g. 13. augusts, 7. lpp.

Dace MARKUS

(Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības akadēmija)

Olga UREKA

(Norvēgijas Arktiskā universitāte)

Latviešu monolingvālu bērnu līdzskaņu savienojumu vienkāršošanas paņēmieni 3–5 gadu vecumā

Summary

Cluster Reduction Strategies by Monolingual Latvian-Speaking Children Aged 3 to 5

The article presents some preliminary results of the study focusing on the phonemic development of Latvian-speaking pre-school children, which is a part of a large-scale investigation of monolingual and bilingual acquisition of Latvian. The article deals with the acquisition of consonant clusters by children between 3 and 5 years of age. We show that, despite a high degree of individual variation, Latvian data confirm the general cluster acquisition tendencies that have been identified in research. Specifically, our data indicate that Latvian children pass through the stage where they consistently reduce initial clusters to least sonorous elements. We further demonstrate that Latvian data provide evidence for the asymmetrical treatment of sC clusters of different sonority profiles, such that ‘s + sonorant clusters’ pattern together with other rising sonority onsets, while ‘s + obstruent clusters’ form a class of their own with respect to their order of acquisition.

Key words: *the Latvian language, consonant clusters, acquisition, simplification*

*

Ievads

Rakstā izmantoti EEZ un Norvēgijas finanšu instrumenta finansētā starptautiskā projekta „Latviešu valodas monolingvāla un bilingvāla apguve: riki, teorijas un lietojums” (Nr. NFI/R/2014/053) rezultāti, kas iegūti laikā no 2015. gada marta līdz novembrim. Projekta sadaļā „Fonēmu producēšanas testu izstrāde un normēšana” tika veikta 21 latviski runājoša monolingvāla bērnu valodas izmēģinājuma pārbaude. Rakstā vērsta uzmanība līdzskaņu savienojumu vienkāršošanas paņēmienu fonoloģiskai analīzei 3–5 gadus vecu bērnu runā. Raksta mērķis: 1) parādīt dažāda vecuma bērnu runāto līdzskaņu savienojumu vienkāršošanas variantus; 2) pierādīt līdzskaņu savienojumu redukcijas sistemātiskumu. Īpaša uzmanība vērsta uz to, cik nozīmīga ir līdzskaņu sonoritāte un zilbes struktūra līdzskaņu savienojumu vienkāršošanā aptaujāto bērnu runā.

Fonoloģijas attīstības procesā līdzskaņu savienojumu vienkāršošana ir daudz pētīta. Visi bērni savā fonoloģiskajā attīstībā iziet posmu, kad viņu runā līdzskaņu savienojumu izruna nav līdzīga pieaugušo runai, t. i., bērni lieto dažādus paņēmienus, lai vienkāršotu tik grūtu līdzskaņu savienojumu izrunu. Izmantotie paņēmieni var tikt variēti gan viena bērna, gan vairāku bērnu runā. Paši tipiskākie līdzskaņu savienojumu vienkāršošanas paņēmieni ir daļēja vai pilnīga redukcija (elīzija), metatēze, epentēze un saplūde jeb fūzija [sk. Barlow & Gierut 1999 un atsauces norādītajā darbā], bet konstatējami arī citi.

Līdzskaņu savienojumu **redukcija** ir process, kurā viens no savienojumā esošajiem līdzskaņiem tiek izrunāts vāji vai netiek izrunāts nemaz (*elizija*), piemēram, *dielis* ‘dvielis’. **Metatēze** ir skaņu savstarpēja apmaiņa vietām, piemēram, *dlievis* ‘dvielis’. Savukārt **epentēze** ir kādas skaņas iespraudums vārdā, piemēram, *kāmblis* ‘knābis’. Patskaņa iespraudumu starp savienojumā esošajiem līdzskaņiem mēdz saukt arī par **anaptiksi**. Latviešu valodniecībā parasti ar patskaņa epentēzi saprot patskaņa iespraudumu aiz patskaņa vai divskaņa [VPSV 2007: 107]. **Saplūde** ir process, kurā līdzskaņu savienojuma vietā tiek izrunāts viens līdzskanis, kam piemīt abu līdzskaņu savienojuma locekļu īpašības. Latviešu valodniecībā ar saplūdi biežāk saprot vēsturiskajā valodniecībā zināmos procesus, piemēram, trīs morfēmu – priedēkļa *ap-*, saknes *vī-* un piedēkļa *-n-* – saplūdi vārda *apīnis* celmā vai saknes *snaud-* un piedēkļa *-j-* – saplūdi vārda *snauža* celmā *snauž-* [VPSV 2007: 341]. Konstatējama arī **substitūcija** jeb aizstāšana, piemēram, *luncis* ‘runcis’, **asimilācija** jeb savstarpēja pielāgošanās, piemēram, *šeši* ‘seši’. Bērna izmantotie līdzskaņu savienojumu vienkāršošanas paņēmieni var variēties atkarībā gan no savienojuma sonoritātes, gan no tā pozīcijas prosodiskajā vārdā, turklāt šādai variēšanai novērots sistēmisks raksturs.

Fonoloģiskā analīze un rezultāti

Sonoritātes nozīme. Bēriem apgūstot dažadas valodas, līdzskaņu savienojumu reducēšanā ir novērotas kopīgas tendencies, kuras iespējams skaidrot ar fonoloģijas vispārīgo principu palīdzību. Viena no tādām tendencēm ir zinātniskajā literatūrā aprakstītais sonoritātes modelis [Barlow 2003, Pater un Barlow 2003]. Šis modelis izpaužas kā runātāja tieksme reducēt līdzskaņu savienojumu (gan iniciāli, gan intervokālā pozīcijā) līdz mazāk sonorajam elementam. Velta Rūķe-Draviņa [1990] rakstījusi, ka latviešu valodā slēdzeņa-skaneņa tipa līdzskaņu savienojumu [*kl*-, *kn*-, *kr*-] apguves sākumposmā tie tiek reducēti, saglabājot pirmo elementu, bet neizrunājot otro – sonorāko elementu.

Teorētiskais pamatojums. Ir zināms, ka segmentu secību zilbē nosaka to relatīvā sonoritāte – atbilstigi veidotā zilbē sonoritāte pieaug virzienā uz zilbes kodolu, bet mazinās virzienā no kodola uz zilbes malām. Šis vispārinājums pazīstams kā sonoritātes secības princips jeb SSP [Clements 1990, Goldsmith 1990 un daudzi citi]. Sonoritātes secības princips nosaka, ka vājāk sonorās skaņas valodā ir troksneņi, bet pašas sonorākās skaņas ir patskaņi [sk. sonoritātes hierarhiju Clements 1990]. Arī katrā no līdzskaņu grupām var būt iekšējas atšķirības sonoritātes ziņā. Piemēram, latviešu valodā novērots, ka mazāk sonorie ir līdzskaņi [k, p, t], nedaudz sonorāki ir to balsīgie opozīcijas locekļi [g, b, d], tiem sonoritātes pieauguma secībā seko afrikātas, tad friktīvās skaņas, vēl sonorāki ir nazālie līdzskaņi, sonoritātes pieauguma secībā tiem seko plūdeņi, puspatskaņi jeb glaidi, augstie patskaņi, bet pašas sonorākās skaņas ir zemie patskaņi [sal. Markus, Bonda 2014]. Vispārinātu sonoritātes skalu var attēlot šādi:

troksneņi < nazālie < laterālie < glaidi < vokāļi
0 1 2 3 4

Līdzskaņu savienojuma sonorākā elementa reducēšana vārda sākumā jeb iniciālī, atstājot tikai mazāk sonoro līdzskanī, var tikt uzlūkota par mēģinājumu maksimāli palielināt sonoritātes pieaugumu no zilbes sākuma līdz zilbes kodolam.

Izmēģinājuma rezultāti. Uz sonoritāti balstīta redukcija ir biežāk konstatētais un sistemātiskākais līdzskaņu savienojumu vienkāršošanas paņēmiens arī pētijuma projekta izmēģinājuma ierakstos. Rakstā tas ilustrēts ar četrgadīga monolingvāla latviešu zēna piemēru (sk. 1. tab.). Interesanti, ka līdzskaņu savienojumā sonorantākā līdzskaņa redukcija vērojama gan tad, kad šis līdzskanis, arī atsevišķi izrunajot, tīcīs reducēts, gan arī tad, kad izrunāts precīzi (sk. 1. tab.).

1. tabula.

Zēns – 4; 0

Izruna	Mērkis	Izruna	Mērkis
[sieks]	[snieks]	[naži]	[naži]
[zanijni]	[zvanijni]	[ka:ze]	[va:ze]
[suota]	[sluota]	[la:t̪i]	[la:t̪i]
[takto:rs]	[trakto:rs]	[juonji]	[ruonji]
[keita]	[kleita]		
[dievi:ties]	[dvieli:ties]		

Tāds pats modelis vērojams monolingvālas meitenes runā 3 gadu un 3 mēnešu vecumā. Un atkal jāsecina, ka atsevišķa sonora līdzskaņa precīza izruna nepalidz tā izrunā līdzskaņu savienojumā, kur šis līdzskanis ir otrs elements.

2. tabula.

Meitene – 3; 3

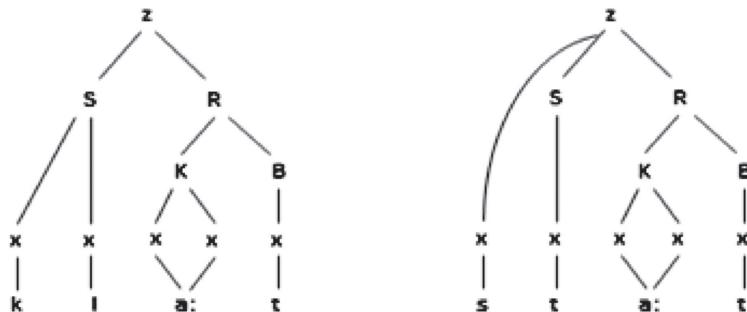
Izruna	Mērkis	Izruna	Mērkis
[sieks]	[snieks]	[nadži]	[naži]
[zanijs]	[zvanijš]	[ka:ce]	[va:ze]
[suota]	[sluota]	[la:t̪i]	[la:t̪i]
[tato:rs]	[trakto:rs]	[ruonji]	[ruonji]
[teita]	[kleita]		
[dielis]	[dvielis]		

Zilbes struktūras nozīme

Teorētiskais pamatojums. Dažādu valodu līdzskaņu savienojumu apguves laikā ir novērotas arī sistemātiskas izmaiņas savienojumos, kas sākas ar [s-], kuram seko skanenis vai troksnenis, piemēram, [sn-, st-], un sC savienojumi ir īpaši gan normālā, gan traucētā fonoloģiskajā attīstībā [sk. Yavas et al. 2008, Barlow 2001 un atsauces minētajā darbā]. Tas nozīmē, ka bērni pret līdzskaņu savienojumiem ar iniciāli s- izturas kā pret atsevišķu parādību, kas atšķiras no cita tipa līdzskaņu savienojumiem zilbes sākumā. Pirms šādas asimetrijas analīzes pētijuma bērnu valodas izmēģinājumā ir lietderīgi iepazīties ar sC savienojumu raksturu pieaugušo fonoloģijā, kā arī ar teorētiskajām atzinībām, kas izteiktas šādu savienojumu analīzes rezultātā. sC savienojumu atšķiršanās no pārējiem savienojumiem ir novērota jau sen. Dažas no šiem savienojumiem raksturīgajām iezīmēm ir:

- 1) Lielākajā daļā valodu zilbes sākumā esošam līdzskaņu savienojumam ir kāpjoša sonoritāte [par Sonoritātes secīguma principu sk. Greenberg 1978, Clements 1990, Spencer 1996: 89 un daudzi citi]. Atbilstīgi sonoritātes secīguma principam segmenti zilbē ir sakārtoti tā, ka sonoritāte pieaug virzienā uz zilbes centru un samazinās pretējā virzienā, bet savienojums s+troksnenis pārkāpj šo principu. Uz šī principa pārkāpšanu latviešu, berberu, angļu, poļu, gruzīnu valodā norādījusi arī Ilze Auziņa [2005: 99]. Viņa arī papildina, ka „pētot valodas (piem., angļu, krievu), kuru zilbēs tiek pārkāpts sonoritātes secības princips, tiek secināts, ka valodās, kurās netiek ievērots sonoritātes secības princips vārda sākumā, parasti tā pati parādība vērojama arī vārda vidū. Arī analizējot latviešu valodas datus, ir acīmredzams, ka vārda sākuma līdzskaņu savienojumi (iniciāļi), kas nepakļaujas sonoritātes secības principam, parādās arī vārda vidū” [Auziņa 2005: 100]. Latviešu valodā sC savienojumos sonoritātes secīguma princips vārda sākumā tiek regulāri pārkāpts. Uz to, ka latviešu valodā /s/ un /ʃ/ ir īpašas fonēmas, kas nonāk pretrunā ar sonoritātes pieauguma vispārinājumu zilbes sākumā, norādījušas arī Dace Markus un Dzintra Bonda [Markus, Bonda 2014: 115]. Latviešu valodā vārdu sākumā līdzskaņu savienojuma otrs elements tipiski ir sonorāks par pirmo, piemēram: [kleita], [traukil], [kna:bis]. Vienādi sonori abi līdzskaņu savienojuma elementi vārda sākumā būtu iespējami tikai aizgūtos vārdos – ārzemju toponīmos, starptautiskos terminos u. tml., savukārt tādi vārda sākuma līdzskaņu savienojumi, kuros pirms elements būtu sonorāks, latviešu valodā netiek pieļauti. Vienīgais šī vispārinājuma izņēmums ir līdzskaņu savienojumi, kas sākas ar [s] vai [ʃ], kuram seko eksplozīvais slēdzenis, piemēram, vārdos [skuola], [spainis], [sta:ja]. Divlīdzskaņu savienojumi vārda sākumā latviešu valodā kopumā ir ļoti izplatīti, trīslīdzskaņu savienojumi šajā pozīcijā dzīrdami tikai tad, ja pirmie divi ir troksneņi, turklāt pirmajam jābūt [s], retāk [ʃ], otrajam – kādam no eksplozīvajiem slēdzeņiem [k], [p] vai [t], savukārt trešais līdzskanis ir skanenis, piemēram, [straume], [spræ:ga:t], bet aizgūtos vārdos var būt arī [v] [sk. arī Auziņa 2005, Kariņš 1996, Bond 1994]. Līdzīgu modeli varam atrast arī angļu, norvēģu un daudzās citās valodās [sk. Goad 2011 pārskatu par sC savienojumiem dažādās valodās].
- 2) Vārda sākumā sC savienojumi pazīstami arī ar to, ka nepakļaujas dažiem ierobežojumiem, kuriem pakļaujas citi tajā pašā valodā esoši divlīdzskaņu iniciāļi. Piemēram, kamēr iniciāļsavienojumi, kuros abiem elementiem ir viena artikulācijas vieta, piemēram, [tl-, tn-], daudzās valodās netiek lietoti, šādu ierobežojumu tajās pašās valodās nav attiecībā uz sC savienojumu otro līdzskani, piemēram, [st-, sn-, sl-] [Goad 2011]. Un otrādi, kamēr zilbes sākums [tr-, dr-] u. tml. ir tipisks, vārda sākumā līdzskaņu secība [sr-, zr-] u. tml. tiek valodās aizliegta vispār [Goad & Rose 2004]. Abi šie modeļi ir vērojami arī latviešu valodā.
- 3) Tātad sC savienojumi var veidot dabisku grupu atsevišķi no citiem divlīdzskaņu iniciāļu veidiem. Ir vairākas valodas, kuras sistematiski izvairās no sC savienojumiem vārda sākumā, bet tajās citi līdzskaņu savienojumi vārda sākumā ir atļauti. To varam vērot, piemēram, spāņu un citās ibēriešu–romānu valodās [Bonet & Harbour 2012, Cuetos u. c. 2011]. Saklausāma arī pretēja parādība, piemēram, keresanu valodā Akomā [Goad 2011 ar atsauci uz Miller 1965] ir tikai sC tipa iniciāļi, kuros C ir troksnenis.

Tātad kopumā ir daudz pierādījumu tam, ka sC savienojumu fonoloģiskais raksturs kā atsevišķa grupa atšķiras no citiem līdzskāņu savienojumiem vārda sākumā. Šajā sakarā iespējams sC savienojumus uzlūkot un analizēt atsevišķi un iniciālsavienojumā, kas sākas ar *s*, neuzskatīt [s] par daļu no zilbes sākuma, bet gan par pielikumu vai papildinājumu [sk. Goad 2011 pārskatu un diskusiju par dažādām pieejām šajā jautājumā]. Šādu ieteikumu latviešu valodas analizē izteicis arī Krišjānis Kariņš [1996]. To var ilustrēt, piemēram, ar vārdiem [sta:t] un [kla:t] (sk. 1. att.).

1. attēls. Latviešu valodas vārdu *klāt* un *stāt* zilbes shēma

Cita teorētiskā problēma ir saistīta ar jautājumu, vai visi sC tipa savienojumi jāanalizē vienādi, piemēram, kā pielikums – iniciālis, neatkarīgi no tā, vai tie pārkāpj sonoritātes secības principu (kā savienojumos *s+troksnenis*) vai ievēro to (kā savienojumos *s+sonorants*). Tieks atzīts [Goad 2011], ka savienojumi *s+troksnenis* un *s+sonorants* dažādās valodās atšķiras. O. Ureka [promocijas darba manuskripts, Urek 2016] pamato, ka latviešu valodās *s+eksplozīvais troksnenis* ir pielikums – iniciālis, bet *s+sonorants* ir regulārs divlīdzskāņu iniciālis, piemēram, [kl-, kr-] u. tml.

Šajā sakarā secināms, ka sC savienojumi nav vienveidīgi un sagaidāmas atšķirības to apguvē, kas apstiprinās arī praksē un teorētiskajos pamatojumos, piemēram, analizējot daudzus līdzskāņu savienojumu apguves piemērus dažādās valodās, ir ieteikta līdzskāņu savienojumu apguves tipoloģija (sk. 3. tab.) [Barlow 2001].

3. tabula.

Līdzskāņu savienojumu apguves tipoloģija
[adaptēta no Barlow 2001: 11]

Gramatika	
I	Nav līdzskāņu savienojumu vārda sākumā
II a	Tikai pielikuma – iniciāļa savienojumi
II b	Tikai regulārie divlīdzskāņu savienojumi
III	Ir gan pielikuma – iniciāļa savienojumi, gan pārējie

Tipoloģija paredz, ka visi bērni iziet pirmo posmu (I), kad viņu runā nav līdzskāņu savienojumu. Tad daži bērni turpina runas attīstību II a posmā, kurā pareizi tiek izrunāti tikai *s-iniciāļa* jeb pielikuma – iniciāļa savienojumi, bet pārējo tipu savienojumi tiek reducēti. Pārējo bērnu runa attīstās atbilstoši II b posmam, uzrādot pretēju raksturu:

viņi reducē s-iniciāļa savienojumus, bet korekti izrunā pārējo tipu savienojumus. Beidzot visi bērni sasniedz III posmu, kad visu tipu savienojumi tiek izrunāti atbilstoši precīzi.

Izmēģinājuma rezultāti. Interesanti, ka visu teorētiski ieteikto līdzskaņu savienojumu izrunas apguves attīstības posmu pierādījumus gūstam arī projektā veiktajā izmēģinājuma pētījumā, kaut arī iesaistīto bērnu skaits bija ierobežots un liela daļa (īpaši vecumgrupā no 4–5 gadiem) jau bija izgājuši savienojumu redukcijas posmu.

4. tabula.

**I posms: nav savienojumu
(Meitene – 3; 3)**

Mērķis	Izruna
[spainis]	[painis]
[skudra]	[kuda]
[snieks]	[sieks]
[sluota]	[suota]
[zvanijš]	[zanijs]
[kleita]	[teita]
[kru:ze]	[ku:ze]
[dvielis]	[dielis]

5. tabula.

**II a posms: runā ir tikai pielikuma –
iniciāļa savienojumi (Zēns – 4; 0)**

Mērķis	Izruna
[spainis]	[spainis]
[skudras]	[skudas]
[snieks]	[sieks]
[sluota]	[suota]
[zvaniji]	[zaniji]
[kleita]	[keita]
[kru:ze]	[ku:ze]
[dvielis]	[dielis]

Piemēram, meitene (3; 3) konsekventi reducē visus līdzskaņu savienojumus vārda sākumā (sk. 4. tab.), neuzrādot asimetriju starp s+eksplozīvā troksneņa savienojumiem un pārējiem līdzskaņu savienojumu tipiem.

Zēns (4; 0) ir posmā, kad visos vārda sākuma līdzskaņu savienojumos tiek reducēti sonorie elementi, bet savienojumi s+eksplozīvais troksnenis ir izrunāti korekti (sk. 5. tab.).

6. tabula.

**II b posms: runā ir tikai
regulārie divlīdzskaņu savienojumi
(Zēns – 3; 9)**

Mērķis	Izruna
[spainis]	[painis]
[skudras]	[kudras]
[snieks]	[znieks]
[sluota]	[zouta]
[zvans]	[zvans]
[kleita]	[keita]
[kru:ze]	[ku:ze]
[dvielis]	[dielis]

7. tabula.

**III posms: runā ir gan pielikuma –
iniciāļa savienojumi, gan pārējie
(Meitene – 3; 11)**

Mērķis	Izruna
[spainis]	[spainis]
[skudra]	[skudra]
[snieks]	[snieks]
[sluota]	[sluota]
[zvaniji]	[zvaniji]
[kleita]	[kleita]
[kru:ze]	[kru:ze]
[dvielis]	[dlievis]

6. tabulā ievietotie zēna (3; 9) runas dati nav viennozīmīgi skaidri. No vienas puses, savienojums s+eksplozīvais troksnenis tiek konsekventi reducēts, atstājot tikai eksplozīvo troksneni, kamēr pieaugošā sonoritāte regulārajos līdzskaņu savienojumos [zn-] un [zv-] paliek nemainīga. No otras puses, pārējie regulārie līdzskaņu savienojumi ir reducēti. Iespējams, ka šis bērns ir ceļā no I posma uz II b posmu. Interesanti, ka šī bērna izruna rāda skaidru savienojumu s+eksplozīvais troksnenis un s+sonorants asimetriju, kas būtu gaidāma, ja latviešu valodā s+eksplozīvais troksnenis ir pielikums – iniciālis, bet s+sonorants ir regulārs divlīdzskaņu iniciālis.

Savukārt 7. tabulā skatāma meitenes (3; 11) izruna posmā, kad visi līdzskaņu savienojumu tipi tiek izrunāti pareizi, izmantojot metatoniju tikai īpaši grūtā, kaut arī regulārā savienojuma [dv-] izrunā. Līdzskaņu savienojumu [dv-] un [tv-] izrunas skaidrojums latviešu valodā nav viennozīmīgs, jo [v] var tikt izrunāts kā sonorants līdzskanis, kas var vokalizēties par patskani vai glaidu un divlīdzskaņu iniciāli var sekot slēdzenim, bet, no otras puses, pozīcijā pirms vokāļa tas tiek runāts kā frikatīva skaņa, tādējādi divlīdzskaņu iniciāli tas pārkāpj sonoritātes secības principu. Izmēģinājuma pētījumā bērnu runā līdzskaņu savienojuma [dv-] izrunā bija visvairāk variantu.

Secinājumi

Latviski runājošie monolingvālie bērni ļoti radoši izmanto grūti izrunājamo līdzskaņu savienojumu izrunas vienkāršošanas paņēmienus. Bieži tiek izmantota elīzija, substitūcija, retāk – metatēze un regresīvā asimilācija atstatumā. Paņēmieni var tikt kombinēti.

Uz sonoritāti balstīta redukcija ir biežāk konstatētais un sistemātiskākais līdzskaņu savienojumu vienkāršošanas paņēmiens pētījumā iesaistīto bērnu runā.

Līdzskaņu savienojumu izrunas vienkāršošanas procesā nozīme ir zilbes struktūrai.

sC savienojumi nav vienveidīgi, tāpēc ir atšķirības to apguvē. Latviešu bērnu runas analizes rezultāti rakstā analizētajā pētījumā kopumā atbilst līdzskaņu savienojumu izrunas tipoloģijas sistēmai.

LITERATŪRA

- Auziņa, I. *Latviešu valodas izrunas datormodelēšana*. Promocijas darbs. – Rīga, 2005. 239 lpp.
- Barlow, J. A. A preliminary typology of initial clusters in acquisition. In: *Clinical Linguistics and Phonetics* 15, 2001, pp. 9–13.
- Barlow, J. A., Gierut, J. A. Optimality theory in phonological acquisition. In: *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 42, 1999, pp. 1482–1498.
- Bond, D. Latvian syllable onsets and rhymes. In: *Linguistica Baltica*. Vol. 3, 1994, pp. 87–100.
- Bonet, E., Harbour, D. Contextual allomorphy. In: Jochen Trommer (ed.). *The Morphology and Phonology of Exponence*. – Oxford: Oxford University Press, 2012, pp. 195–235.
- Cuetos, F., Hallé, P., Dominguez, A., Segui, J. Perception of prothetic /e/ in #sC utterances: Gating data. In: W.-S. Lee & E. Zee (eds.). *Proceedings of the 17th International Congress of Phonetic Sciences*. – Hong Kong University Press, 2011, pp. 540–543.
- Goad, H. The representation of sC clusters. In: Marc van Oostendorp, Colin Ewen, Elizabeth Hume & Keren Rice (eds.). *The Blackwell companion to phonology*. – Oxford: Wiley-Blackwell, 2011, pp. 898–923.

- Goad, H., Rose, Y. Input elaboration, head faithfulness and evidence for representation in the acquisition of left-edge clusters in West Germanic. In: René Kager, Joe Pater & Wim Zonneveld (eds.). *Fixing Priorities: Constraints in Phonological Acquisition.* – Cambridge: Cambridge University Press, 2004, pp. 109–157.
- Goldsmith, J. *Autosegmental and Metrical Phonology.* – Basil Blackwell: Oxford, 1990.
- Greenberg, J. H. Some generalizations concerning initial and final consonant clusters. In: *Universals of human language 2, Phonology.* Ed. by J. H. Greenberg. – Stanford: Stanford University Press, 1978, pp. 243–280.
- Karins, K. *The Prosodic Structure of Latvian.* A Dissertation. University of Pennsylvania, 1996. 263 p.
- Markus, D., Bonda, Dz. *Ievads fonoloģijā.* – Rīga: Zinātne, 2014. 200 lpp.
- Spencer, A. *Phonology.* – U.K.: Blackwell Publishers, 1996. 322 p.
- Urek, O. *Palatalization in Latvian.* Doctoral dissertation. UiT The Arctic University of Norway, 2016.
- VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca.* Autori Buš O., Joma D., Kalnača A., Lokmane I., Markus D., Pūtele I., Skujiņa V. (atb. red.) – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2007. 623 lpp.
- Yavas, M., Ben-David, A., Gerrits, E., Kristoffersen, K. E., Simonsen, H.G. Sonority and cross-linguistic acquisition of initial s-clusters. In: *Clinical Linguistics & Phonetics.* Vol. 22, 2008, pp. 421–441.

Алексей ВОРОБЕЦ

(Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника)

Адресатные функции распространителей структурной модели предложения

Summary

The Addressee Functions of Extenders of the Structural Model of a Sentence

The present article continues the series of publications dedicated to the research of the functional typology of extenders in the sentence structure in modern Ukrainian. The paper regards the functional features of addressee semantic dependencies in the basic syntactic structure of sentences. It analyzes the functional position of addressee semantic dependency in the structure of sentence.

In modern theoretical grammar the extenders of the semantic structure of a sentence are treated in an exceptionally wide way and from various angles on account of their poly-aspect peculiarities and diverse grammatical functions. The author proves that, although these syntactic constructions have varied in their structure, semantics, and functions, the lack of their final determination has been found out within modern linguistic scholarship.

Key words: *function, extender, predicate, addressee semantic, semantic structure of a sentence, multivectoral*

*

Современная лингвистическая мысль характеризуется ориентированностью на функциональные аспекты языка. В последнее время в фокусе внимания синтаксистов оказалось учение о функциях классов слов и форм слова [Арутюнова 1972: 260]. Так, например, В. Кононенко считает, что «характеристика системно-семантических связей в синтаксисе не может базироваться на чисто структурных данных языка и должна исходить из социально обусловленных факторов его функционирования, поскольку синтаксические явления опосредствованно, через языковые формы отражают отношения и связи объективной действительности. Сложность явлений синонимии, антонимии, омонимии и многозначности в грамматике, тесное переплетение в них лексических и семантико-синтаксических признаков, на которые насылаиваются оттеночные, модальные и стилистические моменты, нередко затрудняют, а иногда вообще не допускают возможности formalизовать язык» [Кононенко 1976: 21–22]. На этих констративных принципах и предлагаем рассматривать распространители структурной модели предложения, а именно адресатные функции этих компонентов.

Эту проблему на разных теоретических основах изучали многие исследователи, такие как Апресян Ю., Арутюнова Н., Выхованец И., Всеволодова М., Загнитко А., Золотова Г., Кононенко В., Кульбабская Е., Межов А., Мирченко Н., Селиверстова О., Fleisher N., Grzegorczykowa R., Przybylska R., Pustejovsky J., Wierzbicka A. и др.

Цель статьи заключается в проведении анализа полифункциональности функций и семантики адресатных распространителей в структуре предложения, с уче-

том потенциала семантических компонентов и комплексов создавать новые предложения.

Конечно, каждая новая работа, вызванная к жизни заботой о положении дел в грамматической науке, полезна прежде всего конкретными наблюдениями, частными или общими. По-видимому, более плодотворными окажутся усилия, направленные не столько на перемещение и умножение терминов, сколько на выявление именуемых ими недоизученных лингвистических сущностей [Золотова 1995: 99].

В нашей теоретической концепции распространители квалифицируем как минимальные синтаксические единицы, которые характеризуются совокупностью и структурированным единством семантического значения, вытекающего из синтеза одного, двух или более компонентов. Эти компоненты обладают комбинированными семантико-синтаксическими свойствами и имеют потенциал выступать в роли синтаксемы как субстанциального, так и предикатного плана [Воробець 2015: 134]. А. Межов, основываясь на различиях между предложением и другими компонентами синтаксиса, отмечает: «Предложение как синтаксическая единица-конструкция составляет своеобразный целостный комплекс взаимосвязанных единиц – слов или словосочетаний, каждое из которых имеет соответствующее содержание или же служит для выражения связей» [Межов 2012: 13]. Е. Городенская пишет: «Предложение является основной и самой сложной синтаксической единицей, представляет большой дифференциальный потенциал для создания синтаксических единиц того же ранга, в частности таких его форм, как простое осложненное, сложное и простое предложение» [Городенська 1991: 15]. Полифункциональность распространителей проявляется в семантической структуре предложения, характеризующегося неоднозначной позиционной заряженностью, сравнимое:

Він звівся над морем мертвої тиши і враз замерехтів привітно... (І. Багряний) ‘Vin zvivsia nad morem mertvoi tyshi i vraz zamerekhtiv pryvitno... (I. Bahrianyi)’ – модель распространителя [над + S₅ + Adj₂ + S₂] локативная семантика.

На ту площе, що рано-вранці була така порожня й мертвa (І. Багряний) ‘Na tu ploshchu, shcho rano-vrantsi bula taka porozhnia y mertva (I. Bahrianyi)’ – модели распространителей [на + Pron₄ + S₄] локативная семантика, [Adverb] темпоральная семантика.

Te «там» було для Максима цілком зрозуміле і не потребувало коментарів (І. Багряний) ‘Te «tam» bulo dla Maksyma tsilkom zrozumile i ne potrebuvalo komentariv (I. Bahrianyi)’ – модель распространителя [для + S₂] адресатная семантика.

Кратко остановимся на фигуре адресата, под которым понимаем одного из коммуникантов, на которого направлено и рассчитано речевое действие того, кто порождает высказывания, то есть собеседник или читатель, реципиент сообщения [Селиванова 2006: 17]. Специфика пошаговых действий адресата охватывает речевое действие в следующих аспектах:

- 1) адресат желает совершения определенного действия и соответственно смены отношений между коммуникантами;
- 2) адресат принимает решение о совершении действия, то есть выбирает не только форму речевой каузации, но и способ ее осуществления, например, эксплицитный, имплицитный;
- 3) адресат производит действие, подтверждая осуществление каузации и смены отношений [Яковлева].

Адресатная синтаксема закреплена только за предикатами действия и указывает на лицо или другое существо, в пользу или во вред которой происходит действие [Вихованець 1992: 124]. По мнению А. Межова, в совокупности именных синтаксем адресатная минимальная семантико-синтаксическая единица занимает полупериферийное место и в типичном проявлении характеризуется рядом дифференциальных семантико-синтаксических признаков, среди которых стоит выделить субстанциальность, валентную связь с глагольным предикатом, правостороннюю валентную позицию относительно предиката действия, пассивность [Межов 2012: 188].

Функциональная типология синтаксем, по мнению Г. Золотовой, базируется на понимании синтаксической функции как конструктивной роли синтаксической единицы в построении коммуникативной единицы [Золотова 2011: 4]. С этой точки зрения предлагаем рассматривать адресатные компоненты распространительного плана.

Модель предложения, или его предикативная основа, определяется как минимально достаточное сочетание взаимообусловленных синтаксических форм, образующее коммуникативную единицу с определенным типовым значением. И типовое значение, и модель – синтаксические абстракции, являющиеся результатом обобщения структуры определенного множества предложений, наблюдавшихся в употреблении, но взятых в существенном и типическом [Золотова 2009: 25].

Своеобразно размышляет У. Эко о моделировании: «Модель (или понятие) позволяет издали узнать как чужую пещеру, так и пещеру, в которой человек не собирается укрываться. Человек замечает, что пещера может выглядеть по-разному, но речь всегда идет о конкретной реализации абстрактной модели, признанной в качестве таковой, т.е. уже кодифицированной, если и не на социальном уровне, то в голове отдельного человека, вырабатывающего ее и общающегося с самим собой с ее помощью» [Эко 2006: 259].

Выделяя центральную семантико-синтаксическую модель предложения с распространителями, рассматриваем семантический компонент в составе конструктивной модели, которая имеет следующий вид: $S + P [P_r (V_p) + P_o (Praep + S_x) / P_o (Adverb) / P_o (S_x + S_x) ...]$, где S – субъект, P – предикативный комплекс, P_r – предикат, P_o – распространитель, Praep – предлог (препозитив), $S_1, S_2 \dots$ – падежные формы субстантива, Adverb – наречие (адвербиатив). Согласно представленной модели предполагаем возможные вариативные видоизменения [Предикат у структурі речення 2010: 280]:

1. $S + P [P_r (V_p) + P_o (Praep + S_x) / (S_x + S_x) / Adverb ...]$. Распространитель входит в состав предикативного комплекса как потенциально основной предикат,

как равноправное второстепенное ядро или просто распространение, необязательное или заменное.

2. $S + P_r(V) + P_o(Praep + S_x)/(S_x + S_x)/Adverb \dots$ Распространитель функционирует на уровне с субъектом и предикатом, размещаясь параллельно как составляющая конечной семантики предложения. Этот тип предложений можно сопоставить с наличием трех сюжетных линий, которые идут параллельно относительно друг друга и в начале, в процессе или в конце построения пересекаются для обеспечения коммуникативного смысла предложения.
3. $S + P_o(Praep + S_x)/(S_x + S_x)/Adverb \dots$ Тип предложений не предусматривает вербально представленного предиката, имплицитного или отсутствующего вообще; предикатные функции в предложении выполняет распространитель. Этот тип предложений потенциально один из осложненных, поскольку распространитель приобретает наряду с субъектом максимальное количество возможных функционально-семантических признаков в структуре предложения.

Рассмотрим предложение *На безмежних просторах України є земля для всіх солдатів* (О. Довженко) ‘Na bezmezhnykh prostorakh Ukrayiny ye zemlia dlia vsikh soldativ (O. Dovzhenko)’ – модели распространителей [на + Adj₆ + S₆ + S₂] локативная семантика, [для + S₂] адресатная семантика. Распространитель для всіх солдатів ‘dlia vsikh soldativ’ выступает прямым представителем адресатной семантики, занимает правостороннюю позицию относительно основного предиката, находится во взаимосвязи с субъектом и входит в состав двухъядерной предикативной системы как ее факультативный компонент.

Таким образом, различий в позиционном распределении слов достаточно для того, чтобы изменить содержание высказывания. Распределение слов по синтаксическим позициям непосредственно зависит от свойств обозначаемой ситуации [Арутюнова 1972: 290], не только слово, но и модель предложения может рассматриваться в ее номинативном аспекте. Семантические компоненты и комплексы, связанные с адресатной семантикой, представляют интерпретацию по достижению главной цели – понимания субъекта со стороны адресата, при этом все элементы структуры предложения субъект подчиняет этой цели, создавая адресованность целого предложения.

ЛИТЕРАТУРА

- Арутюнова, Н. *Общее языкознание: Внутренняя структура языка*. – Москва: Наука, 1972. 564 р.
- Вихованець, І. *Нариси з функціонального синтаксису української мови*. – Київ: Наукова думка, 1992. 224 р.
- Воробець, О. *Категорійний статус поширювачів структурної моделі речення*. In: *Ukrainistika: minulost, přítomnost, budoucnost III*. – Brno, 2015, pp. 133–140.
- Золотова, Г. Монопредикативность и полипредикативность в русском синтаксисе. В кн.: *Вопросы языкознания*, 1995, № 2, pp. 99–109.
- Золотова, Г. *Очерк функционального синтаксиса русского языка*. – Москва: Либроком, 2009. 352 р.

- Золотова, Г. *Синтаксический словарь: Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса*. — Москва: Едиториал УРСС, 2011. 440 р.
- Кононенко, В. *Системно-семантические связи в синтаксисе русского и украинского языков*. — Киев: Вища школа, 1976. 209 р.
- Межов, О. *Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць*. — Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 464 р.
- Предикат у структурі речення, за ред. В. Кононенка. — Київ — Івано-Франківськ — Варшава: Вид-во Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, 2010. 408 р.
- Селіванова, О. *Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія*. — Київ — Полтава: Довкілля, 2006. 716 р.
- Эко, У. *Отсутствующая структура. Введение в семиологию*. — Санкт-Петербург: Симпозиум, 2006. 544 р.
- Яковleva, G. *Коммуникативно-функциональное описание адресатных реплик в разноструктурных языках*. Available: http://tverlingua.ru/archive/038/07_38.pdf
- Grzegorczykowa, R. *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*. — Warszawa: Wyd-wo Naukowe PWN, 2011. 224 p.
- Przybylska, R. *Polisemia przyimków polskich w świetle semantyki kognitywnej*. — Kraków: TAIWPN Universitas, 2002. 608 p.
- Pustejovsky, J. The Syntax of Event Structure. In: *The language of time: a reader*. — New York: Oxford University Press, 2005, pp. 33–60.
- Wierzbicka, A. *Semantyka: jednostki elementarne i uniwersalne*. — Lublin: Wyd-wo Uniw-tu Marii Curie-Skłodowskiej, 2006. 535 p.

Anna VULĀNE

(Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības akadēmija, Latvijas Universitāte)

Novitātes pirmsskolas vecuma bērnu latviešu valodas attīstības izpētē

Summary

Novelties in the Research of Preschool Age Children's Latvian Language Development

Children's language development studies nowadays have become a significant and interesting field of linguistics. Different approaches and methods of data collection, analysis, and evaluation of speech development are used. The volume of contrastive research is growing, which allows to compare different language data and study the connection between the learning patterns in the native and second language, as well as the characteristics of the dynamics of monolingual and bilingual children's speech development.

During the last decade the research of children's language has developed into a stable linguistic subsector also in Latvia. Both linguistic and inter-disciplinary researches have been implemented and various preschool and primary school children's language development themes have been investigated. In 2015–2017, for the first time in Latvia, in the framework of the international research project No. NF/R/2014/053 "Latvian language in Monolingual and Bilingual Acquisition: tools, theories and applications" (LAMBA), financially supported by the Norwegian Financial Mechanism, a large, complex study on preschool age children's language acquisition was carried out, involving linguists from Latvia and Norway. The present article gives a brief insight into the existing children's language studies and in more detail describes the methods developed in the framework of LAMBA project (MacArthur-Bates research test of Communicative Development Inventories (CDI)), phoneme production tests, methods of the collection of annotated longitudinal corpus of morphologically marked specialized children's speech, and an experimental study of grammatical and (morpho)phonological language acquisition by monolingual and bilingual Latvian-speaking learners. One of the main goals of the project is to develop a set of norm-referenced language assessment tools that would allow accurate and time-efficient evaluation of language development of preschool children.

Key words: *the Latvian language, child language, investigation, LAMBA*

*

Bērnu valodas attīstības pētījumi mūsdienās kļuvuši par nozīmīgu un interesantu valodniecības nozari. Ir izstrādātas dažādas datu ieguves, analīzes un runas attīstības vērtēšanas pieejas un metodes; plašumā vēršas arī kontrastīvie pētījumi, kas ļauj salīdzināt dažādu valodu datus un saskatīt dzimtās un otrās valodas apguves kopsakarības, monolingvālu un bilingvālu bērnu runas attīstības dinamikas īpatnības.

Latviski runājošu bērnu valodas pētījumus 20. gadsimta 50. gados uzsāka Zviedrijā strādājošā profesore Velta Rūķe-Draviņa [Rūķe-Draviņa 1959: 201–222, Rūķe-Draviņa 1963]. Viņas rakstos un monogrāfijās [Rūķe-Draviņa 1992, Rūķe-Draviņa 1993] izsekots tam, kā konkrēti bērni trimdā apgūst dzimto latviešu valodu.

Latvijā bērnu valodas izpētē šī gadsimta sākumā pievērsās Dace Markus (Markus 2003, Markus 2007). Pēc viņas iniciatīvas 2006. gadā RPIVA tika nodibināts Bērnu valodas pētījumu centrs (2006–2016), kurā sākās bērnu valodas mērķtiecīga pētniecība,

kas centra darbības desmit gados kļuvusi par pamanāmu latviešu valodniecības apakšnozari [Markus 2013: 305–312]. Centra darbības laikā tika veikti latviešu un jauktogēmeņu, lauku un pilsētas bērnu valodas, disleksijas, dialoga veidošanas un lasītprasmes pētījumi, izstrādāta rusofono pirmsskolas vecuma bērnu latviešu valodas izpētes metodika u. tml. Jaunākajiem darbiem raksturīga ontolingvistiska ievirze, tajos tiek izzināts bērnu valodiskais radošums, pasaules uztvere un tās atspoguļojums runā. Pētījumiem izstrādāta datu ieguves un analīzes metodika, kas sekmīgi izmantojama turpmākajā darbā. Kaut arī veikums ir ievērības cienīgs, tomēr resursu nepietiekamības dēļ tie nav bijuši plaši, kompleksi pētījumi, kuru rezultātā tiktu iegūtas atbildes uz jautājumiem, ko bieži uzdod vecāki, pedagogi un logopēdi: *Kādā vecumā bērns sāk skaidri runāt? Kas viņam jāprot astoņu, desmit, divdesmit mēnešu vecumā? Cik vārdu jāzina gada, divu un triju vecumā? Vai zēni un meitenes vienādi apgūst valodu? Bērnam jau četri gadi, bet viņš vēl arvien dažas skaņas izrunā neprecīzi. Ko darīt?* Pagaidām speciālisti balstījūsies uz savu pieredzi, vispārīgām atziņām par valodas attīstību dažādā vecumā u. tml. Tomēr tikai uz valodas izjūtu balstīta vērtēšana ir riskanta, jo bērnu valodas spējas varam gan pārvērtēt, gan nenovērtēt, saskatīt problēmas tur, kur to nav, vai nepamanīt valodas attīstības atpalicību. Lai sniegtu zinātniski pamatotas atbildes par to, kā attīstās latviešu bērnu valoda, nepieciešami plaši, vispusīgi pētījumi, uz valodas normām balstīti latviešu valodas apguves vērtēšanas līdzekļi. Turklat mūsdienās arvien aktuālākā kļūst nepieciešamība izzināt bilingvālu un diasporā dzīvojošu bērnu latviešu valodas attīstību, jo šajā jomā vispār nav sistēmisku pētījumu un viņu valodas tipiskā attīstība bieži vien netiek pietiekami izprasta, tāpēc palielinās neprecīzas novērtēšanas risks.

Lai risinātu kaut daļu no bērnu valodas attīstības izpētes problēmām, 2015. gada martā tika uzsākts plašs starptautisks projekts „Latviešu valodas monolingvāla un bilingvāla apguve: rīki, teorijas un lietojums” (LAMBA)¹, kurā iesaistīti 25 pētnieki – valodnieki, pedagogi, psihologi – no Bērna valodas pētījumu centra, Norvēģijas Arktiskās universitātes (Trumse), Oslo Universitātes, Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūta un Humanitāro zinātņu fakultātes. Tas ir sistemātisks un apjomīgs latviešu kā dzimtās valodas apguves pētījums fonoloģiskā, leksiskā, morfoloģiskā un sintaktiskā aspektā. Viens no svarīgākajiem projekta mērķiem ir tādas zinātniekiem, pedagogiem, logopēdiem un vecākiem brīvi pieejamas sistēmas izstrāde, kurā, pirmkārt, būtu apkopotas pētījumā gūtās teorētiskās atziņas un izstrādāti monolingvāla un bilingvāla bērnu runas vērtēšanas rīki; otrkārt, vecāki varētu sekot savu bērnu runas attīstībai, salīdzinot to ar normatīvu apguves procesu; treškārt, zinātnieki iegūtu bērnu latviskas runas pirmo korpusu un bērnu valodas datu bāzi.

Pētījumi projektā notiek četros savstarpēji saistītos virzienos: komunikatīvās attīstības izpēte, skaņu izrunas testēšana, runas korpusa izstrāde un morfonoloģiskās sistēmas apguves izpēte, katrā izstrādājot datu ieguves, latviešu valodas apguves analīzes un vērtēšanas inovatīvu metodiku.

Viena no kvantitatīvi apjomīgākajām daļām ir vecāku aptaujas īstenošana.

¹ Projekts LAMBA saņem finansējumu no Norvēģijas finanšu instrumenta 2009.–2014. gadam saskaņā ar projekta ligumu nr. NFI/R/2014/053. Vairāk informācijas par projektu skat. www.lamba.lv

Daudzās pasaules valstīs pastiprināta uzmanība tiek pievērsta bērna valodas attīstībai tieši agrīnā vecumā (Catts 1993), jo tā ir ārkārtīgi svarīga bērna valoddarbības kvalitātes tālākā nodrošināšanā un runas traucējumu sekmīgākā profilaksē un novērtēšanā (Shonkoff, Phillips 2001). Pamatoti tiek uzskatīts, ka pirmie trīs gadi ir ļoti nozīmīgi bērna valodiskajā, kognitīvajā, emocionālajā, sociālajā un fiziskajā attīstībā (Shonkoff & Meisels 2000, Hertzman 2000). Tas ir laiks, kad ļoti strauji attīstās bērna runa ne tikai fonoloģiski, bet arī leksiski un gramatiski, kad bērns iepazīst pasauli un sāk saistīt tās reālijas ar vārdisko apzīmējumu. Lai varētu adekvāti vērtēt, kā attīstās meiteņu un zēnu valoda, laikus pamaniņu traucējumus vai atpalicību, pedagogiem un citiem speciālistiem nepieciešami pēc iespējas precīzāki dati. Viens no pasaulē plaši izmantotiem, vairāk nekā 60 valodās adaptētiem bērna valodas vērtēšanas rīkiem ir Makartura-Beitas komunikatīvās attīstības tests jeb KAT (*MacArthur-Bates Communicative Development Inventories – CDI*) (Fenson et al. 2006). Tā ir detalizēta aptauja, kas paredzēta bērnu vecākiem, aizbildņiem vai citām personām, kuru aprūpē ir bērns. KAT ir divas savstarpēji saistītas formas, ar kurām tiek novērtēta zīdaiņu un agrīnā vecuma bērnu komunikatīvā attīstība: KAT I „Vārdi un žesti”, kas paredzēta aptaujai par 8 līdz 16 mēnešus vecu bērnu valodu, un KAT II „Vārdi un teikumi”, kas domāta aptaujai par 16 līdz 36 mēnešus vecu bērnu valodu. Formas ir saturiski apjomīgas, katrā no tām ir vairāki tematiski dažādi kontrolsaraksti, piemēram, komunikatīvie žesti, skaņu atdarināšana, pārtika u. c. ar vārdu krājuma attīstību saistīti saraksti, kā arī gramatika. [Plašāk skat.: Vulāne, Ureka, Markus 2016: 487–499; Vulāne, Tauriņa, Zīriņa 2016: 21–42]. 2015. gadā šīs tests tika piemērots latviešu valodai gan leksikas, gan gramatisko formu un reāliju, kuras bērnam būtu jāpazīst, limenī, nemot vērā arī valodas vides (pilsēta, lauki) faktoru. Pēc testa sekmīgas aprobācijas un precīzēšanas 2016. gada pavasarī tika uzsākta aptauja, kuras dalībnieki (pa 40 zēniem un 40 meitenēm katra mēneša vecuma grupā atbilstoši teritorīlajai izkliedei) tika sameklēti ar Latvijas Iedzīvotāju reģistra palidzību. Aicinājums iesaistīties aptaujā tika aizsūtīts 6628 ģimenēm, adresējot to mātei, jo šajā vecumā bērns parasti ir tiešā saskarsmē ar viņu. KAT datu vākšana un apstrāde tika veikta elektroniski, izmantojot inovatīvu tiešsaistes metodi, kura pirmoreiz īstenota, izstrādājot norvēģu CDI 2008. gadā (skat. Kristoffersen, Simonsen et al. 2012). KAT ir drošs dažādu etnosu bērnu valodas attīstības pārbaudes instruments, par ko liecina tā sekmīga izmantošana daudzās valodās ilgā laika posmā (skat. Law & Roy 2008). Turklat to iespējams izmantot ne tikai lingvistiskiem, bet arī kliniskiem, izglītības un dažādiem pētniecības mērķiem. Kad būs apstrādāti visi dati un pabeigts normēšanas posms, KAT anketa būs pieejama sabiedrībai noteiktā elektroniskā vietnē. To varēs aizpildīt visi interesenti, saņemt automātiski aprēķināmus rezultātus un salīdzināt tos ar populācijas normatīvajiem rādītājiem, kas iegūti apjomīgajā normatīvajā pētījumā. Tiks izstrādāta arī rokasgrāmata, kas būs labs palīgs gan vecākiem, gan pedagogiem un logopēdiem.

Otrais pētījumu virziens saistīts ar *fonēmu producēšanas testu izstrādi un skaņu izrunas normēšanu*. Ikvienai valodai ir sava skaņu sistēma, un tās apguve katrā valodā notiek atšķirīgi no citām. Lai pētītu, kā latviski runājošie bērni apgūst dzimtās valodas skaņas, nepieciešami latviešu valodai atbilstoši normatīvi fonētiskie rādītāji. Kaut arī ir bijuši mēģinājumi tos radīt, tomēr rezultāts nav pietiekami korekts, lai iegūtu ticamus datus. Tāpēc viens no projekta LAMBA mērķiem bija izstrādāt fonēmu producēšanas

testu, lai noteiktu bērnu runas attīstības rādītājus, konstatētu tās kavēšanos, kā arī iegūtu datus par bilingvālu bērnu valodas apguves problēmām. Projekta sākumā tika veikti nepieciešamie sagatavošanas darbi – izveidots un aprobēts uz attēliem balstīts ērti lietojams fonēmu izrunas pārbaudes tests divos variantos – latviešu un krievu valodai, ņemot vērā bilingvisma specifiku, proti, testējot bilingvālus bērnus tikai vienā valodā, palielinās risks nenovērtēt vai pārvērtēt viņu runas traucējumus. Tests ir pietiekami vienkāršs, tāpēc to var izmantot ne tikai speciālisti, bet ikviens interesents. Vārdi, lielākoties divzīlību lietvārdi, tika izvēlēti, ņemot vērā skaņas pozīciju, izrunas grūtības u. c. nianses. Savukārt attēlu atlases kritēriji bija objektu atpazīstamība, nepārprotamība, kā arī tas, lai fotogrāfija vai zīmējums būtu krāsains. Latviešu valodas testā izmatoti 87, krievu – 92 attēli, katrs uz savas lapas. Ir izstrādātas arī vērtēšanas tabulas, kurās pētnieki, klausoties bērna nosauktos vārdus (pēc tam pārbaudot ierakstu), fiksē kļūdainu, neprecīzu izrunu, ja tāda bijusi. Pētījums tika veikts pirmsskolas izglītības iestādēs, ar vecāku atļauju testējot 3–6 gadus vecus bērnus ar dzimto latviešu vai krievu valodu (proporcionali; kopā 1100 respondentu), kā arī bilingvālos bērnus. Bērnam bija jānosauc attēlā redzamais, viņa runa tika ierakstīta diktofonā. Rezultātā iegūta bagāta datu bāze, kas sniedz ne tikai fonētisko, bet arī plašāku fona informāciju gan par bērna vārdu krājumu, gan ikdienas pieredzi u. c., izstrādāta 3–6 gadus vecu bērnu skaņu izrunas diagnostikas metodika un rīki. Būtiski norādīt, ka pirmo reizi izstrādāts fonēmu producēšanas tests krievu valodā un veikta monolingvālu krievu bērnu un bilingvālu bērnu ar krievu valodas dominanti runas analīze.

Kad būs izanalizēti iegūtie rezultāti un izstrādāti fonēmu producēšanas rādītāji, tiks izveidota rokasgrāmata testu un normatīvo rādītāju lietošanai, kura, tāpat kā testi un normatīvi, būs brīvi pieejama katram interesentam.

Unikāls pētījums tiek veikts arī trešajā virzienā *Morfoloģiski markēta specializēta bērnu runas korpusa izstrāde*, 16 mēnešus katru nedēļu 30 minūtes ierakstot divu latviski runājošu meiteņu, viena latviski runājoša zēna un viena bilingvāla (latviski un krieviski runājoša) zēna runu. Projektā paredzēts izveidot 18–42 mēnešus vecu bērnu runas korpusu. Ieraksti parasti tiek veikti bērnu dzīvesvietā dabiskā vidē – bērnam rotālājoties, sarunājoties ar vecākiem vai veicot kādas citas darbības.

Lai bērnu runas korpusu varētu izmantot pēc iespējas plašāk, visi ierakstītie audiomateriāli tiek transkribēti, izmantojot t. s. ortogrāfisko transkripciju, t. i., maksimāli precīzi, burtiski atveidojot rakstos visu, ko bērns saka, kā arī sniedzot informāciju par runas aktu. Līdz ar to korpuiss iegūst papildvērtību – norādes, piemēram, par bērna čalošanu, vārdu izrunas ipatnībām – un sniedz ieskatu tajā, kā notiek valodas apguve.

Iegūtie runas paraugti tiek arī kodēti, izmantojot starptautiski pieņemtus kodus, bet transkribētā korpusa latviešu daļa – morfoloģiski un fonētiski markēta. [Plašāk skat. Auziņa, Rābante-Buša, Darģis 2016: 43–54]. Bērnu runas korpusa izveide – datu ieguve, ortogrāfiskā transkribēšana, morfoloģiskā un fonētiskā markēšana – notiek LU Matemātikas un informātikas institūtā.

Īstenojot ceturtā virziena ieceri, pirmo reizi tiek veikts *monolingvālu un bilingvālu latviski runājošu bērnu gramatiskās un (morfo)fonoloģiskās apguves eksperimentālais pētījums*. Pirmajā eksperimentā monolingvālie un bilingvālie latviešu valodas apguvēji un valodas apguvēji ar dominējošo krievu valodu tiek pētīti, vērtējot izrunas precizitāti

un skaņu inventāra sarežģītību. Iegūtie dati tiek analizēti gan kvantitatīvi, gan kvalitatīvi, lai pārbaudītu skaņu paātrinātas vai palēninātas apguves hipotēzes.

Otrajā eksperimentā tiek pētīta morfonoloģisko mijū apguve lietvārdū paradigmā, īpašu vērību veltot daudzskaitļa nominatīva formu lietojumam. Klūdu līmenis tiek noteikts katrā vecuma grupā un katrā deklinācijā, pēc tam tiek salīdzināti monolingvālu un bilingvālu valodas apguvēju klūdu līmeņi, kā arī noteikti vecuma grupai un/vai valodai specifiskie klūdu tipi. Pētījumā tiek izmantota kvantitatīvā un kvalitatīvā analīze.

Trešais eksperiments ņauj izzināt to, kā monolingvāli latviski runājošie bērni un bilingvālie latviešu un krievu valodas lietotāji saskaņo adjektīva un substantīva dzimti, kāds ir īpašības vārdu ar noteikto un nenoteikto galotni izvēles līmenis. Bērnam tiek piedāvāti attēli, aicinot nosaukt redzamo objektu un tam raksturīgo pazīmi, pēc tam attēls mainās tā, lai būtu jāizmanto īpašības vārds ar noteikto galotni. Paredzams, ka eksperimentos iegūtie dati un secinājumi lieti noderēs pirmsskolas izglītības mācību saturā izstrādē un bērnu runas kvalitātes izkopšanā.

Kā redzams, bērnu valodas pētniecībā Latvijā ir daudz dažāda līmeņa inovāciju, izstrādātās zinātniski pamatotas un praksē pārbaudītas metodes, iegūts plašs pirmsskolas bērnu valodas materiāls, kas ir labs pamats jauniem pētījumiem. Īpaši nozīmīgs ieguldījums Latvijas zinātnē ir projektā LAMBA veiktais darbs, kura rezultāti būs noderīgi:

- vecākiem, lai varētu sekot bērna runas attīstībai un nepieciešamības gadījumā laikus vērsties pie speciālistiem pēc palīdzības;
- pediatriem, lai varētu jau agrīnā vecumā diagnosticēt runas attīstības traucējumus un nosūtīt bērnu uz konsultāciju pie mikrologopēda un citiem speciālistiem;
- logopēdiem, lai varētu kvalitatīvi izanalizēt katra bērna runas kvalitāti un izstrādāt individuālu runas attīstības atbalsta programmu;
- mācību līdzekļu autoriem, lai piedāvātu bērnu runas attīstībai piemērotu materiālu;
- zinātniekiem, lai veiktu kompleksus un plašākus dažāda vecuma bērnu runas attīstības pētījumus.

LITERATŪRA

- Auziņa, I., Rābante-Buša, G., Darģis, R. Bērnu runas korpusa ortogrāfiskās marķēšanas principi. No: *Bērnu valoda Latvijā 21. gadsimtā*, II daļa. – Rīga: RaKa, 2016, 43.–54. lpp.
- Catts, H. W. The Relationship between Speech-Language Impairments and Reading Disabilities. In: *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, Vol. 36, 1993, pp. 948–958.
- Hertzman, C. The Case for an Early Childhood Development Strategy. In: *The Canadian Journal of Policy Research*, 1, 2000, pp. 11–18.
- Kristoffersen, K. E., Simonsen, H. G., Bleses, D., Wehberg, S., Jørgensen, R. N., Eiesland, E. A., Henriksen, L. Y. The use of the Internet in collecting CDI data – an example from Norway. In: *Journal of child language*, 40, 2013, pp. 567–585.
- Law, R., Roy, P. Parental report of infant language skills: A review of the development and application of the Communicative Developmental Inventories. In: *Child and Adolescent Mental Health*, 13, 2008, pp. 198–206.
- Markus, D. *Bērns runā kultūras pasaule*. – Rīga: Apgāds „Rasa ABC”, 2007. 160 lpp.

- Markus, D. *Bērnu valoda: no pirmā kliedziena līdz pasakai.* – Rīga: Apgāds „Rasa ABC”, 2003. 144 lpp.
- Markus, D. Bērnu valoda. No: *Latviešu valoda.* – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 305.–312. lpp.
- Ruke-Dravina V. Zur Entstehung der Flexion in der Kinderprache: Ein Beitrag auf der Grundlage des lettischen Sprachmaterials. In: *Internat. J. Slavic Ling. & Poetics*, 1959, 1/2, S. 201–222.
- Ruke-Dravina V. *Zur Sprachentwicklung bei Kleinkindern: Beitrag auf der Grundlage des lettischen Sprachmaterials.* 1. Syntax. – Lund: Slaviska Institutionen vid Lunds 1 Universitet, 1963.
- Rūķe-Draviņa, V. *Latviešu meitene apgūst savu pirmo valodu.* – Riga: Dio Noordik, 1993. 111 lpp.
- Rūķe-Draviņa, V. *No 5 mēnešiem līdz 5 gadiem.* 2. izd. – Rīga: Zvaigzne, 1992. 415 lpp.
- Shonkoff, J. P.; Phillips, D. A. (eds.) *From Neurons to Neighborhoods: The Science of Early Childhood Development.* – Washington: National Academy Press, 2000, p. 588. Available: <https://www.nap.edu/catalog/9824/from-neurons-to-neighborhoods-the-science-of-early-childhood-development>
- Shonkoff, J. P.; Meisels, S. J. (eds.) *Handbook of early childhood intervention* (2nd ed.). – New York: Cambridge University Press, 2000, 708 p.
- Vulāne, A., Ureka, O., Markus, D. MakArtura-Beitas Komunikatīvās attīstības testa (KAT) piemērošana latviešu valodai. No: *Sabiedrība. Integrācija. Izglītība.* Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli. 2016. gada 27.–28. maijs. Vol. II. – Rēzekne: Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, 2016, 487.–499. lpp.
- Vulāne, A., Tauriņa, A., Zīriņa, T. Aptaujas metodes izmantojums bērna vārdu krājuma izzināšanā. No: *Bērnu valoda Latvijā 21. gadsimtā*, II daļa. – Rīga: RaKa, 2016, 21.–42. lpp.

Ирина ДИМАНТЕ

(Балтийская международная академия)

Языковая картина Латвии в мультикультурном аспекте

Summary

The Linguistic Picture of Latvia in a Multicultural Aspect

There are about 2 million of people living in the Republic of Latvia. However, the state with such a small number of residents is multi-ethnic, and as a result, multilingual. In order to have an objective view of the current linguistic situation and the special role of the Russian language in Latvia, it is necessary to think of the reasons for their occurrence, which are found in the historical past of this country. Apart from historical facts that have influenced the formation of the linguistic picture of modern Latvia, the present article will also regard the sociological aspect, dealing with cross-cultural issues. On the one hand, these issues have an exclusively local character, on the other, they stretch beyond national borders, because the Republic of Latvia is an EU member state.

Multilingualism is a part of EU's education policy. This assumes support in terms of language education, as well as the preservation of linguistic diversity in the society. However, as a result of the EU enlargement and the migration of people from other countries, the issue of multilingualism demands a new approach: in the current situation it is necessary to develop a variety of linguistic strategies that promote the development and strengthens the intercultural relations as well as integration within the European area.

Key words: *integration, migration, multilingual, multi-ethnic, the Russian language*

*

О мультилингвизме в Евросоюзе. Латвия является страной, входящей в состав Евросоюза, поэтому на её примере можно проследить некоторые характерные для стран ЕС черты и тенденции, касающиеся общей языковой ситуации. В то же время следует помнить, что в плане языковой политики не следует ставить знак равенства между всеми членами ЕС. Ведь в каждой из этих стран на сегодняшний день складывается по-своему уникальная языковая ситуация, обусловленная историческим прошлым, экономическим настоящим, государственной политикой, сформировавшимся на данный момент этническим составом населения и его возможным изменением в будущем.

О языковой ситуации в Латвийской Республике. Совсем небольшое по количеству жителей государство Латвия (около двух миллионов человек) тем не менее является полиглотским, а его общество — мультикультурным. Чтобы иметь объективное представление о сложившейся здесь особой этнической и языковой ситуации, следует выявить причины её возникновения, которые обнаруживаются в историческом прошлом этого государства.

Географическое положение территории нынешней Латвии во многом предопределило судьбу этой страны. Её земли, расположенные на восточном побережье Балтийского моря, на протяжении многих столетий были объектом экономических интересов соседей, поэтому военные действия и сопутствующие им мигра-

ционные процессы не являлись здесь редкостью. На протяжении ряда веков здесь наблюдалась картина сосуществования «исконных» языков с языками «иноязычев». Основные языки, которые звучали на этой территории, относились к угрофинской, балтийской, германской и славянской группам.

Особое значение в истории Латвии отводится немецкому и русскому языкам, поскольку они длительный период и в значительной мере предопределяли языковую ситуацию в стране. Вторжение на территорию Прибалтики крестоносцев и её дальнейшее активное заселение представителями немецкой нации сыграли исключительную в языковом отношении роль: знание немецкого языка стало необходимым практически во всех жизненных сферах. Русский язык также издавна звучал в этих местах Латвии – вначале благодаря обосновавшимся здесь предпримчивым русским торговцам, затем на нём заговорили в селениях, основанных старообрядцами. Когда же часть территории страны вошла в состав Российской империи, русский язык стал языком не только бытового, но и официального общения. В период пребывания Латвии в составе СССР русский, получив статус языка межнационального общения, применялся во всех сферах жизнедеятельности.

Обретение Латвийским государством независимости (1991 г.) и вступление в Евросоюз (2004 г.) изменили языковую ситуацию. Теперь, в соответствии с законодательством Латвийской Республики, государственным языком является латышский, а любой другой язык, кроме ливского (язык коренной нации), имеет статус иностранного. Сегодня Латвию населяют представители различных национальностей, однако анализ языковой ситуации показывает, что после латышского вторым наиболее распространённым языком является русский. В связи с этим значительную часть населения, которая на бытовом уровне или в неофициальной ситуации активно пользуется русским языком, принято называть *русскоязычными*. Хотя это не всегда является указанием на принадлежность к русской национальности.

Если вернуться в прошлое Латвии столетней давности, то окажется, что в начале прошлого века для того, чтобы получить хорошее (по представлениям тех времён) рабочее место, надо было знать три языка – латышский, немецкий и русский. Спустя столетие положение с трудоустройством остаётся почти прежним: в CV чаще всего надо указывать степень владения тремя языками. Только вместо немецкого приоритетное значение занимает английский. Почему? За последнее время в Латвии появилось много иностранных предприятий, в которых языком делового общения выступает английский. В крупных латвийских городах в большинстве случаев знание английского языка является необходимым условием при приёме на работу. Кроме того, в рамках ЕС на английском языке активно общаются политики и бизнес-партнёры, а также представители науки и культуры. По всеместному закреплению этого языка способствует ещё одна тенденция – активная миграция латвийских жителей в Евросоюз или Америку в поисках лучшего заработка. У студентов появилось стремление ездить учиться за рубеж, а у родителей – отсылать детей школьного возраста на учёбу за границу или направлять в местные учебные заведения с английским языком обучения. Кажется, можно

наблюдать уже сформировавшуюся ситуацию явного трёхъязычия – латышско-русско-английского. Только, в отличие от предыдущих языковых ситуаций, разница состоит в том, что английский язык – это язык межнациональный. Он не является родным языком даже очень незначительной части населения Латвии, как это было с ливским, немецким и русским.

Возможные изменения языковой картины Латвии в перспективе. Сохранение трёхъязычия в существующем виде в ЛР, по мнению некоторых специалистов, вряд ли возможно. Одной из причин является выход Англии из состава ЕС. В этой связи возникает предположение относительно замены английского – как признанного языка Европейского союза – французским или немецким. Второй причиной возможных перемен в плане языковой ситуации в нашей стране может явиться прибытие мигрантов из третьих стран. В связи с этим следует привести точку зрения специалиста, разбирающегося в данном вопросе, – известного востоковеда Л. Тайванса. В интервью порталу Delfi учёный рассказал, чего же, на его взгляд, следует ждать местным жителям от прибытия восточных беженцев. Например, на вопросы, что думает Л. Тайванс относительно изучения беженцами латышского языка, их интеграции в латвийское общество и того, что следует делать Латвии, прозвучало следующее: «*Латышский язык они учить уж точно не будут, даже при самом интенсивном обучении. Беженцы и эмигранты учат русский, который дает им большую возможность для маневра. <...> Латыши чаще заняты в сфере сельского хозяйства, образования и госуправления, где беженцам явно места не найдется. Так что никакой латышской интеграции тут не выйдет – пустые мечты. <...> Так что будем со всем этим жить. Лично я надеюсь заставить своих младших детей учить восточные языки. Если они хотят здесь жить, то арабский. Если по миру вертеться, то китайский...*» [Интернет-ресурс: <http://rus.delfi.lv/>... 03.07. 2015]. Из сказанного профессором отделения востоковедения Латвийского университета можно заключить, что латвийцам следует изучать восточные языки, потому что процесс прихода в Балтию арабского мира – со всеми его особенностями, по мнению специалиста, необратим.

Такой взгляд нельзя назвать оптимистичным, однако существуют и другие мнения относительно сложившейся ситуации. Ведь на правительственном уровне принимаются решения, цель которых – способствовать интеграции беженцев в местную этносреду. Так, в сентябре 2015-го года правительенная коалиция одобрила поправки к законодательству, согласно которым размещенным здесь беженцам нужно будет посещать учебные заведения с латышским языком обучения. Это требование будет касаться также учебных курсов и детских садов.

По вопросу интеграции беженцев авторитетно высказалась Лиесма Осе, эксперт по билингвальному образованию, руководитель Латвийского фонда общинных инициатив [см. Интернет-ресурс: <http://rus.delfi.lv/>... 29.09.2015]. Например, задаваясь вопросом, как можно оценить решение правительства обучать детей беженцев в латышских школах и детских садах, Лиесма Осе находит, что в таком регулировании нет необходимости, и приводит свою аргументацию. Главное, по мнению Осе, это школьная среда, куда попадает ребёнок, поскольку дети-беженцы, прибывшие из регионов военных конфликтов, пережили страдания и ещё долгое

время могут испытывать последствия стресса. Большее значение имеет психосоциальная поддержка, которую в школе можно получить от социального педагога, психолога или социального работника. Исходя из этого, Осе предполагает, что «наиболее дружелюбной средой для приезжих детей являются школы, которые осуществляют программы образования национальных меньшинств, поскольку в них разнообразие культур является ежедневной составляющей и нормой»; далее эксперт по билингвальному образованию подчеркнула, что «во всех школах Латвии, независимо от языка обучения, соблюдаются единые государственные стандарты образования» [Интернет-ресурс: <http://rus.delfi.lv...> 29.09.2015]. С 2000 года Латвийское государство произвело существенные вложения в развитие билингвальных школ, и сейчас, считает Осе, настало время использовать эти достижения.

Существует мнение, что интеграцию субъекта в иную этносреду можно свести к простой формуле: интеграция = уплата налогов + соблюдение законов. Однако так ли всё просто? Интеграция не означает жить рядом, интеграция означает жить вместе. Реализуя программу интеграции, следует продолжать искать и совершенствовать новые пути решения коммуникативных вопросов для переселенцев – мигрантов или беженцев. С учётом мнения специалиста Л. Тайванса, не исключено, что часть из прибывающих в Латвию представителей из третьих стран действительно захотят, помимо латышского, изучать русский язык, знание которого может даже способствовать их интеграции в европейскую мультикультурную среду.

В качестве одного из вариантов освоения языка на пути к интеграции может послужить Интернет-ресурс – портал «Sazitas tilts». Он постоянно пополняется новыми материалами и рассчитан на тех, кто хочет освоить латышский язык. Здесь же можно найти терминологические словари с коротким поясняющим комментарием для различных учебных дисциплин (истории, географии, биологии, химии, физики и математики). Это даёт возможность постичь значение термина и грамотно им пользоваться. Перевод терминов осуществлён на английском, немецком, французском и русском языках. Также тут даются методические указания для преподавателей, которые работают с представителями третьих стран [31.07.2015. <http://www.sazinastilts.lv>]. Однако при обучении языку необходимо учитывать национально-культурную специфику слова, которая в словарях по переводу обычно не отражается. Задача преподавателя – приблизить обучаемого к постижению значения слова в национально-культурном аспекте, что в дальнейшем позволит вливаться в новую социо-этносреду менее болезненно и с большим пониманием особенностей окружающего мира. Ведь даже в родственных языках (какими, например, являются балтийские и славянские) встречаются проблемы с передачей достоверного содержания даже несложного текста, если переводить буквально.

Приведём некоторые примеры перевода с русского на латышский для сравнения, когда дословная передача содержания не отражает тех или иных нюансов. Существительные девушка (*noēt*) и девочка (*noēt*) – *teitene* (*dzied*) переводятся одинаково, независимо от того, идёт ли речь о юном создании или совсем о малышке. Приветственное обращение к даме (добрый день,) госпожа – (*labdien,*) *kundze*

переводятся одинаково. Но в латышском существует также наименование юной дамы (*labdien,*) *jaunkundze* – (добрый день,) молодая госпожа (дословно), которое ранее перевели бы как *барышня*. Союзы, придающие различные смысловые оттенки предложению, *а* и *но* – *bet* переводятся одинаково: *Янис поёт, а Петерис работает / Jānis dzied, bet Pēteris strādā;* он обещал, *но* не выполнил обещания / *viņš solīja, bet neizpildīja solījumus.* Подобных этим примеров можно привести большое количество, недаром работа переводчика никогда не считалась лёгкой.

Предложенные выше иллюстрации лишь подтверждают, что успешное интегрирование индивидуума в новую, отличную от своей социо-этносреду предполагает, помимо освоения языка, постижение особенностей коммуникации и норм общения, сформировавшихся у того или иного народа как важных составляющих его духовной этнокультуры (включающей также традиции, верования, ритуалы и т.д.). В свою очередь, духовная культура отдельно взятого этносоциума отражает специфику восприятия им окружающей действительности и образ его мышления. Непростые вопросы взаимоотношения языка и культуры предполагают обращение к до сих не утратившей своей актуальности гипотезе лингвистической относительности, связанной с именами Э. Сепира и Б. Л. Уорфа. Согласно гипотезе Сепира-Уорфа, характер познания субъектом действительности зависит от языка, на котором он мыслит. Б. Л. Уорф приписывает языку функцию упорядочения по отношению к хаосу явлений окружающей действительности и свойство создавать стройную картину мира, иную для каждого языка. Следует также отметить, что существуют различные варианты трактовки гипотезы с позиций возможностей максимально точного и достоверного перевода с одного языка на другой, поскольку каждое слово языка является носителем национально-культурного компонента. Согласно же лингвистическим представлениям, национально-культурный компонент значения слова – это его экстравербальное содержание [Белянин 2008: 151–152].

Чрезвычайно важно уделять повышенное внимание составлению такого рода заданий для переселенцев, выполнение которых предполагает не просто механическое запоминание новых слов, но и формирование представлений (образов/фреймов), соответствующих реалиям нового мира. И здесь существуют различные возможности усвоения и закрепления знаний с учётом национально-культурной специфики слова. В качестве возможных приведём задания (см. ниже) для самостоятельной работы со словарём, нацеленной на формирование ассоциативных полей, приближенных к ассоциативным полям представителей новой для мигранта этносреды, например, в прибалтийских странах. Ассоциации, к примеру, могут быть по признаку – *какой(ая)?* и по действию – *что делает?*

Содержание первого задания: предложить привести слова на родном языке, наиболее подходящие для описания мужчины (можно уточнить, например, отца, мужа, брата) или женщины (можно уточнить, например, матери, жены, сестры), и перевести их с помощью словаря. Затем предложить учащимся составить подобную характеристику других объектов (дом, школа, магазин, город и т. д.).

Содержание второго задания: предложить перевести прилагательные и глаголы/глагольные словосочетания, составленные преподавателем с какой-то опре-

делённой установкой. Затем можно распределить их по группам-характеристикам (положительная – отрицательная – нейтральная). Например:

Женщина – какая? – красивая, нежная, способная, умная, интеллигентная, заботливая, порядочная, хозяйственная, главная, строптивая, скромная, приветливая, кокетливая, озорная, болтливая, весёлая, улыбчивая, романтическая, серьёзная, обидчивая, властная, гордая, наивная, спортивная, изящная, ответственная и т. д.

Женщина – что делает? – работает, думает, путешествует, танцует, убирает, моет, воспитывает, поёт, смеётся, занимается спортом, болтает, спирает, красится, молчит, загорает, готовит, рисует, читает, возражает, играет (на музыкальном инструменте), спорит, доказывает, плавает (в бассейне), кокетничает, молится, командует, распоряжается, наряжается, гуляет, преподаёт, руководит, управляет, ездит (верхом), встречается и т. д.

Мужчина – какой? – внимательный, добрый, спокойный, уравновешенный, медлительный, молчаливый, терпеливый, знающий, работающий, интеллектуальный, мнительный, жизнерадостный и т. д.

Затем можно предложить составить предложения с этими словами, что не только расширит словарный запас обучаемых, но и поможет приблизить их к пониманию образов и стереотипов, присущих местному населению. При этом не исключено, что могут появиться определённые трудности, связанные как с восприятием, так и с разъяснением нового материала, лакуны и т. д.

Заключение. В результате расширения Евросоюза и миграции в ЕС жителей из других стран, мультилингвальная проблема достигла своего нового измерения: современная ситуация требует разработки новых языковых стратегий. Мультилингвизм является частью образовательной политики Евросоюза. Это предполагает поддержку в плане обучения языкам, а также сохранение лингвистического разнообразия в обществе.

Современную языковую ситуацию в Латвии с известной долей условности можно обозначить как мультилингвальную, поскольку на её территории проживают люди разных национальностей, которые в быту разговаривают на своём родном языке. Языками бытового общения в Латвии являются украинский, белорусский, польский, литовский, цыганский, немецкий, эстонский, еврейский (идиш) и некоторые другие. Однако в сфере бизнеса, политики, науки и культуры общение происходит, в основном, на трёх языках – латышском, русском и английском, таким образом, обнаруживается факт наглядно сложившегося трёхъязычия – по крайней мере, среди большинства представителей молодёжи и людей среднего поколения. В пользу этой ситуации следует заметить, что человек, владеющий несколькими языками, в состоянии интерпретировать окружающую действительность сквозь призму нескольких культур. Это, несомненно, обогащает и расширяет его мировоззрение, способствуя большей объективности восприятия происходящего вокруг и развитию толерантности, лояльности и терпимости – качеств, столь необходимых в мультикультурной среде.

ЛИТЕРАТУРА

Белянин, В. П. *Психолингвистика*. – Москва: Флинта: Московский психолого-социальный институт, 2008. 232 с.

Диманте, И. В. Языковая ситуация в Латвии. In: *Valoda – 2006. Valoda dažādu kultūru kontekstā. Zinātnisko rakstu krājums XYI*. – Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”. 2006, 243.–249. lpp.

Смирнова, О. А. Европейский мультилингвизм. В кн.: *Иностранные языки в школе № 3*, 2007, с. 94–100.

Интернет-ресурс от 03.07. 2015. <http://rus.delfi.lv/news/daily/latvia/vostokoved-leon-tajvans-bezhency-ne-vyuchat-latyshskij-dazhe-esli-ego-budut-skarmlivat-cherez-trubochku.d?id=46169243&page=5#ixzz3ij7WEpHA>

Интернет-ресурс от 31. 07. 2015. <http://www.sazinastilts.lv>.

Интернет-ресурс от 29.09. 2015. <http://rus.delfi.lv/news/daily/latvia/4-prichiny-pochemu-integraciya-bezhencev-mozhet-pojti-ne-tak-kak-nado.d?id=46520541&page=3>

Larisa ILJINSKA, Oksana IVANOVA, Zane SENKO
(Riga Technical University)

Mosaic of Multimodal Texts

Summary

Mosaic of Multimodal Texts

The development of digital media has changed the means of constructing and conveying meaning, which results in increasing the degree of multimodality of contemporary texts. Verbal mode is no longer the only mode of communication as the application of visual mode has become extremely popular and widespread. Different strategies should be used for the communication of unlike types of modes because, in order to decode information communicated by other than verbal modes, readers should possess not only cognitive, semantic, and pragmatic, but also semiotic competence. Two modes in combination are analysed in the present article in order to describe intersemiotic resources used for mental image creation in the contemporary text. The adequate interpretation of meanings gained as a result of the interaction between verbal and visual modes makes the communication successful and effective.

Key words: *contemporary text, meaning representation, multimodality, intersemiotic meaning, text-image relations*

Kopsavilkums

Multimodālo tekstu mozaīka

Digitālo plašsaziņas līdzekļu attīstība ir izmainījusi nozīmes veidošanas un pārneses veidus, kas veicina aizvien pieaugošu mūsdienu tekstu multimodalitātes pakāpi. Verbālās izteiksmes veids nav vairs vienīgais saziņas veids, jo vizuālā izteiksmes veida izmantošana ir kļuvusi ļoti populāra un plaši izplatīta. Atšķirigu izteiksmes veidu saziņai jāizmanto dažādas stratēģijas, jo, lai dekodētu informāciju, kas tiek nodota ar neverbālu izteiksmes veidu palīdzību, lasītājam jāapgūst ne tikai kognitīvā, semantiskā un pragmatiskā, bet arī semiotiskā kompetence. Rakstā tiek analizēti divi izteiksmes veidi, mijiedarbojoties vienam ar otru, lai raksturotu intersemiotiskus resursus, kas tiek izmantoti mentālu attēlu izveidei mūsdienu tekstos. Atbilstošā nozīmes interpretācija, kas rodas verbālo un vizuālo izteiksmes veidu mijiedarbības rezultātā, padara saziņas procesu par veiksni un efektīvu.

Atslēgas vārdi: *mūsdienu teksts, nozīmes atveide, multimodalitāte, intersemiotiskā nozīmē, teksta-attēla mijiedarbība*

*

Introduction

The development of digital media has changed the modes of constructing and conveying new meanings that results in increasing the degree of multimodality of contemporary texts. It became more and more widespread to transfer information by different channels of communication, thus requiring a reader to decode additional information communicated not only by verbal but also by visual and other symbolic modes. For example, Horst Ruthrof (1997) argues that new meanings are often obtained from the interaction of at least two sign systems. According to Lilie Chouliaraki [2004]:

154], a multimodal text “articulates language and visuality” and demands inter- and extra-context analyses. In the theory of multimodality, the extra-textual context is defined by Gunther Kress and Theo van Leeuwen [2001: 20] as a socio-cultural domain, i.e. social conventions and the context of culture are of great importance for the decoding of new meanings. The authors also underline the importance of visual communication in the modern world [Kress and van Leeuwen 1996: 16]. Among various semiotic resources, visualisation has received increasing attention in recent years as a major resource for meaning creation. Rudolf Arnheim [1969: 14] claims that “visual perception is visual thinking”.

Terry Royce (1999) maintains that different meaning-making resources are used together to create intersemiotic meanings. The scholar argues that the interaction of different modes creates new meanings, which surpass the addition of different partial modes. The combination of these modes is important for effective communication. Some meanings are specific to some particular modes, i.e. each mode has its specific potentials or limitations. Language may be considered a part of a multimodal ensemble, in which each mode performs a different communicative function, and meaning in a particular situation is composed through selection and configuration of modes [cf. Jewitt 2009].

The present article investigates from a multimodal point of view the conveying of additional meanings by means of the interaction between verbal and visual modes in contemporary texts. Thus, two modes in combination are analysed in order to describe intersemiotic resources used for mental image creation.

Intersemiotic mental images: verbal and visual

Along with media development, new ways of making meaning within multimodal texts have appeared. Meaning in such a type of texts is created by mental images through different semiotic systems, i.e. written language modes are accompanied by visual and symbolic representation modes [cf. Kress 2010]. For example, visual images on the basis of allusions to famous works of art are created as mental images. Their interpretation depends on the imagination and background knowledge of a reader.

Visual images in multimodal texts, according to Gunther Kress and Theo van Leeuwen (1996), are of two types: narrative and conceptual. The former refers to action or reaction. The latter refers to images that organise the participants into categories.

The meanings created by visual images are divided into representational, interactive, and compositional. The first one, representational meaning, relates to the subjects, events, or circumstances. The second type of meaning conveyed by images is the interactive meaning and it refers to the relationship between the participants of communication. The third type of meaning, the compositional, refers to the information values transferred by the image [cf. Meurer and Machado 2010].

To decode information communicated by intersemiotic mental images, a reader should possess the coding and decoding competence, the cognitive competence (which includes perception, dreaming, imagination, narrative conception; it also provides a deep insight into the way humans think), the semiotic competence (different systems of signs), the semantic competence (the ability to comprehend meaning), the pragmatic competence (the context of a situation), the critical competence and the background

knowledge. Thus, the decoding of the mosaic of multimodal texts requires readers to become more educated, active, capable of using different interpretive strategies in order to construct or comprehend additional, often implicit, meanings. The interdisciplinary analysis of multimodal texts allows for studying how basic human mental operations are used in contemporary texts to achieve a variety of effects. The process of interpretation of multimodal texts is also useful for computational approaches that model language.

Verbal and non-verbal (visual) signs

Visual mental images can allude to personages, things, or events explicitly or implicitly, thus extending the meaning of a text by adding new meanings, shades of meanings, or connotations. To communicate the intended information in the most expressive way, visual images interact with verbal multimodal texts by illustrating or contrasting. Appealing to the background knowledge and the life experience of readers, they increase aesthetic perception, creative imagination, and evoke a great number of visual associations.

This phenomenon was defined by Roman Jakobson [1988: 261] as “transmutation of signs and interpretation of verbal signs by means of signs of non-verbal sign systems”. Despite its theoretical relevance, the phenomenon is waiting for further research in terms of conceptual modelling on the level of image-text, especially from a semiotic perspective. It may also be determined as translating from one semiotic code to another, where translation equals interpretation (intralingual, interlingual, intersemiotic).

The contemporary usage of the term “sign” is associated with the Swiss linguist Ferdinand de Saussure and the American philosopher Charles Sanders Peirce. According to Ferdinand de Saussure [1983 (1916)], a verbal sign is a relation between a sound and a mentally constituted concept. He recognised that the theory of signs was more general than the theory of language and suggested that the theory of language should be thought of as part of a more general theory of signs. Not all signs are linguistic, and interest in the connection between literature and painting, these two highly creative human activities, undoubtedly involves the interest in the different nature of signs, i.e. different types of languages used by writers and painters for transmitting artistic information.

According to Charles Sanders Peirce (1931–1958), signs can take any form (words, sounds, images), but these signs must have meanings. For example, the importance of semiotics for the study of colour is determined by its ability to mediate the link between the reality of physical world and its construction shaped by culture. Colours create a chain of references within a given situation or culture. Artists are aware that colour and form, their polar contrasts of light and dark constitute a language of effects. Writers, in turn, aim at extending meanings from the restricted focus of verbal signs to visual signs to create mental images based on imagination.

The relationship of literature with visual arts in respect to differences, common features, and the interaction between the verbal and visual signs is studied by semiotics. The phenomenon of intersemiotic thinking represents a special creative domain, which involves new methods of text interpretation and new forms of sign manipulation. Thus, semiotics of communication analyses the verbal and non-verbal codes used to

transfer information. It includes the study of signs, semiosis, analogy, signification, and symbolism.

The intersemiotic approach often adds new information to the context, it actually changes the context. Dan Sperber and Deirdre Wilson [1995: 44] maintain that establishing a conceptual model for communication “the author takes into account the context of the communication, and the mutual cognitive environment between the author and the reader”. Thus, a reader must add the missing details that are not explicitly communicated in order to complete a mosaic of multimodal texts.

Interrelation of two semiotic systems: literature and painting

There is an infinite variety of ways in which literature and painting can influence each other. As mentioned above, each system of signs due to its nature has certain limitations. In search of new meanings, the aim of writers is (to the extent possible) to overcome these limitations by joining possibilities of different modes, different sign systems. The semiotic approach to literature widens the focus of various visual effects in literary texts. Information created by another non-verbal sign system is encoded in literary texts by special stylistic devices that contribute to the aesthetic effect of novels. As an example, the literary texts of the English writers of the twentieth century (John Galsworthy, William Somerset Maugham, John Cary, and Aldous Huxley) have been selected. They described characters or landscapes using art terminology, and especially proper names of famous artists and titles of famous paintings to create additional connotations on the associative level.

This type of allusive mental images based on metaphor or metonymy may create positive and negative associations simultaneously as in the story “The Gioconda Smile” by Aldous Huxley. The title of the story points to one of the greatest riddles in the history of art, as the “Gioconda” by Leonardo da Vinci has multiple meanings for interpretation and is one of the most mysterious pictures in the world. The story of Aldous Huxley is an example of a link between two works of art separated by over four hundred years. The image of Gioconda may be interpreted as positive or unexpectedly negative as in the actual detective story by Aldous Huxley. The contextual analysis of a text should be performed for defining and decoding of linguistic means used for the verbal representation of visual mental images in the story. Aldous Huxley makes use of art terms in his work creatively, freely deriving and combining terms with non-terms, forming new expressions, colourful epithets and metaphors (“to live according to Leonardo standard”, “Gioconda business”, “its Gioconda tricks”, etc.). These stylistic devices illustrate the ambiguous character of the main personage Miss Spence and underline the contrast between the plot of the story and the picture. The contrast appears as a result of interaction between the inter-textual negative characteristics of the main personage and the extra-textual positive associations with the picture existing in the consciousness of a reader.

The names of famous artists and the images (Leda by Leonardo, Rubens' Venus, Eva by Grannah) depicted in their paintings are often included in the description of the appearance and characters of personages in literature. The colour images in this case are expressed explicitly or implicitly and based on allusive associations with the creative work of famous artists, for example:

- (1) “With her large brown eyes, thin ascetic face, her pale skin and broad forehead, she might have stepped out of a picture of Burne-Jones” [Maugham 1991 (1915): 126].

It should be taken into account that the created connotations may be positive, fascinating, attractive, and even express the “spirit of universal beauty”:

- (2) “He looked round at her, and it seemed to his adoring eyes that more than a woman was sitting there. The spirit of universal beauty, deep, mysterious, which the old painters, Titian, Giorgione, Botticelli, had known how to capture and transfer to the faces of their women – this flying beauty seemed to him imprinted on her brow, her hair, her lips, and her eyes” [Galsworthy 2006 (1921): 214].

Connotations may also be negative, even ironic as in the following examples:

- (3) “Photograph of Sara in her wedding dress... A Rubens Venus in a parcel” [Cary 1984 (1944): 33].
- (4) “A new winner was being congratulated. She was atrociously stubby and fat. The last one, long and harmoniously, continuously curved from knee to breast, had been an Eve by Grannah, but this, this one was bad Rubens” [Huxley 2004 (1921): 213].

In literature, all visual images are based on mental constructions and depend on the aesthetic and interpretive abilities of a reader. These images challenge readers as they are created by multiple sign system interaction to convey additional meanings. The impression can be strong for a reader if s/he can imagine the picture of Grannah and not in general, but just the image of Eve by the artist in contrast to “stubby and fat” images of “bad Rubens”. In this case, the question is whether Rubens is really “bad”, or it is a stylistic device used to achieve a contrasting effect. Visual perception is very personal; it varies from person to person and depends on the social, educational, and cultural level. The lack of background knowledge in the field of fine arts may result in misunderstanding and even in miscommunication.

The language of art is a cultural phenomenon, which transfers special artistic information that is organised and structured according to different but at the same time interrelated semiotic systems. Umberto Eco proposes that every cultural phenomenon may be studied as communication [Caesar 1999: 55]. Linguistic and cultural semiotics is a branch of communication theory that investigates sign systems and the modes of representation that humans use to convey feelings, thoughts, and ideas.

Conclusion

The analysis of multimodal texts allows for understanding how mental images are used in contemporary texts to achieve a variety of stylistic effects. The decoding of the mosaic of multimodal texts requires readers to become capable of using different interpretive strategies in order to construct or comprehend additional, often implicit, meanings. The verbal and visual modes complement each other when it is necessary to explain abstract or complicated concepts and to decode new information adequately.

To understand information transferred by verbal and visual modes, a reader should master methods and techniques studied by a rather new branch of semiotics – cognitive semiotics, i.e. to learn by experience, think, reason, find a new insight, and produce new meanings through communicating science and art.

The phenomenon of interpretation of verbal signs by means of non-verbal sign systems is waiting for further research in terms of conceptual modelling on the level of image-text, especially from a semiotic perspective.

LITERATURE

- Arnheim, R. *Visual Thinking*. – Berkeley, CA: University of California Press, 1969. 352 p.
- Caesar, M. Umberto Eco: Philosophy, Semiotics, and the Work of Fiction. – Oxford: Polity Press, 1999. 208 p.
- Cary, J. *The Horse's Mouth*. – New York: Amereon Ltd., 1984 (1944). 320 p.
- Chouliarakis, L. The Moral Spectator: Distant Suffering in Live Footage of September 11, 2001. In: P. Levine, and R. Scollon (Eds.). *Discourse & Technology: Multimodal Discourse Analysis*. – Washington, D.C.: Georgetown University Press, 2004, pp. 151–166.
- de Saussure, F. *Course in General Linguistics*. Translated by R. Harris. – London: Duckworth, 1983 (1916). 236 p.
- Galsworthy, J. *To Let*. – New York: Hard Press, 2006 (1921). 236 p.
- Huxley, A. *Crome Yellow*. – New York: Dover Publications, 2004 (1921). 176 p.
- Jakobson, R. The Metaphoric and Metonymic Poles. In: D. Lodge (Ed.). *Modern Criticism and Theory: A Reader*. – New York: Longman, 1988, pp. 57–61.
- Jewitt, C. An Introduction to Multimodality. In: C. Jewitt (Ed.). *The Routledge Handbook of Multimodal Analysis*. – London: Routledge, 2009, pp. 14–27.
- Kress, G. *Multimodality: A Social Semiotic Approach to Contemporary Communication*. – New York: Routledge, 2010. 212 p.
- Kress, G., van Leeuwen, T. *Multimodal Discourse: The Modes and Media of Contemporary Communication*. – London: Hodder Arnold, 2001. 152 p.
- Kress, G., van Leeuwen, T. *Reading Images: The Grammar of Visual Design*. – London: Routledge, 1996, 304 p.
- Maugham, W.S. *Of Human Bondage*. – New York: Bantam Classics, 1991 (1915). 736 p.
- Meurer, J. L., Machado, F. R. Context, Genre and Multimodality: An Analysis of an On-line News Article. In: *Nonada: Letras em Revista* 12, 2009, pp. 71–84.
- Peirce, C. S. *Collected Writings* (8 Vols.). C. Hartshorne, P. Weiss, and A. W. Burks (Eds.). – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1931–1958.
- Royce, T. *Visual-Verbal Intersemiotic Complementarity in the Economist Magazine*. Unpublished doctoral dissertation. University of Reading, England, 1999. Available: <http://www.isfla.org/Systemics/Print/Theeses/RoyceThesis/>
- Ruthrof, H. *Semantics and the Body: Meaning from Frege to the Postmodern*. – Toronto: University of Toronto Press, 1997. 368 p.
- Sperber, D., Wilson, D. *Relevance: Communication and Cognition*. 2nd edition. – Oxford: Blackwell, 1995. 279 p.

Игорь КОРОЛЁВ

(Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко)

Параметрическая модель национального кооперативного коммуникативного поведения

Summary

Parametric Model of National Cooperative Communicative Behavior

The present paper examines the phenomenon of cooperative communicative behavior. In particular, the definition of a national cooperative communicative behavior has been clarified, its terminological system has been characterized, and some methodological aspects and postulates have been highlighted in the study of the object. Based on the synthesis and analysis of the major scientific works on the stated issues, the article suggests a parametric model of cooperative communicative behavior, which will serve as a reference and conceptual framework for future research.

Key words: national noncommunicative cooperative behavior, parametric model, cooperative communicative situation

*

В эпоху глобализации, интенсификации межнациональных контактов возрастает интерес общества к этническим особенностям общения, к менталитету и национальным характерам народов. Существует множество фактов проявления лингвокультурной специфики в общении того или иного этноса, что обуславливает актуальность выявления и анализа как универсальных, так и идиоэтнических характеристик, присущих определенной коммуникативной культуре. Описание национального коммуникативного поведения (кооперативного, промежуточного, конфликтного) является неотъемлемой частью страноведения (регионоведения), поскольку объединяет проявление специфических фактов речевого этикета, национальных традиций общения и т.д. (А. Павловская).

В современных лингвистических исследованиях все больше внимания уделяется изучению верbalного и неверbalного поведения в коммуникации различных типов, в частности кооперативной, некооперативной (конфликтной) и промежуточной (Газизов 2011; Глушак 2009; Пономарёв 2007; Стернин 2015; Тер-Минасова 2007; Томаселло 2011 и др.). Все речевые характеристики и другие компоненты коммуникации способствуют её реализации (успешной или безуспешной). Общаясь, мы выбираем из существующих средств вербальной и невербальной коммуникации те, которые представляются нам наиболее удачными для реализации намерения в конкретной ситуации. Как отмечает А. А. Романов, можно вспомнить многочисленные труды по описанию различных речевых «постулатов», «максим», «правил», «импликатур», «заповедей» (Дж. Остин, Дж. Сёрль, Д. Вандерлих, П. Грайс, Дж. Лакоф, Дж. Лич, Р. Вагнер и др.), в которых постулируется идея о том, что *кооперативный базис общения* – это основа бесконфликтного, успешного диалогического взаимодействия, а нарушение кооперативности непре-

менно приводит к различным противоречиям между партнерами и конфликту [Романов 2006: 10].

По мнению Н. Ф. Пономарёва, прежде всего необходимо различать кооперативную и конфликтную коммуникацию. Если задача первой – формирование позитивного общественного мнения об адресанте и установление партнерских отношений с адресатом, то вторая направлена на противодействие в целом и разрушение взаимопонимания между коммуникантами [Пономарёв 2007: 31]. В случае одинаковых представлений интерактантов о коммуникативных целях друг друга или о взаимном распределении коммуникативных ролей, коммуникация реализуется как коопeração. Если же коммуниканты имеют разные цели или различное представление о распределении коммуникативных ролей (в частности, если они сознательно создают эту разницу), то конфликт между ними неизбежен, и стандартная коммуникативная ситуация обязательно станет конфликтной. Часто конфликтная ситуация общения вызывается несоответствием коммуникативных норм, принятых в рамках той или лингвокультуры.

Согласно утверждению И. В. Поповой, конфликтное и кооперативное общение, как правило, осуществляется в двучленном и многочленном диалогических циклах, в которых коммуниканты реализуют свои индивидуальные цели, стремясь достичь желаемого конечного результата общения. При этом понятие о совместном речевом действии имеется в обоих случаях. Только при кооперативном общении оно является общим действием, имеет семантическую характеристику (+ действие), а при конфликтном общении – (+ противодействие). Успешность характерна как для кооперативного, так и для конфликтного типов общения, но в каждом из них она имеет свои особенности [Попова 2001: 3]. Кооперативное общение возможно только тогда, когда адресант и адресат пользуются тем же кодом и между ними возникает общее знаковое контактное пространство. Потребность в уподоблении в отдельных случаях осознается интуитивно: взрослые, пытаясь найти «общий язык» с ребенком, нередко переходят на детский лепет, частично имитируя маленького собеседника.

Согласно американскому психологу и специалисту по изучению коммуникации и коопérationи М. Томаселло, кооперативная коммуникация, как и совместная деятельность, основана на общей базовой когнитивной структуре разделения на мерений [Томаселло 2011: 34]. Ученый предложил выделять *кооперативную модель* человеческого общения, в которой первыми формами межличностного общения были естественные, спонтанные, указательные и изобразительные (иконические) жесты (пантомимическая коммуникация) [Томаселло 2011: 34].

К. Ф. Седов выделяет три типа языковой личности в контексте ее коммуникативного поведения: – *кооперативный*, в котором доминирующей является установка на партнера по коммуникации; – *центрированный*, характеризующийся установкой говорящего на себя при игнорировании собеседника; – *конфликтный*, демонстрирующий установку против адресата, стремление самоутвердиться за его счет [Седов 2000: 6–12].

Кооперативный тип языковой личности, в свою очередь, по мнению К. Ф. Седова, представлен двумя подтипами: кооперативно-конформным, в котором коммуникант демонстрирует согласие с точкой зрения собеседника, даже

если не вполне разделяет ее; кооперативно-актуализаторским, где говорящий руководствуется стремлением поставить себя на место адресата, взглянуть на ситуацию его глазами [Седов 2000: 6–12]. Таким образом, языковые личности кооперативного типа, проявляющие уважение, толерантность, терпение к собеседнику, используя как конформные, так и актуализаторские тактики, способны реализовывать кооперативную стратегию в общении и представлять полноценное кооперативное коммуникативное поведение.

Полагаясь на определение коммуникативного поведения как «совокупности норм и традиций общения этноса» [Стернин 1989], представляем понятие *национального кооперативного коммуникативного поведения* следующим образом: совокупность норм и традиций кооперативного (неконфликтного) общения определенного этноса; типичное коммуникативное поведение, характеризующееся использованием как стандартных, так и специфических (не)вербальных средств, в котором коммуниканты имеют одинаковые представления о коммуникативных целях друг друга или о взаимном распределении коммуникативных ролей и между ними устанавливаются партнерские отношения.

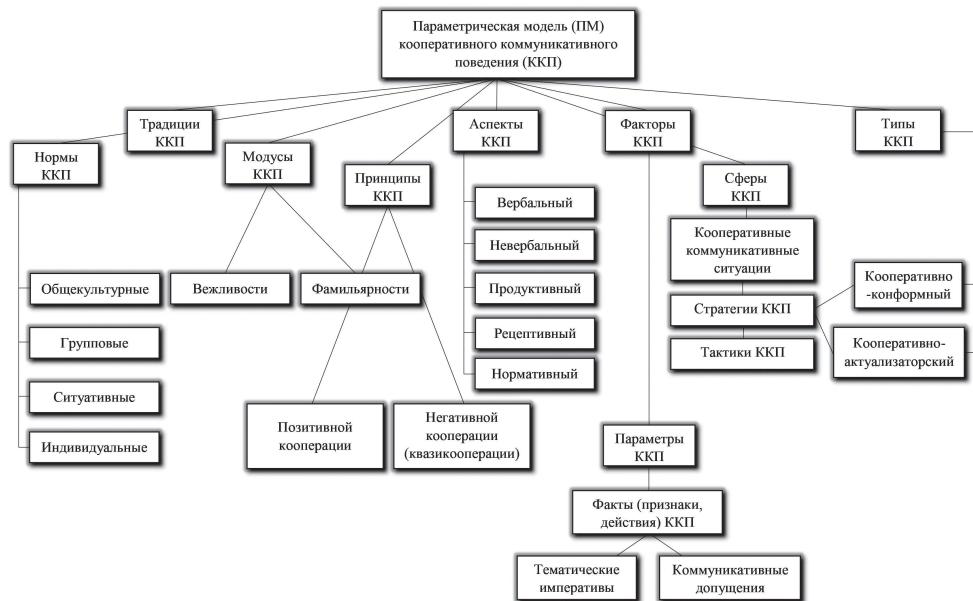
Участники кооперативной коммуникации прежде всего имеют общую цель, придерживаясь во время общения единого принципа кооперации [Грайс 1985]. Классической в этом контексте и принципиальной является теория «сохранения лица», авторы которой П. Браун та С. Левинсон, ссылаясь на теорию речевых максим Дж. Лича, дифференцируют вежливость на позитивную и негативную [Brown, Levinson 1987]. Т.В. Ларина предлагает модифицировать теорию «сохранения лица» Брауна-Левинсона в теорию «отдаления (дистанцирования) и сближения» [Ларина 2009].

Экстраполируя выделенные В.М. Глушаком типы модусов речевого поведения [Глушак 2009] на кооперативную коммуникацию, можем высказать предположение о том, что релевантными для нас являются модусы вежливости и фамильярности. В кооперативном коммуникативном поведении представлены ситуации общения (*знакомство, приветствие, совет, пожелание, благодарность/признательность, просьба, похвала, приглашение, извинение, прощание, согласие, сочувствие, признание в любви* и т. д.), основанные на реализации или достижении взаимопонимания между собеседниками, а также, как уже было отмечено, на общей базовой когнитивной структуре совместных намерений. Модус агрессивного речевого поведения соответственно не может отвечать требованиям как кооперации в целом, так и кооперативной коммуникации в частности.

Позитивный и негативный типы вежливости, коррелирующиеся с модусами вежливости и фамильярности кооперативного коммуникативного поведения, являются релевантными для принципов кооперации и квазикооперации, предусматрива определенную систему коммуникативных стратегий, направленных или на сближение с адресатом, или на отдаление от него [Газизов 2011: 13].

Коммуникативное поведение личности определяется ее коммуникативным сознанием. По определению И. А. Стернина, коммуникативное сознание – это «устойчивая совокупность мыслительных процессов, обеспечивающих коммуникативное поведение (нации, группы, личности) [Стернин 2003: 10]. Ученый предлагает три модели (ситуативную, аспектную и параметрическую) для анализа ком-

муникативного поведения, обеспечивающих комплексность и системность его описания, но имеющих разное назначение (см.: И.А. Стернин «Модели описания коммуникативного поведения») [Стернин 2000]. Основываясь на предложенных И. А. Стернином моделях описания национального коммуникативного поведения, мы сделали попытку сконструировать и представить параметрическую модель кооперативного коммуникативного поведения следующим образом (см. рис. 1).

Параметрическая модель предполагает системное, в основном, формализованное описание коммуникативного поведения на основе определенной, выбранной исследователем совокупности факторов, параметров и признаков, по которым может быть проанализировано коммуникативное поведение любого этноса. Именно в пределах параметрической модели выделяются коммуникативные факторы, параметры и признаки. Основой описания являются коммуникативные признаки (действия, факты), выделенные эмпирически из фактического сравнительного материала. Эти признаки должны быть систематизированы, обобщены в параметры, а параметры – в факторы. Таким образом, исследователь должен получить обобщенную модель коммуникативного поведения этноса, построенную иерархически. Выявление факторов и параметров описания национального коммуникативного поведения – важная и сложная исследовательская задача, требующая соблюдения четких принципов комплексной методики анализа.

Таким образом, описание коммуникативного поведения этноса по параметрической модели предусматривает, прежде всего, целостную характеристику релевантных черт коммуникативного поведения исследуемой лингвокультурной общности в сопоставлении с другой. Коммуникативные признаки (вербальные и

невербальные) должны рассматриваться непосредственно в пределах соответствующих параметров, поскольку их функции в рамках определенных коммуникативных параметров совпадают (см. подробнее работу под редакцией И. А. Стернина «Американское коммуникативное поведение», в которой применена параметрическая модель для сопоставления русского и американского коммуникативного поведения) [Американское 2001]. Согласимся с ученым в том, что параметрическая модель является теоретической базой для описания национального коммуникативного поведения, а ситуативно-тематическая и аспектная модели представляют эмпирический материал для обобщения, который в свою очередь используется при параметрическом описании. Таким образом, все три модели не исключают, а предполагают и дополняют друг друга [Стернин 2000: 22].

В перспективе наших исследований планируем рассмотреть все составляющие параметрической модели кооперативного коммуникативного поведения украинцев, русских и литовцев.

ЛИТЕРАТУРА

- Американское коммуникативное поведение /* Под ред. И. А. Стернина, М. А. Стерниной. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 2001. 167 с.
- Газизов, Р. А. *Коммуникативная категория вежливости в немецкой лингвокультуре:* автореф. диссертации ... доктора филол. наук. – Уфа, 2011. 44 с.
- Глушак, В. М. *Лингвопрагматический аспект речевого поведения коммуникантов в ситуациях повседневного общения (на материале немецкого языка):* автореф. диссертации ... доктора филол. наук. – Москва, 2009. 48 с.
- Грайс, Г. Логика и речевое общение. В кн.: *Новое в зарубежной лингвистике.* 1985. Вып. 21, с. 217–237.
- Корольов, І. Р. Когнітивно-комунікативна категорія кооперацівності в міжособистісному спілкуванні. В кн.: *Studio Linguistica:* збірник наук. пр. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. Вип. 8, с. 369–375.
- Ларина, Т. В. *Категория вежливости и стиль коммуникации. Сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций.* – Москва: Рукописные памятники Древней Руси, 2009. 507 с.
- Павловская, А. В. *Особенности национального характера итальянцев, англичан, немцев, норвежцев и финнов, американцев, исландцев.* – Москва: МГУ им. М. В. Ломоносова, 2007. 172 с.
- Пономарев, Н. Ф. *Информационная политика органа власти: пропаганда, антипрапаганда, контрпропаганда.* – Пермь: Изд-во Пермского гос. техн. ун-та, 2007. 185 с.
- Попова, И. В. *Технология обучения диалогу-обсуждению в неязыковом вузе (на материале английского языка):* диссертация ... канд. пед. наук. – Санкт-Петербург, 2001. 195 с.
- Попова, З. Д., Стернин, И. А. *Язык и национальная картина мира.* – Воронеж: Истоки, 2003. 60 с.
- Прохоров, Ю. Е. *Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении русскому языку иностранцев.* – Москва: КомКнига, 2006. 224 с.
- Романов, А. А. Верbalный конфликт в диалогической игре. В кн.: *Мирлингвистики и коммуникации: электронный научный журнал.* – Тверь: Тверская гос. сельскохозяйственная академия, 2006. №5. Т. 1, с. 7–20.

- Седов, К. Ф. Типы языковых личностей по способности к кооперации в речевом поведении. В кн.: *Проблемы речевой коммуникации: межвузовский сборник науч. трудов.* – Саратов: Колледж, 2000, с. 6–12.
- Стернин, И. А. *О понятии коммуникативного поведения.* In: *Kommunikativ-funktionale Sprachbetrachtung.* – Halle, 1989, S. 279–282.
- Стернин, И. А. *Модели описания коммуникативного поведения.* – Воронеж: Гарант, 2015, 52 с.
- Стернин, И. А., Ларина Т. В., Стернина М. А. *Очерк английского коммуникативного поведения.* – Воронеж: Истоки, 2003. 185 с.
- Тер-Минасова, С. Г. *Война и мир языков и культур: вопросы теории и практики межъязыковой и межкультурной коммуникации.* – Москва: ACT: Астрель; Хранитель, 2007. 286 с.
- Томаселло, М. *Истоки человеческого общения.* – Москва: Языки славянских культур, 2011. 323 с.
- Brown, P. *Politeness: Some universals in language usage.* – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. 358 p.

Solveiga LIEPA, Zaiga IKERE
(Daugavpils Universitāte)

Multimodal Metaphors in Printed Advertisements: A Case Study

Summary

Multimodal Metaphors in Printed Advertisements: A Case Study

The development of Conceptual Metaphor Theory (CMT) in the 1980s has led to a wide research into metaphor by highlighting the centrality of metaphor to human cognition. Whereas the pioneering study carried out by Charles Forceville (1996, 2007, 2008, and 2009) marks the shift of trend towards multimodality in the framework of conceptual metaphor research, which until recently has been restricted to the exploration of conceptual metaphor as reflected in its linguistic expressions paying little attention to its non-verbal manifestations. Within the cognitive framework and taking studies of multimodal metaphor into consideration, the present paper intends to focus on the analysis of printed advertisements (both in English and Latvian) that instantiate multimodal metaphor, public service advertisements in particular, giving a brief insight into the use of multimodal metaphor in advertising and its significant role.

Key words: *Conceptual Metaphor Theory (CMT), public service advertisement, multimodal metaphor*

Kopsavilkums

Multimodālās metaforas drukātajā reklāmā: piemēru analīze

Konceptuālās metaforas teorijas attīstība 20. gadsimta 80. gados kļuva par pamatu virknei pētījumu par metaforu, izceļot metaforas centrālo lomu cilvēku domāšanas procesā. Savukārt Čārlza Forsvila (Charles Forceville) pētījumi (1996, 2007, 2008, un 2009) novatoriskais pētījums iezīmē jaunu tendenci konceptuālās metaforas pētījumu ietvaros, kas līdz šim tradicionāli ir pievērsušies konceptuālo metaforu izpētei to lingvistiskajā izteiksmē, maz uzmanības veltot metaforu neverbālajām izpausmēm. Kognitīvās lingvistikas ietvaros un, nēmot vērā multimodālās metaforas pētījumus, dotais raksts sniedz drukāto reklāmas sludinājumu (angļu un latviešu valodā), kas satur multimodālās metaforas, analīzi, dodot īsu ieskatu multimodālās metaforas lietojumā un tās lomas nozīmīgumā drukātajā reklāmā.

Atslēgvārdi: *konceptuālās metaforas teorija, sabiedrisko pakalpojumu reklāma, multimodālā metafora*

*

The development of Conceptual Metaphor Theory (CMT) in the 1980s, since the publications of George Lakoff and Mark Johnson's *Metaphors We Live By* (1980) and the volume *Metaphor and Thought* (1979) edited by Andrew Ortony, has led to a growing interest and a wide research into metaphor by highlighting the centrality of metaphor to human cognition. Lakoff states that "*metaphor is not just a matter of language, but of thought and reason*" [Lakoff 1993: 208]. Within this theory, scholars [e.g. Lakoff and Johnson 1980; Lakoff and Turner 1989; Gibbs 1994; Kövecses 1986, 2000, 2002, 2005, etc.] view metaphor as a way of "*understanding and experiencing*

one kind of thing in terms of another" [Lakoff and Johnson 1980: 5], which is different from the traditional idea that metaphor is simply a kind of rhetoric. Thus, "*a metaphor is a conceptual mapping between two domains*" [Croft, Cruse 2004: 196]: the target domain and the source domain respectively. Lakoff and Johnson use the formula TARGET DOMAIN IS SOURCE DOMAIN to describe the metaphorical link between the domains (Ibid). Consequently, as stated by Lakoff (1980), verbal metaphors are no more and no less than surface manifestations of metaphorical thinking, i.e., a metaphor is "*fundamentally conceptual, not linguistic, in nature*" [Ibid: 244].

Cognitive scholars have conventionally restricted their studies to the exploration of conceptual metaphor as reflected in its linguistic expressions paying little attention to its non-verbal manifestations. However, if the assumption that metaphors pervade human thought is taken into account, conceptual metaphor should be encoded not just in language, but also in other forms of communication as we access information through five different senses, i.e., sight, hearing, taste, olfactory, and touch. Thereby, it can be argued that conceptual metaphors do not only manifest themselves verbally, but also occur non-verbally and multi-modally [Alousque 2014: 155]. Moreover, Charles Forceville (2009) claims that metaphor pervades in non-verbal categories and governs how we think and act. Thus, the pioneering study carried out by Forceville (1996, 2007, 2008, and 2009) marks the shift of trend towards multimodality in the framework of conceptual metaphor research. The scholar's multimodal metaphor study derives from the discussion in Forceville (1996) *Pictorial Metaphor in Advertising* about visual or pictorial metaphors, i.e., metaphors represented only in pictorial mode without mixing with other modes like words or sounds. Forceville and other scholars [Carroll, 1994; Cienki and Müller 2008; Kennedy 2008; Zbikowski 2008; Koller 2009; El Refaei 2009; Eggerstsson 2009; Urios-Aparisi 2009, etc.] put the research of conceptual metaphor onto the stage of other non-verbal categories. They examine the presence of multimodal metaphor, i.e., metaphor occurring in diverse modes, focusing on combinations of visual, language, gesture, sound, and music by investigating discourses including political cartoons, films, oral communication, comics, music and sound, and advertising. Hence, Forceville [Ibid: 24] defines multimodal metaphors as "*metaphors whose target and source are each represented exclusively or predominantly in different modes*". In her turn, Koller [2009: 46] claims that "*multimodal metaphor is constituted by mapping, or blending, of domains from different modes*". According to Forceville (2009), modes in the investigation of multimodal metaphor are as follows: pictorial sign, written signs, spoken signs, gestures, sounds, music, smells, tastes, and touch.

Advertising, being a type of multimodal discourse that is persuasive *par excellence* and where overall meaning of multimodal metaphor is construed through diverse modes, e.g. written language, spoken language, visual signs, sounds and smells, has been the subject of studies in recent years [Forceville 1996, 2007, 2008, 2009; Koller 2009; Caballero 2009; Urios-Aparisi 2009; Yu 2009; Alousque 2014, Yang 2015, etc.]. In addition, metaphor is a very productive tool for advertising inasmuch as it engages audiences in intended activities and works successfully as an advertising strategy contributing to the communicative function of the advertising discourse. Metaphor plays a persuasive role. Koller [2009: 49] asserts that "*multimodal metaphor is a tool to meet*

the persuasive function of advertising in that it requires the addressee to construct a meaningful reading by processing verbal and visual elements together”. Alongside its persuasive role, metaphor in advertising discourse is aimed at attracting and retaining consumers’ attention. Moreover, it helps to get across the intended message thus ensuring the transmittance of abstract concepts by bringing into play diverse modes.

Within the cognitive framework and taking studies of multimodal metaphor into consideration, the present paper intends to focus on the analysis of printed advertisements that instantiate multimodal metaphors, public service advertisements in particular.

Public service advertisement (PSA) is a kind of advertisement that, unlike business commercials, is primarily designed to inform and educate rather than sell a product or service (<http://advertising.about.com/od/advertisingglossary>). The Federal Communications Commission (FCC) defines a PSA as “*any announcement for which no charge is made and which promotes programs, activities, or services of federal, state, or local governments or the programs, activities or services of non-profit organizations and other announcements regarded as serving community interests, excluding time signals, routine weather announcements and promotional announcements*” (<http://www.psaresearch.com/bib9830.html>). PSAs are messages with the objective of raising awareness, changing public attitudes and behaviour towards a social issue. In other words, PSAs are seeking to raise public awareness of social issues via mass media and encourage more people to get involved in creation and interpretation of advertisements. Permanent social campaigns are regularly organised to raise people’s awareness and change their way of thinking.

To illustrate how multimodal metaphor is employed in printed advertising, 10 public service advertisements (both in English and Latvian) have been excerpted on the basis of a kind of random sampling from diverse Internet sources, and analysed. A cognitive approach is used to analyse the metaphor and metonymy encoded, the modality, and the intended message of the advertisement [see also Alousque 2014], as shown in Table 1:

Table 1
Analysis of public service advertisements

<i>Cognitive analysis:</i>	Metaphor Metonymy
<i>Modality:</i>	Monomodal/Multimodal Representation of the source and target
<i>Pragmatic effect:</i>	Intended message

Example 1. Road users often forget about the importance of wearing seat belts since there is no tangible benefit to the action, unless one is involved in a car crash. In 2014 German automobile manufacturer “Porsche AG” released a campaign “*Buckle up – Safety on the roads*” (Figure 1b). In its turn, Road Traffic Safety Directorate (Latvia) created a new social campaign for buckling up called “*Dzīvības josta*” (“*Life Belt*”) (Figure 1a) in 2015. The campaigns aim at urging people to wear seat belts, especially in the rear seats, as non-use of seat belts is a contributing factor to the large amount of road deaths. As stated in the campaign “*Dzīvības josta*” (“*Life Belt*”),

wearing a seat belt not only saves one's life, but also prevents one from becoming a lethal weapon capable of killing others.

Figure 1a

Figure 1b

Both printed PSAs use the image of a seat belt which resembles electrocardiogram creating visual metonymic image SEAT BELT FOR ELECTROCARDIOGRAM. Since the seatbelt is not buckled up it features the break in life line and the straight line in the electrocardiogram indicates a person's death, thus, creating the metonymy-based multimodal metaphor SEAT BELT IS LIFE.

AD 1 (Figures 1a): "Dzīvības josta" ("Life Belt") (www.csdd.lv)

AD 2 (Figure 1b): "Buckle up – Safety on the roads" (<http://www.coloribus.com/adsarchive/radio/porsche-buckle-up-safety-on-the-roads-19649105/>)

Cognitive analysis:	Metonymy: SEAT BELT FOR ELECTROCARDIOGRAM Metonymy-based metaphor: SEAT BELT IS LIFE – Source: life – Target: seat belt
Modality:	Multimodal – Visual/verbal representation of the source – Visual/verbal representation of the target
Intended message:	Buckling up saves your life.

Example 2. The campaign "Buckle Up and Be There" (Figure 2a, 2b and 2c) released in 2015, instead of opting for conventional and commonly used scare tactics, demonstrates a positive reason to encourage people to wear a seat belt, for instance, to stay alive and be present for special moments in life. The three printed advertisements cover the examples of beautiful and emotional moments like daughter's graduation, marriage proposal, and a father supporting his son at a soccer match. The message of the PSAs is "*buckle up and stay together with your loved ones*".

The pairs in all three advertisements are placed against a seat belt with embraces resembling a seat belt clasp, illustrating that by wearing a seat belt you and your loved ones stay together.

AD 3, AD 4, AD 5 (Figure 2a, 2b, 2c): "Buckle Up and Be There" (<https://arrivealive.co.za/Arrive-Alive-Advertisements-2015>)

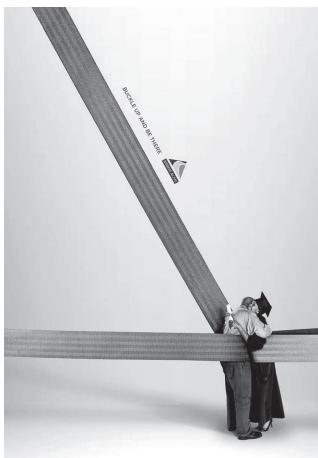

Figure 2a

Figure 2b

Figure 2c

Cognitive analysis: Metonymy: EMBRACE FOR SEAT BELT CLASP
Metonymy-based metaphor: SEAT BELT IS BEING TOGETHER
– Source: being together
– Target: seat belt

Modality: Multimodal
– Visual/verbal representation of the source
– Visual representation of the target

Intended message: By buckling up, you and your loved ones stay together

Example 3. In 2010, the Bangalore traffic police teamed up with the advertising agency, Mudra Group, India, to make the series of public service announcements warning people of the risk of talking on the phone while they are driving (Figure 3a, 3b, 3c).

A disturbing photography was used to shock people out of talking to their friends and families on the phone while they are driving. Men and women were shown grimacing as blood spurts out from their telephones, thus, enabling the construe of visual metonymic image BLOOD FOR DEATH, and, consequently, multimodal metonymy-based metaphor USING PHONE WHILE DRIVING IS DEATH.

Figure 3a

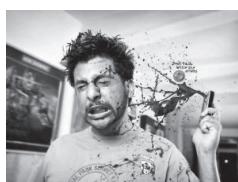

Figure 3b

Figure 3c

AD 6 (Figures 3): “Don’t talk while he drives.” (<http://streetanatomy.com/2010/05/02/talking-while-driving/>)

Cognitive analysis:	Metonymy: BLOOD FOR DEATH Metonymy-based metaphor: USING PHONE WHILE DRIVING IS DEATH – Source: death – Target: talking on the phone while driving
Modality:	Multimodal – Visual representation of the source – Visual/verbal representation of the target
Intended message:	Warn people about the risk of talking on the phone with people while they are driving

Example 4. In June 2012, just before Midsummer fest, within the framework of Road Traffic Safety Directorate’s (Latvia) campaign against drunk driving “No vadītāja līdz izvadītājam ir viena glāze” (“There is only one glass from a driver to an undertaker”) purchasers of alcoholic beverages at gas station STATOIL were reminded of the deadly consequences of driving drunk. The buyers received a special campaign card (Figure 4).

The ad depicts the visual solution of the campaign’s message “No vadītāja līdz izvadītājam” (“From a driver to an undertaker”): the words “vadītājs” (“driver”) and “izvadītājs” (“undertaker”), as well as the glass of a strong alcoholic drink and the ignition key drowned in it. The intended message of the ad symbolizes a human’s choice in a given situation: the wrong choice and action can change the destiny of many people – one alcoholic drink before driving a car can make the “driver” become “an undertaker”.

AD 7 (Figures 4): “Don’t drive drunk!” (www.csdd.lv)

Figure 4

Cognitive analysis:	Metonymy: IGNITION KEY FOR DRIVING; IGNITION KEY IN THE GLASS FOR DRIVING DRUNK Metonymy-based metaphor: DRIVING DRUNK IS DEATH – Source: death – Target: driving drunk
Modality:	Multimodal – Verbal representation of the source – Visual/verbal representation of the target
Intended message:	Driving drunk can have deadly consequences.

Example 5. Despite decades of warning many people continue to use tobacco products placing themselves at serious risk for disease and premature death. Thus, numerous anti-smoking campaigns are released on a regular basis.

Figure 5a

Figure 5b

The message in both ads is straightforward in showing the final consequences of continuing to smoke. The image of a gun loaded with cigarettes instead of bullets, as well as the verbal text enable the construction of the metaphor SMOKING IS DEATH.

AD 8 (Figure 5a): “*Smoking kills*” (<http://www.forbes.com/sites/steveolenski/2013/10/04/a-stop-smoking-campaign-perfect-for-halloween/#165ae564386f>)

AD 9 (Figure 5b): “*Lethal Weapon*” (<http://www.vitalinkweb.com/social-issues/>)

<i>Cognitive analysis:</i>	Metonymy: CIGARETTE FOR BULLET Metonymy-based metaphors: CIGARETTE IS DEADLY/ LETHAL WEAPON; SMOKING IS DEATH – Source: deadly/lethal weapon, death – Target: cigarette, smoking
----------------------------	--

<i>Modality:</i>	Multimodal – Visual/verbal representation of the source – Visual representation of the target
------------------	---

<i>Intended message:</i>	Smoking kills.
--------------------------	----------------

Example 6. Since their foundation, Greenpeace, the international environmental protection organization, has combined aggressive and hostile actions against polluters with highly imaginative ways to engage the public. Their PSAs have great production values and appeal to a visually oriented, hip culture, which is their primary audience.

Thus, in the ad presented in Figure 6, global warming is pictured as a hand-grenade made of ice that is melting: as soon as the safety lever melts up the fuse is ignited, and detonation occurs. The multimodal metaphor GLOBAL WARMING IS DEADLY/LETHAL WEAPON, construed by bringing into play two modes (visual and verbal modes respectively), get across the intended message of the ad that the humankind and every man has to act right now to prevent the danger.

Figure 6

AD 10 (Figure 6): “*Do something against global warming. Do it now.*” (www.surfrider.org.br)

<i>Cognitive analysis:</i>	Metaphors: GLOBAL WARMING IS HAND-GRENADE; GLOBAL WARMING IS DEADLY/LETHAL WEAPON – Source: hand-grenade, deadly/lethal weapon – Target: global warming
<i>Modality:</i>	Multimodal – Visual representation of the source – Verbal representation of the target
<i>Intended message:</i>	The humankind and every man has to act right now to prevent the danger of global warming.

The advertisements selected and analysed in the present article mainly fall into Forceville’s (1996, 2009) verbo-pictorial variety of multimodal metaphor. Forceville (1996) defines a verbo-pictorial metaphor as a metaphor whose source is visually represented and the target is verbally represented or vice versa. In his subsequent study (2009), a verbo-pictorial metaphor is a metaphor always encoded visually and occasionally in additional verbal form.

The metaphors instantiated in the advertisements considered in the article draw on the modes of written language and visuals in one of the following ways:

- both the source and the target are visually and verbally cued (Figure 1a, 1b);
- the source is rendered visually and verbally, whereas the target is represented visually (Figure 2a, 2b, and 2c; Figure 5a, 5b);
- the source is verbally rendered, and the target is visually and verbally cued (Figure 4);
- the source is pictorially represented, and the target is rendered verbally (Figure 6);
- the source is visually cued, and the target is represented via verbal text and image (Figure 3a, 3b, 3c).

It must be noted that the interplay of metonymy and metaphor is obvious in most of the advertisements considered. Barcelona (2000) points out that metonymy is a more fundamental cognitive phenomenon than metaphor, and metaphor is very often

motivated by metonymy. Moreover, the interaction between metaphor and metonymy is of great relevance in advertising.

PSAs are dynamic discourses, in which all modes can contribute to multimodal metaphors either in the source domain or the target domain. The modes in advertising are structured around a clearly defined target, and the need to persuade or represent the target in a positive light. The communicative effect of the advertisements considered is to be found in the combination of the visual and verbal modes.

The present article has attempted to give a brief insight into the use of metaphor in advertising and its significant role. Multimodal metaphors help to transmit the intended message; they are used to attract attention. They are particularly helpful in retaining the addressee's attention for longer by involving one in the interpretation of the advertisement. Thus, metaphor contributes to the primary goal of advertising by promoting the product in different ways.

LITERATURE

- Alousque, I. N. *Verbo-pictorial metaphor in French advertising*. Journal of French Language Studies, 2014, 24, pp. 155–180. DOI: 10.1017/S0959269513000045.
- Barcelona, A. Introduction: The cognitive theory of metaphor and metonymy. In Barcelona, A. (ed.) (2000). *Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective*. – Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 2000, pp. 1–28.
- Caballero, R. Cutting across the senses: Imagery in winespeak and audiovisual promotion. In: Forceville, Ch. and Urios-Aparisi E. (eds). *Multimodal Metaphor*, 2009, pp. 73–94.
- Carroll, N. Visual metaphor. In: Hintikka J. (ed.) *Aspects of Metaphor*. – Dordrecht: Kluwer, 1994, pp. 189–218.
- Cienki, A. and Müller, C. Metaphor, gesture and thought. In: Gibbs, R.W.Jr. (ed.) (2008). *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*, 2008, pp. 483–501.
- Croft, W., Cruse D.A. *Cognitive Linguistics*. – Cambridge: CUP, 2004.
- Eggerstsson, G.T., Forceville Ch. Multimodal expressions of the HUMAN VICTIM IS ANIMAL metaphor in horror films. In: Forceville, Ch. and Urios-Aparisi E. (eds) (2009). *Multimodal Metaphor*, 2009, pp. 429–450.
- El Refaei, E. Metaphor in political cartoons: Exploring audience responses. In: Forceville, Ch. and Urios-Aparisi E. (eds) (2009). *Multimodal Metaphor*, 2009, pp. 173–196.
- Evans, V., Green, M. *Cognitive Linguistics: An introduction*. – Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2006.
- Forceville, Ch. *Pictorial Metaphor in Advertising*. – London: Routledge, 1996.
- Forceville, Ch. *Multimodal Metaphor in Ten Dutch TV Commercials*. The Public Journal of Semiotics I(1), January 2007, pp. 15–34.
- Forceville, Ch. Metaphor in Pictures and Multimodal Representations. In: Gibbs, R.W.Jr. (ed.) (2008). *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*, 2008, pp. 462–482.
- Forceville Ch. and Urios-Aparisi E. Introduction. In: Forceville, Ch. and Urios-Aparisi E. (eds) (2009). *Multimodal Metaphor*, 2009, pp. 3–17.
- Forceville, Ch. Non-verbal and Multimodal Metaphor in a Cognitivist Framework: Agenda for Research. In: Forceville, Ch. and Urios-Aparisi E. (eds) (2009). *Multimodal Metaphor*, 2009, pp. 19–42.

- Forceville, Ch. and Urios-Aparisi E. (eds). *Multimodal Metaphor.* – Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 2009.
- Gibbs, R.W.Jr. *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding.* – Cambridge: CUP, 1994.
- Gibbs, R.W.Jr. (ed.) *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought.* – Cambridge: CUP, 2008.
- Kennedy, J.M. Metaphor and Art. In: Gibbs, R.W.Jr. (ed.) (2008). *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*, 2008, pp. 447–461.
- Koller, V. Brand Images: Multimodal Metaphor in Corporate Branding messages. In: Forceville, Ch. and Urios-Aparisi E. (eds) (2009). *Multimodal Metaphor*, 2009, pp. 45–71.
- Kövecses, Z. *Metaphors of Anger, Pride and Love.* – Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 1986.
- Kövecses, Z. *Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling.* – Cambridge: CUP, 2000.
- Kövecses, Z. *Metaphor: A Practical Introduction.* – Oxford: OUP, 2002.
- Kövecses, Z. *Metaphor in Culture: Universality and Variation.* – Cambridge: CUP, 2005.
- Lakoff, G. and Johnson, M. *Metaphors We Live By.* – Chicago, IL: University of Chicago Press, 1980.
- Lakoff, G. The Contemporary Theory of Metaphor. In: Ortony A. (ed.) *Metaphor and Thought* (2nd ed.), 1993, pp. 202–251.
- Pérez-Sobrino, P. Metaphor Use in Advertising: Analysis of the Interaction between Multimodal Metaphor and Metonymy in a Greenwashing Advertisement. In: Gola, E. and Ervas F. (eds) *Metaphor in Focus. Philosophical Perspectives on Metaphor Use.* – Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2013, pp. 67–82.
- Qiu, Y. *Interaction of Multimodal Metaphor and Metonymy in Public Service Advertising: A Case Study.* Theory and Practice in Language Studies, Vol. 3 No. 9, 2013, pp. 1584–1589. DOI:10.4304/tpls.3.9.1584-1589.
- Urios-Aparisi, E. Interaction of Multimodal Metaphor and Metonymy in TV Commercials: Four case studies. In: Forceville, Ch. and Urios-Aparisi E. (eds). *Multimodal Metaphor*, 2009, pp. 95–117.
- Yang, Y. *Research of Multimodal Metaphor: Review and Prospect.* English Language Teaching, Vol. 2, Issue 2. 2015, pp. 25–30. DOI:10.18319/j_elt.48.
- Yu, N. Nonverbal and multimodal manifestation of metaphors and metonymies: A case study. In: Forceville, Ch. and Urios-Aparisi E. (eds) *Multimodal Metaphor*, 2009, pp. 119–143.
- Zbikowski, L.M. Metaphor and Music. In: Gibbs, R.W.Jr. (ed.). *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*, 2008, pp. 502–524.
- Goodwill, B. *Public Service Advertising – Background and Future.* Available: <http://www.psaresearch.com/bib9830.html> [Last accessed 24.01.2016.]
- Advertising Glossary. Available: <http://advertising.about.com/od/advertisingglossary> [Last accessed 24.01.2016.]

Dace LIEPINA
(University of Latvia)

Insight into Designations of Corporate Strategies in the English Language

Summary

Insight into Designations of Corporate Strategies in the English Language

Zoomorphic metaphors in business terminology have been extensively researched, yet increasingly companies are called corporate citizens. Corporations as associations of people, united by shared business goals, represent interests of their shareholders and founders, they are guided by corporate policies and they apply certain strategies to survive in the business environment and to operate in a competitive market. Corporate strategies are ways found by businesses to achieve their particular goals and the business community has sought to find designations that would best describe the core of respective strategies. A whole set of terms denoting defensive strategies employed by companies to fight takeovers is based on military and historical allusions emphasizing conscious orchestrated efforts undertaken by companies as associations of individuals to protect their interests in a competitive business environment.

Key words: *corporate, strategy, term, military, allusion*

Kopsavilkums

Ieskats korporatīvo stratēģiju apzīmējumos angļu valodā

Zoomorfām metaforām biznesa terminoloģijā ir veltīti apjomīgi pētījumi, taču arvien biežāk uzņēmumi tiek saukti par korporatīvajiem pilsoņiem. Korporācijas kā cilvēku apvienības, kurus vieno kopīgi biznesa mērķi, kas pārstāv savu akcionāru un dibinātāju intereses, savā darbibā vadās pēc korporatīvajām nostādnēm un izmanto noteiktas stratēģijas, lai izdzīvotu biznesa vidē un darbotos konkurences tirgū. Korporatīvās stratēģijas ir līdzekļi, ko uzņēmumi izmanto savu konkrēto mērķu sasniegšanai, un biznesa aprindas ir centušās atrast apzīmējumus, kas vislabāk raksturotu attiecīgo stratēģiju būtību. Virkne terminu, kas apzīmē uzņēmumu izmantotās aizsardzības stratēģijas cīņā pret pārņemšanu, balstās militārās un vēsturiskās alūzijās, uzsverot uzņēmumu kā individu apvienību apzinātus, saskaņotus centienus aizstāvēt savas interešes konkurentspējīgā biznesa vidē.

Atslēgas vārdi: *korporatīvs, stratēģija, termins, militārs, alūzija*

*

The modern world of business has often been likened to the jungle in view of the ruthless competition and aggressive onslaught of the new entrants to the market. Not infrequently human behaviour in the world of business and finance has been described using zoomorphic metaphors that have been extensively researched. The research paper “Animal Metaphors in Some Business-Related Terms in English”, by Nadežda R. Silaški published in 2011, is among the most interesting recent contributions where the theoretical framework of Lakoff’s Conceptual Metaphor Theory is applied to the more general metaphors “people are animals” and “institutions are animals”, focusing on several submetaphors (investors are animals, products are animals and companies

are animals) to reveal links between characteristics of animals and animal behaviour as the source domain and financial market participants, people and institutions as the target domain [Silaški 565 2011: Online]. In the conclusive passages N. Silaški describes the research study as an attempt “to demonstrate the pervasiveness of the ANIMAL metaphor in the conceptualisation of certain human and inanimate phenomena in the world of business and economics and to explain the functioning of metaphors and metonymies in the coining of business and financial terms in English” [Silaški 2011: Online].

Yet increasingly opinions are raised that zoomorphic metaphors used in relation to business have done the business community a bad service by dehumanizing the business world. Business is a cooperative and regulated activity involving groups of people who collaborate and trust each other – shareholders, investors, customers, suppliers. To successfully operate and exist in a competitive market companies must make every effort to comply with regulatory requirements and constraints, etc. Companies are increasingly viewed as “corporate citizens”. The website Investopedia that contains a dictionary for professionals, presents an extensive explanation for the concept: “Corporate citizenship is the extent to which businesses are socially responsible for meeting legal, ethical and economic responsibilities placed on them by shareholders” [IVP: Online].

Even though it might seem that corporations are a notable feature of the modern age, however, the Merriam Webster Dictionary lists the first recorded use of the word in the 15th century [MWD: Online]. In the 18th century William Blackstone, an outstanding lawyer and legal scholar of his time, wrote in his famous Commentaries on the Laws of England (1765–1769) that “it has been found necessary, when it is for the advantage of the public to have any particular rights kept on foot and continued, to constitute artificial persons, who may maintain a perpetual succession, and enjoy a kind of legal immortality. These artificial persons are called bodies politic, bodies corporate, (corpora corporata) or corporations: of which there is a great variety subsisting, for the advancement of religion, of learning, and of commerce” [Blackstone 1765: Online].

In the 21st century the ruling of the US Supreme Court in the case *Citizens United v. Federal Election Commission* took the discussion if companies were people even further. On January 21, 2010, the US Supreme Court recognised that, “the First Amendment applies to corporations, e.g. *First Nat. Bank of Boston v. Bellotti*, 435 U. S. 765, 778, n. 14,” and extended this protection to the context of political speech, thus granting the right to freedom of speech enshrined in the First Amendment to the US Constitution to corporations, making it a landmark ruling in the history of US law granting personal rights to legal entities [*Citizens United v. Federal Election Commission*: Online]. According to the Black’s Law Dictionary, a legal entity “has legal capacity to (1) enter into agreements or contracts, (2) assume obligations, (3) incur and pay debts, (4) sue and be sued in its own right, and (5) to be accountable for illegal activities” [BLD: Online]. Corporations as associations of people, united by shared business goals, represent interests of their shareholders, founders, etc., they are guided by corporate policies and apply certain strategies to survive in the business environment and to operate in a competitive market, to stand its ground in fighting aggressive takeover. It

is a conscious orchestrated action taken by companies as legal entities representing interests of their shareholders to adapt to and anticipate changes in the business environment.

In this respect terms designating takeover and takeover prevention strategies deserve particular attention. The business community has sought to find designations that would best describe the core of respective strategies and gradually these designations have come to be accepted by the business community and treated as terms. Defensive strategies employed by companies to fight takeovers support the conceptual metaphor “business is fight” that is confirmed by the presence of terms based on literary, military, and historical allusions.

The New Dictionary of Cultural Literacy defines allusion as “an indirect reference to some piece of knowledge not actually mentioned” [Hirsch 2002: 148], establishing through allusive references links between texts from different periods and between various fields of human activity yet understanding and interpretation of these allusive references presume prior background knowledge. *Lady Macbeth Strategy*, one of the most frequently used terms to denote a hostile takeover, alludes to the infamous *Lady Macbeth* in Shakespeare’s “Macbeth”, written in 1605, where the hospitable but deceptive hostess sets the scene for the gruesome murder that will be committed by her husband Macbeth in the ruthless fight to become the king of Scotland. In business the term means “a corporate-takeover strategy with which a third party poses as a white knight to gain trust, but then turns around and joins with unfriendly bidders” [CD: Online].

Several defensive strategies have designations based on allusions to military practice. The term *Kamikaze Defence*, which refers to the Japanese suicide aviators who attacked naval ships of the Allied forces during World War II, denotes a high-risk hostile takeover prevention strategy that may prove detrimental for the company itself: “Kamikaze defence involves reshaping the target company – either by divesting substantial assets or by making unappealing acquisitions – so that its attraction to a corporate raider is greatly reduced” [IVP: Online]. Another term *Scorched Earth* dates back to the wars of King Darius the Great of Persia (c. 550–486 BC) [EB: Online] when the retreating opponent destroyed food supplies and poisoned wells although, according to the Merriam-Webster Dictionary, its first known use has been recorded only in 1937 [MW: Online]. In business the *Scorched Earth Policy* means “a takeover prevention strategy in which the target company seeks to make itself less attractive to hostile bidders by selling off assets, taking on high levels of debt or initiating other activities that may damage the company if it is purchased” [IVP: Online].

In its turn, a *Dawn Raid* as a takeover strategy is, according to the Oxford Dictionary “a surprise visit at dawn, especially by police searching for criminals or illicit goods”, with a subsequent comment that the business term has originated in the British Stock Exchange and denotes “an attempt to acquire a substantial portion of a company’s shares at the start of a day’s trading, typically as a preliminary to a takeover bid” [OD: Online]. The term *Saturday Night Special* (SNS) is listed in the Investopedia as “an obsolete takeover strategy where one company attempted a takeover of another company by making a sudden public tender offer, usually over the weekend” [IVP: Online]. Yet the phrase has another meaning that might and might not be related to

business activities. In April 21, 1999, the Institute for Legislative Action published an article on its website “Saturday Night Specials”, where *Saturday Night Special* was mentioned as a slang term generally used to refer disparagingly to relatively compact, less expensive, small-calibre handguns [NRA-ILA: Online].

Another group of terms designating corporate strategies denotes extreme if not desperate, almost suicidal attempts undertaken by companies to save their business. The most notable among them is *Jonestown defence* when the targeted company takes measures that might jeopardize the very existence of the company to fight against aggressive takeover attempts. Investopedia lists the term *Jonestown defence* as a synonym for the strategy named *suicide pill* and as an extreme version of the strategy called *poison pill* [IVP: Online]. The term is based on the allusion to the Jonestown mass suicide in Guyana that shocked the world in 1978, when Jim Jones, the leader of the Peoples Temple of the Disciples of Christ, led members of the sect to commit mass suicide by taking a cyanide-spiced drink – a total of 918 people died. Both the *suicide pill* and the *poison pill* denote defensive strategies “aimed at preventing hostile takeovers, however, they may result in the ruin of the company” [IVP: Online].

In most cases it is difficult to trace the first recorded use of the term and the history of the emergence of the term. If it can be assumed that appearance of the term *Jonestown defence* can be linked to the actual event in 1978, the *suicide pill* and the *poison pill* might be a reference to the practice that developed during WWII and is followed by military and counterintelligence agencies to provide their agents with poisonous pills for emergencies when captured by the enemy or to escape death through torture. The concept of the pill has proved to be a generative model as in 1989 still another defensive strategy appeared – the *People Pill*. According to Investopedia, “the first use of the people pill anti-takeover strategy is attributed to a food company called the Borden Corporation. In 1989, the company’s board of directors approved a people pill that Borden could use to demand that an acquiring company pay a fair value for the company’s shares and that it does not fire or demote any of Borden’s existing managers” [IVP: Online].

Video games as a prominent feature of the end of the 20th century have also contributed their share to the development of business terminology. The *Pac-Man defence* is a defensive option to prevent a hostile takeover in which “the target firm turns around and tries to acquire the other company that has made the hostile takeover attempt. This term has been accredited to Bruce Wasserstein” (IVP: Online). Pac-Man is a video game, released in Japan on May 22, 1980, and Bruce Wasserstein, credited with coining the term, was the Wall Street investment banker who helped pioneer the hostile takeover in the 1980s. The term was used in retrospect in respect of the attempted hostile takeover of the company Martin Marietta by Bendix Corporation in 1982 [IVP: Online].

The present research study provides only an insight into the process of tracing the emergence of terms denoting corporate strategies. It has its limitations as the focus of attention has been on a small cluster of takeover prevention strategies in English terminology in the western business environment. The analysis of the above cluster of corporate takeover prevention strategies reveals the prevalence of military allusions to describe conscious orchestrated efforts undertaken by companies as associations of

individuals to protect their interests in a competitive business environment reinforcing the view that companies are socially responsible corporate citizens. Even though it is usually maintained that business is international and has no boundaries, a more in-depth study of the use of these terms in other languages would allow drawing more profound conclusions about the usage of these terms and, more importantly, about the perception and interoperation of these terms in other language environments.

LITERATURE

- Blackstone, W. *Commentaries on the Laws of England (1765–1769)*. Available: <http://lonang.com/library/reference/blackstone-commentaries-law-england/bla-118/>
- Citizens United v. Federal Election Commission No. 08-205, 2010. Available: <http://caselaw.findlaw.com/us-supreme-court/08-205.html>
- Hirsch, E. D., Kett, J. F., Trefil, J. *The New Dictionary of Cultural Literacy: What Every American Needs to Know*. – Boston: Houghton Mifflin Harcourt, 2002. 647 p.
- Lakoff, G., Johnson, M. *Metaphors We Live By*. – Chicago: The University of Chicago Press, 2003. 278 p.
- NRA-ILA - Institute for Legislative Action. Available: <https://www.nraila.org/>
- Silaški, N. *Animal Metaphors in Some Business-Related Terms in English*. Available: http://www.ffuis.edu.ba/media/publikacije/radovi/2012/05/29/43_Nadezda_Silaski.pdf, UDK 811.111'367.7

ONLINE DICTIONARIES

- BLD – Black's Law Dictionary. Available: <http://thelawdictionary.org/>
- CD – Collins Dictionary. Available: <http://www.collinsdictionary.com/>
- EB – Encyclopaedia Britannica. Available: <http://www.britannica.com/>
- IVP – Investopedia. Available: <http://www.investopedia.com/>
- MWD – Merriam Webster Dictionary. Available: <http://www.merriam-webster.com/>
- OD – Oxford Dictionary. Available: <http://www.oxforddictionaries.com/>

Indra ODINA, Anna STAVICKA
(University of Latvia)

Linguistic Scenarios in Latvian Higher Education Settings

Summary

Linguistic Scenarios in Latvian Higher Education Settings

Language issues within the higher education sector have taken the central position in view of the current internationalization perspective. Language policy in European higher education institutions is impacted by current trends in commerce, science, and culture, as well as the guidelines provided in numerous documents issued by the Council of Europe emphasizing the centrality of languages within any curricula.

The article reports the results of the study aimed at exploring how internationalization impacts language studies within the higher education curriculum and faculty staff professional development identifying types of linguistic scenarios in Latvian HEIs. The advantages and benefits, as well as disadvantages and challenges within each particular scenario were stated with the aim to provide recommendations to eliminate the drawbacks and elaborate the existing strategies for successful higher education study programme implementation which would ensure maintenance of rightful balance between the nation state, European and international objectives set for the sustainable development of the higher education sector in view of the internationalization of higher education.

Key words: *internationalization, higher education, linguistic scenarios, foreign language studies, curriculum*

Резюме

Лингвистические сценарии в высших учебных заведениях Латвии

Языковые вопросы в секторе высшего образования заняли центральную позицию в контексте интернационализации образования. Языковая политика в европейских высших учебных заведениях формируется на основе тенденций в области промышленности, науки и культуры, а также директив, приведенных в многочисленных документах, издаваемых Европейским Союзом, подчеркивающих центральную позицию языков в рамках учебных программ.

В статье представлены результаты исследования, направленного на изучение влияния интернационализации на использование и изучение языков в учебных программах и программах профессионального совершенствования для профессорско-преподавательского состава в высших учебных заведениях. Авторы статьи представляют типологию лингвистических сценариев в высших учебных заведениях Латвии. Преимущества и недостатки каждого конкретного сценария были идентифицированы с целью предоставления рекомендаций по устранению недостатков и разработки стратегии для успешной реализации учебных программ в контексте интернационализации высшего образования.

Ключевые слова: *интернационализация, высшее образование, лингвистические сценарии, изучение иностранных языков, учебные программы*

*

Introduction

The reasons for the internationalization of higher education are numerous. The most distinct ones are the contribution of every single nation to the global economy and society, and the labour market need for people educated to operate in international and intercultural contexts [Blight, Davis, & Olsen 1999; Altbach & Knight 2007; Kenney & Mowery 2014]. The contribution of the international community to the formation and development of the knowledge society, exchanging, gaining and sharing global knowledge are viewed as other crucial objectives set for all the nation states.

Alongside the apparent benefits rooted in the internationalization of higher education, challenges and problematic questions are encountered at all the internationalization stages. The world practices provide examples of successful practices as well as introduce solutions to problems the involved parties face. Therefore, the urgent need to study, analyze, and adjust these practices to local contexts is apparent.

The article reports the selected results of the study conducted in the framework of Doctoral research [Stavicka, A. *Foreign Language Studies in the Context of Higher Education Internationalization*, 2014 (scientific adviser: I. Odiņa)].

Research Methodology

The research was carried out in the pragmatic paradigm, as pragmatism provided the basis for carrying out the multi-strategy research utilizing both quantitative and qualitative research methodology. The *concurrent triangulation design* was chosen as a type of multi-strategy designs. Within the present design, qualitative and quantitative methods are used independently and concurrently. The research results are compared to assess their convergence [Creswell 2003: 213ff.].

The following research strategies were used within the 3 stages of the empirical research:

1. Case Study. The main objective of the research stage was to reveal specialized terminology as a particularly significant aspect to be included and focused on within higher education study content in the context of internationalization of higher education.
2. Survey. The objective of the survey conducted applying the questionnaire, documentary analysis, and focus-group discussion as data collection methods was to identify Latvian HE setting for the International HEI with the view to identify the strengths and challenges of Latvian internationalization scenarios focusing on issues related to language studies for both students and academic staff.
3. Narrative Analysis. The objective of the research stage was to attain a condensed and broad description of the phenomenon of internationalization and the language issues linked to internationalization as apparent in the narratives of particular target audiences (Lecturers/Faculty Members; Students; Employers (outside the higher education sector; having higher education); Employees (outside the higher education sector; having higher education)).

Typology of Linguistic Scenarios within HEIs

Based on the research findings, three different types of learning spaces were identified: monolingual (Scenarios 1, 2, 3), bilingual (Scenarios 4 and 5) and multilingual

learning spaces (Scenario 6). Each of the types and the scenarios attributed to these types will be considered in turn (Fig. 1).

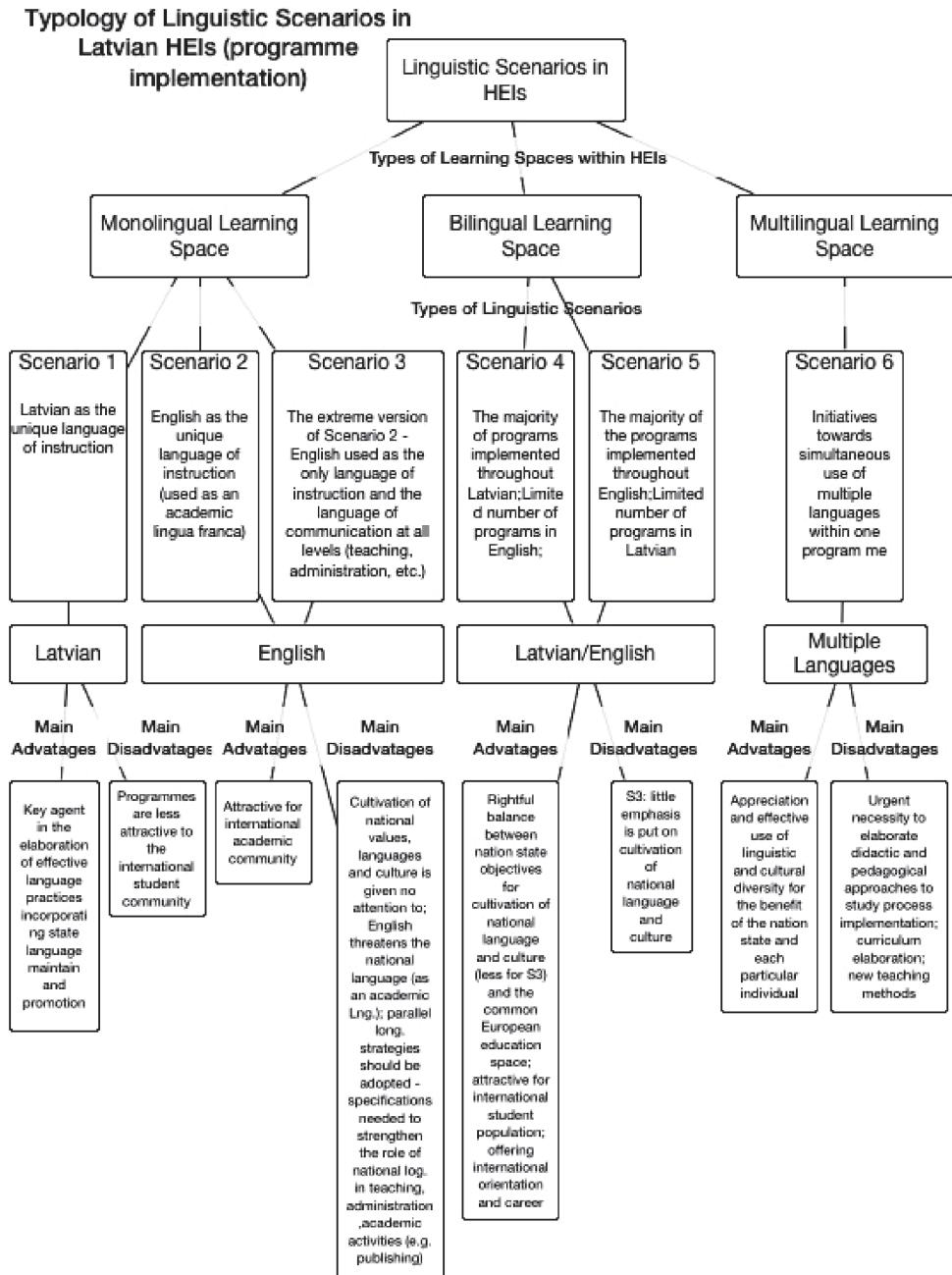

Figure 1. Typology of Linguistic Scenarios in Latvian HEIs

Within the typology, 3 scenarios were attributed to the **monolingual learning space**.

Scenario 1 is characterized by the state official language (Latvian) being the dominant language of instruction within certain study programme implementation. Within Scenario 1, the main language of communication at all levels and the general language of instruction in HEIs is the state official language – the Latvian language.

The Latvian Language Law and strategic documents highlight the role and significance of the state official language; therefore, the primary advantage of this scenario is seen in its main mission and function of being **one of the key agents in the elaboration of effective language practices incorporating state language maintenance and promotion**. However, it should be noted that one of its major challenges is attractiveness for the wider international community, as the role of languages within numerous professional domains should be reviewed taking into account recent developments towards the multilingual and multicultural learning space rooted in the internationalization of higher education worldwide.

Scenarios 2 and 3 (Scenario 3 being the extreme version of Scenario 2) are also attributed to the type within the monolingual learning space. However, these scenarios are fundamentally different from Scenario 1, as the English language as the dominant language of instruction within the programmes implemented in this scenario is used.

The research findings revealed that in all the HEIs selected as a research sample certain programmes were implemented through the English language. These programmes are mostly aimed at international students. The main objective of such programmes is attracting international student population. However, it should be highlighted that such programmes are categorized under Scenario 2, as the programmes offered are generally available also in the Latvian language, while Scenario 3 presupposes the use of English as the unique language of instruction and administration in a HEI in question. Nevertheless, the main drawback of both Scenario 2 and Scenario 3 is detected in insufficient attention paid to the cultivation and promotion of local (national) language, culture, and values. Within Scenario 3, the dominance of English may threaten the national language (especially as an academic language). None of the HEIs in the research sample were categorized under Scenario 3.

Within the typology, 2 scenarios were attributed to the **bilingual learning space**.

Scenarios 4 and 5 (Scenario 5 being the extreme version of Scenario 4 and leading to more challenges as revealed) are attributed to the bilingual learning space. Scenario 4 is characterized by the majority of programs being implemented through Latvian as the main language of instruction with a number of programmes in English, while Scenario 5 refers to the learning space where the majority of programmes are implemented through English with a number of programs in Latvian. This way, especially in Scenario 4, the right balance between the nation state objectives for cultivation of the national language and culture and initiatives towards the common European education space is maintained. Scenario 5 presupposes greater emphasis on raising attractiveness for the international student population. However, both of the scenarios offer opportunities for international orientation and career.

Given that Latvian is the main language of instruction in the majority of programmes implemented within the majority of HEIs selected for the research purpose, in the course of the research, the conclusion was drawn that English as a lingua franca was more and more used as the additional language of instruction in HEIs as well as in institutional communication and documentation, as HEIs in Latvia actively participated in the international academic scientific communication (e.g. international projects, partnership, academic networks, etc.). Moreover, all the HEIs recognize and acknowledge the international dimension as of particular importance within the education they provide. All the institutions aim towards the development of a true international learning space. Apart from participation in the global scientific community, they offer programmes for international students mainly implemented in the English language.

Within the typology, 1 scenario was attributed to the **multilingual learning space**.

Scenario 6 is attributed to the multilingual learning space and is characterized by plurality of languages and cultures present within one classroom. Moreover, within Scenario 6, the initiatives towards a simultaneous use of multiple languages within one programme are assigned the central role. In view of the formation and development of the common European education state, it should be highlighted that the success of this learning space to a large extent is rooted in the ability to live and work in a multicultural and multilingual environment in which the relevant skills can be deployed most effectively.

Within Scenario 6, the mother tongue, national culture and history are the key elements alongside with recognition and appreciation of the mother tongue, national culture and history of “others”. Therefore, it may be concluded that the core objectives within Scenario 6 correspond to the position of the state authorities as regards these questions, as placing national achievements and national values within education is definitely the right perspective to keep to, which is also highlighted within the corresponding EU documents, as the formation and development of the European identity comprise national differences, which make a crucial dimension within the multilingual and multicultural community. It should also be marked that European education comprises European knowledge and foreign language skills to enable young people to live and work anywhere in the European Union. The European education is frequently phrased as the European dimension within the compulsory curriculum. It is apparent that this dimension cannot be omitted in the present-day circumstances.

The research findings demonstrated that Latvian educators and students have become part of the multilingual and multicultural learning space, which leads to certain findings for HEIs to consider:

- The survey findings imply that the most challenging issues educators and students working and studying in multilingual and multicultural groups have to deal with can be categorized under the concept of academic cultures and practices (e.g. international students' perception and interpretation of the academic norms and requirements);
- Challenges related to the diversity of educational experiences, integration of students, adjustment to the new learning environment, teaching methodology and

- assessment requirements, etc. should be the reference points for consideration within the faculty staff professional development programmes;
- Challenges related to language proficiency and support measures for faculty staff and students working and studying in the multilingual and multicultural learning space substantiate the necessity to review the higher education curriculum and staff professional development programmes with the aim to provide sufficient preparation as concerns language proficiency in the multilingual and multicultural learning space.

Conclusions

Based on the research findings, the following conclusions can be drawn:

- Higher education internationalization and the dominance of the English language as the language of international communication/*lingua franca*/global language shape language policy and practices within higher education institutions in Latvia based on the internationalization rationales relied upon by a particular HEI.
- Rationales behind the internationalization of higher education (socio-cultural, academic, economic, political) relied upon by HEIs in Latvia predetermine the formation of a monolingual, bilingual, and multilingual type of learning space with a certain linguistic scenario being implemented within a HEI: within the monolingual learning – Scenarios 1, 2, 3 (Scenario 1 – state language as the dominant language; Scenario 2 – English as the dominant language of instruction within the study programme implementation with the state language being the basic communication language; Scenario 3 – English as the dominant language of instruction and communication at all levels); within the bilingual learning space – Scenarios 4 and 5 (Scenario 4 – the majority of the programmes implemented in the state language, some programmes are implemented in the English language; Scenario 5 – the majority of the programmes implemented in the English language, some programmes are available in the state language); within the multilingual learning space – Scenario 6 (simultaneous use of multiple languages in study programme implementation).
- Study programmes in all the professional disciplines and professional development programmes for the faculty staff focusing on expert proficiency in the state language alongside with advanced proficiency in at least one foreign language enhance the quality of higher education and promote the sustainable development of the knowledge society, as members of the knowledge society cannot function effectively in one language only, whether it be their mother tongue or a foreign, global language, e.g. English.

The typology of linguistic scenarios within the Latvian higher education sector may be used as the basis for further investigation within the Latvian higher education sector and higher education sectors worldwide to provide a comprehensive typology of all the possible existing scenarios, which would contribute to the foundation of a holistic view of the world internationalization practices.

LITERATURE

- Altbach, P., Knight, J. The internationalization of higher education: Motivations and realities. In: *Journal of Studies in International Education*, 11(3/4), 2007, pp. 290–305.
- Blight, D., Davis, D. & Olsen, A. *The Globalization of Higher Education* Scott, P., *Higher Education Reformed*. – Falmer Press: London, 2000.
- Creswell, J. W. *Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches*. – Thousand Oaks, CA: Sage, 2003.
- Kenney M., Mowery D.C. *Public Universities and Regional Growth: Insights from the University of California*. – Stanford Business Books: Stanford, CA., 2014.
- Stavicka, A. *Foreign Language Studies in the Context of Higher Education Internationalization: promotion to the degree of doctor of pedagogy / Anna Stavicka; scientific adviser: Indra Odiņa; rev.: Tatjana Koke, Irēna Žogla, Ineta Lūka*. – University of Latvia. Faculty of Education, Psychology and Art. 2014.

Silvija PAPAU'RÉLYTÉ
(Šiaulių universitetas)

Konceptualiosios metaforos tarpukario Lietuvos periodikoje (remiantis savaitraščio „Lietuvos ūkininkas“ pavyzdžiais)

Summary

Conceptual Metaphors in Lithuanian Interwar Periodicals (on the basis of weekly newspaper “Lietuvos ūkininkas”)

The aim of the present research is to discuss a variety of conceptual metaphors actualized in the weekly newspaper “Lietuvos ūkininkas”.

The material for the research comprises 195 metaphorical expressions collected from the articles and paragraphs related to the events and current issues of that time Lithuania. The newspaper issues of three months published in 1927 were selected for the analysis. The methods of conceptual analysis, interpretation, descriptive and statistical analysis were employed in the present study.

“Lietuvos ūkininkas” is a quality newspaper aimed at villagers and published in 1918–1940, i.e. during the period of the independent Republic of Lithuania.

Conceptual metaphors relate two areas of reality and allow to speak about one object on the basis of lexis related to another object, show the specifics of the world perception, reveal the assessment of real things and phenomena fixed in language user's consciousness.

The conceptual metaphors related to HUMAN area are mostly actualized in the texts of a weekly newspaper “Lietuvos ūkininkas”. They are employed while speaking about the struggle for power, the issues of governing the country.

Key words: *conceptual metaphors, conceptual analysis, interwar period, newspaper, world perception*

*

Straipsnio tikslas – aptarti savaitraštyje „Lietuvos ūkininkas“ aktualizuotų konceptualinių metaforų įvairovę.

Darbo medžiagą sudaro metaforinių pasakymų pavyzdžiai iš 1927 m. trijų mėnesių laikraščio numeriuose spausdintų straipsnių ir žinučių, susijusių su to meto Lietuvos gyvenimo įvykiais ir aktualijomis. Iš viso pasinaudota iš 14 numerių surinktais 195 pavyzdžiais. Darbe taikyti *konceptualiosios analizės, interpretacijos, aprašomasis ir skaičiavimo metodai*.

„Lietuvos ūkininkas“ – stambus savaitraštis, ėjęs 1918–1940¹, t. y. visą neprieklausomos Lietuvos valstybės gyvavimo laikotarpi. Kaip teigia Giedrė Polkaitė, šis leidinys buvo orientuotas į kaimo žmones [Polkaitė 2007: 53], kurie kalbamuoju laikotarpiu sudarė didžiąją Lietuvos gyventojų dalį. Be patarimų, kaip ūkininkauti („Avių augintojams žinotina“ LŪ 1927, 36), žemės ūkiui galinčių praversti produktų reklamos, „Lietuvos ūkininke“ buvo spausdinama nemažai straipsnių politikos ir ekonomikos temomis („Lietuvos prekyba 1926 metais“ 1927, 14), pasakojimų apie kitų šalių sant-

¹ Iki 1919 m. savaitraštis buvo leidžiamas Vilniuje, vėliau veikla perkelta į Kauną.

varką („Latvijos demokratinės vyriausybės politika ir josios priešininkai“ LŪ 1927, 12), išeivius („Isidémétina knyga“ LŪ 1927, 12), pranešama apie Lietuvos kaime įvykusius nusikaltimus („Vėl balsi žmogžudystė Kėdainių apskrity“ LŪ, 12), pateikiama buičiai naudingų patarimų („Moterų kampelis“ LŪ 1927, 12). Savaitraštis „Lietuvos ūkininkas“ buvo laikomas Lietuvos valstiečių sąjungos, o nuo 1922 metų – Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos – organu. Iš pradžių leidinys turėjo 8 puslapius, vėliau – 12. 1933 savaitraščio tiražas buvo 15000 egzempliorių [Urbonas 2002: 170].

Viešajame Lietuvos diskurse aktualizuotos konceptualiosios metaforos sulaukia kalbininkų dėmesio. Išsamus 1980–2012 m. Lietuvos viešojo diskurso tyrimas yra paruoštas A. Būdytytės-Gudienės, A. Gudavičiaus, N. Jurgaičio, S. Papaurėlytės-Klovienės ir R. Toleikienės parengtame konceptualinių metaforų žodyne [KMŽ 2014].

Apie savaitraštį „Lietuvos ūkininkas“ rašyta aptariant lietuvių kultūrai svarbių žmonių veiklą [Stakulienė 2007; Subačius 2008], spaudos reklamą tarpukario Lietuvoje [Polkaitė 2007; Polkaitė 2009]. Savaitraščio tekstuose aktualizuotos konceptualiosios metaforos aprašytos nebuvo, todėl galima teigti, kad straipsnyje pristatomas tyrimas yra naujas.

1926 m. gruodžio 17 d. perversmo nuverstas tuometinis Lietuvos Respublikos prezydентas Kazys Grinius buvo valstiečių liaudininkų atstovas [Urbonas 2002: 172], todėl iškart po perversmo savaitraštyje buvo pradėta viešai abejoti naujosios valdžios politika. „Lietuvos ūkininkas“ spausdino tekstus, kuriuose buvo atvirai abejojama naujosios valdžios politika. Laikraščio straipsniuose buvo reiškiamas susirūpinimas dėl Lietuvos ateities.

Tyrimas

Konceptualiosios metaforos yra ne tik mąstymo modelis, kuris parodo analogiją tarp dviejų tikrovės sričių ir leidžia apie vieną objektą kalbėti remiantis su kitu objektu siejama leksika, metaforos taip pat atskleidžia pasaulio suvokimo ypatumus, kalbos vartotojo sąmonėje užfiksuotą tikrovės daiktų ir reiškinų vertinimą. Tai parodyti labai svarbu būtent viešajam diskursui, nes laikraščių ir žurnalų straipsniuose pateikiamas ne šiaip pasaulio atspindys, bet būtent toks pasaulio vaizdas, kokį nori aprašyti žurnalistai. Vadinas, kad ir 2 skirtingu poziūrių į tą patį dalyką besilaikantys spaudos atstovai gali sukurti visiškai skirtinges pasakojimus, naudotis skirtingomis raiškos priemonėmis. Konceptualiosios metaforos yra vienas iš tiksliausių ir aiškiausiai „išsifruojamų“ būdų skirtumams tarp kalbinėje sąmonėje užkoduotų ir verbalizuojamų pasaulio suvokimo būdų atskleisti.

Iš trijų mėnesių savaitraščio „Lietuvos ūkininkas“ numerių surinkti pavyzdžiai buvo suskirstyti remiantis *Didžiosios būties grandinės* (toliau tekste – DBG) klasifikacija [plačiau apie šią schemą žr. KMŽ 2014: 36–43].

Suskirsčius visus pavyzdžius atsižvelgiant į juose aktualizuotas konceptuališias metaforas paaškėjo, koks santykis susidaro tarp pagrindinių penkių konceptualinių metaforų klasifikacijai pasitelkiama tikrovės sričių – NEGYVOJO PASAULIO, AUGALŲ, GYVŪNŲ, ŽMOGAUS IR ANTGAMTINIO PASAULIO. Pagal aktualizuojamų konceptualinių metaforų dažnumą pirma sritis yra ŽMOGUS (80 pavyzdžių). Kiek daugiau nei 40 proc. pavyzdžių (iš viso 77) sudaro su NEGYVAJA GAMTA siejami metaforiniai pasakymai.

Toliau bus atskleista konceptualijų metaforų īvairovē remiantis DBG dalis suda-rančių skyrių apimtimi, išsamiau aptartos laikraščio tekstuose aktualizuotos produk-tiviusios konceptualiosios metaforos.

Iš NEGYVOJO PASAULIO daliai priklausančio skyriaus GAMTA metaforų sa-vaitraščio „Lietuvos ūkininkas“ tekstuose dažniausiai aktualizuojamos STICHINIO REIŠKINIO ir ERDVĒS metaforos.

Metaforiniai pasakymai, kurie yra siejami su STICHINIO REIŠKINIO metafora sudaro kelas grupes, pagristas tokiuose pasakymuose apibūdinamo tikrovės objekto vertinimu. Vienareikšmiškai teigiamai vertinama tėvynės meilė yra suvokiama kaip stipriai deganti, galinti daryti įtaką ugnis, pvz.: *<...> dar mažo dr. Jono Basanavičiaus širdy užkūrė didelę tėvynės meilę* LŪ 1927, 8, 2. Abstraktūs fenomenai, galintys būti įvertinti tiek teigiamai, tiek neigiamai, siejami su neapibrėžtomis stichinėmis jégomis, kurios išsiskiria tiesiog tuo, kad gali paveikti žmogų ar tikrovės objektą, nors pačios yra nevaldomos: *Tada apima širdį begalinis liūdesys, nusiminimas, nepasitikėjimas savimi...* LŪ 1927, 8, 2.

Neigiamai vertinamos gamtos jėgos turi konkrečią išraišką. „Lietuvos ūkininko“ tekstuose tai pirmiausia yra su blogu oru siejami gamtos reiškiniai. Nekalbinėje realybėje jie sutrikdo normalią žmonių veiklą, todėl ir tekstuose tokie metaforiniai pasakymai pasitelkiami norint apibūdinti neaiškią arba grėsmingą padėtį, plg.: *Taigi dabar po keletos jau metų darbo ir audrų savanoriams pirmon eilėn turi rūpėti tik valstybės reikalai, mūsų krašto labas* LŪ, 1927, 1, 2; *<...> visai nieko nepasakoma arba nusakoma miglotais išvedžiojimais* LŪ 197, 9, 1.

Didžiausias neigiamo vertinimo krūvis siejamas su TAMSOS metafora. Savaitraštyje „Lietuvos ūkininkas“ ši metafora labai dažnai pasitelkiamas tuose tekstuose, kurie buvo parašyti po pasikėsinimo į šį laikraštį leidusią „Varpo“ bendrovę. 1927 m. kovo 11 d. buvo susprogdinta bendrovei priklausiusi spaustuvė. Neoficialiai kalbėta, kad tokį veiksmų priežastis – bendrovei priklausančiuose laikraščiuose viešai reiškiamas nepritarimas po 1926 m. gruodžio 17 d. į valdžią atėjusių tautininkų politikai. „Lietuvos ūkininko“ tekstuose īvykių kaltininkai nevardijami, tačiau keleropai reiškiamas neigiamas vertinimas parodo, kad kalbama apie jėgas, kurioms laikraščio leidėjai ir bendradarbiai niekada nepritarė, plg.: *Dabar sugriautas mašinas bendromis pajegomis dvigubai atstatysime. Ir kuo daugiau šėls tamsos jėgos, tuo labiau tvirtėsime iki galutinai išnyks tamsos piktdariai* LŪ 1927, 11, 5; *<...> pagelbės ir pati plačioji visuomenė eliminuodama visus faktus ir davinius, galinčius nušvesti biaurų patamsių galybių darbą* LŪ 1927, 11, 3.

ERDVĒS metaforos raiška savaitraščio „Lietuvos ūkininkas“ tekstuose yra īvairėsnė. Iš visų su šia metafora siejamų pavyzdžių vyraujantis yra kelio (kelionės) motyvas. Kaip keliai suvokiamas valstybės gyvenimas. Dažniau yra aktualizuojama mintis, kad valstybė ne pati eina keliu, bet yra vedama, plg.: *<...> truputį paaugusi visuomenė mėginta nuvaryti kitu keliu* LŪ 1927, 4, 5; *Mūsų vyriausybė turi aiškiai pasakyti, kur ir kuriuo keliu veda mūsų valstybę, nes dabar darosi neaišku, kur einame* LŪ 1927, 6, 4. Galima daryti prielaidą, kad laikraštis išreiškia tokią nuomonę: patys valstybės gyventojai menkai atsakingi už tai, kas vyksta, visa atsakomybė tenka valdžiai. Kaip teigiamas dalykas suvokiamas tik tiesus keliai, nukrypimas nuo tiesios linijos yra

nepageidautinas, pvz.: *Kreivu keliu neinama LŪ 1927, 2, 1; Tad reikia tik džiaugtis ir palinkėti, kad savanoriai nuo to kelio niekuomet neiškryptų LŪ 1927, 2, 1.* KELIO metafora pasitelkiama ir kalbant apie atskirų asmenų arba jų grupių veiklą, plg.: <...> *mes kiekvienas turime pasižadėti eiti D-ro Jono Basanavičiaus praskintu ir nurodytu keliu LŪ 1927, 8, 1; Mūsų tautinio atgimimo kelias ėjo per liaudies švietimą, jos sąmoninimą LŪ 1927, 11, 3.* Galima apibendrinti, kad savaitraščio „Lietuvos ūkininkas“ tekstuose KELIO metafora dažniausiai pasitelkiama siekiant išreikšti pozityvias nuostatas tikrovės atžvilgiu.

Neigiamam padėties vertinimui apibūdinti pasirenkamos dvi erdinės orientacijos. Tradiciškai toks vertinimas siejamas su kryptimi žemyn: <...> *dvasios nupuolimas ir sustingimas apima kartais ir visą visuomenę, tautą LŪ 197, 8, 2.* Krypties žemyn ir kitų nemalonijų fizinių charakteristikų derinys sukuria stipresnį neigiamą krūvį: <...> *kruvinasai aktas, kurį ryžosi padaryti naujoji valdžia, buvo inspiruotas SSSR priešininkų su tikslu sudaryti gilią kiaurimę tarp dviejų valstybių LŪ 1927, 1, 3.*

Iš DAIKTO metaforos aktualizacijos pavyzdžių išskiria TRANSPORTO metafora. Ja pagrįstų metaforinių pasakymų pavyzdžiai rodo, kad aktualizuojant metaforą susiduria kalbėtojų sąmonėje esantis žemdirbių tautos požiūriui į pasaulį būdingo vežimo motyvas su XX a. pradžioje vis dar modernia laikyto automobilio (ar kitos vidaus degimo variklį turinčios transporto priemonės) požymiais. Reikia patikslinti, kad analogija su vežimu prisimenama rečiau, be to, vežimas siejamas su tuo, kas sena ir neprogresyvu, pvz.: <...> *vyresniesiems reikia rimtai susirūpinti, kad mūsų tautos vežimas – mūsų respublika, neįvirstų į kokią griovį ir kad visai nesulūžtų LŪ 1927, 6, 2; Vežimas girgžda <...> Ponai tautininkai veža girgždantį vežimą LŪ 1927, 7, 3.*

Aktualizuojant gerokai dažnesnę MAŠINOS metaforą gendantcios transporto priemonės motyvas taip pat figūruoja: <...> *tariant „Lietuvio“ žodžiais, valstybės mašina dar sunkiau suktysi ir labiau girgždėtų LŪ 1927, 4, 1.* Labai dažnai tekstuose yra minimas valstybės vairas. Aplink jį ar šalia jo vyksta judėjimas. Judėjimą nusakančių veiksmažodžių semantika parodo teksto autorius požiūrį kalbamuoju klausimu, plg. *Susidarius naujajai vyriausybei, nuo valdžios vairo tapo atstumtos visas privilegijuotos, prisisiurbios prie visuomenės pyrago grupės LŪ 1927, 13, 2; Dabartinė vyriausybė nepaprastomis aplinkybėmis atsistojo prie valstybės vairo <...> LŪ 1927, 2, 3; <...> žmonės, prie valstybės vairo atsidūrė <...> LŪ 1927, 2, 4.* Néra pavyzdžių, kuriuose būtų kalbama apie taikų ir suplanuotą vairo perdavimą, viskas vyksta spontaniškai, be susitarimo, vadinas, labiau žiūrima asmeninės naudos, o ne bendros valstybės, kuri suvokiamą kaip mašina, gerovės.

Iš gausių personifikacijos pavyzdžių išskiria tie atvejai, kuriuose situacijai apibūdinti pasitelkiami ŽMOGAUS – VISUOMENINĖS BŪTYBĖS požymiai. Ši metafora realizuota labai įvairiai. Taikus skirtingų valstybių sambūvis yra lyginamas su artimesniais žmonių santykiais, simpatijomis, tačiau apie šeimą nekalbama, plg.: *Gi linai? Jie didžiausi draugai kalio druskoms LŪ, 10, 1; Vokietijos atžvilgiu naujoji vyriausybė taipgi jau yra pasielgusi taip, kas jokiu būdu nepadidins tarpusavio simpatijų LŪ 1927, 1, 2.* Iš kitų žmogaus veiklos sričių minėtinės darbas. Tekstuose aktualizuojami tie darbo požymiai, kurie situaciją nusako kaip ne visai malonią jos patyrėjams, keliančių grėsmių. Tai gali būti sunkus žemės ūkio darbas: *Retu pasišventimu ir savęs išsižadėjimu*

varē savo sunkiņu vagu „Varpo“ bendrovēs kultūrintojai LŪ 1927, 11, 3. Su dar blogesne baigtimi siejama padētis prilyginama nesēkmingoms finansinēms operacijoms, plg.: <...> politiniai prekiautojai īpainiojo į savo pinkles šimtus ir tūkstančius nekaltu žmonių <...> LŪ 1927, 13, 2; Jo Varšuvos orientacija nusibankrutavo<...> LŪ 1927, 13, 3.

Didesnē daļi ŽMOGAUS – VISUOMENINĒS BŪTYBĒS požymi galima sieti su kovos idėja. Tai visiškai pagrīsta, turint galvoje, kad savaitrašis laikēsi atsargaus arba ir opozicino požūrio naujosios valdžios atžvilgiu. Kovos motyvas pagrindžia metaforinius pasakymus, kuriuose pasitelkiama aliuzija į sporto varžybas – sportuojant svarbus noras pasiekti daugiau, nugalēti, pvz.: *Bet kas tai per imtynēs buvo, „Rytas“ aiškiau paraše Nr. 66, aprašydamas patį tik sājungos suvažiavimą LŪ 1927, 13, 2; Vokiečių spauda niekuomet mums nebuvo palanki, bet dabar ji sumušē šmeižimo, koliojimosi ir burnojimo tikrą rekordą LŪ 1927, 5, 4.*

Dar stipresnio priešīskumo raiška yra susijusi su KOVOS ir NUSIKALTIMO metaforomis. Aprašoma nedoromis priemonēmis vykdoma kova: <...> *tautininkų vadai, kurie ligi šiol brangino ryšius su SSRS, nesuprato jėzuitų manevro ir pasidavē tokiai atkariai provokacijai LŪ 1927, 1, 3.* Aktualizuojant NUSIKALTIMO metaforą pasitelkiamų požymių spektras taip pat platus – nuo vagystės iki žmogžudystės. Minėtina, kad ši metafora aktualizuojama tada, kai tiesiai arba poteksteje kalbama būtent apie tą partiją, kuri į rinkimus atėjo po 1926 metų gruodžio 17 d. perversmo, pvz.: *Lietuvos politika krikščionių demokratų vedama virto nedidelės grupės bizniu, kuri apvogė valstybę ant visų kerčių ir galų LŪ 1927, 5, 5; Fašizmas <...> pasmaugė politinį darbininkų judėjimą LŪ 1927, 1, 8; Negalėdami kitaip nugalėti doro tiesos ir šviesos žodžio, jie pasiuntė „Varpo“ B-vei savo budelius LŪ 1927, 11, 3.*

Apibendrinant tai, kas buvo pasakyta, galima padaryti tokias išvadas:

1. Tarp iš triju mēnesių savaitraščio „Lietuvos ūkininkas“ numerių išrinktų koncepcionaliųjų metaforų aktualizacijos pavyzdžių daugiausia yra tokią, kuriuose aktualizuojama ŽMOGAUS metafora. Tai atitinka pagrindinius pasaulio metaforizacijos polinkius – viskā suvokti remiantis žmogui suprantamiausiais dalykais.
2. Dažnai pasitelkiamos STICHINĖS JĒGOS, ERDVĒS, TRANSPORTO, ŽMOGAUS (VISUOMENINĒS BŪTYBĒS) metaforos.
3. Tekstuose pasitelkiamos metaforos ir požymiai, kurie susieja vieną reiškinį su kitu, leidžia rekonstruoti XX a. trečiojo dešimtmečio periodikoje užfiksuoto pasaulio vaizdo fragmentus.
4. Kadangi laikraštis „Lietuvos ūkininkas“ siejamas su opozicija tuo laikotarpiu į valdžią atėjusioms jēgomis, galima teigti, kad metaforiniai pasakymai parodo, kaip buvo suvokiami valdžios veiksmai, valdžios ir tautos santykis.
5. Laikraščio tekstuose metaforomis kuriamas pasaulio vaizdas nėra linksmas – siaučia neaiškios tamsiosios jēgos, tauta leidžiasi vedama, bet mažai už ką atsako pati, transporto priemonė, simbolizuojanti jauną valstybę, juda sunkiai, be to, dėl jos vairo nuolatos kažkas pešasi, skirtingų politinių jégų santykius labai vaizdžiai apibūdina NUSIKALTIMO ir KARO metaforos.

LITERATŪRA IR ŠALTINIS

KMŽ 2014 – Būdvytytė-Gudienė, A., Gudavičius, A., Jurgaitis, N., Papaurėlytė-Klovienė, S., Toleikienė, R. *Konceptualiosios metaforos viešajame Lietuvos diskurse. Konceptualiųjų metaforų žodynai*. – Vilnius: BMK, 2014. 343 lpp.

LŪ – *Lietuvos ūkininkas* (1918–1940).

Polkaitė, G. Reklama lietuviškoje periodikoje 1918–1940 metais: kiekybinės ir kokybinės raidos ypatybės. In: *Lietuvos istorijos studijos*. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007, t. 19. 52.–66. lpp.

Polkaitė, G. Prekių ir paslaugų pasiūlos kaita Lietuvos periodinės spaudos reklamoje 1918–1940 metais. In: *Lietuvos istorijos studijos*. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, t. 24. 98.–117. lpp.

Stakulienė, S. Daktaro Kazio Griniaus įnašas į lietuviškos medicinos spaudos paveldą Lietuvoje (1890–1940). In: *Bibliografija*. 2007, 2005, 2006. 147.–153. lpp.

Subačius, L. Moters socialinio vaidmens kaitos atspindžiai Felicijos Bortkevičienės veikloje. In: *Žurnalistikos tyrimai*. 2008, Nr. 1. 154.–172. lpp.

Urbonas, V. *Lietuvos žurnalistikos istorija*. – Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2002. 323 lpp.

Galyna TSAPRO
(Kyiv Borys Grinchenko University)

Gender Aspect of Image Creating Strategy

Summary

Gender Aspect of Image Creating Strategy

The article deals with gender peculiarities of image creating strategy used by interviewees in television talk show Larry King Live on CNN. The strategy comprises tactics of image support and tactics of image change. Both tactics are implicit and explicit. The research shows that male and female interviewees have used different combinations of tactics and language units to create, support, or/and defend their positive image, to present themselves in the right or desired way to the television audience. The gender variation is presented by heterogender, homogender female and homogender male set of tactics. The heterogender model consists of both implicit and explicit tactics of image support, whereas homogender female is represented by explicit tactics of image change and homogender male is represented by implicit tactics of image change.

Key words: *image creating strategy, tactics of image support, tactics of image change, gender, interview*

Резюме

Гендерный аспект имиджеобразующей стратегии

В статье представлена имиджеобразующая стратегия респондентов в англоязычном телевизионном интервью программы Larry King Live с позиции гендерной лингвистики. Выделяются и анализируются тактики поддержки имиджа и тактики изменения имиджа, реализованные респондентами-мужчинами и респондентами-женщинами. Обе тактики являются имплицитными и эксплицитными. Исследование показывает, что респонденты-мужчины и женщины используют различные комбинации коммуникативных тактик и языковых средств для создания, поддержания и/или защиты своего позитивного имиджа, чтобы представить себя правильным или желаемым образом для телевизионной аудитории. Гетерогендерная модель представлена эксплицитными и имплицитными тактиками поддержки имиджа. Гомогендерная маскулинная – имплицитной тактикой изменения имиджа, а гомогендерная фемининная – эксплицитной тактикой изменения имиджа имиджеобразующей стратегии.

Ключевые слова: *имиджеобразующая стратегия, тактика изменения имиджа, тактика поддержки имиджа, гендер, интервью*

*

The aim of the present article is to perform gender analysis of image creating strategy and its tactics used by male and female interviewees in English television interview. The material of the study is televisions interviews by Larry King in his program Larry King Live on CNN, 2005–2010.

The growth of research on gender and language over the past forty years is both massive and remarkable [Цапро 2009: 89–90]. Gender specification of discourse strategies and gender discourse markers have been the main topic of recent linguistic researches. In linguistics gender is seen more as a variable and contingent phenomenon, rather

than a pre-defined set of traits and characteristics [Uchida 1992: 547]. In other words, gender may be defined as the blending, mixture, or cooperation of sex and social status of a personality.

Image is a certain picture of a person that is created in a certain situation with a certain goal. And this picture is intentionally formed, created, and programmed. So we may define image as a complex formation which is associated with such notions as prestige and reputation. Image as a cognitive model lies in the viewers' consciousness, and during television interview this picture is being activated, its content becomes more concrete, so one may see that image is consciously formed by the interview as certain ideas about himself/herself which he/she wants to share with the audience.

Creating a positive image is rather important for famous figures. Women and men create their images specifically [Мельник 2005: 131]. Agreeing to participate in television talk shows interviewees who are mostly celebrities or well-known politicians first of all take into consideration the fact that their particular image will be offered to viewers and they will have a great deal of publicity.

The image creating strategy is realized by the interviewee with the aim to create a certain image in the way in which he/she would like to be seen by the television audience. Such an image is based mostly on the categories that are close, clear, and interesting to the audience, that is why the interviewee attempts to create a positive image of his/her personality, models his/her behaviour and his/her speech in accordance with the audience's expectation, social stereotypes as well as with social communication norms.

During the first stage of the interview the interviewer's task is to study the existing image of the interviewee, his/her current activities, interests, look through the interviewee's previous interviews, articles in the press, biographies published in books, etc. The second stage is actual cooperation between the interviewer and the interviewee at the talk show. While preparing for the interview the host takes into account the audience's possible interest in certain events related to the particular guest of the programme, so the interviewer beforehand outlines the range of questions that will be asked. Whereas in his/her turn the guest of the program may outline a possible angle in which the interviewer will lead the conversation and accordingly the interviewee may plan his/her communicative behaviour.

Image creating strategy may be defined as a combination of several components: manners, appearance, behaviour, and deliberately chosen speech strategies [Исcepц 2003: 198]. The formation of image involves several stages: identifying the already existing ideas about the subject; defining expectations, preferences and demands of the audience; making up the image creating strategy; placing the constructed model in the real context (visual and verbal).

According to G. Pocheptsov, there are several types of images such as mirror, current, desired, cooperative, and combined [Pocheptsov 1999: 36–39]. For our research the strategy of combining mirror and desired images used by interviewees in order to create "an ideal self-image" for the audience has been crucial. The interviewer imposes his vision of the interviewee's image to the guest of the programme, but for him/her it is essential to preserve "his/her face" [Минаева 2010: 25], supporting or creating a positive image, avoiding negative colouring that can harm or destroy the "right image" of the interviewee.

The second main factor that we have examined is the gender of the interviewees. As the interviewer – Larry King – has always been the same we mostly concentrated on strategies used by interviewees. Though we studied the tactics used by the interviewees, we must admit that the interviewer (Larry King) plays an important role in creating a certain image of the interviewee and the latter either agrees with the image or tries to change it in some way.

The use of image creating strategy by the interviewee greatly depends on the information the interviewee desires to share with the audience. Such information may comprise the professional sphere, family matters, personal traits. The guest deliberately stresses those facts that help him/her to emphasize the right aspects of his/her image.

Image creating strategy comprises two tactics: the tactics of image support and the tactics of image change. Both tactics may be explicit and implicit. The tactics of image support are used when the interviewee agrees with the image offered by the interview, he/she supports the topic offered, dwells on it at length while tactics of image change can also arouse the speaker's eloquence but in this case the guest of the program does not support the offered topic and tries to disprove the given information.

The semantic category of the familiar and the alien is of vital importance for creating image [Иссец 2003: 202–205]. Being familiar to the audience it is easier for the interviewee to support the desired image. In order to be within this category the interviewee gives famous or powerful, or influential names emphasizing that he/she also belongs to this particular circle of celebrities. This semantic category, the familiar, describes implicitly the rating and position of the interviewee, implying being successful and at the peak of fame. While creating their positive images interviewees offer the audience their perception of themselves but they take into consideration how the audience would like to see them and accordingly choose the best ways to reach the aim.

Tactics of image support. This tactic is used when the interviewee agrees and accepts the image offered by the interviewer, then the guest gladly supports the topic offered and continues dwelling on it.

KING: What do you do with GCAP in Georgia? Don't you work with young girls?

FONDA: GCAP, yes. And boys. Girls and boys. We have been around 12 1/2 years now. And what we learned is if you want young people to not engage in risky behavior, you have to give them hope. Hope is the best contraceptive. They have to see a future for themselves that will be compromised by risky behavior, whether it's getting pregnant, having babies too soon, drugs, whatever.

And so we do programs that give them hope in the future. We kind of wrap our arms around them and show them that there's health care in the future, that there's a bank account in their future, that there's jobs, that there's self-expression. Things like that (09.05.07. F).

The interviewer asks Jane Fonda about her work with young people, he offers the topic that describes her as a person who supports social and charity programmes. Thus, by asking such a question and predicting possible answers to it Larry King

depicts the actress positively and as a result J. Fonda picks up the topic and develops it addressing to the audience and invoking people to pay more attention to their children.

KING: That's with Rock Hudson in "Giant." We'll talk about co-stars later. Your family, you have four children, ten grandchildren, three great grandchildren.

TAYLOR: And more coming

KING: Do you get to see the flock?

TAYLOR: Always. Thanksgiving, everyone.

KING: You're the dame grandmother. How do you get to be a dame?

TAYLOR: You couldn't. I'll call you sir.

KING: I can't even be a sir.

TAYLOR: Because you're not English. I don't know, they just are meretricious.

KING: The British. Did you have to go there? Do they dub you dame?

TAYLOR: Yes.

KING: It must be quite an honor to stand there.

TAYLOR: It is (30.05.06 F).

Another example of using explicit tactics of image support demonstrates acceptance by Elizabeth Taylor the image of a happy woman, a traditionally happy woman, with children and grandchildren. The interviewer also stresses the honour of getting the title and the actress in her turn explicitly supports it as it adds to her positive image.

KING: Yet you've always written and told that a lot of men cheated on you.

HAWN: Well, men cheat.

KING: How could someone cheat on you?

HAWN: It doesn't matter. Men – men – men cheat. Men are different than women and men live with – with some very difficult obstacles. I mean a man basically in his true nature is to spread his seed and a woman is a gatherer and that's kind of the way we're – our limbic system is set up, you know. I mean I like cooking and being with my kids and, you know, all of this stuff and taking care of the home and, you know, men like to go do other things. It's normal. It's natural. But we're evolving. We're an evolving group of humans hopefully and it's very difficult because men don't necessarily have any emotional connection to that physiological need and, you know, you and I both know that, don't you? (24.02.06 F)

This time Larry King offers not a very pleasant image of a woman who was cheated by men. Though the actress explicitly supports this image she – addressing other women and speaking more about children as the most important part of every woman's life – manages to state that many men cheat and she was not the only one who had to deal with it.

The research has shown that the tactics of image support are heterogender used by both male and female interviewees, as the positive depiction given by the interviewer coincides with the social stereotypes, with the desired image the interviewees would like to offer to the audience.

Tactics of image change. This tactics is used by interviewees aiming not to accept the image offered by the interviewer and to change the given picture in front of the audience.

KING: *For what were you addicted?*

WILLIAMS: *I wasn't – oh, I had a little problem with alcohol. It wasn't really a problem. Everybody had it. But it was the idea of –*

KING: *You were –*

WILLIAMS: *Yes, I was an alcoholic, a drunk.*

KING: *You were a drunk?*

WILLIAMS: *Well, that's nice of you to say that.*

KING: *You said it first* (03.07.07 M).

The interviewer provokes his guest, actor Robert Williams forcing him to talk about his alcohol addiction. The actor tries to avoid the unpleasant topic but realizing that Larry King insists he admits it but he implicitly creates an image of a strong person who can cope with difficulties.

KING: *Why do you enter these things?*

CONNER: *For me, it's the competitive nature to it. You know, it's the – it's a bit of competition between girls and it gives you a chance to dress up and look like a princess for a day. You know, it's every girl's fun, fun time to do. And for me, it was just a great experience all the way around.*

KING: *And what were your career goals?*

CONNER: *I wanted to get into hosting and acting.*

KING: *What went wrong in New York? By the way, were you having problems before Miss. USA?*

CONNER: *Yes. I would never say that, you know, it happened while in New York. I would say – I started having dependency issues with alcoholism and addiction when I was 14 years old so...*

KING: *"Why didn't you resign? You should have done the honorable thing and resigned to seek treatment and move on with your life instead of tarnishing the reputation of the Miss. USA pageant."*

CONNER: *I didn't resign from the title only because – I didn't resign from the title to go get treatment. If it wasn't for having the title and if it wasn't for Donald Trump making me go, basically, it was either that or just go on my own. I would still be using right now, you know?* (05.02.07 F).

The interviewer tries to find out the real reason why Tara Conner participated in the beauty contest. The image of the winner is often negatively accepted by the audience due to a social stereotype that the girls want to gain fame without working hard. The guest tries to disprove that emphasizing that her aim was to become a host or an actress. The interviewee does not accept the negative image of a person addictive to drugs and alcohol offered by the interviewer trying to explain her behaviour by the fact that she was too young. The guest tries implicitly to find support and understanding from the audience sharing her story. Still T. Conner fights for her right to be Miss USA despite what has been done and said.

The research shows that the tactics of image change are explicit and implicit. Gender variation is based on homogender female explicit tactics of image change and on homogender male implicit tactics of image change.

Female participants of the talk show disagreeing with the negative characteristics given to them by the interviewer change their image explicitly, demonstrating it openly and creating the image they would like to present to the audience, sometimes even not cooperating with the host. Male guests – according to the social rules of covert prestige (for men being bad means being good) – are limited to change the offered negative image. So they have to change it using different tactics such as avoiding the topic or introducing another one. As negative picturing deals mostly with personal characteristics and with details of private life interviewees choose those strategies and tactics which allow them to present themselves successfully to the audience.

Further research of image creating strategy and its tactics may be performed taking into consideration the gender of the interviewer as well as using comparative analysis with corresponding Ukrainian interviews.

LITERATURE

- Иссерс, О. С. *Коммуникативные стратегии и тактики русской речи*. – Москва: УРСС, 2003. 284 с.
- Мельник, Г. С. *Общение в журналистике: секреты мастерства*. – Санкт-Петербург: Питер, 2005. 217 с.
- Минаева, Э. В. Гендерные стереотипы: pro et contra. В кн.: *Лінгвістика: зб. наук. праць*. – Луганськ, 2010, 3 (21), Ч. II., с. 23–28.
- Почепцов, Г. Г. *Теорія комунікації*. – Київ: Київський університет, 1999. 308 с.
- Цапро, Г. Ю. Генеза гендерних досліджень. В кн.: *Наукові записки НДПУ імені Миколи Гоголя. Серія “Філологічні науки”*. – Ніжин, 2009, № 2, с. 89–93.
- Uchida, A. When “Difference” is “Dominance”. A Critique of the “Antipower-Based” Cultural Approach to Sex Differences. In: *Language in Society*, 1992, Vol. 21, № 4, pp. 547–568.

Jelena ABRAMOVA
(International Institute of Management)

Ethnonyms in English Soldiers' Slang: Etymological and Sociolinguistic Aspects

Summary

Ethnonyms in English Soldiers' Slang: Etymological and Sociolinguistic Aspects

The paper regards the etymological and sociolinguistic aspects of ethnonyms as part of soldiers' slang. Soldiers' slang is viewed as a form of national language and a historically limited phenomenon which serves as a tool of categorizing the new environment and new situations by a given social group.

The predominant motivation in forming ethnonyms is a stereotype as an element of the language picture of the world. Ethnic names present the following models of nomination: antonomasiac transfer, metonymic transfer, allusion, distortion of neutral ethnonyms or borrowings and wordplay. From the position of sociolinguistics, the number and variety of ethnonyms in soldiers' slang during WWI depended on the type and amount of contact with a given army and political affiliation. It is argued that ethnonyms as a lexical group are prone to social-political changes and thus subjected to quick semantic changes.

Key words: *ethnonym, slang, soldier, etymology, sociolinguistics*

Резюме

Этнонимы в английском солдатском жаргоне: этимологический и социолингвистический аспект

Статья посвящена рассмотрению этимологических и социолингвистических аспектов функционирования этнонимов солдатского жаргона. Солдатский жаргон определяется как форма языка и исторически ограниченное явление, которое служит средством категоризации окружающего мира и новых ситуаций для определенной группы.

Главным мотивационным принципом образования этнонимов является стереотип как элемент языковой картины мира. В этнонимах представлены следующие модели номинации: антономасия, метонимия, аллюзия, искажение нейтрального этнонаима или заимствования, игра слов. В социолингвистическом плане количество и разнообразие этнонимов солдатского жаргона Первой мировой войны обусловлено типом и объемом контактов с определенной армией и политическим раскладом. Утверждается, что этнонимы как лексическая группа реагируют на социально-политические изменения и таким образом подвержены быстрым изменениям в своей семантической структуре.

Ключевые слова: *этноним, жаргон, солдат, этимология, социолингвистика*

*

The article highlights etymological and sociolinguistic aspects of ethnonyms as a special lexico-semantic group within soldiers' or military slang which came into use or became common during WWI. Thus the aim of the article is to reveal typical principles and models of word-building, explain them through extralinguistic factors, and define their cultural potential.

The Russian linguist Korovushkin defines military slang as a form of national language, which is historically and systematically organized, relatively stable for a certain period, semi-autonomous, having sociolinguistic norms within itself, functioning in a particular social group, providing a system of terms and notions for this group, containing specific colloquial vocabulary and phraseology, sharing phonetic and grammar system with the standard language, owning several non-standard phonetic and grammar peculiarities typical of speech of different socio-ethnic, racial, national, demographic, professional or corporative and local or territorial groups which are included into the military group of the state [Коровушкин 2013: 81].

Describing the sociolinguistic reasons which provide for the appearance of slang E. Brewer points out the following ones. Firstly, soldiers' slang serves as a means of integrating in the group, being unfamiliar with it excludes one from the group. Secondly, soldiers' slang served as a useful marker of differing ranks within the Army. Thirdly, new words came into use to categorize the new environment and situations. Fourthly, slang as a semiotic system performs a magical function to help soldiers cope with the new situation, to remove fear and threat [Brewer 2014: 5], which results in its expressiveness.

The lexicographer E. Partridge researched into the studies of military slang and came to the conclusion that, despite Great Britain having been engaged in a number of wars before the 18th century, recordings and studies of slang date back only to the late 18th century [Partridge 2015: 257]. Relying on the database we can describe the following scenarios of the life of lexis. Most of the lexis goes through peaks of obsolescence and revivals which coincide with warfare events. Only few come into everyday use to be used without interruption. After revival and periods of obsolescence they may change their previous meaning (widen or narrow, change metaphorically and metonymically). Ethnonyms in slang which has no norm lack stability, unlike other language elements, quickly come into or fall out of use.

The issue of studying ethnonyms is paid much attention to, meanwhile the terminology has not been established yet. They are referred to as pejorative nicknames, pejorative /expressive pseudonyms, expressive ethnonyms, national nicknames, ethnic slurs. Another term for this group would be ethnic names for several reasons. Firstly, ethnonyms refer to the whole ethnos, ethnic names are associated with the whole nation including several ethne. Secondly, these ethnonyms are used to refer to a particular social group representing the whole society based on a dominating ethnos. Also they can be defined as politonyms or names referred to political affiliation and toponyms or names of residents of a particular territory (not to be confused with place-names).

The discussed lexical group is historically limited and is subjected to semantic and form changing. Being part of slang it has a specific stylistic limitation and is affiliated to the slang of a social group or military sociolect. It does not imply that ethnonyms are understood only by this group, many of them were used by large numbers of speakers in many parts of the world as part of their ordinary speech, entered other spheres of the language, or became archaic and historic.

We analyzed 40 ethnic soldiers' names of the English language which were in use during WWI either coined at that time or got into common use. The predominant principle is a stereotype which is one of the important elements of the language picture

of the world of a social group. It is closely linked with the culture of a particular ethnic group and presents a fragment of the concept of the picture of the world.

Ethnic names present the following models of nomination or reveal the following nominative features.

1. Antonomasiac transfer is used to reveal national and cultural specifics of a nation or ethnicity. Thus military soldiers' slang includes a first name of a particular national or ethnic group as a stereotypical ethnic image.

The personal names typical of the ethnicity include *Abdul* for a Turkish soldier, *Antonio* or *Tony* for a stereotypical Portuguese private, *Ivan*, a common slang word for a Russian or the Russian Army, which reflects a stereotypical picture of most Europeans. According to E. Partridge, the slang ethnonym *Ivan* originally appeared in the military slang later to be transferred to the other registers of English. *Fritz* and *Heine* are allied slang terms for the German soldier preferred by Americans.

The group also includes ethnonyms originating from the names of real or legendary persons as archetypes of culture: *Tommy Atkins* for an English soldier, *Sam* from Uncle Sam for an American, *Mick* for a soldier in an Irish regiment. Specifically, *The Micks* is the nickname of the Irish Guards.

2. Ethnic names based on other neutral ethnic names preserve the seme of ethnicity: *Belgie* from *Belgian*, *Germino* and *Jerry* from *German*. *Jerry* (used by the Irish) came into increasing usage later in the war and became well-established in World War II.

The group includes names which are distorted borrowings from other languages. *Alleyman* is traced from *Allemagne*, the French name for Germany but etymologized as *man* – person.

3. Allusion to a historic phenomenon is also based on a stereotype. The ethnonym *Huns*, German nomadic tribes who plundered Europe and thus were associated with atrocities, was used in reference to the German Army and their notorious activities and then transferred on it just before WWI [Грищенко 2007: 46].

4. Metonymic transfer is a widely used model of nomination since it is based on a prominent cultural feature of soldiers' life which can be presented by the following elements:

- a specific accent or idiom, like *Digger*, an Australian dialect of English, for an Australian or New Zealand soldier;
- typical food or food habits (*Frog* or *Froggie* for a French soldier, *Kraut* for a German one, Italians were referred to as *Macaroni*);
- elements of appearance or attire (*Kilties* for a Scottish soldier, *Poilu* for a French soldier, *doughboy* for an American, *Squarehead* for a German or Austrian soldier);
- attribute of everyday life (*Woodbine*, *Limey* for a British soldier or sailor);
- national symbol or emblem (*Kiwi*).

The metonymic transfer presented in this section does not always come from soldiers' direct experience or from direct contacts with other ethnicities. Some ethnonyms arose from indirect contacts or stereotypical knowledge of other cultures.

5. Models borrowed from Cockney like *Pork and beans* or *Pork and cheese* for a Portuguese soldier are typical of oral cultures where words are manipulated for fun.

We argue that the connotation of ethnic soldiers' names depended greatly on the side the state took in the war which was conditioned by the polar division of the world countries. Military warfare causes the appearance of military slang words, particularly ethnonyms which are referred to the soldiers of the allied or enemy army, which imply events and attitudes to them.

According to it we classify ethnic names into those of the soldiers of one's own country (autonyms or endonyms), of the allied state, and of the enemy state (exonym).

We argue that the enemy army gets most references. Thus, the German army is referred by English-speaking soldiers from the UK, the USA, Canada, Australia, New Zealand, and the Entente powers as a whole to as *Bosche* or *Boche*, *Hun*, *Germings*, *Fritz* or *Fritzies*, *Heine*, *Squarehead*, *Alleyman*, *kraut*, *jerry*, etc. Some of them (*Fritz* and *Squarehead*) were referred to Austrians as well. So for the British soldiers there were several terms used to describe the soldiers opposing them. Turkish soldiers were referred to as *Jacko*, *Jacky*, *Johnny Turk*, or simply *Abdul*, while Austrians qualified for '*Fritz*'. *Johnny Bulgar* was the enemy encountered in Salonika.

We will consider the most common of them. It is generally assumed that the use of the *Hun* is an allusion to the ancient nomadic European tribe, the name whereof Kaiser Wilhelm used in his speech in 1900 as a symbolic ideal of military force, and thus the word was applied to the German Army in 1914, especially in association with ruthlessness. The *Hun* stayed in use throughout the war as well as the *Boche*, a French word, which arrived through contact with French forces in 1914, and is assumed to have been borrowed from French slang *caboche* ('rascal' or 'German'), or from *Alboche*, a variant of *Alleman*. Among American soldiers the term *Heinie*, from *Heinz*, was common.

The soldiers of the allied armies were referred to with only one ethnonym, which suggests that English-speaking soldiers did not have a lot of contacts with them. Thus, Belgian, Russian, and Italian soldiers were called correspondingly *Belgie*, *Ivan*, and *Macaroni*. *Antonio* and *Tony*, the ethnonyms Portuguese soldier went by, present the same model of nomination. *Pork and beans* or *Pork and cheese* are examples of word-play. The French soldier most often had most references which are presented by three models: metonymic transfer based on food (*Frog*, *Froggie*), appearance (*Poilu*), a borrowing from French in combination with the English base (*Cabot-dog*).

A number of ethnonyms were used to distinguish soldiers of the English-speaking countries. Thus the British soldier was universally called *Tommy Atkins* by the UK citizens or *Tommy* by Americans and Canadians.

The etymology of the term is uncertain, but it is known to have been used as early as 1743. It came from the example demonstrating how to fill in the recruitment form and was certainly well established during the 19th century [Brewer 2014: 8], but is particularly associated with WWI and it was in wide use throughout it by both sides as a slang term of reference so not everyone felt well-disposed towards the ethnonym. As a form of address it was used by German soldiers, French and Commonwealth troops if they wished to speak to a British soldier. In more recent times, the term *Tommy Atkins* has been used less frequently and its connotation changed dramatically. The ethnonym is mainly referred to the veterans of WWI and is used with respect for their heroic deeds.

Australian and New Zealand soldiers called British soldiers *Woodbines* or *Limeys*, *chooms* or *chums*, a form of slang address. Another ethnonym for an Englishman as a recent immigrant to Australia with a derogatory connotation is an abbreviation from “Prisoner of her Majesty” or *Pom / Pommy* which was transferred on the British soldier. The range of ethnic nicknames and their connotation referring to the British soldier proves the fact that there was slight friction between them and their contacts exposed differences of attitude and temperament.

To the British person Australian and New Zealand soldiers were known as *Diggers* and *Kiwis*. *Jocks*, *Micks*, and *Guys* were correspondingly Scottish, Irish, and American soldiers.

Doughboy as an informal term for a member of the United States Army or Marine Corps is best known to refer to members of the American Expeditionary Forces in WWI. Doughboy as applied to the infantry of the U.S. Army was first documented during the Mexican-American War of 1846–48. A number of theories have been put forward to explain the etymology in most cases involving a metonymic or metaphoric transfer linked with the focus on the appearance of the American soldier: the brass buttons on the soldiers’ uniforms looked like the dough cakes or *doughboys*, the flour which the soldiers used to polish their white belts with. Chalky dust the soldiers were covered with after long marches across Mexican deserts made them resemble adobe which later was transformed into *doughboy* due to the phonetic similarity. After WWI the term was de-popularized and replaced by GI.

To sum up, ethnic names constitute an important lexical group in the English soldiers’ slang and reflect a cognitive process of coping with the new situation, new environment, of categorizing them into opposing groups. The word-formation is based on appellation, allusion, metonymic and metaphoric transfer, distortion or wordplay. They possess a range of connotations conditioned by social-political affiliation and warfare situations. Later ethnic names become artefacts, broaden their meaning when transferred to the whole nation or ethnos, narrow their meanings when they come to denote only a particular type of military units, become used in new circumstances and change their connotation.

They render a clear picture of geopolitical affiliation thus representing an element of the language picture of the world.

LITERATURE

Brewer, E. Tommy, Doughboy, Fritz. *Soldier’s Slang of World War I.* – Amberley: Amberley Publishing, 2014, 224 p.

Partridge, E. *Slang: To-Day and Yesterday.* – Routledge, 2015. 488 c.

Грищенко, А.И. Источники возникновения экспрессивных этонимов (этнофолиизмов) в современном русском и английском языках: этимологический, мотивационный и деривационный аспекты. В кн.: *Активные процессы в современной лексике и фразеологии: материалы международной конференции.* – Москва; Ярославль: Ремдер, 2007, 40–52 с.

Коровушкин, В.П. Проблемы социолексикографического описания русского военного социолекта XVI–XXI веков. В кн.: *Тезисы международной конференции «Стратификация национального языка в современном российском обществе».* – Санкт-Петербург: Златоуст, 2013, 78–89 с.

Juris BALDUNČIKS
(Ventspils Augstskola)

Latviešu terminoloģijas vēstures lappuses: *dators* un tā priekšteči

Summary

History of Latvian Terminology: *dators* ('computer') and its predecessors

The paper deals with the history of the current Latvian term *dators* 'computer' and its standard (officially adopted) and colloquial predecessors as well as with designations of other mechanical and electromechanical calculating devices. The study is based on a corpus of approx. 350 microtexts (citations) extracted from various types of 19th and 20th century sources (dictionaries, books, and periodicals) with the aim to trace the earliest and any other relevant information on computing devices in the Latvian language. The history starts with a newspaper article in 1873 providing a description of arithmometre. The early basic model for Latvian term formation became German *Rechenmaschine*. The post-WW2 printed sources and analyses are divided into two strands: 1) publications in Latvia (bearing Russian influence); 2) publications by Latvians in exile (bearing English and Swedish influences). The research basically employs the onomasiological approach – ascertaining and analysing all designations of one and the same concept, e.g. 'computer'. However, when appropriate, semasiological approach is also used reflecting the semantic development of some words, e.g. *skaitļotājs* 'a person who calculates', 'a schemer', 'a mechanical or electronic device for computation'.

Key words: *Latvian terminology, IT terms, term-formation, terminological synonymy, borrowing*

*

Informātika ir viena no dinamiskākajām mūsdienu terminoloģijas nozarēm. Terminu primārā darināšana jau vairākus gadus desmitus notiek angļu valodā, un angļu terminu aizgūšana vai atbilstošu ekvivalentu darināšana citās valodās resp. sekundārā terminrade ir terminologu un valodnieku uzmanības lokā [Sager 1990; Baakes 1999; Onysko 2007: 56–58; Ōrsi 2008; Bidnenko 2013]. Lai arī šī nozare ir relativi jauna, virknē valodu ir izveidojusies sava terminoloģijas attīstības vēsture, kas atspoguļo dažādas lingvistiskās un ekstralingvistiskās niances [Shahova 2000; Borzovs, Ilziņa, Vancāne 2003; Vitkauskiene 2013; Diaconu 2014]. Vēsturisko apstākļu un dominējošo kontaktvalodu maiņu dēļ latviešu informātikas terminoloģijā ir vērojamas savdabīgas iezīmes, kas parasti tiek vērtētas samērā vienkāršoti un vienpusīgi [TD; Derums 2001], jo gan informātikas terminu vēsture, gan arī latviešu terminoloģijas vēsturiskā attīstība kopumā pagaidām ir nepilnīgi dokumentēta un analizēta. Latvijas terminologiemi ir samērā vienots viedoklis par latviešu terminoloģijas attīstības periodizāciju, ko nosaka sociālā vēsture un dominējošo kontaktvalodu ietekme [Skujīņa 2000; Baltiņš 2006; Baltiņš 2009], taču konkrētu periodu un terminoloģijas nozaru izpēte ir tikai sākumstadījā [Baltiņš 1995; Baldunčiks 2009]. Līdz ar to ikvienna terminoloģijas vēsturiskā posma vai tematiskā iecirkņa apzināšana uzskatāma par nozīmīgu ieguldījumu gan latviešu terminoloģijas, gan leksikas izpētē.

Pētījumam izvirzīts savstarpejīgi saistītu mērķu kopums: 1) latviešu speciālās leksikas attīstības dokumentēšana; 2) latviešu valodas standartizācijas vēstures papildināšana;

3) jaunvārdu, to hronoloģijas un autoru precizēšana; 4) valodu kontaktu atspoguļojums tematiskajā laukā. Lai sasnietu šos mērķus, nepieciešams izpildīt vairākus uzdevumus: 1) iepazīties ar pētāmā referenta specifiku, attīstības vēsturi; 2) apzināt tematiskās leksikas kopumu, balstoties uz onomasioloģisko metodi un izmantojot dažādus rakstu avotus; 3) izveidot no rakstu avotiem iegūto datora un citu ierīču apzīmējumu hronoloģisku pārskatu; 4) veikt Latvijas un trimdas latviešu valodas prakses salīdzinājumu.

Gandrīz visi iespiestie un elektroniskie enciklopēdiskie resursi datoru attīstības atspoguļojumā atkāpjas diezgan tālā vēsturē, aplūkojot aritmētisko darbību veikšanai izmantotos palīglīdzekļus, gan primitivas, gan arī jau samērā komplicētas ierīces, kā arī šo ierīču izgudrotājus un ražotājus. Lai noskaidrotu latviešu terminoloģijas attīstību līdz vārdam *dators*, šajā pētījumā izmantota līdzīga metode, par sākumpunktu ņemot pirmo publikāciju par skaitlošanas ierīcēm latviešu valodā. Kopumā darba valodas materiālu veido ap 350 ekscerptu.

Rēķināmās mašīnas

1873. gadā laikraksts „Latviešu Avīzes” sniedz anonīma autora pārskatu par izstādi Vīnē (Drusciņas iz Vīnes izstādes 1873), kurā pausta sajūsma par dažādiem izgudrojumiem, galveno uzmanību pievēršot izstādē demonstrētajai „rēķināšanas mašīnai” (aritmometram):

„Kas špehj wişsus tohs brihnişchķigus darbus aprakſtiht? Tomehr newarru tē pahri, ihpaşchi eewehrojamus pameſt neminnetus. Tas weens irr ta apbrihnota rehķināšchanas mašchine (aritmometers) no M. Thomas Eſaſſâ. Schi maſchine ſtrahda ifſtahdē ik deenas no pulkſten 2–5. Kad wię̄nai uſdohd multipli3eereht jeb wairoht to nummuru 3567392853 ar 7344635. Rrr, Rrr, Rrr! Weenes rittens tohp aif roh3iñas pagreests, tee rittentiņi tai neleelā maſchinitē (1 pehudu garra) şahk te33eht, 3ihpari ifle33 if mişsiņa plahtitehm un pirms mehs wehl labbi apluhkojuşchi, wiş tas garrais ekſempels, kur tſchaklam rehķinatajam labs laiks aifeetu, irr no maſchines paſchas ween ifrehķinahts a33umirkłi; mişšeſchanahs tur jau nau. Tāpat şāſkaita, nowelk un dalla ar neti33amu ahtrumu, ifrehķina kwadrat= un kubikſaknes u. t. Waj nebuhs şchahda maſchine pahrleku derriga wişadōs kantorōs? 3ik tur laika aiftaupiſchanas, to şapratiseet, kad Jums teikſchu, ka 8 3ihparus ar 8 3ihpareem maſchine wairo 16 ſekundēs, 16 3ihparus 3aur 8 ifdalla 1/3 minutē. Kur weſſela deena aifeetu rehķinoht, tur aritmometers to padarra 1/2 ſtundā un ne kad nau peekuſſis. Ün wişsa ta eerikte, kaut gan deefgan şkunſtiga, irr tik weegli wal-kajama, ka katrs burſcha to pusſtundas laikā warr eemah3itees. Maſchine arri nau wişsai dahrga. Tahda, kas rehķina ar 10 3ihpareem, makſa lihdf 50 rubļ.” [LA 1873, 38, 301–302]

Rakstā aplūkots Š. K. Tomā 1820. gadā patentētais *Arithmomètre*, kas vēlāk uzlabots un ražots sērijveidā (no 1851. gada). 19. gadsimta beigu latviešu rakstu avotos rēķināšanas mašīnas minētas samērā reti, konstatējams, ka tās izmantotas arī skolās. 20. gadsimta sākuma valodas materiāls liecina par sinonīmisko variantu pieaugumu. Līdz 40. gadiem paralēli lietoti gan specifiski nosaukumi, piemēram, *aritmometrs*, gan sinonīmiskas vārdkopas un salikteņi, kas veidoti ar *rēķināt* (rēķināšanas m., rēķināmā m., rēķinmašīna, rēķinu m.), *skaitlot* (skaitlošanas m., skaitlojamā m.) un *skaitīt*

(skaitāmā m., saskaitāmā m., skaitāmmašīna). Sinonīmija terminoloģijas attīstības gaitā ir dabiska parādība, tā raksturīga ne tikai latviešu valodai [Kaulakiene 1999]. Bez šaubām, visas mašīnas nebija vienādas, taču praksē stingra nosaukumu šķīruma nebija, sal.:

Lehti pahrdod: <u>Rehkin. mašchinu</u> (aritmometrs), firmas W. F. Odner.	LV 1921: 4, 4
<u>Skaitlojamām mašinām</u> (aritmometri) 6 gab.	VV 1924: 224, 4
Izmēģiniet Čekoslovaķijas iecienītās „Mira” – <u>rēkinmašīnas</u> (aritmometrus).	LaZv 1929: 143
Aparāta uzbūves pamatā ir <u>skaitlošanas mašīnas</u> (aritmometra) princips.	J 1933: 12, 274

Šo nekonsekventi mašīnu nosaukšanā apliecina arī inženieris Kārlis Zalts:

„Še jāatzīmē, ka līdz pat šai dienai jēdzienam „rēkināmā mašīna” nav pilnīgi noteikta satura. Viņu lieto pavisam, kā šķiet, kādās trijās nozīmēs: vieni zem rēkināmās mašīnas apzīmējuma saprot ikvienu mašīnu, ar kuras palīdzību var rēkināt, kaut arī šī rēkināšana atsevišķas darbībās izrādītos ļoti nepraktiska vai pat pavisam neiespējama; otri prasa, lai mašīna ne vien būtu noderīga rēkināšanai, bet arī to, lai viņa visās darbībās būtu vienādi praktiska [...] un, beidzot, trešie prasa, lai mašīna būtu vienlīdz labi derīga visām darbībām, bet lai subjektīvais elements (uzmanība, veiklība, vingrināšanās u. c.) mašīnas lietošanā spēlētu pēc iespējas niecīgāku lomu. [...] Arī patentu aprakstos mašīnas ļoti bieži nosauktas par „aritmometriem”, „rēkināšanas mašīnām”, lai gan viņas derīgas tikai kādam vienam rēkināšanas veidam.” [Zalts 1925: 394]

K. Zalta secinājumus netiesi apstiprina arī „Latvijas padomju enciklopēdijā” sniegtais skaidrojums:

„rēkināmmašīna – agrāk lietots visp. apzīmējums dažādiem līdz 20. gs. 40. gadiem konstruētajiem (gk. mehāniskajiem) skaitlotājiem un skaitlošanas ierīcēm atsevišķu matemātisku oper. izpildei. Mūsu dienās par r. dēvē vienkāršāku tipu taustiņskaitlotājus (kalkulatorus), kas izpilda tikai elementārās aritm. oper. un var saturēt arī rezultātu iespiedierīci.” [LPE 1986: 327]

Latviešu valodā apzīmējums *rēkināmā mašīna* un tās formālie varianti veidotī pēc vācu *Rechenmaschine* parauga. Vācu vārda sastatījums ar angļu valodu liecina, ka arī vācu valodā šis vārds attiecināts uz dažādām skaitlošanas ierīcēm, sal.:

adding machine – Rechenmaschine	EGD 1913: 7
calculating machine – Rechenmaschine	EGD 1913: 69

Iepriekš minēto pamatvārdu (*rēkināt*, *skaitlot* un *skaitīt*) izmantošanas biežums mašīnu apzīmējumos bija atšķirīgs. 20.–30. gadu avotos iegūtie 43 ekscerpti liecina, ka visbiežāk izmantots vārds *rēkināt* (21), bet abi pārējie sinonīmi ievērojami atpaliek (*skaitlot* – 12, *skaitīt* – 10). Vārds *skaitlot*, tā atvasinājumi (*skaitlošana*, *skaitlotājs*) un salikteņi ir samērā jauni – šo vārdu nav K. Valdemāra un K. Ulmaņa vārdnicās. Apzinātais materiāls liek domāt, ka šis vārdu kopas lietojums aktivizējās pēc Kārla

Kopmaņa grāmatas „Skaitļošanas mācība ar uzdevumiem un iznākumiem priekš tautas skolu zemākām nodaļām un pašmācīšanās” publicēšanas 1890. gadā.

Elektroniskās skaitļošanas mašīnas

40. gados būtiskas pārmaiņas skaitļošanas ierīču nosaukumos nav konstatētas, šis desmitgades beigās biežāk lietots vārds *skaitļojamais* (mašīna, aparāts, ierīce). Ar 50. gadu pirmo pusē nozares terminoloģijas attīstībā sākās pilnīgi jauns posms. Pirmkārt, Otrā pasaules kara beigās tika radīts skaitļošanas mašīnu veids, kas turpināja strauji attīstīties pēckara periodā. Otrkārt, šīs jomas latviešu terminoloģija attīstījās divās plūsmās – Latvijā un trimdā. Padomju Savienībā darbs pie jaunajām skaitļošanas ierīcēm notika slepenībā un izolētībā no Rietumu pasaules, tāpēc arī terminoloģijas ziņā līdz 60. gadiem nebija ārēju ietekmu [Shahova 2000]. Līdz ar to termini latviešu valodā veidojās pēc krievu valodas parauga, piemēram:

„[...] тā saucамо универсало скайтлу машину, лиeto Ѽоти даžāду aprēķinu veikšанai, kas nepieciešami zinātniskiem pētījumiem kodolfizikā, aerodinamikā, radiotehnikā, ქimijā, bioloģijā u. c. Машина оперē ar desmitzīmju decimal-skaitļiem un veic 16 666 saskaitīšanas un atņemšanas darbības vai 2192 reizināšanas darbības sekundē.” [Zv 1955: 5, 29]

Tekstā lietotā mašīnas apzīmējuma izcelstsme ir zināmā mērā slēpta, kamēr neno-skaidrojam tā krievisko ekvivalentu un nozīmi:

„Универсальная цифровая машина, вычислительная машина общего назначения – цифровая вычислительная машина, предназначенная для решения широкого круга [...] задач...” [БСЭ 1977: 16]

50. gados krievu valodā notika terminu *diferencēšanās* – *veco terminu счётная машина*, kas vēl tika lietots pirmajā lielajā projektā БЭСМ (большая электронно-счётная машина), vairs neattiecināja uz jaunu tipa mašīnām, kurām tika pievienoti īpašības vārdi *электронный* un *вычислительный*:

„электронные вычислительные машины (электронные цифровые вычислительные машины) – быстродействующие вычислительные машины, в которых все требуемые действия выполняются электронными счётчиками и управляющими схемами по заранее заданной программе.” [МСЭ 1960: 855]

Līdz ar to arī latviešu valodā apzīmējums *skaitļošanas (skaitļojamā) mašīna* samērā ātri aizstāja pārējos sinonīmus. Pārsteidz krievu vārda *электронный* tulkojums kā *elektronu*, kas ir nelogisks salikumā *elektronu skaitļošanas mašīna*. Tomēr šī vārdkopa bija gandrīz vienīgais variants līdz aptuveni 60. gadu vidum, sal.:

..elektronu <u>skaitļošanas mašīnas..</u>	Zv 1955: 6, 28
Mūsu elektronu skaitļošanas mašīnai..	RB 1959: 221, 6
..nodota ekspluatācijā pirmā republikā universāla mazgabarīta <u>elektronu skaitļojamā mašīna LM-3..</u>	LZ 1961: 10, 2
skaitļojams: elektronu ~ā mašīna – electronic computer, electronic computing machine.	LAV 1962: 607

Divas modernas <u>elektronu skaitlošanas mašīnas</u> strādā tepat Rīgā.	PJ 1962: 110, 3
.. <u>elektronu skaitlošanas mašīna</u> .	C 1963: 305, 4

Neskatoties uz pareizās formas *elektroniskā* lietojumu enciklopēdijās un vārdnīcās jau kopš 1967. gada, nepareizo variantu vēl samērā bieži lietoja 70. gados, paretam arī 80. gadu sākumā. Bez tam 50. gadu beigās un 60. gadu pirmajā pusē reģistrēts, galvenokārt žurnālā „Zvaigzne”, īpašības vārds *elektrons* (*elektronā mašīna*, *elektronais mehānisms*, *elektronā aparatūra*), piemēram:

..ASV konstruēta jauna <u>elektronā mašīna</u> , kas automātiski sastāda..	Zv 1959: 5, 21
--	----------------

..Maskavā izstrādājuši pilnīgi jaunu degvielu padeves sistēmu – tā saucamo iešķāšanu ar <u>elektrono vadību</u> . Šajā sistēmā benzīna pieplūdi regulē speciāla elektronā aparatūra..	Zv 1961: 18, 20
---	-----------------

Trimdas latviešu valodas materiāls liek secināt, ka angļu *electronic[al]* nekad netulkkoja kā *elektronu* vai *elektronais*.

ESM

Krievu valodā paralēli pilnajam nosaukumam *электронно-вычислительная машина* sāka lietot abreviatūru *ЭВМ*, kuras latvisķā atbilstoši ESM konstatēta 60. gadu pirmās puses rakstu avotos:

..students J. Cīrulis ziņos par melodijas un harmonijas sintēzes algoritmiem un to realizāciju ar <u>ESM</u> .	PSt 1963: 10, 1
--	-----------------

Liela atbildība gulstas arī uz to speciālistu pleciem, kuru sekmes atkarīgas no elektronu skaitlošanas mašīnām (<u>ESM</u>). [...] ar vismodernākajām mūsdienu <u>ESM</u> .	PJ 1964: 170, 3
---	-----------------

Šī abreviatūra kļuva samērā populāra, un to lietoja līdz pat 90. gadu sākumam:

..izveidoja vienu no pašmācošajām ESM programmām..	Briedis 1990: 219
CM1425 ir mazgarbīta ESM..	C 1991: 41/42, 15
..var iegūt un ar ESM apstrādāt plašāku informāciju..	Biblio 1991: 77
..ESM, lāzertehnikas, kosmisko kuģu radišana..	Porietis 1992
..ESM pasargāšanai no ārējiem elektriskajiem laukiem.	Fizika 1992

ESM un tā vēlākais atvasinājums *esma* [Skujīņa 1975] tika lietoti tikai Latvijā, jo trimdas latviešu valodā šādam saīsinājumam nebija parauga kontaktvalodās.

Komjūters

Pirmie ar angļu valodas vārdu *computer* sastapās trimdas latvieši:

„Referents, kas pats strādā šai nozarē, pastāstīs par analogu un skaitļu „komjūteru” pamatprincipiem, to izmantošanu rūpniecībā un saimnieciskos uzņēmumos; par to uzbūvi, „atmiņas” uzglabāšanas veidiem..” [Laiks 1958: 11, 2]

Kopš 50. gadu beigām vārds lietots paralēli citiem sinonīmiskiem apzīmējumiem (*skaitļotājs, dators u. c.*). Latvijas latviešu valodā šis anglicisms pirmo reizi konstatēts tikai 1970. gadā, iespējams, krievu valodas ietekmē, kur to sāka lietot nedaudz agrāk:

Izveidoti un jau laisti pārdošanā kompjūteri jeb skaitļojamā mašīna „Honey-well”, kas palīdz namamātēm par vislētākām cenām sagatavot vislabākās maltītes. Ar tādu kompjūteru, kas maksā 10 600 dolāru.. C 1970: 19, 3

Institūtā dzimuslielākā daļa padomju elektronisko skaitļojamo mašīnu jeb kompiteru, kā tās tagad sauc starptautiskajā terminoloģijā. [...] Aizvien vairāk [...] darbā izmanto mazo kompiteru palīdzību. C 1970: 29, 2

Kompjuteri reģistrējuši 500 zādzību, kurās nozagtas vērtības par 50 miljoniem jenu.. PJ 1970: 167, 4

Gan trimdas, gan Latvijas latviešu valodā kopumā reģistrēti deviņi formālie varianti (*kompjūters, kompjuters, kompjūters, kompjuters, kompjūtors, kompjutors, kompjūtors, komputors, kompīters*). Mūsdienu slengā izplatītās formas *kompis, kompiķis, kompītis* [LVS 2006: 240].

Skaitļotājs

Anglicisma *kompjūters* arvien biežāks lietojums 70. gadu pirmajā pusē izraisīja diskusiju par elektroniskās skaitļošanas mašīnas īsāku nosaukuma izvēli [Skujīņa 1974; Skujīņa 1975]. 1975. gadā LZA Terminoloģijas komisija ieteica vārdu *skaitļotājs*, kuram var pievienot raksturotājvārdu *elektroniskais* (ar šo nozīmi vārdu *skaitļotājs* pirms tam lietoja ļoti reti; kā piemēru var minēt vēsturnieka Tālivalža Vilciņa rakstu par zinātniski tehnisko revolūciju 1971. gadā [C 1971: 185, 2]). V. Skujīņa uzskatīja, ka šāds risinājums ir pieņemams, neskatoties uz vārda *skaitļotājs* tradicionālo nozīmi „cilvēks, kas veic aprēķinus; aprēķinātājs; skaitļošanas speciālists” [Skujīņa 1974]. Tā [*elektroniskais*] *skaitļotājs* (variants – *elektroniskaitļotājs*) kļuva par vienu no galvenajiem datora apzīmējumiem valodas praksē, to aktīvi lietoja līdz 21. gadsimta sākumam. Vai Latvijas terminoloģi zināja par trimdā lietotajiem terminiem? Iespējams, ka dažiem šāda informācija bija, taču atsaukties uz trimdas praksi tolaik nedrīkstēja ideoloģisku iemeslu dēļ (loti līdzīga situācija bija arī Igaunijā [Raag 2015: 1740]. Pārlūkojot svešatnes tautiešu publikācijas, jākonstatē, ka vārds *skaitļotājs* (datora nozīmē) tur lietots daudz agrāk, vismaz no 1961. gada:

„...tirgus analīze, pielāgojot datus apstrādāšanai ar elektroniskā skaitļotāja „kompjūtera” palīdzību. Laiks 1961: 4, 5

„tagad eksperimentē ar radara ierīcēm, automātiskām laika novērošanas stacijām un elektroniskiem skaitļotājiem. LatvAm 1961: 74, 2

„Šo skaitļotāju būve tad nu ir mans pienākums,” saka E. Čakanovskis. AusLa 1961: 611, 6

Trimdas latviešu valodā *skaitļotājs* pamazām tika novirzīts otrajā plānā pēc 1970. gadā ieteiktā jaunvārda *dators* (sk. nākamo sadaļu), tomēr vēl 1989. gadā Monreālas izdevumā izskan aicinājums lietot Latvijas praksi:

„MLB Ziņotāja 481. numura 21. lpp. J. Mazutis runā par datoriem. Bēgot no vārda „kompjūters”, esam pievērsušies citam svešvārdam – „dators”. Ierīces darbība ir skaitļošana (computing) ar „0” un „1” skaitļu maiņām gandrīz vai bezgalībā. Tie ir skaitļi, līdz ar to skaitļošana. Vārds ir gaŗāks nekā „dators”, bet pareizāks būtībā un – latvisks! Vārdu „skaitļotājs” lieto arī latviešu literārā valodā (LLV) dzimtenē Latvijā. Atbalstīsim viņus un sauksim arī mēs skaitļotājus par skaitļotājiem.” [METIMNE 1989]

Dators

1970. gada 10. jūnijā laikraksts „Laiks” publicē Zviedrijā dzīvojošā filologa Kārļa Draviņa rakstu „Dators un datorists”, kurā autors pamato nepieciešamību mainīt elektroniskās skaitļošanas mašīnas apzīmējumu:

„Apzīmējums „elektroniskā skaitļojamā mašīna” ir garš un tāpēc visai neérts. Otram apzīmējumam, ko arī bieži sastopam „elektroniskais skaitļotājs” (vai vienkārši „skaitļotājs”) ir trūkums, ka ir grūtības ar tālākiem darinājumiem. Šo un vēl dažu citu presē sastopamo apzīmējumu vietā dažās latviešu aprindās (pēc mag. philos. Daiņa Draviņa ieteikuma) sākts lietot apzīmējumu „dators” (salīdz. tādus vārdus kā „motors”, „rotors” u. tml.). Šis vārds kā atzīts internacionāls termins (dator) jau plaši lietots cittaautu zinātniskā literātūrā. Mūsu valodā tālākie visai parocīgie darinājumi varētu būt, piem., „datorists” (persona, kas strādā ar datoriem, sal. „motorists”), „datorisks”, piem., „datoriska spēle”, „datorisms” (sal. „motorisms”) u. c.” [Draviņš 1970]

Šāds priekšlikums ir saprotams, jo 1968. gadā zviedru informātikas profesors Berje Langeforss (Börje Langefors) ieteica zviedru valodā lietot jaunvārdu *dator* [Bergman 2007: 114], pamatojot šo darinājumu ar analogiem *doktor* un *traktor*. Datorspeciālists no ASV Viktors Irbe neatbalstīja Draviņa ieteikumu:

„Man ir iespēja strādāt ar „kompjūteriem”, ko līdz šim biju iedomājies par elektroniskiem skaitļotājiem, kas ne tikai aprēķina un skaitlo, bet arī drukā, šķiro vēstules un čekus, zīmē. [...] Šī mašīna apstrādā datus (Input Data), no kā varbūt cēlies arī datora nosaukums dažās valodās (iespējams zviedriski), bet tās darbības lauks ir tik daudzpusīgs, ka to drizāk varētu saukt par daudzdarbi. [...] Datora vārds ASV latviešiem nekā neizsaka.” [Laiks 1970: 52, 2]

Tomēr turpmāko gadu gaitā *dators* trimdas latviešu rakstos kļuva sastopams arvien biežāk, kas, iespējams, liecināja par pamatotu argumentāciju (pirmkārt, *dators* veic darbības ar datiem, otrkārt, *dators* ir parocīgs atvasinājumu veidošanā). Interesanti, ka vēl pirms *skaitļotāja* apstiprināšanas LZA TK 1975. gadā nozares lietpratējiem Latvijā bija skaidrs, ka šī mašīna ne tikai „skaitlo”, sal.:

„Vai ESM tikai skaitlo? Nespeciālistam var likties, ka ESM pamatnodarbošanās ir milzīgu skaitļu rindu nepārtraukta reizināšana, dalīšana, saskaitīšana vai atņemšana. Protams, arī tas ietilpst mašīnas pienākumos. Tomēr tirdzniecības apstākļos būtiskākais ietverts citās ESM iespējās. Proti, glabāt milzīgus informācijas masīvus, ātri sameklēt vajadzīgos datus, analizēt situācijas un izsniegt rezultātus, kad tas ir nepieciešams, nevis iespiest tabulogrammā visu pēc kārtas.” [C 1973: 121, 2]

Latvijas un trimdas latviešu terminoloģija „sastapās” klātienē 1988. gadā, kad Latvijas pārstāvji sāka piedalīties svešatnes tautiešu pasākumos un ārzemju latvieši ieradās Latvijā. Rīgas Tehniskās universitātes profesors Andris Krēslīšs, aprakstot dalību trimdas latviešu zinātnieku kongresā, saka:

„... jau biju apguvis šeit konsekventi lietoto terminoloģiju: „*datori, datortehnika*” – Latvijā joprojām dzirdamo skaitļotāju, kompjūteru, ESM, skaitļošanas tehnikas vietā.” [DzB 1988: 32, 7]

Pirmās kopīgās diskusijas par informātikas terminiem notika Pasaules latviešu zinātnu kongresā 1991. gada jūlijā. Latvijas zinātnieki vēl nebija gatavi aizstāt *skaitļotāju* ar *datoru*. 1992. gadā dibinātā LZA TK Informātikas apakškomisija 20. novembrī ieteica angļu *computer* atbilstes latviešu valodā: *dators, skaitļotājs, kompjūters*. 1993. gada 19. marta sēdē no latviešu pušes terminiem tika svītrots *kompjūters*. Gandrīz visās turpmāk publicētajās vārdnīcās *dators* tika likts pirmajā vietā. 1997. gada angļu-latviešu vārdnīcā *computer* atbilstme bija tikai *dators*, arī visos salikteņos. Pašlaik oficiālajā saziņā lieto tikai *dators*, taču mazāk oficiālās situācijās vēl samērā bieži sastopams vārds *kompjūters*.

Termina *dators* un tā priekšteču vēstures izpēti var noslēgt ar trim pamatsecinājumiem. Pirmie divi ir raksturīgi arī citām terminu grupām: 1) daudzi latviešu termini veidoti pēc vadošās kontaktvalodas paraugiem; 2) terminoloģijas attīstībai ir raksturīga sinonīmija, kuras pamatā ir latviešu valodas un kontaktvalodu atšķirības vārddariņašanā vai divu un pat triju kontaktvalodu vienlaicīga vai secīga ietekme. Trešais secinājums saistāms ar latviešu terminoloģijas dalītu attīstību pēc Otrā pasaules kara: *datora* un *skaitļotāja* gadījumā trimdas latviešu valoda tapa par ceļvedi Latvijas latviešu terminoloģijas veidošanās procesā.

LITERATŪRA

- Baakes, K. The recent English special language of electrical engineering and electronics. In: *Languages for Special Purposes*. In: *An International Handbook of Special Language and Terminology Research*. Vol. 2. – Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1999, pp. 1438–1443.
- Baldunčiks, J. Latviešu ķīmijas terminoloģijas attīstība 19. gadsimta 50.–70. gados. No: *Vārds un tā pētišanas aspekti*, 13 (2). – Liepāja: LiepU, 2009, 6.–16. lpp.
- Baltiņš, M. Latviešu medicīnas terminoloģijas periodizācija. No: *Baltistica VII. Referātu tēzes*. – Rīga, 1995, 6.–7. lpp.
- Baltiņš, M. Latviešu terminoloģijas attīstība: mantojums, problēmas un perspektīvas. No: *Letonikas pirmsais kongress. Valodniecības raksti*. – Rīga: Latvijas Zinātnu akadēmija, 2006, 72.–79. lpp.
- Baltiņš, M. Daži latviešu terminoloģijas saskaņošanas centieni līdz 1918. gadam. No: *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 83.–90. lpp.
- Bergman, B. *Ordens ursprung: Etymologisk ordbok över 2000 ord och uttryck*. – Stockholm: Wahlström & Widstrand, 2007.
- Bidnenko, N. Modern Tendencies in the Process of Term Formation. In: *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія „Філологічні науки”*. 1 (5). 2013, pp. 205–210.

- Borzovs, J., Ilziņa, I., Vancāne, I. The main guidelines of creating Latvian IT&T terminology. In: *Terminology and Technology Transfer in the Multilingual Information Society. Proceeding of the 2nd International Conference on Terminology. In Commemoration of E. Drezen's 110th Anniversary. Riga, 21–25 October 2002.* – Vienna-Riga, 2003, pp. 25–32.
- Derums, M. Latviešu jaunvārdi šodien un pirms simt gadiem. No: *Laiks*, 2001, Nr. 10, 12. lpp.
- Diaconu, D. C. Linguistic Mechanisms of IT (Computers) Vocabulary Formation in Romanian Language. In: *The Proceedings of the International Conference “Communication, Context, Interdisciplinarity”. Section: Language and Discourse*, 3, 2014, pp. 168–174.
- Draviņš, K. Dators un datorists. No: *Laiks*, 1970, Nr. 46.
- Kaulakienė, A. Komjuterios terminijos sinonimija: yda ar būtinibē. No: *Terminologija* 6. 1999, pp. 23–28.
- METIMNE. Skaitļotājs. No: *Monreālas Latviešu Biedrības Ziņotājs*. 1989, Nr. 5 (482), 14. lpp.
- Onysko, A. *Anglicisms in German: Borrowing, Lexical Productivity, and Written Code-switching*. – Berlin-New York, 2007.
- Ōrsi, T. De-Anglicization of the Vocabulary of Informatics in French. In: *Anglicisms in Europe: Linguistic Diversity in a Global Context*. Edited by Roswitha Fischer and Hanna Pułaczewska. – Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholar Publishing, 2008, pp. 208–221.
- Raag, V. Word-formation and language planning in Estonian. In: *Word-Formation. An International Handbook of the Languages of Europe*. Vol. 3. Edited by Peter O. Müller, Ingeborg Ohnheiser, Susan Olsen, Franz Rainer. – Berlin-Boston: De Gruyter Mouton, 2015, pp. 1730–1744.
- Sager, J. S. *A Practical Course in Terminology Processing*. – Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1990.
- Shahova, N. *The Formation of Russian Computer Jargon*. Presentation at the international translation conference “Global Links, Linguistic Ties: Forging a Future for Translation & Interpreting”, New York, 23–26 March 2000. Available: <http://www.enrus.ru/publications/232.shtml>
- Skujīna, V. *Kompjūters, skaitļotājs vai ...* No: *Ciņa*, 1974, Nr. 81.
- Skujīna, V. Tātad – skaitļotājs. No: *Ciņa*, 1975, 2. jūl.
- Skujīna, V. No tehniskās terminoloģijas attīstības vēstures. No: *Baltu filoloģija*, IX. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2000, 117.–128. lpp.
- TD. *Terminoloģija datorzinātnē*. Pieejams: <http://estudijas.lu.lv/mod/resource/view.php?id=83290>
- Zalts, K. Saskaitāmās mašīnas „Comptometer” un „Comptograph”. No: *Ekonomists*, 1925, Nr. 7, 389.–396. lpp.

AVOTI

AusLa – *Austrālijas Latvietis*.

Biblio 1991 – *Bibliotekārs un lasītājs. Tematisku rakstu krājums*. – Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 1999.

Briedis 1990 – Briedis, Z. *Izcilie matemātiķi*. – Rīga: Zvaigzne, 1990.

C – *Ciņa*.

DzB – *Dzimtenes Balss*.

EGD 1913 – Dictionary of the English and German Languages by Friedrich Koehler. 42 ed. – Leipzig: Philipp Reclam Jun., 1913.

Fizika 1992 – *Fizika. Mācību grāmata augstskolu tehnisko specialitāšu studentiem.* – Rīga: Zvaigzne, 1992.

J – *Jūrnieks.*

Laiks – *Laiks.*

LatvAm – *Latvija Amerikā.*

LAV 1962 – Turkina, E. *Latviešu-angļu vārdnīca.* M. Andersones redakcijā. Pārstrādāts un papildināts otrs izdevums. – Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1962.

LaZv 1929 – *Latvija-Zviedrija. Ilustrēts rakstu krājums.* – Rīga: Gaisma, 1929.

LPE 1986 – *Latvijas padomju enciklopēdija 10 sējumos.* 8. sēj. – Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1986.

LV – *Latvijas Vēstnesis.*

LVSV 2006 – Bušs, O., Ernstsone, V. *Latviešu valodas slenga vārdnīca.* – Rīga: Norden AB, 2006.

LZ – *Latvijas Zinātnieks.*

PJ – *Padomju Jaunatne.*

Porietis 1992 – Porietis, J. *Ārvalstu ekonomikas vēsture.* – Rīga, 1992.

PSt – *Padomju Students.*

RB – *Rīgas Balss.*

VV – *Valdības Vēstnesis.*

Zv – *Zvaigzne.*

МСЭ 1960 – *Малая советская энциклопедия.* 3-е издание. Т. 10. – Москва: Советская энциклопедия, 1960.

Moreno BONDA
(Vytautas Magnus University)

Transposition as an Act of Translation in Science Popularization: The *Species* of Darwin and *Darwinism* between Imperfection of Words and Academic Exploitation

Summary

Transposition as an Act of Translation in Science Popularization: The *Species* of Darwin and *Darwinism* between Imperfection of Words and Academic Exploitation

This paper investigates linguistic issues involved in the processes of the *popularization of sciences* intended as an act of translation. With the intent to raise the awareness about the linguistic and cognitive implications of the dissemination of sciences among a large audience, we investigate an illustrative case of the non-academic propagation of Charles Darwin's theories. Commenting on the use and understanding of terms as *species* and *Darwinism*, we suggest that the popularization of sciences involves necessarily a loss of information and, in certain cases, an arbitrary interpretation of original works. In conclusion we argue that popularization of sciences is an act of interpretation – carried out by both the translator and the recipients – and not just a “neutral” transposition of ideas. Accordingly, transposition should be considered as a form of translation and, as such ruled and formalized.

Key words: *popularization of sciences, Darwinism, transposition, John Locke, philosophy of language*

Sommario

Trasposizione come traduzione nella divulgazione della scienza: le *specie* di Darwin e il *darwinismo* tra imperfezione delle parole e abuso accademico

La presente ricerca indaga gli aspetti linguistici coinvolti nella divulgazione della scienza intesa come atto di traduzione. Con l'intento di stimolare la consapevolezza riguardo la problematicità di aspetti cognitivi e linguistici si analizza il caso esemplare della divulgazione in ambito non accademico delle teorie di Charles Darwin. Analizzando l'uso e la comprensione dei termini *specie* e *Darwinismo*, si dimostra come ogni tentativo di polarizzazione comporti una perdita di informazione e, in alcuni casi, un'arbitraria interpretazione dell'opera originale. Concludendo, sosteniamo che la divulgazione della scienza sia un atto di interpretazione e non una “neutrale” trasposizione. In conseguenza di ciò la trasposizione dovrebbe essere considerata un processo di traduzione e come tale regolamentato e formalizzato.

Parole chiave: *divulgazione della scienza, darwinismo, trasposizione, John Locke, filosofia della lingua*

*

The philosophy of language, while ancient and enduring, has blossomed anew in the second half of the past century. Nowadays scholars are particularly interested in the processes of representation of meanings in communicative acts. In this respect, the *meaningfulness* of language is considered to be the cornerstone of the learning processes. The processes seem to be especially problematic when dealing with scientific thought

and, in turn, with the dissemination of academic knowledge. The popularization of sciences is linguistically problematic since it is an attempt to communicate meanings by the recourse to a different, non academic, language.

Nonetheless, rarely have contemporary scholars properly investigated the problematic linguistic aspects involved in the practices of the popularization of sciences. Our paper aims at stimulating the debate on the cognitive implications of the dissemination of sciences. Specifically, our research, investigating an illustrative case of the non-academic propagation of Charles Darwin's theories, suggests that the popularization of sciences involves necessarily a loss of information and, in certain cases, arbitrary interpretations of the original works. Consequently, we argue that popularization of sciences is an act of interpretation – carried out by both the translator and the recipients – and not just a “neutral” transposition of ideas. Accordingly, transposition should be considered as a form of translation and, thus become a ruled and formalized activity.

With reference to the popularization of sciences, on the one hand, there is the desire to transform the learning experience into a pleasant event [Vengadasamy 2011] and even to create a sense of proximity between the speakers and the audience, which perceives the speaker as “one like them” [Hezaveh 2014]. On the other hand, there are supporters of the idea of the impossibility to transmit the same meaning to distinct persons through words. Indirectly this position denies any chance to popularize scientific knowledge. Investigating strengths and weaknesses of these two positions, a maieutic method of analysis has been adopted. In this paper, having defined popularization as a form of translation in which an element of interpretation is involved, we will dialogically challenge the attempt to popularize, as an iconic example, Charles Darwin's *theory of evolution by natural selection*. Firstly, we individuate limits in the possibility to transpose meanings of central concepts as that of *species*. Secondly, we individuate a case of scientific exploitation in the term *Darwinism* usually employed to introduce evolutionism to a larger audience.

A growing number of academic papers discuss the pedagogical and cognitive aspects of popularization practices [Riise 2008; Cápay et al. 2011; Cornelis 1998]. When dealing with the transposition of technical and specific terms or concepts, relevant questions arise on the limits and imperfection of words, as well as on the conscious exploitation of the ambiguity of words to conceive *a priori* commitments. Nonetheless, compared with the amplitude of the debate on *translation* techniques and practices, the examination of the principles ruling the *transpositions* of scientific works for divulgation purposes is still meager despite *translation* and *transposition* being closely related communicative acts. Both concepts refer to processes of transmission of knowledge based on the proper codification of meanings into different systems: two distinct languages (*translation*), or two discrete linguistic and lexical codes (*transposition*). Nonetheless, scholars tend to recognize and investigate the problematic nature of the translation while they usually neglect the challenging essence of transposition acts.

That is because transposition is often seen as just a sort of paraphrase, which makes use of an accessible language. Scholars, defining popularization practices and aims, seem to focus on two fulcra: a large audience and a simple language. Firstly, they stress the variety of the audience since “popularization of science is nothing else than an endeavor to depict scientific ideas in such a way that everyone [...] can grasp the fun-

damental concepts” [Cornelis 1998]. Secondly, these definitions tend to stress the importance of the simplicity of language because “the primary role of popularization is [...] to transform scientific knowledge to a language understandable to an ordinary person” [Teplanová 2000]. A more attentive analysis of these statements suggests there are actually three focal elements involved: (a) a single meaning or element of knowledge; (b) the plurality of recipients; and (c) the adoption of a different language (lexically, formally and with reference to the linguistic register).

The idea to be capable of conveying the same meanings to a plurality of recipients recurring to a simplified – i.e. different – language is neither pacific nor commonly accepted. As an example, Lev Vygotsky while establishing an explicit connection between speech and knowledge, reveals that “it is impossible to transfer word meaning mechanically” [Vygotsky 1988: 170]. R. Carnap radicalized the problem of what meaning is, thus denying the premises for a debate on the transmission of knowledge [Carnap 1928]. The delicate nature of linguistic simplification unfolds when comparing the meanings-words nexus in the original academic works with those in their popular transpositions. Following Carnap’s cogitations, even the significance of a single term is a relative concept: “a term is meaningful with respect to a given theory and a given language” [Murzi 2015]. What is revealing in our perspective is that the meaning of a word depends on the context in which that word is used. Meanings are therefore empirical and are defined by the links with both the context they are used in and the ideas the receiver already possesses.

As a matter of fact, most modern theories about the limits of speech stem from Locke’s cogitations as formulated in his *Essay Concerning Human Understanding*. Locke’s explanation can be profitably used to investigate the iconic case of the popularization of Darwin’s theories – a largely disseminated topic often debated as *evolutionism* and *Darwinism*. His findings are “well known” to the larger public because they have been popularized since the late 1970s. Therefore, now almost everyone “knows” he has theorized the evolution of *species* by natural selection and human evolution.

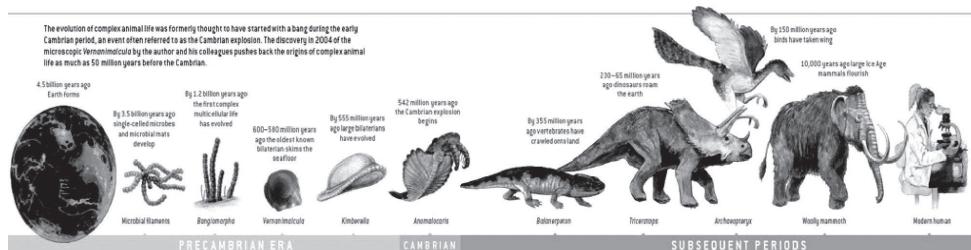

Figure 1. Evolution of Animals. Tagged as Evolution of Species.
Scientific American 293, 42–47 (2005)

Supporters of the need to popularize sciences insist on the important role of images as means of communication capable of overcoming linguistic difficulties. However, a quick online survey of images tagged “Darwin evolution of *species*” reveals a number of issues even when selecting exclusively reputable sources as *Scientific America* or *Nature*. As an example, Figure 1 is aimed at graphically representing “the evolution of

“animals” even though the image is tagged as “evolution of *species*”. Evidently, the intention is to simplify the meaning of *species* assimilating it to that of *animals*. Anyway, in the related article, as in other works, writers tend to prefer Darwin’s term *species*, which is “understandable” to everyone. Both the image in *figure 1* and the common idea that *species* is an understandable term are fallacious.

According to Locke:

Words being voluntary signs, they cannot be voluntary signs imposed by him [a man] on things he knows not. [...] But when he represents to himself other men’s ideas by some of his own, if he consent to give them the same names that other men do, it is still to his own ideas: to ideas that he has, and not to ideas he has not. [Locke 1690: 391]

This concept is fundamental when thinking of spreading knowledge making it accessible to a variety of people relying on a simplified language.

This is so necessary in the use of language, that in this respect the knowing and the ignorant, the learned and the unlearned, use the words they speak (with any meaning) all alike. They, in every men’s mouth, stand for the ideas he has. [Locke 1690: 391].

Consequently, a child will represent to himself the term *species* as “families or types of animals”; an educated adult will specify that the same term refers to “groups of animals or plants characterized by certain genetic features that make them distinct from other groups as it is for dogs and wolves”; a contemporary biologist would possibly understand the same word as “the principal natural taxonomic unit, ranking below a *genus* and above *sub-species* and denoted by a Latin binomial”. At the same time, Darwin himself used it specifically as “a Linnaean taxonomic unit ranking below a *genus* and above *varieties*”. Even in the simple transposition of the word to a different context, some links are deformed and some word-meaning nexus completely lost.

Firstly, the link between the word *species* and the taxonomic meaning it had in 1859 might be completely lost when the term is used in a different – popular – context. Secondly, even without the need to translate or paraphrase, that is simply transcribing *species* in a popular context, one abandons the scholar’s word-meaning nexus in order to create new connections with the receiver’s ideas – i.e. understanding of *species*. This signifies that such a *learner-centered* popularization does not reproduce the scholar’s ideas but, rather the receivers’ ideas by the means of the scholars’ terminology.

Only by a direct access to the original work one is in the position to understand that Darwin never investigated the evolution of a *class* into another or even of a *phylum* into another as suggested by the image reproduced in Figure 1. On the contrary, he provided evidence of the evolution of *varieties* both in nature and under domestication [Darwin 1859: chapters I–IV] and of *species* under domestication [Darwin 1859: chapter I]. He also proposed, at a theoretical level, that possibly millions of generations might bring about the creation of new *sub-genera* and, possibly, *genera* [Darwin 1859: 97]. The image in Figure 1, in a context tagged “Darwin’s evolution theory”, clearly gives a reader the impression Darwin himself theorized the possibility of a *phylum* to evolve into another, which actually is the idea of modern evolutionary synthesis.

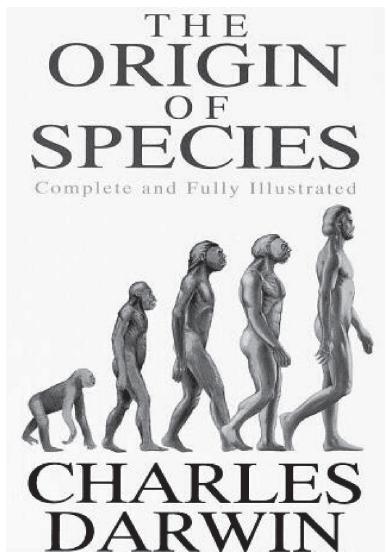

Figure 2. The cover of a popular edition of Darwin's *The Origin of Species*

[Darwin 1871: 253]. While the focus of the book is on social evolution, in the popularized version of his findings the stress is on the natural evolution of man – a theory usually labeled as *Darwin's Theory* or simply *Darwinism*.

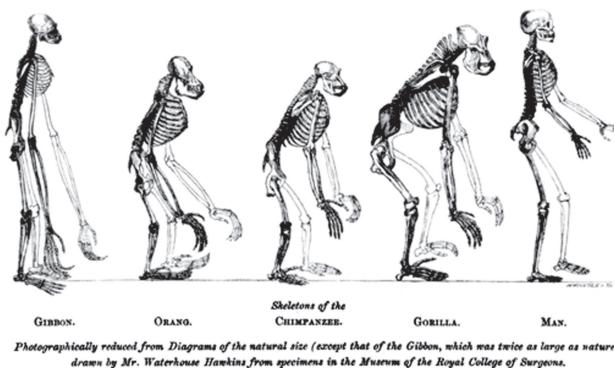

Figure 3. Huxley's studies on human evolution

Speaking of *Darwinism*, it has been noticed that “attaching a proper name to a viewpoint suggests that it is individual, rather than part of a consensus, and marks it as incomplete, if not indeed superseded” [Braterman 2009: 85]. In other words, it is a linguistic expedient to conceive, using an ambiguous term, critics and opinions together with knowledge. It is again Locke to notice that:

Moreover, the intention to popularize some research sometimes mingles with the academic manipulation of a renowned name or theory either to condemn or to prize related, but still debated theories. A case of exploitation of Darwin's fame can be noticed in the association of his names with theories concerning human origins. Even though Darwin's book did not address the question of human evolution, saying only that “light will be thrown on the origin of man and his history” [Darwin 1859: 367], his name is often associated with images like the one in Figure 2. Here, not only the term *species* is arbitrarily associated with the human species, but it also suggests the human evolution from apes – something Darwin carefully avoided [Hale 2012: 978]. In passing, we should note the image chosen for the cover of Darwin's book refers to an artwork Thomas Henry Huxley used to illustrate his theory of human evolution from apes (Figure 3). Darwin even in *The Descent of Man* attempted to understand mainly social and cultural human evolution from a naturalist point of view

Words are often abused on purpose. [...] Beside the imperfection that is natural in language and the obscurity and confusion that is so hard to be avoided in the use of words, there are several wilful faults and neglects which men are guilty of in this way of communication whereby they render these signs less clear and distinct in their signification than naturally they need to be. [Locke 1690: xix]

The use of the term *Darwinism* to refer to theories of evolution is double-aimed: on the one hand, it allows for the spread of a number of theories, some of which still debated, under a reassuring and well affirmed label [Hale 2012: 978]. In this sense, *Darwinism* is more apt to broader interpretations and can be associated to a variety of meaning thus being more difficult to criticize than proper, univocal, terms. On the other hand, evolutionism detractors use the term “to take our minds back to the 19th century and distract attention from everything that has been learned since Darwin’s day” [Braterman 2009: 86].

In conclusion, the transposition of a text for popularization purposes presents the same problems of a translation (such as preserving the original shades of meanings and the same information even when using different words) and some peculiar issues connected with the necessity (or will) to condense a number of positions into a simplified label or phrase. Consequently, basic principles as that of the simplicity of language are methodologically insufficient: stricter and better defined norms are necessary to regulate such an elusive process of transmission of knowledge.

LITERATURE

- Braterman, P. S. Putting Darwin in His Place: The Need to Watch Our Language. In: *The American Biology Teacher* 71 (2), 2009, pp. 84–88.
- Cipay, M. et al. Popularizing Natural Sciences by Means of Scientific Fair. In: *International Journal of Emerging Technologies in Learning* 6, pp. 12–17.
- Carnap, R. *The Logical Structure of the World: Pseudoproblems in Philosophy*. – Los Angeles: University of California press, 1967. 364 p.
- Cornelis, G. C. Is Popularization of Science Possible? Available: <http://www.bu.edu/wcp/Papers/Scie/ScieCorn.htm>. 1998. Last accessed 26 February 2016.
- Darwin, C. *The Origin of Species*. – London: Wordsworth, 1998. 392 p.
- Hale, P. J. Darwin’s Other Bulldog: Charles Kingsley and the Popularisation of Evolution in Victorian England. In: *Science & Education* 21, 2012, pp. 977–1013.
- Locke, J. *An Essay Concerning Human Understanding*. – London: Wordsworth, 2014. 850 p.
- Murzi, M. “Rudolf Carnap” in *Internet Encyclopedia of Philosophy*. 2015. Available: <http://www.iep.utm.edu/carnap/>, Last accessed 22 February 2016.
- Riise, J. Communicating Science in Social Contexts. In: *Bringing Science to the Public* 3, 2008, pp. 301–309.
- Teichmann, J. Historical and Pedagogical Perspectives on Entertainment, Popularization and Learning in Science. In: *Science & Education* 16, 2007, pp. 511–516.
- Vygotsky, L.S., Rieber, R. W. *The Collected Works of L.S. Vygotsky*. Vol. 1. – New York, London: Plenum, 1988. 396 p.

Ojārs BUŠS
(LU Latviešu valodas institūts)

1957. gada latviešu laikrakstu teksts: smadzeņu skalošanai izmantotie valodas līdzekļi

Summary

Latvian Newspapers of 1957: textual means used to realize the brain-washing

By 1957 the era of Stalinism was already over and the so-called Khrushchev ‘thaw’ had begun. However the texts published in the Latvian newspapers in 1957 still seem quite peculiar from the point of view of a modern reader because of the intenseness of the use of lexical and phraseological means appropriate for the ideological and political soviet style propaganda, thus for brain-washing.

First of all we can identify lexical sovietisms. The main words of this category are used very often, and the word *padomju-* ‘soviet-’ itself is mentioned 113 times in three copies of Latvian newspapers dated by the beginning of November, 1957, and excerpted for this research. The second most often used ideologically meaningful word has been the personal name *Leņins* ‘Lenin’ (95 + 11 *Vladimirs Iljičs* and 4 *Iljičs*), followed by *kolhozs* ‘kolkhoz’ (75). The words to name some kind of persons follow next: *komjaunietis* ‘Komsomol member’ (36), *komunists* ‘communist’ (30), *kolhoznieks* ‘member of a kolkhoz’ (29). Very often used words, which are not specific for the soviet times, yet highly ideological are: *kolektīvs* ‘the collective’ (35), *darba-laudis* ‘working people’ (29).

The second group of words intensely used for brain-washing includes ‘success vocabulary’. Two copies of newspapers were excerpted searching words of this group, and the results are as follows: *sasniegumi* ‘achievements’ (7), *panākumi* ‘successes’ (6), *progress* ‘progress’ (6), *velte* ‘gift’ (4), *uzvara* ‘victory’ (8), preceded by *cīņa par* ‘a fight for’ (about 15). The “achievements” are characterized by adjectives *izcils* ‘outstanding’ (6), *dīžens* ‘grand’, *lielisks* ‘excellent’, and even *grandiozs* ‘grandiose’.

“Heightened” phraseology is used, too, e.g. *asfalta samts* ‘the velvet of the asphalt’, *jaunas darba uzvaras* ‘new labor victories’, *vispārēja augšupeja* ‘general uplift’, *ieviesīs vismodernāko tehniku un tehnoloģiju* ‘the most advanced equipment and technology will be introduced’.

Last but not least, the titles of the newspaper articles have been used as important means to realize the brain-washing; some examples of such titles should be mentioned: *Prātā tagad gaišas domas* ‘(We have) now bright thoughts in (our) mind’, *Sociālisma izauklētā zinātne* ‘The science brought up by socialism’, *Angļu žurnāls par PSRS panākumiem* ‘English magazine (writes) about the successes of USSR’. Some kind of summary could be suggested from the title *Tāda dzīve – pareiza!* ‘Such life is the right one!’

Key words: *brain-washing, Latvian, vocabulary, newspapers, phraseology, lexical sovietisms*

*

1957. gads pieder pie laikmeta, ko mēdzam saukt par Hruščova laikiem. Tie vairs nav Stalīna laiki, 1956. gadā ir oficiāli nosodīts tā sauktais „Stalīna personības kults”. Un tomēr – atverot kādu 1957. gadā Latvijā izdotu latviešu laikrakstu, preti dveš kaut kas no mūsdienu viedokļa visai savdabīgs, savulaik gan klātienē izdzīvots un pārdzīvots, bet nu jau tik labi aizmirsts, ka pat aculieciniekam grūti atpazīstams. Atceramies, protams, ka padomju laika periodisko izdevumu galvenais uzdevums bija nevis informācija,

bet gan dezinformācija jeb propaganda, jeb „padomju dzīvesveida slavinājums”, jeb – smadzeņu skalošana; tā laika laikrakstu lappusēs atrodamas tikai pavisam miniatūras informācijas drumslīņas (galvenokārt par sportu, mākslu, nedaudz par tehnikas attīstību), kas bija nepieciešamas, lai kāds lasītājs vispār avīzē ieskatītos.

Starp smadzeņu skalošanai izmantotajiem valodas līdzekļiem visvieglāk pamānāmie un visvienkāršāk uzrādāmie, protams, ir leksiskie, un starp tiem savukārt vispirms uzmanību piesaista t. s. sovetismi. Šie vārdi un to hipnotizējošais efekts, bez šaubām, nav nekāds jaunums, tie ir analizēti arī lingvistiski; Latvijā samērā nesen publicēts poļu valodnieces Malgožatas Ostruvkas raksts par vārdiem kā propagandas ieroci poļu valodā publicētos izdevumos Baltkrievijā starpkaru periodā (Octopubka 2010, ar leksiskajiem sovetismiem veltītas literatūras norādēm), taču līdzīgas parādības latviešu valodā valodnieciski, cik zināms, nav analizētais.

Pētījuma materiāla avots ir trīs laikrakstu numuri (*Cīņa* 1957, Nr. 259, *Cīņa* 1957, Nr. 261, *Padomju Jaunatne* 1957, Nr. 215), kas publicēti 1957. gada novembrā sākumā (viens no iemesliem, kas pievērsa uzmanību tieši šiem laikrakstu numuriem, ir ar šī raksta tēmu gan nesaistīts fakti, ka vienā no tiem publicēta valodniecības vēsturē pieminama Martas Rudzītes recenzija par Jāņa Endzelina *Latvijas PSR vietvārdu* pirmo sējumu [Rudzīte 1957]). No šiem laikrakstu numuriem ir ekscerpēti gan padomju laika historismi, tas ir, tikai šim laikam raksturīgu parādību un jēdzienu apzīmējumi, gan arī vispārlietojamās leksikas vārdi, kas tomēr, attiecīgā kontekstā iekļauti, it labi node-rējuši smadzeņu skalošanai jeb propagandai.

Ideoloģiski „padomiskā” leksika

Ir gluži logiski, ka padomju leksikas avangardā kā pārliecinoši visbiežāk lietotais vārds – ar 113 vārdlietojumiem trijos ekscerpētajos laikrakstu numuros jeb vidēji 37 lietojumiem vienā avīzes numurā – redzams paša ideoloģiski galvenā jēdziena apzīmējums *padomju-*. No valodniecības – vai gramatikas – viedokļa te gan tūlīt jāatbild uz jautājumu, vai tas maz ir vārds vai arī tikai vārdforma, vārda *padome* daudzskaitļa ģenitīvs? Tieši pēdējā izpratne līdz šim ir, kā šķiet, dominējusi, tāpēc pagājušā gadsimta sešdesmitajos – septiņdesmitajos gados veidotajā *Latviešu valodas biezuma vārdnīcā* (LVBV) atrodam gan, protams, vārdu *padome* (kā 53. biežāk lietoto vārdu, pieko starp lietvārdiem, šajā konkurencē to apsteidz vienīgi *darbs, gads, laiks* un *cilvēks*), taču vārda *padome* lietojumu skaitā acīmredzami iekļauti arī ģenitīva *padomju-* lietojumi. Savukārt *Latviešu literārās valodas vārdnīcā* vārdam *padome* konstatēta 2. nozīme: ‘gen.: padomju, adj. nozīmē. *Saistīts ar Padomju Sociālistisko Republiku Savienību, tai raksturīgs*’ [LLVV 6.: 117] (jāatrunā gan, ka patiesībā adjektīva funkcijā lietotā *padomju-* semantika ir krietni plašāka). No formālā viedokļa šo vārdformu – *padomju-* – it kā neverētu atzīt par ģenitīvi un tātad patstāvīgu leksēmu, jo līdz šim par ģenitīvejiem uzskatīti tikai salikteņi (piem., *šaursliežu-*) un prefiksāli atvasinājumi (piem., *aizjūras-*) [sk. LVG 2013: 368–369]. Tomēr iespējams, ka ģenitīvenu traktejumu varētu paplašināt, iekļaujot šajā kategorijā arī dažus vārdus, formālus ģenitīvus, kuru semantika nav atvasināta no attiecīgās nominatīva vārdformas semantikas (šādā gadījumā, lai nošķirtu ģenitīveni no tam homonīmiska paradigmā iekļauta ģenitīva, ir jāņem talkā semantiskais kritērijs). Tad par ģenitīveni varētu uzskatīt arī šo *padomju-*, kas pirmām kārtām ir krievu valodas īpašības vārda *советский* kalks un no semantikas

viedokļa daudz ciešāk saistīts ar šo savu krievisko paraugu jeb atbilsti, nevis ar nominatīvu *padome*. Un tad nebūtu nekā valodnieciski nepareiza arī apgalvojumā, ka 1957. gada latviešu laikrakstos visbiežāk lietotais vārds ir ģenitīvenis *padomju-*. Tas iesaistās gan terminoloģiskās vārdkopās (*padomju saimniecība*), gan tipiskās kolokācijās (*padomju valsts, padomju valdība, padomju tauta/tautas, padomju sabiedrība, padomju strādnieks, padomju sportisti, padomju dzīve, padomju panākumi* utt., ar 26 reizes trijos laikrakstu numuros lasāmo *padomju vara* priekšgalā, savukārt no šīm 26 reizēm astoņreiz lasītajam tiek atgādināts, cik daudz laba noticis *padomju varas gados*). Šis ģenitīvenis mēdz piekļauties arī mums subjektīvi tuvāku jēdzienu apzīmējumiem: *padomju zinātne, padomju zinātnieki* un arī *padomju lingvistika*.

Savukārt otrs trijos ekscerpētajos laikrakstu numuros visbiežāk lietotais vārds ir kāds īpašvārds. Šis katrā laikraksta numurā daudzkārt pieminētais īpašvārds ir personvārds (konkrētāk – kriptonīms) *Leņins* ar 95 vārdlietojumiem, kam vēl papildus pieeskaitāmi 11 *Vladimirs Iljičs* un 4 *Iljičs*. Tātad kopā 110 pieminējumu, nemaz vēl neskaitot uz minēto personu attiecīnātos apelativiskos apzīmējumus, piem., *revolūcijas ģeniālais vadonis*. Tiesa, šos skaitļus jūtami ietekmē publikācijas žanrā *Veco komunistu atmiņas*, kurām savukārt īpaši liela vieta ierādita tāpēc, ka ekscerpētie laikrakstu numuri publicēti nepilnu nedēļu pirms 7. novembra, kas togad ir 1917. gada Krievijas valsts apvērsuma 40. gadadiena. Citos gadalaikos minētā personvārda lietošanas biežums varbūt bijis nedaudz mazāks, tomēr nav šaubu, ka tas izmantots kā viens no galvenajiem hipnotizējošās leksikas elementiem.

Tālāk biežuma rangā seko galveno tā laika ideoloģizēto reāliju apzīmējumi, no kuriem īpaši daudzināts ir vārds *kolhozs* (79 lietojumi). *Komjaunietis* pieminēts 36 reizes, *komunists* – 30, *kolhoznieks* – 29. Apmēram tāds pats lietošanas biežums ir diviem vārdiem, kuru apzīmētie jēzdieni gan nav aizgājuši vēsturē, taču pamazām aizmirsta šo vārdu toreizējā ideoloģiskā slodze; šie vārdi ir *kolektīvs* (35 lietojumi) un *darbaļaudis* (29). Apmēram tikpat bieži pamanāmi vārdi *sociālistisks* un *revolūcija*, kas gan lielākoties iekļaujas hrononīmā *Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 40. gadadiena*; no leksikologijas viedokļa atsevišķi vārdi gan nebūtu izraujami no daudzkomponantu onīma, nebūtu uzkaitāmi atsevišķi, taču no smadzeņu skalošanas viedokļa katrs no leksiskajiem sovetismiņiem funkcionē arī onīma sastāvā; tostarp tāpat funkcionē arī ideoloģiski markētais antroponiems *Leņins* toponīmu *Leņina iela* un *Leņina rajons* sastāvā, ne jau velti ideoloģizētie personvārdi visā Padomju Savienībā un tai pakļautajās valstīs tik intensīvi izmantoti toponīmu darināšanai.

Pie „ideoloģiskās audzināšanas” pieder arī visu to, „kas nav ar mums”, nosodījums, un tas atspoguļojas arī leksikas līmenī: *kapitālisms* (atbilstīgā kontekstā) pieminēts 11 reizes, vārds *buržuāzisks* lietots 9 reizes, *imperiālisms* – 7 reizes, *bruņošanās* – 6 reizes (protams, attiecīnot šo pēdējo tikai uz rietumvalstīm, savukārt antonīmu *atbruņošanās* saistot ar Padomju Savienību).

Panākumu leksika un cildinājumatribūti

Ar nepārprotami ideoloģisko leksiku lasītājs tiek iespaidots kā ar mietu pa pieri, savukārt vārdi, kuru kopumu varētu saukt par *panākumu leksiku*, savu smadzeņu skalošanas funkciju veica neuzkrītošāk un tāpēc, jādomā, veiksmīgāk. Panākumu leksikas lietojumi saskaitīti divos laikrakstu numuros, un galvenie šai sakarā lasāmie

pamatapzīmējumi ir *panākumi* (vārds fiksēts 6 reizes šajos divos laikrakstu numuros, tostarp *panākumi .. ir lieli un neapstrīdami*), *progress* (6), *sasniegumi* (7), *velte* (4), *uzvara* (8), kuru ievada *cīņa par* (apm. 15). Šos panākumus un sasniegumus raksturo apzīmētāji *izcils* (6 lietojumi, piem., *izcila darba velte*), *lielisks* un pat *grandiozs*. Apmēram 15 reizes pieminēta *darba ražība* (vai *ražīgums*), kas ir *palielinājies, ievērojamīgi pieaudzis*, tiek *ievērojami celts, stipri celts* vai *trīskāršojies*.

Par vārda *panākums* un tā antonīma *neveiksme* lietojumu interesantu liecību sniedz vietne *Periodika.lv*; te varam uzzināt, ka 1957. gadā preses izdevumos kāds panākums vai panākumi pieminēti 6588 reizes, savukārt neveiksme – sešreiz retāk – 1168 reizes. Tiesa, ja salīdzina ar vārdlietojumiem 50 gadus vēlāk, desmitreiz sarukuši absolūtie skaitli, taču proporcija mainījusies pavisam nedaudz: 625 *panākumi* pret 128 *neveiksīsmēm*, tātad šī proporcija atspoguļo arī kādu vispārīgāku publicistikas valodas likumsakarību. Vietnē *Periodika.lv* apkopoti dati arī par ārzemju latviešu laikrakstiem, un, ieskatoties piemēros, redzam, ka 1957. gadā Amerikas latvieši rakstījuši par *Kremļa neveiksmi*, bet Latvijas žurnālisti – par *Vašingtonas vislielāko diplomātisko neveiksmi*. Savukārt Padomju Savienībā gandrīz vienīgi sportā vienai vai otrai komandai vai sportistam gadās ciest arī pa kādai neveiksmei. Vēl gan bija arī *radošās neveiksmes*, ja sanāca uzrakstīt vai uzgleznot kaut ko, kas partijai un valdībai nebija īsti pa prātam – bet aplūkotajos tekstos šādi piemēri nav apzināti.

Stilistiski un emocionāli sakāpināta frāžainība

Tomēr viisspilgtāk laikmeta garu var just nevis no atsevišķiem vārdiem, bet no vārdkopām un mazliet garākām frāzēm – cildinošām, kad rakstīts tiek par Padomju Savienību vai Latviju (ko parasti sauc *republika*, retāk *mūsu republika*, vēl retāk – *Latvijas PSR*), vai sakāpināti kritiskām, rakstot par pagātni vai rietumvalstīm.

Mūsu republikā tātad *aizdūc satiksmes autobusi*, un brauc tie pa *asfalta samtu*, gadadienu *sagaida ar diženiem sasniegumiem*, strādāts tiek pie *augstražīgiem darbgaldiem*, un zvejas *vīri* gādā *augstvērtīgas zivis, darba tauta* sasniedz *jaunas darba uzvaras, daudz vērtīgu ierosinājumu* tiek izteikts, un *neparasta rosiba valda, dīzo Oktobra svētku priekšvakarā* viss ir *priekšzīmīgā kārtībā*, kā arī *uzceltas jaunas gaišas mājas, un vismodernāko tehniku un tehnoloģiju ieviesīs*. Vārdu sakot, vērojama *vispārēja augšupeja*, kurā iekļaujas arī *Volgas gigants* (=kāda spēkstacija).

Bet rietumos redzama *darbaļaužu cīņa par darba algas paaugstināšanu*, kam pretojas *slipētie buržuji* un *smalko aprindu ļaudis*.

Pievēršoties nedaudz garākām frāzēm, varam uzzināt, ka *Padomju Savienība kļuvusi par rūpniecības gigantu*, bet *Lietuviešu rakstnieki padomju laikā radījuši lieliskus sacerējumus*. Noskaidrojam, ka *arī tas ir padomju dzīves ieguvums, ka cilvēki var mierīgi pavadīt sava mūža vakaru un audzēt ziedus*.

Taču *Mūsdieni padomju jauniešiem nereti trūkst pat priekštata, kāds ir bijis strādnieku stāvoklis buržuāziskajā Latvijā; Līdz kolhozu iekārtai viņas abas ar māsu dzīvoja pusbadā; .. mūžs bijis sūrs kā pelavmaizes rieciens*. Senāk Jurģu dienā Rīgā *Saimniek papas .. no galvas līdz kājām nopētī izvārgušos cilvēkus*, redzami bijuši *novār-guši, noplīsuši bezdarbnieku bari.. Kāds pareizais dzejnieks .. it kā skarbiem otas vilcieniem zīmē tālaika darbaļaužu posta ainu*. Bet mūsdienās rietumos kāds preses .. *izdevums neveikli cenšas izkropļot Padomju valsts politiku*.

Iecienīts smadzeņu skalošanas paņēmiens ir salīdzinājumi – dažreiz meligi, dažreiz blēdigi. Lūk, piemēram: *Arheoloģijas pētījumus izdarīja arī senāk, bet tagad pastāv būtiska atšķirība starp buržuāziskās Latvijas un padomju arheologu darbu.* Tālāk rakstā nekāds konkretniežums neseko, bet salīdzinājums par labu padomju laikiem ir lasītājam pasniegts. Iemīlots blēdigs paņēmiens ir tehnikas progresu rezultātu piedēvēšana padomju iekārtas it kā pārākumam: *Agrākajā Rēzeknes apriņķī pat lielsaimniekiem nebija neviens traktora, bet tagad tikai Dzeržinska kolhoza laukos vien strādā pieci traktori.* Vai: *Cariskajā Krievijā radio rūpniecības tikpat kā nebija* (tas nekas, ka tolaik visā pasaule radio vēl bija liels retums).

Smadzeņu skalošanai paredzētu frāžu spilgtu piemēru tikai šajos trijos laikraksta numuros vien var atrast vēl daudz, piem., ..[armijas] kadri ir bezgala uzticīgi savai tautai, Padomju Dzimtenei un Komunistiskajai partijai. Bet īpaša vieta un loma laikrakstā ir virsrakstiem. Lūk, daži virsraksti, kur komentāri lieki: *Prātā tagad gaišas domas; Dzīvi veido skaistu; Jaunuzarta zeme – velte Oktobrim; Sociālisma izauklētā zinātne; Strādīga kolhoznieku ģimene; Jauns cenu pazeminājums; Angļu žurnāls par PSRS panākumiem.*

Un kā savdabīgs rezumējums: *Tāda dzīve – pareiza!*

LITERATŪRA

- LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca.* 6.₁. Atb. red. L. Ceplītis. – Rīga: Zinātne, 1986.
- LVBV – *Latviešu valodas biežuma vārdnīca.* Apvienotais (1.–3.) sējums. Atb. red. T. Jakubaite. – Rīga: Zinātne, 1973.
- LVG – *Latviešu valodas gramatika.* Sagatavota D. Nītiņas un J. Grigorjeva vadībā. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013.
- Rudzīte, M. Vērtīgs J. Endzelina pētījums. No: *Ciņa* 1957, Nr. 259, 2. lpp.
- Острувка, М. Лексика как орудие коммунистической политики и пропаганды (на основе польской прессы, издававшейся в Советской Беларуси в межвоенном периоде). In: *Linguistica Lettica.* 19. Latviešu valodas institūta žurnāls. – Rīga, 2010, 202.–214. lpp.

Eglė GABRĖNAITĖ
(Vilniaus universitetas)

Arvydas MIKALIAUSKAS
(Vytauto Didžiojo universitetas)

Politinės retorikos pragmatika

Summary

The Pragmatism of Political Rhetoric

Political communication is inseparable from rhetoric – art of persuasion, ability to create a persuasive discourse. Political discourse exclusively strongly actualizes the pragmatical function and the power of rhetorical affectivity. This function is particularly noticeable during elections, when politicians and their electoral campaign developers dispose various resources of rhetoric creating a persuasive discourse. According to K. Burke, the function of political rhetoric is to affect the views, beliefs, and behavior of the audience with the help of linguistic tools, in other words, to manipulate the audience [Burke 1969: 343].

The analysis of political rhetoric can reveal the values which politicians actualize in their appeals to voters and what rhetorical persuasive strategies they use for this aim. The aim of the present research is to determine dominant priorities in the programs of the candidates for the post of Kaunas city mayor in the elections of the municipal mayors in the Republic of Lithuania in 2015. The research also seeks to determine the motivation of the choice of these priorities.

Key words: *political rhetoric, political communication, election of mayors*

*

Įvadinės pastabos

Politinė komunikacija neatsiejama nuo retorikos – įtikinimo meno (lot. *ars persuadendi*), kitaip tariant, nuo gebėjimo kurti paveikųjį diskursą, kurio pamatas yra „**metodiškas atskleidimas to, kas, kalbant apie bet kokią dalyką, gali būti įtikinama**“ [Aristotelis 2005: 9 1355b 25–26].

Politinis diskursas išskirtinai stipriai aktualizuoją pragmatiškąjį retorinio paveikumo funkciją ir jėgą, kurią taikliai nusakė Platonas, pavadinęs iškalbą protų valdymo menu. Ši funkcija ypač išryškėja tiesioginių rinkimų metu, politikams ir jų rinkiniui kampanijų kūrėjams disponuojant gausiaisiais retorikos ištekliais paveikiajam diskursui kurti. Politinės retorikos analizė atskleidžia, kokius vertybinius prioritetus aktualizuoją politikai, kreipdamiesi į rinkėjus, taip pat – kokias retorinės persvazijos strategijas pasitelkia šiam tikslui. Šios užduotys ir buvo išsikeltos analizuojant Kauno miesto mero rinkimų atvejį.

2015 m. pavasarį vyko pirmieji Lietuvos istorijoje tiesioginiai merų rinkimai. Tapti Kauno miesto meru pretendavo penkiolika kandidatų.¹ Straipsnyje pristatomo tyrimo

¹ Perrinkimo siekė buvęs meras konservatorius Andrius Kupčinskas, 2011 m. kelis mėnesius Kauno meru buvęs liberalas Rimantas Mikaitis, 2001 metais miestui vadovavęs Eriks Tamaišauskas, 2000 m. Kaunui vadovavęs Vytautas Šustauskas, socialdemokratė Orinta Leiputė, Darbo partijos narys Vydas Gedvilas, „jaunalietuvis“ Stanislovas Buškevičius, rinkimų komiteto

tikslas – nustatyti kandidatų į Kauno miesto mero postą programose dominuojančius prioritetus, t. y. išskirti ir išanalizuoti socialinius, administracinius ir ekonominius politinės retorikos dėmenis. Taip pat siekiama nustatyti šių prioritetų pasirinkimo motyvaciją. Nors atskirai nėra analizuojamas politinės retorikos įtikimumo klausimas, tačiau retorinė paveikaus diskurso tyrimo prieiga leidžia apibendrintai vertinti tam tikrų retorinių topų ir argumentų galimą paveikumą.

Atliktam tyrimui būdingas tarpdiscipliniškumas: politinis diskursas analizuojamas ne tik iš retorikos, kaip paveikiosios komunikacijos, bet ir iš viešojo valdymo ir administruavimo mokslo pozicijų.

Pagrindinė tiriamoji medžiaga – Kauno miesto savivaldybės rinkimų komisijos išleistame informaciniaime leidinyje rinkėjams „Kauno miesto (Nr. 15) pirmi tiesioginiai merų rinkimai“ pateiktos kandidatų į Kauno miesto mero postą rinkimų programos.² Papildomoms politinės retorikos iliustracijoms panaudoti politinės reklamos, publikuotos internte, pavyzdžiai (žr. Šaltiniai).

Metodologinės tyrimo gairės

Kandidatų į Kauno miesto merus programose išsakytos nuostatos tyime skirstomos į socialines (įsipareigojimai miesto gyventojams), ekonominės (įsipareigojimai verslui) ir administracines (savivaldybės valdymas). Analizė pagal savivaldybės atliekamas funkcijas būtų nekonstruktivu dėl šių funkcijų gausos (skiriamos 44 savarankiškos funkcijos ir 38 valstybinės funkcijos), todėl pasirinkta Lietuvos laisvosios rinkos instituto (LLRI) metodika, taikoma sudarant „Lietuvos savivaldybių indeksą“ (LSI), t. y. atliekant savivaldybių veiklos efektyvumo tyrimą.³ Be to, tai patogus žūros taškas aiškinantis, iš kokias savivaldybės veiklą optimizuojančias, taigi – ir miestiečių gerovę kuriančias veiklos sritis yra orientuotas kandidatų į merus programos ir, atitinkamai, nukreipta politinė retorika.

Socialinė, ekonominė ir administracinė savivaldybės veiklos sritys LSI vertinamos pagal dešimt rodiklių. Pagrindinės savivaldybės funkcijos nukreiptos į paslaugų savivaldybės gyventojams teikimą ir bendruomenės poreikių tenkinimą, todėl LSI socialiniai savivaldybės rodikliai apima daugiausiai sričių (penkias), t. y. į gyventojus orientuotas savivaldybės teikiamas paslaugas – komunalinis ūkis, transportas, švietimas, sveikata,

„Dirbam Kaunui“ iškeltas Gintautas Labanauskas, „Vieningo Kauno“ atstovas Visvaldas Matijošaitis, partijos „Tvarka ir teisingumas“ narė Aušra Ručienė, respublikonas Artūras Tepelys, komiteto „Kaunas plius Puteikis“ kandidatas Eligijus Dzežulskis-Duony, partijos „Profesinių sąjungų centras“ kandidatas Kęstutis Juknis, rinkimų komiteto „Kaunas – kitokia Lietuva“ kandidatas Kęstutis Pūkas ir Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjungos kandidatė Kristina Juozapavičiūtė.

² Kandidato A. Kupčinsko programa leidinyje nepateikta, ji publikuota informaciniai tinklaplyje „Žinau, ką renku“. Available: <http://www.zinaukarenku.lt/andrius-kupcinskas> [Žr. 2016 02 03].

³ LLRI atlikto tyrimo „Lietuvos savivaldybių indeksas 2014“ duomenimis, Kauno miesto savivaldybė tarp septynių Lietuvos miestų savivaldybių pagal rodiklių grupes užemė aukščiausias pozicijas šiose srityse: savivaldybė gyventojui – komunalinis ūkis (3 vieta), transportas (3–4 vieta), socialinė rūpyba (2 vieta); savivaldybė investuotojui – investicijos ir plėtra (3 vieta); savivaldybės valdymas – turto valdymas (3 vieta), administracija (1 vieta).

socialinē rūpyba. Savivaldybēs valdymas vertinamas pagal tris kriterijus – turto valdymā, administracijos funkcionalumā ir biudžeto lēšu naudojimā, o īspareigojimū verslui rodikliai vertinami pagal dvi sritis – mokesčių tarifus ir investīciju plētros galimybes. Atsižvelgus į rinkimų programose dominuojančias tendencijas, išskirtos dvi papildomas socialinēs, t. y. īspareigojimū miesto gyventojams, sritys – gatvių infrastruktūra bei kultūra ir užīmtumas. Pabrēžtina, kad dylikos rodiklių sarašas apima visas kandidatū programose numatytais veiklos sritis, ī jī nepatenka tik abstrakcijos, kurių nejmanoma susieti su konkrečia savivaldos funkcija (pavyzdžiui, „Laisvas Kaunas!“).

Kandidatū programos: problemos ir galimi sprendimai

Penkiolikos programu analizē atskleidžia, kad kandidatai ī Kauno miesto mero postā ī viso aktualizuoja 79 tobulintinas savivaldybēs veiklos sritis, taigi vidutiniškai kiekvienas kandidatas savo programoje numato 5,27 pokyčius ir siekinius ī 12 galimy. Turint minty, kad trys īš kandidatū (V. Matijošaitis, A. Kupčinskas, E. Tamašauskas) rinkimų programoje nepateikia jokių konkrečių miesto valdymo gairių, kiti dylikai pretendentū vidutiniškai pamini 6,58 būsimos veiklos sritis.

Akivaizdu, kad kandidatai selektyviai renkasi problemas, kurias aktualizuoja, ī platesnės politinių partijų arba visuomeninių judējimų, kurių jie yra iškelti, programos. Kai kurie kandidatai (O. Leiputė, S. Buškevičius, A. Tepelys) stengiasi savo programa maksimaliai plačiai aprēpti visas īmanomas savivaldos sritis (8–9 rodikliai), kreipiasi ī kuo īvairesnių socialinių ir amžiaus grupių adresatą. Būdingas pavyzdys yra Lietuvos socialdemokratų partijos iškelta kandidatė O. Leiputė, kuri žada: „išspręsti šildymo problemas“, „nemokamas viešasis transportas“, „sutvarkyti šaligatviai“, „kiekvienam ikimokyklinukui – vieta darželyje“, „sutvarkyti žaliosios erdvės, išvystyta īvairių sporto šakų ir dviračių takų miesto centre bei miegamuose rajonuose infrastruktūra“, seniorams ir neįgaliesiems „paslaugų kortelė suteiks galimybę nemokamai dalyvauti laisvalaikio, kultūros, sveikatingumo programose“; „plėtojama savivaldybēs, mokslo ir verslo partnerystė“, „verslo liudijimų kaina metams sumažinta iki vieno euro“, „savivaldybei priklausančių komunalinių paslaugų, vandens ir šilumos tiekimo īmonių pelnas – paslaugų kainų mažinimui bei infrastruktūros atnaujinimui“.

Tačiau esama kandidatū (K. Pūkas, E. Džežulskis-Duony, K. Juozapavičiūtė), kurie savo programoje koncentruojasi tik ī tam tikrą apibrežtā sriti. Pavyzdžiui, K. Pūko programoje dominuoja su savivaldybēs valdymu susiję klausimai. Kitaip tariant, pagrindiniu savivaldos problemų šaltiniu kandidatas laiko netinkamą ir korupnuotą savivaldybēs administracinj aparātu: „Pasiruošęs drauge su Jumis „išvalyti“ Kauno miesto savivaldybę nuo visokio plauko parazitų, per partijas ją aplipusių draugų ir giminaičių, kurie nustekeno miestą. <...> Jei suteiksite īgaliojimus, suformuosiu profesionalią komandą īš esamų ir norinčių skaidriai dirbtī savivaldybēje ir jos valdančiose īmonėse. <...> Pasibaigs karaliavimas ir vergija. Nevaldys miesto savanaudžių ir nusikalstamų grupuočių sukurta sistema. Tapęs meru, reikalausiu atlkti auditus, išvadas perduosiu teisēsaugos institucijoms ir Jus informuosiu. Tepadeda man STT, prokuratūra ir kitos teisēsaugos institucijos.“ Lietuvos žaliųjų ir valstiečių sajungos narė K. Juozapavičiūtė savo programoje koncentruojasi tik ī socialinę sferą – ī Kauno miesto gyventojus, ignoruodama verslo ir savivaldos valdymo klausimus: „Siekiu, kad ekologiškas viešasis

transportas važiuotų dažniau, kad jo tvarkaraščiai būtų suderinti su gyventojais, kad vaikai kelyje būtų saugūs, žaidimų aikštelių ir mokyklų teritorijos būtų atitvertos nuo kelio. <...> Remsiu blaivaus gyvenimo būdo iniciatyvas, siekiu, kad blaivus laisvalaikis ir sveika gyvensena tapą miestiečių kultūros dalimi“.

Dažniausiai kandidatų programose minima (10-ties kandidatų) savivaldybės problema – administracijos ir personalo valdymas. Toks gausus dėmesys šiai sriciai aiškinatinas keletu priežasčių. Korumpuota, nelanksti biurokratija yra tradicinis ir nuolatinis kritikos objektas bet kurio lygmens politikų rinkimų kampanijoje [Peters 2002: 134]. Be to, savivaldybės valdymas yra pernelyg sudėtingas ir kompleksinis procesas, kad būtų galima vienareikšmiškai išmatuoti jo veiksmingumą; siekiamų rezultatų dėl viešojo sektoriaus valdymo specifikos dažniausiai neįmanoma pamatuoti kiekybiniais ir apčiuopiamo pelno matais [Padovani, Young 2012: 18–22]. Dėl šių priežasčių netinkamas savivaldybės valdymas gali būti spekulatyvus, todėl politikams parankus ir skambus retorinis argumentas. Siūlomų administracijos ir personalo valdymo pokyčių veiksmingumas ir nauda yra subjektyvūs, priklausantys nuo vertinimo kriterijų ir vertintojų interesų.

Kita daug dėmesio sulaukianti savivaldybės valdymo sritis – orientacija į verslą: investicijos ir plėtra. Įdomu, kad šiai sriciai priklausantis mokesčių klausimas yra ignoruojamas, jį fragmentiškai paliečia keturi kandidatai: „Sumažinsime savivaldybės reguliuojamus mokesčius verslui.“ (R. Mikaitis); „Verslo liudijimų kaina metams sumažinta iki vieno euro.“ (O. Leiputė); „Profesionalų paruošti projektai sumažins dirbtinai sukeltus apmokestinimus.“ (K. Pūkas); „Pagrindinis tikslas tai, kad surinkti kauniečių mokesčiai, liktų Kauno miestui.“ (V. Šustauskas). Įdomu pastebeti, jog LSI aukšti mokesčių tarifai Kauno mieste yra nurodyti kaip viena iš opiausių savivaldybės problemų, tačiau rinkimų programose tai niekaip neatsispindi.

Mažiausiai dėmesio sulaukusios savivaldybės valdymo sritys yra biudžetas ir savivaldybės turto valdymas. Turto valdymo klausimą paliečia O. Leiputė: „Savivaldybei priklausantių komunalinių paslaugų, vandens ir šilumos tiekimo įmonių pelnas – paslaugų kainų mažinimui bei infrastruktūros atnaujinimui“. Biudžeto problemą pamini vienintelis kandidatas A. Tepelys: „Ekonomiškai ir tikslsingai naudoti biudžeto lėšas“.

Pretendentų į merus programų logika ir realizavimo galimybės gali būti vertinamos pasitelkus savivaldybės biudžeto sandaros duomenis. 2015 m. 51,6 proc. Kauno miesto savivaldybės biudžeto numatyta skirti švietimo sriciai; beveik 18 proc. – socialinei apsaugai; poilsiai, kultūrai, religijai – 4,4 proc.; būstui ir komunaliniam ūkiui – 3,7 proc., sveikatos apsaugai – vos 0,5 proc. Šios proporcijos leidžia vertinti kiekvienos programos realizavimo galimybes, t. y. konstatuoti, kiek realūs yra konkretūs įsipareigojimai. Taigi racionalus atrodo išskirtinis dėmesys švietimo sriciai, socialinei rūpybai (abi sritys pabrėžtos devynių kandidatų programose), tačiau abejonių kelia ketinimai imtis pokyčių sveikatos apsaugos srityje.

Dėmesys transportui (8), kultūrai ir laisvalaikiui (8), gatvių infrastruktūrai (6), nepaisant jiems skirtos gerokai mažesnės miesto biudžeto dalies, kandidatų į merus programose neabejotinai aktualizuotas dėl atitinkamų problemų svarbos miestiečiams. Atliliki tyrimai [Viešasis administravimas Lietuvoje 2011: 49–52] atskleidžia, kad sveikatos, kultūros, švietimo socialinės paslaugos gyventojams yra aktualesnės nei kitos, nepaisant savivaldybės kompetencijų ir ribotų finansinių galimybių jas spręsti.

Kandidatų į merus programu retorika

Analizuojant rinkimų programu problematiką, tenka pastebēti, jog kandidatai pozicionuoja save kaip lyderius, perspektyvius Kauno miesto problemu sprendējus. Dalis iš jų pateikia kone apokaliptinį miesto vaizdinj: „Esama Kauno valdžia yra pavojingai nutolusi nuo žmonių.“ (A. Ručienė); „Praējo 24 neprieklausomybēs metai... <...> Savivaldybēs skendi skolose, gatvēs ir kiemai kaip po karo, ir kas metais blogēja. Smulkus verslas sužlugdytas.“ (V. Šustauskas); „Kaunui ir kauniečiams šiandien kaip oras būtinės naujos idėjos, aktyvi lyderystē, proveržio perspektyva.“ (E. Tamašauskas). Kiti kandidatai laikosi nuosaikesnės pozicijos, orientuojasi į pokyčius, naujas galimybes, ateities perspektyvā: „Kaunui reikia naujai atrasti save greitai kintančiame pasaulyje. Europietiskam miestui reikia pažangių idėjų, užtikrinančių kiekvieno kauniečio gerovę, igyvendinimo.“ (O. Leiputė); „Kaunas – galimybų miestas. Viskas ko jam trūksta – pokyčių.“ (K. Juknis).

Daugelis kandidatų naudoja identišką „pažado igyvendinimo“ retoriką, kurios pamatas – ryžtas ir īspareigojimas pateisinti miestiečių lūkesčius: „Aš padarysiu tai, ko nepadarē kiti!“ (S. Buškevičius); „Īspareigoju kryptingai veikti dēl Kauno gerovēs ir miestiečių saugumo, ekonominio klestējimo, gyvenimo kokybēs gerinimo.“ (E. Tamašauskas); „Esu pasiryžęs deramai Jums tarnauti ir savo reputaciją pelnytis tik atliktais darbais.“ (E. Dzežulskis-Duonyς); „Aš, Vydas Gedvilas, tapęs Kauno miesto meru, esu pasiryžęs aktyviai igyvendinti permainas užtikrinančias Kauno pakilimą!“ (V. Gedvilas); „Aš pasiryžęs keisti situaciją ir išlaisvinti visas iniciatyvas, kurios užtikrintų kokybišką gyvenimą Kaune!“ (R. Mikaitis); „Mano tikslas – uždegti žalią šviesą sveikam, saugiam, žaliam, kultūringam miestui, kuriame patogu gyventi, auginti vaikus, mokytis, dirbtī, leisti laisvalaiky, kurti asmeninę ir šeimos gerovę“ (K. Juozapavičiūtė).

Tikslo žadama siekti pasitelkus ne tik turimas profesionalas kompetencijas, tačiau ir moterišką nuojautą: „Panaudosiu visą savo patyrusios teisininkēs, politikēs patirtī bei moterišką nuojautą vietos demokratijos stiprinimui, modernesnēs, doresnēs ir laimingesnēs bendruomenės kūrimui, pasitelkiant visas konstruktyvias Kauno miesto jēgas“ (A. Ručienė). Ne mažiau emocingai politikai akcentuoja savo dorą ir sąžiningumą: „Aš, Kęstutis Pūkas, pasiryžęs atkurti garbingą Kauno miesto vardą. <...> Manęs niekas nepapirks ir neišgąsdins, esu praējęs daug gyvenimo išbandymų. Milijonai liko neišvogti, darbo rezultatai kovojant su korupcija akivaizdūs, viskas pavišeinta“ (K. Pūkas).

Nuošaly nelieka ir viena populiariausiai politinės retorikos strategijų – bendrystēs su miestiečiu ir artumo jam akcentavimas, tiesioginis imperatyvus kreipimasis į adresatą, tapatinimasis su juo: „Tik kartu – mes ir jūs – sugebēsime pabudinti miestą.“ (V. Matijošaitis); „Kiekvienas žmogus turi savo asmeninius lūkesčius, aš ateinu kartu su Jumis juos igyvendinti, nes tikrieji miesto šeimininkai – Jūs. <...> Drauge kursime gyvenimą, kuriame būtų saugu gyventi mūsų tēvams, seneliams, vaikams ir anūkams.“ (K. Pūkas); „Keiskime sistemą kartu!“ (E. Dzežulskis-Duonyς); „Auginkime Kauną kartu!“ (E. Tamašauskas).

Reikia pastebēti, kad rinkimų programose abstraktūs pažadai, kaip ir moko politinės retorikos teorija, nusveria konkretus īspareigojimus. Apie tobulintinas savivaldybēs veiklos sritis dažniausiai kalbama skambiai ir apibendrintai: „Šiuolaikiškas miestas turi būti patogenesnis žmogui nei automobiliui, patrauklesnis jo gyventoju, o ne turistui,

jauni žmonės turi norėti čia ne tik studijuoti, bet ir gyventi“ (K. Juozapavičiūtė). Ypač tai pasakytina apie brėžiamas būsimos mero veiklos gaires: „Mano tikslas, sukurti socialiai aprūpinto, išsilavinusio, sveiko, kultūringo bei šiuolaikiško miesto viziją ir ją įgyvendinti.“ (K. Juknis); „Esame pasirengę ieškoti naujų, efektyvesnių, savivaldybės veiklos būdų ir deramai atstovauti bei ginti viešajį interesą.“ (V. Gedvilas); „Mano siekiai: garsinti Kauną, kaip išskirtinį, garbingos praeities, šiuolaikinį, inovatyvių, verslių žmonių ir gamtą tausojančią miestą“ (A. Ručienė).

Tiesa, būta atvejų, kai pabrėžtinai imituotas konkretumas. Tikėtina, jog tokia strategija pasirinkta kaip priešprieša rinkėjus nuviliantiesiems apibendrintiems politikų pažadams, neįgyvendintiems įsipareigojimams: „Kasmet bus atnaujinama dešimta dalis miesto kelių ir miesto transporto priemonių“ (G. Labanauskas); „Per vienerius metus visi ikimokyklinio amžiaus vaikai bus aprūpinti vietomis vaikų darželiuose bei lopšeliuose“ (V. Šustauskas); „Nustatyti socialinio būsto patalpų nuomas mokesči – 0,20 € už 1m²“ (A. Tepelys). Vis dėlto, rinkimų rezultatai liudija, kad šie politikų pažadai rinkėjams neatrodo labiau realūs už abstraktų „klestinčio Kauno“ (V. Matijošaitis) vaizdinį. Net itin konkrečius pažadus dalijęs kandidatas į merus S. Buškevičius, buvęs Seimo narys, tris kadencijas dirbęs Kauno miesto savivaldybės taryboje, rinkimuose kartu su partija „Jaunoji Lietuva“ patyrė fiasko, nors tvirtai žadėjo spręsti realias kauniečiams problemas: „Bus sutvarkyti yrantys balkonai Kauno senamiestyje ir centre, atnaujinti namų fasadai“; „Talino pavyzdžiu Kaune kursuos nemokamas viešasis transportas“; „Bus pradėta daugiaubčių kiemų renovacija – įrengiamas jų apšvietimas ir daugiau vietų automobiliams“; „Visos Kauno gatvės ir perėjos bus apšvietos, prie perėjų bus įrengti šviesoforai su integruotais greičio matuokliais“.

Idomu, kad gausiam kandidatų akcentuojamų vertybinių prioritetų sąraše kukią vietą užima tokios vertybės kaip tautiškumas ir patriotiškumas. Jas savo programose paminėjo vos keturi kandidatai: „Tai geras impulsas atliliki darbus, kuriuos galėtume su pasididžiavimu tapatinti ir skirti mūsų Respublikos šimtmečiui. Jį pasitiksime 2018-ųjų Vasario 16-ąją. Noriu, kad tą dieną pakelta galva, giedodami himną, mintyse sąžiningai tartume, kad tarnavome tik savo Valstybei, dorai atlikome mums patikėtas pareigas ir įvykdėme savo protėvių bei Laisvės kovotojų priesakus.“ (A. Kupčinskas); „Tautiškos šventės (Dainų ir šokių, Pasaulio lietuvių žaidynės, Užgavėnės, Joninės) sugriži į Kauną.“ (G. Labanauskas); „Pilietyškumas ir savo krašto patriotizmas yra esminė prielaida vienos savivaldos stiprinimui.“ (E. Tamašauskas); „Esu patriotas...“ (L. Pūkas).

Politinė lyderių retorika

Bendrame kandidatų į merus programinių nuostatų kontekste itin išsiskiria rinkimų lyderių – išrinktojo mero V. Matijošaičio ir perrinkimo siekusio A. Kupčinsko – politinės retorikos strategijos.⁴ Abu kandidatai programose nemini konkrečių savivaldybės veiklos sričių, kurias planuotų tobulinti, nedetalizuoją bent kiek tikslesnių būsimo

⁴ Atskirai minėtinas kandidatas į Kauno miesto merus E. Tamašauskas, kurio politinė retorika buvo grindžiama abstrakčiais samprotavimais apie tiesioginių mero rinkimų naudą, bendrysystė su miestiečiais, lyderystės svarbą. Kandidatui neorganizavus aktyvesnės politinės reklamos, jo pozicija rinkėjų liko nepastebėta.

valdymo aspektu. Čia dominuoja abstraktūs teiginiai: esamos situacijos negatyvumą konstatuojantys ir pozityvias permainas žadantys šūkiai (V. Matijošaitis) arba atliktų nuopelnų ir jdirbio viešinimas (A. Kupčinskas).

Tikėtina, kad tokio tipo politinės retorikos pasirinkimui įtakos galejo turėti ir nepakankamas gyventojų susipažinimas su savivaldybės kompetencijų lauku. Pastarajį teiginį pagrindžia LR VRM iniciatyva 2011 m. atlirkas tyrimas, skirtas išsiaiškinti gyventojų naudojimosi viešosiomis ir administracinėmis paslaugomis pasitenkinimą ir lūkesčius. Nors jo rezultatais negalime vadovautis vienareikšmiškai (atlirkas Vilniaus miesto bei Utenos ir Kretingos rajonų savivaldybėse), nustatyta, kad gyventojų santykis su gyvenamosios vietovės savivaldybe yra silpnas ir labiau neigiamas, gyventojų žinios apie savivaldybės veiklą menkos, o požiūris į šią instituciją negatyvus. Dėl šių priežasčių vietas politikai ne visada suinteresuoti aktualizuoti būtent tas problemas, kurios tie-siogiai susijusios su jų galiomis.

Iš esmės abu kandidatai renkasi klasikines politikos naujoko ir laiko patikrinto profesionalo strategijas, jų kova – idėjų kova, ateities iššūkių bei perspektyvų ir įveiktu sunkumų bei patikimo rytojaus kova. Dominuoja universaliai šių strategijų topika: per-rinkimo siekiančiam politikui paranku akcentuoti savo nuopelnus, žadeti produktyvios veiklos tēstinumą, akcentuoti politikos naujoko patirties stygių, nepakankamą kompetenciją užimti pareigas, į kurias šis pretenduoja. Politikos naujoko retorika grindžiama perrinkimo siekiančio oponento nesėkminges veiklos kritika, savo, kaip „naujo“, todėl laisvo nuo išankstinių (partinių) įsipareigojimų ir tarnystės užkulisinėms jėgoms, lyderio pozicionavimu [plačiau žr. Počepcov 2000].

Rinkimų programoje V. Matijošaitis neišskiria savo, kaip mero, veiklos prioritetų, jis prisistato kaip visuomeninės organizacijos „Vieningas Kaunas“ komandos narys, organizacijos programa – mero programa: „Esu komandos žmogus, o meras be komandos – tik kaspinų kirpėjas. Todėl prašau Jūsų palaikyti ne tik mane, bet ir „Vieningo Kauno“ kandidatus į miesto tarybą“.

V. Matijošaičio rinkimų kampanijos strategai nevengia negatyvios retorikos, kylančios iš oponento veiklos kritikos: „Kauno miesto savivalda miega: miestą aplenkia investicijos, Europos Sąjungos parama, kauniečiai pavargo nuo neprižiūrimo ūkio ir savivaldybės neveiklumo“. Išairių rinkimų kampanijų analizės [Kaid 2003: 677–689] atskleidžia, kad į priešininko elektoratą bei abejojančius rinkėjus nukreipta negatyvi retorika politinės komunikacijos kontekste vertintina kaip rizikinga strategija, tačiau, jei grindžiama realiu pavyzdžiu ir asmeninės atsakomybės pažadais, ji žadina rinkėjų susidomėjimą ir kuria pasitikėjimo atmosferą. V. Matijošaitis rinkėjus įkvepia asmeniniu pavyzdžiu – sėkmindo verslininko statusas išnaudojamas kuriant darbštus, ūkiško lyderio, kuris pajęgus „budinti Kauną“, paveikslą.

Be to, chrestomatinė kovos retorika padeda kurti šiaip jau neiškalbaus politiko charizmą. „Charizmatinio lyderio elgesio strategija yra aliarminio pobūdžio,“ – pastebi L. Bielinis. Pretendentas į lyderius „beveik visada yra kovos būsenos, jis pastoviai pasirengęs rungtis su priešininkais ir nugalėti juos“, jis turi patikinti rinkėjus, kad „išsigelbėjimas ir išgelbėtojas – tai jis ir jo organizacija“ [Bielinis 2000]. V. Matijošaičio ryžtas kovoti paremtas naujumo argumentu – į politinę arenąjis įžengia „iš šalies“. Nors visą kadenciją dirbo vietas savivaldos taryboje, kandidatas kategoriskai vengia vadintis

politiku, o savo retoriką grindžia „nepolitiškumu“: „Viena iš šio snaudulio priežasčių yra ta, kad iki šiol Lietuvoje savivaldas tiesiogiai kurti galėjo tik politinių partijų atstovai. Miestų savivaldos išsigimė į partijų valdas, kuriose varžomos piliečių iniciatyvos ir dominuoja politinių partijų diktatas“.

Kandidatas nesitapatina su vienos kurios nors rinkėjų grupės lūkesčiais ir interesais, jis apibendrintais teiginiais kreipiasi į plačią ir spalvingą miestiečių auditoriją („Matau kitokią miestų gyvavimo viziją“) ir deklaruoja bendrystę su jais: „Esu įsitikinęs, kad stiprios miesto savivaldos pagrindas – aktyvūs miestiečiai. Kuo daugiau kauniečių pajaus ir patikės, kad gali prisdėti prie savo miesto puoselėjimo ir jo ateities, tuo miestas taps stipresnis“. V. Matijošaitis konstatuoja esamos valdžios beviltiškumą („miesto savivalda miega“, „kauniečiai pavargo“, „neprižiūrimas ūkis“, „savivaldybės neveiklumas“, „savivaldos išsigimė“, „partijų diktatas“, „snaudžianti miesto savivalda“) ir standartinėmis frazėmis skelbia permainas: „Būdamas meru sieksiu, kad savivaldybė pradėtų veikti efektyviai ir skaidriai, o jos pagrindinis ir vienintelis tikslas bus kurti kauniečių gerovę. Esu įsitikinęs, kad man užteks energijos ir ryžto suvienyti miestiečius, nevyriausybines organizacijas ir miesto administraciją į vieną didelę miesto komandą“. Paradoksalu, tačiau šis kelias veda sékmės link, nes „rinkėjas visada pasąmonėje tikisi, kad vieną kartą bus išrinktas tokis politikas, kuris pademonstruos ir valią, ir ryžtą veikti“ [Bielinis 2003: 120].

Trečios kadencijos siekės A. Kupčinskas rinkėjams prisistato pateikdamas savo visuomeninės ir profesinės veiklos aprašą bei vardindamas pelnytus apdovanojimus. Lakoniškoje rinkimų programoje A. Kupčinskas užima gynybinę skeptiko poziciją: „Tiesioginiai merų rinkimai – naujas reiškinys Lietuvoje. Kandidatuodamas dar vienai kadencijai nežaduapti pranašu ar mesiju, nes jais gali skelbtis tik mero funkcijų neišmanantys žmonės arba paslėptų verslo interesų savivaldybėje turintys asmenys“.

Tikėtina, kad tokio savireklamos modelio pasirinkimo tikslas – kurti kompetencijos ir įdirbio nestokojančio profesionalo įvaizdį, kuris priešintas vadinamiesiems populistams. Politinėje reklamoje internete A. Kupčinskas kartojo: „Viešasis administravimas tuo ir skiriasi nuo statutinės organizacijos ar kažkieno UAB'o, kad tai nėra įsakymų davimas ir vykdymas su griežta hierarchija, bet kompromiso suradimas ir viešųjų interesų bei reikalų derinimas. <...> Kai magnatai meta didelius pinigus, paprastai partijai sunku viską sudėlioti, buvo mesta daug populizmo...“ [Kas vyksta Kaune 2015 02 23]. Savo oponento eksplikuojamą sékmingo verslininko įvaizdį bandė paneigti pabréždamas politikos ir verslo skirtumus („Savivaldybės taryba nėra nuosavas UAB'as, kurio valdytojas – meras. <...> Matant iš verslo į politiką besiveržiančius žmones, galima numanyti, kad jie nesuvokia šito esminio principo, skiriančio verslą nuo politikos“ [Kas vyksta Kaune 2015 02 27] ir pabréždamas savo sukauptą politiko patirtį („Be mūsų patirties stoti prie miesto vairo neįmanoma. <...> Mūsų patirtis yra unikali, mes labiau patyre, lankstūs, linkę į kompromisus ir galime užtikrinti, kad Kaunas eitų pirmyn“ [Kas vyksta Kaune 2015 03 02]).

Silpnoji kiekvieno perrinkimo siekiančio politiko vieta – į jį krypsta visų oponentų kritikos strėlės, nepriklausomai nuo priimtų sprendimų veiksmingumo ir veiklos konstruktyvumo. Didžioji dalis rinkėjų visada yra kuo nors nepatenkinti, trokštantys permainų (net jei neįsivaizduoja, kokių konkretių), todėl valdančiųjų kritikos retoriką

daugiau ar mažiau pasitelkia kiekvienas jų varžovas [plačiau žr. Počepcov, 2000]. Debatuose su oponentais, pranešimuose žiniasklaidai, diskusijose viešojoje erdvėje A. Kupčinsko atsakas į tokią kritiką buvo jo veiklos ataskaita. Tenka konstatuoti, kad politinė A. Kupčinsko retorika rinkimų programoje buvo blanki ir nepakankama.

Apibendrinamosios pastabos

Lietuvos laisvosios rinkos instituto tyrējai teigia, esą vadovaujantis LSI vertybėmis ideali savivaldybę: taupo mokesčių mokėtojų pinigus; neriboja vartotojų pasirinkimo, skatina konkurenciją; mažina mokesčių naštą, užtikrina palankias sąlygas verslui, efektyviai valdo turimą turtą, atsisako nebūtinų, nepirminių funkcijų; savo funkcijoms vykdysti pasitelkia efektyviau veikiantį privatų sektorių; mažina administracinię ir biurokratinę naštą [LLRI].

Atlikta rinkimų programų retorikos analizė leidžia suformuluoti, kokį siektiną savivaldybės valdymo ir veiklos modelį mato kandidatai į Kauno miesto mero postą. Pagrindinis efektyvios savivaldos dėmuo yra socialinis, t. y. dėmesys gyventojo poreikiams, net peržengiant savivaldybės galių ribas. Ekonominėje sferoje akcentuojamas verslumo skatinimas, palankių sąlygų investicijoms kūrimas, tačiau nutylima pagrindinė to sąlyga – mokestinė aplinka. Išskirtinai pabrėžiama būtinybė tobulinti, skaidrinti ir viešinti administracinių aparatą. Deklaruojama valdymo ne tik administracijos, bet ir politiniu lygmeniu būtinybė: privaloma gero valdymo sąlyga yra gyventojų īgalinimas ir formuojant miestui aktualią politiką, ir ją įgyvendinant.

Išryškėja, kad programose dėmesys koncentruojamas į kasdieniniame miestiečio gyvenime pastebimiausius ūkinius klausimus, tačiau vengiama iškelti ne mažiau miestui aktualias kompleksines problemas, pavyzdžiui, miesto gyventojų skaičiaus mažėjimas, savivaldybės biudžeto skola, savivaldos santykis su centrine valdžia. Taigi rinkimų programų retorika – pozityvaus pažado retorika, nukreipta į gyventojų lūkesčius ir pasitikėjimą.

ŠALTINIAI

Andrius Kupčinskas. Politiko programa. – *Žinau, ką renku*. Available: <http://www.zinaukarenku.lt/andrius-kupcinskas> [Žr. 2016 02 13].

Kauno meras A. Kupčinskas: „Savivalda – tai ne nuosavas UAB“. Politinė reklama – *Kas vyksta Kaune* 2015 02 27. Available: <http://kaunas.kasvyksta.lt/2015/02/27/politika/kauno-meras-a-kupcinskas-savivalda-tai-ne-nuosavas-uabas/#ixzz3XpjOhfZP> [Žr. 2016 02 03].

Kauno meras A. Kupčinskas: „Savivalda – tai ne UAB’as“. Politinė reklama. – *Kas vyksta Kaune* 2015 02 23. Available: <http://kaunas.kasvyksta.lt/2015/02/23/nuomones/kauno-meras-a-kupcinskas-savivalda-tai-ne-uabas/> [Žr. 2016 02 03].

Kauno miesto (Nr. 15) pirmi tiesioginiai merų rinkimai. – Kauno miesto savivaldybės rinkimų komisija. Available: <http://www.vrk.lt/documents/10180/558970/15.Kauno+miestas.compressed.pdf/75a52755-924e-4125-870e-6d6a956ac76c> [Žr. 2016 02 13].

Konservatoriai: be mūsų patirties Kaunas į priekį neis. – *Kas vyksta Kaune* 2015 03 02. Available: <http://kaunas.kasvyksta.lt/2015/03/02/politika/konservatoriai-be-musu-patirties-kaunas-i-prieki-neis/#ixzz3XpkcB2RW> [Žr. 2016 02 03].

Lietuvos savivaldybių indeksas 2014. – *Lietuvos laisvosios rinkos institutas*. Available: <http://www.llri.lt/lietuvių-savivaldybių-indeksas-2014> [Žr. 2016 02 13].

LITERATŪRA

- Aristotelis – Аристотель. *Риторика. Поэтика.* – Москва: Лабиринт, 2005.
- Bielinis, L. *Prezidento rinkimų anatomija: 2002 metų prezidento rinkimai Lietuvoje.* – Vilnius: Versus Aureus, 2003.
- Bielinis, L. Rinkiminių technologijų įvadas. – Vilnius: Margi raštai, 2000.
- Burke, K. *A Rhetoric of Motives.* – Berkeley: University of California Press, 1969.
- Kaid, L. Effects of political informatikon in the 2000 presidential campaign: Comparing traditional television and Internet exposure. In: *American Behavioral Scientist*, 46(5), 2003, pp. 677–689.
- Padovani, E., Young, D. W. *Managing Local Governments.* – London, New York: Routledge, 2012.
- Peters, B. G. *Biurokratijos politika.* – Vilnius: Pradai, 2002.
- По́чепцов – Почекцов, Г. Г. *Паблик рилейшнз для профессионалов.* – Москва: Рефл–бук, 2005.
- Viešasis administravimas Lietuvoje.* – Vilnius: Vidaus reikalų ministerija, 2011.

Helēna GIZELEZA
(Latvijas Universitāte)

Mūsdienu medicīnas terminoloģijas veidošanas principi latviešu valodā

Summary

Principles of Modern Medical Term Formation in Latvian

The article deals with the analysis of medical terms that appeared during the period from 1989 to 2014 in Latvian medical terminology. This period is characterised by various peculiarities and prompt and dynamic terminology development. The active term formation process is characterised by insufficient systematisation of the linguistic material and inconsistent usage of various term formation methods. Different methods of word formation are applied in medical term formation, as it allows forming terms necessary for the description of new phenomena; however, this process often results in the formation of parallel forms or imprecise terms. Metaphors can be a convenient solution for the development and improvement of medical terminology; however, they may also cause difficulties in communication or translation. Further studies, terminological work, and term formation coordination are required in order to eliminate the existing shortcomings of medical terminology.

Key words: *medical terminology, term formation, word formation, loans, metaphorical terms*

*

Rakstā aplūkoti daži medicīnas terminoloģijas veidošanas principi mūsdienu latviešu valodā. Medicīnas jomā vērojama strauja attīstība – nemitīgi parādās jaunas ārstēšanas un diagnostikas metodes, līdz ar to arī jauni vārdi šo parādību apzīmēšanai. Šie termini pārsvarā tiek veidoti angļu valodā; notiek aktīvs terminrades process jaunu parādību apzīmēšanai, kas no terminoloģijas viedokļa nav pietiekami izpētīts.

Pētījuma materiāls sistematizēts no latviešu medicīnas žurnāliem „Latvijas Ārsts” (1989–2014) un „Doctus” (2006–2014); izdevumiem ir medicīnas redaktors vai konsultants. Materiāli ekscepči arī no citiem avotiem – medicīnas mācību grāmatām un rakstiem internetā.

Terminoloģijas attīstības process ir visai sarežģīts un iepriekš nav paredzams. Terminradē var novērot tendenci pēc vienības, sabloniem un izveidotās terminoloģijas saglabāšanas, tomēr vienlaikus tiek meklēti precīzāki un izteiksmīgāki apzīmējumi, kā arī, zinātnei attīstoties, iepriekš radītā terminoloģija tiek nepārtraukti pārskatīta, atjaunota un pilnveidota.

Vārddarināšana ir cieši saistīta ar terminoloģijas izstrādes praksi. Valodniece Valentīna Skujīņa norāda, ka latviešu valodā jauni termini tiek veidoti galvenokārt uz esošo vārdu bāzes pēc kopīgām vārddarināšanas likumībām, izmantojot kopīgos vārddarināšanas paņēmienus un līdzekļus un nēmot vērā literārās valodas normas un attīstības tendences [Skujīņa 1993: 81]. Terminrades produktivākie vārddarināšanas paņēmieni ir afiksācija un salikteñdarināšana, tiek izmantota arī konversija, adjektivācija, separācija un apelativācija [Skujīņa 1993: 83].

Ievērojama medicīnas terminu daļa ir vārdi, kas radīti, izmantojot latīnu vai grieķu cilmes saknes un citus vārddarināšanas elementus. Latviešu valodā ir priedēkļi un pus-priedēkļi, kas īpaši raksturīgi ģenitīveņu darināšanai, piemēram, priedēklis *bez-*: *bezrētu*, *bezvarikožu*, *ne-*: *neoperatīvs*, *nealkohola*, puspriedēklis *pret-*: *pretčūlu* u. c. Šo terminu veidošanas paņēmienu izmanto dažādās medicīnas nozarēs, piemēram, fleboloģijā: „Diagnostika un mūsdienī kombinētās **bezrētu** ārstēšanas metodes” [Ūdris 2007: Nr. 12]; „Tās ir nevis īstās elastīgās vēnu zeķes, bet gan tā saucamās **pretnoguruma** zeķes” [Krieviņš 2002: 79]; radioloģijā: „[Neatliekamā radioloģijā] parasti lieto tikai **bezkontrasta** un venozo fāzi [...]” [Epermane 2010: 54]; „[...] šī situācija mainīs **bezmasas** (*non-mass*) attēliem” [Lapuķe 2008: Nr. 4].

Vārddarināšanā tiek izmantoti internacionālie prefiksālie elementi, piemēram, priedēklis *a-*: *anehogēns*, *re-*: *rekanalizācija*, *revaskularizācija*, *retromboze*, *anti-*: *anti-refluksa*. Fleboloģijā termins *rekanalizācija* tiek izmantots turpmākajai vārddarināšanai: izveidots darbības vārds *rekanalizēties*, lokāmais ciešamās kārtas pagātnes divdabis *rekanalizēts*: „Pēc tam vēna var **rekanalizēties** vai arī palikt slēgta” [Krieviņš, Knapšis 2012: Nr. 11]; Pēc viena gada perioda pilnībā **rekanalizēti** bija 76% segmentu, daļēji – 20%, bet 5% – okludēti (visbiežāk – femorālajās vēnās)” [Dansone 2008: Nr. 2].

Tiek aktīvi izmantoti priedēkļi *pre-*: *preoperatīvs* un *post-*: *posttraumatisks*, *post-trombotisks*, kā arī tā sinonīmiskais priedēklis *pēc-*: *pēctrombotisks*, *pēcflebitu*, *pēc-iekaisuma*, *pēcoperācijas* u. c. Medicīnas terminoloģijā vienas parādības apzīmēšanai izmanto paralēlas formas *posttraumatisks*, *posttrombotisks* un to latviskos ekvivalentus *pēctrumas*, *pēctrombotisks* u. c., piemēram: „Jāpiebilst, ka jauniem cilvēkiem ceļa locītavu pārslodze un **posttraumatiska** rakstura slimības novērojamas gandrīz visiem sportistiem jebkurā no sporta veidiem” [Reimate 2005: Nr. 10]; „**Pēctrumas** intra-kraniālās pārmaiņas – smadzeņu rieuvi, ventrikulārās sistēmas un bazālo cisternu lieluma noteikšanas iespējas DT un KMR ir līdzvērtīgas” [Krūmiņa 1997: Nr. 4/5].

Produktīvi ir prefiksālie elementi, kam ir puspriedēkļu raksturs, piemēram, *mikro-*: *mikroskleroterapija*, *mikrokonveksa*, kā arī *mini-*, kas tiek izmantots vārdkopu darināšanai: *mini āķitis*: „„Zelta standarts” ir miniflebektomija (pēc Varady) jeb vēnu zaru izoperēšana caur 1–2 mm dūrieniem ādā, pielietojot speciālu **mini āķiti**” (1. tiešsaistes avots), *mini elektrodi*: „[...] pielietojot radiofrekvences metodi (F Care EVRF) ar speciāli izstrādātiem **mini elektrodiem** [...]” (1. tiešsaistes avots).

Īpašības vārdu atvasināšanā latviešu medicīnas terminoloģijā tiek plaši izmantotas internacionālās izskāņas *-āls*, *-ārs*, *-atīvs*, piemēram: „Sekmīgai smadzeņu struktūru izvērtēšanai lieto sektorālo vai mikrokonveksa detektoru ar frekvenci 5–6 Mhz” [Kreicšeine et al. 2010: 6].

Vārddarināšanā aktīvi izmanto internacionālos postpozitīvos elementus (*-grāfs*, *-grāfija*, *-logs*, *-logīja* u. c.), piemēram: „[...] lietojot kontrastvielu intraartikulāri, iespējams **artrogrāfiju** pielīdzināt magnētiskās rezonances izmeklējumiem” [Epermane 2010: 86]; „Mūsdienī **datortomogrāfijas angiogrāfija** tiek uzskatīta par daudz informatīvāku metodi ekstremitāšu maģistrālo zaru patoloģiju diagnostikā [...]” [Radziņa, Sedleniece 2010: 39].

Šie termini tiek izmantoti arī terminradē, piemēram, lietvārds *datortomogrāfija* pielietots īpašības vārda *datortomogrāfisks* izveidē: „Vērojama raksturīga **datortomogrāfiskā** aina [...]” [Krūmiņa 1995: Nr. 19].

Medicīnas terminoloģijā plaši izmantotas metaforas. Metafora ir nosaukuma pārnesums uz līdzības pamata, resp., kādas reālijas nosaukuma izmantojums citas, līdzīgas reālijas nosaukšanai [VPSV 2007: 231]. Agrāk tika uzskatīts, ka termins un metafora nav savienojami, un metafora funkcionēja kā tropis. Mūsdienās metafora ir efektīvs nominācijas līdzeklis un verbalizēts domāšanas paņēmiens (2. tiešsaistes avots). Tomēr, kā norāda Andrejs Veisbergs, „metaforām ir sava vieta terminoloģijā, jo stingri atdalīt specializēto terminoloģiju no vispārējās valodas nav reali. Šķiet, latviešu terminoloģijā joprojām tiek ignorētas daudzas nemaz ne jaunas atziņas – ka arī terminoloģijā nēmami vērā pragmatiskie aspekti, ka ne visa terminoloģija ir primāri domāta zinātnieku vajadzībām. Metaforiskie pārcēlumi ir efektīvs, vienkāršs un viegli uztverams, un parasti īss terminu veids” (3. tiešsaistes avots).

Medicīnā izmantotās metaforas attiecas uz patoloģiju un tehnoloģiju aprakstu. Fleboloģijā metaforas izmanto asinsvadu slimību simptomu apzīmēšanai: *pērle* („Citi vēnu veidi: – recidivējošas varikozas vēnas, – varikozas „pērles” [...]” [Krieviņš 2002: 30]); *vārnu kājiņas* („Teleangektāzijas – zirnekļveida vēnas, vārnu kājiņas – ir smalkas (diametrs <1 mm) varikozas vēnas zilā vai sarkanā krāsā [...]” [Ūdris 2010: 26]); *zirnekļa tiklojums* („Turklāt arī *zirnekļa tiklojums* var liecināt par hronisku vēnu mazspēju” [Ūdris 2010: 19]); *zvaigznītes*: „Ja problēma ir tikai kosmētiskajā defektā, ja cilvēkam nav tūskas un nemoka sāpes, bet vienkārši sagādā nepatikamas emocijas virspusējo vēnu tīkls vai zilas zvaigznītes (kad ir redzams kapilāru tīklojums), tad pacientiem tiek nozīmēta skleroterapija” (4. tiešsaistes avots). Metaforiskais termins *zvaigznītes* izmants arī gastroenteroloģijā, lai aprakstītu ādas asinsvadus: „Alkohola hroniskas lietošanas pazīmes. 1. Ādas zvaigznītes (*spider naevi*) – visbiežāk skar sejas ādu” [Danilāns 2009: 35].

Termins *vārnu kājiņas* var radīt pārpratumu, tulkojot to angļu valodā: „vārnu kājiņas” angliski ir *crow’s feet*, un šī vārdkopa tiek lietota, lai apzīmētu grumbīņas ap acīm (tas sakrīt ar šī termina lietojumu plastiskās ķirurgijas nozarē latviešu valodā) (5. tiešsaistes avots).

Īoti daudz metaforisko terminu ir radioloģijā, jo šī nozare ir samērā jauna, tā strauji attīstās un jaunu jēdzienu apzīmēšanai bieži vien izmanto metaforas, piemēram: „*A. subclavia* „apzagšanas” sindroms, kad ir slēgta *a. subclavia* proksimāli, plūsma stenozes pusē *a. vertebralis* ir retrogrāda (virzienā uz roku), sekundāri tiek „*apzagta*” galvas smadzeņu asinsrite, jo īpaši pie slodzes attiecīgajā rokā” [Radziņa, Sedleniece 2010: 37]; „US aina raksturīga slāņaina substrāta vizualizācija – šķērsgriezumā „šaujam-mērķa” vai „kokardes” simptoms, garengriezumā – „pseidonieres” simptoms” [Kreicsteine et al. 2010: 40] u. c.

Gastroenteroloģijā lietoto ierīcu aprakstā angļu valodā atrodamas metaforas, kas latviešu valodā demetaforizējas, piemēram, termins *baby scope* latviski ir *endoskops*: „*Endoskopi* (*baby scope*) – maza diametra endoskopi, ko izvada cauri standartendoskopa darba kanālam” [Lapiņa, Zelča: 2010: 61]. Šajā gadījumā, lietojot terminu *endoskops* metaforiskā termina *baby scope* vietā, zūd norāde par to, ka šis ir īpaš endoskopa paveids – maza diametra endoskops, kas paredzēts galvenokārt aizkuņģa dziedzera vada apskatei un fistuloskopijai. Terminu *endoskops* lieto, lai apzīmētu jebkuru optisku instrumentu ķermeņa dobumu apskatei un izmeklēšanai [Viķele 2007: 249], tādējādi līdz ar metaforas zudumu tiek zaudēta arī termina precizitāte.

Literatūrā gastroenteroloģijas nozarē tiek pieminēts sarunvalodas vārds, kuru pārsvarā izmanto pacienti, – *kobra*: „Instruments (endoskops), ar kuru tiek veikti endoskopiskie izmeklējumi, ar savu vizuālo izskatu, tehniskajām iespējām (lokanību, virzienu maiņu, apgaismojumu un darba kanāla atveri distālajā galā) rada līdzību ar čūsku, un tautā šo izmeklējumu ir iemilējuši saukt par „*kobru*”” [Lapiņa, Zelča 2010: 27].

Citas gastroenteroloģijas nozarē lietotas metaforas attiecas uz patoloģisko stāvokļu aprakstu, piemēram: „Gremošanas trakta augšdaļas akūtas asiņošanas tiešas pazīmes ir: a) vemšana ar svaigām asinīm, asins recekļiem, „*kafijas biezumiem*”, [...]” [Danilāns 2005: 22].

Ekscerpētā materiāla analīze liecina par aktīvu terminrades procesu, kuru raksturo nepietiekama valodas materiāla sistematizācija un dažādu terminrades paņēmienu nekonsekventa lietošana. Medicīnas terminu veidošanai izmanto dažādus vārddarināšanas paņēmienus, kas ļauj ātri radīt nepieciešamos terminus jaunu parādību apzīmēšanai, tomēr šis process notiek strauji, tāpēc nereti tiek izveidotas paralēlas formas vai neprecīzi termini. Metaforas var būt ērts risinājums medicīnas terminoloģijas attīstībai un pilnveidošanai, tomēr dažreiz tās var radīt grūtības saskarsmē vai tulkojumos. Minēto nepilnību novēršanai nepieciešami turpmāki pētījumi un terminoloģijas sistēmas pilnveide un saskaņošana ar nozares speciālistiem – gan medicīnas nozares pārstāvjiem, gan valodniekiem.

LITERATŪRA

- Drezens, E. *Zinātniskās un tehniskās terminoloģijas internacionalizācija. Vēsture, pašreizējais stāvoklis un perspektīvas.* – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2002. 70 lpp.
- Skujīna, V. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi.* – Riga: Zinātne, 1993. 224 lpp.
- VPSV – Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca. – Riga: Valsts valodas aģentūra, 2007. 623 lpp.
- Veisbergs, A. *Vai tiešām īsāk nevar.* Pieejams: <http://www.vvk.lv/index.php?sadala=149&id=848&PHPSESSID=f2f2>

AVOTI

- Danilāns, A. *Hroniskas aknu slimības.* – Rīga: SIA Medicīnas apgāds, 2009. 391 lpp.
- Dansone, G. Hroniska venoza nepietiekamība, tai skaitā daži retāk aprakstīti aspekti. No: *Doctus*, 2008, Nr. 2.
- Epermane, M. *Datortomogrāfija, radioloģijas drošības un kvalitātes nodrošināšana.* – Rīga: Medicīnas apgāds, 2010. 95 lpp.
- Kreicsteine, D., Radziņa, M., Alksne, I. *Ultrasonogrāfija pediatrijā.* – Rīga: Medicīnas apgāds, 2010. 47 lpp.
- Krieviņš, D. *Hroniska vēnu mazspēja. Klīniskā aina. Diagnostika. Ārstēšana.* – Rīga: SIA Nacionālais medicīnas apgāds, 2002. 107 lpp.
- Krieviņš, D., Knapšis, A. Vai virspusējo vēnu tromboze ir labvēlīga diagnoze. No: *Latvijas Ārsts*, 2012, Nr. 11.
- Krūmiņa, G. Datortomogrāfijas iespējas: pēcoperācijas rētas un diska trūces recidīva diferenciāl-diagnostika. No: *Latvijas Ārsts*, 1995, Nr. 19.

- Krūmiņa, G. Kodolu magnētiskā rezonanse – jauna mūsdienu un nākotnes attēldiagnostikas metode neiroloģijā. No: *Latvijas Ārsts*, 1997, Nr. 4/5.
- Lapiņa, V., Zelča, B. *Endoskopisko izmeklējumu metodes principi*. – Rīga: Nacionālais apgāds, 2010. 85 lpp.
- Lapuķe, S. Sonoelastogrāfija. No: *Latvijas Ārsts*, 2008, Nr. 4.
- Radziņa, M., Sedleniece, I. *Ultrasonogrāfijas attēlu interpretācija ārsta, kas nav radiologs, prakse*. – Rīga: Medicīnas apgāds, 2010. 40 lpp.
- Reimate, A. US diagnostikas iespējas ceļa locītavu patoloģijas atklāšanā. No: *Latvijas Ārsts*, 2005, Nr. 10.
- Ūdris, I. Hroniska venoza mazspēja. Diagnostika un mūsdienu kombinētās bezrētu ārstēšanas metodes. No: *Doctus*, 2007, Nr. 12.
- Ūdris, I. *Viss par kāju vēnām*. – Rīga: SIA „Lietišķās informācijas dienests”, 2010. 80 lpp.
- Viķele, R. *Medicīnas svešvārdu vārdnīca*. – Rīga: Avots, 2007. 959 lpp.

TIEŠSAISTES RESURSI

- http://venas.lv/lv/arstesana/venu_operacijas/sanu_zaru_arstesana/
- <http://www.philology.ru/linguistics1/arutyunova-90.htm>
- <http://www.vvk.lv/index.php?sadala=149&id=848&PHPSESSID=f2f2>
- <http://www.venucentrs.lv/skleroterapija>
- <http://www.merriam-webster.com/medical/crow's-foot>

Larisa ILJINSKA, Marina PLATONOVA, Tatjana SMIRNOVA
(Riga Technical University)

Metonymy in Different Modes of Communication

Summary

Metonymy in Different Modes of Communication

Interaction between different modes of expression is not a recent phenomenon, however, at present, many new modes keep appearing thus leading to the creation of a new paradigm of multimodal communication. In the present article, the focus is made on the analysis of instances of the complex nature of metonymy. Apart from traditional verbal realisation, metonymy is used as a vehicle ascribing meaning to visual representation. The paper also provides a brief overview on the evolution of the application of metonymy in the process of image creation in multimodal communication: portraits, political cartoons, caricatures, comic strips, and memes.

Key words: *metonymy, semiotics, multimodal communication, meaning representation*

Kopsavilkums

Metonīmija dažādos komunikācijas veidos

Mijiedarbība starp dažādiem izteiksmes veidiem nav jauna parādība, tomēr šobrīd rodas daudzas jaunas modalitātes, kā rezultātā veidojas jauna multimodālās komunikācijas paradigma. Šajā rakstā tiek analizēti metonīmijas sarežģītās dabas realizācijas gadījumi. Līdzās metonīmijas tradicionālajam lietojumam valodas izteiksmē metonīmiju lieto kā līdzekli, kas piešķir nozīmi vizuālajai reprezentācijai. Raksts sniedz pārskatu par metonīmijas pielietošanas evolūciju veidolu veidošanas procesā multimodālajā komunikācijā: portretos, politiskajās karikatūrās, komiksos un mēmos.

Atslēgvārdi: *metonīmija, semiotika, multimodālā komunikācija, nozīmes atveide*

*

Introduction

Interaction between different modes of expression is not a recent phenomenon, however, at present, many new modes keep appearing thus leading to the creation of a new paradigm of multimodal communication. The relative importance of different modes of communication is treated differently. For example, Kress and van Leeuwen [1996: 16] stress “the rising importance of visual communication in the modern world with the traditional and continuing dominance of the verbal.” At the same time, Royce [2002] points out that there is a shift in the focus of communication from text towards image, and that different types of meaning relations occur across the visual and the verbal modes. Scholars generally agree that the significance of each mode is determined by the purpose of communication and the particular context.

Considering the linguistic and the extra-linguistic aspects of meaning communication, in the present article the focus is made on the analysis of instances of multimodal metonymy, aiming at the investigation of the mechanism of metonymic meaning transfer as a pattern of knowledge representation. Metonymy can be studied on several planes, namely, as a cognitive phenomenon, as a stylistic phenomenon frequently used in

contemporary publicist writing, and as a productive method of word formation based on meaning extension. Within the scope of contemporary interdisciplinary linguistic theories, metonymy is studied as a semiotic phenomenon that can be realized both verbally and non-verbally.

Therefore, the given paper provides a brief overview on the evolution of the application of metonymy in the process of image creation in multimodal communication, from official portraits, political cartoons, and caricatures to comic strips and memes. In order to analyse metonymic transfer in projecting an image and to illustrate how one and the same character is represented visually within different genres, the authors have selected an iconic figure of Sir Winston Churchill.

Metonymy vs. metaphor: two basic models of knowledge conceptualisation

Metonymy along with metaphor has gained prominence as one of the basic cognitive models. Within the cognitive approach to the study of language, metaphor and metonymy are often considered to be basic mechanisms for the conceptualization of knowledge [cf. Lakoff 1993; Chandler 2002]. Some scholars even argue that metonymy may be more fundamental to conceptual organization than metaphor [cf. Taylor 2003; Radden 2001].

According to Jacobson and Halle [1956: 91], metonymy is based on contiguity or closeness, whereas metaphor is based on similarity. In the field of cognitive linguistics, metaphor is defined as “a cross-domain mapping in the conceptual system” [Lakoff 1993: 203], at the same time, in case of metonymy, both “source and target are in the same functional domain and are linked by a pragmatic function” [Croft 1993: 348].

Radden and Kövecses [2007: 336] define metonymy as “a cognitive process in which one conceptual entity, the vehicle, provides mental access to another conceptual entity, the target, within the same idealized cognitive model.” They further maintain, “Metonymy does [...] not simply substitute one entity for another entity, but interrelates them to form a new, complex meaning” [ibid]. Metonymic meaning transfer may be conditioned by spatial, temporal, causal, symbolic, instrumental, functional and other relations [cf. Arnold 1973: 132].

Metonymy as a pattern of meaning representation is more widespread than metaphor [cf. Radden and Kövecses 2007], but in contrast to metaphor, metonymy is less explicitly foregrounded. Chandler [2002: 132] with the reference to Lodge (1977) argues that metonymic signifiers foreground the signified while metaphoric signifiers foreground the signifier. In case of metonymic meaning transfer, the *part* (vehicle) which represents the *whole* (target) puts additional emphasis on certain features of the whole often altering its meaning. If metaphor gets less genuine when repeated many times, metonymy, on the contrary, becomes more pronounced.

Both metaphor and metonymy serve the principle of linguistic economy helping highlight and communicate relevant information with the minimal effort, however their processing and interpreting requires sharing certain background knowledge and/or experience, which means that metaphor and metonymy in all planes of their implementation are highly intertextual in their nature.

There are several more or less detailed classifications of metonymy based on various *part-whole* relations between the vehicle and target. Some relations are more universal

and can be realized both verbally and non-verbally, whereas some of them are occasional and pertain to verbal expression specifically within a certain communicative setting. *Object for user* is the most universal type of part-whole relationships distinguished in all classifications, and in the present research instances of this type will be examined considering a variety of multimodal systems. Other types of metonymy that are often used in multimodal texts include *place* for *person*, *place* for *event*, and *container* for *contents*.

Metonymy as a semiotic phenomenon

Apart from verbal realization, metonymy is used as a vehicle ascribing meaning to visual representation. It is argued that any portrait, cartoon, and motion picture can be understood and interpreted only in metonymic terms [cf. Jacobson and Halle 1959; Fiske 2011]. For example, a portrait of a king represents power and authority, a political cartoon featuring a prominent politician satirically represents vices or behavioural flaws associated with a person in question or the entire political party, the footage of the film or documentary appeals to general formalized knowledge recipients have about a certain epoch, location, or setting.

It is interesting to note that, if a visual representation of an individual highlights particular features of a person's appearance (facial features, clothes, accessories, etc.), these details become indexes that trigger associations with the given individual. For example, a cane and a bowler hat of Charlie Chaplin, or a pipe and a deerstalker hat of Sherlock Holmes indexically represent the individuals who wear them. "Metonyms are powerful conveyors of reality because they work indexically" [Fiske 2011: 90].

Even in case when particular visual images are recognizable, "[...] the very act of constructing visual narratives, of transmitting messages through mute images, must inherently be one of figuration; at least we must call it so for so long we base our analysis in semiotics" [Orden 2016]. Thus, when a particular user interprets an image, this interpretation may vary depending on the context, background knowledge, and definite communicative setting. By virtue of their indexical and at times iconic nature, all visual forms of expression attract attention of the target audience at a much greater scale than verbal modes. However, the interpretation of the information communicated by images is still mainly accomplished in verbal form, thus requiring to activate different modes of expression.

Attempts to represent certain ideas by means of visual images can be traced back to the dawn of human civilizations, thus the first cave drawings serving cult and communication purposes can be seen as first instances of multimodal texts. Later the portrait as a status symbol representing divine power, authority, wealth, or any other idealized concept became the most impressive example of metonymic meaning representation in addition to its iconic function of portraying a person mimetically, based on the principle of resemblance [cf. Schneider 1999: 13–15].

The picture in Fig. 1 is one of the most popular images of Sir Winston Churchill, frequently replicated as a photograph. Although Churchill is portrayed without his stereotypical attributes, namely, a bowler hat and cigar, it may be argued that metonymy is still used as a vehicle to ascribe additional meaning to the portrait. It projects the sense of power, dignity, and confidence.

Figure 1. Portrait of Sir Winston Churchill
by Arthur Pan, photo credit:
Society of Merchant Venturers

Figure 2.
Sir Winston Churchill¹

The next genre – political caricature as a means of satire in the modern understanding of the term – dates back to the 16th century [Schneider 1999: 73]. In caricature or political cartoon, meaning representation is frequently based on metonymic transfer, when a certain feature of a person's appearance or outfit serves as an index providing access to the knowledge or general opinion of this individual. Churchill has become a character of a great number of caricatures, and even if pictured schematically, he is always recognizable by such details as a hat and cigar (Fig. 2).

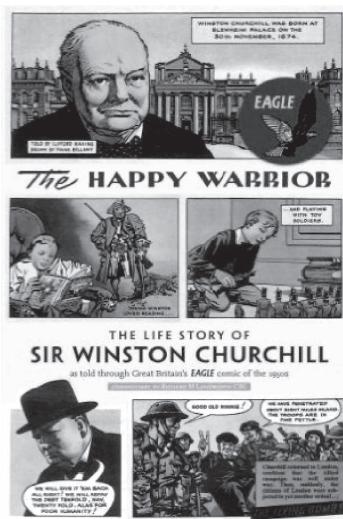

Figure 3. The Happy Warrior,
by R. Langworth

Another genre, which evolved from the visual arts and that heavily employs the principle of metonymy, is a comic strip. This genre came into prominence at the beginning of the 19th century, although its origins are traceable to the medieval tradition [cf. Gombrich 2005: 295–297]. Caricature and comic strip share many features and to a great extent rely on the same modes of expression, however, the major difference is the presence of narrative and plot characteristic of comic strips.

Churchill is one of the politicians to become a character of a popular comic book. Fig. 3 presents the cover of the book *The Happy Warrior: The Life Story of Sir Winston Churchill as Told Through the Eagle Comic of the 1950's* by R. Langworth. The image of Churchill is so fascinating that it acquires the power of a meme.

Thus, the next phenomenon to be considered with the reference to metonymic meaning represen-

¹ <https://www.pinterest.com/joseodiaz/winston-churchill/>

tation is the meme, defined as “the voice of society” [Online 1]. The term is attributed to Dawkins, who coined it “to denote all non-genetic behavior and cultural ideas that are passed on from person to person, spanning from language to the conventions of football” [in Börzsei 2013: 2]. It should be mentioned though that similar to other forms of visual representation considered above, the practice of replicating certain cultural entities existed long before. The rise of Internet gave birth to a specific category of memes – an Internet meme, which is one of the most rapidly developing forms of communication nowadays, a popular new genre to share opinions, news, and jokes. “The Internet offers visibility and unprecedented speed for the migration and evolution of memes. Images also transcend cultures more easily than language” [ibid: 12]. However, only a certain part of Internet memes is akin to the forms of expression discussed before. Moreover, not all memes uniting the visual and the verbal modes are based on metonymic meaning transfer.

Figure 4. Scissors beat paper meme, author: almcdermid²

Frequently visually encoded Internet memes take a form of metonymic allusions, where the reference to the source of the meme is established applying a particular type of metonymy. Metonymy in this case gives a new impulse for the diverse reading of the already known information, i.e. it brings into the focus a particular memorable aspect of the certain topic, which can lead to the independent existence of the meme and its further variations. Variant of a popular meme presented in Fig. 4 unites many features characteristic of the individuals portrayed – outfit, outer appearance, and gestures. The confrontation between Churchill and Hitler is given a new perspective, communicating the message in an ironic way with the allusion to the game of *scissors-stone-paper*.

The most successful memes get further replicated in real life, which establishes an allusive reference not just to the original meme, but to the original source of the meme as well. Drout states [2013: 88], “the meme retains some aspects of its identity through these transformations, but often is not reconstituted in the precise form in which it

² <http://almcdermid.deviantart.com>

was perceived". The acceptance of a particular meme is unconscious and is directly linked to the implementation and comprehension of such notions as aesthetics, irony and humour, or satire.

Conclusion

The genres discussed in the article came into being in different periods of time, and now, transformed, they co-exist performing their own functions. The features they have in common, namely, their indexical character, ability to attract attention and raise public interest, as well as different modes in which they communicate the necessary information, create and transmit additional meanings. These images can only be interpreted on the basis of certain cognitive models if the users share background knowledge, i.e. visual images communicating the message by means of metonymic meaning transfer are intertextual in their nature.

LITERATURE

- Arnold, I. *The English Word*. – Moscow: Высшая школа, 1973.
- Börzsei, L. K. *Makes a Meme Instead. A Concise History of Internet Memes*. Available: http://www.academia.edu/3649116/Makes_a_Meme_Instead_A_Concise_History_of_Internet_Memes
- Chandler, D. *The Basics of Semiotics*. – NY: Routledge, 2002.
- Croft, W. The Role of Domains in the Interpretation of Metaphors and Metonymies. In: *Cognitive Linguistics* 4. – 1993, pp. 335–370.
- Drout, M. *Tradition and Influence in Anglo-Saxon Literature*. – USA: Palgrave Macmillan, 2013.
- Fiske, J. *Introduction into Communication Studies*. – UK: Routledge, 1990.
- Gombrich, E.H. *Art and Illusion. A study in the psychology of pictorial representation*. – NY: Phaidon Press, 2005.
- Jakobson, R. and Halle, M. *Fundamentals of Language*. – The Hague: Mouton, 1956.
- Kress, G. & Van Leeuwen, T. *Reading Images: The Grammar of Visual Design*. – London: Routledge, 1996.
- Lakoff, G. The Contemporary Theory of Metaphor. In: *Metaphor and Thought*. Second Edition, edited by Ortony Andrew. – UK: Cambridge University Press, 1993, pp. 202–252.
- Orden, A. Metaphor/Metonymy. In: *Media Theory/Keywords*. – 2016. Available: <https://lucian.uchicago.edu/blogs/mediatheory/keywords/metaphormetonymy/>
- Radden, G. & Kövecses, Z. Towards a Theory of Metonymy. In: *The Cognitive Linguistics Reader*, eds. Evans, V., Bergen, B. K., Zinken, J. – UK: Equinox Publishing, 2007, pp. 335–359.
- Radden, G. How metonymic are metaphors? In: *Metaphor and Metonymy at the Crossroads* edited by A. Barcelona. – Berlin: Mouton de Gruyter, 2001, pp. 93–108.
- Royce, T. Multimodality in the TESOL classroom: exploring visual-verbal synergy. In: *TESOL Quarterly*, 36(2), 2002, pp. 191–205.
- Schneider, N. *The Art of Portrait*. – Germany: Taschen, 1999.
- Taylor, J. *Linguistic Categorization*. Third edition. – Oxford: Oxford University Press, 2003. Online 1. Available: <https://unccartswriting.wordpress.com/tag/meme/>

Antra KĻAVINSKA
(Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija)

Vietvārda *Rīga* funkcionalā semantika latviešu frazeoloģijā

Summary

The Functional Semantics of the Place Name *Rīga* in Latvian Phraseology

Nowadays both in the theoretical discussions and in the applied research the onomasts increasingly focus on the semantics of proper names. There are many researches carried out in various languages on proper names as structural elements of phraseology. In this article, the functional semantics of the place name *Rīga* in Latvian phraseology is analysed in the linguoculturological aspect.

Several approaches to the phraseology exist in linguistics depending on the understanding of the extent of idiomatics (transfers of meaning). In this research, both the dictionary of Latvian phraseology and the corpus of proverbs and sayings are used as basic sources, as assumed by the broader understanding of the term of phraseology. To carry out the comparison, dictionaries and electronic data bases of Lithuanian, Estonian, Russian, and Polish phraseology are used. Also, the variations of phrasemes in text corpus of the current electronic mass media are reviewed, and the survey on the functionality of idioms and the understanding of their meaning among the youth is carried out.

The results of the research lead to a conclusion that the place name *Rīga* functions both as a sign of the national culture, and can be identified in the phraseology of the neighbouring countries, thus reflecting the processes of interaction between languages and cultures. Within the idioms, the place name *Rīga* drops its stylistic neutrality, deonymisation occurs, providing generalised meanings as ‘big city’, ‘significant centre’, ‘in far distance’, ‘good living place’, ‘city, where smart, wealthy, as well as vain, arrogant people and frauds live’. Variation and diachronic alteration characterises the idioms including oikonym *Rīga* as one of the components, therefore their semantic modifications are possible in various functional environments. Nowadays it is complicated to define a cognitive justification of the occurrence of the meaning of less relevant idioms. Without knowledge of the idiom’s motivation, its semantics is not understandable, or the meanings relevant to the current situation occur.

Key words: *the Latvian language, semantics, place names, Rīga, phraseology*

*

Ievads

Tradicionāli lingvistiskos pētījumos tiek analizēta onīmu etimoloģija, leksikogrāfiskajos avotos definēta arī īpašvārdū enciklopēdiskā nozīme, taču mūsdienās aizvien biežāk pievērsta uzmanība onīmu kontekstuālajai semantikai. Tieki atzīts, ka īpašvārdi kļūst saprotami, ja klausītājs spēj identificēt referentu. Respektīvi, svarīgs ir kontekstuālās nozīmes pragmatiskais aspeks [Saeed 1997; Taylor 2002].

Īpašvārdi, tāpat kā citi valodas komponenti, ir saistīti ar daudziem ekstralīngvistikiem faktoriem, tāpēc tiek analizēti kultūrvēsturiskā, sociālā, starpkultūru komunikācijas kontekstā. Daudzās valodās ir veikti pētījumi par īpašvārdiem kā frazeoloģijas struktūrelementiem, līdz šim tie ir analizēti vairākos aspektos: pēc frazeoloģismu tipiem un sintaktiskās struktūras [Moon 1998; Pierini 2008]; pēc izcelsmes un avotu tipiem

[Sušinskienē 2009]; pēc īpašvārdu nominatīvās funkcijas [Migla 2008]; pēc īpašvārdu kontekstuālās semantikas [Osyka 2010; Кондакова 2015].

Šis raksts balstīts galvenokārt pēdējās grupas pētījumu pieredzē. Piemēram, Marinas Osikas (*Марина Оська*) darbā „Toponīmiskie frazeoloģismi nacionālajā konceptsfērā” (*Топонимические фразеологизмы в национальной концептосфере*, 2010) ar terminu *toponīmisks frazeoloģisms* (krievu val. *топонимический фразеологизм*) tiek nosaukta frazeoloģiska vienība, kurā viens no komponentiem ir toponīms. Pētījumā toponīmisku frazeoloģismu semantika tiek analizēta koncepta „*savs – svešs*” aspektā, kā arī salidzināta to nozīme krievu un franču valodas pasaules ainā [Osyka 2010].

Raksta mērķis ir, izmantojot lingvokulturoloģisko pieeju, analizēt vietvārda *Rīga* kā frazeoloģisku vienību komponenta funkcionālo semantiku latviešu valodā.

Par lingvokulturoloģiskās paradigmās autori frazeoloģijas pētniecībā tiek uzskatīta krievu lingviste Veronika Telija (*Вероника Телия*). Frazeoloģismu semantikas izpētē autore izvirza trīs pieejas: etnolingvistisko, lingvokulturoloģisko un kontrastīvo. Etnolingvistiskajai pieejai, autoresprāt, ir raksturīgs diachronisks aspekts, tā orientēta galvenokārt uz frazeoloģisko vienību semantikas vēsturisku rekonstrukciju. Savukārt lingvokulturoloģiskā pieja, kas paredz analizēt frazeoloģismu lietojumu dažādos mūsdienu tekstos, ļauj atklāt šā brīža tautas kultūras pašapziņu, proti, tai raksturīgs sinhronisks aspekts. Kontrastīvās pieejas mērķis – noteikt kādas konkrētas valodas frazeoloģismu kā etniskās kultūras sastāvdaļas specifiku [Телия 1999: 15].

Šajā pētījumā tiek izmantota galvenokārt lingvokulturoloģiskā pieja: ir veikta anketēšana par frazeoloģismu funkcionalitāti un nozīmes izpratni mūsdienu jauniešu vidū; frazeoloģismu variantums ir skatīts mūsdienu elektronisko plašsaziņas līdzekļu tekstos. Pastarpinātā veidā tiek atklāts arī frazeoloģismu semantikas etnolingvistiskais aspekts, galvenokārt izmantojot leksikogrāfisko avotu datus, un kontrastīvais aspekts, salīdzinot vietvārda *Rīga* kā frazeoloģiskas vienības komponenta funkcionālitāti latviešu un cittautu (lietuviešu, igauņu, krievu, poļu) frazeoloģismos.

Valodniecībā pastāv vairākas pieejas frazeoloģijai, tās atkarīgas no idiomātiskuma (nozīmes pārnesuma) pakāpes izpratnes. Latviešu valodniecībā „frazeoloģisms ir leksiski nedalāms, sastāva un struktūras ziņā relatīvi stabils, ar valodas tradīciju nostiprināts vārdu savienojums, kura nozīme parasti saistīta ar visa vārdu savienojuma vai atsevišķu tā komponentu nozīmes pārnesumu” [VPSV 2007: 124]. Frazeoloģismu plašāka izpratne ietver arī salīdzinājumu konstrukcijas (angļu val. *stereotyped simile*) [Moon 1998: 150] un parēmijas (sakāmvārdus un parunas), kam, līdzīgi kā frazeoloģismiem, piemīt daļējs vai pilnīgs nozīmes pārnesums, metaforiskums un funkcionēšana sabiedrībā [Laua 1992: 28; Veisbergs 2013: 158].

Šajā pētījumā kā pamatavots izmantots latviešu sakāmvārdu korpuss (LSD – Latviešu sakāmvārdu datorfonds), ko paredz plašāka frazeoloģisma jēdziena izpratne. Šajā avotā konstatēts 21 sakāmvārds ar vietvārdu *Rīga*. Savukārt divsējumu „Latviešu frazeoloģijas vārdnīcā” (Riga, 1996) konstatēti tikai trīs frazeoloģismi ar topónīmu *Rīga*. Salīdzinājumam izmatotas lietuviešu, igauņu, krievu un poļu frazeoloģijas vārdnīcas un elektroniskās datubāzes (sk. avotu sarakstu).

Nosakot vietvārda *Rīga* kā frazeoloģiskas vienības komponenta kontekstuālo nozīmi, iespēju robežas tiek ņemts vērā: 1) kultūrvēsturiskais konteksts, 2) frazeoloģisma

apkaime un situatīvais konteksts, 3) idiomātiska izteiciena kopējā nozīme, 4) frazeoloģisma struktūra.

Vietvārda *Rīga* etimoloģija un enciklopēdiskā nozīme

Pilsētas nosaukums *Rīga* radies no upes vārda, respektīvi, *Rīgas upe*, kas agrāk ir tecējusi pa purvainu zemienu un ietecējusi Daugavā. Savukārt upes nosaukums mūsdienu pētījumos etimoloģiski tiek saistīts galvenokārt ar baltu cilmes leksēmām: latviešu val. *rīdziņa* ‘neliels strauts’ vai lietuviešu val. *ringa*, *ringė* ‘līkums, lika līnija; iegriezums, izaugums; josla, svītra’ u. c. tml. [LVV 2013: 283–286].

Nosakot vietvārda *Rīga* semantiku frazeoloģismā, kā arī mēģinot identificēt frazeoloģisma rašanās kognitīvo pamatu, svarīgs ir kultūrvēsturiskais, sociālais un ekonomiskais konteksts. Šādu frazeoloģismu interpretācijai nozīmīgu informāciju sniedz enciklopēdiskās vārdnīcas un citi plašāki Rīgas vēstures pētījumi.

Rīga mūsdienās ir Latvijas Republikas galvaspilsēta un nozīmīgs Baltijas jūras reģiona izglītības, kultūras, finanšu, rūpnieciskais un politiskais centrs, ostas pilsēta. Ar 698 529 iedzīvotājiem [PMLP 2016] un 307,17 km² platību tā ir lielākā pilsēta Baltijas valstīs un trešā lielākā pilsēta Baltijas jūras reģionā (pēc Sanktpēterburgas un Stokholmas).

Vēstures fakti apliecinā, ka nozīmīga centra pozīcijas Rīga iemantojusi sen: 12. gs. šeit ir bijusi tirgotāju apmetne, kur dzīvojuši galvenokārt Daugavas libieši. Indriķa hronikā sakarā ar cīņām pret iebrukušajiem krustnešiem minēts Rīgas ciems un pavēstīts, ka pie šī ciema tiks celta pilsēta. 1201. gadā tā kļuva par Rīgas bīskapa rezidenci, 1225. gadā Rīgai tika piešķirtas pilsētas tiesības, no 1228. gada Rīga bija Hanzas locekle. 12. gs. otrajā pusē Rīgā ieradās vācu tirgotāji, 13. gs. tā kļuva par vienu no galvenajiem starpniekiem starp rietumiem un austrumiem. 1255.–1562. gadā Rīga bija Rīgas arhibīskapijas, vienlaicīgi arī Livonijas konfederācijas metropole. 16. gs.–18. gs. pirmajā pusē pilsētas attīstību apgrūtināja kari: 1581. gadā Rīgu pakļāva Polija, 1621. gadā – Zviedrija, 1710. gadā – Krievija, 1812. gadā sakarā ar Napoleona I karagājienu uz Krieviju tika nodedzinātas Rīgas priekšpilsētas. Savukārt 19. gs. zemnieku brīvlaišana un rūpniecības attīstība veicināja strauju Rīgas iedzīvotāju pieaugumu, 19. gs. otrajā pusē Rīga kļuva par Krievijas impērijas trešo lielāko rūpniecības centru, par vienu no galvenajām ostas pilsētām un nozīmīgu dzelzceļa transporta mezgliu [LE IV 2007: 947].

Pirmā pasaules kara laikā lielākie Rīgas rūpniecības uzņēmumi tika evakuēti uz Krieviju, daudzi rīdzinieki devās bēgļu gaitās. 1918. gada 18. novembrī Rīgā sarežģītā politiskā situācijā proklamēja Latvijas Republiku. Sākās Latvijas atbrīvošanas karš, kura laikā Rīga smagi cieta, 1918.–1919. gadā pārdzīvojot trīs dažādu politisku režīmu nomaiņu. No 1920. gada Rīga kļuva par Latvijas Republikas galvaspilsētu, 20. gs. 20.–30. gados tā attīstījās kā tirdzniecības, vieglās un pārtikas rūpniecības, kultūras un izglītības centrs. Pēc Otrā pasaules kara Rīga kļuva par vienu no lielākajiem Padomju Savienības rietumu daļas centriem, kurā atbilstoši industrializācijas plāniem tika koncentrēta rūpnieciskā ražošana. Lai nodrošinātu jaunizveidotos uzņēmumus ar darba spēku, sākās masveida imigrācija no citām PSRS republikām. 20. gs. 80. gados Rīga kļuva par valstiskās neatkarības atjaunošanas un nevardarbīgas pretošanās kustības centru [LE IV 2007: 949].

Neraugoties uz to, ka tikai 20. gs. 20.–30. gados Rīga kļuva latviskāka (1935. gadā ir bijis vislielākais latviešu īpatsvars – 63 %) [LVE 2007], par Rīgu kā nozīmīgu nacionālu rakstura kultūras zīmi liecina tās tēls latviešu folklorā un daiļliteratūrā (sk. Rīgas Centrālās bibliotēkas tematisko datubāzi par Rīgu latviešu daiļliteratūrā „Tavos pulksteņos zvanu, tavos akmeņos skanu” [RCB 2008]), arī vietvārda izmantošana citu reāliju nosaukumos, piemēram, daudzās Latvijas pilsētās ir Rīgas iela, „Rīga” ir starpautiska lidosta Mārupes novadā; četrzvaigžņu viesnīca Rīgā; Rīgas Stradiņa universitātes jauktais koris, profesionāls orķestrīs Rīgā, fotoklubs Rīgā u. tml. [LE IV 2007: 949–951]. Rīgas vārdā nosaukta arī maza planēta, ko atklājis Ukrainas astronoms N. Černihs (1966). Tās orbītu precizējis latviešu astronoms M. Dīriķis, un pēc viņa priekšlikuma planēta nosaukta par Rīgu (1971) [LEV 2002].

Toponīma *Rīga* semantika frazeoloģismu kontekstā

Frazeoloģijas vārdnīcās parasti tiek skaidrota idiomātiska izteiciena nozīme, kā arī minēti piemēri frazeoloģisma lietojumam noteiktā kontekstā. Savukārt parēmiju korpusi [LSD; LPP] šādu informāciju nesniedz, tajos minēta tikai parēmija bez nozīmes skaidrojuma vai lietojuma konteksta. Līdz ar to mūsdienās mazāk aktuālām, retāk lietotām parēmijām nozīmes rašanās kognitīvo pamatojumu noteikt ir sarežģīti vai pat neiespējami, taču, uzmanīgāk pētot šādu idiomu konceptuālo nozīmi, iespējams konstatēt, ka tajās iekodēts asociatīvajā uztverē pamatots pasaules modelis [Ruškys 2011: 122].

„Toponīmiem frazeoloģismu sastāvā piemīt tendence deonimizēties, proti, tāpat kā apelativiem, vietvārdiem var piemist vispārinoša nozīme. [...] Vietvārdi frazeoloģismos var zaudēt tiem raksturīgo stilistisko neutralitāti un kļūt par konkrēta ģeogrāfiska objekta atsevišķu pazīmju raksturotājiem” [Kļavinska 2015: 97]. Analizējot vietvārda *Rīga* semantiku frazeoloģisku izteicienu kontekstā, var konstatēt vispārinošu nozīmi ‘pilsēta’, iespējams nošķirt arī vairākas semantiskas apakšgrupas, kas zināmā mērā sasaucas ar enciklopēdisko nozīmi.

Rīga ‘liela pilsēta’

Par to, ka Rīga valodas lietotāju apziņā tiek uzskatīta par platības ziņā lielu pilsētu, varētu liecināt tās salīdzinājums ar mežu: *Rīgā iegāja kā mežā* [LSD: 23 951]. No otras puses – frazeoloģisms *kā mežā* ‘saka, ja cilvēks atrodas svešā, nepazīstamā vidē, dzīvo nošķirti, nezina, ko iesākt’ [LFV I: 708] liecina par Rīgu kā latvietim svešu telpu. Savukārt priekšstats par ievērojamu iedzīvotāju skaitu, iespējams, pausts sakāmvārdā *cik Rīgā bābu, tik vilē utu* [LSD: 202 718].

Rīga ‘nozīmīgs centrs’

Par Rīgu kā nozīmīgu ekonomisko, politisko un kultūras centru liecina vietvārda pieminējums savienojumā ar verbiem *redzēt, parādīt, būt: Ko tu nu zini, tu vēl neesi Rīgā bijis* [LSDF: 1730 59082]; *Ka tu neesi Rīgu redzējis, tad tev būs viņā pasaulē bez sāls jāēd* [LSDF: 1459 313]. Latviešu, lietuviešu un igauņu valodā funkcionē frazeoloģismi ar līdzigu nozīmi: *redzēt Rīgu* ‘saka par rezultātu, ja kāds ar mēli pieskaras aukstam, reti karstam priekšmetam’ [LFV II: 235]; *raudonā Ryga parodyti* ‘prikišti drēgnā rankā ar liežuvī prie īšalusios gelezies’ (lietuviešu val. ‘sarkanu Rīgu parādīt – pielikt mitru roku vai mēli pie sasalušas dzelzs’) [FŽ 2001: 588]; *Kas tahad Riia linna*

näha? (igauņu val. ‘Vai gribi redzēt pilsētu Rīgu?’ ar nozīmi ‘salā pielikt mēli pie metāla’) [FES].

Savukārt slāvu valodās populārais frazeoloģisms *noехал в Ригу* (krievu val. ‘aizbrauca uz Rīgu’) [TCPЯ 1939: 1358] vai *Jechać do Rygi* (poļu val. ‘braukt uz Rīgu’) [WSF 2010: 208] ar nozīmi ‘vemt’ gan, šķiet, maz saistāms ar Rīgas kā centra izpratni, bet gan radies vārdu *Pura* ‘Rīga’ un *рыгать* ‘atraugāties’ fonētiskās līdzības dēļ [TCPЯ 1939: 1358].

Rīga ‘atrodas tālu’

Asociatīvs priekšstats par Rīgu kā nozīmīgu centrū, kas atrodas tālu, atklājas, piemēram, latgaliskajās izloksnēs pierakstītos sakāmvārdos: *i odota leidz Reigai mārcēnu sver* [LSDF: 640 1551]; *da Reigys kai da dabasu* [Rakstiņa 2009]. Līdzīgas asociācijas rodamas arī lietuviešu frazeoloģijā: *boba nujotų į Rygą (i Vilnių)* ‘apie atšipusi peilj’ (lietuviešu val. ‘bāba aizjātu uz Rīgu (uz Viļņu) – saka par neasu nazi’ [FŽ 2001: 108]).

Rīga ‘laba dzīvesvieta’

Par Rīgu kā labu, pārtikušu dzīvesvietu, par darba un peļņas iespējām Rīgā liecina vairāki latviešu un lietuviešu sakāmvārdi: *Rīgā trūkst tik putna piena un vēža asinu* [LSD: 529 1008]; *Rīgā laba dzīve, tikai nevajaga snaust* [LSD: 208 1920]; *Rygos duona kaip aguona* (lietuviešu val. ‘Rīgas maize kā magone’); *Rygoje gyventi, Vilniuje mirti* (lietuviešu val. ‘Rīgā dzīvot, Viļņā mirt’) [LPP].

Rīga cilvēka ipašību raksturošanai

Vietvārds *Rīga* gan latviešu, gan lietuviešu un igauņu frazeoloģijā (galvenokārt salīdzinājumos) izmantots dažādu cilvēka pazīmju, ipašību raksturošanai: *gudrība*, piemēram, *gudrs kā Rīga* ‘loti gudrs’ [LFV II: 235], *mandras kaip Ryga* (lietuviešu val. ‘lepnis (arī gudrs, apķērīgs) kā Rīga’) [LPP]; *bagātība*, piemēram, *rikas kui Riia kikas* (igauņu val. ‘bagāts kā Rīgas gailis’ ar pretējām nozīmēm ‘loti bagāts’ vai ‘nabadzīgs’) [FES]; *blēdība*, *zagšana*, piemēram, *uz Rīgu nebrauksi pēc blēžiem, viņi ir tepat* [LSD: 556 1506], *Riia kamm* (igauņu val. ‘Rīgas čemme’ ar nozīmi ‘zagļa pirksti’) [FES]; *iedomība*, *lepnība*, piemēram, *iet kā Rīgas jumprava, deguns padobešos* [LSD: 72 13938].

Toponīmisku frazeoloģismu funkcionalitāte mūsdienās

Frazeoloģismu ar vietvārdu *Rīga* funkcionalitātes noteikšanai tika izmantoti elektronisko plašsaziņas līdzekļu dati, kā arī veikta jauniešu anketēšana. Aptaujas mērķis bija noskaidrot, vai mūsdienu jaunieši ir dzirdējuši un lieto savā runā frazeoloģismus ar vietvārdu *Rīga*; kā viņi izprot gan dzirdētu, gan nedzirdētu frazeoloģismu nozīmi. Aptaujāti 46 Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas studenti (Latgales un Vidzemes iedzīvotāji) vecumā no 19 līdz 31 gadam. Anketā tika piedāvāti 10 frazeoloģismi (t. sk. sakāmvārdi) no visām iepriekš nosauktām semantiskajām grupām. Respondentu uzdevums bija atzīmēt, kuri no frazeoloģismiem ir dzirdēti, kādā situācijā, kurus pats respondents lieto saziņā, kāda ir gan dzirdētu, gan iepriekš nedzirdētu frazeoloģismu iespējamā nozīme.

Kopumā no jauniešu atbildēm var secināt, ka mūsdienās Rīga kā pilsēta pamazām zaudē savu nozīmību opozīcijas „centrs – perifērija” izpratnē, piemēram, viens no

anketas komentāriem: *Bērnībā bieži vien tika teikts: „Ooo... tas jau tikai Rīgā!” Nav kā frazeoloģisms, bet kā izteiciens, ka Rīga ir kaut kas neaptverams. Vairs jau tas nav aktuāli [A 2015: 8 (20 gadi, Madona)].* Anketēšanas dati liecina, ka jaunieši savā runā nelieto toponīmiskus frazeoloģismus ar vietvārdu *Rīga*, taču atzīst, ka daži frazeoloģismi ir dzirdēti vecākās paaudzes, īpaši viņu vecvečāku runā. Turpmāk piedāvātas respondenti atbildes par trim biežāk dzirdētajiem frazeoloģiskajiem izteicieniem, to semantiku un funkcijām, kā arī analizēta šo frazeoloģismu funkcionalitāte elektroniskajos plašsaziņas līdzekļos.

Frazeoloģisms *Rīgu redzēt* [LFV II: 235] respondentu atbildēs minēts kā visbiežāk dzirdētais, to dažādos kontekstos dzirdējuši 28 respondenti. Biežākās atbildes par šī frazeoloģisma nozīmi: *Gribi Rīgu redzēt? – ziemā tā sakā bērniem, lai tie pieliktu mēli pie auksta metāla* (varianti: pēc apstiprinošas atbildes uz šādu jautājumu *bērnu paceļ aiz ausīm* vai *iesit pa dibenu*). Savukārt izteikums *Nu tu man Rīgu redzēsi!* apzīmē draudus. Respondentu atbildēs minētas arī citas nozīmes: ‘būt Rīgā’, ‘pārsteigt (arī negatīvā nozīmē)’, ‘redzēt tālāk par „laukiem”’, ‘izdarīt ko vilinošu, nezināmu, kam galu galā ir nepatikamas, nevēlamas sekas’. Savukārt 18 respondenti, kuri iepriekš nav dzirdējuši šo frazeoloģismu, piedāvā šādus iespējamos nozīmes skaidrojumus: ‘būt Rīgā’, ‘tālu redzēt neiespējami’, ‘līdzīgi kā „redzēt Parīzi un nomirt”’, ‘bīties’, ‘izdarīt kaut ko īpašu’, ‘draudēt’.

Frazeoloģisms *Rīgu redzēt* ir populārs arī tiešsaistes sociālajos tīklos, piemēram, komentāros par fotogrāfijām: *Bija bērnībā tāds populārs triks ar Rīgas redzēšanu. Tipa: – Gribi redzēt Rīgu? – Jā! – Pieliec pie šītās trubas mēli! Bet kā ko tādu ir izdevies iestāstīt šitamajam dzīvniekam?* (fotogrāfijā redzams telēns, kurš ziemas laikā ar mēli pieskāries metāla aplokam) [Alksnis 2006].

Viena no respondentu atbildēs bieži pieminētām frazeoloģisma nozīmēm ‘būt Rīgā’ atspogulojas arī plašsaziņas līdzekļu tekstos: *Redzēt Rīgu* – virsraksts publikācijai par reģionālā sabiedriskā transporta problēmām [Ir 2010].

Frazeoloģisms *redzēt Rīgu*, lai arī ir piedzīvojis semantiskas transformācijas, tomēr ir saglabājis savu popularitāti, iespējams, gan lietojuma specifikas dēļ (saistīts ar konkrētu darbību), gan arī tāpēc, ka Rīgas pilsēta vairāku gadsimtu garumā ir saglabājusi nozīmīga centra pozīciju.

Par sakāmvārda *ar muti Rīgā, ar darbiem aizkrāsnē* [LSD: 1800 5425] funkcionalitāti mūsdienās liecina 26 respondentu atbildes, kurās apstiprināts tā lietojums šādās nozīmēs: ‘par cilvēku, kurš daudz sola, bet maz dara’, ‘nedara darbus praktiski, bet ar tiem lielās’, ‘plātīgs cilvēks, tāds, kurš runā, bet nedara’, ‘apzīmē cilvēku, kurš daudz gudri runā, bet maz dara’, ‘sliks darbinieks’, ‘plāpa, balamute’. Arī 20 respondenti, kuri šādu sakāmvārdu iepriekš nav dzirdējuši un savā runā nelieto, izsaka līdzīgus pieņēmumus par idiomātiska izteiciena nozīmi: ‘daudz runā, maz dara’, ‘slinks cilvēks’, ‘vārdi neatbilst īstenībai’. Viens skaidrojums gan ir ar pretēju nozīmi – ‘daudz strādāt’, bet vienā gadījumā tiek konkretizēts: ‘rīdzinieks tēlo sevi gudru, bet darbā nekāds’.

Elektronisko plašsaziņas līdzekļu tekstos šis sakāmvārds bieži tiek izmantots gan tradicionālā variantā *ar muti Rīgā, ar darbiem aizkrāsnē* [Upleja 2015], gan arī modifikācijās ar dažādu citu vietvārdu izmantojumu: *ar muti Eiropā, ar darbiem – aizkrāsnē* [Leimanis 2002], *ar muti Briselē, ar darbiem – aizkrāsnē* [Strazdiņa 2014], *ar muti Rīgā, ar darbiem aizkr..., piedodiet, Maskavā* [Ir 2015], *ar muti Maskavā un Pēterburgā*,

ar darbiem Piņķos [Sportacentrs 2015]. Šādi sakāmvārda varianti galvenokārt atspoguļo konteksta ietekmētu centra un perifērijas izpratnes variantumu.

Anketā tika piedāvāti arī frazeoloģismi, kas pierakstīti latgaliešu valodā. Viens no tiem fiksēts Arnitas Rakstiņas lugā „Da Reigys kai da dabas, pusi dzeivis var izrunuot” (2009, manuskripts). Puse no aptaujātajiem studentiem (23) atzina, ka ir dzirdējuši frazeoloģismu *da Reigys kai da dabas*. Arī Vidzemē dzīvojoši respondenti komentāros atzīmēja, ka dzirdējuši to latviešu literārajā valodā (piebilstams, ka ne latviešu frazeoloģijas vārdničā, ne latviešu sakāmvārdū datorfondā tāds tomēr nav atrodams).

Gan tie, kuri atzina, ka šo frazeoloģismu ir dzirdējuši, gan tie, kuri nav dzirdējuši, izteica ļoti līdzīgus pieņēmumus par tā nozīmi: ‘loti tālu’, ‘tāls ceļš’, ‘Rīga atrodas pārāk tālu’, ‘ne visi var atlauties dzīvot Rīgā’, ‘tāla pilsēta, ko ne visiem ir pa spēkam „iekarot”’, ‘kaut kas tāls, nesasniedzams, ne katram pieejams’, ‘grūti paveicams darbs vai uzdevums’, ‘tālejoši, grūti sasniedzami mērķi’.

Par to, ka šis frazeoloģisms mūsdienās ir aktuāls, liecina publikācija elektroniski pieejamā Priekuļu pamatskolas (Preiļu novadā) avīzē „Skolas Spogulis”: *Tā, piemēram, večīnas (Sintija un Ērika) skečā „Da Reigys kai da Dabasim”, braucot ar vilcienu uz Rīgu, tā arī netika skaidrībā par datoru un joprojām domā, ka puiši jāmeklē pašā datora kastē, ne jau internetā* [SS 2012].

Anketēšanas dati liecina, ka ir arī tādi idiomātiski izteicieni (galvenokārt sakāmvārdi), kurus neviens no respondentiem iepriekš nav dzirdējis. Līdz ar to sakāmvārdū nozīmes rašanās kognitīvais pamats nav zināms, nozīmes interpretācija ir daudzveidīga. Piemēram, jauniešu sniegtie sakāmvārda *Rīgā trūkst tik putna piena un vēža asinu* [LSD: 529 1008] nozīmes skaidrojumi: ‘Rīgā visa kā par daudz’, ‘Rīgā ir pārāk daudz cilvēku’, ‘Rīgā viss ir’, ‘nekā netrūkst, visa ir pietiekami’, ‘Rīgā ir daudz iespēju’, ‘Rīgā var atrast / nopirkst visu’, ‘bagāta Rīga’, ‘visi ir pārtikuši’, ‘kaut kas ļoti grezns, krāšns’, ‘konfektes’.

Secinājumi

Toponīms *Rīga* frazeoloģijā funkcionē gan kā nacionāla kultūras zīme, gan arī sastopams kaimiņtautu idiomātiskos izteicienos, atspoguļojot valodu un kultūru mijiedarbes procesus.

Vietvārds *Rīga* frazeoloģismu sastāvā zaudē stilistisko neitralitāti, deonimizējoties iegūst vispārinošas nozīmes ‘liela pilsēta’, ‘nozīmīgs centrs’, ‘atrodas tālu’, ‘labā dzīvesvieta’, ‘pilsēta, kurā dzīvo gudri, pārtikuši, arī lieligi, iedomīgi cilvēki un bleži’, kas atspoguļo valodas lietotāju priekšstatus gan par Rīgu kā nozīmīgu centru, gan arī par lielu pilsētu vispār.

Anketēšanas un mūsdienu elektronisko plašsaziņas līdzekļu dati liecina, ka frazeoloģismiem ar oikonīmu *Rīga* kā vienu no komponentiem raksturīgs variantums un diachroniska mainība, līdz ar to dažādā funkcionālajā apkaimē iespējamas arī to semantiskās modifikācijas.

Mūsdienās mazāk aktuāliem frazeoloģismiem nozīmes rašanās kognitīvo pamatojumu noteikt ir sarežģīti. Nezinot frazeoloģisma motivāciju, tā semantika nav saprotama vai arī rodas mūsdienu situācijai atbilstīgi nozīmes piedēvējumi.

AVOTI

A 2015 – *Anketas par frazeoloģismu funkcionalitāti mūsdienās*. Aptaujāti 46 Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas studenti (Latgales un Vidzemes iedzīvotāji) vecumā no 19 līdz 31 gadam. Anketēšana veikta 2015. gada novembri, anketēšanu veikusi A. Kļavinska.

Alksnis, M. *Redzēt Rīgu*. Pieejams: <http://klab.lv/~maris/269844.html> [01.05.2006]

FES – *Eesti fraseologismide elektrooniline alussõnastik* (2008–2010). Pieejams: <http://www.folklore.ee/justkui/sonastik/?otsing=Riiaparing=Otsi>

FŽ – Paulauskas, J. (red.) *Frazeoloģijos žodynai*. – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001.

Ir 2010 – *Redzēt Rīgu*. Pieejams: www.ir.lv:889/2010/12/22/redzet-riku [22.12.2010]

Ir 2015 – Komentārs rakstam: Ziņu aģentūra LETA. *Viķe-Freiberga: Sarunās ar Krieviju svarīgs ir spēks*. Pieejams: www.ir.lv:889/2015/9/28/vike-freiberga-sarunas-ar...ir.../viedokli [28.09.2015]

Sportacentrs 2015 – Komentārs rakstam: Druvietis, G. *Ankipāns*: „*šis ir visu vai neko posms*” Pieejams: http://sportacentrs.com/hokejs/khl/07012015-ankipans_sis_ir_visu_vai_neko_posms?is_mobile=1 [07.02.2015]

LFV – Laua, A., Ezeriņa, A., Veinberga, S. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca*. I, II. – Rīga: Avots, 1996.

Leimane, A. *Ar muti Eiropā, ar darbiem – aizkrāsnē*. Pieejams: <http://providus.lv/article/ar-muti-eiropa-ar-darbiem-aizkrasne> [06.03.2002]

LSD – *Latviešu sakāmvārdu datorfonds*. Pieejams: <http://valoda.ailab.lv/folklora/sakamvardi/>

LPP – Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas (2005–2007). *Lietuvių patarlės ir posakiai*. Available: <http://www.aruodai.lt/patarles/>

Rakstiņa, A. *Da Reigys kai da dabasu, pusi dzeivis var izrunuot* [manuskripts], 2009.

SS 2012 – Klases vakars izskanējis – mēs gandarīti! *Skolas Spogulis. Priekuļu pamatskolas skolēnu avize*. Pieejams: <http://skollasspogulis.anazana.com/lv/latvieshu/klashu-zinjas-20112012-51272/open-news:43059> [22.02.2012]

Strazdiņa, I. *Ar muti Brisele, ar darbiem – aizkrāsnē*. Pieejams: <http://www.la.lv/ar-muti-brisele-ar-darbiem-aizkrasne/hidehead/> [23.05.2014]

Upleja, S. *Tas nenāks, ja pasi to nevedīsim*. Pieejams: www.irlv.lv/2015/1/19/tas-nenaks-ja-pasi-to-nevedisim [20.01.2015]

LITERATŪRA

Kļavinska, A. Vietvārdi baltu frazeoloģijā: starptautiska, nacionāla un lokāla rakstura kultūras zīmes. No: *Via Latgalica: humanitāro zinātnu žurnāls*, 7. – Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 2015, 92.–105. lpp.

Laua, A. *Latviešu valodas frazeoloģija*. – Rīga: Zvaigzne, 1992.

LE IV – Hirša, S. (galv. red.) *Latvijas enciklopēdija. IV*. – Rīga: SIA „Valērija Belokoņa izdevniecība”, 2007.

LEV – *Latvijas Enciklopēdiskā vārdnīca*. Nacionālais apgāds, 2002. Pieejams: <http://www.letonika.lv/groups/default.aspx?r=1&q=R%C4%ABga&id=956121&g=1>

LVE – *Latvijas Vēstures enciklopēdija*. 2007. Pieejams: <http://www.letonika.lv/groups/default.aspx?r=2&q=R%C4%ABga&id=966010&g=1>

LVV – Bušs, O. (atb. red.) *Latvijas vietvārdu vārdnīca*. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013.

- Migla, I. Īpašvārdi latviešu valodas frazeoloģismos. No: *Letonikas otrs kongress. Valodniecības raksti 1.* – Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, LU aģentūra „LU Latviešu valodas institūts”, Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības augstskola, 2008, 299.–305. lpp.
- Moon, R. *Fixed Expressions and Idioms in English. A Corpus-based Approach.* – Oxford: Clarendon Press, 1998.
- Pierini, P. Opening a Pandora's Box: Proper Names in English Phraseology. In: *Linguistik online* 36, 4/08, 2008, pp. 43–58.
- PMLP 2016 – *Pilsonibas un migrācijas lietu pārvalde. Latvijas iedzīvotāju skaits pašvaldībās. Iedzīvotāju reģistra statistika uz 01.01.2016.* Pieejams: http://www.pmlp.gov.lv/lv/assets/documents/statistika/IRD2016/ISPV_Pasvaldibas_iedzivotaju_skaits_pagasti.pdf
- RCB – *Rīgas Centrālā bibliotēka. Tavos pulksteņos zvanu, tavos akmeņos skanu. Tematiska datubāze par Rīgu latviešu dailliteratūrā.* 2008. Pieejams: <http://gramata.rcb.lv/index.html>
- Ruškys, A. Konceptas žemė lietuvių frazeologijoje. No: *Res Humanitariae X.* – Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2011, 120–140 pl.
- Saeed, J. I. *Semantics.* – Oxford: Blackwell Publishers Ltd., 1997.
- Sušinskienė, S. Personal and Place Names in English Phraseology. In: *Acta humanitarica universitatis Saulensis.* T. 8. – Šiauliai: Šiaulių universitetu leidykla, 2009, pp. 320–328.
- Taylor, J. *Cognitive Grammar.* – Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Кондакова, И. Фразеологизмы, содержащие топонимы, как средство выражения микроавтостереотипа. In: *Филологические науки. Вопросы теории и практики.* № 3 (45): в 3-х ч. Ч. I. – Тамбов: Грамота, 2015, с. 103–107. Available: www.gramota.net/materials/2/2015/3-1/27.html
- Осыка, М. *Топонимические фразеологизмы в национальной концептосфере: на материале русской и французской лингвокультур: диссертация... кандидата филологических наук.* – Белгород, 2010. Available: <http://www.dissercat.com/content/toponimicheskie-frazeologizmy-v-natsionalnoi-kontseptosfere>
- Телия, В. Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры. In: *Фразеология в контексте культуры.* – Москва: Языки русской культуры, 1999, с. 13–24.
- ТСРЯ – *Толковый словарь русского языка:* в 4 т. Под ред. Д. Н. Ушакова. Т. III. – Москва, 1939.

Irina KONDAKOVA
(Vyatka State University)

One More Way of the ‘Career’ of the Meaning of Place-Names Within a Phraseological Unit

Summary

One More Way of the ‘Career’ of the Meaning of Place-Names within a Phraseological Unit

One of the ways of developing the meaning of a proper name in general, and of a toponym (or a place-name) in particular consists in its desemantisation that results in the phantom meaning. Toponymic phantoms are free from denoting geographical position, they are able to denote any place or situation, or quality: their meaning is situational and discourse-dependent. It looks like almost any toponym can turn into a phantom, still this ability is mostly typical of culturally important place-names (such as *Rome* and *London*), which are characterized with a high degree of phraseologisation (phantoms are mostly met within paremiological or phraseological units).

Key words: *toponym (place-name), deonymisation, desemantisation, phraseological unit (PU), toponymic phantom*

Резюме

Особый вариант развития значения топонима в составе фразеологизма

Особый вариант развития значения топонима связан с его десемантизацией, которая приводит к образованию топонима-фантома. Топоним-фантом отчужден от своих первоначальных координат, он не связан пространственными отношениями, поэтому он может обозначать как любое место в пространстве, так и любую ситуацию: сфера применения топонима-фантома определяется в дискурсе. Развитие фантомного значения возможно у разных топонимов, но в особенности – у культурно значимых топонимов, обладающих высокой степенью концептуализации и фразеологизации (фантом, как правило, проявляется в составе фразеологической или паремиологической единицы).

Ключевые слова: *топоним (географическое название), деонимизация, фразеологическая единица (ФЕ), десемантизация, топонимический фантом*

*

The process of converting proper names into common nouns (deonymisation), as well as the backward process of converting common nouns into proper names (onymisation) takes place regularly, and what is the initial stage of this process seems to be a chicken-and-egg type of a question. Deonymisation has been studied properly. Deonyms result from metaphoric (in fact, metaphoronymic) (*Bedlam* → *bedlam*) or metonymic transfer (*China* → *china*). As a rule, deonyms of that kind denote some quality characteristic of the place originally named by the place-name or by the contents of this place (people, things, events): *bedlam* – chaos, disorder; madness ('Bedlam' is a shortened name of the Bethlem Royal Hospital in London for the mentally ill), or some object connected with this place, for example: *china* – porcelain (production of

porcelain was invented in China). The process of deonymisation takes place gradually, and it is not always completed, i. e. a proper name does not always lose its connection with the object identified. The stages of deonymisation correlate with those of metonymy or metaphor (metaphoronymy) development from an original one through a trite one, to a dead one.

Still there is one more way of the development of the meaning of proper names, which is considered in the paper by the example of the development of the meaning of place-names. It has not been thoroughly researched yet, though it occurs quite regularly. This way of the development of the meaning of a proper name is called a ‘phantom’ way. The term was introduced by N.V. Vassilyeva. Proper-name phantoms are treated as “proper names which behave as if they had neither referent, nor connotation. Unlike ‘deonyms’ which have got (or are being in the process of getting) a meaning of a common noun, ‘phantoms’ appear to be an onomastic cenotaph: they have a ‘name’ (=form), and they have no denotation/connotation (=no content)” [Vassilyeva 2009: 185]. For example, the place-name *Африка* in the phrase *он и в Африке* *Y* [ibidem: 186]. Thus a toponymic phantom loses its connection not just with the place named but also with the qualities of this place, they become irrelevant, thus the meaning of the place-name becomes maximally abstract.

The research material has shown that ‘phantom’ place-names generally appear not on their own but as a part of a phraseological unit (PU), most often with the structure of a sentence.

The analysis of PUs with place-names (over 1600 PUs) has shown that of all the place-names the ones that are most often used as ‘phantoms’ are *Rome* and *London*. These place-names are most often used in PUs: 40 PUs considered contain the place-name *London*, 23 PUs – *Rome*. There are some other place-names functioning as ‘phantoms’, for example *Africa*: *to carry war into Africa*.

The place name that is most commonly used as a ‘phantom’ is *Rome*. Within a PU it often denotes both some place and some situation: *All roads lead to Rome; fiddle while Rome is burning*. It can be a part of ‘phantom’ personal names as well, as in: *I know no more than the Pope of Rome* (*Pope of Rome* – a ‘phantom’ proper name in the context of the PU meaning ‘anybody else’). Still in some PUs the place-name *Rome* is used in a ‘non-phantom’ meaning, it metonymically denotes “Catholicism, Catholic church”: *go over to Rome, Rome runner*. It is also used metaphorically within nicknames of places such as: *the third Rome Moscow; the Rome of the East* 1) Palmyra (Syria); 2) Mangalore (India).

6 out of 40 PUs with the place-name *London* contain the toponym in the phantom meaning, that denotes either some place or situation, or both: *to show them London* ‘to turn them upside down and to hold this way’; *Someone been to London to call a street a straw* ‘someone has gone far and was taught much but did not manage to learn anything’.

The meaning of a PU is to be analyzed in discourse [Naciscione 2010: 21]. “In discourse the author combines words according to his pragmatic needs. He structures their conceptual content semantically and functionally, profiling those features existing in his mind as part of encyclopedic knowledge relevant for the description of some

particular domain in a communicative situation” [Manerko 2014: 210]. This is applicable not only to PUs, but also to their elements. A place-name within the same PU in different contexts can function either as a name of a certain place or as a ‘phantom’. Let us consider some uses of the PU ‘*London streets are paved with gold*’ in contemporary British literature:

I'm Josh, I'm twenty, and I'm from Manchester. I came to London because the streets were paved with gold [Edwards-Jones 2009: 179].

That's what I like about the restaurant business, it is all about reinvention: Gordon, Heston, Marcus, Marco, the list goes on – we're all boys from the provinces making it in the big smoke. There's a touch of Dick Wittington syndrome in chef world; get it right and the streets of London are paved with gold, get it wrong and you end up in Norfolk [Edwards-Jones 2014: 179].

In the first example a character of “Pop Babylon”, a young member of a boys’ band, introduces himself to his young fans. He says that he has chosen to come to London as living and working there gives one lots of opportunities to achieve financial success. Here the place-name *London* is used in its direct meaning.

In the second example the place-name *London* is multi-functional. First of all it functions as an address, as the novel “Restaurant Babylon” tells a story of a chef’s career in London. Secondly, it functions as a ‘phantom’: the proverb *the streets of London are paved with gold* means ‘business/career/work will be profitable’, so the place-name *London* could denote any place (not only London) or any activity. Thirdly, taking into account that successful chefs make money in London, while unsuccessful ones finish their career in Norfolk, the place-name *London* in the context of British restaurant business is used metaphorically, it is synonymous to the word *success*, as work in London is a necessary condition of what is called success in the sphere in question. More than that, *London* as a symbol of success is opposed to the symbol of failure which is represented by the place-name *Norfolk* (working in periphery, in particular, in Norfolk means the end of one’s career and one’s high hopes). The proverb in question goes back to the Bible, to the description of New Jerusalem, which suggests that the biblical place-name *New Jerusalem* could also be used as a phantom, still the biblical place-name is very conspicuous from the axiological point of view: it has a positive connotation, which suggests a strong bond with its proper toponymic meaning, thus interfering with its phantom-like quality.

The toponyms *Rome* and *London* take a special place in the toponymic hierarchy. These names of capitals represent centres, ‘starting points’ in space, Rome being the former one, while London is the up-to-date one. In Middle Ages Rome, the Roman Empire, represented the centre of the whole world, by now Rome has stopped to exist in reality, empirically, but it still survives as an idea [Obuchova 2015: 94]. This idea concerns Germanic languages (English is one of them). It is supposed that in the course of time the starting points have been positioned in the national centres. The main centre and ‘starting point’ for the English-speaking world is, without doubt, London – the English-speaking world is London-centric. The idea of London-centricty of the

British national mentality is supported by the fact that London is the centre in the spatial sphere, and thus in social, economic, political, cultural spheres as well as in others. London-centricty is indirectly supported phraseologically, the English world-view is introduced from the point of view of Londoners, for example, in the PU *people north of Watford* the place name *Watford* suggests ‘that north of the metropolis there is nothing of any significance to English national and cultural life’ [Knowles 2006: 771]. The London-centric worldview is being now broadcast throughout the world, it stretches outside the framework of B. Kachru’s inner circle, and it has a centrifugal dynamics.

Phantom meaning is not typical of all names of big, central, socially-important places. To become a phantom a toponym should meet a number of requirements. It is necessary that the toponym and the place named by it were considered as central in the national or in all-European culture, the indications of which are the following: 1) variety of conceptualizations of the place; 2) using the place-name in PUs, especially in proverbs; 3) using the place-name as the main element of nicknames of other places. These requirements do not seem to be absolutely necessary, still they are desirable in the case.

Let us illustrate it by the example of the toponym *London*. The research has shown that conceptualizations of London are numerous and various [Kondakova 2015]. Besides, as it has been mentioned before, the place-name is used in a number of PUs. At the same time the place-name *London* is not commonly used metaphorically in nicknames, with the exception of the poly-referential nick-name *little London* serving as a name of small inhabited places in the UK (such as a village in Hampshire or one of the districts of Leeds) or in the USA (a nick-name of the town *Colorado Springs*). Unlike the place-name *Rome*, the place-name *London* is not used in metaphorical nick-names containing adjectives derived from the nouns ‘north’, ‘south’, ‘east’, ‘west’, i. e. there are no unofficial toponyms of the type *northern London** (this phrase is met in the direct meaning ‘the northern part of London’, but not as a nickname of any place outside London), and there is nothing naming a ‘replication’ of London of the type of *second London**.

As for the names of less famous ‘local’ places such as towns, villages, settlements, etc., they are also able of acquiring a phantom meaning. There is a local variant of the famous proverb *Rome was not built in a day – Holyrood was not built in a day* (*Holyrood* is a palace in Edinburgh, the official residence of British kings in Scotland). As a phantom place-name it has a very broad meaning.

Thus a phantom place-name is one of the variants of the development of the meaning of a place-name, and it is very general. Phantom place-names are disconnected with the original place, more than that, they do not necessarily have a spatial meaning. They can denote either a place or a situation, or anything, their sphere of applicability could be very broad, thus they are determined in the discourse. A phantom meaning exemplifies the process of generalization and desemantisation. Phantoms mainly appear in PUs, most of all in proverbs. As a rule they denote a situation.

LITERATURE

- Edwards-Jones, I. *Pop Babylon*. – London: Corgi Book. 2009. 380 p.
- Edwards-Jones, I. *Restaurant Babylon*. – London: Corgi Book. 2014. 384 p.
- Knowles, E. *Oxford Dictionary of Phrase and Fable*. – New York: Oxford University Press Inc., 2006. 805 p.
- Manenko, L. From human body parts to the embodiment of spatial conceptualization in English idioms. In: *Selected Papers from the 4th UK Cognitive Linguistics Conference*. 2014. Available: <http://uk-cla.org.uk/proceedings>. pp. 195–213.
- Naciscione, A. *Stylistic Use of Phraseological Units in Discourse*. – Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin Publishing Company. 2010. 292 p.
- Васильева, Н. *Собственное имя в мире текста*. Изд. 2-е, испр. – Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. 224 с.
- Кондакова, И. К вопросу метафорической концептуализации (на материале лондонской метафоры в книге П. Акройда «Лондон: Биография»). В кн.: *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. 2015. № 1–1 (43), с. 97–101.
- Обухова, О. *Языковая презентация когнитивной модели пространства в художественной картине мира Средневековья*. Дисс. ... канд. филол. наук. – Ижевск, 2015. 203 с.

Regīna KVAŠĪTE
(Šauļu Universitāte)

Latviešu īpašvārdi laikraksta *Šiaulių kraštas* virsrakstos

Summary

The Latvian Proper Names in the Headings of the Daily *Šiaulių kraštas*

The aim of the research is to analyse the usage particularities of Latvian proper names (in publicist texts, i. e. the press headings). The article deals with the headings of publications (articles and other items) in the daily *Šiaulių kraštas* reflecting the links with Latvia or Latvian problems in Lithuania issued in 2014.

The analysis showed that the most often used toponyms are the name of the state *Latvija* and some other common Latvian place names, for example, the names of towns *Ryga*, *Liepoja* and region names *Latgala*, *Vidzeme*.

All proper names may be used either as a single name or in the structure of a phrase, for example, *Latvijas prezidentas*, *Latvijas gyventojai*, *Rygos maratonas*, *Jelgavas mokslininkai*, *Skaistas valsčius*.

The article also analyses the usage context of the mentioned place names and personal names in the headings of the daily *Šiaulių kraštas*. In the course of investigation it became clear that the neutral context prevails, only some headings could be identified as having positive or negative connotation, but it is not very obvious.

Key words: *publicist texts, heading, proper names, place names, personal names, the context of headings*

*

Ievads

Rakstā analizēti ar Latviju vai latvisko tematiku Lietuvā saistīto rakstu un informatīvo tekstu virsraksti, kuros konstatēti latviešu īpašvārdi¹, pievēršot uzmanību to izvēlei un lietojumam. Pētījuma objekts – preses publikāciju virsraksti ar īpašvārdiem Šauļu apriņķa un pilsētas dienas laikrakstā *Šiaulių kraštas* (turpmāk ŠK), kurš iznāk kopš 1990. gada (piecas dienas nedēļā). Tas ir izvēlēts par pētījuma avotu kā galvenais Ziemeļlietuvas periodiskais preses izdevums, kurā tiek regulāri atspoguļotas visu 7 reģiona² rajonu – Akmenes, Jonišķu, Kelmes, Kuršēnu, Pakrojas un Radvilišķu un Šauļu kā tā centra – aktualitātes. Pētījums veikts, izmantojot aprakstoši analitisko un interpretācijas metodi.

2014. gadā ŠK publicēti 84 raksti, kuru virsrakstos atspoguļota saikne ar Latviju. Galvenokārt tā izteikta ar īpašvārdiem (sastopami gan toponīmi, gan antroponīmi, gan simboliski nosaukumi), daudz retāk – etnonīmiem (par virsrakstiem, kuros minēts etnonīms *latviai* ‘latvieši’, sk. Kvašīte 2015)³.

¹ Rakstā tie nosacīti saukt par latviešu īpašvārdiem, taču runa ir nevis par to cilmi, bet par saikni ar Latviju resp. šie īpašvārdi ir Latvijā sastopami.

² Ziemeļlietuva nevar uzskatīt par reģionu tradicionālā resp. kultūrvēsturiskā vai etnogrāfiskā izpratnē (Lietuvā tādi reģioni ir četri – Žemaitija, Aukštaitija, Suvalkija un Dzūkija), pareizāk būtu runāt par teritorialo reģionu.

³ Etnonīmu pētījumā minētais virsrakstu kopskaitis bija 80, jo netika iekļauti virsraksti ar simboliskajiem nosaukumiem. Sākotnēji bija iecere pievērst uzmanību tikai etnonīmiem un toponīmiem

Īpašvārdi no terminoloģijas viedokļa

Pētījumā aktuāli ir visu triju īpašvārdu grupu – antroponīmu, toponīmu un simbolisko nosaukumu – nosaukšanai lietojamie termini, turklāt jāņem vērā, ka katru no šīm grupām pēc semantikas var iedalīt sīkāk atbilstoši objektiem, kurus tie nosauc. Arī šo sīkāko grupu nosaukumiem ir jāpievērš uzmanība. Salīdzinot dažādu latviešu un lietuviešu valodas leksikogrāfijas un terminogrāfijas avotu definīcijas, veidojas pilnīgāks skatījums uz šī tematiskā bloka terminoloģiju.

Latviešu valodā vispārīgākā nozīmē lieto pašvalodas terminu *īpašvārds*, taču reizēm arī svešvārdu *onīms* [VPSV 2007: 269] (sal. vārddala definīciju „*onīms – norāda uz pierību noteiktai vārdu grupai..* [Skujiņa 1999: 90]). Savukārt lietuviešu valodā, lai nosauktu šo jēdzienu, parasti lieto terminus *tikriniai vardai* [KTŽ 1990: 212]. Kaut gan sinonīmiskums terminoloģijā nav vēlams, citos avotos (pēc analogijas ar *bendriniai žodžiai*) sastopami termini *tikriniai žodžiai* vai *onimai* [Jakaitienė 2010: 263] (sal. *onimai* – [gr. *onyma – vardas*] *kalbot. tikriniai žodžiai arba žodžių junginiai, jvardijantys objektus* [TŽŽ 2013: 587], kā arī ar to saistītā salikteņa komponentis *-onimas* resp. *antroji sudurt. žodžio dalis, reišķianti „vardas”, „pavadinimas”, „žodis”* [TŽŽ 2013: 587]). Vēl lieto terminu *tikrinis daiktavardis*.

Pirmās īpašvārdu grupas nosaukšanai gan latviešu, gan lietuviešu valodā lieto svešcilmes terminu *antroponīms* (liet. *antroponimas*) (sk. *antropo-* [gr. *anthrōpos* ‘cilvēks’] + gr. *onyma* ‘vārds’) [SV 1999: 64] (sal. lietuviešu svešvārda definīciju, kur tie sīkāk nosaukti: *asmenvardis, žmogaus vardas, pavardē, tēvavardis, pravardē, slapyvardis, dievavardis, mitologinės antropomorfinės būtybės vardas* [TŽŽ 2013: 53]). Abu valodu valodniecības terminu vārdnīcās attiecīgais svešcilmes terms iekļauts ar norādēm sk. *personvārds* [VPSV 2007: 36] un žr. *asmenvardis* [KTŽ 1990: 21]. Rakstā no antroponīmiem aktuāli ir tikai termini *vārds* sk. *priekšvārds* [VPSV 2007: 436] *priekšvārds – Cilvēka vārds, ko jaundzimušajam dod pēc dzimšanas un ko ieraksta dzimšanas pamatdokumentā..* [VPSV 2007: 301] (*vardas – Asmenvardžių rūšis, tikrinis daiktavardis, kurį šalia pavardēs turi kiekvienas žmogus..* [KTŽ 1990: 224]) un *uzvārds – Personvārds, kas parasti ir kopīgs ģimenei un norāda pierību pie noteiktas dzimtas..* [VPSV 2007: 415] (*pavardē – Iš tēvu paveldimas oficialus asmenvardis, rodantis asmens priekšvārdu* [KTŽ 1990: 146]).

Otrās īpašvārdu grupas nosaukšanai abās valodās lieto terminu *toponīms* (liet. *toponimas*) (gr. *topos* ‘vieta, apvidus’ + gr. *onyma* ‘vārds, nosaukums’). Latviešu valodā definīcijas vietā ir tikai nozares norāde *lingv.* un pašvalodas ekvivalenti *vietvārds* [SV 1999: 797], bet lietuviešu valodā svešvārda definīcija ir izvērstāka: *vietovardis, gyv. vietos arba kito geogr. objekto vardas* [TŽŽ 2013: 822]. Kā liecina svešvārdu vārdnīcu dati, abās valodās lieto pašcilmes terminus, kuri definēti valodniecības terminu vārdnīcās: *[I]pašvārds, kas nosauc ģeogrāfisko objektu..* [VPSV 2007: 452] (sal. liet. *Bet kurios gamtinės ar dirbtinės žemės paviršiaus vietos ar kitokio geografinio objekto tikrinis vardas. Vietovardžių rūšys yra įvairūs gyvenamujų ir negyvenamujų vietų vardai,*

kā spilgtākajiem latviskās tematikas rādītājiem. Šīs kopskaita atšķirības ietekmi uz etnonīmu pētījumu neatstāja, savukārt šajā rakstā tam ir būtiska nozīme, jo simboliskie nosaukumi ir viena no īpašvārdu grupām.

pavyzdžiui, šalių, miestų, kaimų, kalnų, lygumų, laukų, jūrų, upių ir kt. vardai [KTŽ 1990: 235]).

Toponīmu veidu nosaukšanai latviešu valodā parasti tiek lietoti aizgūti internacionāli termini, piemēram, *oikonīms* – [V]ietvārda paveids, kas nosauc apdzīvotu vietu.. [VPSV 2007: 267] (sal. liet. *oikonimas* – oikonimas [gr. *oikos* – buveinē + *onyma* – vārds] *kaimo, miesto arba kitos gyv. vietas vārdas* [TŽŽ 2013: 582]; [G]yvenamosios vietas tikrinis vārdas, vietovardžių rūšis. Oikonimais laikomi bet kurio tipo gyvenviečių, *pavyzdžiui, miestų, miestelių, kaimų, vienkiemiju, vārdai* [KTŽ 1990: 136]). Tā kā tikai šādu toponīmu veidi ir konstatēti ŠK virsrakstos, citi termini šajā rakstā netiks salīdzināti, kaut gan tāda iespēja būtu, jo to loks ir plašs: *oronīms, hidronīms, potamonīms* u. tml. Lietuviešu valodniecības terminoloģijā sastopami arī atbilstošas nozīmes pašcilmes darinājumi, kuri tiek lietoti gan sinonīmiski (*vandenvardis, hidronimas; upēvardis, potamonimas*), gan kā vienīgie termini. Vienu no tādiem pašcilmes terminiem – salikteni *kraštvardis* – lētoja Jons Kabelka (*Jonas Kabelka*), raksturodamas valsts nosaukumu *Latvija: Šiandien pačiū latvių vartojamī kraštvardis Latvija ir tautovardis latvietis, mot. g. latviete, dgs. latvieši, mot. g. latvietes yra priesagū vediniai iš latvis. O tautovardis latvis, dgs. latvji ir dial. latuvis, dgs. latuvji yra kilēs iš krašto pavadinimū Latva ir Latuva (plg., puz., Lietuva: latuvis). Manoma, kad kraštvardžiai Latva ir Latuva greičianusiai yra hidroniminēs kilmēs* [Kabelka 1987: 6]. Latviešu valodnieku darbos gan toponīma *Latvija*, gan saistītā etnonīma *latviai ‘latvieši’* cilme analizēta ne vienu vien reizi (sk. jaunākās publikācijas par šo tēmu Blinkena 2014, Bušs 2013).

Trešo īpašvārdu grupu latviešu valodā sauc par *simboliskajiem nosaukumiem* (lietuviski attiecīgi – *simboliniai pavadinimai*).

Lai izvairītos no variešanas, rakstā lietoti vispārīgākas nozīmes termini *antroponīms* un *toponīms*, bet to veidi saukti par *oikonīmiem*.

Antroponīmi virsrakstos

Virsrakstiem kā teksta struktūrdaļai *ir jāpiesaista lasītāja uzmanība, jāsaintrīgē un jāieinteresē, jāpadara teksts lasītājam pievilcīgs un saistošs, tas jātuvina lasītājam* [Liepa 2013: 143]. Vieni no elementiem, kas piesaista uzmanību, ir antroponīmi. ŠK publikāciju virsrakstos to nav daudz – personu vārdi un uzvārdi konstatēti tikai trīs reizes, turklāt divos gadījumos nosaukta tā pati persona. Taču, lai iekļautu tos latvisķas tematikas virsrakstu kopā, ir jāzina, ka tajos nosauktās personas ir latvieši vai Latvijas iedzīvotāji, jo papildnorāžu par saikni ar Latviju nav.

1. tabula.

Vārdi un uzvārdi (pēc biežuma virsrakstos un alfabēta)

<i>Architektas Karolis Reisonas kēlē Šiaulius iš griuvēsių</i>	ŠK 2014.05.31, 8; 11
<i>Tarptautinē architektū dienā minētas Karolio Reisono gimtadienis</i>	ŠK 2014.07.02, 5
<i>Šiauliuse – Marko Rotko meno centro parodos</i>	ŠK 2014.09.02, 4

Divos virsrakstos minētais latviešu izcelsmes arhitekts Kārlis Reisons dzīvojis Lietuvā, tāpēc tekstos lietuviešu valodā viņa vārds parasti tiek lietots tikai lietuviešiem pierastā (tradicionālā) formā *Karolis* (sal. latviešu vārds *Kārlis* → *Karls*, turpat arī

Karols no tā paša *Karls*, kas ir cēlies no senaugšvācu *karl* ‘krietns vīrs’ [LPV 1990: 191] un *Karolis* „sulot. germ. .. sen. vok. aukšt. *karl* ‘šaunus vyras’” [LVKŽ 1994: 221], nevis atveidots atbilstoši prasībām. Savukārt uzvārds *Reisonas* tām atbilst resp. iegūst lietuviešu galotni *-as*. Otrā ar Latviju saistītā persona, kurās vārds un uzvārds minēti virsrakstā, ir Daugavpili dzimis ebreju izcelsmes ASV gleznotājs Marks Rotko. Sākumā var šķist, ka virsrakstā *Šiauliouose – Marko Rotko meno centro parodos* ‘Šauļos – Marka Rotko mākslas centra izstādes’⁴ gan vārds, gan uzvārds ir nelokāmi, jo beidzas ar galotni *-o*, taču patiesībā tie lietoti ģenitīvā. Par vārdu pilnīgi skaidrs, ka nominatīvs lietuviešu valodā ir *Markas* (sal. *Marks – Markuss* no latīņu ‘Marsa dēls’ [LPV 1990: 232], kaut arī lietuviešu vārdnīcā LVKŽ 1994 šī vārda nav). Bet uzvārds varētu būt gan *Rotko*, kā to lieto latviešu valodā, gan atbilstoši lietuviešu valodas prasībām nelokāmo galotni aizstāt ar lokāmu *Rotkas* (ģen. *Rotko*). Atbildēt uz šo jautājumu nepalīdz arī teksts, jo tajā nav konstatēts uzvārds nominatīvā. Domājams, ka tā tomēr ir nelokāmā forma, jo ne pārāk bieži personvārdu atveides praksē, neraugoties uz teorētisko nostādni 6.10. *Nekirčiuota galūnē -o verčiama lietuvieška galūne -as..* [LKNN 1998: 70], tiek piemērota šāda galotņu aizstāšana.

Personvārdu novietojums liecina, ka atšķiras to funkcionālā slodze. Virsrakstā *Architektas Karolis Reisonas kēlē Šiaulius* iš griuvēsių ‘Arhitekts Kārlis Reisons cēla Šauļus no gruvešiem’ uzsvars ir uz darbības veicēju, savukārt otrajā gadījumā svarīgāka ir bijusi informācija par profesijas svētkiem: *Tarptautinę architektų dieną minētas Karolio Reisono gimtadienis* ‘Starptautiskajā arhitektu dienā atzīmēta Kārla Reisona dzimšanas diena’. Pirmajā virsrakstā darbības vārds *kēlē* ‘cēla’ pagātnē, otrajā darbība izteikta ar ciešamās kārtas pagātnes divdabi *minētas* ‘atzīmēts’. Pēdējā virsrakstā izlaista pēc saturs varētu būt jebkura laika forma, taču sintaktiskajai konstrukcijai atbilst pagātnes divdabis *atidarytos* ‘atklātas’, kurš arī lietots tālāk tekstā: *Šiaulių universiteto (ŠU) Dailēs galerijoje atidarytos dvi Didžiosios Britanijos menininkų parodos iš Daugpilio (Latvija)* *Marko Rotko meno centro kolekcijos* ŠK 2014 09 08, 4.

Toponīmi virsrakstos

Lielāko laikraksta ŠK 2014. gada latviskās tematikas publikāciju virsrakstu ar īpašvārdiem grupu veido virsraksti ar toponīmiem (pavisam 64) – valsts nosaukums *Latvija* minēts 41 virsrakstā, Latvijas apdzīvotu vietu nosaukumi resp. oikonīmi – 23 virsrakstos (divos no tiem ir nosaukti etnogrāfiskie reģioni, bet vienā – pilsētas mikrorajons)⁵.

Visbiežāk virsrakstos sastopams valsts nosaukums *Latvija*. Tas tiek iekļauts virsrakstā gan kā patstāvīga leksēma (sk. 2. tabulu), gan savienojumos ar citiem vārdiem (sk. 3. tabulu).

Kā liecina 2. tabulas dati, valsts nosaukums kā patstāvīga leksēma 2014. gada publikācijās lietots pavisam 27 virsrakstos. Toponīms *Latvija* sastopams galvenokārt lokatīvā (21 gadījums), retāk citos locījumos – 4 lietojumi nominatīvā un 2 akuzatīvā,

⁴ Konkrēts publikāciju datējums, kā arī lappuse, kurā ir šis raksts, tekstā netiks norādīti (šī informācija atrodama tabulās).

⁵ Rakstu skaits pa grupām neveidos 84 pozīcijas resp. tik virsrakstu, cik to konstatēts 2014. gada ŠK numuros, jo dažos virsrakstos ir vairāki īpašvārdi, tāpēc tie uzskatāmi par atsevišķām vienībām.

turklāt abi ar prievārdiem (*JAV ļ Latvijā pasiņus keturis tankus ir 12 šarvuočių ‘ASV nosūtis uz Latviju četrus tankus un 12 bruņumašinas’; Dviračiais po Latvijā – 1400 kilometru ‘Ar velosipēdiem pa Latviju – 1400 kilometru’*). Nosaukums *Latvija* lietots arī ģenitīvā, savienojumā ar citiem vārdiem (14 virsrakstus sk. 3. tabulā). Toponīma atrašanās virsraksta sākumā (teiktais attiecas uz visu locījumu formām) ir rādītājs, ka svarīgāka loma tekstā ir lokalizācijai, lokatīva forma *Latvijoje* reizēm atrodas teikuma beigās vai vidū (starp citiem virsraksta vārdiem): *BMX dviratininkai nugali ir Latvijoje ‘BMX velosipēdisti uzvar arī Latvijā’, Regbio klubai kovojo turnyre Latvijoje ‘Regbija klubi cīnījās turnīrā Latvijā’*.

2. tabula.

Valsts nosaukums *Latvija* (pēc locījuma un pozīcijas virsrakstā)

<i>Latvija dēl pieno tariasi su Baltarusija</i>	ŠK 2014.09.05, 1
<i>Latvija negali didinti mokescių</i>	ŠK 2014.05.28, 7
<i>Latvija uždraudē atvykti V. Janukovičiui ir dar 17-ai pareigūnu</i>	ŠK 2014.03.07, 1
<i>Estija ir Latvija ramina dēl euro, bet paslaugos pabrango</i>	ŠK 2014.06.04, 7
<i>JAV ļ Latvijā pasiņus keturis tankus ir 12 šarvuočių</i>	ŠK 2014.09.19, 1
<i>Dviračiais po Latvijā – 1400 kilometru</i>	ŠK 2014.09.06, 1
<i>Latvijoje bus išleista speciāli euro moneta</i>	ŠK 2014.03.15, 20
<i>Latvijoje lankytovjams atidaramas partizānu bunkeris</i>	ŠK 2014.03.18, 16
<i>Latvijoje – kiaulīj maro protrūkiai</i>	ŠK 2014.06.25, 3
<i>Latvijoje baigēsi laikas keisti latus ļ eurus komerciniuose bankuose</i>	ŠK 2014.07.01, 12
<i>Latvijoje bus gydomi du karai iš Ukrainas</i>	ŠK 2014.08.07, 1
<i>Latvijoje jau nuskendo 67 žmonēs</i>	ŠK 2014.07.11, 1
<i>Latvijoje vyko iš tuščių pieno pakelių pagamintu plaustu regata</i>	ŠK 2014.09.02, 12
<i>Latvijoje laimējo trečiąjā vietā</i>	ŠK 2014.10.14, 10
<i>Latvijoje apyvarta eurais jau viršija apyvartą latais</i>	ŠK 2014.01.11, 1
<i>Latvijoje ļ juodajāi sārašā ietrauktī O. Gazmanovas, J. Kobzonas ir Valerija</i>	ŠK 2014.07.22, 12
<i>Oro temperatūra Latvijoje pirmā kartā viršijo 37 laipsnius</i>	ŠK 2014.08.06, 12
<i>I pratybas Latvijoje atvyks tūkstantis užsienio karių</i>	ŠK 2014.08.27, 9
<i>Šiaulių ir Jelgavas mokslininkai konferencijoje Latvijoje diskutavo biokuro auginimo klausimais⁶</i>	ŠK 2014.07.04, 5
<i>KGB dokumentai Latvijoje bus paviešinti 2018 metais</i>	ŠK 2014.05.09, 1
<i>Darbo pasiūlymas Latvijoje prasidējo nesusipratimu</i>	ŠK 2014.10.29, 2
<i>Tapo prizininkais Latvijoje</i>	ŠK 2014.11.20, 4
<i>Jaunimas rungtyniavo Latvijoje</i>	ŠK 2014.12.20, 13

⁶ Virsraksts iekļauts arī 3. (oikonīmu) tabulā, bet kopskaitā ir tikai kā viena vienība.

<i>Regbio klubai kovojo turnyre Latvijoje</i>	ŠK 2014.04.10, 11
<i>BMX dviratininkai nugali ir Latvijoje</i>	ŠK 2014.05.30, 9
<i>„BaltRex-Šiaulių” regbininkai – antri Latvijoje</i>	ŠK 2014.08.19, 10
<i>Joniškiečių tenisininkų laimējimai Latvijoje</i>	ŠK 2014.10.15, 9

Analizējot teikuma tipa virsrakstus, svarīga ir darbības vārdu un/vai to formu izvēle (plašāk par darbības vārdu lomu laikrakstu virsrakstos sk. Kalnača 2006). No visas ŠK virsrakstu kopas četros virsrakstos lietoti darbības vārdi nākotnē: *Latvijoje bus gydomi du kariai iš Ukrainos* ‘Latvijā tiks ārstēti divi karavīri no Ukrainas’, *Latvijoje bus išleista speciāli euro moneta* ‘Latvijā tiks izlaista īpaša eiro monēta’, *JAV ļ Latvijā pasiūls keturis tankus ir 12 šarvuociņu* ‘ASV nosūtīs uz Latviju četrus tankus un 12 bruņumašīnas’ u. c. Reizēm virsrakstos konstatēti darbības vārdi tagadnē: *Latvija dēl pieno tariasi su Baltarusija* ‘Latvija par pienu apspriežas ar Baltkrieviju’, *Latvijoje lankyojams atidaramas partizanu bunkeris* ‘Latvijā apmeklētājiem tiek atvērts partizānu bunkurs’. Vienā no virsrakstiem – saliktā teikumā *Estija ir Latvija ramina dēl euro, bet paslaugos pabrango* ‘Igaunija un Latvija mierina par eiro, bet pakalpojumi kļuva dārgāki’ – ir divi darbības vārdi, turklāt atšķiras to laiki: virsteikumā ir tagadne, paligteikumā – pagātnē. Tomēr vairumā gadījumu darbības vārdi virsrakstos ar valsts nosaukumu *Latvija* lietoti pagātnē, piemēram, *Latvijoje vyko iš tuščių pieno pakeliņu pagamintu plaustu regata* ‘Latvijā notika no tukšām piena paciņām izgatavotu plostu regate’, *Latvijoje baigēsi laikas keisti latus ļ eurus komercinuose bankuose* ‘Latvijā beidzās laiks mainīt latus pret eiro komercbankās’. Viens virsraksts ir vārdkopas tipa: *Joniškiečių tenisininkų laimējimai Latvijoje* ‘Jonišķiešu tenisistu uzvaras Latvijā’.

3. tabula.

Latvija vārdu savienojumos (pēc pozīcijas virsrakstā)

<i>Latvijos autolenktynininkas mirē Akmenēs trasoje</i>	ŠK 2014.07.15, 4
<i>Latvijos čempionate nugalējo kuršēniškai</i>	ŠK 2014.11.22, 12
<i>Latvijos lietuviams vadovaus joniškietis</i>	ŠK 2014.02.19, 2
<i>Latvijos prezidentas ragina atidēti patriarcho Kirilo vizitā</i>	ŠK 2014.04.04, 1
<i>Latvijos regbio – 7 vyrų rinktinē patikēta šiauliečiui</i>	ŠK 2014.03.04, 10
<i>Latvijos rekordas – 36,7 laipsnio</i>	ŠK 2014.08.05, 1
<i>Lietuvos ir Latvijos dailininkai tapo žydiņti pavasarj</i>	ŠK 2014.05.08, 10
<i>Pilietybē natūralizacijos tvarka suteikta 58 Latvijos gyventojams</i>	ŠK 2014.09.11, 16
<i>Baltijos šalyse labiausiai padidējo Latvijos gyventoju turtas</i>	ŠK 2014.04.25, 8
<i>Rusijos specialiųjų tarnybų taikinyje – Latvijos jaunimas</i>	ŠK 2014.06.11, 10
<i>Žeimeliečiai minejo Latvijos nepriklausomybės dienā</i>	ŠK 2014.11.20, 2
<i>Šiauliečių triumfas Latvijos regbio turnyre</i>	ŠK 2014.09.19, 9
<i>Netoli Latvijos teritorinių vandenų pastebēti du rusu naikintuvai</i>	ŠK 2014.03.05, 1
<i>„Brainstorm” ļ Vyšnių festivalī suviliojo pusē Latvijos</i>	ŠK 2014.07.22, 1

ŠK virsrakstu kopā ir 14 virsraksti, kuros valsts nosaukums lietots ģenitīvā (lietuviešu valodā ar galotni -os – *Latvijos*), tātad nevis kā patstāvīga leksēma, bet veido vārdkopas. Vārdkopas pamatvārds galvenokārt nosauc subjektus, piemēram, *gyventoja iedzīvotāji* (sal. savienojumu *Latvijos gyventoja ar etnonīmu latviai* [Kvašīte 2015: 281]), kā arī diferencē tos pēc vecuma, nacionālās piederības, nodarbošanās vai amata – *jaunimas ‘jaunieši’, lietuviāi ‘lietuvieši’, autolenktynininkas ‘autobraucējs’, dailininkai ‘mākslinieki’, prezidentas ‘prezidents’*.

Virsrakstos dominē darbibas vārdi pagātnē vai ciešamās kārtas pagātnes divdabji, tikai divos virsrakstos tie ir tagadnē, bet vienā – nākotnē: *Latvijos prezidentas ragina atidēti patriarcho Kirilo vizitā* ‘Latvijas prezidents mudina atceļt patriarcha Kirila vizīti’, *Lietuvas ir Latvijos dailininkai tapo žydiņtį pavasarī* ‘Lietuvas un Latvijas mākslinieki glezno ziedošu pavasari’; *Latvijos lietuviams vadovaus jonišķietis* ‘Latvijas lietuviessus vadīs jonišķietis’. Ir divi virsraksti, kuros darbibas vārds izlaists, taču to analīze ņauj konstatēt, ka darbibas vārdi tajos varētu tikt lietoti gan pagātnē, gan tagadnē, tomēr šķiet, ka vismaz pirmajā gadījumā ir runa par jau notikušu faktu (varētu izvēlēties attiecīgi darbibas vārdus *atsidūrē* ‘nokļuva, nonāca’), savukārt otrajā – gan *buvo ‘bija*, gan *yrā ‘ir’*): *Rusijos specialiųjų tarnybų taikinyje – Latvijos jaunimas* ‘Krievijas speciālo dienestu mērķi – Latvijas jaunieši’, *Latvijos rekordas – 36,7 laipsnio* ‘Latvijas rekords – 36,7 grādi’. Šajā grupā pārsvarā ir teikuma tipa virsraksti, taču viens virsraksts ir vārdkopas tipa: *Šiauliečių triumfas Latvijos regbio turnyre* ‘Šauliešu triumfs Latvijas regbija turnīrā’.

Jāpiebilst, ka bez toponīma *Latvija* 6 virsrakstos sastopami arī citu valstu vai valstu grupu nosaukumi (*Estija ‘Igaunija’, JAV ‘ASV’, Rusija ‘Krievija’, Lietuva, Baltarusija ‘Baltkrievija’, Ukraina, Baltijos šalys ‘Baltijas valstis’*)⁷.

ŠK virsrakstos lietoti arī konkrētu Latvijas apdzīvotu vietu nosaukumi resp. oikonīmi (sk. 4. tabulu). Pavisam tādu virsrakstu ir 23, bet oikonīmi tajos atšķiras pēc objekta nozīmīguma – visvairāk ir lielpilsētu, īpaši galvaspilsētas, nosaukumu, reizēm – mazāku apdzīvotu vietu nosaukumi, etnogrāfisko reģionu un pilsētas mikrorajona nosaukumi: 11 reizes *Ryga*, trīs reizes *Jelgava*, divas reizes *Jūrmala* un pa vienai reizei *Bauskē, Liepoja, Birzgale, Skaistos valsčius* ‘Skaistas pagasts’, divi etnogrāfisko reģionu nosaukumi (*Latgala, Vidžemē*) un viena Rīgas mikrorajona nosaukums. Jāpievērš uzmanība, ka piecos no šajā kopā iekļautajiem virsrakstiem ir vēl citi, ar tēmu nesaistīti, oikonīmi – Lietuvas pilsētu nosaukumi *Žeimelis, Šiauliai*.

Latvijas vietvārdi lietuviiski atveidotai pareizi, daži no tiem lietoti tradicionālā formā (*Ryga, Bauskē, Liepoja, Latgala*), bet citi pareizi atveidotai (plašāk par Latvijas vietvārdu atveides tendencēm un ar to saistītām problēmām, arī Šauļu presē sk. Kvašīte 2012: 380–398). Rīgas pilsētas mikrorajona nosaukums *Zuolitūdē* ir izņēmums, jo vienīgais atveidots nepareizi. Acīmredzot piemērots princips, ka latviešu burts o parasti tiek izrunāts (un pēc izrunas pierakstīts) ar divskani *uo*, taču nav tīcis ievērots nosacījums, ka tā notiek tikai pašcilmes vārdos, bet nosaukums *Zolitūde* tāds nav, tāpēc to izrunā ar īso patskani o kā svešas cilmes vārdu *Zolitūdē*. Jāsaka gan, ka šāda klūda ir ļoti reta, biežāk notiek pretēji – netiek atveidots *uo* tur, kur tā būtu jādara.

⁷ Tas nav pētījuma objekts, tāpēc tie rakstā netiks aplūkoti.

4. tabula.

Latvijas oikonīmi (pēc apdzīvotu vietu nosaukumiem un to locījumiem virsrakstā)

<i>Ryga netieks ginkļu Ukrainai</i>	ŠK 2014.11.26, 1
<i>Iš Rygos plaukikai grīžo su medaliais</i>	ŠK 2014.10.22, 9
<i>Iš Rygos parvežē visu spalvu medalių</i>	ŠK 2014.11.07, 9
<i>Rygos maratone bēgo ir šiauliečiai</i>	ŠK 2014.05.20, 11
<i>Rygos oro uostas savaitgalī keleivius ragina atvykti anksčiau</i>	ŠK 2014.07.18, 12
<i>Subyrējo Rygos oro uosto valdyba</i>	ŠK 2014.11.12, 1
<i>Šiaulių kultūristai sublizgėjo ir Rygoje</i>	ŠK 2014.05.16, 9
<i>Rygoje koncertavo JAV roko žvaigždė „Kings of Leon”</i>	ŠK 2014.06.27, 12
<i>Rygoje īgriuvo gyvenamojo namo stogas</i>	ŠK 2014.07.31, 12
<i>Raitelai pergalīngai jojo Rygoje</i>	ŠK 2014.09.10, 8
<i>Rygoje – teniso viltys</i>	ŠK 2014.10.04, 12
<i>„Busturui” – devyni autobusai iš Jelgavos</i>	ŠK 2014.07.22, 5
<i>Šiaulių ir Jelgavos mokslininkai konferencijoje Latvijoje diskutavo biokuro auginimo klausimais</i>	ŠK 2014.07.04, 5
<i>Baltijos šalių keramikai kūrē Jelgavai</i>	ŠK 2014.06.19, 5
<i>Jūrmala atvērē duris esperantininkų sambūriui</i>	ŠK 2014.07.26, 5
<i>Jūrmalos mokykloje īgriuvo lubos</i>	ŠK 2014.10.07, 1
<i>Iš Bauskēs parvežti du medaliai</i>	ŠK 2014.11.18, 10
<i>Liepojoje – siurrealisto R. Magrito darbai</i>	ŠK 2014.01.16, 12
<i>Bendradarbiau Žeimelio ir Birzgalēs orkestrai</i>	ŠK 2014.09.25, 4
<i>Patvirtintas afrikainio kiauliu maro židinys Skaistos valsčiuje</i>	ŠK 2014.08.06, 9
<i>Latgalē pasnigo</i>	ŠK 2014.10.18, 16
<i>Afrikainis kiauliu maras užfiksotas Vidžemēje</i>	ŠK 2014.07.19, 1
<i>Išeistas paskutinis Zuolitūdēs tragedijos nukentējusysis</i>	ŠK 2014.02.15, 1

4. tabulā atspoguļotajā virsrakstu kopā dominē patstāvīgi oikonīmi, galvenokārt lokatīvā, piemēram, *Šiaulių kultūristai sublizgėjo ir Rygoje* ‘Šauļu kultūristi spīdēja arī Rīgā’, *Rygoje koncertavo JAV roko žvaigždė „Kings of Leon”* ‘Rīgā koncertēja ASV roka zvaigznes „Kings of Leon”’, *Liepojoje – siurrealisto R. Magrito darbai* ‘Liepājā – sirreālista R. Magrita darbi’. Genitīvs (ar prievidādiem) sastopams trijos gadījumos, vēl 7 gadījumos šajā locījumā oikonīmi lietoti savienojumos, piemēram, *Iš Bauskēs parvežti du medaliai* ‘No Bauskas atvestas divas medaļas’; *Rygos maratone bēgo ir šiauliečiai* ‘Rīgas maratonā skrēja arī šauļieši’, *Patvirtintas afrikainio kiauliu maro židinys Skaistos valsčiuje* ‘Apstiprināts Āfrikas cūku mēra perēklis Skaistas pagastā’. Retāk sastopamas citu locījumu formas – nominatīvs divos virsrakstos (*Ryga netieks ginkļu Ukrainai* ‘Rīga nepiegādās ieročus Ukrainai’, *Jūrmala atvērē duris esperantininkų sambūriui* ‘Jūrmala atvēra durvis esperantistu saietam’), datīvs – vienā virsrakstā *Baltijos šalių keramikai kūrē Jelgavai* ‘Baltijas valstu keramiķi radīja Jelgavai’.

Pētījuma vajadzībām izveidotajā virsrakstu kopā ar oikonīmiem ir viens virsraksts, kurā darbības vārds lietots nākotnes formā (*Ryga netieks ginkļu Ukrainai* ‘Rīga nepie-

gādās ieročus Ukrainai’), divi – tagadnē (*Rygos oro uostas savaitgalīj keleivius ragina atvykti anksčiau* ‘Rīgas lidosta nedēļas nogalē mudina pasažierus ierasties agrāk’, *Bendradarbiauja Žeimelio ir Birzgales orkestrai* ‘Sadarbojas Žeimeles un Birzgales orķestri’), pārējos – pagātnē: *Iš Rygos plaukikai grīžo su medaliais* ‘No Rīgas peldētāji atgriezās ar medalām’, *Rygoje koncertavo JAV roko žvaigždē „Kings of Leon”* ‘Rīgā koncertēja ASV roka zvaigznes „Kings of Leon”’ u. tml. Savukārt trijos virsrakstos darbības vārdi ir izlaisti, taču pēc konteksta arī tajos varētu iederēties pagātnes formas, piemēram, „*Busturui*” – *devyni autobusai iš Jelgavas* ‘„Busturam” – deviņi autobusi no Jelgavas’ (nopirkti, iegādāti, piegādāti vai tml.).

Divos virsrakstos ir minēti Latvijas reģionu nosaukumi. Taču lietuviešu lasītājiem tie bez plašāka komentāra, domājams, nebūs informatīvi, jo nez vai plašākam lasītāju lokam pietiks zināšanu par administratīvo un teritoriālo iedalījumu (sal. *Šiaurinē Latvijos dalis ļ rytus nu Rygos īlankos, kur seniau gyveno rytinai latviai ir dalis latviu, arba latgaliu, dabar vadinama la.* Vidzeme, lie. Vidzēmē (didesnieji miestai: Valka, Rūjiena, Valmiera, Cēsis, Sigulda, Maduona, Gulbenē, Alūksnē). Gyventojaī vadinami la. vidzemnieki, lie. vidzemesčiai [Kabelka 1987: 8]; *Pati rytinē Latvijos dalis šiandien vadinama la.* Latgale, vietas tarne Latgola, lie. Latgala (didesnieji miestai: Daugpilis, Rēzeknē, Ludza, Viliaka, Balvai). *Dabartiniai Latgalos gyventojaī, skiriant juos nuo seniūnu latgaliu, vadinami la.* latgalieši, vietas tarne latgalīši, lie. latgaliečiai [Kabelka 1987: 8].

Simboliskie nosaukumi virsrakstos

Šī tipa īpašvārdi analizējamo rakstu kopā lietoti pavisam reti – konstatēti tikai četri virsraksti ar simboliskajiem nosaukumiem – divos no tiem minēta mūzikas grupa *Brainstorm* (tās angļuvalodas nosaukums, nekur netiek minēts latviešu analogs *Prāta vētra*), pa vienai reizei sporta kluba (komandas) un tirgus nosaukums (attiecīgi *Ventspils* un *Mājtirgus*) (sk. 5. tabulu).

5. tabula.

Simboliskie nosaukumi (pēc biežuma virsrakstos un alfabēta)

<i>Žagarēs vyšnių festivalyje „Renkasi geriausieji” 2014 – geriausia visų laikų Baltijos šalių grupė „BrainStorm”</i>	1 ŠK 2014.07.05, 5
<i>„Brainstorm” ļ Vyšnių festivali suviliojo pusē Latvijos</i>	ŠK 2014.07.22, 2
<i>„Kiemturgis” / „Mājtirgus” – vietinių namudininkų gērybių turgeliai</i>	2 ŠK 2014.01.31, 2
<i>BBL: „Šiauliai” nusileido „Ventspils”</i>	3 ŠK 2014.02.18, 9

Viens no simboliskajiem nosaukumiem virsrakstā lietots gan lietuviešu, gan latviešu valodā – tieši pēc tā var šo publikāciju pieskaitīt latviskai vai, precīzāk, lietuviski latviskai tematikai: „*Kiemturgis*” / „*Mājtirgus*” – vietinių namudininkų gērybių turgeliai „*Kiemturgis*” / „*Mājtirgus*” – vietējo mājražotāju labumu tirdziņi”. Savukārt Latvijas basketbola komandas nosaukums „*Ventspils*”, kā tam arī jābūt, ŠK virsrakstā ir oriģinālvalodas formā, atšķirībā no pašas pilsētas nosaukuma, kurš būtu jāatveido lietuviski *Ventspilis*.

Secinājumi

No 2014. gada rakstiem un informācijām ŠK izveidota Latvijai vai latviskai tematikai veltīto publikāciju virsrakstu kopa, ko veido 84 virsraksti. Rakstā analizēti 70 virsraksti ar īpašvārdiem gan kā patstāvīgām leksēmām, gan vārdu savienojumos. Lielāko grupu veido virsraksti ar toponīmiem (pavisam 64) – valsts nosaukums *Latvija* minēts 41 virsrakstā, Latvijas oikonīmi – 23 virsrakstos (divos no tiem ir nosaukti etnogrāfiskie reģioni, bet vienā – Rīgas pilsētas mikrorajons).

Konstatēti tikai četri virsraksti, kuros minēti simboliskie nosaukumi – divos no tiem nosaukta mūzikas grupa *Brainstorm*, pa vienai reizei sporta komandas *Ventspils* un tirdzniecības nosaukums *Mājtirgus*, kā arī trīs virsraksti ar antroponīmiem.

Pētījuma rezultāti pierāda, ka ŠK virsrakstu kopā dominē teikuma tipa virsraksti, kuros visbiežāk lietota darbības vārdu pagātnē, taču satopamas gan tagadnes, gan nākotnes, kā arī citas darbības vārdu formas – divdabji. Redzams, ka ŠK latviskās publikācijas pēc tematikas ir dažādas: tajās aplūkotas sporta, ekonomikas, kultūras aktualitātes, dažādi negaidīti, reizēm skandalozī, interesanti fakti.

LITERATŪRA

- Blinkena, A. Latva, latvis, latvietis, Latvija. No: *Caur vārdu birzi*. – Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 2014, 15.–22. lpp.
- Bušs, O. *Latvija un latvieši: vārdu cilme*. No: *Latvieši un Latvija*. Akadēmiskie raksti 4 sējumos. I sēj. *Latvieši*. Atb. red. I. Jansone, A. Vasks. – Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2013, 15.–29. lpp.
- Kabelka, J. *Latvijas kalba*. 2.-asi pataisytas leidimas. – Vilnius: Mokslas, 1987. 340 pl.
- Kalnača, A. Verba formas un to funkcijas laikrakstu virsrakstos. No: *Letonikas pirmais kongress. Valodniecības raksti*. – Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2006, 170.–176. lpp.
- KTŽ – Gaivenis, K., Keinys, S. *Kalbotyros terminų žodynas*. – Kaunas: Šviesa, 1990. 278 pl.
- Kvašite, R. Etnonīms *latviai* laikraksta „Šiaulių kraštas” virsrakstos. No: *Valoda – 2015. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. Zinātnisko rakstu krājums XXV. – Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2015, 275.–284. lpp.
- Kvašite, R. Lietuvas un Latvijas vietvārdu atveides gramatiskie aspekti. No: *Valoda – 2012. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. Zinātnisko rakstu krājums XXII. – Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2012, 182.–193. lpp.
- Liepa, D. Virsrakstu lietojums preses tekstos. No: *Vārds un tā pētišanas aspekti* 17 (1). – Liepāja: LiePA, 2013, 143.–152. lpp.
- LKNN – *Lietuvių kalbos komisijos nutarimai 1977–1998*. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998. 204 pl.
- LPV – Siliņš, K. *Latviešu personvārdu vārdnīca*. – Rīga: Zinātne, 1990. 350 lpp.
- LVKŽ – Kuzavinis, K., Savukynas, B. *Lietuvių vardų kilmės žodynas*. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidyka, 1994. 391 pl.
- Skujiņa, V. *Latīņu un grieķu cilmes vārddāļu vārdnīca*. – Rīga: Kamene, 1999. 233 lpp.
- SV – *Svešvārdu vārdnīca*. Dr. philol. Jura Baldunčika red. – Rīga: Jumava, 1999. 879 lpp.
- TŽŽ – *Tarptautinių žodžių žodynas*. – Vilnius: Alma littera, 2013. 888 pl.
- VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Sast. aut. kol. V. Skujīņas vad. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, Valsts valodas aģentūra, 2007. 623 lpp.

Алина ЛОГИНОВА

(Даугавпилсский университет)

**Номинации персонажей в аспекте «не-цельности»
(на материале романа Ф. Достоевского
«Преступление и наказание»)**

Summary

Nominations of Characters in the Aspect of “Non-Entirety” (based on F. Dostoevsky’s novel “Crime and Punishment”)

The present article describes the nominations of characters in the aspect of “non-entirety” based on the novel by F. Dostoevsky “Crime and Punishment”. The analysis of the respective vocabulary has allowed to follow them in the creation of a picture of a literary text. One of the novel frequency units – onym “Raskolnikov”, the internal shape of which denotes ‘separation’, sets the dominant meaning of the artistic world of the novel: the chaos, disharmony, non-entirety. The formal and semantic relations of the onym “Raskolnikov” have an important function in relation to other nominations. The contextual synonyms of the onym “Raskolnikov” are the lexemes “dead”, “drowned”, etc. Special place in the artistic picture of the world of the novel is attributed to the onym “Lazarus”, which establishes connection of antonyms and synonyms with the onym “Raskolnikov” and produces meanings of overcoming death and restoring wholeness.

Key words: *nominations of character, onyms, semantics, non-entirety, contextual synonyms*

*

Исследование текста художественного произведения предполагает обращение не только к его структуре как особым способом организованной системе, «имеющей свои собственные взаимосвязанные закономерности, собственные изменения и собственный смысл» [Лихачев 1968: 75], но и обращение к отдельным, «ключевым» единицам художественного текста, анализ которых возможен через «выделение текстовых единиц и установление отношений между ними» [Ревзина 1998: 301]. В процессе многократного повторения, установления связей с другими единицами текста в качестве «的独特的» и «普遍的», они становятся ключевыми для всего произведения, неизменно проецируя при этом новые смыслы в собственной семантике, оправдывая тем самым авторскую «избранность», являясь особым «знаком» художественного текста в целом. По мнению А. Чудакова, отдельные, наиболее значимые, ключевые единицы художественного текста – это «знаки какого-то иного, нового способа изображения, и в нем они важны и обязательны» [Чудаков 1971: 146].

Научно обосновано мнение о том, что имя главного персонажа художественного произведения является его ключевым словом, во многом раскрывающим смысл произведения в целом. А. Лосев отмечал, что в имени персонажа «мысль достигает своего высшего напряжения и значения» [Лосев 2009: 76]. В романе Ф. Достоевского «Преступление и наказание» такими знаками, ключевыми словами становятся имена персонажей, в частности, оним «Раскольников». Обра-

щаясь к специфике функционирования онима «Раскольников» в романе «Преступление и наказание», отметим, что «имена героев Достоевского зачастую отображают символико-мифологическую структуру романов, намечают важнейшие грани характеров персонажей, их функцию в сюжете, высвечивают авторскую позицию по отношению к ним и выражаемым ими идеям» [Вэньянин 2015: в сети]. Учитывая не только внутреннюю форму онима, связанную с семантикой префикса «рас-/раз-», передающего значение «разделения», «разъединения», а также со значением лексем «раскол», «раскольник», стоит обратить внимание и на частотность появления онима в романе (встречается более 800 раз), что задает доминантные смыслы раскола, хаотичности, дисгармонии, «не-цельности» всему роману. «Не-цельными» становятся как пространственно – временные характеристики картины мира, в котором персонажи существуют, так и предметное наполнение этого мира. В центре внимания в данной работе – номинации персонажей в аспекте «не-цельности». Анализ искомой лексики дает возможность выявить нюансы смыслов исследуемых единиц, проследить их место в создании картины мира художественного текста.

Учитывая значимость «не-цельности» как доминантного свойства картины мира романа «Преступление и наказание», отметим, что в отношении номинаций персонажей оно передается в каждом случае отдельным оттенком значения, присущим той или иной номинации. Заключаясь во внутренней форме самих лексем, семантика «не-цельности» передает образное представление о человеке, не имеющем чего-либо (признак «отсутствия»), что и является основой номинации, с одной стороны. С другой – номинация может содержать какой-либо признак, характеризуемый как «не-цельный».

Обращаясь к рассмотрению номинаций персонажей, следует заметить, что префикс «рас-» в качестве структурообразующего форманта онима «Раскольников» обнаруживает очевидную связь с другими номинациями персонажей, образованными схожим способом, а именно, – с помощью префиксов, которые передают значение «не-цельности». Так, сам префикс «рас-» с семантикой «разделения, разрушения» встречается в номинациях «разрушители» (ср.: «*весъма многие из них любят воображать себя передовыми людьми, «разрушителями* и др.), «разбойники» (ср.: «*что вы, говорит, со мной, разбойники, делаете?*» и др.). При этом контекстуальная связь данных номинаций с ономом «Раскольников» очевидна не только на формальном, но даже на семантическом уровне: «разрушители» – «разрушают», «разбойники» – «совершают разбой». Данные лексемы характеризуют мир как деструктивный, хаотичный, неустроенный.

Востребованным является и префикс «без-» в значении «крайней степени лишенности чего-либо» [MAC I: 68], при этом данный префикс становится не только формантом фамилии (ср.: «*меня увидала княгиня Безземельная*»), но и формантом номинаций лица (ср.: «*но она и сама была как безумная и чувствовала это*»; «*бесстыдники*» и др.). Указание на полное отрицание «того, что обозначает слово или сочетание, перед которым она стоит» [MAC II: 419], передает префикс «не-» (ср.: «*под головою несчастного очутилась подушка*»; «*фонарик ярко осветил лицо несчастного*» и др.). «Недопроявленность» признака передается префиксом «полу-», актуализирующим семы «почти», «не до конца», «не совсем» [MAC III: 270] (ср.: «*это город полуусмасшедших*»; «*полусумасшедшая Катерина Ивановна*»; «*полоумный вско-*

чил с постели»; «полумертвый» и др.). Рассматривая префиксы, передающие семантику «не-цельности», обращает на себя внимание префикс «под-», получающий контекстуальное значение «переходности из одного состояния в другое». Вне контекста данные значения, мельчайшие нюансы смыслов вряд ли могут быть актуализованы. Среди номинаций персонажей с данным контекстуальным значением можно выделить следующие: «толстый подполковник» (ср.: «офицерское звание, чин в армии рангом ниже полковника и выше майора, а также лицо, носящее это звание» [МАС III: 210]), «из всех подсудимых» (имеется в виду осознание личности как несвободной, но еще не осужденной). Интерес представляют и другие номинации лица, в которых семантика «не-цельности» передается косвенно, ассоциативно: «невеста» («Вы невеста, да?») (ср.: еще не жена, но уже не свободная), «жених» («ваши женихи подлец после этого»; ср. также контекстуальный синоним: «*будущем муже вашей дочери я и не могу быть другого мнения*»), «студент» (ср.: еще не образованный человек, но уже не школьник), «юноша» (ср.: переход от отцовства к возмужанию) и др.

Рассматривая номинации персонажей с точки зрения семантики «не-цельности» отметим, что не только префиксы могут ее выражать. Так, интерес представляет лексема «больной», «пациент» (ср.: «страдающий какой-л. болезнью; противоп. здоровый» [МАС I: 106]: «*больной открыл глаза*»; «Катерина Ивановна суетилась около больного», «*больной умолк*»; «*немедленно спать, – решил он, осмотрев, по возможности, пациента*» и др.). Указание на «симптом заболевания» передается такими номинациями персонажей, как « чахоточная» (ср.: «*сколько-нибудь защищаться от волн табачного дыма, <...> заставлявших долго и мучительно кашлять бедную чахоточную*» и др.), «ипохондрик» (ср.: «*исступленному-то ипохондрику!*» и др.), «сумасшедший» (ср.: «*а в сумасшедшее-то меня почему записали?*» и др.), «помешанный» (ср.: «*всем вообще было любопытно поглядеть на помешанную с перепуганными детьми*» и др.). Отметим и лексемы «пьяный», «хмельной» (ср.: «находящийся под действием выпитого спиртного; нетрезвый» [МАС III: 571]): «*Раскольников протиснулся сквозь толпу, несколько минут смотрел на пьяного*» (ср.: также оценочную номинацию «он пьяница»); «один хмельной, но немного» и др. Востребованность данных единиц связана с образным представлением об утрате устойчивости, отсутствии равновесия у пьяных людей, которое внешне заметно. При этом иногда на «не-цельность» указывает не только или не столько сама номинация, сколько ее валентные связи, ближайшее контекстное окружение (ср.: «*в толпе безобразничал один пьяный: ему всё хотелось плясать, но он всё валился на сторону;* «*ведь он сам, пьяный, под лошадей полез*» и др.).

Семантика «не-цельности» может проявляться в признаке, характеризующим какой-либо предмет как «не-цельный», который и стал основой номинации. Так, указание на некий «заметный недостаток одежды» является основой номинации «оборванец» (ср.: « тот, кто ходит в изорванной, изношенной одежде» [МАС II: 555]) (ср.: «один оборванец ругался с другим оборванцем»; «на зов явился грязный оборванец» и др.). Синонимичной становится номинация «лохмотник» (ср.: «человек, одетый в лохмотья; нищий, бродяга» [МАС II: 202]) (ср.: «*толпилось много разного и всякого sorta промышленников и лохмотников*»; «*что этот лохмотникнейдет, пьяница!*» и др.). Отметим, что квазисинонимом лексемы «лохмотник» в

рамках романа становится номинация «нищий» (ср.: «*по платью и по виду они очень могли принять его за нищего*» и др.).

Особенностью ряда номинаций является то, что их можно рассматривать в качестве контекстуальных синонимов онима «Раскольников». Так, востребованной отглагольной номинацией становится лексема «убийца» и синонимичная лексема «убивец» (ср.: «*убийца непременно там сидел и заперся на запор*»; «*да ведь они же его прямо в убийцы теперь записали!*»; «*Убивец!*» и др.). Их соотнесенность устанавливается на уровне внутренней формы – лексема «Раскольников» образована от глагола «расколоть» (в рамках романа – убить: «*размозжу ей череп*»), лексема «убийца» – от глагола «убить» (ср.: «*я убил старуху*»; «*я просто убил; для себя убил*» и др.). Нельзя не заметить, что глагол «убить» используется в переносном значении по отношению к самому Раскольникову (ср.: «*я себя убил, а не старушонку!*»). Тем самым актуализируется идея многоплановости, прямого соотношения между персонажем и его деянием: Раскольников убил – и сам же оказался «убитым».

Востребованной, наряду с вышеуказанными, является и номинация «убитый», реализующая значение «тот, кого убили» (ср.: «*a работа у них по одной лестнице с убитыми*» и др.). Отметим, что широкий контекстуальный синонимический ряд лексемы «убитый» поддерживает такие номинации, как: «раздавленный» (ср.: «*раздавленного подняли и понесли*» и др.); «мертвый» (ср.: «*я сейчас у мертвого был, один чиновник умер*» и др.), «покойный» (ср.: «*ваши покойный муж*» и др.), «утопленница» (ср.: «*полицейские возились еще с утопленницей*» и др.), «трупы» (ср.: «*трупы на тех же местах на полу*» и др.). Смерть связана с указанием на предельную степень распада, при этом данная актуализация смыслов происходит, прежде всего, благодаря евангельской притче о Лазаре (ср.: «*Где тут про Лазаря?*», и далее: «*уже смердит*»; «*ибо четыре дня, как он во гробе*» и др.). Если семантика онима «Раскольников» вбирает в себя смыслы, связанные с болезнью, со смертью, неустроенностью, то оним «Лазарь» – с указанием на «божью помощь» (ср.: «*Бог помог*») [Ринекер, Майер 1999: 77]. Причем онимы «Раскольников» и «Лазарь» семантически могут быть как сопоставлены, так и противопоставлены. И Раскольников, и Лазарь – это мертвецы. Совершив убийство, Раскольников убил себя сам, т.к. преступил основной закон мироздания. Лишив другого жизни, он лишил жизни себя самого, результатом чего является «болезнь», «сумасшествие», «бред», испытываемые Раскольниковым. Лазарь же является мертвецом в физическом, материальном смысле. При этом, если семантика онима «Раскольников» («разделение», «раскол») подтверждает им содеянное, то семантика онима «Лазарь» («Божья помощь») – указывает на внеземную, высокую связь с Богом, это человек, который получил Божью милость. Ассоциативно указывается на потенциальное преодоление распада, восстановление цельности, в конечном счете, воскрешение (ср.: «*Лазарь! иди вон. И вышел умерший*»). Контекстуальное сближение онимов «Раскольников» и «Лазарь» происходит тогда, когда после прочтения Соней притчи о Лазаре Раскольников осознает глубину совершенного преступления, возникает мысль о покаянии.

Наконец, отметим те контексты, в которых семантика «не-цельности» выражена на формальном уровне, а именно – с помощью графона. Искажение имени

собственного происходит в результате плохого владения языком иностранцем (ср.: «Карль его ошень, ошень просиль, чтоб он его не убиваль»; «тут Амалия Ивановна <...> принялась визжать, что она Амаль-Иван, а не Людвиговна» и др.), либо оно связано со спецификой индивидуального произнесения, отражая социальную характеристику персонажа (ср.: «к Лавизе Ивановне ходили»; «а Миколай хоть не пьяница, а выпивает»; «и известно нам было, что он в ефтом самом доме работает, красит, вместе с Митреем» и др.).

Таким образом, проведя анализ номинаций персонажей в аспекте «не-цельности» в романе Ф. Достоевского «Преступление и наказание», можно сделать некоторые выводы.

Ключевая единица романа – оним «Раскольников», внутренняя форма которого связана с семантикой префикса «рас-/раз-», передающего значение лексем «разделение», «разъединение», а также «раскол», «раскольник», проспективно связана с семантикой «не-цельность», которая отчетливо передает дисгармонию художественного мира романа (предметы, пространство). Востребованной семантика «не-цельности» становится и в отношении номинаций лица – как на формальном уровне (с помощью графона), так и на семантическом.

Префикс «рас-», актуализованный во внутренней форме онима «Раскольников», обнаруживает очевидную связь с другими номинациями персонажей, образованных с помощью этого префикса». Не менее интересными являются и другие префиксы (ср.: «без-», «не-», «полу-»), передающие значение «не-цельности», а также префикс «под-», имеющий контекстуальное значение «перехода из одного состояния в другое». Эта же семантика передается номинациями лица с ассоциативно – образным указанием на «переходное» состояние («невеста», «жених» и др.). «Не-цельность» может проявляться в качестве признака, указывающего на «заметный недостаток одежды», который лег в основу номинации (ср.: «оборвaneц», «лохмотник» и др.).

Особую значимость представляют номинации, устанавливающие связь с оном «Раскольников» и являющиеся его контекстуальными синонимами (ср.: «убийца» и синонимичная лексема «убивец», а также лексема «убитый» (ср.: «мертвый», «утопленница», «трупы», «Лазарь» и др.)).

В осмыслении рассматриваемой системы номинаций ключевой, смыслообразующей единицей становится оним «Лазарь» как символ воскрешения, преодоления предельной степени «не-цельности». Ассоциативный фон онима «Лазарь» («Божья помощь») связан с тем, что все «распавшееся» в предельной степени может быть воссоединено, восстановлено. Результатом движения к изменению себя в мире и мира в целом становится «цельность» – как некий идеал, область недостижимого, но потенциально – возможного, в рамках романа – находящегося за чертой земной жизни. «Восстановление падшего человека», обретение «цельности» связано с идеей покаяния. От осознания совершения убийства (ср.: «Это я убил тогда старуху-чиновницу и сестру ее Лизавету топором») до глубинного понимания, принятия содеянного и истинного покаяния («но он воскрес, и он знал это, чувствовал вполне всем обновившимся существом своим») – это путь, к которому, в конечном счете, и приходит Раскольников.

ЛИТЕРАТУРА

- Вэнин, М. *Антропонимика романа Ф.М.Достоевского «Преступление и наказание» как художественная система*: диссертация кандидата филологических наук. – Москва, 2015. Available: http://www.philol.msu.ru/~ref/2015/2015_MaVenjin_diss_10.01.01_26.pdf
- Достоевский, Ф. *Преступление и наказание*. Полное собрание сочинений в 30т.; т. 6. – Москва: Наука, 1973.
- Лихачев, Д. Внутренний мир художественного произведения. В кн.: *Вопросы литературы*. №8. 1968.
- Лосев, А. *Философия имени*. – Москва: Академический Проект, 2009.
- МАС – *Словарь современного русского литературного языка*: В 4-х т./ под ред. А.П. Евгеньевой. – Москва: Русский язык, 1981.
- Ревзина, О. Методы анализа художественного текста. В кн.: *Структура и семантика художественного текста*. – Москва, 1998.
- Ринекер, Ф., Майер, Г. *Библейская Энциклопедия Брокгауза*. – Москва: Российское Библейское Общество, 1999.
- Чудаков, А.П. *Поэтика Чехова*. – Москва: Наука, 1971.

Ilga MIGLA
(LU Latviešu valodas institūts)

Jaunvārdi valodā

Summary

Neologisms in Language

The language changes and develops all the time. The vocabulary of a language is changing by the introduction of new words and phrases into it. Some of the new words are successfully adapted in the language, while others exist for a while and disappear from the language. The article deals with a term *neologism* in German and French lexicology and lexicography. There are various definitions of neologism in different dictionaries and books. The most general is a new word or phrase in the language or already existing word that acquires a new meaning. At first, the article sets out to inform about the history of the use of the term *neologism* in French and German linguistic studies. The article focuses on neologism dictionaries in Germany. In the 21 century electronic dictionaries are used along with printed dictionaries. These are not only monolingual neologism dictionaries but also bilingual neologism ones.

Key words: *the history of neologisms, neologism in a language, neologism dictionaries in Germany, monolingual and bilingual neologism dictionaries*

*

Ievads

Valoda nemitīgi attīstās un mainās. Jauni vārdi ienāk un pazūd, bet daži arī nostabilizējas valodas lietojumā. Valodnieks Dīters Herbergs [Herberg 2001: 90] uzsver, ka nepieciešama jaunvārdu analīze un pētīšana, kas rezultātā sniedz informāciju par izmaiņām valodā un vārdu krājumā. Ikviena valoda saistīta ar valstī, sabiedrībā notiekošajiem procesiem, kas jānosauc, jāietērpj vārdos, līdz ar to jaunvārdi sniedz informāciju par valodu un tās lietotājiem kādā laika posmā. Valodas attīstības procesu, pēc Karla Ernsta Zommerfelta domām [Sommerfeldt 1988: 30], ietekmē ne tikai ekonomiskie, politiskie u. tml. faktori, bet arī citas valodas un kultūra.

Jaunvārdu vēsture Francijā un Vācijā

Interese par jaunvārdiem dažādās valodās attīstījusies nevienmērīgi. Lielais jaunvārdu skaits un to interpretācija radīja nepieciešamību pēc zinātnes. Lielāka pieredze neologismu pētniecībā, īpaši leksikogrāfijā, ir leksikogrāfiem Francijā un Vācijā. Jau 18. gadsimtā vārdnīcā „Trésor de la Langue Française” (1734) minēts šķirklis *jaunvārds*, bet vārdnīcā „Dictionnaire néologique à l’usage des beaux du siècle” (1. izdevums publicēts 1726. gadā, vārdnīcai 9 papildizdevumi) dots jaunu vārdu apkopojums, kuri, autoraprāt, ir moderni un jautri [Kinne 1998: 68–69]. 1770. gadā [Alletz] un 1801. gadā [Mercier] franču leksikogrāfijā izstrādātas neologismu vārdnīcas. Arī Vācijā parādās dažādās iestrādes, piem., 1754. gadā publicēts Kristofo Oto Freiherra fon Šēnaiha (Christoph Otto Freiherr von Schönaich) sacerējums par jaunvārdiem vācu valodā [Kinne 1998: 70]. Eihariusa Ferdinanda Kristina Ertela (Oertels) vārdnīcā 1816. gadā pirmo reizi minēts vārds *neologisms*, kas skaidrots kā *neuerungssucht* ‘tieksme pēc

jauninājumiem’, arī Joahims Heinrihs Kampe (Campe) [Kinne 1998: 70] 1813. gadā to saprot līdzīgi – *neuerungssüchtig, neulehrig, neugläubig* ‘tiesms pēc jauninājumiem; mācīties ko jaunu; ticēt jaunajam’. Noprotams, ka sākumā jēdziens vācu valodā ir negatīvi konotēts. Termins *neologisms* minēts arī Dudena vārdnīcā [Kinne 1998: 71–73].

Kas ir jaunvārds?

Mūsdienē vācu valodniecībā nav vienotas neoloģismu klasifikācijas, nav izstrādāti konsekventi kritēriji to noteikšanai. Vērojama angļu valodas ietekme citās valodās, radot jaunvārdu vilni. 20. gadsimta *neologisma* definīcijās uzsvērts, ka vārda forma un/vai satura ir jauns un tas radies vārddarināšanas, vārda veidošanas vai aizguvuma ceļā:

„Jaunvārds ir jaunveidots valodisks izteiciens (vārds vai frāze, izteiciens), kas pazīstams daļā valodas lietotāju kopā vai arī visā sabiedrībā, lai raksturotu jaunas tendences politikā, kultūrā un zinātnē u. tml.” [Busmanis 1990: 520]

Leksikoloģe Tea Šipana [Schippa 1992: 224] izvirza četrus svarīgus jautājumus, lai noskaidrotu, kas ir neoloģisms:

- 1) vai katrs jaundarinājums ir neoloģisms;
- 2) cik ilgi kādu vārdu var uzskatīt par neoloģismu;
- 3) vai par neoloģismiem uzskatīt arī leksēmas jaunās semēmas;
- 4) vai neoloģismu kategorijā jāiekļauj arī kalki un nozīmes aizguvumi?

T. Šipana par neoloģismiem uzskata tikai „tos [..], ko uzņem valodas lietotāju grupas vai visi valodas lietotāji” [Schippa 1992: 244]. Savukārt Teodora Levandovska vārdnīcā uzsvērts, ka neoloģismi nav vēl stabili ieviesušies sarunvalodā [Lewandowski 1992: 744]. Daudzi vārdi, pirms ienāk vispārlietojamā vārdu krājumā, funkcionē specializētā leksikā [Tulloch 1991: v].

Atbildot uz otro jautājumu, jāatzīst, ka nav vienotu principu, lai izvērtētu, cik ilgi kāds vārds uzskatāms par neoloģismu. Daļa leksikologu uzskata, ka pēc 10–15 gadiem jaunvārds pāriet vispārlietojamā vārdu krājumā [Stepanova, Cernyceva 2003: 140], citi norāda, ka jauns ir tas vārds, kas vēl nav iekļauts vārdnīcā [Algeo 1991: 2].

Trešajā punktā T. Šipana uzsver, ka neoloģismu grupā nav jāiekļauj jaunās semēmas un jauni formatīvi [Schippa 1992: 246]. Savukārt Klauss Hellers nošķir trīs grupas: 1) jauna leksēma (Neulexem), kuras forma (formatīvs) un satura (semēma) ir jauni; 2) jaunie formatīvi (Neubezeichnungen), kuriem jauna ir tikai forma; 3) jaunās semēmas (Neubedeutungen), kurām jauna ir tikai nozīme [Heller 1988: 7].

Daudz diskutēts par aizguvumu iekļaušanu/neiekļaušanu neoloģismu kategorijā. Ķīniešu valodnieks D. Ksuefu [Xuefu 1989: 39], sastādot vācu-ķīniešu neoloģismu vārdnīcu, izstrādājis vairākas neoloģismu kategorijas. Aizguvumu grupā viņš izdala tiešo aizgūšanu, hibrīdos (jauktus) jaunveidojumus un šķietamos aizguvumus ar svešu vārdu materiālu, kuriem nav atbilstoši tā brīža valodā. Otru grupu veido jauni atvasinājumi no savas vai aizgūtās valodas, kā arī abreviatūras un strupinājumi. Nākamo grupu veido jaundarinājumi (jau no esošajiem vārdiem, kuri pazīstami kopš 1945. gada vācu valodā), kā arī neosemantismi (Neubedeutungen) – nozīmju aizguvumi.

Jaunvārdi vācu valodas vārdnīcās

Lai sagatavotu jaunvārdu vārdnīcu, ir jāzina valodniecības termina *jaunvārds* izpratne. Svarīgi noteikt, kad jaunvārds valodā minēts pirmo reizi. Kad to jau pieņemusi sabiedrība un tas iekļauts standarta (normētās) vārdnīcās, tas vairs nav jaunvārds.

Lotārs Lemnitcers [Lemnitzer 69] nodala retrospektīvo un aktuālo leksikogrāfiju. Aktuālās leksikogrāfijas gadijumā ir lielāka runātāju neskaidrība par valodas normām, piem., vai vārdu raksta kopā vai atsevišķi, ar defisi vai bez, kā vārds pareizi jāizrunā u. tml. Parasti valodas lietotājs uz šādiem jautājumiem atbildi gūst noteiktās vārdnīcās, piem., pareizrakstibas vārdnīcā. Taču jaunie vārdi nav iekļauti šajās vārdnīcās, tāpēc, pēc L. Lemnitcers [70], neoloģismu leksikogrāfija varētu atrisināt šo tukšumu.

21. gadsimtā Vācijā pieauga interese par neoloģismiem, kā rezultātā leksikogrāfi izstrādāja vairākas jaunvārdu vārdnīcas. Dītera Herberga vadībā izveidoja digitālo vārdnīcu par 90. gadu neoloģismiem vācu valodā, kas pieejama Vācu valodas institūta (Manheima) vietnē www.owlid.de. Vārdnīca publicēta arī papīra formātā [Herberg, Kinne, Steffens 2004]. Lietotājiem pieejama vēl viena jaunvārdu vārdnīca mājaslapā www.wortwarte.de. Trešo jaunvārdu vārdnīcu (sast. Uve Kvasthofs) iespējams lasīt grāmatas formātā [Quasthoff 2006]. Iestrādes darbam gūtas Leipcigas Universitātes Informātikas institūta projektā „Vācu vārdu krājums”.

Darbs pie neoloģismu vārdnīcām tiek turpināts. 2013. gada novembrī tika izdota vārdnīca „Jaunais vārdu krājums. Neoloģismi vācu valodā 2001.–2010. gads” [Steffens, al-Wadi 2013]; 2014. un 2015. gadā bija nepieciešams papildināts 2. un 3. izdevums, neskatoties uz to, ka kopš 2014. gada jūlija pieejams arī vārdnīcas interneta variants. Vārdnīcā apkopots vācu vārdu krājums, kas parādījies valodas lietojumā laika periodā no 2001. līdz 2010. gadam. 1. izdevumā aprakstīti vairāk nekā 570 vārdi, jauni vārdu savienojumi un jau pazīstami vārdi, kuri ieguvuši jaunas nozīmes. Vārdnīcas šķirkļi ir informācija par vārda parādišanos, kad tas fiksēts pirmo reizi, izplatību, izrunu, gramatiskām formām un papildinformācija no enciklopēdijām.

Vācu leksikogrāfijas pieredze rāda, ka vienvalodu neoloģismu vārdnīcu var uzturēt viens autors, vārdnīcas sastādītājs (vietne www.wortwarte.de) vai arī leksikogrāfu grupa (Vācu valodas institūta „Neoloģismu vārdnīca”). Protams, vārdnīcas izstrādē iesaistīto darbinieku skaits ietekmē datu vākšanu, uzkrāšanu un šķirkļu veidošanu.

Vācijas leksikogrāfi, izmantojot gūto pieredzi darbā ar vienvalodu neoloģismu vārdnīcām, veido kopprojektus ar citu valstu speciālistiem, lai izdotu divvalodu neoloģismu vārdnīcas. 2007. gadā publicēta „Poļu–vācu neoloģismu vārdnīca” [Worbs, Markowski, Meger]; tā ir pirmā poļu neoloģismu vārdnīca. Darbs tapis, Maincas universitātes Lietišķās valodniecības un kultūras zinātņu fakultātei sadarbojoties ar Varšavas Universitātes Poļu valodas institūtu. Vārdnīcā reģistrētas leksiskās pārmaiņas, kas poļu valodā notikušas pēdējos 15–20 gados, aprakstot ap 3 500 jaunu vārdu, vārdu savienojumu, frazeoloģismu un jaunu nozīmju, jēdzienu *jaunvārds* interpretējot tā visplašākajā nozīmē. Kā lingvistiskā bāze izmantots valodas elektroniskais korpuiss un internets. Līdzās šai vārdnīcai jāmin vēl divas divvalodu vārdnīcas: „Krievu–vācu jauno vārdu vārdnīca” [Uluxanov 2007] un „Vācu–krievu neoloģismu vārdnīca” [Steffens, Nikitina 2014]. Redzams, ka, par pamatu izmantojot vācu valodas vārdnīcas, ir iespējams sastādīt divvalodu neoloģismu vārdnīcas. Tās var būt pēc apjoma nelielas un eksotiskas, piem., „Vācu–ķīniešu neoloģismu vārdnīca” [Xuefu 2004], taču tas pierāda to, ka ir pieprasījums pēc šādiem izdevumiem.

Secinājumi

Ikvienā valodā nepieciešamas dažādu tipu vārdnīcas, tostarp jaunvārdu. „Poļuvācu neoloģismu vārdnīcas” autori priekšvārdā uzsver, ka „neoloģismu vārdnīca nav tikai jaunu vārdu saraksts; tā ir uzskatāma par lasāmgrāmatu, kas sniedz ieskatu par pašreizējo vēsturi, kultūru un mentalitāti [...]” [Worbs, Markowski, Meger 2007]. Īpaš šo vārdnīcu lingvistisks piemesums ir tas, ka, pamatojoties uz rūpīgi izvēlēta korpusa bāzes, vārdnīcas reģistrē valodiskas inovācijas, kas sniedz iespēju apzināt, kā vārdi funkcionē, pirms tie iekļauti nacionālās valodas vispārlietojamajā leksikā.

LITERATŪRA

- Algeo, J. *Fifty Years among the new Words*. – Cambridge: CUP, 1991.
- Alletz, P. A. *Dictionnaire des richesses de la langue françoise, et du néologisme qui s'y est introduit* [...] – Paris, 1770.
- Bussmann, H. *Lexikon der Sprachwissenschaft*. – Stuttgart: Kröner, 1992.
- Heller, K. et al. *Theoretische und praktische Problem der Neologismenlexikographie: Überlegungen und materialien zu einem Wörterbuch der in der Allgemeinsprache der DDR gebräuchlichen Neologismen*. (Linguistische Studien, Reihe A. Arbeitsberichte 184.) – Berlin: Akademie der Wissenschaften der DDR, Zentralinstitut für Sprachwissenschaft, 1988.
- Herberg, D. Neologismen der Neunzigerjahre. In: Stickel, G. (Hg.) *Neues und Fremdes im deutschen Wortschatz. Aktueller lexikalischer Wandel*. – Berlin/New York: Walter de Gruyter, 2001, S. 89–104.
- Herberg, D., Kinne, M. & Steffens, D. *Neuer Wortschatz: Neologismen der 90er Jahre im Deutschen*. – Berlin: Walter de Gruyter, 2004.
- Kinne, M. Der lange Weg zum deutschen Neologismenwörterbuch. Neologismus und Neologismenlexikographie im deutschen: Zur Forschungsgeschichte und zur Terminologie, über Vorbilder und Aufgaben. In: Teubert, W. (Hg.) *Neologie und Korpus*. – Tübingen: Gunter Narr, 1998, S. 63–110.
- Lemnitzer, L. *Neologismenlexikographie und das Internet*. Available: <http://www.dwds.de/static/website/publications/text/9783110223231.1.pdf>
- Lewandowski, T. *Linguistisches Wörterbuch*. 6. Aufl. – Wiesbaden: Quelle & Meyer, 1992.
- Mercier, L. S. *Néologie, ou Vocabulaire de mots nouveaux: à renouveler, ou pris dans des acceptions nouvelles*. – Paris: Moussars, 1801.
- Quasthoff, U. *Deutsches Neologismenwörterbuch. Neue Wörter und Wortbedeutungen in der Gegenwartssprache*. – Berlin/New York: de Gruyter, 2006.
- Schippman, Th. *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*. – Tübingen: Niemeyer, 1992. 306 S.
- Sommerfeldt, K. E. *Entwicklungstendenzen in der deutschen Gegenwartssprache*. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1988. 267 S.
- Steffens, D., al-Wadi, D. *Neuer Wortschatz. Neologismen in Deutschen 2001–2010*. 2 Bände (Bd. 1: A-Kite, Bd. 2: kitē-Z). – Mannheim: Institut für Deutsche Sprache, 2013. 2., durchgesehene Auflage. – Mannheim: Institut für Deutsche Sprache, 2014. 3., durchgesehene Auflage. – Mannheim: Institut für Deutsche Sprache, 2015.
- Steffens, D., Nikitina, O. *Deutsch-russisches Neologismenwörterbuch. Neuer Wortschatz im Deutschen 1991–2010. Немецко-русский словарь неологизмов. Новая лексика в немецком языке*

1991–2010. 2 Bände (Bd. 1: A-L, Bd. 2: M-Z). – Mannheim: Institut für Deutsche Sprache, 2014.

Stepanova, M. D., Cernyceva, I. I. *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*. – Москва: Академия, 2003. 256 c.

Tulloch, S. *The Oxford Dictionary of New Words. A popular Guide to Words in the News*. – Oxford: OUP, 1991.

Uluxanov, I., S., Hebecker, H., Belentschikow, V., Belentschikow, R. *Russisch-deutsches Wörterbuch der neuen Wörter*. – Moskau: Azbukovnik, 2007.

Worbs, E., Markowski, A., Meger, A. *Polnisch-deutsches Wörterbuch der Neologismen*. Neuer polnischer Wortschatz nach 1989. Unter Mitarbeit von R. Pawelec und E. Rudnicka. Gesamtredaktorin E. Worbs. – Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2007.

Xuefu, D. *Deutsch-chinesisches Neologismenwörterbuch*. – Beijing: Commercial Press, 2004.

Xuefu, D. Neologismus und Neologismenwörterbuch. In: Wiegand, H. E. (Hrsg.). *Wörterbücher in der Diskussion*. Vorträge aus dem Heidelberger Lexikographischen Kolloquium. Lexicographica. Series Maior 27. – Tübingen: Niemeyer, 1989, S. 39–73.

*Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas
„Letonika – Latvijas vēsture, valoda, kultūra, vērtība” projekta
„Latviešu valodas pētījumi 21. gadsimta zinātnes kontekstā” ietvaros.*

Ilze OLEHNOVIČA, Elizabete ZELČA
(Daugavpils Universitāte)

“The Mirror”: Puns in the Headlines of Articles

Summary

“The Mirror”: Puns in the Headlines of Articles

The paper focuses on the study of puns and their presence in mass media, specifically, in British tabloid “The Mirror”. The authors consider the nature of wordplay and discuss both the universality of the definition, as well as the differences between the terms “pun” and “wordplay”, the importance of context, role, and ambiguity that are essential in shaping the environment of a pun. Perfect, imperfect, compound, and idiom-based puns are considered within the framework of Delabastita’s theory where puns are viewed as based on homography, homophony, homonymy and / or paronymy. Finally on the basis of the theoretical study, the authors provide the analysis of the collected data concerning the instances in which puns are used in the British tabloid “The Mirror” and explain the use and the classification of puns considered.

Key words: *pun, wordplay, British tabloid, newspaper, headline*

Kopsavilkums

Laikraksts „The Mirror”: vārdspēle rakstu virsrakstos

Rakstā tiek aplūkota vārdspēle un tās klātbūtne masu mēdījot, konkrēti, Britu tabloidā „The Mirror”. Tieki aplūkota vārdspēles būtība, definīcijas universālums un atšķirības starp terminiem „kalambūrs” un „vārdspēle”, konteksta, funkcijas un divdomības nozīme kalambūra vides veidošanā. Perfekti, imperfekti, salikti, idiomātiski kalambūri tiek pētīti, pamatojoties uz Delabastitas teoriju, kurš uzskata, ka kalambūru pamatā ir homogrāfija, homofonija, homonīmija un / vai paronīmija. Visbeidzot, balstoties uz teorētisko materiālu, tiek piedāvāta apkopoto datu analīze, proti, kalambūru izmantojums Britu tabloidā „The Mirror”, ir skaidrots to lietojums un klasifikācija.

Atslēgas vārdi: *kalambūrs, vārdspēle, Britu tabloids, laikraksts, virsraksts*

*

“*The essence of a pun is to illustrate close ties between language and thought*”
[Delabastita 1996: 152]

In order to analyse the structure and characteristics of puns it is necessary to look into the nature of wordplay – the umbrella term for different kinds of figures of speech. While puns produce two or more meanings and create a sort of ambiguity [Partington 2009: 1795], it has a more complex definition and complex classification.

A pun is a type of wordplay and, according to Ritva Leppihalme [1997], a pun can be based on several different features of the language involved – pronunciation, spelling, morphology, vocabulary, and syntax.

It is assumed that there is no universal definition of wordplay and pun because of their complexity and variations within.

As wordplay is a broader term that includes many different forms such as onomatopoeia¹, chronogram², lipogram³, Pig Latin⁴, paraprosdokian⁵, etc., it also includes pun.

Wordplay is defined as making jokes by using words in a clever or amusing way, especially by using a word that has two meanings, or different words that sound the same [OALD 2003: 1552]. It can be expressed by means of breaking grammar rules, sound and orthographic peculiarities, verbal wit that is ambiguous, different forms of words and other linguistic means.

Pun is defined as "*the clever or humorous use of a word that has more than one meaning or of words that have different meanings but sound the same*" [OALD 2003: 1069] and "*a play on words, sometimes on different senses of the same word and sometimes on the similar sense or sound of different words*" [AHD 2011]. It is based on the confrontation of linguistic forms (speech forms) that are formally similar, but have different meanings [Delabastita 1993: 58]. It is a "confrontation or clash of two meanings" [Delabastita 1996: 138].

There is a vital importance of the context and the role of pun. Without the context pun has no background to stand out, no explanation or allusion and it can hardly be actualized and fulfilled. The role (often termed *pragmatic role*) is the attitude shown by the speaker and the desired result of pun (humorous, sarcastic, satirical, etc.). The production of puns can only be effective if the context allows for ambiguity. Such contexts can be verbal (which, e.g. follow from our expectation of grammatical well-formedness, as well as thematic or conventional coherence) [Delabastita 1996: 129] or situational (i.e. referring to the actual setting in which an utterance occurs or to 'the world spoken of' in the utterance) [Delabastita 1993: 72–73]. It is believed that ambiguity is essential for punning but Attardo [1994: 133] points out that not every ambiguous word constitutes a pun.

The utterance of a pun can either be accidental or deliberate and depends on the situation, the audience, and the one who produces the pun. As long as the audience understands the presence of a pun, it is deemed to be successful; otherwise it is not executed well enough and is not seen as a pun. The humour of a pun relies on the speaker's/writer's expectations and the addressee's understanding. The comic effect and understanding of the pun is determined by the connection between the experience and general knowledge of the human. The pun does not function well if the addressee does not have the skills to understand the double meaning and ambiguity.

The creation of a pun may be considered by some as the reaffirmation of the open choice principle within idioms. Open choice implies far more freedom than is actually

¹ the naming of a thing or action by a vocal imitation of the sound associated with it (as *buzz*, *biss*) (Merriam-Webster Dictionary).

² an inscription, sentence, or phrase in which certain letters express a date or epoch.

³ a writing composed of words not having a certain letter.

⁴ a jargon that is made by systematic alteration of English (as *ipskay the ointjay* for *skip the joint*).

⁵ a rhetorical term for an unexpected shift in meaning at the end of a sentence, stanza, or short passage.

available in this sort of phraseological instantiation, because whatever element is substituted, its meaning is always read in relation to the canonical phrase, i.e. the base form of an idiom [Granger 2008: 104].

The classification of puns is a complicated task and the ideas about the position of pun differ from scholar to scholar. Some consider pun and wordplay to be on the same level that does not require any further division. On the other hand, many scholars are of the opinion that pun is a form of wordplay just like onomatopoeia, spoonerism, palindrome, etc.

Delabastita [1996] holds that wordplay can be discussed in two senses – **narrow** and **broad**. In its narrow sense, wordplay is on the same level as pun. In its broad sense, wordplay can be divided into many forms such as previously mentioned spoonerisms, onomatopoeia, tom swiftys, etc.

“Puns can be classified in terms of their formal structure or according to the linguistic features inherent in them” [Delabastita 1993: 133].

This is possibly the simplest and standard way of categorizing puns. Delabastita divides puns into four categories [1996: 128]:

1. Homography (different sounds but identical spelling);
2. Homophony (different spellings but identical sounds);
3. Homonymy (identical sounds and spelling);
4. Paronymy (there are slight differences in both sound and spelling).

It has been observed that in some cases people use the term *homonym* interchangeably with *homograph* or *homophone*. While homonym indeed is a mixture between homograph and homonym, the term should not be used when speaking about the two types separately.

Homographic puns are also known as antanaclasis puns. They are created on the basis of multiple meanings that one word might have. This type of pun can be considered the most common and widespread [Wiggin 2001]. These puns are based on the same spelling but different pronunciation and meaning.

E.g. “Don’t desert me here in the **desert**!”

In case of a **homophonic pun**, the spelling of the words is different but the sound is the same.

This type of pun is also known as polyptoton (Greek. poly, ‘many’ and ptotos, ‘falling’ or ptosis, [grammatical] case). It implies the repetition of a word, but in a different form, a cognate of a given word in close proximity [Wiggin 2001].

E.g. “Seven **days** without laughter makes one **weak**”

Due to the English language having a great amount of words with similar pronunciation, this kind of pun might be one of the most well-known puns. However, this pun is effective only when pronounced.

In case of a **homonymic pun**, both the spelling and the pronunciation are the same. With this type of pun one has to be more careful as it can easily pass unnoticed. It is the matter of being able to catch the ambiguity and interpret it as intended by the speaker/ writer.

E.g. "To write with a broken pencil is **pointless**."

E.g. "The dead batteries were given out **free of charge**."

Homonymic pun is one of the most popular puns used in written discourse and is more successful in bringing out the double meaning. However, it should be noted that this pun is most likely easier to notice if intonation or any graphical indication is present.

Paronymic pun is the use of words that have slight differences in both spelling and pronunciation.

E.g. adding **in salt/insult** to injury'

Double-sound puns – a word that sounds similar to another word, however not identical. A big percentage of puns are double-sound puns.

E.g. "I decided that becoming a **vegetarian** was a **missed steak**."

It should be mentioned that there are a few subtypes of puns such as compound, recursive, and idiom-based puns. A compound pun is a statement in which two or more puns can be combined. A compound pun can also be named *a multiple-word pun*. In a recursive pun, the second aspect of the pun relies on the understanding of an element in the first aspect [Bader 2014]. For example, "infinity is not in finity" meaning that 'infinity is not in range'. One more subtype of puns is idiom-based puns where idioms are manipulated in such a way that it results in obtaining a humorous effect. Such puns involve a conflict between the compositional, literal reading of the idiom, and its conventional figurative meaning [Delabastita 1994: 15].

The other two classes of puns distinguished are an imperfect pun and a perfect pun. In an imperfect pun "*the sound sequences, or words, are similar, but not identical.*" [Attardo 2014: 613] Thus an imperfect pun can be called a paronymic pun. Attardo continues that "*only a limited degree of difference is possible between a pun and its target word for the target to still be recognizable from the pun.*" [Attardo 2014: 613] It should be noted that it is used to make the meaning overlap.

"*Dosh and Go*" (the Sun, June 19, 2010)

In this case, this is the headline of the article that considers the amount of money being spent on temporary consultants by the government. The headline uses a well-known phrase of the shampoo brand trademark "Wash and Go" but uses wash/dosh as an imperfect pun by carrying the colloquial term for money.

In contrast, a **perfect pun** implies the connection between the meanings regardless of the context.

"*Why insects bug us so much?*" (newscientist.com, December 17, 2013)

In this example the use of the verb "bug" is clever and appropriate for the story about how insects annoy or bother people. Two meanings are connected by the context and do not seem out of place.

Puns in headlines are meant to produce humorous effect but sometimes the humorous effect overrides the meaning [Conboy 2007]. For the tabloids the most important is to involve the whole audience in the most entertaining and effective way possible. The main aim of the use of puns in headlines is to attract readers' attention; they

function as eye-catching techniques. Conboy [2007] states that many headlines are used humorously and that there is no better indicator of social targeting than humour.

“*Farmers stew over “couch potato”*” (BBC, June 20, 2005)

As stated by Conboy [2007], if a newspaper uses a pun in a headline and it is used in a thought-out way it reveals the newspaper’s approach and attitude to the particular issue.

The *Mirror* (*The Daily Mirror*) is the first truly tabloid newspaper in Britain. The newspaper was founded in 1903 [Rooney: 1999]. The style of *The Mirror* can be regarded as common, entertaining, and simple. Headlines often use colloquial or familiar language.

Rooney suggests that *The Mirror* had changed the shape of British journalism, as the content was over-simplified and the looks of the news became more important. Sensational and trivial news became more significant and thus the paper was filled with maximum amount of items and articles that would interest the greatest number of audience.

For the purpose of this research, 101 examples of headlines containing puns throughout the newspaper issues of *The Mirror*, October 2014 have been collected. In comparison to the total number of articles published during the month (~5750 articles), headlines containing or based on puns make up ~1.75% (101 articles) with 104 puns in total.

For non-native speakers it is possible to miss certain puns due to not recognizing the ambiguity of a word or a phrase. There is a higher possibility of missing a homonymic, homophonic, or a homographic pun than missing a paronymic pun since they are solely based on pronunciation and spelling rather than the change or substitution.

The data collected testify to the fact that paronymic puns are the most frequently applied type of puns, i.e. 66.3%. Homonymic and homophonic puns are used less frequently. This fact might be explained by the restrictions such as the limit of homophones and homonyms that could be used and how well they could fit into the subject-matter and the context of the article. Homophonic puns make up 22.1% and homonymic puns – 11.5% of all the headline examples. During the research, no headlines containing a homographic pun have been encountered most probably due to there being a limited number of homographs in the language.

The headlines have been elicited from various spheres (columns) discussed in *The Mirror* tabloid; they include sports, features, political news, celebrity scandals, ordinary stories, and occasional advertisement articles. The intention was to find out in which spheres puns are used as linguistic techniques in producing the headlines.

The greatest number of headlines based on puns have been encountered in the sports section which is 46.5% of the total number of headlines. In this section 74.4% are paronymic puns, 21.3% are homophonic puns, and 4.3% are homonymic.

SLOW BUT SHAW; UNITED NEW BOY; Pressure is on but Reds' £ 27M man vows to succeed

(Date: Oct 1, 2014. Byline: DAVID McDONNELL)

LUKE SHAW has admitted the pressure is on him to live up to his £27 million transfer fee. [...]

A hamstring injury delayed the debut of the England defender, who was criticised by United boss Louis van Gaal in the summer for returning unfit for pre-season training.

Shaw has since trained hard to get himself in the best possible shape and earned praise from Van Gaal for his efforts, the United boss hailing him as "an example" to other players.

In this headline a paronymic pun is created by substituting the element of the idiom "slow but sure" with the sportsman's last name, since he is in the focus of the story told in the article.

He's going Whyte to the top

(*Date: Oct 1, 2014. Byline: DARREN FULLERTON*)

CRUSADERS boss Stephen Baxter says there is a lot more to come from rising star Gavin Whyte.

The 18-year-old, who recently signed a three year deal with the Belfast club, scored in Monday night's pulsating 2-2 draw with Linfield at Seaview. [...]

"There is definitely more to come from Gavin," he said. "It's still very early days for him. He shows flashes of brilliance but at 18 years of age..."

The pun in the headline is based on the sportsman's name "Whyte" and due to its rhyme with "right" it is used to substitute the latter. As a result, by introducing changes in the graphic form of the originally intended phrase "going right to the top" the pun is created. The slight changes in the spelling and pronunciation allow for considering it being a paronymic pun.

WEL WEL WEL; Danny treble sinks Turks; WELBECK DOES TRICK

(*Date: Oct 2, 2014. Byline: JOHN CROSS*)

DANNY WELBECK scored his first-ever hat-trick as 10-man Arsenal got their Champions League campaign back on track. The treble from Welbeck (above) overwhelmed Galatasaray even though a red card for goalkeeper Wojciech Szczesny took the shine off their victory.

The Pole got his marching orders in the 61st minute for upending Galatasaray's Burak Yilmaz who converted the resulting penalty.

In reference to Welbeck scoring, the headline applies the well-known saying "well, well, well" as the basis for a homophonic pun. In the context, the saying complies with the mocking and sarcastic tone of the tabloid, clearly showing their attitude and which side they take.

The puns used in the headlines of sports section in most cases are of the paronymic type: journalists play on the first or the last name of a sportsman, a coach or the name of a team. The reason for the sports section containing the greatest number of puns in headlines can be accounted for by the fact that sports column makes a great part of the entertainment section in the tabloid. As most sports fans are interested in sports news and gossip, they are most likely to appreciate the use of puns. Since sports articles are a part of the entertainment industry, it is essential for headlines to include infor-

mative material as well as provide additional entertainment, which is often done by means of puns.

The celebrity section is closely related to the sports section since both of them belong to the sphere of entertainment. In the entertainment section of the tabloid, 17 headlines (in total) have been elicited throughout October 2014. This section has yielded 70.6% of paronymic puns, 17.6% of homophonic puns, and 11.7% of homonymic puns. The following articles, like most sports headlines, use puns based on the first or the last name of a celebrity.

NICK'S BAD DAY AT TWERK

(Date: Oct 1, 2014)

Poor Nick Grimshaw worked his little tush off for AN HOUR to hold the Guinness World Record for the longest twerk – only to be immediately beaten by fellow Radio 1 host Greg James. [...]

The headline plays on the similar sound of the lexemes work/twerk; thus the paronymic pun is created. A frequently used phrase “bad day at work” has its component “work” substituted by twerk – a dance move.

A bit Teed-off, Arg?

(Date: Oct 1, 2014)

Oh dear, it just gets worse for TOWIE's James “Arg” Argent.

After throwing up all over himself (nice) and being escorted off a plane in Ibiza, he's now revealed that his on-off lady love Lydia Bright, 23, makes him wear a T-shirt when they're getting jiggy. [...]

Teed off is the homonym that has an informal meaning of ‘being angry or annoyed’ [AHD 2011] and also implies Argent’s need to take the tee (shirt) off. In the context, Argent is angry / annoyed at the idea that his lover does not let him take his shirt off.

The next section to be discussed is the one that covers general news, events, and stories about ordinary peoples’ lives. Within the collected headlines, 55.8% of paronymic puns, 23.4% of homonymic puns, and 20.6% of homophonic puns have been identified. In this section a more diverse variety of puns has been observed if compared to the sports section. This section of the tabloid has yielded a greater number of homonymic puns than any other section.

Watt a smart idea; Student's phone charge on the go

(Date: Oct 1, 2014. Byline: GARRETH MACNAMEE)

[...] Conor Nolan, 20, is the founder of WattSpot, a firm supplying an innovative service to the hospitality industry.

As most of the nation owns a smartphone, many know the stress of seeing their battery dwindle towards zero. But now thanks to WattSpot, phone users will be able to charge their devices while they queue for a coffee or stop in for a quick bite.

The same pronunciation of what/watt is the basis of this homophonic pun. The pun is made with a reference to the context of the story by redirecting the reader's thoughts to something related to electricity: it is about a company that has invented a new means to charge smartphones and therefore the inventors are praised "what a smart idea" where *what* is substituted by *watt* – a power unit.

cereal killer; Sugar Puffs dead as makers opt for healthier breakfast.

(*Date: Oct 17, 2014. Byline: RUKI SAYID*)

IF your kids love Sugar Puffs you'd better prepare them for some bad news the cereal is being axed after 57 years and rebranded Honey Monster Puffs – now containing 20% less sugar. [...]

The headline contains a homophonic pun based on the same sound produced by serial/cereal. This headline emphasizes and even overreacts to the news about how a popular cereal brand is being rebranded and made to contain less sugar.

Most of the headlines in this *general news* section contain paronymic puns but unlike sports and celebrity sections these puns are not based on people's names or surnames. It might be explained by the fact that the general news section discusses various types of news and events; this allows the subeditors to use various verbs as well as phrasal verbs. Besides, there is no restriction as to the semantic field like in sports section.

The last section of the tabloid to be considered is the *politics* section. The section has yielded 4.9% of the total number of headlines containing puns. No homonymic puns have been elicited from the headlines of political articles. Paronymic and homophonic puns both are used in 50% of the headlines. Most of the stories in the tabloid do not contain puns in the headlines; this might be explained by the formality of the news. However, the authors have encountered a few headlines containing puns in the politics section, too:

UPIG! Fail for Nige in butty test

(*Date: Oct 3, 2014*)

UKIP boss Nigel Farage took on Ed Miliband in the great bacon butty test yesterday – and made as big a mess of it as the Labour leader.

Both men were in Manchester campaigning for Thursday's Heywood and Middleton by election.

Mr Miliband, who accused the Tories of having no plans and UKIP of having no answers, was ridiculed in May after he was pictured struggling to eat a bacon sandwich.

The paronymic pun is based on the substitution of UKIP with UPIG. Contextually, "-pig" substitution is used to refer to both that Nigel Farage ate bacon sandwich and that he made a mess out that sandwich. Most probably, UKIP is used as the basis for the pun because UKIP party members have accused Miliband.

NEVER ENDING TORY; LIB – DEM CONFERENCE; Clegg’s toxic attack on Conservatives... but he’ll still share a bed with them

(Date: Oct 9, 2014. Byline: JASON BEATTIE, JAMES LYONS and JACK BLANCHARD)

NICK Clegg yesterday lashed out at the Tories after claiming his party had been tainted by them.

And, despite four years of power sharing with them as a Coalition partner, he tried to distance himself from the Government’s toxic record. [...]

The basis of this pun is the phrase “Never ending story”. It is a paronymic pun on the key element “story”. Intertextually, it is intended that the readers assume the title should be “Neverending Story” – a well-known novel by Michael Ende and a series of film adaptions. But, the context of the article has determined the substitution of the similar in graphic and phonetic form “story” with “tory”.

In the corpus of examples collected the idiom-based puns have also been encountered. There are 14 (13.8%) puns of this kind in the corpus. The examples include: “Microsoft in the head; Boss says women shouldn’t ask for a pay rise but rely on ‘karma’”, “Paul’s got the Kee to success” and “shirt hits the fan; LIVERPOOL 0 REAL MADRID 3” which are based on such idioms as *soft in the head*, *key to success* and *shit hits the fan* respectively. Most of the puns are based on well-known and frequently used idioms, thus making it easy for people to perceive and interpret these puns.

In comparison to the total number of articles published in the “Mirror” (~5750 articles) during October 2014, the headlines with puns make up only ~1.75%. In these headlines, different types of puns have been encountered. Paronymic, homonymic, and homophonic puns have been proved to be the most frequently used types of puns which produce sarcasm, irony, or satire.

Headlines containing puns are frequent in the sections of sports, entertainment, general news, and politics. The greatest number of puns has been found in the sports section and the entertainment/celebrity section. This can be accounted for by the fact that pun in itself is fit to be a part of entertainment. The section presenting general news has yielded a large number of puns of various types; in comparison to other sections containing mostly paronymic puns. Puns are less frequently used in the section of political news, probably, due to the fact that tabloids tend to stay passive towards political news to sustain their profit.

The most common type of pun applied in the headlines analysed is the paronymic pun. It has been identified in 69 (66.3%) of the headlines. These puns are often based on idioms or people’s names (both first and last names). The greatest number of paronymic puns is used in the sports section of the tabloid – 12 headlines or 70.6% of the sports section.

Homonymic and homophonic puns have been encountered in 12 (11.5%) and 23 (22.1%) examples of headlines respectively. The reason for this might be that homonymic and homophonic puns require more skill to produce, which is not the case with paronymic puns.

Homographic puns have not been encountered in the corpus of examples collected, most probably due to the restricted number of homographs in English.

Idiom-based puns have been found in 14 examples or 13.8% (for example, *Floody hell, Irish Water is sinking* and *shirt hits the fan*). The idioms used for punning are well-known and readers can easily recognize them.

Conclusions

In conclusion, puns as a research object considered from the aspect of their use in discourse have not been thoroughly studied before. It is known that most of the research done on puns has focused on their classification rather than their functions in discourse. Furthermore, the terms *wordplay* and *pun* are assumed to have no universal definition and there exist a number of their classifications. The analysis of the use of puns in the discourse of the British tabloid the "Mirror" in the present research has been carried out basing on the classification of puns proposed by Delabastita [1996].

LITERATURE

- AHD – *The American Heritage Dictionary of the English Language*, 5th ed. – Boston, 2011.
- Attardo, S. *Linguistic Theories of Humour*. – Berlin, 1994.
- Attardo, S. *Encyclopedia of Humor Studies*. – SAGE Publications, 2014.
- Bader Y. A *Linguistic and Cultural Analysis of Pun Expressions in Journalistic Articles in Jordan*. – Irbid, 2014. Available: <http://eujournal.org/index.php/esj/article/viewFile/3687/3486>
- Conboy M. *The Language of the News*. – London, 2007.
- Delabastita, D. *Focus on the Pun: Wordplay as a Special Problem in Translation Studies*. – Amsterdam, 1994.
- Delabastita, D. *There's a Double Tongue: An Investigation into the Translation of Shakespeare's Wordplay, with Special Reference to Hamlet*. – Amsterdam, 1993.
- Delabastita, D. *Introduction. In Wordplay and Translation. Special Issue of the Translator. Studies in Intercultural Communication*. – Manchester, 1996.
- Granger S. *Phraseology: An interdisciplinary perspective*. – Amsterdam, 2008.
- Leppihalme, R. *Culture Bumps: An Empirical Approach to the Translation of Allusions*. – Clevedon, 1997.
- OALD – *Oxford Advanced Learners Dictionary*, Sixth Edition. – Oxford, 2003.
- Partington, A. S. *A Linguistic Account of Wordplay: The Lexical Grammar of Punning. Journal of Pragmatics*. – University of Bologna, 2009.
- Pollack, J. *The Pun Also Rises: How the Humble Pun Revolutionized Language, Changed History, and Made Wordplay More Than Some Antics*. – New York, 2011.
- Rooney R. *Think Stuff Unwanted: A History of Tabloid Newspapers in England*. – Unpublished manuscript, 1999. Available: <http://www.scribd.com/doc/26869993/History-of-Tabloid-Newspapers-in-England#scribd>
- Wiggin E. *Puns and Other Word Play*. 2001. Available: http://h2g2.com/approved_entry/A592643
- The Free Library: Articles from The Mirror (London, England) (October 2014) Accessible: <http://www.thefreelibrary.com/2014/October-d2>

Svetlana POLKOVNIKOVA
(Daugavpils Universitāte)

Valodnieku referātu tēzes: strukturāli funkcionālais aspeks

Summary

Abstracts of Papers on Linguistics: structural and functional aspects

A recent tendency in Latvian linguistics is choosing scientific texts as an object of study more and more often, that is provoked by several reasons. One of them is foregrounding the explanatory approach in the analysis of scientific text as well. This approach is topical, useful, and corresponds with the latest scientific requirements, besides it is based on practical tasks – to acquire academic writing skills, develop a more profound understanding of the differences and specificity of the formation of various scientific texts, improve skills in editing of scientific texts, etc. This has greatly motivated turning to the linguistic analysis of the abstracts of linguists' papers regarding them in the structurally functional aspect.

The empirical material comprises 137 abstracts in Latvian published in the materials of the 11th and 12th international Baltic studies congresses. The major feature of abstracts is brevity, as in a limited scope of the text an author, on the one hand, has to reveal the essence of the research, on the other, make readers interested to read the whole collection. To achieve these aims, authors of abstracts build a special informative structure of text and apply matching lexical and stylistic devices.

Key words: *scientific style, text, abstract, linguistic pragmatics, lexis, semantics*

*

Pēdējā laikā latviešu valodniecībā zinātniskie teksti arvien biežāk tiek izraudzīti par pētījuma priekšmetu, ko provočē vairāki iemesli. Viens no tiem ir paskaidrojósās piejas aktualizācija arī zinātniskā teksta analizē, jo „zinātne un zinātnes valoda – tie parasti ir rakstīti teksti” [Nitiņa, Iljinska, Platonova 2008: 132]. Šāda pieja, kā akcentē M. Kotjurova, ir aktuāla, lietderīga un atbilst jaunākajām zinātnes prasībām, turklāt to nepārprotami balsta arī praktiski uzdevumi – apgūt akadēmiskās rakstīšanas prasmes, pamatīgāk izprast dažādu zinātnisko tekstu izveides atšķirības un specifiku, pilnveidot iemaņas zinātnisko tekstu redīgēšanā u. c. Turkīlāt pēc valodnieces domām zinātniskā teksta autoram, redaktoram un lasītājam nepārtraukti jāizkopj sava valodas izjūta [Kotjopova 2012: 8, 31]. M. Kotjurova atzīst: „... teksta veidošana no autora prasa ne tikai zinātnisko kompetenci, bet lielā mērā arī psiholoģisku noskaņojumu, komunikatīvu nolūku veidot kvalitatīvu tekstu” [Kotjopova 2007: 42].

Valodnieks B. Mučniks 20. gadsimta 90. gados, atsaucoties uz izcilu psihologu atzinumiem, rakstījis, ka efektīvāk ir mācīties nevis no paraugiem, bet gan no plašiem teorētiskiem vispārinājumiem, kas secināti no apjomīga lingvistiska materiāla. Saskaņā ar valodnieka viedokli autoram savā intelektuālajā darbibā nav lietderīgi balstīties uz atsevišķiem paraugiem un demonstrējumiem, kas uzskatāmi ilustrē to, kā ir vai nav jāveido zinātniskie teksti. Tieši otrādi – autoram jāprot attālināties no konkrēta lingvistiskā materiāla un izstrādāt vispārigus darbības principus, kuri norādītu, kā risināt ne tikai noteiktu praktisku uzdevumu, bet kopumā veikt šāda tipa uzdevumus [Мучник 1985: 4].

Profesore D. Laiveniece korekti pauž viedokli, ka atšķirībā no dažādu līmeņu studiju darbiem, kuriem ir diezgan pamatīgi izstrādātas aprakstošas norādes to tapšanai un uzrakstīšanai, sākot ar augstskolu izdevumiem un beidzot ar zinātniski metodoloģisko literatūru, Latvijā ir ļoti maz publikāciju par zinātnisko rakstu veidošanu [Laiveniece 2011: 322]. Šeit var tikai pievienoties D. Laivenieces atziņai un piebilst, ka ne tikai rakstu, bet arī citu zinātnisko tekstu veidi latviešu valodniecībā ir aplūkoti visai maz, bet atsevišķi līdz šim vispār nav tikuši pētīti. Tas lielā mērā arī aktualizējis jautājumu pievērsties valodnieku referātu tēžu lingvistiskajai analīzei un aplūkot tās strukturāli funkcionālajā aspektā.

Teorētiskajā literatūrā tēzes definētas kā zinātniskās literatūras žanrs, kuram no kompozicionāli jēdzieniskās organizācijas viedokļa raksturīga samērā brīva un elastīga struktūra. Kā atzīst valodnieces J. Baženova un M. Kotjurova, tēžu būtiskākā pazīme ir informācijas izklāsta īsums, proti, tajās pētījuma saturs tiek atspoguļots fragmentāri, un autora komunikatīvais nolūks ir reducētā veidā sniegt lasītājam priekšstatu par daudz plašāku informāciju [Баженова, Котюрова 2006: 58; 60–62]. Savukārt no teksta tapšanas viedokļa tēzes iedala primārajās (jeb oriģinālajās) un sekundārajās. Oriģinālās tēzes top kā primārs teksts turpmākajam referātam vai ziņojumam zinātniskā konferencē, seminārā u. tml.; parasti tēzes tiek publicētas atsevišķos tēžu krājumos [Колесникова 2002: 44].

Raksturojot tēžu specifiku, zinātnieki vispirms runā par to komunikatīvo funkciju. Valodnieces M. Kotjurova un J. Baženova norāda, ka šāda veida teksti ir „komunikatīvi saasināti” – to galvenais uzdevums ir reducētā veidā atspoguļot būtiskāko informāciju un atklāt autora komunikatīvo nodomu [Котюрова, Баженова 2008: 114]. Tāpēc, pārfrāzējot D. Laivenieces atziņu par pētījuma mērķa formulēšanu [Laiveniece 2014: 35], var teikt, ka tēzes jāveido nevis no savām [autora] pozīcijām, bet gan no lasītāja pozīcijām.

Apkopojot interneta vietnēs atrodamo informāciju, var secināt, ka tēzēm tiek izvirzītas divējādas prasības. Pirmkārt, formālās prasības, kas attiecināmas uz tēžu apjomu un struktūru. Apjoma ziņā tēzes var būt ļoti atšķirīgas, sal.: līdz 250 vārdiem¹; no 500 līdz 1000 rakstu zīmēm (A4 formāts)²; 1500–2000 zīmju³; līdz 2000 zīmju, ieskaitot atstarpes⁴; līdz 2400 rakstzīmēm⁵; līdz 3000 zīmēm ar atstarpēm⁶; ~1 lpp (A4 formāts, 12 punkti)⁷; A4 lapaspuse (ar kopsavilkumu)⁸; ¾ – 1 lappuse⁹ u. c. Kon-

¹ <http://www.rakstiskatulkosana.lu.lv/zinas/t/43310/>

² <http://www.rcmc.lv/wp-content/uploads/2016/01/Ielugums-uz-konferenci-2016.pdf>

³ http://www.hzf.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/hzf/zinas/Aicinajums%20uz%20konferenci_LU%20HZF.pdf

⁴ <http://www.draugiem.lv/RSU/news/?p=3870273>

⁵ <http://www.ltb.lv/studentu-un-petnieku-konference-aktuali-jautajumi-tulkojumzinatne/>

⁶ <http://www.ru.lv/notikums/212>

⁷ <http://www.rsu.lv/dazadi/zinas-un-notikumi/aktualitates/365-petnieciba/6480-par-rsu-zinatniskas-konferences-temam-un-tezu-iesniegsanu>

⁸ blogi.rsu.lv/szb/files/2013/01/Tēžu-prasības-62_petrn_darbi.docx

⁹ http://aerti.rtu.lv/sites/default/files/faili/aerti/Tezu_noformesana_AERTI%20-%20IT%60S%202012.pdf

statētas arī vispārīgas prasības, sal.: „Prasības ziņojuma tēžu noformēšanai ir tādas pašas kā rakstu noformēšanai. Materiālu apjoms – līdz 3 lappusēm datorrakstā”¹⁰. Reizēm prasībās ir atrunāta tēžu struktūra un norādītas obligātās strukturāli kompozicionālās daļas vai rubrikācijas, piemēram, ievads (atspoguļo tēžu galveno ideju), darba mērķis, materiāli un metodes (koncentrētā veidā atspoguļo eksperimenta vai procedūras gaitu), rezultāti (vēlams apkopot teksta veidā), secinājumi, darba nosaukums angļiski, avotu saraksts, atslēgas vārdi u. c.

Otrkārt, saturiskās prasības, kuras parasti formulētas šādi: atbilstība kongresa problemātikai; tēzes satur konsolidētus apgalvojumus, tās ir saturiski vienotas un loģiskas, tās apvieno kopīga ideja; tabulas un attēlus tēžu struktūrā neiekļaut; tēzes nedrīkst iekļaut attēlus, tabulas vai diagrammas; netiek izmantoti piemēri, citāti u. c. Tādējādi autoram, izstrādājot tēzes, noteikti jāņem vērā gan formālās, gan saturiskās prasības, jo pēc iesniegtajām tēzēm zinātniskā pasākuma organizācijas komiteja lemj par referāta iekļaušanu zinātniskā pasākuma programmā.

Pētījuma empirisko materiālu veido 137 teksti latviešu valodā: XI starptautiskā baltistu kongresa 66 referātu tēzes¹¹ un XII starptautiskā baltistu kongresa 71 referātu tēzes¹². Baltistu kongresa informatīvajā portālā teikts, ka kongress pulcē zinātniekus, kuri prezentē savus pētījumus par aktuāliem baltu valodniecības un ar to saistītiem jautājumiem¹³.

Analizējot empirisko materiālu, vispirms lietderīgi pievērsties izvēlēto tēžu apjomam. Baltistu kongresa referātu tēžu prasībās teikts, ka tām jābūt līdz 3000 zīmēm, taču publicēto tekstu apjoms manāmi svārstās: no dažām rindījām līdz vairākām lappusēm (apjomīgākajām tēzēm atvēlētas trīs lappuses). Parasti aplūkoto tēžu apjoms ir nepilna lappuse, kas arī paredzēts iestrādātajās prasībās. No uzbūves viedokļa izraudzītās tēzes galvenokārt ir teksti bez īpašas kompozicionālās struktūras – tas ir vairāku rindkopu teksts. Sporādiski tēzes veidotas kā vienlaiku teksts (kā viena rindkopa), arī retumis tekstam ir noteikta kompozicionāli jēdzieniskā struktūra, kuru veido vairāki būtiskākie atzinumi (2–7), reizēm kopā ar lakonisku ievadu un nobeigumu (kopumā konstatēti 20 šādi teksti). Nenoliedzami, strukturētas tēzes ir komunikatīvi veiksmīgākas, jo tām piemīt likumsakarīga kārtība un izteiksmes skaidriba, kas labvēlīgi ieteikmē teksta uztveri un izpratni.

Tomēr, lai autors realizētu savu komunikatīvo mērķi, jāprot arī atrast precīzus vārdus, kas ļautu apjoma ziņā nelielā tekstā maksimāli korekti atklāt noteiktu saturu. Valodniece D. Nītiņa raksta: „Ko tiesī noteiktā situācijā vai kontekstā mēs gribam pateikt, ko uzsvērt, kādus konkrētus vai abstraktus nojēgumus nosaukt, kādu attieksmi un vērtējumu paust, tādus vārdus arī izvēlamies” [Nītiņa, Iļjinska, Platonova 2008: 68]. Šajā gadījumā runa ir par valodas pragmatisko funkciju – tā ir valodas, tās vienību funkcionēšana runā (mutvārdos vai rakstveidā), tas saistās ar pareiza un iedarbību

¹⁰ www.bsa.edu.lv/lang/lat/konferences/002.doc

¹¹ XI starptautiskā baltistu kongresa „Baltu valodu pagātne, tagadne un nākotne” referātu tēzes 2010. gada 27.–30. septembrī. Rīga, 2010.

¹² XII starptautiskais baltistu kongress Viļņas Universitātē 2015. gada 28.–31. oktobrī. Referātu tēzes (elektroniskais izdevums).

¹³ <http://www.baltistukongresas.flf.vu.lt/index.php/lv/par-kongresu>

vārda izvēlēšanos un „realizēšanos konkrētā komunikatīvajā situācijā un konkrētā kontekstā” (Mey, 2001) [Nītiņa, Iljinska, Platonova 2008: 67]. Tā ir it kā valodas spēja piemēroties katram atsevišķa cilvēka vajadzībām, iespēja izmantot valodu daudziem un dažādiem nolūkiem. Valoda paver iespējas neskaitāmiem izteiksmes variantiem, un to, tieši kādus vārdus, formas un frāzes runātājs izvēlas, nosaka viņa mērķi, attieksme pret runas partneri un izsakāmo saturu [Nītiņa 2007: 147].

Iepriekš tika minēts, ka tēžu komunikatīvā dominante ir orientēšanās uz lasītāju, un šim nolūkam autors tekstā lieto dažādus akcentēšanas līdzekļus. Šo līdzekļu uzdevums ir nepārprotami atklāt teksta komunikatīvo nolūku, veidot labvēligus apstākļus teksta būtiskākās informācijas uztverei, pastiprināt teksta iedarbību, veicināt mijiedarbību starp autoru un lasītāju [Иванова 2006: 121]. Viens no akcentēšanas veidiem ir formālu izteiksmes līdzekļu lietojums. Šajā gadījumā tā ir tēžu jēdzieniskā dominante ‘referāts’, kas lielā mērā nosaka arī tēžu žanrisko specifiku. Tēzēs minēto jēdzienisko dominanti eksplīcē attiecīgs lietvārds *referāts* vai tā kontekstuālie sinonīmi *pētījums* vai *darbs*.

Ekscerpētais materiāls rāda, ka vārds *referāts* 2010. gada izdevumā sastopams 24 tēzēs, bet 2015. gada – 40 tēzēs. Vārds *referāts*, bez šaubām, piesaista lasītāja uzmanību, jo nepārprotami atklāj tēžu komunikatīvo funkciju – īsumā iepazīstināt lasītājus ar referāta saturu, piemēram, *Referātā tiks aplūkots, kādas īpatnības vērojamas plašsaziņas līdzekļos un tajos izmantotajos teksta tipos un runas žanros lietotajos profesiju nosaukumos; Referātā, analizējot dažādos konversijas paveidus, uzmanība pievērsta kritērijiem, pēc kuriem precīzējamas ar konversācijas paņēmienu saistīto vārdšķiru robežas; Referātā tiks aplūkots valsts valodas pārvaldības galveno īstenotāju iestāžu [...] ieguldījums piecos gados, no 2005. līdz 2009. gadam; Referātā galvenā uzmanība veltīta salikteņuzvārdiem, to analizē ievērojot dalījumu pirmatnīgās jeb etimoloģiskās semantikas grupās; Referātā aplūkoti salikti toponimi – toponīmiskas vārdkopas un prepozicionāli nosaukumi, kas veido aptuveni trešo daļu latviešu vietvārdi; Šajā referātā tiek analizēta vietvārdu funkcionālā semantika latviešu un lietuviešu valodas frazeoloģijā.*

Nemot vērā tēžu ierobežoto apjomu, tekstā pragmatisko funkciju realizē arī vārda *referāts* novietojums. Aplūkojot vārda *referāts* novietojumu, var konstatēt divējādu tendenci: pirmkārt, tēžu sākumā, otrkārt, tēžu beigās. Tradicionāli sākumu un beigas uzskata par teksta stiprajām pozīcijām – tā ir tāda teksta daļa, kuras uztverne no psiholoģiskā viedokļa ir ļoti efektīva. Psihologi atzīst, ka informācijas uztveres procesā realizējas „malas likums”, t. i., cilvēka atmiņā no lineāri sakārtotas informācijas vislabāk saglabājas tieši sākums un beigas, nevis vidus. Teksta sākums un beigas var funkcionēt kā autonomas teksta daļas, kuras var būt saprotamas arī ārpus pārējā teksta, savukārt visa teksta izpratne bez teksta stiprajām pozīcijām var būt apgrūtināta [Котлярова 2010: 7]. Teksta stiprās pozīcijas uzdevums ir izvirzīt priekšplānā būtiskākās jēdzieniskās dominantes, veidot semantisko saikni starp atsevišķiem teksta fragmentiem, radīt noteiktu stilistisku iespaidu, sekmēt teksta izpratni un iegaumēšanu. Gan teksta sākumam, gan beigām piemīt liela informatīva slodze, taču sākums salīdzinājumā ar beigām šai ziņā ir nozīmīgāks.

Teksta sākums ir ziņojuma sākumpunkts, kas liek lasītājam koncentrēties turpmākajai intelektuālajai darbībai, palīdz prognozēt tekstu un orientēties tajā. Piemēram,

Referāts veltīts dažām Latvijas Valssts vēstures arhīvā, kā arī Krievijas ZA un Sanktpēterburgas Centrālajā valsts vēstures arhīvā atklātām jaunām J. Endzelīna akadēmiskās biogrāfijas lappusēm; **Referātā** tiks raksturots, kādi tekstu atlases kritēriji ir izvēlēti, veidojot Mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusu [...], un kā tie būtu izmantojami, turpmāk papildinot šo korpusu; **Referātā** dots ieskats Latvijas plašsaziņas līdzekļu (pārsvārā – preses) valodas attīstībā un pārmaiņās no 1986. (3. Atmodas sākuma) līdz 2010. gadam; **Referātā** tiek aplūkots, kādus Rīgas kā Eiropas kultūras galvaspilsētas telus veidoja īpašvārdi latviešu un vācu medijos, kas tajos ir kopīgs un īpatnējs; **Referātā** vispirms tiks aplūkoti īpašvārdi Maria/Mahrija, Marja/Mahrja, Mařa/Mahřa un Mara/Mahra, to formu daudzveidība, rakstības īpatnības, lietojuma konteksts un bronoloģiskās robežas.

Informācija, kuru lasītājs saņem teksta sākumā, ir ļoti būtiska tādējādi, ka tā nosaka un plāno visa turpmākā teksta uztveri, var teikt, ka teksta sākumā jau ir ietvertas teksta beigas. Teksta beigu komunikatīvais nolūks ir signalizēt par teksta pabeigtību un vēlreiz akcentēt teksta galveno domu, rosināt lasītāju intelektuālai refleksijai. Beigas ir vienīgais teksta segments, kurš formāli aktualizē teksta noslēgumu, sal.: **Referātā**, aprakstot augu nosaukumu darināšanas panēmienus, tiks meklētas līdzības un atšķirības arī ar nosaukumiem, kas fiksēti vēlākā laikā, tostarp arī mūsdienu, terminu avotos [...]; **Referātā** minēto sintaktisko vienību nosaukšanai izvēlēts virsjēdziens ‘paralēli teikuma locekļi’; **Referātā** aplūkotas ‘ne’ un ‘nē’ semantiskās un sintaktiskās funkcijas, īpaši polaritātes aspekts un predikatīvā kodola aizstāšanas funkcija; **Referātā** tiks apskatīta iegūtā pieredze, sastaptās problēmas un iespējamie risinājumi, izmantojot TshwaneLex sistēmu, kura tiek izmantota Latviešu valodas vēsturiskās vārdnīcas izveidē; **Referātā** analizēta testu izveide 3–4 gadus veciem latviski runājošiem bērniem, testu struktūra un to izmēģinājuma rezultāti.

Vārds ‘referāts’ tēzēs galvenokārt lietots vienu reizi, taču retumis šis vārds ir sastopams vairākkārt, piemēram, divās tēzēs tas lietots trīs reizes, sal.: **Referātā** tiks analizēta latviešu valodas darbības vārda priedēkļa un adverba atbilstība konstrukcijā verbs + adverbs. [...] **Referātā** tiks apskatīti daži adverbi, kuri pēc semantikas atbilst attiecīgiem priedēkliem. [...] **Referātā** tiks skarta arī minētās konstrukcijas funkcija un aspektuālā interpretācija uz citu divu – bezpriedēkļa un priedēkļa – verbu fona; **Referātā** tiks aplūkoti divi laikraksti („Latgales Ziņas” un „Latgales Vēstnesis”), Daugavpils Novadpētniecības un mākslas muzeja arhīvā, Latvijas Nacionālās bibliotēkas digitālajā datu bāzē „Zudusi Latvija” un kolekcionāru tīmekļa forumos esošās fotogrāfijas ar redzamām iestāžu un uzņēmumu valodas zīmēm. **Referāta** mērķis ir raksturot Daugavpils iestāžu un uzņēmumu reklāminformāciju, īpašu uzmanību pievēršot onīmu (antroponīmu, urbanonīmu, ergonīmu) lietojumam, izveides īpatnībām un funkcionālītātei dažāda veida tekstos. Tāpat **referātā** tiks aktualizēti divi jautājumi – ar kādiem lingvistiskiem un paralingvistiskiem līdzekļiem ir veidota reklāminformācija 20. gs. sākumā un ko tā atklāj par konkrēto iestādi vai uzņēmumu, vietējo iedzīvotāju sabiedrisko dzīvi, uzskatiem un vērtībām?

Īpašu uzmanību piesaista konteksti, kuros minēts referāta mērķis, kad autors skaidri formulē to, ko viņš grib ar šo pētījumu pateikt. „Obligāta zinātnisko pētījumu sastāvdaļa visās zinātnī nozarēs ir pētījuma mērķis (vai mērķi, vai mērķis un uzdevumi),” raksta D. Laiveniece [Laiveniece 2011: 321]. Salīdzinot XI un XII kongresa

materiālus, redzams, ka 2010. gada tēzes vārds *mērkis* lietots tikai vienā tekstā, savukārt 2015. gada – 11 tēzes (vēl trīs tekstos minēts pētijuma mērkis, bet vienā – darba mērkis). Piemēram, *Referāta mērkis ir analizēt novēlējumu sintaktiskos variantus mutvārdu saziņā; Šī referāta mērkis ir onomastisko vārdnīcu kontekstā aplūkot tieši netradicionālus leksikogrāfiskos darbus, pievēršot uzmanību to struktūrai un saturam; Referāta mērkis – apzināt kādi globālie elementi ir sastopami latgaliešu mūzikā* (Kapli, Dabas Durovys, Borowa MC, Bez PVN, Sovvaļniks, Green Novice, Krampis u. c.); *Referāta mērkis ir izsekot pareizrakstības reformas gaitai un valodas attīstībai morfoloģijas un sintakses līmeni, salīdzinot 1631. un 1643. g. Vidzemes rokasgrāmatas katehisma tekstu; Referāta mērkis ir pārbaudīt šo atzinumu latviešu periodikas un dailliteratūras tekstos, konstatēt un analizēt robežgadījumus komponentu funkciju noteikšanā; Tā kā notiek darbs pie otrās baltu valodas apguvēju korpusa anotēšanas, tai skaitā arī kļūdu anotēšanas tajā, šī referāta mērkis ir raksturot kļūdu klasifikāciju, kas ir izvēlēta šīs anotēšanas vajadzībām; Tādēļ referāta mērkis ir sniegt minēto papildinātāja paligteikumu lietojuma iepatnību apskatu latviešu un angļu valodā, kura pamatā ir valodnieku atzinumi un piemēru izlases analīze.*

Referāta mērķa aktualizācijai ir skaidri uztverama komunikatīvi pragmatiskā funkcija – nepārprotami atklāt, ko tēžu autors paredzējis sasniegt ar savu pētījumu, kāds būs pētnieciskās darbības plāns un rezultāti. Jāpiebilst, ka šādas informācijas eksplīcēšana ir būtiska arī no tēžu žanriskās specifikas viedokļa.

Tādējādi pētījuma gaitā secināts, ka diemžēl autori pilnībā neizmanto tēžu komunikatīvi pragmatisko potenciālu, proti, spēju koncentrētā un stingri strukturētā veidā atklāt pētījuma būtību, ieinteresēt lasītājus un motivēt viņus intelektuālai darbībai. Novērots, ka tēžu kvalitatīvie un kvantitatīvie raksturojumi tiešā veidā ir saistīti ar prasībām, kas formulētas tēžu izdevumu norādījumos. Nākas secināt, ka vairumā gadījumu šī informācija nav detalizēta un sīki izstrādāta, taču, kā akcentē D. Laiveniece, „jo detalizētākas prasības (no rakstu krājumu veidotājiem) ir izvirzītas zinātniskā raksta struktūrai, jo lielāku uzmanību autors pievērš raksta metodoloģiskajiem faktoriem” [Laiveniece 2011: 323]. Tāpēc zinātniskā pasākuma organizācijas komitejai, formulējot tēžu noformēšanas prasības, uzmanība būtu jāpievērš ne tikai tēžu formālajam, bet arī saturiskajam aspektam, jo teksta žanrisko iezīmju ievērošana ir priekšnoteikums veiksmīgai komunikācijai starp autoru un lasītāju.

LITERATŪRA

- Laiveniece, D. Zinātniskā raksta mērķa formulējuma varianti sociālajās un humanitārajās zinātnēs: lingvistiskais aspekts. No: *Daugavpils Universitātes 52. starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. – Daugavpils: Saule, 2011, 321.–328. lpp.
- Laiveniece, D. Zinātniskās rakstīšanas skola. – Liepāja: LiePA, 2014. 150 lpp.
- Nītiņa, D. *Valodniecības jautājumi*. – Rīga: Rīgas Tehniskā universitāte, 2007. 190 lpp.
- Nītiņa, D., Iljinska, L., Platonova, M. *Nozīme valodā: lingvistiskie un ekstralinguistiskie aspekti*. Mācību grāmata. – Rīga: Rīgas Tehniskā universitāte, 2008. 305 lpp.
- Баженова, Е. А., Котюрова, М. П. Жанры научной литературы. В кн.: Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М. Н. Кожиной. – Москва: Флинта; Hayka, 2006, с. 57–67.

- Иванова, Т. Б. Категория акцентности (функциональная семантико-стилистическая). В кн.: *Стилистический энциклопедический словарь русского языка* / под ред. М. Н. Кожиной. — Москва: Флинта; Наука, 2006, с. 120–126.
- Колесникова, Н. И. *От конспекта к диссертации*. Учебное пособие по развитию навыков письменной речи. — Москва: Флинта; Наука, 2002. 288 с.
- Котлярова Т. Я. Роль сильных позиций текста в организации рефлексивной деятельности реципиента. В кн.: *Lingua Mobilis* № 4 (23) 2010, с. 7–12. Available: <http://linguamobilis.ucoz.ru/23.pdf>
- Котюрова, М. П. Объяснительный подход к редактированию научного текста. В кн.: *Стил № 6*. — Белград, 2007, с. 33–49.
- Котюрова, М. П. *Стилистика научной речи*. Учебное пособие для студентов учреждений высшего профессионального образования. — Москва: Академия, 2012. 240 с.
- Котюрова, М. П., Баженова, Е. А. *Культура научной речи: текст и его редактирование*. Учебное пособие. — Москва: Флинта; Наука, 2008. 280 с.
- Мучник, Б. С. *Человек и текст: Основы культуры письменной речи*. — Москва: Книга. 1985. 252 с.

Елена РЕМЧУКОВА

(Российский университет дружбы народов)

Актуальные слова современности: лексема *понаехали* в русском языковом пространстве

Summary

Topical Words of the Contemporary Times: The Lexeme PONAJEHALI in the Russian Language Space

The present article deals with one of the key words of the present times, the lexeme PONAJEHALI and its derivatives that appear very frequently in spoken and journalistic discourse. Modern communicative space is characterized by widespread and intense linguistic and creative activities. The present paper describes the semantics of the lexeme, its word-formation possibilities, stylistics, syntax, speakers that use it, as well as its pragmatic and real potential. The material description is based mainly on the study of texts from the press and Internet resources, as well as spoken discourse.

Key words: *key word of the present times, PONAJEHALI, linguistic and creative activities, semantic, pragmatic*

*

В русском языковом пространстве встречается ряд слов, которые можно отнести к «ключевым словам текущего момента» (КСТМ). Чаще всего их можно встретить в разговорном и публицистическом дискурсе. Впервые как феномен современной реальности КСТМ описаны Т.В. Шмелевой (Шмелева 1993). В ее статье «*Кризис как ключевое слово текущего момента*» (2009) описана специфика функционирования лексемы *кризис*.

Т.В. Шмелева определила три аспекта существования «слов, оказавшихся в центре всеобщего внимания»: текстовый, лексический и грамматический. КСТМ характеризуются частотностью их использования в разного типа дискурсах, изменением их лексических параметров (парадигматики и синтагматики), активизацией деривационного потенциала – появлением новых производных и др. Характерной их особенностью является то, что они «становятся объектом активной и массовой языковой рефлексии» (Шмелева 2009). Эта лексика подвижна, изменчива: *застой, перестройка, гласность, новое мышление, демократия, рынок, консенсус* (1985–1991); *инновационное развитие, модернизация, кризис, нацпроекты, материнский капитал, нанотехнологии, tandem* (2000–2013 г.). Совокупность КСТМ создает своеобразный портрет эпохи.

Одним из таких актуальных слов, изначально связанных в современной речи с таким обстоятельством места, как Москва или (в дальнейшем) с другим российским мегаполисом, является лексема *понаехали*: *Вот в Москву понаехали, а она не резиновая, но все едут и едут* (из разговорной речи); петербуржец (печально): *Понаехали в Москву – понаедут и в Питер ... уже понаехали ...* (из разговорной речи); *Понаехали тут!*

Использование лексемы в речи характеризуется грамматической и синтаксической вариативностью: *Понаехали – понаедут – еще понаехали; Понаехали тут! Понаехало тут!* Реплики сопровождаются особой интонацией, чаще всего передающей досаду, раздражение, ironию, сарказм и другие негативные чувства по поводу приехавших в большом количестве в родной город «чужаков».

Современное коммуникативное пространство характеризуется массовой и интенсивной лингвокреативной деятельностью (обоснование термина *массовый лингвокреатив* и сферы его распространения рассматривается в нашей работе (Ремчукова 2013)). Инновации разного типа охватывают сферу потенциального и окказионального словотворчества, однако лингвокреативная деятельность «широких масс» может быть направлена на творческое осмысление того или иного узульного слова и формирование его игрового потенциала. Сфера такой креативной актуализации узульных лексем чрезвычайно широка: это и масс-медиа, и нейминг; им пронизано все языковое пространство Рунета.

К таким феноменам массового лингвокреатива относится порожденный узульным глаголом *«понаехать»* актуальный комплекс *«понаехали – понаехали тут – понеехавшие (понаехавший, понеехавшая)»*. Составляющие этого «комплекса» активно функционируют в современном языке, воспринимаясь его массовым носителем как необходимые и живые элементы русского лексикона: за ними стоят новые явления русской жизни, с одной стороны, и новые игровые тенденции русского языка, связанные, например, с игровыми стратегиями в Рунете, с другой.¹

Словообразование в динамическом аспекте рассмотрено в работах Е.А. Земской, и в частности в широко известной книге «Словообразование как деятельность». В ней представлен не только процесс образования инноваций и адаптации заимствований, но и богатый эмоционально-прагматический потенциал узульного словообразования, в частности глагольной префиксации. Е.А. Земская отмечает, что именно префиксация отражает «субъективную позицию человека по отношению к действию» [Земская 1992: 85]. Очевидно, что в основе актуального «комплекса *понаехали – понеехали тут – понеехавшие (понаехавший, понеехавшая)*» лежит лексико-стилистическое развитие первого звена «цепочки» – полипрефиксального количественно-результативного глагола совершенного вида *«понаехать»*, функционирующего в современной речи массового носителя русского языка преимущественно в форме прошедшего времени множественного числа – *понаехали*.

Как известно, русский язык обладает чрезвычайно богатой палитрой глагольных модификаций – так называемых «способов глагольного действия» (СГД). См., например, количественно-временные глагольные модификации, связанные с совершенным видом глагола: *добраться, истекать, наполучить, поприжать, поднадоеть* и др. Востребованным становится эмоционально-оценочный потенциал этих глагольных лексем, которые в процессе их функционирования в речи получают дополнительные компоненты значения. Значимой оказывается также и их

¹ Последние, в частности, проявляются в игровых номинациях сайтов и блогов, о которых речь пойдет ниже.

функционально-стилистическая принадлежность – они характеризуются разговорной или разговорно-просторечной окраской и поэтому в современной речи часто используются как средство стилизации.

Префиксальный способ в выражении модификационных значений является ведущим. Словообразовательный формант в результативных глаголах может быть направлен на «отделку» значения результата. Так, кумулятивные глаголы выражают, как правило, отрицательную оценку действия, субъекта или объекта: *Вдовы кричали, что вот олигархи всю страну разворовали.... А Путин отвечал: да вот... напридумывали законов ... и никак не ухватишь.* Значимым здесь является прагматический компонент «дискредитации количества», который усиливается полипрефиксацией.

Полипрефиксация *по- + на-* связана с комбинацией кумулятивного и дистрибутивного значений префиксов (*Надо прекратить заседание и объявить перерыв, а то неизвестно, что вы там понавмениали...* (председатель – прокурору в Басманном суде)), в результате которой эмоциональное отношение говорящего к действию влияет на его восприятие (это значение можно определить как «неприятие большого количества»).

Семантику лексемы *понаехать* можно определить следующим образом: «приехать в большом количестве в Москву, Петербург (или другой большой город) из других государств (городов) на заработки и для карьерного роста». Чаще всего – о людях «нерусской» национальности, *понаехавших* вопреки желанию москвичей или коренных жителей другого города: *«Понаехавшие из Петербурга* (программа В. Соловьева «Поединок»); *Питерские в Кремле тоже «понаехали» и ничего работают. Это не проблема «понаехавших», это проблема власти.* Обратим внимание на то, что коннотативный фон последнего контекста связан со своего рода реабилитацией *«понаехавших»*.

Фразеосхема *«Понаехали тут»* является синтаксической конструкцией с неопределенностью – личной модификацией и характеризуется эксклюзивностью (исключенностью) говорящего: он не входит в круг возможных субъектов действия. Оппозиция «своё» – «чужое» находит отражение в двух видах субъектов (субъект говорящий / субъект действующий). Фразеосхема *Понаехали тут* является конструкцией с субъектно-локативной формой, содержащей указание на некоторое множество лиц по их территориальной, административной или социальной принадлежности.

Вариативность синтаксического оформления проявляется в безличном предложении с глаголом в форме прошедшего времени среднего рода и с субъектом в форме множественного числа родительного падежа: (заголовок) *Понаехало тут памятников.* В статье речь идет о том, что в самом центре российской столицы, на Чистых прудах, открыли монумент казахскому поэту и просветителю Абаю Кунанбаеву (журнал «Огонек», 2013). Креативность такого употребления обусловлена и персонификацией неодушевленных памятников, которые вдруг *«понаехали»*.

Предложение может быть и двусоставным, однако, как правило, с подлежащим, выраженным личным местоимением, что указывает не только на неопределенность и разнородность круга лиц, но и на пренебрежительное к ним отношение.

ние говорящего: *Aх, они понаехали из своих кишлаков в наши Европы и теперь устанавливают тут свои порядки...* (А. Никонов. Гибель империй).

Глагол *понаехать* – глагол с дефектной парадигмой, в которой отсутствуют формы единственного числа и первого-второго лица. Он легко восстанавливает их в игровом контексте (*Я тоже в Москву «понаехал»: и что с того?*), предполагающем семантическое развитие глагола, что приводит к созданию своеобразного «грамматического оксюморона»: семантика префикса вступает в противоречие с формой единственного числа, что создает комический эффект, наиболее ощущимый в субстантивированном и адъективированном причастии единственного числа *понаехавший*.

«*Понаехавший Депардье*» – так остроумно окрестили блогеры французского актера во время обсуждения истории получения им российского гражданства (например, на <http://si.farit.ru/i/t-296070.html>), к которой русский народ отнесся с должным юмором, несмотря на демонстративное покровительство официальных властей. Этот юмор проявился и в том, что обсуждение нового гражданства Депардье проходило, в частности, на портале «Idiot» под рубрикой «*Понаехали тут*» (<http://idiot.fm/2013/01/03/ponaehali-tut>), вообще широко востребованной в Рунете в качестве номинаций сайтов, блогов и т.п. (см. об этом также ниже).

Функционирование конструкции в речи связано с актуализацией оппозиции «своё» – «чужое»: *Почему о русских говорят «приехали», а как о нас так «понаехали»?* (шутливая реплика команды КВН из Армении). При этом может происходить расширение географии и национальной принадлежности безымянных субъектов. Характерны в этом смысле следующие заголовки статей:

«*Понаехали тут*»: о московских менеджерах, которых с неудовольствием встречают на предприятиях провинции (журнал «Огонек»);

И тут понаехали: В Душанбе произошла драка, в которой приняли участие французские военнослужащие (газета «Вести»);

Примеры из латвийских русскоязычных сайтов: *Понаехали тут*: британцы взвыли под пятой латышских гастарбайтеров; *Понаехали тут!* Читатель недоволен скоплением отдыхающих в Клапкалнциемсе.

Текстовые функции лексемы наиболее ярко проявляются в тех контекстах, в которых сталкиваются глагол и его производное – адъективированное и субстантивированное причастие «*понаехавшие*». Такие метаязыковые высказывания свидетельствуют о стремлении осмыслить стоящие за удачной и модной «игрой слов» серьезные социальные явления глобального характера: *Все проблемы современного мира состоят не в конфликте цивилизаций, как у нас любят говорить, и не в том, что белые враждуют с цветными, а христиане с мусульманами: ах, они понаехали из своих кишлаков в наши Европы и теперь устанавливают тут свои порядки... беда не в разнице культур обычных и цвете кожи. Беда в том, что понаехавшие – деревенские, то есть диковатые. А мы городские, то есть цивилизованные и изнеженные. История это уже проходила и проходила неоднократно. Варвары рушат цивилизацию, но прида на ее место принимают эстафету и сами становятся изнеженными* (А. Никонов. Гибель империй. Журнал Story 2013).

Поистине «всенародное признание» актуальное слово (и его производные) получает в Интернете, одна из многочисленных игровых стратегий которого на-

правлена на лингвокреативность названий сайтов, блогов, чатов, компьютерных игр, «страничек» и конкретных материалов. В этой игровой функции фразеологическое словосочетание «*понаехали тут*» и глагол *понаехали* востребованы в полной мере: это и название популярной браузерной ролевой игры «*Понаехали тут*» («игра – пародия на противостояние коренных москвичей и приезжих. Чью сторону вы зайдете?»; «новая юмористическая и очень циничная игра о тяжелой жизни в столице» и т.п. комментарии), и сайтов русских, живущих за границей (например, русский форум Англии «*Понаехали Тут!*» <http://www.ponaehalitut.co.uk/>).

Трудно прогнозировать, как долго продлится жизнь этого «ключевого слова», но ее интенсивность сегодня определяется не только экстравелингвистическими причинами, но и креативной речевой деятельностью, направленной на формирование его игрового потенциала. С этой точки зрения «*понаехавших*», которые «*понаехали тут*», можно отнести к феноменам «массового лингвокреатива».

ЛИТЕРАТУРА

- Земская, Е. А. *Словообразование как деятельность*. – Москва: Наука, 1992.
- Ремчукова, Е. Н. Массовый лингвокреатив: преодоление стандарта. В кн.: *Вестник РУДН. Серия: Теория языка. Семиотика. Семантика*. № 2. 2013.
- Шмелева, Т. В. Ключевые слова текущего момента. In: *Collegium*. № 1. 1993, с. 33–41.
- Шмелева, Т. В. *Кризис как ключевое слово текущего момента*. В кн.: *Политическая лингвистика*. Вып. 2(28). – Екатеринбург, 2009, с. 63–67.

Elīna VEINBERGA
(Latvian Academy of Culture)

An Insight into Stylistic Use of the Visual and the Verbal: Case Studies of the Magazine “Ir” Covers

Summary

An Insight into Stylistic Use of the Visual and the Verbal: Case Studies of the Magazine “Ir” Covers

This article explores the cover design of the magazine “Ir”, which is one of the best investigative journalism examples in Latvia. The covers of the magazine often comprise stylistically striking cases that draw attention of the audience to important historical, political, or cultural events.

The main research question of the article is what stylistic patterns are most commonly used in the cover design of the magazine “Ir” and what the employment of stylistic techniques suggest. The article takes a cognitive stylistic approach drawing on research findings in cognitive linguistics and cognitive psychology, and studies on interaction of visual, verbal, and/or multimodal representations. The aim of the article is to analyse a selection of collected empirical material of the magazines “Ir” from 2010 to 2016.

The conclusion about the most frequently used stylistic patterns is drawn examining and comparing all the case studies and evaluating the reason for the application of stylistic techniques.

Key words: *cognitive stylistics, interaction, metaphor, metonymy, pun*

Kopsavilkums

Ieskats vizuālo un verbālo stilistisko paņēmienu lietojumā. Žurnāla „Ir” vāku izpēte

Rakstā pētīts vizuālo un verbālo stilistisko paņēmienu lietojums žurnāla „Ir” vāku dizainā. Žurnāls „Ir” ir viens no labākajiem pētnieciskās žurnālistikas piemēriem Latvijā. Uz žurnāla vākiem bieži parādās stilistiski spilgtas ilustrācijas, kas pievērš auditorijas uzmanību svarīgiem vēsturiskiem, politiskiem vai kultūras notikumiem.

Raksta galvenais pētāmais jautājums ir, kādi stilistiskie paņēmieni ir visvairāk lietoti žurnāla „Ir” vāku dizainā un par ko liecina stilistisko izteiksmes līdzekļu izmantojums. Rakstā izmantota kognitīvās stilistikas pīeja, kas balstās kognitīvās lingvistikas un kognitīvās psiholoģijas atklājumos, kā arī vizuālo, verbālo un / vai multimodālo reprezentāciju izpētē. Raksta mērķis ir analizēt „Ir” žurnālu empiriskā materiāla izlasi. Empīriskais materiāls savākts laika posmā no 2010. līdz 2016. gadam.

Secinājumi par visbiežāk izmantotajiem stilistiskajiem paņēmieniem tiek izdarīti, pētot un salīdzinot visus konkrētos gadījumus, kā arī izvērtējot stilistiskās izteiksmes līdzekļu lietojuma iemeslus.

Atslēgvārdi: *kognitīvā stilistika, mijiedarbība, metafora, metonīmija, kalambūrs*

*

The article seeks an answer to the **main research questions** – what stylistic patterns dominate in the cover design of the magazine “Ir” and what underlying reasons have motivated their use.

The **theoretical framework** of the present research involves a cognitive stylistic approach, which is based on research findings in cognitive linguistics and cognitive psychology. The essence of the cognitive stylistic approach lies in the treatment of stylistic patterns (metaphors, metonymies, puns, hyperboles, etc.) as patterns of thought, not merely stylistic means of linguistic expression or adornment [Lakoff and Johnson [1980] 2003, Kövecses 2002, and Gibbs [1994] 2002]. Studies on the interaction of stylistic patterns, including the visual and verbal interface of stylistic techniques, and multimodal representations play an important role in the form and content of the present research [Forceville 2006, Forceville 2009, Goodman 1996, Hilpert 2007, and Naciscione 2010].

Research material for this article has been collected from the first issue of the “*Ir*” magazine on 8 April, 2010 until the latest issue of 25 February, 2016. 305 covers of the magazine have been examined, including 13 special issues, and the most suitable seven covers have been selected for detailed case studies: one cover to represent every year of publication. All the images of the magazine covers have been found on the homepage of the “*Ir*” magazine <http://www.irlv.lv>. As I am a subscriber to the magazine, the electronic versions of all the issues can be accessed online¹. The artist of the magazine is Krišs Salmanis, and the authors of the design concept are Armands Leitis and Mikelis Baštiks [AS Cits Medijs 2016].

The **methods** used in this article include **linguistic analysis** which means breaking down a complicated language unit into smaller elements [АХМАНОВА 1966: 43]. I treat and analyse non-verbal examples as thought and language units. **Discourse analysis**, which considers language use in text together with extra-linguistic factors, has been applied in analysing stylistic patterns in discourse [See Schiffrin, Tannen, and Hamilton [2001] 2010 and Krasovska 2013]. I have also employed Anita Naciscione’s **four stage method** which has originally been intended for identification and analysis of phraseological units. The method comprises recognition, verification, comprehension, and interpretation [Naciscione 2001: 33–46; 2010: 43–55]. In the phase of recognition stylistic techniques are identified in the visual and/or the verbal research material, in the context of this article it means that every cover of the magazine is examined and it is established whether it contains any stylistic pattern. Recognition is the **first look** which allows detecting the presence or absence of stylistic techniques identifying the meaning transfer. Verification is the **second look** to establish the stylistic device used (metaphor, metonymy, pun, allusion, etc.) Comprehension is the **third look** when I determine how figurative meaning construction takes place and whether there has been any interaction of tropes which might change the meaning and function of stylistic patterns in multimodal discourse. Interpretation might be regarded as the **fourth look** when I attempt to locate the tropes and their interaction in the specific example in a wider social, political and cultural context [See Krasovska 2013: 49–50]. When dealing with visual material, I would say that a **four looks method**² can be applied, and every look is a cognitive operation.

¹ Full electronic versions of the magazines are not accessible for non-subscribers.

² My term – E.V.

Case studies

The magazine “*Ir*” is a quality edition and one of the best investigative journalism representatives in Latvia, moreover, the covers of the magazine frequently contain stylistically striking and significant representations. The visual and the verbal content of the magazine covers compels attention of the readers to important historical, political, or cultural events.

Figure 1. *Indebted to Latvia* (<http://www.irlv.lv> saved on January 22, 2012)

Figure 2. *You will not know because the media will not tell you* (<http://www.irlv.lv> saved on January 23, 2016)

My first example goes back to the year 2010 when the magazine started to be published. This is the second issue of the magazine – April 15, 2010. The caption says “*Indebted to Latvia. They are the millionaires of the unpaid taxes. How is it possible to be indebted to the state to the tune of 2.500.000?*” (see Figure 1).

The historical and economic context of this visual and verbal representation is the economic crisis of 2009–2010 when many wealthy people had debts in taxes they could not pay back because their businesses went bankrupt. The main stylistic technique used in this visual representation is **chained metonymy**. “Chained metonymies involve more than one conceptual shift” [Hilpert 2007: 80]. In the case of chained metonymies, several conceptual domains might be involved because one metonymy leads to another metonymy and forms a metonymic structure [See Hilpert 2007]. A fancy designer bag stands for a fancy lady, and the fancy lady stands for a wealthy lady, and the wealthy lady stands for a wealthy person: fancy designer bag → fancy lady → wealthy lady → wealthy person.

When verbal and visual interaction of stylistic patterns comes into play, **oxymoron**³ emerges as wealthy people do not go together with debt.

The 41st issue of the magazine published on January 13, 2011 is my next case study. The verbal text has the following words “*You will not know because the media will not tell you. How they take action against independent journalists in Latvia*” (see Figure 2).

In the context of this cover design an article in the magazine entitled “*Shut your mouth!*” (*Aizveriet muti!*) has to be considered. The article talks about an alarming situation – the owners of different media,

³ For basic definitions of metaphor, metonymy, oxymoron and other stylistic patterns see Wales [1990] 2001.

TV, and newspapers, fire journalists who are too provocative and do not comply with the views of the owner or the government, or the sponsoring party. The article speaks about censorship and draws parallels with the Soviet times, as a number of media are owned by proprietors in Russia. Stylistically we can speak about **chained metonymy-based metaphor** as the sewn lips stand for restricted speaking, and restricted speaking stands for lack of freedom of speech: sewn lips → restricted speaking → lack of freedom of speech.

There is even more context to this representation as on January 1, 2011 Hungary took over the rotating EU Presidency and they passed a new media law that restricted press freedom, and the law ironically enough entered into force on the same day. The most alarming thing in the law was that a new media authority was created, which could “impose fines of up to 750.000 upon broadcasters and newspapers for violating ‘public interest, public morals or order’, without explicitly defining these concepts” [Thenewfederalist.eu 2015].

The third example is the 134th issue of the magazine which was published on November 1, 2012. The caption reads “Which US president will be better for Latvia?” (see Figure 3).

This cover design is a representation of a well-known **conceptual metaphor POLITICS IS SPORTS**. The political context of this visual representation is the US presidential elections of 2012 when the main candidates were the Democrat Barack Obama and the Republican Mitt Romney. A collage has been applied to put Barack Obama and Mitt Romney’s heads on the bodies of two sportsmen ready for a fight. We can also speak about blending⁴ when the politician’s heads are merged with sportsmen’s bodies, thus highlighting the conceptualisations of politics in terms of sports. In the source domain⁵ we have the politician’s heads which **metonymically** represent the politicians themselves and stand for politics itself by the help of a **chained metonymy**: politician’s head → politician → politics.

In the target domain we have sportsmen’s bodies which also **metonymically** represent the sportsmen themselves and by the help of a **chained metonymy** stand for sports itself: sportsman’s head → sportsman → sports.

My fourth example is the seventh special issue of the magazine, published on April 10, 2013 with a caption “Ready for the euro?” (see Figure 4).

Figure 3. Which US president will be better for Latvia? (<http://www.irlv.lv> saved on December 10, 2013)

⁴ For detailed information on Conceptual Blending Theory or Conceptual Integration Theory see Fauconnier and Turner 2002.

⁵ For detailed information on Conceptual Metaphor Theory and definitions of source and target domains see Lakoff and Johnson [1980] 2003.

Figure 4. Ready for the euro? (<http://www.irlv.lv> saved on December 1, 2013)

Figure 5. Reforms have come to nothing (<http://www.irlv.lv> saved on November 7, 2015)

The economic context of this visual representation is joining the euro on January 1, 2014. In the verbal text it also says “Dombrovskis is neither afraid of the doubts the people have, nor of France’s ‘no’”. This illustration features the Latvian former Prime Minister Valdis Dombrovskis as a Superman who has a euro sign on his super suit. The only difference is that the briefs of the superman are red as the superman signs, however, in this case the briefs are yellow to match the euro sign. The stylistic technique employed is **allusion**. It is an allusion to the popular culture icon – the superman, the comics and the film hero. The Latvian superhero is very serious and he also has a briefcase which is an integral part of a minister’s image as the ministerial box is the sign of the position or office that is held in the government. Stylistically the briefcase can be seen as a **metonymy** for the office held by an MP.

The fifth example is the 200th issue of the magazine. It was published on February 6, 2014 with a caption “Five urgent questions to the Minister for Education. Reforms have come to nothing” (see Figure 5).

The Latvian education reforms, starting with the radical ideas of Roberts Kīlis, have been largely unsuccessful. It is implied here that as a result of education reform failure our students become stupid, not smart. The stylistic pattern that is employed is a **visual pun** which draws on a Latvian phraseological unit *dumjš kā aita* (as stupid as a sheep), thus playing on the figurative meaning of this expression and depicting it literally at the same time. It is possible to speak about blending a sheep and a human which results in a hybrid sitting at the desk, who is neither a human, nor a sheep and hence is worse than either of them, moreover, this creature is of no use. The desk and the bag can be viewed as **metonymies** which stand for school, and a **chained metonymy** can be formed resulting in education reforms: school bag/desk → school → education → education reform.

The following cover design is the 290th issue of the magazine and it is the sixth example of this article. This issue was published on November 5, 2015. The verbal text states “Riga wants to buy ‘the most expensive’ trams in the world. Millions roll” (see Figure 6).

The political context of this visual representation is connected with the criticism of Riga City Council for excessive spending and corruption. It is an instance of a **visual pun** as not trams but gold ingots are seen rolling on the track. It is also an **allusion** as in Latvian there is the expression *naudiņa ripo* (money rolls) which means that you have a lot of expenses, thus we can speak about expenses of millions. A Chained metonymy can be identified in the representation: gold ingots → a lot of money → excessive expenses.

My seventh and concluding example is the 301st issue of the magazine published on January 28, 2016. The verbal text reads “How do greedy bankers endanger Latvia? Launderers of stolen millions” (see Figure 7).

This cover brings very alarming news – the US Government maintains that 1% of all the US dollar deals go through Latvia. Latvia has become a popular brand, unfortunately in an infamous sense – a washing machine brand. Money laundering is a **verbal metaphor**; however, in this image we see a washing machine which is a **visual pun**. The image of a washing machine is a very popular money laundering representation, even conferences devoted to money laundering use a washing machine as their logo. A **chained metonymy** is revealed in the process of legalisation of illicitly gained means: dirty money → money laundering → clean money.

Conclusions

The answers to the main research questions are as follows:

- 1) the most frequently employed stylistic pattern in the cover design of the magazine “*Ir*” is **metonymy**. Chained metonymies prevail in the analysed examples of visual representations, and interaction of stylistic patterns features in all the seven illustrations;
- 2) the main reason that has driven the application of stylistic patterns is most probably capturing the audience’s attention. In 2010 the magazine “*Ir*” came with a new concept of quality journalism and a manifesto for integrity, freedom of speech, democracy, and a dream for a better future of the Latvian nation. I believe they have learned from the best, e.g. “The Economist” which also often features stylistically intriguing phenomena on its covers.

Figure 6. Millions roll
(<http://www.irlv.lv> saved on January 25, 2016)

Figure 7. Launderers of stolen millions (<http://www.irlv.lv> saved on January 28, 2016)

The magazine “*Ir*” aims at the general public, and they have succeeded in increasing the amount of subscribers, and their brand has been internationally acclaimed [See AS Cits Medijs 2016]. I doubt if any artist or designer ever sits down with an intention to make a pun, metonymy, or metaphor, however, it comes naturally as our thinking is inherently figurative.

The investigation of the cover design of the magazine “*Ir*” definitely calls for further and more detailed research.

LITERATURE

- AS Cits Medijs. *Ir*. (Accessed from December 1, 2015 to January 28, 2016). Available: <http://www.ir.lv>
- Fauconnier, G. and Turner, M. *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. – New York: Basic Books, 2002. 440 p.
- Forceville, C. *Pictorial Metaphor in Advertising*. – London and New York: Routledge, [1996] 2006. 233 p.
- Forceville, C. Non-verbal and Multimodal Metaphor in a Cognitivist Framework: Agendas for Research. In: Forceville, C. and Urios-Aparisi, E., editors, *Multimodal Metaphor*. – Berlin and New York: Mouton de Gruyter, 2009, pp. 19–42.
- Gibbs, R., W. Jr. *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language and Understanding*. – Cambridge: Cambridge University Press, [1994] 2002. 527 p.
- Goodman, S. Visual English. In: Goodman, S. and Graddol, D., editors, *Redesigning English: New Texts, New Identities*. – London and New York: Routledge, 1996, pp. 38–72.
- Hilpert, M. Chained Metonymies in Lexicon and Grammar: A Cross-linguistic Perspective on Body Part Terms. In: Radden, G.; Köpcke, K.-M.; Berg T. and Siemund, P., editors, *Aspects of Meaning Construction*. – Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007, pp. 77–98.
- Kövecses, Z. *Metaphor: A Practical Introduction*. – Oxford and New York: Oxford University Press, 2002. 285 p.
- Krasovska, E. *Metonīmija un figuratīvā domāšana: Kognitīvās stilistikas pieeja*. Promocijas darba kopsavilkums Mākslas doktora zinātniskā grāda iegūšanai apakšnozarē „Kultūras teorija”. – Riga: Latvijas Kultūras akadēmija, 2013. 90 lpp.
- Lakoff, G. and Johnson M. *Metaphors We Live By*. – Chicago and London: The University of Chicago Press, [1980] 2003. 276 p.
- Naciscione, A. *Phraseological Units in Discourse: Towards Applied Stylistics*. Riga: Latvian Academy of Culture, 2001. 283 p.
- Naciscione, A. *Stylistic Use of Phraseological Units in Discourse*. – Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2010. 292 p.
- Schiffrin, D., Tannen, D. and Hamilton, H. E. Introduction. In Schiffrin, D., Tannen, D. and Hamilton, H. E., (eds.), *The Handbook of Discourse Analysis*. – Malden, Oxford and Carlton: Blackwell Publishing, [2001]. 2010, 1–10. p.
- Thenewfederalist.eu. *Why Hungary's New Media Law Is No Surprise*. (Accessed on December 22, 2015). Available: <http://www.thenewfederalist.eu/Why-Hungary-s-new-media-law-is-no-surprise>
- Wales, K. *A Dictionary of Stylistics*. Second Edition. – Harlow: Longman [1990]. 2001. 429 p.
- Ахманова, О. С. *Словарь лингвистических терминов*. – Москва: Советская энциклопедия, 1966. 608 с.

Žanna BORMANE
(Baltische Internationale Akademie)

Riga als Kulturhauptstadt Europas in den Eigennamen der deutschen und lettischen Presse: Kontrastiver Aspekt

Summary

Riga as the European Capital of Culture in Latvian and German Printed Media: A Comparative Case Study of Proper Names

In 2014, Riga was the European Capital of Culture. Various proper names were used in the media to inform the public about the activities. The present paper explores the images of Riga as the European Capital of Culture created by the proper names in Latvian and German media. The research material consists of 4 articles in Latvian and 4 articles in German. The most popular proper names are *Riga* and *Latvia*. The biggest group of proper names is comprised of people's names, as the articles are related to culture, which in turn is created by people. There are 25 core proper names shared by articles in both Latvian and German. The biggest difference lies in the number of proper names (143 in Latvian; 96 in German). While Latvian readers were interested in concrete facts, the German readers primarily required a general outlook on the country and the city. The articles in German intentionally demonstrate relations between Latvia and Germany in order to arouse interest and facilitate reading.

Key words: *Latvian, German, proper names, Riga, European Capital of Culture*

*

Riga wurde 2014 zur Kulturhauptstadt Europas. Über vielfältige Kulturveranstaltungen im Rahmen von *Riga 2014* wurde viel sowohl in den lettischen, als auch in den ausländischen Medien berichtet, dabei wurden in den Presseartikeln auch verschiedene Eigennamen benutzt. In dem vorliegenden Artikel wird betrachtet, welche Bilder von Riga als Kulturhauptstadt Europas die Eigennamen in den lettischen und den deutschen Medien darstellen, was darin ähnlich und unterschiedlich ist. Das Material der Forschung bilden 8 Zeitungsartikel (4 auf Lettisch und 4 auf Deutsch), die im Januar 2014 veröffentlicht wurden [Šatohina 2014], [Diena.lv 2014], [Lūsiņa 2014a], [Lūsiņa 2014b], [Bartlick 2014], [Dw. de 2014a,], [Dw. de 2014b], [Herre 2014].

Allen Zeitungstexten wurden Eigennamen entnommen, die nach Namentypen gruppiert wurden. Folgende Eigennamengruppen wurden ausgegliedert: Personennamen; geografische Objekte; Objekte in Riga; Institutionen, Organisationen, Firmen; Kunstwerke, Kulturerbe, Zeitungs- und Zeitschriftennamen; Veranstaltungen, Ausstellungen; historische Ereignisse und Realien; andere Eigennamen. In jeder Gruppe wurden Eigennamenanzahl und -bestand verglichen und es wurden Gemeinsamkeiten und Unterschiede in dem Bestand und in der Namenzahl in den Zeitungstexten beider Sprachen festgestellt. In diesem Artikel können wegen der Anforderungen an die Beitragsgröße nur einige Gruppen genauer betrachtet werden.

Die populärsten Eigennamen sind *Riga* und *Lettland* (Tabelle 1). Die Namenzahl ist aber auch in dieser Gruppe merkwürdig unterschiedlich – in der deutschen Presse ist die Zahl dieser Namen viel größer. Es lässt sich dadurch erklären, dass Riga in der

lettischen Presse viel detaillierter dargestellt wurde, nämlich durch Eigennamen, die verschiedene Objekte in Riga bezeichnen. In der deutschen Presse war es dagegen wichtig, die Stadt Riga selbst zu erwähnen. Die lettischen Medien akzentuieren außerdem den europäischen Status von Riga, was die Popularität des Namens *Europa* demonstriert. Der Name vom deutschen Komponisten *Richard Wagner* wird häufig in den deutschen Artikeln gebraucht, weil das Jahr der europäischen Kulturhauptstadt in Riga mit der Wagners Oper *Rienzi* eröffnet wurde.

Tabelle 1.
Die populärsten Eigennamen

LV		DE	
Name	Zahl	Name	Zahl
Rīga	11	Riga	44
Eiropa	10	Lettland	13
Latvija	6	Richard Wagner / Wagner	8
Eiropas kultūras galvaspilsēta	4		

Die größte Eigennamengruppe bilden die **Personennamen**, was darauf hinweist, dass die Kultur am meisten mit den Persönlichkeiten verbunden ist. Diese Gruppe lässt sich auch weiter gliedern. Im Weiteren werden nur die wesentlichsten Untergruppen betrachtet. Die erste Untergruppe sind die Namen der lettischen und der europäischen Politiker, offizieller Vertreter Lettlands und Rigas (Tabelle 2).

Tabelle 2.
Lettische und europäische Politiker, offizielle Vertreter Lettlands und Rigas

LV	DE
Andris Bērziņš, Dace Melbārde, Andrula Vasiliu (Andoulla Vasiliou), Baiba Broka	Andris Berzins, Dace Melbarde, Nils Usakovs, Vaira Viķe Freiberga, Valdis Dombrowskis

In lettischen und deutschen Artikeln werden die Namen des Präsidenten und der Kulturministerin Lettlands gebraucht. Außerdem wird in den lettischen Texten wieder der europäische Kontext aktualisiert (*Andrula Vasiliu* ist die europäische Kommissarin für Bildung und Kultur). In den deutschen Texten werden aber auch der Bürgermeister Rigas und der Ministerpräsident erwähnt (der letzte wahrscheinlich auch deswegen, weil der Ministerpräsident in der deutschen Politik eine sehr wichtige Figur ist), als auch die Ex-Präsidentin Lettlands *Vaira Viķe-Freiberga*, mit der der Beitritt Lettlands zur Europäischen Union und NATO verbunden ist.

Eine andere Untergruppe bilden die Namen der Unternehmer und anderer Einwohner Rigas (Tabelle 3).

In der lettischen Sprache sind die Namen von Einwohnern Rigas präsent, denn die Journalistin, die über die Veranstaltungen auf dem Zentralmarkt berichtet, hat auch mit Verkäufern gesprochen und sie zitiert. Die offizielle Nomination Vorname + Familienname wird für die Namen der Bibliothekare benutzt, die an der Bücherkette teilgenommen haben. Im deutschen Artikel über den Rigaer Bezirk *Pārdaugava* werden

häufig Brüder *Damberg* genannt, denn der Artikel erzählt über die *Kalnciema Straße*, deren neues Bild mit diesen Unternehmern verbunden ist.

Tabelle 3.

Unternehmer und andere Einwohner Rigas

LV	DE
Elīna, Gunta, Helēna, Marta, Kristers, Madara, Krista, Maija, Skaidrīte, Dace Pamata, Juris Celmiņš	Dambergs / Kārlis Dambergs, Martins Dambergs, Martins Ritins

Eine sehr große Untergruppe der Personennamen bilden die Namen der Künstler (Tabelle 4). Das wird von der Thematik der Artikel bestimmt – die Texte berichten über die Kulturveranstaltungen.

Tabelle 4.

Künstlernamen

LV	DE
Kirstena Dēlholma, Rihards Vāgners / Vāgners, V. Johansons / Voldemārs Johansons, Aleksandrs Antoņenko, Andrejs Žagars, Džakomo Pučini, Džuzepe Verdi, Egils Siliņš, Imants Kalniņš, Intars Busulis, Mikus Čeže, Johans Sebastians Bahs, Pēteris Čaikovskis, Modests Pitrens, Raimonds Pauls, Māja Ziska, Jespers Kongshaugs, Jons R. Skulbergs, Mia Stensgorda, Torstens Kerls, Elīna Šimkus, Urzula Hese fon den Šteinena, Elizabete Strida, Emils Dārziņš, Ilona Bagele, Katriņa Neiburga, Māris Sirmais, Mārtiņš Ozoliņš, Jānis Liepiņš, Arturs Maskats, Marģers Zariņš, Jānis Lusēns, Ērika Ešenvalda, Nora Ikstena, Baiba Broka, Reinis Suhanovs, Gundars Ābolīņš, Liene Kinča	Kirsten Dehlholm, Richard Wagner / Wagner, Voldemars Johansons, Elina Garanca / Elīna Garanča, Gidon Kremer, Heinz Erhardt, Marilyn Monroe, Mariss Jansons, Gunārs Birkerts, Andris Nelsons

In den deutschen und in den lettischen Artikeln gibt es drei gemeinsame Künstlernamen, denn die Oper von *Richard Wagner*, deren Regisseurin *Kirsten Dehlholm* war, hat das Jahr der europäischen Kulturhauptstadt in Riga eröffnet. In die Aufführung wurde auch elektronische Musik von dem jungen lettischen Künstler *Voldemārs Johansons* einbezogen, worüber sowohl die lettische als auch die deutsche Presse berichtet hat. Die Personennamenzahl ist in der lettischen Sprache viel größer, weil ein lettischer Artikel, und zwar *Riga dimd!* [Lūsiņa 2014b], über das Konzert am Abend informiert hat, wobei in dem Text sowohl die Konzertteilnehmer, als auch die Mitglieder verschiedener Künstlerteams und Komponistennamen aufgezählt wurden. Man kann auch feststellen, dass in den lettischen Artikeln die Namen der Künstler erscheinen, die an beschriebenen Veranstaltungen teilnehmen. In den deutschen Texten werden *Elīna*

Garanča und *Gidon Kremer* als Vertreter der lettischen Kunst erwähnt, die auch dem deutschen Leser bekannt sein können.

Eine besondere Personennamengruppe bilden die Namen der Deutschbalten (Tabelle 5).

Tabelle 5.
Namen der Deutschbalten

LV	DE
Lambsdorfi	Hagen Graf Lambsdorff, Otto Graf Lambsdorff, von der Wenge Lambsdorff, Harry, Heinz Erhardt

Ein gemeinsamer Personename (*Lambsdorff*) erscheint in den Texten beider Sprachen. In dem lettischen Artikel über die Bücherkette steht: *Pirmā grāmata, kas nonāca Gaismas pilī, bija 1825. gadā latviešu valodā Pēterburgā izdotā Lambsdorfu dzimtas Bibele* [Diena.lv 2014].

In dem deutschen Artikel wird dieses Ereignis genauer beschrieben (genannt werden zwei Vertreter der Familie *Lambsdorff*, die mit dem Bibelbuch verbunden sind, als auch der dritte, der einem deutschen Leser als deutscher Politiker bekannt werden kann).

Die zweitgrößte und bedeutende Eigennamengruppe sind geografische Objekte (Tabelle 6).

Tabelle 6.
Geografische Objekte

	LV	DE
Städte	Rīga, Vilna, Roma, Vīne, Drēzdene, Pēterburga, Poznaņa	Riga, Vilnius, Königsberg, Lübeck, Rom, Stockholm, Tallinn, Umeå
Staaten	Latvija, Zviedrija, Dānija	Lettland, Schweden, die USA, Estland, Litauen, Russland, die Schweiz
Hydronyme	Baltijas jūra, Daugava	die Ostsee, Daugava, das Schwarze Meer, Mittelmeer
Weltteile	Eiropa	Europa
andere Namen		Baltikum, Kurische Nehrung

Gemeinsam für lettische und deutsche Texte ist der Gebrauch der Namen: *Riga*, *Europa*, *Latvija* (*Lettland*), *Baltijas jūra* (*Ostsee*), *Daugava*. Die Eigennamen *Europa*, *Ostsee* stellen die gemeinsame regionale Zugehörigkeit von Lettland und Deutschland, gemeinsame Merkmale in der Kultur und Geschichte dar. Die Namen *Lettland*, *Daugava*, *Rīga* sind wichtig, um die beschriebenen Ereignisse zu lokalisieren. Zum geografischen Bild Europas gehören die Namen anderer europäischer Staaten und Städte. Man kann auch feststellen, dass in den deutschen Texten auch andere deutsche Städte erwähnt

werden (*Königsberg, Lübeck*), als auch die schwedische Stadt *Umeå*, die 2014 gleichzeitig mit Riga die europäische Kulturhauptstadt war. Zu bemerken ist auch die wichtige Rolle, die die gemeinsame baltische Region in den deutschen Texten spielt (das zeigt der Eigename *Baltikum*, als auch die Erwähnung der *Kurischen Nehrung* und anderer Staaten und Städte im Baltikum).

Objekte in Riga sind Eigennamen, die zum Lokalkolorit der Texte am meisten beitragen (Tabelle 7).

Tabelle 7.
Objekte in Riga

	LV	DE
Straßen, Bezirke	Pārdaugava, Krišjāņa Barona iela	Pārdaugava, Friča Brīvzemnieka iela, Kalnciema kvartāls, Kalnciema Straße
Gebäude (und deren Teile), Bauten	Centrāltirgus / Rīgas Centrāltirgus, Gaismas pils, Latvijas Nacionālā bibliotēka (LNB)/ LNB, Latvijas Nacionālā opera / LNO / Opera, Akmens tilts, Gaļas paviljons, Pienas paviljons, Sakņu paviljons, Daugavas stadions, Rīgas Autoosta / Rīgas autoosta / Rīgas Starptautiskā autoosta, Rīgas Kongresu nams	Rīgas Zentralmarkt, Schloss des Lichts, Lettische Nationalbibliothek / Nationalbibliothek, Lettische Nationaloper, Nationales Lettisches Kunstmuseum, Māja, Petrikirche, Rigaer Dom
Park		Arkadia

In den deutschen und den lettischen Texten wurden fünf gemeinsame Eigennamen entdeckt. Sowohl die lettischen, als auch die deutschen Texte berichten über die Oper Wagners und die Bücherkette, deshalb erscheinen da entsprechende Namen: *Lettische Nationaloper* und *Nationalbibliothek* (dazu in zwei Varianten – als *Nationalbibliothek* und als *Schloss des Lichts*). Es ist interessant zu bemerken, dass in beiden Sprachen *Pārdaugava* und *Zentralmarkt* erwähnt werden, *Pārdaugava* dabei – auch im deutschen Text – in der lettischen Schreibweise. Ebenso erscheinen in dem deutschen Artikel *Kalnciema kvartāls* (zusammen mit der deutschen Variante *Kalnciema Straße*), *Friča Brīvzemnieka iela*, *Māja* (Name eines Restaurants), was den lettischen Nationalkolorit in dem deutschen Text bildet. In den lettischen Artikeln werden mehrere Orte erwähnt, wo verschiedene Veranstaltungen stattfinden, besonders breit ist der Zentralmarkt mit seinen Pavillons vertreten. In den deutschen Texten sind dagegen auch so genannte klassische Objekte Rīgas zu sehen, die zum touristischen Muss gehören, wie z.B. *Rigaer Dom, die Petrikirche, das Kunstmuseum*.

Gemeinsame Eigennamen in der Gruppe *Veranstaltungen, Ausstellungen* sind *Europäische Kulturhauptstadt* und der Name des Projekts *Rīga 2014* (Tabelle 8).

Tabelle 8.
Veranstaltungen, Ausstellungen

LV	DE
Gaismas ceļš – Grāmatu draugu ķēde / Grāmatu draugu ķēde, Rīga 2014, Dziesmu un deju svētki, Eiropas kultūras galvaspilsēta, Brīvības iela, Ceļu karte, Dzintara ādere, Izdzīvošanas komplekts, Okeāna alkas / Okeāna alkas. Ieskaņas, Rīgas karnevāls, Rīga dimd! Rīgas Operas festivāls, Teatr Wielki	Bücher-Kette, Riga 2014, Sängerfest, Europäische Kulturhauptstadt, 1914, Bernsteinstraße, Latvia Nostra, World Choir Games

Sowohl in der lettischen, als auch in der deutschen Sprache wird *die Bücherkette* erwähnt (eine Veranstaltung, wobei Bücher aus dem alten in das neue Gebäude der Nationalbibliothek gebracht wurden). Im Lettischen wird auch der volle Titel genannt, im Deutschen nur eine gekürzte Variante. In beiden Sprachen wird das *Sängerfest* erwähnt, eine für die Kultur Lettlands sehr bedeutende Veranstaltung (im Lettischen wieder in voller Variante und auf Deutsch nur gekürzt).

Schlussfolgerungen

Die Eigennamen *Riga* und *Lettland* sind die populärsten Eigennamen in den Artikeln über Riga als europäische Kulturhauptstadt. Die größte Eigennamengruppe bilden die Personennamen, denn das Thema der Artikel ist mit der Kultur verbunden, und die Kultur wird von den Persönlichkeiten geschaffen. In den lettischen und deutschen Artikeln werden mehrere gemeinsame Eigennamen verwendet, denn es werden dieselben Kulturergebnisse beschrieben. 25 Eigennamen stellen den gemeinsamen Kernteil des Bildes von Riga als Kulturhauptstadt Europas in beiden Sprachen dar (Tabelle 9). Sie sind nach der Häufigkeit gruppiert (LV+DE: mehrere Belege in beiden Sprachen, LV+de und DE+lv: mehrere Belege in einer der Sprachen, lv+de: die einmalige Verwendung in beiden Sprachen).

Tabelle 9.
Riga als Kulturhauptstadt Europas: 25 gemeinsame Eigennamen

LV+DE	RICHARD WAGNER, RIENZI, RIGA, LETTLAND, EUROPA, LETTISCHE NATIONALBIBLIOTHEK, EUROPÄISCHE KULTURHAUPTSTADT
LV+de	Kirsten Dehlholm, Voldemars Johansons, Rigas Zentralmarkt, Lettische Nationaloper, Schloss des Lichts, Bücher-Kette, Sängerfest
DE+lv	Lambsdorff, Ostsee, Daugava, Pārdaugava, Riga 2014
lv+de	Andris Berzins, Dace Melbarde, Vilnius, Schweden, EU, Bibel

Die größten Unterschiede liegen in der Eigennamenzahl (143 Namen im Lettischen und 96 im Deutschen, denn für einen lettischen Leser sind konkretere Tatsachen interessant, da er sich im Zentrum der Ereignisse befindet. Einem deutschen Leser ist

dagegen in erster Linie eine gemeinsame Vorstellung über das Land, die Stadt und Ereignisse da wichtig. Damit der deutsche Leser notwendige Assoziationen bilden kann, werden in deutschen Artikeln geschichtliche und Kulturverbindungen zwischen Deutschland und Lettland hervorgehoben, was das Interesse des Lesers weckt und die Textrezeption erleichtert. In den lettischen Artikeln ist der Gebrauch der Eigennamen von einfachen Einwohnern Rigas von Bedeutung, was das lettische Bild von Riga als europäische Kulturhauptstadt nicht so offiziell und sogar heimisch macht.

LITERATUR

- Bartlick, S. Riga: Die singende Kulturhauptstadt. In: *Deutsche Welle*, 18.01.2014.
- Diena.lv. Ar grāmatu draugu lēdes palīdzību Gaismas pilī nogādātas ap 2000 grāmatas. No: *Diena*, 18.01.2014.
- Dw. de. Letten feiern begeistert ihr Riga als Kulturhauptstadt. In: *Deutsche Welle*, 19.01.2014a.
- Dw. de. Riga startet Festjahr als europäische Kulturhauptstadt. In: *Deutsche Welle*, 18.01.2014b.
- Herre, S. Nehmt Farbe, streicht die Hütten an! In: *Zeit*, 30.01.2014.
- Lūsiņa, I. Kirstena Dēlholma: Man ir svarīgi modināt skatītājos spilgtas sajūtas. No: *Diena*, 18.01.2014a.
- Lūsiņa, I. Rīga dimd! Eiropeiska dimdēšana. No: *Diena*, 18.01.2014b.
- Šatohina, M. Eiropas kultūras galvaspilsēta: Kilogramiem prieka Rīgas Centrāltirgū un autoostā. No: *Diena*, 18.01.2014.

Agnese DUBOVA
(Ventspils Augstskola)

Präsenz des Deutschen in den lettischen sprachwissenschaftlichen Artikeln (1918–1940)

Summary

Presence of Germans in Articles on Linguistics in the Latvian Language (1918–1940)

During the first independence of Latvia (1918–1940), the German language still had a significant role. Publications on linguistics were mainly written in Latvian, but more important publications were also published in German, for example, J. Endzelins' "Lettische Grammatik" (1922), and K. Mülenbach and J. Endzelins' das "Lettisch-deutsches Wörterbuch" (Latvian-German Dictionary) (1923–1932). The present paper studies three publications that include articles on the topics of linguistics: "Proceedings of the University of Latvia", "Proceedings of Philological Society", and "Monthly Magazine of the Ministry of Education". Although the articles dealing with language issues were mainly written in Latvian in that period, the presence of German can be established. The articles contain quotations in German without their translations in Latvian, and also the lexis of linguistics, which mainly comprises calques or semi-calques from the German language.

Key words: *German, language of science, Latvian, articles on linguistics, the presence of the German language*

*

Einleitung

Am Anfang des 20. Jahrhunderts spielte die deutsche Sprache neben dem Englischen und Französischen als internationale Wissenschaftssprache eine ausschlaggebende Rolle. Viele internationale Organisationen, Forschungsstätten wurden durch die staatliche Unterstützung in Deutschland gegründet, sowie zeichnete sich die Dominanz der Publikationen der deutschsprachigen Fachliteratur ab, die von den Wissenschaftlern weltweit wahrgenommen wurde [vgl. Reinbothe 2015: 83–84]. U. Ammon [1991: 251–252] belegt die Tragweite des Deutschen als weltweiter Wissenschaftssprache mit folgenden Beispielen: US-Chemiker mussten über die Lesefähigkeit auf Deutsch verfügen, wissenschaftliche Publikationen aus den skandinavischen Ländern, den Niederlanden und den meisten osteuropäischen Ländern wurden zur internationalen Rezeption vorwiegend auf Deutsch abgefasst, in Japan sollten die Wissenschaftler der deutschen Sprache mächtig sein, dort verfassten die Mediziner sogar ihre Krankenkarteien auf Deutsch. Als Wendepunkt für die Änderung der Situation des Deutschen als internationaler Wissenschaftssprache gilt der Erste Weltkrieg, allmählich verliert das Deutsche seine Bedeutsamkeit. U. Ammon [2006: 1770] führt dazu folgende Gründe an: *der wirtschaftliche Ruin der deutschsprachigen Länder im Ersten Weltkrieg, der Boykott alliierter Wissenschaftsverbände gegen deutschsprachige Wissenschaftler (...)* Die Empörung im Ausland rief die Unterstützung der Kriegspolitik Deutschlands durch die deutschen Gelehrten wie Aufruf „An die Kulturwelt!“ (1914) hervor, 1919–1920 wurden die alten internationalen Verbände abgeschafft und anstatt deren neue zentrale

Dachorganisationen errichtet, in denen Englisch und Französisch als internationale Wissenschaftssprachen fungierten, und das Deutsche verlor seine führende Stellung *aus politischen Gründen und Machtinteresse* [vgl. Reinbothe 2015: 84–86].

In Lettland spielt das Deutsche als Wissenschaftssprache in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts in der mehrsprachigen Konstellation immer noch eine wichtige Rolle, indem die wissenschaftlichen Publikationen vorwiegend auf Lettisch, Deutsch, Englisch, Französisch u. a. erschienen. So stellt M. Baltiņš [2007: 20] in seiner Untersuchung des Sammelbandes „Latvijas Universitātes raksti“ (Deutsch: Schriften der Universität Lettlands) (1921–1943) fest, dass der Anteil der auf Lettisch und der auf Deutsch verfassten Beiträge in den ersten zwanzig Bänden gleich ist, d. h. 40 % der jeweiligen Sprache. Danach folgt die französische Sprache. Auf die Relevanz der deutschen Sprache weist auch Dz. Lele-Rozentāle [2016: 61] hin, d. h. die deutsche Sprache hat bei der Entwicklung der lettischen Wissenschaftssprache, bes. bei der Herausbildung der Terminologie, beigetragen. Auch in der Sprachwissenschaft erscheinen mehrere Fachpublikationen vermutlich zwecks der internationalen Verbreitung der lettischen Forschungsergebnisse auf Deutsch, zum Beispiel „Lettische Grammatik“ (1922) von J. Endzelins, „Lettisch-Deutsches Wörterbuch“ (1923–1932) von K. Mühlenbach, „Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen vornehmlich über den deutschen Einfluss im Lettischen“ (1936) von J. Sehwers. Die oben erwähnten Hinweise und Belege deuten darauf hin, dass die deutsche Sprache ungeachtet des allmählichen Rückganges in Europa in der ersten Periode der lettischen staatlichen Unabhängigkeit noch eine einflussreiche Rolle als Wissenschaftssprache gespielt hat. Aus diesem Grunde wird die Präsenz des Deutschen als Wissenschaftssprache in den linguistischen Fachpublikationen im vorliegenden Beitrag untersucht. Die Zielsetzung der Untersuchung ist den Anteil des deutschen Sprachgebrauchs und die Erscheinungsformen des Deutschen in den lettischen sprachwissenschaftlichen Artikeln (1918–1940) festzustellen.

1 Sprachwissenschaftliche Veröffentlichungen (1918–1940) und deren Sprachgebrauch in den linguistischen Beiträgen

In der Zeitperiode von 1918 bis 1940 gab es kein Fachpublikationsmedium, das ausschließlich der linguistischen Thematik gewidmet war. Zwecks der Erforschung sollen die Titel der wissenschaftlichen Sammelände und der Periodika erfasst werden, in denen die linguistischen Aufsätze und Beiträge dieser Jahrgänge veröffentlicht wurden. Dies bezüglich werden drei Ausgaben zur Untersuchung herangezogen: „Latvijas Universitātes raksti“ (weiter im Text: LUR) (Deutsch: Schriften der Universität Lettlands) (1921–1943), „Filologu biedrības raksti“ (weiter im Text: FBR) (Deutsch: Schriften der Gesellschaft für Philologen) (1921–1941) und „Izglītības Ministrijas Mēnešraksts“ (weiter im Text: IMM) (Deutsch: Monatsschrift des Bildungsministeriums) (1920–1939). In allen oben erwähnten Ausgaben erscheinen auch Aufsätze und Beiträge nicht nur aus dem sprachwissenschaftlichen Fachbereich, sondern auch aus anderen wissenschaftlichen Disziplinen. So erscheinen die Artikel im LUR aus allen Fachbereichen der Universität Lettlands, im FBR sind die Beiträge zu Themenbereichen wie Kunstgeschichte und Archäologie, Geschichte, lettische und klassische Literatur u.a. vorzufinden, im IMM werden sowohl wissenschaftliche Beiträge und Vorträge als auch Rundschauen der wichtigsten Ereignisse in Bildung und Wissenschaft, Buchkritiken,

Listen der Neuerscheinungen sowie Gesetze und Beschlüsse des Bildungsministeriums veröffentlicht.

Nach dem bibliographischen Verzeichnis des Sammelbandes LUR von G. Treide [2007] lassen sich 22 Beiträge mit der sprachwissenschaftlichen Thematik ermitteln, die vorwiegend von drei lettischen Linguisten, d. h. E. Blese, J. Plāķis und P. Šmits, verfasst worden sind. Hinsichtlich der Sprachenwahl geht es hervor, dass die lettische Sprache in 16 Artikeln bevorzugt wird. Vier Artikel werden auf Englisch publiziert, der Autor dieser wissenschaftlichen Aufsätze ist P. Šmits und sie sind der Erforschung der orientalischen Sprachen gewidmet. Bezüglich der auf Deutsch abgefassten Artikel werden nur zwei Titel jeweils von J. Plāķis und E. Blese registriert [vgl. Dubova 2015: 15]. Im LUR wird den in der lettischen Sprache abgefassten wissenschaftlichen Artikeln eine Zusammenfassung auf einer Fremdsprache angefügt. Den linguistischen Beiträgen werden insgesamt sechs fremdsprachliche Zusammenfassungen hinzugefügt, vier davon sind auf Deutsch [vgl. Dubova 2015: 15–16] und zwei auf Französisch verfasst.

In der Quelle FBR lassen sich insgesamt 13 Aufsätze vorwiegend von ausländischen Wissenschaftlern auf Deutsch ermitteln, davon sind acht Beiträge den sprachwissenschaftlichen Themen gewidmet, z. B. M. Niedermann (1927) und G. Gerullis (1929). Dabei ist nur eine auf Deutsch kurze Zusammenfassung nach dem lettischen linguistischen Artikel von A. Ābele vorzufinden [vgl. Dubova 2015: 16]. In der Quelle IMM ist die Publikationssprache ausschließlich Lettisch.

Von den angeführten Belegen lässt es Schlussfolgerung ziehen, dass die lettische Sprache in den sprachwissenschaftlichen Artikeln bevorzugt wird. Aber immerhin erscheinen einzelne Artikel auf Deutsch, die meistens von ausländischen Linguisten und in Einzelfällen von lettischen Wissenschaftlern verfasst werden. Die Beiträge der ausländischen Linguisten auf Deutsch wurden in der lettischen Ausgabe FBR mit der Mutmaßung veröffentlicht, dass der Leserkreis des Sammelbandes die deutsche Sprache beherrscht.

2 Erscheinungsformen des Deutschen in den lettischen linguistischen Artikeln

Bei der Betrachtung der auf Lettisch abgefassten linguistischen Artikel kann der Einfluss der deutschen Sprache wahrgenommen werden. In den untersuchten lettischen sprachwissenschaftlichen Artikeln kann die Rezeption der deutschsprachigen Primär- und Sekundärliteratur ermittelt werden. Einerseits werden die benutzten deutschsprachigen Quellen in der separaten Literaturliste angeführt. Beispielweise beendet E. Blese [1920a: 240] den wissenschaftlichen Aufsatz über das moderne Englische mit der Anführung von vier Quellen von Fr. Kluge, S. Feist, O. Jaspersen und R. Loewe auf Deutsch und einer auf Russisch abgefassten Quelle von A. Braun [vgl. Dubova 2015: 17–18; Lele-Rozentāle 2013: 32–33]. Andererseits werden die deutschsprachigen Quellen meistens im fließenden Text des linguistischen Artikels erwähnt. Auf folgende Weise führt E. Blese [1921: 701] die Broschüre von A. Walde in seiner Abhandlung über die Iren, deren Geschichte, Sprache und Literatur an: *Tāpēc der atzīmēt arī loti interesantos un dziļi pamatotos uzskatus, ar kādiem šīnī jautājumā nācis klajā Insbrukas profesors un pazīstamais latīņu valodas pētnieks Aloizs Valde savā 1917. gadā iznākušā brošurā „Über älteste sprachliche Beziehungen zwischen Kelten und Italikern“ (...)*

Nicht nur die deutschsprachigen Quellen werden in den sprachwissenschaftlichen Artikeln genannt, sondern auch die Zitate in der deutschen Sprache ohne und mit der Übersetzung verwendet. So zitiert V. Ramāns [1927: 53] die Behauptung von G. Fr. Stender über die lettische Sprache mit der Angabe der lettischen Übersetzung: *Latviešu valoda nav bagāta valoda, bet tā tomēr ir skaidra, daiļskanīga un vijiga* (*Die lettische Sprache ist eben keine reiche, dennoch aber eine deutliche, wohlklingende und zierliche Sprache*). Eine andere Weise des Zitierens benutzt J. Zēvers (Sehwerts) [1924: 137], indem er die Wörterbuchdefinition des Lexems ‘Pauke’ ohne lettische Übersetzung oder Erläuterung in den lettischen Text folgend einfügt: *Pauke vācu valodā no-zīmē: „kesselförmiges oder trommelförmiges, mit einem Felle bespanntes, mit einem Schlegel geschlagenes Tonwerkzeug“* [sal. Weigand und Hirt. Deutsches Wörterbuch II, 387].

Wie oben schon erwähnt wurde, entwickelte sich die lettische Wissenschaftssprache unter dem Einfluss der deutschen Sprache. In diesem Zusammenhang bildete die sprachwissenschaftliche Fachlexik keine Ausnahme. In den sprachwissenschaftlichen Artikeln kommen die linguistischen Fachwörter vor, die vor allem als Lehnprägungen oder Lehnübersetzung aus dem Deutschen im Lettischen betrachtet werden können. J. Zēvers [1923: 1115] nennt sprachwissenschaftliche Fachbegriffe mit der Anführung deren deutscher Entsprechungen in Klammern: *germānu skaņu pārbide* (germanische Lautverschiebung), *slēdzeņi* (Verschlusslaute), *berzeņi* (Reibelaute). E. Blese [1920b: 543, 546, 551] führt neben den lettischen Fachwörtern auch deutsche, russische und französische Entsprechungen an: *valodniecība* (Sprachwissenschaft, языкознание), *valodiskā domāšana* (sprachliches Denken, языковое мышление), *salīdzināmā gramatika* (vergleichende Grammatik, grammaire comparative).

Schlussbemerkungen

Es lässt sich schlussfolgern, dass der Vorzug aufgrund der Entwicklung der lettischen Wissenschaftssprache vor allem der lettischen Sprache in den linguistischen Artikeln der jeweiligen Zeitperiode gegeben wird, obwohl auch andere Sprachen wie Deutsch, Französisch und Englisch zum Vorschein kommen. Die deutsche Sprache gilt in diesem Zeitraum noch als wichtige Wissenschaftssprache, weil die deutschsprachige sprachwissenschaftliche Fachliteratur durch die Anführung der Primär- und Sekundärquellen, die Verwendung der Zitate mit und ohne Übersetzung oder Erklärung und die Entlehnungen der linguistischen Fachwörter in den auf Lettisch abgefassten Artikeln rezipiert wird. Die Bedeutsamkeit des Deutschen als Wissenschaftssprache unter den lettischen Linguisten betont E. Blese [1924: 479]: „*Visbagātākā valodnieciskā literatūra arvien vēl ir vācu valodā, un vācu valodu prot valodnieki visā pasaule*“ (*Die reichste sprachwissenschaftliche Literatur ist immer noch in der deutschen Sprache und die deutsche Sprache können die Sprachwissenschaftler in der ganzen Welt*).

LITERATUR

PRIMÄRLITERATUR

- Blese, E. Modernā angļu valoda. Lingvistiski vēsturisks apcerējums. In: *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts* (= IMM), Nr. 3, 1920a, S. 229–240.
- Blese, E. Valodniecības priekšmets, viņa uzdevumi, metodes un nozīme. In: *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts* (= IMM), Nr. 6, 1920b, S. 543–556.
- Blese, E. Īri, viņu vēsture, valoda un literatūra. In: *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts* (= IMM), Nr. 7, 1921, S. 697–712.
- Ramāns, V. Latviešu valodas mācības grāmatu (gramatiku) pārskats. In: *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts* (= IMM), Nr. 7/8, 1927, S. 48–67.
- Zēvers, J. Naudas kultūrvēsturiskā attīstība. In: *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts* (= IMM), Nr. 10, 1923, S. 1115–1124.
- Zēvers, J. Latviešu mūzikas instrumenti. In: *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts* (= IMM), Nr. 8, 1924, S. 134–150.

SEKUNDÄRLITERATUR

- Ammon, U. *Die internationale Stellung der deutschen Sprache*. – Berlin; New York: Walther de Gruyter, 1991, 621 S.
- Ammon, U. Die deutschsprachigen Länder/ The German-Speaking Countries. In: *Sociolinguistics*. 2nd completely rev. and extended ed., Vol. 3. – Berlin: de Gruyter, 2006, S. 1765–1772.
- Baltiņš, M. „Latvijas Universitātes Rakstu” izdošanas pirmie gadu desmiti: 1921–1943. In: *Latvijas Universitātes Rakstu bibliogrāfiskais rādītājs: 1923–1943*. – Riga: LU, S. 13–46.
- Blese, E. K. Milenbacha Latviešu valodas vārdnīca. In: *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts* (= IMM), Nr. 4, 1924, S. 478–481.
- Dubova, A. Zur Dynamik der Rolle des Deutschen in der Sprachwissenschaft in Lettland seit dem 20. Jahrhundert. In: Michael Szurawitzki u. a. (Hg.) *Wissenschaftssprache Deutsch. International, interdisziplinär, interkulturell*. – Tübingen: Narr, 2015, S. 13–24.
- Lele-Rozentāle, Dz. Baltijas vācu valoda 20. gadsimta 1. putas lingvistikajā diskursā. In: *Kontaktlingvistikas un slāvu valodniecības aktuālās problēmas. Zinātnisko rakstu krājums pēc 2008.–2013. g. starptautisko konferenču un semināru materiāliem*. – Riga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, S. 29–40.
- Lele-Rozentāle, Dz. Historischer Einblick in die Geschichte des baltischen Deutsch. In: Ineta Balode; Dzintra Lele-Rozentāle (Hg.) *Deutsch im Baltikum. Eine annotierte Forschungsbibliographie*. – Wiesbaden: Harassowitz, 2016, S. 35–63.
- Reinbothe, R. Der Rückgang des Deutschen als internationale Wissenschaftssprache. In: Michael Szurawitzki u. a. (Hg.) *Wissenschaftssprache Deutsch. International, interdisziplinär, interkulturell*. – Tübingen: Narr, 2015, S. 81–94.
- Treide, Gita (Hg.). *Latvijas Universitātes rakstu bibliogrāfiskais rādītājs: 1921–1943*. – Riga: LU Akadēmiskais apgāds, 2007, S. 212. Available: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/257>

Māra GRUDULE
(Universität Lettland)

Deutschbaltische Texte des Schriftstellers Jānis Jaunsudrabiņš im Archiv des Lettischen Zentrums Münster

Summary

German Baltic Texts in the Archives of Writer Jānis Jaunsudrabiņš in Latvian Center in Münster

The article sheds new light on JānisJaunsudrabiņš archival materials at Münster Latvian Centre and explores the relations between Latvian writers and Baltic Germans. The research is largely based on JānisJaunsudrabiņš personal library and epistolary materials; it provides an analytical insight into the relations between the writer and two Baltic German translators Elfriede Eckardt-Skalberg and Martha von Dehn-Grubbe. The analysed material suggests, firstly, that the relations between Latvians and Baltic Germans in exile after World War II are generally a marginal phenomenon. Writers' archives provide hardly any evidence for such communication and mutual interests; secondly, by and large, exile communication is the result of pre-war friendships and co-operation; thirdly, new contacts are rooted in the shared worldview and the experience of exile as well as the painful loss of their homeland.

Key words: *Jaunsudrabiņš, exile literature, Baltic Germans, Eckardt-Skalberg, Martha von Dehn-Grubbe, biography*

*

Durch die finanzielle Unterstützung des Deutsch-Baltischen Hochschulkontors konnte ich im Herbst 2015 die Gelegenheit wahrnehmen, ein paar Wochen im Lettischen Zentrum Münster, in der dortigen Bibliothek und im Museum zu arbeiten. Das Museum ist ein hervorragendes und wahres Zeugnis vom Alltag des lettischen Exils, es veranschaulicht die Leistungen der ausgewanderten Intelligenz und ihren Wunsch nach Selbstbehauptung. Es zeigt, wie nach der Kommunikation untereinander gesucht wurde und wie die Beziehung zur verlorenen Heimat aufgebaut werden sollte. In den Museumsbeständen kann man die Kleidung und den Rollstuhl von Zenta Mauriņa finden, darunter auch das Werkzeug für die Reparatur und sogar die Radpumpe, Konstantin Raudives' Apparat zum Fixieren und Weiterleiten der Stimmen von Toten, seine Notizhefte mit Entschlüsselungen dieser Stimmen sowie die von Kārlis Ieviņš hergestellte Geige, Jānis Jaunsudrabiņš' Angeln, Teile der Schriftstellerbibliotheken, Fotos und selbstverständlich auch Briefe.

Während meiner Arbeit im Zentrum schenkte ich eine besondere Aufmerksamkeit den Kontakten zwischen Letten und Deutschbalten. Erstens, weil ich mich an die Aussage von Pāvils Vasariņš, dem lettischen Arzt und Literaturkritiker im Exil, erinnerte, der schrieb, dass der Gedichtband „Das Unverlierbare. Gedichte“ des deutschbaltischen Schriftstellers Siegfried von Vegesack zu den Büchern gehöre, die die Gefühle auch der lettischen Exilanten zeigen. Damals war das eine Überraschung für mich. Zweitens, wählte ich diesen Aspekt auch deswegen, weil er ganz wenig erforscht ist. Die Beziehungen zwischen den Letten in der Heimat und im Exil sind ausführlich erforscht.

Allerdings sind in den letzten Jahren die Forschungen über die Integration der Letten in ihre Aufenthaltsländer erschienen [Lauska 2011].

Das Ziel meines Beitrags ist, auf Grund der im Lettischen Zentrum vorliegenden Materialiensammlung zu zeigen, dass die Erforschung der Beziehungen zwischen den lettischen und deutschbaltischen Exilanten ein äußerst spannendes und vielseitiges Forschungsgebiet ist. Es zeigt, wie zwei unterschiedliche Gemeinschaften, die eine lange und keinesfalls eine einfache Geschichte ihrer Beziehungen hinter sich haben und die durch eine ähnliche traumatische Erfahrung gegangen sind, nach dem Weg zueinander suchen, um Kraft und Trost zu bekommen.

Wir kommen nun zu Jānis Jaunsudrabiņš' (1877–1962) Sammlung. Er hat Lettland im Herbst 1944 verlassen und die meisten seiner Exiljahre in Körbecke am Möhnesee verbracht. Im Museum des Lettischen Zentrums kann in seine persönliche Bibliothek und in seine Briefe Einsicht genommen werden. Seine Bibliothek enthält eine Liste der Bücher, wo fünf Bücher deutscher Schriftsteller des Baltikums erwähnt sind: zwei Lyrikbände [von Vegesack 1953; von Dehn-Grubbe 1956] und drei Prosabücher [von Engelhardt 1949; Bergengruen 1933; Goercke 1959]. Die Bücher selbst gibt es in Jaunsudrabiņš' Sammlung des Museums des Lettischen Zentrums nicht. Es gibt aber einige andere – Edzard Schapers „Die sterbende Kirche“ (1935) und Manfred Kybers Erzähl-sammlung „Die leichtsinnige Maus“ (1943), im Letzteren finden wir Jaunsudrabiņš' Widmung an seine Frau Nate. Kybers und auch Jaunsudrabiņš' Tierliebe ist allgemein bekannt, und gerade das könnte für die Wahl des Geschenks ausschlaggebend gewesen sein. Drei andere Ausgaben aus Jaunsudrabiņš' Bibliothek sind Beschreibungen Kurlands in deutscher Sprache. Bücher ähnlichen Inhalts in lettischer Sprache waren in seiner Bibliothek nicht zu finden. Zwei Ausgaben sind während des 1. Weltkrieges veröffentlicht – „Das schöne Kurland. Ein deutsches Land“ von Carl Meißner (München, 1918) und „Kurland und Litauen, Ostpreußens Nachbarn“ von Johannes Wronka (Freiburg im Breisgau, 1917). Das dritte mit Kurland verbundene Buch sind die Erinnerungen der deutschbaltischen Schriftstellerin Mia Munier-Wroblewski „Lebenswege im alten Kurland“ (Hannover-Döhren, 1962). Das ist und bleibt eine interessante Tatsache, dass der Schriftsteller die Widerspiegelung seines Heimatlandes wahrscheinlich auch bei der deutschbaltischen Minorität gesucht hat.

In Jaunsudrabiņš' Büchersammlung gibt es ein ganz besonderes, selbstgemachtes Kleinformatbuch, geschaffen 1953 in einem Exemplar als Geschenk zu seinem Jubiläum. Das ist ein Fotoalbum mit Jaunsudrabiņš' Wohnorten in Lettland, gleichzeitig erzählt es von den Interessen und Beschäftigungen des Autors selbst. Das ist der deutschbaltische Sammler Otto Bong (1918–2006). Er hat für die lettische Kulturgeschichte eine ganz besondere Bedeutung – von ihm stammt die Bücherschenkung an die Baltische Zentrale Bibliothek (zurzeit – eine der Abteilungen der Lettischen Nationalbibliothek). Vielleicht hat Bong Jaunsudrabiņš schon vor dem 2. Weltkrieg kennen gelernt. Noch Anfang der 90er Jahre, als Bong in Lettland zu Besuch war und nach seinem lettischen Lieblings-schriftsteller gefragt wurde, war seine Antwort, dass es mit Sicherheit Jaunsudrabiņš mit seinem Werk „Baltā grāmata“ (*Das weiße Buch*, 1921) sei [Salcēviča 1992]. Wie Bong sagte, Jaunsudrabiņš hätte gekonnt, *in das Gesicht unserer Heimat wie in eine wunderbar klare Quelle schauen* [Bong 1953]. Gerade das hätte die Herzen vieler Deutschbalten an seine Texte gefesselt. So bekommt Jaunsudrabiņš kurz vor seinem

Tod, im Juni 1962 einen Brief von einem ihm völlig unbekannten Herrn Wilhelm Hölschel mit der Bitte, eines seiner Werke an die Deutschbaltin Frau Elisabeth von Rathenow, geb. von Roth zu schicken, denn *es bedeutet für diese Menschen immer noch ein Stückchen Heimat, nachdem man alles verloren hat, selbst die liebsten Menschen* [Hölscher 1962].

Über Jaunsudrabiņš' Briefwechsel. Darin spiegelt sich auch seine Rolle in der Gemeinschaft deutscher Schriftsteller, besonders der westfälischen Schriftsteller wider. Da einige von ihnen mit den Deutschbalten bekannt waren, konnten sie die Vermittlerrolle zwischen den beiden ausgewanderten Gemeinschaften – der lettischen und der deutschen übernehmen. Die Westfälische Schriftstellerin Hertha Trappe (1904–1989) erinnerte Jaunsudrabiņš an ihre Bekanntschaft mit dem deutschbaltischen Schriftsteller Werner Bergengruen (1892–1964) und erzählte dabei, dass sie in den Buchhandlungen Stiche mit Rigaer Ansichten gesehen hätte und dass nun ein Exemplar an Bergengruen gehen würde, das andere – an Jaunsudrabiņš: ...ich hatte 2 Stiche von Riga u. schenkte den zweiten Werner Bergengruen zum Geburtstag, ihm erzählend, daß Sie den andern nun hätten. Da hat er mir geantwortet: „Wie schön, daß Sie mich auf diese Weise zum Zwillingsbruder von Jaunsudrabinsch gemacht hatten.“ – Das ist so schön, daß ich es Ihnen erzählen musste [Trappe 1957].

Der Briefwechsel Jaunsudrabiņš' mit den Deutschbalten im Exil diente auch dazu, die alten, noch vor dem 2. oder sogar vor dem 1. Weltkrieg geknüpften Verbindungen zu festigen. Mit dem Rigaer Maler jüdischer Abstammung Leo Michelson (1887–1978) ist Jaunsudrabiņš seit mindestens 1908 bekannt, als er dank Michelsons Empfehlung nach Berlin geht [Jaunsudrabiņš 1957: 93], um sein Malertalent an der Kunstschule Levin-Funke bei dem damals bekanntesten Modernisten Lovis Corinth zu entwickeln. Die Kontakte beider Künstler – Jaunsudrabiņš und Michelson brechen auch später nicht ab, obwohl Michelson viel auf Reisen ist und im Ausland arbeitet. Nach 1929 siedelt Michelson nach Paris über, dennoch organisiert er 1939 im Rigaer Städtischen Museum seine Personalausstellung, in der auch das von ihm geschaffene Porträt von Jaunsudrabiņš zu besichtigen ist [Anon. 1939]. Nach dem 2. Weltkrieg zieht Michelson in die USA, kommt ab und zu nach Deutschland und besucht dann fast immer Jaunsudrabiņš in Körbecke. Egal, worüber sich die beiden Künstler unterhalten hätten, zeugt ihr Briefwechsel davon, dass sie auf die gemeinsame verlorene Heimat zurückgekommen sind und dass das sie am meisten verbunden hat: *Lieber Janis... auf das Wiedersehen mit Ihnen hatte ich mich sehr gefreut, mit Ihnen ist für mich der Begriff unserer verlorenen Heimat verbunden. Keine Landschaft in all den Ländern, durch die ich gekommen war, ist mir so nahe und nirgends fand ich die Erde unter meinen Füßen so lebend auf meinen Schritt antworten* [Michelson 1959].

Auch mit der deutschbaltischen Lyrikerin und Übersetzerin Elfriede Eckardt-Skalberg (1884–1964) ist Jaunsudrabiņš seit vielen Jahren bekannt. Die Lyrikerin gehört dem deutschen liberalen Flügel des Baltikums an. Seit der Kindheit spricht sie gut Lettisch, und es ist nicht übertrieben, wenn man sagt, dass sie sich ihr ganzes Leben lang nicht nur für die lettische Kultur interessiert, sondern diese auch in der Welt popularisiert hat. Bald nach der Revolution 1905 wird in Riga die Zeitschrift „Rigasche Neueste Nachrichten“ (1907–1911) herausgegeben, die über die wichtigsten Ereignisse in der russischen und der lettischen Gemeinschaft berichtet. Es werden auch Versamm-

lungen, Bücher, Theateraufführungen und Ausstellungen ausgewertet. Eckardt-Skalberg wird Redakteurin der „Literarischen Wochenbeilage“, sie veröffentlicht die neueste deutsche, russische und lettische Literatur sowie literaturkritische und theoretische Artikel. Das 7. Heft vom 14. Februar 1909 ist Jaunsudrabiņš gewidmet. Dort kann man sein Gedicht „In der Stadt“ und die Erzählung „Lieschen“ lesen, beides von Skalberg übersetzt. Das Interesse für Jaunsudrabiņš’ Schaffen geht auch später nicht verloren. In alle von Eckardt-Skalberg zusammengestellten Anthologien der lettischen Lyrik sind Jaunsudrabiņš’ Gedichte aufgenommen. In Jaunsudrabiņš’ Briefnachlass ist auch eine Glückwunschkarte von Eckardt-Skalberg zu seinem 80. Geburtstag zu finden. In Gedanken weilt sie in Riga und charakterisiert die damalige Stimmung sehr genau: *Ich erinnere mich unserer langjährigen Bekanntschaft, die seit fast 50 Jahren besteht. Ich erinnere mich genau des Moments, da Sie in die Redaktion der „Rigaschen Neuesten Nachrichten“ kamen und mir so freundliche und ehrende Worte über meine Übertragung Ihrer Verse sagten. Es war eine schöne Zeit damals, ein Kampf um Ideale der Völkerverständigung, eine Lust am Schaffen und eine freudige Aufnahmefähigkeit für die Schönheit der Kunst, und die lettische Literatur, in der Sie schon damals eine so beachtete Rolle spielten, ein so weites und reiches Gebiet der Betätigung [Eckardt-Skalberg 1957].*

Aber kommen wir auf die Situation nach dem 2. Weltkrieg zurück. Jānis Jaunsudrabiņš ist einer der wenigen lettischen Schriftsteller, dem es gelingt, sich in die neue literarische Umgebung zu integrieren. Eine wichtige Rolle spielt dabei sein Schwiegersohn Willi Stöppler, der als einer der ersten die Werke seines Schwiegervaters übersetzt. Im Weiteren tragen auch westfälische Schriftstellerkollegen und die deutschbaltische Lyrikerin und Übersetzerin Martha von Dehn-Grubbe (1898–1967) dazu bei, dass Jaunsudrabiņš’ Prosa den Weg zum deutschen Leser findet. Von Dehn-Grubbe ist in Riga geboren und beherrscht Lettisch und Estnisch. Sie ist nicht nur Übersetzerin und Lyrikerin, sondern ist auch als Literaturkritikerin in der deutschen Presse des Baltikums tätig gewesen. Wie Elfriede Skalberg hat auch Martha von Dehn-Grubbe lettische Liedertexte nachgedichtet, darunter auch die lettische Staatsymne, etwa 100 Lieder von Alfrēds Kalniņš und seine Oper „Baņuta“. Nach dem 2. Weltkrieg lebt sie in Kiel, die Zusammenarbeit mit den lettischen Schriftstellern wird fortgesetzt: Sie übersetzt die Werke von Knuts Lesiņš, Teodors Zeltiņš, Irma Grebzde etc. Im Unterschied zu der originellen und talentierten Lyrik von Elfriede Skalberg und ihrem großen Interesse für die europäische moderne Literatur sind die Arbeiten von Martha von Dehn-Grubbe recht mittelmäßig, manchmal deklarativ und direkt.

Zu einer echten und guten Zusammenarbeit mit Jānis Jaunsudrabiņš kommt es nicht. Es ist anzunehmen, dass sie sich gegen 1955 das erste Mal mit Jaunsudrabiņš’ Prosa beschäftigt, als sie den Roman „Nauda / Geld“ übersetzt. Die Übersetzung ist schwach und die Veröffentlichung wird abgelehnt. Der Schriftsteller ärgert sich: *Der Charme meiner Erzählung ist nur mäßig wiedergegeben [Jaunsudrabiņš 1955]*. Ungeachtet dessen schlägt Jaunsudrabiņš Martha von Dehn-Grubbe die Zusammenarbeit erneut vor. Davon zeugen 9 Briefe und Karten, die sie an den Schriftsteller geschrieben hat. Der Briefwechsel dauert vom Dezember 1960 bis Ende Mai 1961, knapp ein halbes Jahr, und man kann vermuten, dass das ein Schritt der Verzweiflung war – der Schriftsteller war in eine schwierige Situation geraten: Sein Schwiegersohn,

der schon oben erwähnte Stöppler, hatte mit der Übersetzung des Romans „Jaunsaimnieks un velns / Neuwirt und der Teufel“ begonnen, die Arbeit aber nicht beendet. Martha von Dehn-Grubbe wurde gebeten, die Arbeit zu beenden. Schon in dem ersten Brief ist ihre Einstellung dem bevorstehenden Auftrag gegenüber zu merken. Zitat: „*Nur erwarten Sie nicht, dass ich das Redigieren des von Ihrem Schwiegersohn übersetzten Teils übernehme! Er übersetzt sehr korrekt, aber meiner Meinung nach ist es zu wortwörtlich, dann klingt es nicht echt deutsch! Ich meine, dass die Belletristik mit leichterer Hand übersetzt werden muss!*“ [von Dehn-Grubbe 1961] In einem anderen Brief kommt dieses „freie Einstellung“ deutlich zum Vorschein, von Dehn-Grubbe schreibt an Jaunsudrabiņš: „*Der Fisch mit der Bezeichnung „plaužas“ [dt. – Brachse] ist mir nicht bekannt, deswegen habe ich diese Bezeichnung weggelassen. Was man mit dem Wort „spining“ [dt. – Spinnrute] bezeichnet, habe ich vergessen. War das ein kleines Segelboot? Ich habe „Jolle“ geschrieben, weiß aber nicht, ob es richtig war.*“ [von Dehn-Grubbe 1961a] Auch diese Übersetzung wird abgelehnt, die Verleger kritisieren die auffälligen stilistischen und sprachlichen Unterschiede der Übersetzer, die den Text in zwei Teile brechen würden.

Der Briefwechsel zwischen Martha von Dehn-Grubbe und dem Schriftsteller Jausudrabiņš zeugt von dem gemeinsamen Schmerz über die verlorene Heimat, wenn auch nicht so direkt wie in den vorangehenden Beispielen. Von Dehn-Grubbe akzeptierte das in Lettland herrschende sowjetische Regime ganz und gar nicht. Am 10. April 1961 schickte sie ihm eine sowjetische Karte mit der Abbildung des damaligen Staatlischen Museums für lettische und russische Kunst der Lettischen SSR. Die auf der Karte abgebildeten sowjetischen Symbole – Hammer und Sichel hatte sie übermalt und den mit kyrillischen Buchstaben geschriebenen Namen des Fotografen K. Melbārzdis unterstrichen.

Ich komme zum Schluss. Wenn auch die Verbindungen mit den Deutschbalten nach dem 2. Weltkrieg in Jaunsudrabiņš' Exil einen marginalen Platz einnehmen, muss betont werden – das Gefühl des gemeinsamen Heimatverlustes ist und bleibt der vereinende und der wichtigste Aspekt. Wenn auch zurückgehalten und zufällig, kommt er immer wieder dann zum Vorschein, wenn in der direkten Kommunikation darüber überhaupt nicht gesprochen wird.

LITERATUR

- [Anon.]. Māksla. Gleznatāja Leo Michelsona gleznu izstāde. No: *Valdības Vēstnesis*, 18 (1939), 23. janv. / Gemäldeausstellung des Malers Leo Michelson.
- Bergengruen, W. *Die Feuerprobe*. – Leipzig: Philipp Reclam jun, 1933.
- Bong, O. Otto Bonga kopojums un dāvana. Handschrift. 1953, Sammlung des Lettischen Zentrums Münster. *Bongs Sammlung und Geschenk*.
- von Dehn-Grubbe, M. *Die neunte Woge. Gedichte*. – Groß-Biewende: Harro von Hirschheydt, 1956.
- von Dehn-Grubbe, M. Brief an Jānis Jaunsudrabiņš vom 21. Januar, 1961, Sammlung des Lettischen Zentrums Münster.
- von Dehn-Grubbe, M. Brief an Jānis Jaunsudrabiņš vom 15. Mai, 1961, Sammlung des Lettischen Zentrums Münster.

- Eckardt-Skalberg, E. Brief an Jānis Jaunsudrabiņš vom 30. August, 1957, Sammlung des Lettischen Zentrums Münster.
- von Engelhardt, A.. *Die Kavaliere von Illuxt. Erinnerungsblätter aus dem Gottesländchen.* – München: Ernst Heimeran, 1949.
- Goercke, E. *Heimat in uns. Baltische Erinnerungen.* – Hannover-Döhren: Harro von Hirschheydt, 1959.
- Hölscher, W. Brief an Jānis Jaunsudrabiņš vom 30. Juni, 1957, Sammlung des Lettischen Zentrums Münster.
- Jaunsudrabiņš, J. Brief an Josefa Berens-Totenohl vom 18. November, 1955, Sammlung des Lettischen Zentrums Münster.
- Jaunsudrabiņš, J. *Mana dzīve. / Mein Leben.* – Vesterosa: Ziemeļblāzma, 1957, S. 93.
- Lauska, L. *Peteris Ermanis und Janis Jaunsudrabins. Die soziale und kulturelle Integration lettischer Schriftsteller in Lettland und im deutschen Exil.* – Frankfurt am Main, Berlin, etc.: Peter Lang, 2011.
- Michelson, L. Brief an Jānis Jaunsudrabiņš vom 4. Dezember, 1959, Sammlung des Lettischen Zentrums Münster.
- Salcēviča, A. Saruna ar O. Bong. Otto Bongs no Vācijas. No: *Lauku Avīze*, 1992, 20. Nov. / Gespräch mit O. Bong. Otto Bong aus Deutschland.
- Trappe, H. Brief an Jānis Jaunsudrabiņš vom 1. Oktober, 1957, Sammlung des Lettischen Zentrums Münster.
- von Vegesack, S. *In dem Lande der Pygmäen.* – Tübingen: Rainer Wunderlich, 1953.

Natalja JUNDINA
(Daugavpils Universitāte)

Das Thema des nationalen Erwachens im Roman von E. Bernewitz „Die kleine Schneiderin Pauline“

Summary

The Theme of National Awakening in E. Bernewitz' Novel "Die kleine Schneiderin Pauline"

The central theme of Elsa Bernewitz's novel is an ingenuous love story of a simple girl, a young dressmaker Pauline to a youth from a rich family. This is unanswered platonic love which ends up with the heroine's death. The novel is saturated with the descriptions of her feelings and hopes, her despair and expectation of response. A naive and touching love story makes up the main content of the novel, but against the background of the narration there are other themes, including political and social ones. Thus, the author touches upon such an important theme as the struggle of Young Latvians (Jungletten) for the national awakening, independence, and liberation from the German dominance. The action of the novel is set in the second half of the 19th century when Latvia was part of the Russian empire ruled by the tsar Alexander II. This time is characterised by the rise of national liberation mood among the Latvians and by feeling themselves as a united Latvian nation. The novel also shows the non-acceptance of these ideas by the German nobility, its disappointment with the rise of the national consciousness. Thus, E. Bernewitz's novel is not only a love story, but also an interesting socio-political document.

Key words: Baltic States, E. Bernewitz, German Baltic text, Jungletten, the national awakening

*

Die Geschichte des Baltikums ist Geschichte der vielfältigen und komplizierten politischen, ökonomischen, sozialen und kulturellen Wechselwirkungen des Westens und Ostens. „Seit nahezu Jahrtausend bildet Baltikum eine Schnittstelle der Beziehungen mehrerer politischer Akteure. Von diesen prägten vor allem Russland und Deutschland seit dem 12. Jhr. die baltische Region auf vielschichtige und besondere Weise...“, steht auf dem Deckel der Festschrift zum 85. Geburtstag von Peter Krupnikov geschrieben [Deutschland, Russland und das Baltikum... 2005].

In dem Beitrag wird der Versuch vorgenommen, das nationale Erwachen der Letten am Beispiel des Romans von Elsa Bernewitz „Die kleine Schneiderin Pauline“ zu verfolgen. Die Auseinandersetzung mit dem Thema der lettischen Nationalbewegung nimmt im Roman einen bedeutenden Platz ein und wird von der Autorin sehr emotional geschildert. Vor allem sind im Roman die sogenannten Jungletten als Gegner der deutschen Vorherrschaft dargestellt. Aber das nationale Erwachen der Letten hat tiefe Wurzeln in der Geschichte, diesen Begriff darf man nicht nur mit der Bewegung der Jungletten gleichsetzen. Das war ein komplexer, komplizierter und langwieriger Prozess. „Der Begriff hat immer wieder zu Einwänden herausgefordert, weil er die Vorstellung nahe legt, es habe sich um einen plötzlichen Umschwung gehandelt. Tatsächlich sprechen wir jedoch von einem sich über Jahrzehnte hinziehenden Prozess“ [Baltische Seminare...]

2009: 7]. Y. Luven nennt mehrere Etappen und Ursachen der Nationwerdung der Letten, z.B. *agrargeschichtliche Ursachen* – die Aufhebung der Leibeigenschaft, in Kurland 1817, in Livland 1819; *soziale und wirtschaftliche Ursachen* – Reste der Feudalordnung in Kurland, Livland, Estland; *strukturgeschichtliche Ursachen* – Modernisierung, Urbanisierung und Industrialisierung im Baltikum; *geistigesgeschichtliche Ursachen* – europäische Aufklärung, die in Lettland die Gestalt des in Livland geborenen deutsch-baltischen Publizisten Garlieb Merkel angenommen hat. Die andere große Gestalt war Johann Gottfried Herder, dessen Volksbegriff im nationalen Erwachen der ostmitteleuropäischen Völker historische Wirklichkeit geschaffen hat; *religionsgeschichtliche Ursachen* – seit dem 18. Jahrhundert hat die Herrnhuter Brüdergemeinde im Baltikum eine intensive Missionstätigkeit entfaltet. Diese Mission bestand vor allem darin, das Bildungsniveau unter den Bauern zu heben; *politische Ursachen* – eine fundamentale Voraussetzung des nationalen Erwachens war die Reformpolitik des Zaren Alexander II (liberale Pressepolitik, Bauerngesetze für die Westgebiete usw.), seine Regierungsjahre sind nahezu deckungsgleich mit der Epoche der lettischen Nationalbewegung. Dank seiner Reformpolitik wurden die Letten in eine nie erlebte innere Nähe zu Russland gebracht. Diese Zeit war für die Deutschbalten so traumatisch, dass manche das Baltikum verlassen hatten. Als Wortführer der russophilen Strömung innerhalb des nationalen Erwachens war bei den Letten Krišjānis Valdemārs; *allgemeinhistorische Ursachen* – die analogen Nationalbewegungen in vielen anderen Ländern (Polen, Ungarn, Finnland, Irland usw.), die sich Prozesse des nationalen Aufstiegs im Baltikum als Vorbild genommen haben. Was die Phasen des nationalen Erwachens betrifft, so nennt Y. Luven in Anlehnung an Gints Apals folgende:

1. Die Zeit, die etwa die 50er und die 60er Jahre umfasste, die vom Kampf der ehemaligen Leibeigenen um das Recht auf Grundbesitz geprägt war. 1863 rief Krišjānis Valdemārs die „Pēterburgas Avīze“ ins Leben, die zum Zentralorgan der Jungletten wurde, wie man die Aktivisten und Vorkämpfer des „nationalen Erwachens“ nannte.
2. Die zweite Phase beginnt etwa 1868. In den 70er Jahren waren die wichtigsten agrarwirtschaftlichen Veränderungen in den deutschen Ostseeprovinzen erreicht. 1860 war in Livland, 1863 in Kurland der Landerwerb den Bauern erlaubt. 1863 hatten die Bauern durch ein Gesetz der russischen Regierung die volle Bewegungsfreiheit erhalten. 1865 hatte der livländische Landtag die Hauszucht aufgehoben. Es kam zur Entstehung eines kaufmännischen und gewerblichen Mittelstandes der in den Städten lebenden Letten. Nach der wirtschaftlichen und sozialen Befreiung stand kulturelle Selbstbehauptung im Vordergrund. Es ging um die Schaffung der eigenen Nationalliteratur, den Aufbau muttersprachlicher Theater, die Entfaltung der lettischen Musiktradition [Baltische Seminare... 2009: 12–23].

Für die Analyse der literarischen Darstellung des lettischen nationalen Aufstiegs ist das Buch von Elsa Bernewitz „Die kleine Schneiderin Pauline“ gut geeignet, denn es gibt hier zahlreiche Beschreibungen sozialer, politischer und nationaler Konflikte in Lettland. Elsa Bernewitz ist 1880 in Kurland geboren, stammt aus einem baltischen Pastorengeschlecht. Sie lebte in Riga, besuchte dort die Schule, studierte als freie Hörerin Literaturgeschichte in Berlin, Jena und München, hat 25 Jahre lang beim Verlag

H. J. Lehmann in München gearbeitet. Ab 1950 ist sie freie Schriftstellerin in Limbach (bei Landau). 1962 in Oberbayern gestorben [vgl. Lexikon deutschsprachiger Literatur 1989: 48–49; vgl. Deutsches Literatur-Lexikon 1968: 426–427, 438].

Der Roman „Die kleine Schneiderin Pauline“ ist 1950 erschienen. Die Handlung des Romans spielt sich im späten 19. Jh. ab. Lettland ist im Bestand des Russischen Reiches, der russische Zar Alexander der III. regiert das Land. Im Mittelpunkt des Romans steht die Geschichte eines einfachen lettischen Mädchens aus dem Volke mit dramatischem Schicksal. Die Protagonistin des Romans heißt Pauline, sie ist 15 Jahre alt. Pauline war ein schwaches, kränkliches Kind, sie hatte Kinderlähmung – „...davon war ihr eine Schwäche und ein hinkender Gang geblieben“ [Bernewitz 1950: 5]. Für die Arbeit auf dem Lande war sie nicht fähig. So haben ihre Eltern beschlossen sie zur Tante Grünberg, die in Riga wohnte und als Schneiderin arbeitete, zu schicken, damit Pauline dort als Schneiderin Geld zum Leben verdienen konnte. Pauline arbeitet zuerst bei ihrer Tante, wird zu einer geübten Schneiderin, bekommt eigene Kunden und arbeitet später selbstständig in der eigenen Schneiderstube. Damals war es üblich die Kunden nicht nur in der Schneiderstube zu bedienen, sondern auch in den Familien zu wohnen, für die man genäht hat. So gerät Pauline in eine reiche lettische Familie, die ihre Tante folgenderweise charakterisiert: „Das sind feine Leute und reich, haben großes Kolonialgeschäft mit Spiegelscheiben in Fenster. Die Tochter will heiraten und soll ausstaffiert werden“ [Bernewitz 1950: 28]. Die Tochter, die ausstaffiert werden soll, heißt Lydia. In dieser Familie verliebt sich Pauline in Lydias Bruder Paul, er liebt sie auch, ist aber mit einer anderen verlobt. Viele Jahre vergehen, aber Pauline hört nicht auf ihn zu lieben. Am Ende des Romans stirbt Pauline. Ein Radfahrer, der in rasender Fahrt die Straße hinunterkam, hat sie umgeworfen. Pauline ist unglücklich gefallen und stirbt in wenigen Tagen.

Diese naive Liebesgeschichte steht im Vordergrund des Romans. Aber im Hintergrund finden sich auch andere Themen, z. B. sozial-politische und nationale. So gehört zu den zentralen Themen des Romans das deutsche Thema, zwar die Darstellung des deutschbaltischen Adels. Anfang des 19. Jhs. war eine gute Zeit für Deutschbalten. Deutsche waren privilegierter Stand im Baltikum. Die deutsche Oberschicht war nach P. Krupnikov herrschende Schicht sowohl in der Stadt als auch auf dem Lande [vgl. Krupnikov 1989: 29]. Deswegen wird dieses Leben in der Forschungsliteratur als „Junkerparadies“ [Духанов 1970: 75], „gemütliches Leben“, „das alte baltische Idyll“, „das breite und bequeme Leben“, „altkurländisches Leben“, „das sorgenlose Leben“, „glückliches Leben“ genannt [Krupnikov 1989: 45, 58, 58, 65, 65, 68]. Im Roman „Die kleine Schneiderin Pauline“ sind Deutsche als Edelleute mit feinen Manieren gezeigt, die mit viel Luxus in schönen Häusern leben, gut gebildet, fleißig, gutherzig und großzügig sind. Im Roman erscheinen die Deutschbalten vorwiegend im positiven Kontext. Aber die Autorin schreibt auch darüber, dass der deutsche Adel sich in dieser Zeit stark bedroht fühlt. In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts zeigen sich deutlich die Zeichen der bevorstehenden Tragödie der Deutschbalten – Im großen und ganzen ... sei das 19. Jahrhundert eine für die deutsche Bevölkerung des Baltikums „ungemein glückliche Zeit“ gewesen, der man als Devise das Wort Ulrich von Huttens „Es ist eine Zeit zu leben“ voranstellen könne. Dieses „baltische Sonderleben“ habe in den siebziger und achtziger Jahren teils durch die wirtschaftliche Entwicklung, teils durch staatliche

Maßnahmen ein jähes Ende gefunden“ [Krupnikov 1989: 58]. Die lettische Bevölkerung war unzufrieden mit der privilegierten Stellung der Deutschen, während sie selbst absolut rechtlos war. Das 19. Jahrhundert war in Lettland die Zeit des nationalen Aufstiegs, die literarisch-politische Bewegung der Jungletten hat sich den Kampf für die Rechte des Volkes als Ziel gesetzt. Jungletten waren auch diejenigen, die die Interessen der jungen lettischen Bourgeoisie vertreten wollten. In Lettland entfaltet sich die junglettische Bewegung seit 1864, die antideutschen Stimmungen breiten sich schnell aus. Landespatriotismus wird stärker. Die Jungletten treten entschieden für die gleichen Rechte der Letten mit den anderen Völkern auf, für die ökonomische Unabhängigkeit Lettlands, für die lettische Literatursprache, nationale Kultur, Reformen in Ostseeprovinzen, gegen physische Bestrafungen der Landsknechte, die von den deutschen Gutsherren noch praktiziert waren [vgl. Духанов 1970: 271, 309]. Maxim Duchanov erwähnt in seinem Buch „Остзейцы. Явь и вымысел“ zahlreiche Tatsachen der Erniedrigung und Diskriminierung der Letten seitens der deutschen Adeligen. Den Ausdruck „Нationale“ haben deutsche Gutsherren mit der gleichen Intonation des Ekels artikuliert, mit der der Ausdruck „Barbaren“ in Altgriechenland gebraucht wurde [vgl. Духанов 1970: 259].

Als Trägerin der Ansichten der Jungletten tritt im Roman Lydia auf. Sie ist Paulines Antipode – Pauline himmelt die Deutschen an, von ihr werden ihre Vorrechte nicht bestritten. Im Roman werden Lydia und Pauline ständig einander gegenübergestellt: Während Lydia aggressiv und in Bezug auf Deutsche hasserfüllt ist, bleibt Pauline sanft, ruhig, gutherzig und naiv. Davon zeugen folgende Textauszüge: „Von den Deutschen soll man sich nichts einreden lassen! ... Da müssen unsere Männer aus dem Volk die schwere Arbeit tun, der Baron fährt vierspännig über die Landstraße, kaum dass er an die Mütze greift, wenn der lettische Bauer ihn grüßt. ... Sind nur die Deutschen Menschen, sind wir es nicht auch? Sollen die Unsern ewig hinter dem Düngerfuder hergehn, die Straße kehren und die Deutschen bedienen? Wer ist schuld?“ schrie sie so leidenschaftlich, dass Pauline erschrocken zusammenfuhr. „Wir selber sind schuld! Wir, das dumme lettische Volk, das sich alles gefallen lässt, den Rücken krümmt und dem Pastor den Ärmel küsst... Eine lettische Schneiderin sollte überhaupt nicht in ein deutsches Haus arbeiten gehen. Sollen die sich ihre Kleider nur selber nähen. „Wie sprichst du?“ sagte Pauline entsetzt. Lydia lächelte überlegen. „Ich spreche so, wie unsere ganze lettische Jugend spricht. Sie will, daß die Ungerechtigkeit aufhört und das arme lettische Volk endlich zu seinem Recht kommt. Bisher waren wir nur Knechte, bald werden wir die Herren sein. Dann wird alles uns gehören, alles werden wir bestimmen, kein Deutscher wird das Maul mehr aufreißen dürfen... Dein alter Beckrath muß dann auch von der Kanzel herunter. Was weiß er, der nicht aus dem lettischen Volk ist, von unseren Sorgen und Nöten? Ich gehe zum lettischen Pastor. „Aber“, wandte Pauline hier ein, „er ... spricht schön lettisch...“. „Geh mir mit seinem lettisch.“, fuhr Lydia auf. „Wenn er den Mund aufmacht, hört man, daß ein Deutscher spricht, ein feiner Herr“, höhnte sie, „aus einer alten Familie, worauf diese Deutschen so stolz sind“. ... „Nichts, nichts werden wir ihnen lassen“, fuhr Lydia leidenschaftlich fort. ... Alle werden sie herunter müssen von dem hohen Kutscherbock, auf dem sie so lange gesessen haben“... [Bernewitz 1950: 39–40].

Man kann das als Programmrede der Gegner des Deutschen in diesem Roman bezeichnen. So hat sich die deutschbaltische Autorin die Gedanken und die Verhaltensweise der Jungletten vorgestellt – als aggressiv, ungehalten und grob. Pauline denkt und benimmt sich anders. Sie hat keinen Mut der erbosten Lydia zu widersprechen, aber ihre inneren Monologe verraten eine ganz andere Stellungnahme zu den Deutschen, für sie sind sie Menschen, die man lieben muss: „Uns ist aufgetragen, die Menschen zu lieben und nicht zu hassen...“ [Bernewitz 1950: 203]. „Wie aber durfte man hassen, wo doch Gott geboten hatte, alle Menschen zu lieben, und nicht danach zu fragen, ob sie Deutsche waren oder Letten“ [Bernewitz 1950: 42]. „Der liebe Gott ... fragt ja auch nicht danach, ob man ein Deutscher ist oder ein Lette. Er hat alle Völker geschaffen und liebt sie mit gleicher Liebe... Wie dürfen wir Menschen da Unterschiede machen?“ [Bernewitz 1950: 108]. Pauline will keine Ungerechtigkeit um sich sehen, sie ist fest davon überzeugt, dass Deutsche für sie nur Gutes getan haben. Sie arbeitet für sie, ehrt sie, küsst ihnen die Hand und empfindet das als selbstverständlich. „War Tante Minna nicht die Güte selber, hörte man sie je anders als freundlich von den Menschen sprechen?“ [Bernewitz 1950: 110]. „Wie sollen Lydias Reden, die Deutschen seien schlechte, hochmütige Menschen, denen gegenüber man seine Rechte geltend machen müsse, in ihrem Herz Wurzel fassen? ... Gute und Böse gibt es in jedem Volk..., bei den Unsern ebenso wie bei den Deutschen. Wenn sie auch nicht am Tisch essen durfte, so waren sie doch mütterlicher Fürsorge für sie, das lettische Mädchen“ [Bernewitz 1950: 111]. „Waren die deutschen Damen ... nicht immer gut zu ihr gewesen?“ [Bernewitz 1950: 42]. „Sie waren alle so gut, so gut zu mir!“ [Bernewitz 1950: 38].

Lydia spricht von den Deutschen mit einem vor Wut verzerrten Gesicht, sie wird nur von einem Gefühl bewogen – Hass. Pauline glaubt, die anderen zu hassen ist gegen christlichen Glauben, sie macht keinen Unterschied zwischen Deutschen und Letten, denn alle Menschen sind gleich vom Gott geschaffen. Im Roman finden sich zahlreiche Gegenüberstellungen von Worten, Gedanken und Verhaltensweisen von zwei lettischen Mädchen, so entsteht eine große, den ganzen Text umfassende Antithese, die Spannung schafft und unterschiedliche Geistesrichtungen der Letten veranschaulicht. Das entspricht den Worten von P. Krupnikov über zwei politische Parteien in Lettland mit unterschiedlichen Anschauungen und Zielen – die Jungletten mit ihrer Forderung der Reformen und die adeligen deutschen Kreise, Anhänger der alten Ordnung in Ostseeprovinzen [vgl. Krupnikov 1989: 44]. Pauline verkörpert im Roman die Gedanken der Autorin selbst, diese Gestalt beschreibt E. Bernewitz sehr liebevoll, indem sie Pauline zarte Stimme, Taubenblick, Ergebenheit und engelhaften Sanftmut zuteilt. „Sie war jetzt 18 Jahre alt, klein von Wuchs und blaß, ein Zug von Überanstrengung und Leiden lag über dem lieblichen Gesicht. Unter den Augen, die grau und scheu waren, lagen Schatten, die dunklen Haare hoben die Blässe ihres Gesichtes stärker hervor. Der Mund zeigte schön geschwungene Linien. Wenn Pauline lächelte, war es, als verwandle sich das ganze kleine Wesen in einen einzigen Sonnenstrahl: die Augen leuchteten auf, in den Wangen bildeten sich Grübchen“ [Bernewitz 1950: 17]. Lydia dagegen ist böse, arrogant, nicht hübsch, hat laute unangenehme Stimme, wirkt auf die anderen abstoßend – „Sie war groß und mager und hielt sich schlecht. Die Augen waren hell und ohne Ausdruck, die farblosen Haare hingen in Strähnen um den Kopf herum“ [Bernewitz 1950: 36].

Nicht nur Lydia ist in diesem Roman Trägerin von antideutschen Stimmungen. Im gleichen Sinne äußert sich noch ein Lette aus diesem Roman – der Vetter von Pauline Ans. Er ist in Bezug auf Deutsche noch aggressiver und feindlicher als Lydia gestimmt, sein Hass ist noch wilder. Lydia meint, dass Deutsche weg müssen. Er spricht von Blut und Rache; „.... wir lettische Arbeiter – und auch die aus dem Volk, die studiert haben, Ärzte und Rechtsanwälte – wir arbeiten an der Befreiung unseres Volkes, ... die Deutschen müssen fort, das Land soll uns allein gehören. Sie, die durch Jahrhunderte die Mäuler aufgerissen haben und alles bestimmten, sollen endlich schweigen“ [Bernewitz 1950: 202]. „Fort!“ schrie er. „Fort!“ „Hassen sollen wir sie! ... Hassen, denn allein aus Haß wird die neue Welt geboren werden: die Welt der Gerechtigkeit. Durch Blut und Haß wird der Lette sich seinen Platz an der Sonne erkämpfen, den ihm der Deutsche fortgerissen hat und sich selber hineingesetzt. Wir Letten haben das ältere Recht, wir waren zuerst da und bebauten das Feld, bis die Deutschen auf ihren Schiffen über das Meer kamen und uns niederknieten. Alle Rechte rissen sie an sich, wie Kinder wurden wir bevormundet: wir durften den Kuhstall reinigen, die Mistgabel wurde uns in die Hand gegeben, den Dünger zu führen. Viele hundert Jahre lang haben wir alles ausgehalten, haben gedient und den Armel geküßt: jetzt ist es genug. Die Vergeltung kommt: sie kommt mit der Peitsche und mit Blut!“ [Bernewitz 1950: 203].

Echoartig wiederholt er das, was Lydia gesagt hat, spricht von der Gerechtigkeit, von der Befreiung der Letten. Und wiederum reagiert Pauline auf diese Worte mit Angst und Entsetzung – „Pauline war die Arbeit in den Schoß gesunken, sie starrte den Vetter entsetzt an: Menschen töten, quälen, vernichten ... sie begriff nicht, wie man so denken und so sprechen konnte. Sie wollte erwideren, ihn auf Gottes Wort verweisen, aber er glaubte ja nicht an Gott, er würde sie nur auslachen. So schwieg sie und beugte den Kopf traurig auf die im Schoß gefalteten Hände herab“ [Bernewitz 1950: 204]. Wiederum zeigt Pauline Demut und tugendhafte Unterwürfigkeit als Christenmensch, der nach dem Prinzip lebt „Wir sollen alle Menschen lieben“ [Bernewitz 1950: 204]. Auch dem Vetter Ans verleiht die Autorin eine Reihe von unangenehmen Eigenschaften – „das unheimliche Lächeln“, „Wenn Ans lacht, muß ich mich fürchten“ [Bernewitz 1950: 190], „mißtraurisch“, „er lächelte spöttisch überlegen“, „aus seinen Augen sprühte Haß“, „er schrie“, „durch seine Worte klang Nichtachtung“ [Bernewitz 1950: 201, 202, 203], „Ans lächelte nur kühl“ [Bernewitz 1950: 205]. Pauline kann und will ihre Visavis nicht verstehen. Die Gegenüberstellung der unterschiedlich gesinnten Letten wird im Roman noch schärfer. An einem Pol ist Pauline mit ihrer Menschenliebe, ihrem guten Charakter, ihrer Ehrerbietung der Deutschen, ihrer Bereitschaft, den Menschen zu helfen. Sie hat nichts gegen die Vorherrschaft eines fremdländischen Volkes, will seine Vorrechte überhaupt nicht in Frage stellen. An dem anderen Pol – Lydia und Ans, die Deutschenhasser, von denen alle Deutschen hart angegriffen werden. Beide träumen von der nationalen Befreiung, beide sind den Deutschen gegenüber respektlos und feindlich.

So entsteht im Roman das Bild eines harten politischen Kampfes, eines nationalen Konflikts. Also, der Roman, der von einer hohen platonischen Liebe Paulines zu Paul erzählt, enthält auch Beschreibungen der dramatischen Entwicklung der deutsch-lettischen Verhältnisse. Somit stellt dieser Roman nicht nur eine sentimentale Liebesgeschichte dar, sondern dokumentiert eine wichtige Etappe der lettischen Geschichte.

LITERATUR

- Baltische Seminare. Das nationale Erwachen im Baltikum.* Bd. 15. Hrsg. Luven, Yvonne. – Lüneburg: Carl Schirren Verlag, 2009.
- Bernewitz, E. *Die kleine Schneiderin Pauline.* – Heilbronn: Eugen Salzer Verlag, 1950.
- Deutsches Literatur-Lexikon,* Bd. I. – Bern, München: Francke Verlag, 1968.
- Deutsches Literaturlexikon. Das 20. Jahrhundert.* Bd. 2 G. – Bern, München: Saur Verlag, 2001.
- Deutschland, Rußland und das Baltikum. Beiträge zu einer Geschichte wechselvoller Beziehungen. Festschrift zum 85. Geburtstag von Peter Krupnikov.* Hrsg. Anton, Florian; Luks, Leonid. – Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 2005.
- Духанов, М. М. *Остзейцы. Явь и вымысел.* – Рига: Лиесма, 1970.
- Lexikon deutschbaltischer Literatur. Eine Bibliographie.* Hrsg. von Redlich, May. – Köln: Verlag Wissenschaft und Politik, 1989.
- Krupnikov, P. *Lettland und die Letten im Spiegel der deutschen und deutschbaltischen Publizistik 1895–1950.* – Hannover-Döhren: Verlag Harro von Hirschheydt, 1989.

Juris Andrejs KASTINŠ
(Liepājas Universitāte)

Ideen des christlichen Humanismus der Deutschbalten im Roman von Elisabeth Josephi „Der Arzt im Osten“

Summary

Baltic German Christian Ideas in Elisabeth Josephi's Novel "Doctor in the East"

The article analyzes the Baltic German writer Elisabeth Joseph's novel "Doctor East". Dr. Franz Waldbacher is going to meet a medical mission in Russia; however, he returns to Germany, because they cannot put up with worn-out clothes treatment of patients in a military hospital.

Then he goes back to Russia, this time choosing Schoden, a Lithuanian town, located 70 km from the border of Germany. Here there is a different attitude towards the people. Dr. Waldbacher is faithful to his doctor's oath, he performs his duties in the spirit of Christian humanism, treating equally well both the German barons and ordinary citizens – Poles, Jews, Lithuanians, Latvians. Also, he is ready to sacrifice his personal fortune for the mission of medicine, giving up a comfortable life at court with his first great love Aline Friede.

Faithfully serving the community, Dr. Waldbacher becomes very respected by the people who always remain faithful to their medical mission, although an accident ruins his personal life.

Key words: *Christian humanism, narratology, medical mission, the Baltic German*

*

Die deutschbaltische Schriftstellerin Elisabeth Josephi (1888–1986) ist vor allem durch ihre drei Romane bekannt: Es ist in erster Linie das Buch „Unser Pastor“ (1961), der autobiographische Züge trägt und von der heiligen Pflicht eines Pastors in Lettland und in Litauen berichtet, das Werk „Ohne Land“ (1942) sowie auch der eben erwähnte Roman, der im unternommenen Behandeln im Lichte der christlichen Ideen analysiert wird – „Arzt im Osten“ (1976). Die Autorin, in Kurland geboren und in Krettingen (heute Litauen) mit ihrem Mann, dem Pastor Karl Josephi gelebt, siedelt im Jahre 1926 (nach dem Tode ihres Mannes) ins Memelgebiet über, von wo sie während des Krieges 1944 mit ihren fünf Kindern nach Thüringen flieht. Sie stirbt in Sarstedt im Alter von 98 Jahren.

Der Roman „Arzt im Osten“ schildert den Lebensweg des jungen Arztes Dr. med. Franz Waldbacher, der beschließt, sich aus der Enge der deutschen Zustände zu befreien und in ein östliches Land zu fliehen, von dem er eigentlich nichts weiß, dessen Einwohnern er jedoch medizinische Hilfe leisten will. Der Text ist in drei ungleichmäßige Teile gegliedert: „Das Leben ist nicht nur Arbeit“, in dem vor allem über seinen medizinischen Dienst „in einer Stadt Südrusslands“ erzählt wird, dann folgt der zweite Teil mit dem Titel „Unser Doktor“, in dem die Erzählerin sein Leben im Baltikum wahrheitsgetreu schildert, schließlich folgt der kurze Text als eine Art pathetischen Epilogs „Ein Diener des Lebens“, der die Tätigkeit des Doktors in seinen letzten 25 Jahren in der Stadt Schoden (heute die litauische Stadt Skuodas in Niederlitauen an der lettischen Grenze im Bezirk Klaipeda) als Segen „Gott des Herrn“ resümiert.

Das ganze Leben des Doktors ist der christlichen Mission mit dem humanistischen Ziel, ärztliche Hilfe allen Menschen zu leisten, gewidmet. Ist die Religiosität von Franz Waldbacher nicht unterstrichen und hervorgehoben, wirkt seine Persönlichkeit eher als Verkörperung eines rationalen naturwissenschaftlichen Kopfes, so ist die christliche Position des Erzählers (oder der Erzählerin), die auktorial im ganzen Roman narratologisch herrscht, überall zu spüren. Sein Ideal kommt direkt in seinen Worten über die geistige und intellektuelle Harmonie des Ortes zum Ausdruck: „Nun ist das Kleeblatt vollzählig, der Pastor, der Doktor, der Apotheker“ [Josephi 1990: 279]. Mit dem „Kleeblatt“ ist die „Dreifaltigkeit“ des Geistigen und des Geistlichen Vollkommenheit in einem Dorf oder einer Kleinstadt gemeint. Auf solche Weise nimmt der Erzähler nicht nur den alten Freund von Fritz den Apotheker Katterfeld in ihre Dreieinigkeit auf, sondern auch den Arzt selbst, der widerspruchlos das christliche Leben der Einwohner und ihre Feste akzeptiert.

Der Roman beginnt mit der Schilderung der Fahrt „in ein Unbekanntes“ des jungen Arztes, der beschlossen hat, „weit fort, in ein fremdes Land“ zu fahren [Josephi 1990: 5]. „Die unendliche Weite“ bedeutet Russland, „das Land, in das er jetzt fuhr“. Aber warum verlässt er die kleine Residenzstadt in seinem Vaterland? Fritz hat die fürchterliche Enge des Herzogtums gehasst, so hat er sich hinausgesehnt mit dem bestimmten Ziel, die Kranken zu heilen. So kommt er nach dem Ende des russisch-türkischen Krieges in eine südrussische Stadt. Waldbacher, der neue Stabsarzt ist jedoch von den widerlichen Szenen, die er hier sieht, unangenehm überrascht. Aus dem Wunschbild seiner Zukunft und dem ersehnten Land wird eine erschütternde Enttäuschung. Statt der ärztlichen Behandlung erwarten ihn hier Alkohol, Kartenspiel und Frauen. Niemand sorgt für die Verwundeten. Das Bild im Lazarett wirkt abstoßend: „Nicht einmal Stroh haben sie, manche liegen auf dem nackten Fußboden, alle sind schmutzig, verlaust, halb verhungert“ [Josephi 1990: 17]. Verbandzeug fehlt, keine Medikamente, kein Messer für eine einfache Operation. Sein bisheriges Weltenbild stürzt zusammen. Er fasst den Beschluss, Russland zu verlassen. Sind die Leute im Osten doch nicht schlechter und auch nicht besser als irgendwo in der Welt, „aber wohl urwüchsiger, entschiedener, im Guten und im Bösen“ [Josephi 1990: 84]. Der erste Teil „Das Leben ist nicht nur Arbeit“ endet mit einer eindrucksvollen Schilderung des Osterfestes in Russland, das er miterlebt hat. Zu dem unerschütterlichen Weltbild von Franz Wildbacher gehört nicht nur die humanistische Idee der medizinischen Fürsorge für die Kranken und ihre Pflege, sondern auch die christliche Überzeugung, die in dem Auferstehungsbild von Christus symbolisch verkörpert ist. Es ist die Überwindung des Todes durch die Auferstehung, – es ist das Leben, das den Tod besiegt. Auch im Osten wird der Ostertag gefeiert, und der Arzt als christlicher Mensch nimmt daran teil. Überwältigt von der hymnischen Stimme eines Priesters, kniet der Doktor hin und faltet die Hände. „In diesem Überschwang der Gefühle fallen sich die Menschen in die Arme und besiegeln den erneuten Bund mit einem dreifachen Kuß.“ [...] In dieser Nacht sind alle, alle Brüder, denn von den Gestaden des Schwarzen Meeres im Süden bis zu den Ufern des Eismeeres im hohen Norden tönt es: „Christ ist auferstanden, er ist wahrhaftig auferstanden“ [Josephi 1990: 86].

Das Kernstück des Buches bildet jedoch der zweite Teil des Romans „Unser Doktor“, der etwa 200 Seiten umfasst und den 25jährigen „Dienst des Lebens“ im

Baltikum darstellt, wo er seine humanistischen Ideale in der ärztlichen Praxis zu verwirklichen versucht. Seine neue Heimat ist also die Stadt Schoden, etwa 70 Kilometer von der deutschen Grenze entfernt, und die sie umgebenden Ortschaften. Es ist wiederum das zaristische Russland, aber nun sind das die Leute der westlichen Kultur, die mit dem Arzt jetzt zusammen sind, vor allem ist das die Familie der Baronin von Rucken, deren Leben und Schicksal im Weiteren dargestellt werden. Es bedeutet jedoch nicht, dass der Arzt den einfachen Leuten, den Bauern fernbleibt. Eigentlich sind alle Schichten der Gesellschaft in Schoden für ihn wichtig, denn sie sind alle Christen und zumal seine Patienten. Franz Waldbacher ist bereit, alle Menschen zu heilen und zu pflegen: „[...] aber die Menschen fesseln ihn ungemein, jeder ist in seiner Art sympathisch und interessant“ [Josephi 1990: 95]. Der unsichtbare Erzähler, der genau über alles, was im Roman geschieht, informiert ist und das Geheime des Arztes kennt, beschreibt ausführlich das Milieu und die Bevölkerung der Stadt: Es ist ein kleines, altes Provinzstädtchen mit seinen Problemen, zu denen der Neubau auf dem Marktplatz gehört: Die orthodoxe Kirche für die Russen soll hier entstehen. Aber gibt es hier Russen? „Russen gibt es hier nicht. ...Wer aber wird in die Kirche am Markt gehen, die jetzt gebaut wird? Die paar strafversetzten Beamten und ab und zu das immer wechselnde Grenzmilitär, das wird alles sein“ [Josephi 1990: 104]. Das Volk geht in die alte Klosterkirche, in die die Massen strömen. Polen, Litauer, Deutsche, auch Letten leben hier, und sie alle werden durch den christlichen Glauben vereinigt. „Wie einzelne Inseln, jede für sich allein schwimmend, aber doch alle in ein und demselben Gewässer ruhend, erscheinen dem Doktor die verschiedenen Volksgruppen, die hier im Lande nebeneinander leben.“ Der Doktor behandelt alle „Inseln“ der Bevölkerung, er lernt alle Menschen kennen „und erlebt überall den Menschen, der unter Krankheit und Schmerzen seufzt, dem er Linderung, dem er Heilung bringen soll“ [Josephi 1990: 105]. Die Grundlage der humanistischen Haltung des Arztes bildet der Glaube, obwohl Franz Waldbacher im alltäglichen Leben als rationell orientierter und praktizierender Arzt erscheint. Nur zur Zeit der kirchlichen Feste sehen wir ihn zusammen mit seinen Freunden. Als Individuum ist er vollständig in die sakrale Tradition eingetaucht, in seiner Praxis ist er ein naturwissenschaftlich rationeller Kopf.

Das Vertrauen der Einwohner soll der Doktor im harten Kampfe gegen Aberglauben und „Volksmedizin“ gewinnen. Ein Bauer kommt und haut mit der Faust auf den Tisch, denn es ist schon der zwölfe Todesfall in sieben Wochen. Das hämische Lächeln des Mannes verrät seine geheimen Gedanken: „Von dir, von dir haben wir nichts anderes erwartet... Wir wissen schon lange, daß ihr studierten Herrn von unseren Krankheiten nichts versteht, keine Ahnung davon gehabt. Solange wir unsere Hausmittel anwandten, solange wir zum Kurpfuscher gingen, lebte unser Kind, als wir es in deine Hände gaben, starb es“ [Josephi 1990: 106–107]. Die Wut packt den Doktor, er geht zu den Bauern und erfährt, dass die Großmutter ihre eigene Medizin gebraut hatte – „Milch mit frischem Kuhmist“ – an deren Folgen das Kind gestorben ist. Das ist der zwölfe Fall in seiner Praxis. „Zum Kuckuck, was soll er denn machen, wie soll er sich denn ihr Vertrauen erringen?“ [Josephi 1990: 107] Der alte Apotheker Katterfeld, der zu seinem Freund im Städtchen geworden ist, beruhigt ihn und empfiehlt ihm „einen anstelligen Burschen“ mit dem Namen Petras, der litauisch versteht und in der Apotheke gearbeitet hat. Eine Menge von unglücklichen kranken Bauern sitzt beim Arzt im

Zimmer auf der Bank und wartet auf die Hilfe: „Es ist ein Haufen Elend beisammen, ein großer Haufen. Und jetzt soll der Doktor helfen. Geschwüre, Wunden zeigen sich ihm von erschreckendem Ausmaß“ [Josephi 1990: 110].

Die Schilderung der Szenen mit den kranken Bauern und den unter schweren Umständen Leidenden wirkt stark und realistisch. Der Erzähler ist, der Narratologie nach, auktorialen Charakters, er beteiligt sich als eine bestimmte Personage an den Geschehnissen des Romans nicht, seine berichtende Position aber verrät genau die christlich-humanistische Konzeption der Autorin Elisabeth Josephi, die alle Handlungen und Motive des Erzählers leitet. Es scheint die Position zu sein, die Wolfgang Schmid in seinem Buch „Elemente der Narratologie“ einen „minimal markierten, scheinbar objektiven Erzähler“ fixiert, obwohl er manchmal die indirekte Figurenrede auffasst und sich mit ihr identifiziert [Schmid 2014: 76]. Ein Beispiel dazu wäre die erlebte Rede von Martin Ensins beim Operieren von Jokschine: „Ach, die Arme jetzt muß sie sterben, sie liegt da und röhrt sich nicht mehr... Was tut nun der Doktor, der Teufel?“ [Josephi 1990: 113] Der Mann hat keine Vorstellung von der Anästhesie und hält die Frau für „tot“. Danach wird sie mit Erfolg operiert und wird gesund, die Legende vom Arzt, der den Menschen „tot“ macht und dann ihn wieder zum Leben „erwecken“ kann, wird auf vielen Seiten in der indirekten Rede der Figuren ironisch umspielt.

Nach dem Konzept des Erzählers, das sich fast nie offenbart wird, doch aus dem Kontext klar hervorgeht, zu den „Spitzen“ der Stadtintelligenz gehören der Pastor und der Apotheker. Leider fehlt dem Städtchen „unser Pastor“: die Stelle bleibt vakant, so dass der Doktor und der Apotheker zu zweit für das geistige und körperliche Leben der Einwohner sorgen sollen. Der alte Junggeselle Katterfeld kennt seine Leute sehr gut und hilft durch seine Ratschläge dem Doktor, sich in den verschiedenen Charakteren der Mitmenschen besser auszukennen. Der Herr ist für den jungen Doktor ein Vorbild, wie man den Menschen dienen kann – seelisch und physisch: „Eigentlich sind Sie zu beneiden, Herr Apotheker; nicht nur Linderung der körperlichen Schmerzen können Sie den Menschen bereiten, sondern auch in ihren seelischen Nöten finden sie bei Ihnen Trost. Sie haben ein reiches Leben.“ Und er fügt nachdenklich hinzu: „Wirklich ein reiches Leben. Wer es doch auch so haben könnte.“ [Josephi 1990: 133] Den letzten Satz bezieht er auf sich selbst, denn nicht nur die Arbeit allein macht den Begriff „unser Doktor“ aus, „einen Helfer in Leibesnot“, sondern auch „ein(en) Freund, ein(en) Freund der Kranken wie der Gesunden“, wie es in der Dankadresse der Bevölkerung gesagt wird [Josephi 1990: 288]. Der Doktor hat den sakralen Wunsch des Volkes verdient, „den Wunsch, daß Gott der Herr Sie und Ihre Arbeit weiter segnen möge.“ [Josephi 1990: 288] Fritz Waldbachers Weihnachtsbesuch bei dem Baron Stempel und das Leben der Bevölkerung in Maschutten – das sind zwei Welten und zwei Seiten des Lebens. Der Doktor will in beiden Welten heimisch sein. „Das ganze Leben, was ist das?“ „Da, wo sich beides, Idee und Arbeit, vereinigt, da offenbart sich in schönster Weise das Menschentum.“ [Josephi 1990: 138]

Die rührende Liebesgeschichte des Doktors mit der Opernsängerin Aline Friede kann kein glückliches Ende haben, denn Fritz ist nicht bereit, seinen Beruf zu verlassen und seine seelische Pflicht aufzugeben. „Wie soll das weitergehen? Die Ferientage sind zu Ende, aber die Zuneigung des Doktors zu Aline Friede nimmt kein Ende, im Gegenteil, sie ist hineingewachsen, in sein Herz hineingewachsen, ein Stück von ihm selbst ge-

worden.“ [Josephi 1990: 197] Die Sängerin hat bestimmt Talent, darf er wagen, sie zu bitten, sein Weib zu werden? Soll sie die Hausfrau eines kleinen Landarztes sein? Wie steht es aber mit dem Doktor selbst? „Aber sah er nicht auch eine hohe Aufgabe vor sich? Wollte er nicht ein Diener, ein Diener des Lebens sein?“ [Josephi 1990: 197] Fritz verlässt die Geliebte mit einem Abschiedsbrief, in dem er schreibt, dass sie zueinander nicht gehören können. „...zum Herrendienst [beim Großherzog, wo Aline engagiert werden sollte] eigne ich mich nicht. Meine Stellung schaffe ich mir selbst.“ [Josephi 1990: 206]

Die christliche Idee ist die Idee der Rettung eines Menschen in seelischer und physischer Not, – der Erzähler illustriert diese wiedekehrenden Gedanken in vielen Lebenssituationen und Handlungen der Figuren. Im Hause des Oberförsters der Oberförstei Sedan pflegen den todkranken Herrn Wolkonow Njanja, die frühere Kinderfrau und jetzt die Frau, die das Hauswesen führt, und seine Tochter Pani Anna. Der Oberförster ist hierher strafversetzt und ist wegen der Trunksucht schwer krank geworden. Beide Frauen pflegen den Mann und beten den Gott, damit er seinen Tod verhütet. „Njanjas Gebete sind mit der Zeit merkwürdig geworden. Zuerst, als der Oberförster todkrank daniederlag, betete sie inbrünstig und christlich, wie es sich gehört, um sein Leben. Jetzt aber, da es ihm besser geht, gleiten wohl auch die Perlen des Rosenkranzes sorgsam durch ihre Finger, ...aber in Gedanken fleht sie um Verlängerung seiner Krankheit. Sterben darf er nicht, Gott verhüte es, die heilige Mutter Gottes dürfe sie nicht falsch verstehen. Wo sollte sonst Pani Anna mit ihr ein Odbach finden und ein Zuhause haben, wenn Herr tot ist?“ [Josephi 1990: 213] Diese Situation scheint ihr „eine glückliche Zeit zu sein“, denn der Arzt kommt zu ihnen und sie hat bemerkt, dass dem Doktor Pani Anna gefällt. „...und ihre Gebete werden dringlicher: „Maria hilf, heilige Mutter Gottes, bitt' für uns. Kann der Doktor eine liebere Hausfrau finden?““ [Josephi 1990: 214] Leider ist die „glückliche Zeit“ vorüber: Der Mann sauft wieder! Zusammen mit Anna kniet sie vor dem Marienaltar in der Klosterkirche. Anna, eine rechtgläubig Getaufte, fühlt sich unsicher in einer katholischen Kirche, wo sie die Hilfe sucht. Njanja redet ihr zu, dass die heilige Jungfrau auf sie eben deshalb achten würde, weil sie evangelisch ist und dennoch für ihren Vater in einer katholischen Kirche betet. Anna ist bereit, alle Konfessionen anzuerkennen (auch die orthodoxe Kirche), denn der Herr ist überall, so dass sie sich ihren Wünschen und Träumen in allen heiligen Stätten des Christentums hingeben kann: „Herr erbarme dich, Herr erbarme dich“. Leider geht es nicht nach Annas Wünschen: Der Vater fährt in die Kneipe von Benuschies, wo man ihn dann auf dem Hof tot findet. Vielleicht ist es die Absicht des Gottes gewesen, denn nach dem Tode des Vaters beginnt für Anna ein glückliches Eheleben mit dem Doktor, der jetzt auch zum Oberförster ernannt wird.

Ein symbolisches Bild bei der Einweihung der russischen Kirche auf dem Marktplatz von Schoden zeugt davon, dass für Elisabeth Josephi die christliche Idee wichtiger als die unterschiedlichen Konfessionen innerhalb einer Religion ist: „Und nun läuten am ersten Pfingsttag die Glocken in Schoden. Es sind nicht nur die der neuen Kirche, alle andern müssen mitmachen.... Ein langer Zug begibt sich langsam und feierlich unter dem vereinten Glockengeläut über den Marktplatz in die neue Kirche. Dabei sind alle Konfessionen vertreten.“ [Josephi 1990: 230]

Das Ideal der baltisch-deutschen Schriftstellerin ist die Harmonie des christlichen Lebens, wobei alle Gesellschaftsstände unter der Obhut der christlichen Idee zugunsten der ganzen Bevölkerung humanistisch wirken und regieren sollten: „Da schreitet neben dem ortodoxen Gouverneur der katholische Graf, da geht der evangelische Apotheker... Es fehlt auch kein Gutsbesitzer der Umgegend... Dazu kommen die Offiziere und Soldaten des Grenzregimentes, die Beamten der verschiedenen Behörden...“ [Josephi 1990: 230–231].

Das Schicksal des Menschen liegt in Gottes Hand. Frau Anna stirbt bei der Geburt ihres Sohnes Franz. Aber so wunderbar schön sieht sie im Tode aus! Ist das ein Verlust? Oder liegt hier eine Vollendete? Dennoch ist der Erzähler davon überzeugt, dass hier nichts zu beklagen ist, denn „Ein glückliches Leben hat sich hier vollendet“. [Josephi 1990: 277] Der Gottes Wille findet hier seine Ausprägung, wenn es auch um den Tod eines Menschen geht. So werden die Vorwürfe von Njanja, dass es die Schuld des Gottes an ihrem Tod ist, widerlegt. Der Gott hat das Leben Annas zur höchsten Reife gebracht. Sie hat das Kind – den größten Reichtum – zur Welt gebracht und damit den Willen Gottes erfüllt.

Der christliche Humanismus, reichlich vertreten im historisch realistischen Roman von Elisabeth Josephi, soll zum leitenden Prinzip des Menschenlebens werden und somit das feste Fundament der sozialen Welt sein.

LITERATUR

Josephi, E. *Arzt im Osten*. – Frankfurt am Main-Berlin: Verlag Ullstein GmbH, 1990. 288 S.
Schmid, W. *Elemente der Narratologie*. – Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH, 2014. 297 S.

Ivars OREHOVS
(Latvijas Universitāte)

Die Herausforderung einer sicheren europäischen Einigkeit im Werk von Jakob Heinrich von Lilienfeld *Neues Staats-Gebäude* (1767)

Summary

The Challenge of a Safe European Unity in Jakob Heinrich von Lilienfeld's “The New State Building” (*Neues Staats-Gebäude*; 1767)

J.H. von Lilienfeld (1716–1785) settled in his mature years of life in Oberpahlen/Põltsamaa (nowadays the Republic of Estonia). He was engaged in entrepreneurial activities as well as in literary writing. His socio-political essay written in German can be considered as a detailed modelling of the continent's unity in the perception of the 18th century. The objective of the article is the analysis of the thematic, stylistic, and compositional features of the work consisting of three textual parts, enriched with pointedly associative metaphors. The thematic interpretation of the writing by Lilienfeld, and in particular the third part of it about internationally common defensive measures, makes it possible to perceive the challenging topicality of the modelled problem situations also in the context of the 21st century.

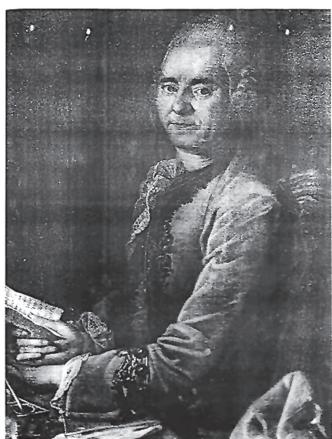
Key words: *socio-political essay, combative pacifism, depopulation, self-preservation of small countries, collective defense*

*

Die Geschichte der Wechselwirkung von den Ideen der Geisteseinigkeit und des friedlichen Zusammenlebens im internationalen europäischen Raum ist, gewiß, mit Schritten vieler Jahrhunderte zu messen, und sie hat stets eine bestimmte Verbindung mit irgenwelchen von den Gedanken zentrierenden und Dasein bestimmenden Ereignissen – wie Kreuzzügen, so auch Kriegen und Problemsituationen verschiedener Ausbruchsgründe, Ausmaße und Folgen späterer Zeiten bis zur Gegebenheit. Auch in vielstimmiger Fühlung der Ideen der Aufklärung und der Romantik, ebenfalls im Kulturräum des deutschsprachigen Schrifttums gewann dieses Thema allerhand schöpferischen Ausdruck.

Der deutsche Romantiker Novalis (1772–1801) wendet sich in seinem Aufsatz *Die Christenheit oder Europa* (entstanden 1799, erschienen 1826) der Christenheit als dem Ideengrund der europäischen Geisteseinigkeit zu. Er führt aus, dass es nach den „[...] schönen glänzenden Zeiten“ des Mittelalters, als „ohne große weltliche Besitztümer Ein Oberhaupt die großen politischen Kräfte lenkte und vereinigte“ [Novalis 1996: 67], kämen die Einwirkungsjahre der Reformation, der Aufklärung und der Französischen Revolution, als das Weltliche über das Geistige Überhand nähme; die Christenheit habe ihre einigende Rolle verloren. Novalis äußert doch in einem gewissen romantischen Optimismus seine Überzeugung, daß

die Christenheit wieder lebendig und wirksam werden und sich wieder ein[e] sichtbare Kirche ohne Rücksicht auf Landesgrenzen bilden muß, die alle nach dem Überirdischen durstige Seelen in ihren Schoß aufnimmt und gern Vermittlerin, der alten und neuen Welt wird [Novalis 1996: 88].

JAKOB HEINRICH VON LILIENFELD
(1716–1785)
Tafel I

Abbildung 1.
Jakob Heinrich von Lilienfeld
(1716–1785)¹

PÖLTSAMAA/OBERPAHLEN
XVIII. Jh.
Tafel II

Abbildung 2. Põltsamaa/Oberpahlen
im 18. Jahrhundert
(heutzutage Republik Estland)²

Diejenige Tatsache aber, dass es im Geiste der Aufklärung, zumindest auf der Ebene der theoretischen Vorstellungen, ein auf den Prinzipien der Vernunft basierende Modell der Europapolitik gebildet werden kann, hat auch der baltische politische Schriftsteller und Unternehmer aus Põltsamaa/Oberpahlen (heutzutage Republik Estland) – Jacob Heinrich von Lilienfeld (1716–1785) – bewiesen. Der ehemals beim Militär und im diplomatischen Dienst beschäftigte Mann hat schon über zwanzig Jahre vor der Französischen Revolution seinen sozio-politischen Aufsatz *Neues Staats-Gebäude* (1767) verfasst. Diesen auf Kriegsverhinderung und auf Schaffung der Voraussetzungen für dauerhaften Frieden gerichteten Entwurf innerhalb der europäischen geopolitischen Grenzen bilden drei logisch zusammenhängende, bezüglich des Umfangs aber ungleiche Teile. Nach Genre und Stilzugehörigkeit könnte all das zusammen als eine theoretische Darlegung der gesellschaftspolitischen Ansichten charakterisiert werden.

Abbildung 3. Jakob Heinrich von
Lilienfelds Aufsatz *Neues Staats-
Gebäude*(1767). Titelblatt³

¹ Quelle: *Jacob Heinrich von Lilienfeld (1716–1785). Der baltische Dichter und politische Schriftsteller. Eine Auswahl aus seinen Werken*. Mit einem Kommentar hrsg. von Werner H. Preuß. – St. Ingbert: Röhrig Universitätsverlag, 1997, S. 203.

² Ibid, S. 204.

³ Ibid, S. 209.

Am Ende des Aufsatzes darauf hinweisend, dass er selbst am Anfang der Schreibtätigkeit als Verfasser der Theaterstücke gewirkt hat [Komödien *Der Neujahrs-Wunsch* (1758) und *Uranie oder die Verwandtschaft der Liebe und Freundschaft* (1766)], äußert Lilienfeld in Form eines gewissen Vermächtnisses den Gedanken, dass er in Zufriedenheit schwelgen könnte, falls „die theatalische Aufführung des Stücks dem Zuschauer das Vergnügen ersetzen werde, was der Leser vermisst hat“ [Lilienfeld 1997: 183].

In seiner ersten Komödie *Der Neujahrs-Wunsch* entwickelt Lilienfeld die Handlung, beginnend mit dem, dass Eltern, Besitzer eines Herrenhauses, die Entscheidung verwirklicht haben, ihren Sohn aus dem Dienst bei einem Offizierskorps in Frankreich zurückzurufen, um ihn gebührlich mit dem weiblichen Nachkommen der benachbarten Adelsfamilie verheiratend, auf solcher Weise pragmatisch, einen erweiterten Raum für die kommerzielle Geschäftigkeit zu erwerben und damit für den weltlichen Alltag der Familienzukunft eine möglichst stabile wirtschaftliche Grundlage sicherzustellen. Da der junge Mann bereits eine längere Zeit außerhalb des Herrenhauses und dadurch auch des direkten Einflusses seitens der Eltern verbracht hat, ist es in ihm eine eigene Einstellung gegenüber den Beziehungen materieller und immaterieller Natur entstanden. Daher wird am festgelegten Tage der Verlobung die Idee mit Umkleiden und Rollentausch erfolgreich verwirklicht. Jedoch noch vor der Auflösung der dramaturgisch erforderlichen Intrige versucht der Jüngling in einem längeren Vater-Sohn-Dialog im sittlich-didaktischen Geiste den Vertreter der älteren Generation diplomatisch folgenderweise zu überzeugen, somit als ob eine motivierte Bodenvorbereitung für weitere Maßnahmen vornehmend:

Es sind aber noch andere Wege übrig. Es finden sich Käufer genug, wann man sich derer überflüssigen Landgüther entledigen, und entweder ungebunden auf einem einzigen wohl eingerichteten Landguth, oder in der Stadt, oder gar zur Probe, Lust und Gemüthsveränderung unter einem sanftern, friedfertigern, geselligern und wohlfeilern Himmelsstrich wohnen will, wo willkürliche Gesellschaften gelehrter und tugendhafter Leute, reizende Seltenheiten, Zierath und Reinlichkeit, Freyheit und guter Geschmack, geschickte Aufwärter, gute Bücher, Ueberfluß, Großmuth und edle Triebe, kurz! Alles was das menschliche Leben beglückt und angenehm macht, die mit Dampf und Sorgen bemebelte Lebensgeister wiederum ermuntern können. [Lilienfeld 1997: 33]

Es ist darauf hinzuweisen, dass die Voraussetzung dieser glücklichen Lebensweisheitsvision, wie am Anfang des obenstehenden Zitats bezeichnet wird, sei die Befreiung von ‚dem materiell überflüssigen Lebensraum‘, und dies wiederum würde es ermöglichen, sich auf die Suche nach den entworfenen anderen Werten zu begeben, sozusagen ‚im erweiterten Maßstab‘. Eine solche Dimension der schöpferischen Tätigkeit von Lilienfeld manifestiert sich auch im symbolischen Sinne der genetischen Verknüpfung im Aufsatz *Neues Staats-Gebäude*.

Der dreiteiligen Darlegung, welche der Forscher und Neuverleger des Werkes im Jahre 1997, Werner H. Preuß, mit einem Wortpaar „kämpferischer Pazifismus“ [Kommentar. In: Lilienfeld 1997: 271] bezeichnet hat, „erstes“, umfangreichstes „Buch“ mit dem Titel „Von dem kriegerischen Zustande in Europa“, ist völlig einer kritischen und vielseitigen Charakteristik der Zustände gewidmet. Es ist die Absicht von Lilienfeld, sich

für, die am meisten gefährdeten Menschenstände – die Bauern und Soldaten – der kriegsführenden Gesellschaft‘ einzusetzen. Er schreibt, dass „der ganze Soldatendienst in unausgesetzten und marternden Kriegsübungen, Hin- und Hermarschen, Wache halten, Feldzügen, [...] Schlaflosigkeit, rauher Kost [...] besteht“ [Lilienfeld 1997: 96]. Es handelt sich auch von den gegenseitig zerstörerischen Streitigkeiten dieser beiden Stände, da

eines Bauren Sohn, sobald er eine Soldatenmundirung anzieht, auch jene ihm angeerbte und handgreiflich beygebrachte gehäßige Gesinnungen auskleidet, sich wider seinen vorigen Stand empöret, und selbigem zur Geissel wird [Lilienfeld 1997: 94–95].

Als Folge der Kriegsübungen und Kriegshandlungen entsteht, der Meinung des Verfassers nach, solch ein beklagenswertes Bild, dass nur ein kleiner Teil im Helden Tod stirbt, die anderen aber – im quälenden Tod, aber viele verbringen den Rest des Lebens in geistigen und körperlichen Schmerzen und unheilbaren Wunden [siehe: Lilienfeld 1997: 100–101]. Der sich gegen den Krieg eingestellte Verfasser benennt die Gesamtheit dieser traurigen Tendenzen als „Entvölkerung“, dabei – „eine Armee von hunderttausend Mann sind so viele Gelehrten, Künstler, Handwerker, Richter, Beamten, Kaufleute, Fabrikanten, Bedienten, Hausväter, Ackersleute, die dem Staate abgestorben sind.“ [Lilienfeld 1997: 97] Daraus ist ersichtlich, dass staatliche Interessen das Hauptanliegen des Besorgniskreises von Lilienfeld bildet, und „ein Fürst“ sei in der Lage, mit seinen Truppen „fünfzig mahl so viel eigene Unterthanen umzubringen, als Feinde“, so die Schlussfolgerung – „wie arm und schwach wird also ein Reich, je stärker es durch sein Kriegsheer zu sein glaubt“ [Lilienfeld 1997: 99], die ein Seitenstück zur anfänglichen Behauptung der umfangreichen Antikriegserwägungen bildet, nämlich – dass „der größte Teil der Einkünfte eines Staats zum Kriegswesen verwendet wird“ [Lilienfeld 1997: 93].

Der Komödienschriftsteller Lilienfeld nennt die gegenseitige Kriegsgeschichte der europäischen christlichen Völker als „ein Trauerspiel“ [Lilienfeld 1997: 101], und mit Hilfe einer mit Metaphern bereicherten Sprache vertieft er sich analytisch in die Ursachen der Kriege, unter besonderer Berücksichtigung des gegenseitigen Zusammenhangs der Interessen kleiner und großer Länder, sowie des Krieges und Friedens, genauer gesagt – der Lage des brüchigen Gleichgewichtes beim Waffenstillstand:

Der Friede ist eine Zurüstung des Krieges; nichts, als die Benennung, und bisweilen auch die Dauer, unterscheiden ihn von einem Waffenstillstande. Er verändert weniger die Natur, als die Farbe und Gestalt des Krieges: aus einem blutigen Waffenkriege entsteht ein schwarzer Federkrieg. Er gleicht den gefährlichen Windstille des Meers, die die Vorbothen der heftigsten Stürme sind. [Lilienfeld 1997: 130]

Die Voraussetzung für die Selbsterhaltung kleiner Länder ist die Fähigkeit, im Wirbel der politischen Einflüsse meisterhaft „zu balancieren“, aber auch, wie Lilienfeld darauf hinweist:

Nimmt man aber zwei Lasten an, die sich waagerecht erhalten: so macht ein jeglicher, der dazu gehört, einen ansehnlichen Theil vom Ganzen aus. Das kleinste Gewicht wird da groß und trägt viel zur Richtung und Entscheidung bey. [Lilienfeld 1997: 135]

Empirische Wahrheiten politisch verallgemeinernd, verweist der Autor nachstehend:

Die Erhaltung des Europäischen Gleichgewichts ist der Staatskunst, was die Stange in den Händen des Seiltänzers ist. [...] Was thun die größten und geschicktesten Staatsmänner anders, als durch ihre unaufhörlichen Negociationen, Kunstgriffe und Bemühungen auf eine ähnliche Weise balanciren? [Lilienfeld 1997: 135]

Eine solche Entwicklung der „Kriegskunst“ in gegenseitigen Beziehungen der europäischen „Seiltänzer“ könnte so weit führen, und Lilienfeld versucht, vor dem möglichen Aufwerfen dem europäischen Kontinent seitens fremder Völker zu warnen, „dass man endlich zweifeln wird, ob man in Europa oder in der Asiatischen Tattarey sey“ [Lilienfeld 1997: 139], und dann „würde es vielleicht gleichgültig werden, auf die Bibel oder den Alcoran zu schwören“ [Lilienfeld 1997: 140].

Nach den detailliert betrachteten Schattenseiten des Lebens beim „kriegerischen Zustande“, wobei als Kernziele die Ideen von der „Erhaltung der Menschen“ [Lilienfeld 1997: 125] und der Sicherstellung eines langfristigen, stabilen „Gleichgewichtes“ in Europa im „ersten Buch“ hervorgehoben wurden, legt Lilienfeld im „zweiten Buch“ des Aufsatzes – „Von dem friedlichen Zustande in Europa“ – seine Vision dar, wie diese Ziele erreicht werden können.

Beim Vergleich der Vielzahl von zwischenstaatlichen Beziehungen der wechselnden Krieg-und-Waffenstillstand-Zustände mit „einer so großen Menge unglücklicher Ehen“ setzt der Autor diese Bildlichkeit fort und fragt dabei: wäre „die Einrichtung eines Ehegerichts nicht eine Sache, die der menschlichen Gesellschaft Ehre machen würde?“ [Lilienfeld 1997: 143] Deswegen wird hypothetisch der Gedanke geäußert, dass die Staaten sich auf ein gemeinsames „höchstes Nationen-Tribunal und Friedengerichte“ einigen, welches „die Kraft und Natur eines ewigen Compromisses und Fundamentalgesetzes aller Reiche an sich hätte“ [Lilienfeld 1997: 148]. Zu den Mitgliedern der Einrichtung würden dann angesehene und verdiente Leute ernannt, mit dem Recht, ihre Posten zu erben, an der Spitze aber – der Präsident. Das Tribunal würde dann „einem allgemeinen Congreß“ der „Deputirten aller Mächte [...] unterworfen seyn“. Dieser „Congreß“ hätte gemeinsame legislative Funktionen. In der Rolle der Exekutivgewalt „können jährlich eine oder zwei Mächte wechselweise das Vicariat führen, aufmerksam und sorgfältig seyn [...]“ [Lilienfeld 1997: 148].

Über den geopolitisch günstigsten Standort des „höchsten Nationen-Tribunals“ zweifelt Lilienfeld nicht viel – eine der deutschen Städte, hinsichtlich der gemeinsamen Sprache, im Gegensatz zu „Latein“ als „einer todten und schweren Sprache“, fällt die beste Wahl auf die „so allgemeines Bürgerrecht gewonnenes“ Französisch, in welchem „die mehresten neuen Deductionen, Negociationen und Tractaten abgehandelt“ sind, aber zum Symbol des Nationen-Tribunals schlägt der Autor den „Phönix“ vor, der „aus der Asche der gräulichen Kriegsverheerungen neu erhübe“ [Lilienfeld 1997: 151].

Die materielle Unterhaltung einer solchen internationalen Einrichtung benötige, natürlich, Ressourcen seitens der Mitgliedstaaten, Lilienfeld ist aber davon überzeugt, dass „die Potentaten zu diesem heilsamen Beytrage um so viel geneigter seyn werden, wenn sie ihn bloß mit den jährlichen Kosten ihres ganzen Kriegswesens, oder eines ein-

zigen Feldzuges vergleichen, ohne den Ruin ihrer Länder und Unterthanen mitzu-rechnen“ [Lilienfeld 1997: 150].

Als diplomatisch schwierig scheint Lilienfeld das im Kreuzfeuer der nationalen Interessen zu lösende Problem der historisch gerechten Bestimmung der Grenzen – „diese müßten vielmehr auf dem ersten allgemeinen Congreß den Stoff zu einer eigenen ewigen und alle Theile beruhigenden Grundlegung abgeben“ [Lilienfeld 1997: 154].

Die Absicht mit dem „Dritten Buch“ des *Neuen Staats-Gebäudes* – „Von denen wider die Barbaren zu errichtenden Ritterorden zu Wasser und Lande“ – ist nicht Illusionen nachhängen, dass dieser anzustrebende ‚sichere und einheitliche Lebensraum‘ so ungestört und einfach ‚zu erweitern‘ wäre. Die „Einigkeit, Eintracht und Sicherheit“, auch „die natürliche und angebohrne Freyheit der Menschen“ in Umständen, da ihr Geschick nicht „in einem einzigen Winkel der Welt verhaßte Fesseln zu tragen, sondern nach eines jeglichen Neigung und Beruf ihr Glück beliebig und ungebunden zu suchen“ [Lilienfeld 1997: 116] sei – all dies, nach der Überzeugung Lilienfelds, wäre innerhalb der Grenzen des gemeinsamen Raums der „christlichen Staaten“ möglich, aber im Interesse des „inneren Friedens und der Ordnung [...] ist es nöthig, [sich] auch äußerlich [zu] befestigen“ – gegen die „Barbaren, oder Unchristen (Türken, Tattern..., Mohren und Heyden beyder Indien etc.)“, welche „bey etwas vereinigten Kräften sich fast alles unterwerfen könnten“ [Lilienfeld 1997: 161]. Daher sollte man, nach Lilienfeld, mit gemeinsamen Anstrengungen diese „Ritterorden“ oder freiwillige Einheiten des aktiven fünfjährigen Wehrdienstes mit einer zehnjährigen Bereitschaft in Reserve herausbilden, indem man diese Truppen möglichst nah den Stellen der angeblichen Einbrüche in europäische „christliche Staaten“ aufstellt – z.B., in Ungarn, Polen oder der Ukraine. [Siehe: Lilienfeld 1997: 163–165]. Lilienfeld vermerkt, dass es um eine problematische Ausnahmesituation „in Ansehung der freywilligen Dienste“ wegen „der Leibeigenschaft“ [Lilienfeld 1997: 166] in Bezug auf Russland handle. Als einen besonders positiven Nebeneffekt, zusätzlich zu der militärischen Verteidigungsfunktion, sowohl im Verhältnis zu Individuum als auch gegenüber einem Staate im allgemeinen, betrachtet der Verfasser die Notwendigkeit, an Orten des Wehrdienstes „Akademien, Anlagen und Anstalten“ [Lilienfeld 1997: 169] zu erstellen, damit Leute ihren Fähigkeiten und Wünschen gemäß, sich „mit den schönen und tiefen Wissenschaften, den freyen Künsten, den bildenden Künsten, Gewerken, Leibesübungen [...]“ [Lilienfeld 1997: 168] beschäftigen könnten, dadurch „würde die Jugend nicht allein gegen Türken, Mohren und Tattern, sondern gegen noch gehässigere Feinde, gegen Unwissenheit und Laster zu Felde ziehen“ [Lilienfeld 1997: 169].

Mit einer idealistisch vertrauenswürdigen Überzeugung argumentiert Lilienfeld, dass das strategische Ziel der möglichen Handlungen der „Ritterorden“ in den neuen Zeiten nicht mit „dem Bekehren“ zur christlichen Religion, sondern mit „dem Abwehren“ [Lilienfeld 1997: 173] verbunden ist, was wiederum als eine Voraussetzung für ein gleichmäßig dicht besiedeltes Europa wäre, um „die goldene Zeit zurückzurufen“ [Lilienfeld 1997: 158].

Somit dient das Werk von Jacob Heinrich von Lilienfeld *Neues Staats-Gebäude* als Bezeugung für die Tatsache, dass es auch in der Geschichte des Schrifttums im Baltikum des 18. Jahrhunderts innovative Ansätze wie dieses gibt, welches das Gedankengut zum politisch und ökonomisch einheitlichen europäischen Wirtschaftsraum beinhaltet,

wobei Konstrukte der Ideen zur kollektiven Verteidigung ausgearbeitet wurden, die ihre Aktualität auch nicht im internationalen Kontext des 21. Jahrhunderts verloren haben.

LITERATUR

Deutsche Dichter in Russland. Studien zur Literaturgeschichte. Hrsg. von Jegor von Sievers. – Berlin: Verlag von E. H. Schroeder, 1855, (S. 17–18), 680 S.

Der Neujahrs-Wunsch. Ein Lustspiel. In fünf Aufzügen (1758). In: *Jacob Heinrich von Lilienfeld (1716–1785). Der baltische Dichter und politische Schriftsteller. Eine Auswahl aus seinen Werken.* Mit einem Kommentar hrsg. von Werner H. Preuß. – St. Ingbert: Röhrig Universitätsverlag, 1997, S. 11–82.

Neues Staats-Gebäude in drey Büchern (1767). In: *Jacob Heinrich von Lilienfeld (1716–1785). Der baltische Dichter und politische Schriftsteller. Eine Auswahl aus seinen Werken.* Mit einem Kommentar hrsg. von Werner H. Preuß. – St. Ingbert: Röhrig Universitätsverlag, 1997, S. 91–183.

Novalis. *Fragmente und Studien. Die Christenheit und Europa.* – Stuttgart: Philipp Reclam Jun., 1966, (S. 65–89), 160 S.

Natalja POLAKOVA
(Universität Lettlands)

Kunstzitat in Eduard von Keyserlings Prosa

Summary

Ekphrasis in Eduard von Keyserling's Fiction

Literary scholarship has recently developed more consistent investigation of Eduard von Keyserling's complex narratives. The present paper aims to contribute to this area of study by interpreting his prose oeuvre from an approach termed "literary visuality". Using various examples, the present study examines the insight E. von Keyserling's literary works open up to a reader by inserting descriptions of pictures into the flow of narrative texts. The reader of an artistic description is subjected to a constant oscillation between text and image. The argumentation is led by the concept – the analysis of literary descriptions as reflections of the visual in the verbal or the macro-narrative in the micro-narrative.

Key words: *Baltic-German Literature, Eduard von Keyserling, intermediality, visuality, ekphrasis, notional ekphrasis*

*

Eduard von Keyserlings Prosa zeichnet sich durch die poetologische Vereinnahmung einer Ästhetik der Bilder aus. Die theoretischen Konzeptualisierungen des kulturellen und anthropologischen Phänomens der Bilder sind in der Zeit um 1900, so Sabine Schneider, in wechselseitigem Austausch untereinander und mit der Literatur begriffen, die sie auf ihre semiotischen Möglichkeiten hin befragt [Schneider 2006: 4]. „Bilder werden zum Gegenstand eines Dialogs zwischen Kunsttheorie, Sinnesphysiologie, Psychopathologie, Sprachphilosophie, Ethnologie und Literatur“ (ebd.). Mit der rasanten Entwicklung optischer Illusions- und bildlicher Reproduktionstechniken in der 2. Hälfte des 19. und am Anfang des 20. Jahrhunderts wird das visuelle Erleben herausgehoben und werden Rezipienten zu Zuschauern erzogen [vgl. Brosch: 75].

Der narrative Diskurs wird zusehends mit dem Blick auf das Piktoriale modifiziert. Die Text-Bild-Relationen sind „eine kulturelle Leitdifferenz, die sich im Zusammenhang mit den entscheidenden kulturellen Strukturwandeln verändert. [...] Ihre Veränderung schlägt sich in kulturellen Praktiken, künstlerischen Darstellungsweisen, in der Rezeption und in theoretischen Diskursen nieder“ [Brosch: 76]. Die ikonische Wende in der Moderne (...) ist nicht eine Verdrängung der Literatur durch die Bilder, sondern – wie es Sabine Schneider formuliert – „ein Katalysator für mediale und semiotische Reflexivität in der modernen Literatur“ [Schneider 2006: 2].

In Eduard von Keyserlings Texten lässt sich eine ganze Reihe intermedialer Bezugnahmen von unterschiedlicher Intensität auf das Referenzmedium bildende Kunst ausmachen. Auffallend sind Einzelreferenzen auf bestimmte Kunstwerke sowie Nennungen von Künstlernamen und Gemäldetiteln. In seinem Essay „Zur Psychologie des Komforts“ betrachtet Keyserling Albrecht Dürers Kupferstich „Hieronymus im Gehäus“ als Innbegriff deutscher Behaglichkeit: „Der Deutsche ist einsam von Natur. Er „kauzt sich gern in eine Ecke“, sagt Goethe. Er will eine Häuslichkeit, die ihn eng und warm

umschließt, die ihn isoliert. Im Norden ziehen wir den Mantel fester um uns. So tut es auch der Nordländer mit seiner Wohnung. Wie ein Symbol deutschen Komforts mutet Dürers Stich „der hl. Hieronymus im Gehäuse“ an“ [Keyserling 1973: 559].

In demselben Essay gibt es noch einen Verweis auf ein Meisterwerk der antiken Plastik, auf die Laookon-Gruppe („Laookon und seine Söhne“), die sich in Museo Pio Clementino in Vatikan befindet:

„Von jedem grossen Kunstwerk gilt, was Schopenhauer von dem Bilde sagt: „Vor einem Bilde hat jeder sich hinzustellen, wie vor einem Fürsten, abwartend, ob und was es zu ihm sprechen werde, und wie jenen, so auch dieses nicht zuerst anzureden, denn da würde er nur sich selbst vernehmen“. In unseren Wohnungen aber wollen wir, dass alles nur warte, bis wir es anreden. Hätte die Laokoongruppe einst in dem Triclinium unter den Titusthermen gestanden, wie die Führer zu melden pflegten, so wäre es ein Zeichen einer Kultur, die ihrer Gesetze nicht mehr sicher ist. Es ist, als wollten wir eine Beethovensche Symphonie als Tafelmusik spielen lassen. Das Kunstwerk ist zu selbstherrlich, als daß wir es zwingen könnten, zu dienen. Luxus ist nicht Komfort“ [ebd.: 558].

In Keyserlings Prosa finden ebenfalls Referenzen Verwendung, die Präsenz des Mediums Malerei mittels textueller Strategien evozieren. Zum einen sind es fiktive Kunstsätze, zum anderen Ekphrasen der Werke der bildenden Kunst.

„Der weissgetünchte Raum war voller Sonnenschein und das Altarbild, Christus Petrus über das Wasser gleitend, mit seinen giftgrünen Wellen, seinen rot und gelben Gewändern schrie ordentlich in die weisse Helligkeit hinein“ [Keyserling 1998: 442].

Es geht hier um eine „notional Ekphrasis“ (John Hollander): ein imaginiertes sprachliches Bild-Kunstwerk, das zwar an kunstgeschichtlich dokumentierte Bildformeln anknüpft, ihren originären Ort aber in der Literatur hat. Das ist die Beschreibung eines imaginären Bildes, das subjektive, fast könnte man sagen, expressionistische Farbkompositionen sowie expressionistischen Appell darstellt. Dabei steht sein Wahrnehmungsprozess, seine subjektive Deutung im Vordergrund. Der Rezipient wird durch sie zu einem assoziativen Lesen angeregt, das eher bildliche Zusammenhänge entstehen lässt. Durch visuelle Verknüpfungen, die kein mimetisches Darstellungsprinzip verfolgen, entstehen Sinnzusammenhänge.

An einer anderen Stelle aus dem Roman „Wellen“ bewundert der Protagonist, der Maler ist, die Farbe des Meeres: „Wunderbar! Farbe, Farbe! und was für eine! Daraus kann man hunderttausend Mäntel für venezianische Madonnen schneiden!“ [Keyserling 1998: 107] Es wird hier keine konkrete Landschaft charakterisiert, keine Begeisterung für die Natur ausgedrückt, sondern für das Artifizielle der Renaissance-Malerei. Dies entfernt die Natur aus dem Vorstellungsbereich. Der äußerst exklusive Vergleich, der Giovanni Bellinis Madonnen evoziert, beherbergt eine ästhetizistisch geprägte, künstlich wirkende Natur und kann im Sinne des Konfliktes von ästhetischer und natürlicher Einstellung, der eine wichtige Rolle im Roman spielt, interpretiert werden.

Es finden sich bei Keyserling viele Verweise auf italienische Renaissance-Malerei. In seinem Roman „Die dritte Stiege“ werden Vatikan-Fresken von Raffael zitiert:

„Das Zimmer nebenan war das Gemach des Chefredakteurs und sah behaglicher aus. An den Fenstern hingen schwere, dunkle Vorhänge. In einer Ecke stand eine Büste von Plato, in der anderen eine von Sokrates; an der Wand hing ein Stich nach Raffaels Disputa“ [Keyserling 1999: 32]. In dem Roman „Wellen“ gibt es Referenz auf Giottos Werk in Scrovegni Kapelle in Padua:

„O nein, sagte Doralice, „wir haben einmal noch heißer gesessen. Das war in Padua auf dem Rasenplatz vor der Arena-Kirche, wir aßen Kirschen, der Rasen war heiß wie ein Bügeleisen, du fingst einen Zitronenfalter und behauptetest, seine Flügel seien warm wie frische Semmeln.“

Hans lachte, diese Erinnerungen erheiterten ihn stets. „Ach ja, und ich übte mich, ein Gesicht zu machen wie Giottos Verzweiflung drinnen in der Kirche.“ [Keyserling 1911: 222]

Neben fiktiven Kunstzitaten verwendet Keyserling Ekphrasen als intermediale Konfiguration, die als Schnittstelle von Literatur und Malerei, verbaler und visueller Darstellung, ‚Zeitkunst‘ und ‚Raumkunst‘ [vgl. Wanddorf 2003: 4], als „verbal representation of visual representation“ (Heffernan) verstanden werden. Wurde der Begriff Ekphrasis in der Antike ursprünglich für jede Art von anschaulicher Beschreibung verwendet, bezieht er sich heutzutage in der Literaturwissenschaft auf literarische Darstellungen von Kunstwerken. „Das Besondere an der Ekphrasis kann aus der intermedialen Perspektive darin gesehen werden, dass hier ein gemeinhin als nicht-visuell eingestuftes Medium, die Sprache, durch eine verbale Abbildung von räumlich-visuellen Kunstwerken selbst visuelle Bilder hervorbringen kann – wenn auch nur in der Imagination der Betrachter“ [Wanddorf 2003: 4]. In der Beschreibung des Danae-Bildes wird der Leser mit einem Gemäldezitat konfrontiert, das im Sinne einer intermedialen Poetik in sein Werk integriert und transformiert wird.

Aus Bildern hatte er sich nie viel gemacht. Man steht einen Augenblick davor, und dann ist es gut. Aber in Rom, in einer Galerie, war da ein Bild gewesen, zu dem er öfters gegangen war. Da sass auch solch ein kleines Mädchen, eine Danae stand im Katalog, auf einem blauen Lager, und das hatte auch den kühlen Perlmuttenglanz auf den schmächtigen Gliedern, und das nahm die Liebe des Gottes mit einer vornehmen Selbstverständlichkeit hin, wie etwas Hübsches, das ihm zukäme. Vor diesem Bild hatte er an Annemarie gedacht [Keyserling 1983: 150]

Verweise auf die sogennanten nicht-imaginären Kunstwerke haben in der Literatur der Moderne vorwiegend poetologische Funktionen. Kunstverweise im Text „zitieren“ nicht nur ein Bild, sondern implizit auch ihre literarischen Vorgänger. Sie sind daher komplexe, sowohl intermediale als auch intertextuelle Phänomene.

Heide Eilert hat in ihrer Monographie „*Das Kunstzitat in der erzählenden Dichtung. Studien zur Literatur um 1900*“ das von Felix erinnerte Bild als das Danae-Gemälde Correggios aus der Galeria Borghese in Rom identifiziert [Eilert 1991: 232]. Der Protagonist, Felix, weiß nichts über den Mythos der Danae. Doch er projiziert seine Wünsche und Vorstellungen auf das Gemälde, in dem er – ohne es zu reflektieren – die Bedingungen für seine eigene Sexualität, repräsentiert sieht: wie Scharnovski formuliert, die Verdinglichung und Verkleinerung der Frau zum kostbaren, kalten Neutrum,

zur blicklosen Sache, die gefahrlos besessen und betrachtet werden kann [Scharnowski: 123]. Scharnowski bemerkt, dass sich Correggios Version wesentlich von den Darstellungen dieser mythologischen Gestalt bei anderen Malern unterscheidet: sie ist ganz in sich selbst versunken, blickt nicht erwartungsvoll wie bei Tizian und Rembrant [vgl. ebd.]. Rembrants Danae streckt dem Regen voller Verlangen ihre Arme entgegen; Tizians Danae blickt verklärt und wendet sich dem Goldregen mit eindeutig erotischen Geste zu. Correggios Danae verharrt, so Scharnowski, in tranceartiger Passivität [ebd.: 124].

Wenn man mit dieser Ekphrasis konfrontiert ist, erscheinen die ersten Seiten der Erzählung in anderem Lichte. Die Erinnerungen und Bilder, die der Protagonist sich ausmalt, scheinen die Funktion zu erfüllen, sein beschädigtes Ich von dem Trauma abzulenken und die Gedanken an die möglichen Konflikte mit seiner Frau zu verdrängen. Das Kunstzitat behält seine Gültigkeit für die ganze Problematik der Erzählung, erweitert wesentlich deren impliziten Bedeutungsraum und fordert die Leser auf, sich um eine reflektierte Form der Wahrnehmung zu bemühen, den Szenen Sinn zuzuschreiben und sie zu verstehen. Die Narratologie behandelt die Ekphrasis als ‚Erzählung in der Erzählung‘, die als ein Fragment entdeckt wird, das paradoixerweise das Ganze des Werkes enthalten kann. Ekphrasen stellen in diesem Sinne „micro-narratives“ (Beaujour) dar, die von der Rahmenerzählung sowohl getrennt sind, wie sie sich ihr auch einfügen, um sie mit zusätzlichen Bedeutungsdimensionen anzureichern. Die räumlich-visuelle Dimension der Kunstbeschreibung tritt in dieser Perspektive zurück zugunsten ihrer inter- wie intratextueller Funktion.

Text und Bild als traditionelle Antagonisten des Paragone streiten in Keyserlings Prosa nicht mehr um die einander ausschliessende Übermacht des einen über den anderen, vielmehr interagieren beide in einem medialen Raum, indem statische Bilder der eigenen narrativen Ordnung unterworfen werden.

LITERATUR

- Eduard von Keyserling. *Die dritte Stiege*. – Göttingen, 1999.
- Ders.: Harmonie. In: *Bunte Herzen. Am Südhang. Harmonie*. – Frankfurt am Main, 1983
- Ders.: Zur Psychologie des Komforts. In: E.v.K. Werke. Hrsg von Rainer Gruenter. – Frankfurt am Main, 1973.
- Ders.: *Wellen*. – Berlin, 1911.
- Ders.: Wellen. In: *Abendliche Häuser*. – Berlin: Ausgewählte Werke. Zweiter Band. Hrsg. von W. Kirsten. 1. – Auflage Aufbau Taschenbuch Verlag, 1998.
- Brosch, R. *Bilderflut und Bildverständen. Neue Wege der Kulturwissenschaft*. Available: www.uni-stuttgart.de/hcom/publikationen/themenheft/04/bilderflut.pdf, S. 70–78 (27.02.2016.)
- Eilert, H. Das Kunstzitat in der erzählenden Dichtung. Studien zur Literatur um 1900. – Stuttgart, 1991, S. 222–242.
- Scharnowski, S. *Blickwechsel, Bildlichkeit und Erzählperpektive in Eduard von Keyserlings Erzählung Harmonie*. Available: www.academia.edu/1270622/Blickwechsel._Bildlichkeit_undErzählperspektive_in_Eduard_von_Keyserlings_Erzählung_Harmonie (27.02.2016.)
- Schneider, S. *Verheissung der Bilder: Das andere Medium in der Literatur um 1900*. – Max Niemeyer Verlag Tübingen, 2006.
- Wandhoff, H. *Ekphrasis. Kunstbeschreibungen und virtuelle Räume in der Literatur des Mittelalters*. – De Gruyter Berlin (New York), 2003.

Egita PROVEJA
(Ventspils Augstskola)

Lettland – Fettland: Zum Lettlandbild in deutschen Reisedarstellungen aus den 1930er Jahren

Summary

Lettland – Fettland: The Image of Latvia in German Travel Descriptions of the 1930s

Travel descriptions tend to be regarded among the most ancient written text types in European text culture. Those devoted to Latvia have been studied very little so far in linguistics and literary studies. The present article analyzes the image of Latvia in the travel description “Lettland. Ein Malerbuch” (1938) by a German artist Käthe Köster. The author, being a spouse of Adolf Köster, former Germany’s envoy in Latvia, describes the journey around Latvia in the 20th century (1930s). In this article, based upon different examples, it is concluded that, despite a few negative remarks, the author provides a positive look on Latvia, viewing it as an economically growing country worth visiting.

Key words: *travel descriptions, image of Latvia, Käthe Köster*

*

Einleitung

Reisedarstellungen zählen zu den ältesten Textsorten bzw. Gattungen der europäischen Schriftkultur. In der germanistischen Linguistik und Literaturwissenschaft hat die Beschäftigung mit Reisedarstellungen bzw. Reiseberichten aus unterschiedlichen Perspektiven viel Aufmerksamkeit erfahren¹. Reisedarstellungen über Lettland (ehemals Kur- und Livland) sind dagegen eher als ein Desideratum zu betrachten. Daher bildet den Gegenstand des vorliegenden Beitrags eine Reisedarstellung, in der es sich um eine Reise durch Lettland handelt. Das Ziel dabei ist festzustellen, welches Bild von Lettland dem potenziellen Leser vermittelt wird.

Zur Charakterisierung der Textsorte Reisedarstellung

Als eine Art der Reiseliteratur stellen die Reisedarstellungen bzw. Reiseberichte eine Textsorte bzw. Gattung dar, die vor allem informativ geprägt ist, da der Leser „möglichst umfassend über die Beobachtungen und Erlebnisse eines Reisenden informiert werden“ soll [Alfrafová 2011: 154]. Allerdings ist hier auch „die Forderung nach persönlichen Erlebnissen“ [ebd.] präsent. Barbara Korte charakterisiert dieses Merkmal wie folgt: „Erzählende Passagen mischen sich, in ganz unterschiedlichen Kompositionsvorhältnissen, mit beschreibenden, erörternden oder auch kommentierenden Passagen“ [Korte 1996: 13]. Dieses Merkmal kommt insbesondere bei den authentischen Reiseberichten zum Ausdruck, die – im Unterschied zu imaginären Reiseberichten – eine reale Reise beschreiben. Die authentischen Reiseberichte zeichnen sich vor allem durch einen narrativ-chronologischen Rahmen aus. Anna de Berg betrachtet die Chronologie des

¹ Zur Geschichte der Reiseberichte im 18., 19., 20. und 21. Jahrhundert siehe etwa Anna de Berg (2010).

Reiseablaufs als eines der konstitutiven Merkmale der Textsorte: Die narrative Ordnung entspreche dem chronologischen Ablauf der Reise, „das heißt Beginn, Verlauf und Ende einer Reise (...) bilden ein gattungstypisches Muster“ [de Berg 2010: 35] der authentischen Reisedarstellungen. Dadurch gewinnt die Reisedarstellung einen hohen Wahrheitsgrad². Zentraler Gegenstand solcher Reiseberichte „ist die persönliche, individuelle Erfahrung eines Reisenden, der sein Heimatland verlässt und in eine für ihn fremde Welt aufbricht“ [Hupfeld 2007: 20]. Somit lässt sich schließen, dass es sich bei Reiseberichten in der Regel um informative Texte handelt, die aber auch durch persönliche Eindrücke geprägt sein und somit dem Leser samt einer objektiven Beschreibung auch subjektive Beurteilungen eines fremden Landes bieten können.

Zum untersuchten Textkorpus und seiner Autorin

Das Quellenmaterial der vorliegenden Untersuchung bildet das Buch „Lettland. Ein Malerbuch“, erschienen 1938 in Hamburg. Die Autorin ist Käthe Charlotte Friederike Köster, geboren Mahr (1886–1950). Sie ist Gemahlin von Adolf Köster (1883–1930), dem Deutschen Gesandten in Riga (Januar 1923 bis Januar 1928) gewesen.

Im Rahmen der vorliegenden Untersuchung wird das untersuchte Material als ein authentischer Reisebericht betrachtet, da bei der Darstellung eine sieben Wochen lange Reise [vgl. Köster 1938: 7] durch das lettische Land behandelt wird, die tatsächlich stattgefunden hat. Es lässt sich die Vermutung anstellen, dass die Autorin die Reise im Zeitraum zwischen 1935 und 1938³ unternommen hat. Bei der Reisedarstellung findet das oben beschriebene textsortentypische chronologische Muster Berücksichtigung: Die Schilderung beginnt mit Abschied von Berlin und endet mit Heimfahrt (Abschied von Riga)⁴. Insgesamt beinhaltet die Reisedarstellung 24 kurze Geschichten. Diese berichten – offensichtlich chronologisch – von der Reise durch das lettische Land (Ankunft in Riga, daraufhin Reise nach Lettgallen, Kurland und zurück nach Riga). Immer wieder lassen sich auch Exkurse zur lettischen Natur wie Seen, Wind, Wolken, aber auch zur Kultur (etwa Mythos über Lāčplēsis (Bärenmödern)) und zu

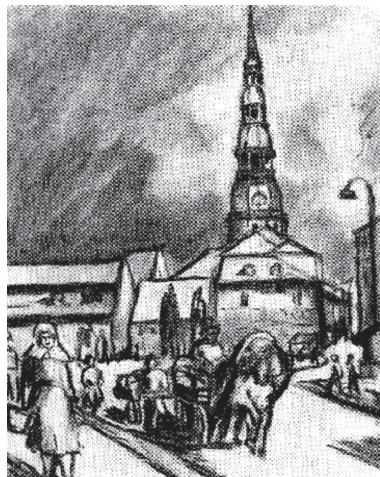

Bild 1. Blick von der Pontonbrücke auf die Petrikirche
[Köster 1938: 12]

² Korte [1996: 14] postuliert allerdings gegen die Betrachtung der Reiseberichte als authentischer Texte und ordnet diese fiktionalen Texten zu: „Bei aller Authentizität sind Reiseberichte letztendlich nämlich immer kreative Nachschöpfungen der zugrundeliegenden Reise“.

³ Die Autorin hat in die Reisedarstellung auf der Seite 53 eine Zeichnung des lettischen Wahrzeichens, des Freiheitsdenkmals in Riga aufgenommen, das 1935 eingeweiht wurde. Da das Buch 1938 erschienen ist, kann davon ausgegangen werden, dass die Reise während dieser Zeitspanne stattgefunden hat.

⁴ Einer Anmerkung wert ist, dass die Autorin ihre Schilderung mit den ersten Worten der lettischen Nationalhymne „Dievs sveti [sic!] Latviju!“ (dt. Gott segne Lettland!) auf Lettisch beendet.

individuellen Gefühlen der Autorin. Bei den stark subjektiv geprägten Schilderungen macht die Autorin immer wieder Vergleiche zu den individuellen Erfahrungen, die sie während ihres Aufenthalts in Riga als Gemahlin des Reichsgesandten Adolf Köster in den 20er Jahren gemacht hatte.

Zur Persönlichkeit von Käthe Köster ist bekannt, dass sie Malerin gewesen ist. Die Eigenschaft der Autorin als Malerin kommt in der Reisedarstellung dadurch zum Ausdruck, dass die textuellen Schilderungen mit bildlichem Angebot bzw. ihren eigenen Zeichnungen ergänzt werden. Bei den 15 in das Buch aufgenommenen Zeichnungen kann sowohl von der Absicht ausgegangen, das Beschriebene bildhaft zu untermauern, als auch dem Beschriebenen eine bestimmte Atmosphäre zu verleihen.

Ihre Eigenschaft als Malerin betont Käthe Köster auch damit, dass sie im Vorwort ihrer Reisedarstellung die Reisenden wie folgt charakterisiert:

Die einen studieren wochenlang Landkarte und Baedeker (gemeint Reiseführer nach dem vom Karl Baedeker gegründeten Verlag in Koblenz), bestellen im Voraus Zimmer in Gasthäusern und Pensionen. Sie sind hauptsächlich auf ihr leibliches Wohl bedacht. Die anderen kümmern sich um diese Fragen kaum. Aber sie kennen die Geschichte und Kultur des Landes und wollen an allen Orten Wiedersehen feiern mit den Dingen, die sie aus Büchern lernten. Die dritten haben nur wenig Ballast im Ranzen, weder geistigen noch materiellen, dafür große Keilrahmen, Farbkästen, Kohle und Papier. Sie fahren fröhlich darauf los, unbekümmert um Vergangenheit und Zukunft, nur auf der Suche nach etwas Neuem. [...] Das sind die Maler. [Köster 1938: 5]

Es kann somit angenommen werden, dass Köster Lettland erneut besucht, um sich auf das lettische Land zu begeben und hier zu malen, wodurch sie sich gewissermaßen von anderen Reisenden unterscheidet.

Die Malerin in der Person der Autorin kommt auch sprachlich zum Ausdruck. Vor den Augen des Lesers wird ein Bild gezeichnet, das das Land in einer vielfältigen reichlichen Farbenpalette erscheinen lässt:

Es setzt an mit tiefem graublau, steigert sich zu kobalt, nimmt karminrot, dann zinnober, gleitet über in chromgelb, dämft ab in zitronengelb und endet in einem lichten cölbinblau. [Köster 1938: 88; hier und in der Folge Hervorhebung – E.P.]

Die fachlich geprägte Ausdrucksweise eines Malers lässt sich auch anhand weiterer Belege darstellen wie *Altgold* in Birken, Wiesen in *Permanentgrün* und *Chromoxyd Schwefelgelb* auf Strohhaufen oder *blauviolette* Holzschnindeln [ebd.]

Einen wesentlichen Unterschied der Autorin zu anderen Reisenden macht eine weitere Besonderheit aus: Für die Reisebeschreibungen ist es charakteristisch, dass die Reisenden bzw. die Autoren das bereiste Land als etwas Fremdes gegenüber dem Eigenen betrachten. Die Darstellung des Fremden, der fremdartigen Natur, Kultur, Bevölkerung, die Konstellationen zwischen dem Eigenen und Fremden werden in den Reisedarstellungen immer wieder in Vordergrund gerückt. Betrachtet man das Material der vorliegenden Untersuchung, lässt sich feststellen, dass Käthe Köster sich keinesfalls in der Konstellation Eigen – Fremd sieht, etwa, wenn sie eine Nachtfahrt mit Kutsche durch Riga schildert:

Zum Schluß gibt es noch den altbekannten Wortwechsel mit dem Kutscher. Er ist mit seinem reichlichen Fuhrlohn nicht zufrieden, und der Streit endet erst, als er begreift, daß er keine Fremden vor sich hat. Eine ganz europäische Stadt ist Riga also doch noch nicht geworden. [Köster 1938: 18]

In der Folge soll nun auf das von Köster geschilderte Bild des bereisten lettischen Landes eingegangen werden.

Zum Lettlandbild in der Reisedarstellung: Lettland – Fettland

Eine allgemeine Charakteristik des lettischen Landes samt seiner Einwohner stellt die Autorin dar, indem sie auf die Worte eines namentlich nicht genannten jungen lettischen Schriftstellers zurückgreift, der seine Heimat wie folgt charakterisiert habe:

Kurland ist das Land der Kartoffeln, die Bevölkerung ist steif und zurückhaltend. Livland ist das Land der Butter, die Bevölkerung ist arbeitsam und gebildet. Semgallen ist das Land des Getreides, seine Bewohner sind reich und stolz. Lettgallen ist das Land des Flachs. Das Volk ist primitiv und, ja, wie soll ich es nennen? Ich weiß den deutschen Ausdruck nicht genau, ich glaube, er heißt: barmherzig. [Köster 1938: 27]

Das Porträt, das Käthe Köster von Lettland zeichnet, lässt es als ein Land der Kontraste vor Augen führen. Abgesehen von vereinzelten eher negativ geprägten Anmerkungen, etwa „Eine ganz europäische Stadt ist Riga also doch noch nicht geworden“ [Köster 1938: 18], wird das Land dem Leser doch vor allem positiv geschildert. In der Folge soll auf eines der Konzepte näher eingegangen werden, das in der Reisedarstellung vorherrscht: Wie ein roter Faden zieht sich durch die Schilderungen der Reise das Konzept „Lettland – Fettland“. Dem Text kann entnommen werden, dass das Land dieser Zeit vom Wohlstand und konjunktureller Entwicklung geprägt ist. Dies kommt zum einen in den Schilderungen der Verpflegung der Reisenden, zum anderen in den Beschreibungen der regen wirtschaftlichen (industriellen) Betriebsamkeit zum Ausdruck.

Zu Beginn ihrer Reise begibt sich die Autorin nach Lettgallen, das sie als „ein Stück Neuland“ [Köster 1938: 26] bezeichnet. Auf der Reise durch Lettgallen, das im Vergleich zum übrigen Lettland immer als eine ärmere Region gegolten hat, entschließen sich die Reisenden kurzfristig in Rositten (heute Rēzekne) zu übernachten, wo sie sich für das einzige Gasthaus zu entscheiden haben, das wie folgt beschrieben wird:

Das Büfett ist, wie selbst auf den kleinsten Stationen, reichlich besetzt. Es gibt Lachs und Schinken, Fleisch und Kohlpiroggen, frischen und geräucherten Aal, Tomaten, Salate und vieles andere. Doch über dem Ganzen kreisen in dichten Schaaren die Fliegen. [Köster 1938: 35]

Trotz der letzteren Anmerkung über das mangelnde Ambiente verweist die hervorgehobene Ergänzung explizit darauf, dass so eine wohlhabende Verpflegung nicht nur in Riga und sonstigen größeren und kleineren Städten, sondern auch überall im Lande üblich sei. Einen weiteren Beleg für dieses Bild liefert eine im Buch geschilderte Erinnerung der Autorin aus den 1920er Jahren, als sie ihrem Ehemann, dem Gesandten der Weimarer Republik Adolf Köster, nach Riga gefolgt ist:

Es ist das Jahr 1922. In Berlin bekommt man einen halben Liter Milch und die meisten Lebensmittel nur auf Karten. Ich bin eben in Riga angekommen. Es ist ein Empfang beim Präsidenten. Die Türen öffnen sich, alles steht plaudern umher. Dann erscheinen die Diener und bringen Torten herein, Torten so groß wie „Wagenräder“ [...]. Und dann geschieht für mich das Erstaunlichste – niemand von den Gästen interessiert sich für diese Kuchen. Ich setze mich verstohlen an einen Tisch und verzehre langsam diese Märchengtorte. [Köster 1938: 56]

Der Schilderung kann zum einen die Notlage entnommen werden, die Deutschland nach dem Ersten Weltkrieg von 1918 bis Mitte der 20er Jahre wirtschaftlich erlebt hatte. Als einen Gegensatz beschreibt Köster die Situation in der neugegründeten lettischen Demokratie⁵. Die geschilderten Köstlichkeiten des Empfangs lassen sich unter anderem implizit mit der eindrucksvollen Entwicklung der Branche der Kofiseriewaren (etwa von Vilhelms Kuze) in Verbindung setzen.

Zu dieser Zeit entwickeln sich auch andere Wirtschaftszweige, deren Beschreibung in den Reisedarstellungen Kösters das Konzept Lettland – Fettland bestätigen. Hier handelt es sich um den zweiten Aspekt, die überall vorherrschende rege wirtschaftliche bzw. industrielle Betriebsamkeit:

Große Flöße kommen den Strom herunter, riesige Massen von Baumstämmen liegen hochgetürmt rechts und links am Ufer. Tag und Nacht kreisen die Sägen um Lettlands Wälder, „das grüne Gold“, wie man hierzulande sagt, in klingende Münzen zu verwandeln. [Köster 1938: 52]

Das Geschilderte führt ein für das damalige Lettland übliches Bild vor den Augen: Lettland als ein Land der Holzwirtschaft. Allerdings entwickeln sich zu dieser Zeit auch andere Branchen. So ist in der ehemaligen Residenz des Herzogtums Kurland Mitau, heute Jelgava, 1926 die erste lettische Zuckerfabrik in Betrieb genommen. Mit der wirtschaftlichen Entwicklung geht auch die städtische Entwicklung einher, die von Köster wie folgt geschildert wird:

Aus dem kleinen Mitau ist Jelgowa [sic!] geworden. Wieder ist ihm das Kleid zu eng geworden. Überall reckt es sich. Längst laufen neben den Landstraßen die breiten asphaltierten Chausseen, schon sendet der erste Fabrikschornstein seinen schwarzen Rauch in den Himmel. Die staatliche Zuckerfabrik kann fast zwei Drittel des Landes mit Zucker aus eigener Ernte versorgen. [...] Die Maschinen dampfen, die Sirenen heulen, der Pulsschlag einer neuen Zeit greift unerbarmherzig in den ländlichen Frieden. [Köster 1938: 85–86]

Der rege wirtschaftliche Betrieb, die Entwicklung der städtischen und ländlichen Infrastruktur und die geschilderte Atmosphäre im Allgemeinen setzen eine Zäsur für neue moderne Zeiten.

⁵ Hier muss natürlich angemerkt werden, dass von der Schilderung eines Empfanges bei dem Staatspräsidenten keine glaubwürdigen Schlüsse über die Lebenssituation breiterer Volksmassen gezogen werden dürfen. Die Schilderung des reichlichen Angebots an diversen Lebensmitteln auf dem Rigaer Zentralmarkt [vgl. 1938: 57–59] belegen aber, dass das Land trotz der weltweiten Wirtschaftskrise mit Lebensmitteln gut versorgt ist.

Zusammenfassung

Die Reisedarstellung von Köster ist vor allem auf Informationsgehalte ausgerichtet. Das Land wird allerdings nicht als etwas Fremdes aus der Sicht des Eigenen, des Bekannten betrachtet und dem gegenübergestellt. Die persönlichen Eindrücke und Kommentare sind zwar vorhanden, diese beeinträchtigen allerdings nicht das positive Bild von Lettland als einem Land mit eindrucks voller Entwicklung. Das positive Bild kommt vor allem in dem Konzept Lettland – Fettland zum Ausdruck. Hinzu kommt auch die besonders malerische Atmosphäre, die zu einer positiven Beurteilung des Landes beiträgt. Die sprachlich farbenfroh geprägten Schilderungen sind offensichtlich auf die künstlerische Zugehörigkeit der Autorin zurückzuführen. Sowohl die positiven Darstellungen als auch die Art und Weise der Berichterstattung lassen die Vermutung nahe, dass die Autorin das lettische Land sehr gerne gehabt hat.

PRIMÄRLITERATUR

Köster, K. *Lettland. Ein Malerbuch.* – Hamburg: Alster-Verlag, 1938.

SEKUNDÄRLITERATUR

Alfrahová, E. *Die Textsorte Reisebericht – online versus print. Eine vergleichende Analyse am Beispiel der Tageszeitung Der Standard.* 2011. Available: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/114756/1_BrunnerBeitragGeGermanistikNordistik_25-2011-1_14.pdf?sequence=1.

de Berg, A. „Nach Galizien“. *Entwicklung der Reiseliteratur am Beispiel der deutschsprachigen Reiseberichte vom 18. bis zum 21. Jahrhundert.* – Frankfurt am Main: Lang, 2010.

Hupfeld, T. *Zur Wahrnehmung und Darstellung des Fremden in ausgewählten französischen Reiseberichten des 16. bis 18. Jahrhunderts.* – Göttingen: Universitätsverlag, 2007.

Korte, B. *Der englische Reisebericht. Von der Pilgerfahrt bis zur Postmoderne.* – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1996.

Valentīna TALERKO
(Daugavpils Universitāte)

„Das Leben in der Nachbarschaft“: Am Beispiel einiger deutschbaltischer Texte

Summary

Life in the Neighborhood: the Example of Some of the German-Baltic Texts

Baltic Germans in their literary works compared themselves with the representatives of other nationalities. In many of their articles, characters remember the life in their Baltic homeland. We can assume peaceful coexistence of people of a different ethnic and social origin.

However, one may observe lack of interest in the lives of people who are not of German nationality in the works written in the interwar period.

Among the causes of the isolation and self-isolation of the Baltic-German national group there is deterioration of the financial position related to the agrarian reform of 1921, the relocation of impoverished nobles to the city and the new understanding of life's circumstances. All the works mentioned in the present article are characterized by a division into "us" and "others". The absence of strong contacts with representatives of other ethnic groups weakens the ties with the homeland of the Baltic Germans, which resulted in their mass departure in the autumn of 1939.

Key words: *memories, Baltic Germans, comparison, education, relationships*

*

Eines der Ergebnisse der beiden Sommerschulen für Schüler und Studenten an der Universität Daugavpils, die vom Lehrstuhl für Deutsche Philologie organisiert und durchgeführt wurde, war die riesige Karte im Raum 404 aus den 30-er Jahren des 20. Jahrhunderts. Auf der Karte sind die Wohn- und Arbeitsplätze der Stadtbewohner markiert, die der deutschen Minderheit mit großer Wahrscheinlichkeit gehört haben. In manchen Fällen sind es bis jetzt noch Vermutungen, denn nach den Namen nur kann man nicht immer schlussfolgern, ob der Mensch Deutscher oder Jude oder Lette war. Die Teilnehmer der Sommerschulen haben im Standesamt Daugavpils, im Museumsarchiv, auf dem lutherischen Friedhof gearbeitet. Parallel hat eine Arbeitsgruppe die lettgalischen Zeitungen aus den 20-er – 30-er Jahren des 20. Jhs. durchgeblättert und hier sind einige Schlussfolgerungen.

Um die Deutschen als auch um die Stadtbewohner anderer Nationalitäten ging es in lettgalischen Zeitungen nur in Kriminalfallberichten und in Todesanzeigen. Sehr selten konnte man etwas über die Handelsoperationen finden, meistens über Verkauf der Arbeitsinstrumente, oder der Büros und ä. Dasselbe Bild hat die Analyse der Reden von dem Präsidenten Lettlands Karlis Ulmanis und von Ministern seines Ministerkabinetts aus den Jahren 1937–1939 gezeigt. Z.B. die einzige Erwähnung der Schulen anderer Nationalitäten im Jahre 1939 war in der Rede des Bildungsministers, wo er über die geschenkten Bücher berichtete [Izglītības ministra J. Auškāpa uzruna 1939: 323]. Laut der Karte im Raum 404 kann man anschaulich beweisen, dass die Deutschen in der Nachbarschaft gewohnt haben, was bedeuten soll, dass man den gegenseitigen Menschenverkehr hatte, miteinander sprach, handelte, einander half und liebte.

Im Allgemeinen existiert heutzutage die Vorstellung von einer relativ geschlossenen Lebensweise der Deutschbalten Ende des 19. Jahrhunderts und bis zum 2. Weltkrieg.

Anja Wilhelmi in ihrer Forschung „Lebensweisen von Frauen der deutschen Oberschicht im Baltikum (1800–1939)“ nennt Gründe der inselartigen Lebensweise der Deutschbalten um das Jahr 1920, wie verschiedene Privilegien, Vorrechte, Güterbesitz auf dem Lande, Zünfte für Handwerker in den Städten [Wilhelmi 2008: 39–41] usw. Historische Ereignisse, u.a. Agrarreform 1921 und Enteignung der Großgüter, industrielle Entwicklung in Städten veränderte die Lebensweise der Deutschbalten, aber ihre Absonderung fand andere Formen, z. B. in ihrem „Hauptbetätigungsfeld in den zahlreichen deutschen oder von Deutschen geführten Firmen bzw. Industrieunternehmen“ [ebda: 42].

Anja Wilhelmi weist auch auf andere Gründe hin, die man eher mental bezeichnen kann. Sie erwähnt z.B., dass der Verkehr der Deutschbalten mit den russischen Beamten im Jahre 1918 und auch in späteren Jahren Missfallen und Kritik erregen konnte [ebda: 297, 302]. Wie die Autorin auf der Seite 300 schreibt, waren die Annäherungen auch an estnische oder lettische Bevölkerungsgruppen im angegebenen Zeitraum nur spärlich zu verzeichnen. Die angeführten Darlegungen zeugen davon, dass die Deutschbalten sich als national geschlossene Bevölkerungsgruppe wahrgenommen haben. Anja Wilhelmi fußt sich nicht nur auf manche literarischen Werke, sondern auch auf Briefe, Tagebüchernotizen und Erinnerungen der Deutschbalten an ihr Leben im Baltikum. Nach Angaben der Forscherin bilden die Erinnerungen Margarete Urbans in Frage der Schilderung der Vertreter anderer Nationalitäten die einzige Ausnahme, denn sie schreibt über lettische Freunde und zahlreiche Kontakte mit ihnen [ebda: 300]. Zur Information: Im lettischen biographischen Wörterbuch „Es viņu pazīstu“ aus dem Jahr 1939 sind 37 Namen der Deutschen aufgelistet, deren professionelle oder gesellschaftliche Tätigkeit für Lettland als bedeutend eingeschätzt worden war, wie Schriftsteller, Historiker, Geistliche, Staatsanwälte u.a. (Es viņu pazīstu 1975).

Wie Anja Wilhelmi betont, trugen die meisten Erinnerungen an die Zeit nach 1918 wegen des Verlustes „einer durch deutschbaltische Machtfülle gekennzeichneten Vergangenheit“ [Wilhelmi 2008: 303] einen trauernden Charakter und zielen auf die Wahrung der eigenen Identität. Das Leben der Nachbarvölker wurde in seiner Gänze ausgeklammert“ [ebda].

Vor dieser Forschung stand die Aufgabe, nach der Schilderung der Vertreter anderer Nationalitäten zu suchen, die Gemeinsamkeiten aufzudecken und festzustellen, wann und mit welchem Ziel die Vertreter anderer Nationalitäten aus der Nachbarschaft dargestellt werden. In diesem Artikel wird nur an ausgewählte Werke genauer angegangen, deshalb können die Informationen ergänzt und vervollständigt werden.

Wenn die Darstellung des baltischen Lebens von der Seite der deutschbaltischen Autoren analysiert wird, dann soll man der Behauptung Anjas Wilhelmi im Großen und Ganzen zustimmen: Die meisten Autoren sind in der Schilderung lettischer, estnischer, litauischer, polnischer, jüdischer und russischer Volksvertreter sehr sparsam. Im Vergleich damit, wie ausführlich die deutschbaltischen literarischen Figuren dargestellt werden, werden ihre Nachbarn anderer Nationalitäten überhaupt nicht genannt (Andreas von Sadonsky „Sommerfahrt“), oder nur flüchtig erwähnt (Andreas von

Sadonsky „Altkurische Gestalten“, „Ein Bücherfreund“; Siegfried von Vegeſack „Das fressende Haus“, veröffentlicht 1932).

Anja Wilhelmi behauptet, dass die Mehrzahl der Autorinnen um die Jahrhundertwende das hierarchisierende Denkschema übernahm, die dem Gutsherrn „ein patriarchalisch-freundschaftliches“ Verhältnis gegenüber der lokalen Bauernschaft unterstellte [Wilhelmi 2008: 209]. Die Darstellung dieser Verhältnisse kann man auch in späteren Werken der deutschbaltischen Autoren finden, so z.B. im Roman Siegfried von Vegeſack „Das fressende Haus“:

Und plötzlich war Kai wieder ganz woanders. Auch dort hatten Feuergarben gelodert. Teertronnen, die man auf hohen Bäumen befestigte. Aber die Nacht war gespensterhaft weiß gewesen wie ein Tag ohne Sonne. Nur über dem dunklen Wälderrand blutete der Horizont, eine schmale, lange Wunde, die langsam von Westen nach Osten zog.

Er stand, ein Knabe, auf der Veranda des Gutshauses, neben der Mutter. Die Bauern kamen singend vor das Haus gezogen – es war ein lang gedehnter, schwermütiger Gesang, mit endlos vielen Versen und einem immer wiederkehrenden Refrain, der den heidnischen Sonnengott „Ligoa“ anrief. Die Bauern trugen Berge von Kränzen auf ihren Köpfen, die ungeheuren Blätter-, Blumen- und Beerenkränze flogen auf die Veranda und wurden der zarten Mutter auf den Kopf gesetzt, daß sie unter der Last fast zusammenbrach. Auch der Knabe trug einen hohen Turban von Kränzen. Die Blätter, Beeren und Wiesenblumen hingen ihm ins Gesicht, daß er kaum etwas sehen konnte. Die Knechte und Mägde bekamen Kuchen und Bier und tanzten vor dem Hause auf dem runden Rasenplatz. Dann zogen sie singend zum Krug. Von der Landstraße her klang das Gebrumm einer Ziehharmonika. Eine Schnarrwachtel knarrte im Kleefeld. Kai glaubte noch den süßen Geruch der welkenden Kränze zu spüren, die nachts an seinem Bettpfosten hingen. Er sah das schmale Gesicht der Mutter, ihren gebeugten Rücken, fühlte den Druck ihrer Hände, wenn sie mit ihm das Nachtgebet sprach.

Aber das war lange her. [Vegeſack 2005: 302]

Das Zitat zeigt deutlich, dass sich der Protagonist daran erinnert, was für ihn in der verlassenen Heimat von Bedeutung war. Dabei sieht man nicht nur Hierarchie der damaligen Gesellschaft. Man sieht deutliche Trennung zwischen den Deutschen und den Letten, was ihren Ausdruck sprachlich, räumlich und zeitlich fand (sprachlich in der Rede der handelnden Personen (deutsche Sprache des Nachtgebets – „Ligoa“), räumlich (Veranda des deutschen Gutshauses – Tänze der Knechte und Mägde vor dem Haus, Laute der Ziehharmonika im Krug, Landstraße und Kleefeld), zeitlich (kurze Zeit auf der Veranda des Hauses für Deutsche – langes Fest ohne feste Grenzen im Roman für Letten)). Der Abstand zwischen den Beteiligten kann in der Formel „wir und nicht-wir“ ausgedrückt werden.

Noch eine interessante Beobachtung bietet die Kurzgeschichte Hermann Sudermanns „Jons und Erdme“ aus dem Band „Litauische Geschichten“, geschrieben 1917. Litauische Eheleute lassen sich in der deutschen Kolonie Bismarck nieder und sind auf ihre deutsche und habdeutsche Nachbarschaft sehr stolz. Sie wollen alles wie bei

Deutschen haben: Kleidung, Haus und Vieh, landwirtschaftliche Instrumente usw. Sie wohnen wirklich in der Nachbarschaft, aber ab und zu wird deutlich, dass diese Nachbarschaft noch keine Gleichstellung bedeutet. Das verstehen sie selbst, wenn sie davon sprechen, dass der preußische Staat reich ist und sie deshalb Holz stehlen können [Sudermann 1979: 107] oder wenn sie von anderen Deutschen sprechen, die „immer eine große Schnauze haben und die Litauer wie Vieh ansehen“ [ebda: 106]. Die folgenden Zitate zeigen, dass die Annäherung der Nachbarn maximal nah sein kann, aber die innere Distanz lässt die handelnden Personen zwischen „wir“ und „nicht-wir“ differenzieren.

[...] weit und breit weiß jeder, welch ein guter und wohlmeinender Herr der Herr Ökonomierat ist [ebda: 107].

[...] er ist freundlich und leutselig und wischt sich mit der Zunge über die Zähne und schmunzelt sie an. Aber seinen Augen ist nicht zu trauen. Die sehen einen durch und durch [ebda].

Sie verstehen seine Frage erst nicht, obwohl er litauisch spricht, beinahe so gut wie sie selber. Zweimal muß er wiederholen [ebda: 108].

[...] sagt er. „Singt mir zehn Lieder und erzählt mir zehn Märchen. Vielleicht daß ich was Fremdes darunter finde (ebda).

Aus folgenden Auszügen lässt sich schlussfolgern, dass die Sprachkenntnisse eine wesentliche Bedeutung haben können. Bei gleichen räumlichen und zeitlichen Umständen werden Interessen der Beteiligten entscheidend. Die Litauer wollen sich mit Deutschen gleichstellen, sie anerkennen auch die Bemühungen der Deutschen, sich in die litauischen Umstände einzuleben. Die Deutschen aber verstehen sich wie Gelehrte / Lehrer / Beobachter, und nicht als Teil der Gesellschaft, zu der die Litauer gehören wollen.

Die scheinbare gegenseitige Annäherung Deutscher und Litauer wird auch in späteren Szenen der Kurzgeschichte „Jons und Erdme“ bezweifelt. Nach der großen Überschwemmung haben die meisten litauischen und die halbdeutschen Kolonisten fast das ganze Hab und Gut verloren. Hermann Sudermann beschreibt ironisch die Hilfe der Nachbarschaft, indem er alle unnötigen Sachen aufzählt und beschreibt, z.B.:

In den großen Städten haben die schönen jungen Damen zugunsten der Überschwemmten getanzt, gegessen, gesungen und Theater gespielt. Haben Bonbons, Ansichtskarten, Hutnadeln, Schaumwein und Küsse verkauft [...] [ebda: 166].

An dieser Stelle kann hinzugefügt werden, dass die gesammelten Kleidungsstücke in den Frauenverein der Kolonie Bismarck geschickt wurden. Besonders werden dabei die soziale Ungleichheit sowie der Unterschied zwischen Stadt- und Dorfbewohnern betont.

Für Erdme, die Hauptfigur dieser Kurzgeschichte, ist endlich die Sternstunde gekommen:

Da ist unter anderem ein Kleid von himmelblauem Samt, tief ausgeschnitten und mit glitzernden Perlen bestickt.

Das soll die Katrike [Erdmes Tochter] zur Einsegnung tragen und damit selbst die vornehmen Töchter der Deutschen ausstechen, die immer zum Ärger des Volkes in weißen Mullkleidern um den Altar herumstehen [ebda: 168].

Die unangenehme Situation in der Kirche zeigt, dass zwischen den Deutschen und Litauern Missverständnisse entstehen, deren Grund in der mangelnden Ausbildung, im unentwickelten Geschmack und im unpassenden Benehmen liegt.

Das Benehmen der Deutschen als Forscher oder als Gelehrter ist im Roman von Graf Alexander Stenbock-Fermor „Freiwilliger Stenbock. Bericht aus dem baltischen Befreiungskampf“ (1929) zu finden. Im Roman sind manche Sitten der Altgläubigen in der Stadt Lievenhof beschrieben. Hier erweist sich der Autor als Entdecker einer neuen, für ihn unbekannten Kultur:

Im großen Kreise hocken sie zusammen und singen. Ein junger Bauer beginnt mit reiner, hoher Stimme. Dumpf, brausend fällt der Chor ein. Die Männer haben prachtvolle Stimmen. Tief, klangvoll und wie Kirchenglocken. Geistliche Gesänge ertönen und die uralten, schwermütigen und traurigen Lieder des ewig unerlösten russischen Volkes: Mutter Wolga, die zwölf Räuber, die dunklen Klagen der Burlaki. Ist das noch menschlicher Gesang? Wie heilige sehen diese Bauern aus. Sie haben große, rote, schwarze und blonde Bärte und schwermütige Augen. Für sie ist das Singen Gottesdienst. Sie sitzen mit gefalteten Händen, todernsten Gesichtern.

Ich fühle überströmende Zärtlichkeit und Liebe für diese Menschen. In solchen Augenblicken denke ich: „Brüder!“ [Stenbock-Fermor 1929: 231]

Hier soll man erwähnen, dass die dargestellten Ereignisse nicht immer einen implizit getrennten Charakter tragen. Als Beispiel der Einigung könnte ein Zitat aus der Erzählung Hermann Sudermanns „Die Reise nach Tilsit“ dienen. Im Konzert in dieser deutschen Stadt kam „ein drittes Stück, das wenig hübsch ist und bloß den Kopf müde macht. Das hat sich ein gewisser Beethoven ausgedacht“ [Sudermann 1979: 28]. Durch die Mittel der indirekten Rede wird der Eindruck vermittelt, dass die litauischen Eheleute sich im Konzert fremd und unbehaglich fühlen. Auf dem Rückweg hören sie von der Ferne:

„[...] das hübsche Liedchen „Meine Tochter Symonene“, das jeder kennt, in Preußen wie im Russischen drüber. Ja, ja, die Symonene! Die zu einem Knaben kam und wußte nicht wie! Das kann wohl mancher so gehen. Aber der Knabe ist schließlich ein Hermann geworden, wenigstens hat die Symonene es so geträumt“ [ebda: 35]

In diesem Zitat werden alle Barrieren überwunden: Sprachlich durch das Übertragen der Worte in die Sprachen der Nachbarn, räumlich – in geographischen Benennungen, zeitlich in der Präsensform der Schilderungsweise, die den Eindruck der Gegenwart und der Ewigkeit vermittelt. Das Verhältnis zwischen den Beteiligten wird in der Formel „wir und andere genau wie wir“ wahrgenommen.

„Kuriose Geschichten aus einer alten Stadt“ Werner Bergengruens aus dem Band „Der Tod von Reval“ stellen ein unerwartetes Bild dar: Es soll um den Tod gehen, man spürt die Unsicherheit des Autors in der Gegenwart (1931–1935), dadurch kann man

v.a. sein Interesse für Geschichte erklären. Anderseits tragen die Geschichten einen unterhaltenden und leichten Charakter, werden mit Interesse und manchmal mit Lächeln gelesen. Nostalgische Stimmung durchdringt alle Geschichten: so wie es damals war, kann schon nicht mehr jetzt sein. In vieler Hinsicht geht es auch die Darstellung des Nachbarlebens an.

In der Geschichte „Jakubsons Zuflucht“ wird ein großer Skandal geschildert. Ein Landstreicher versteckt sich von seinen Verfolgern im Bett einer gestorbenen Frau. Am Morgen wird er „von einem zornigen und gewalttätigen Geschrei“ [Bergengruen 1958: 82] wach. „Er meint, es müssen zehn tobende Menschen im Zimmer sein, aber es sind nur zwei, nämlich die russische Mietwirtin und der Hofgerichtsadvokat Kawelkamp“ [ebda]. In dieser Geschichte werden Deutscher und Russin parallel charakterisiert.

Hofgerichtsadvokat	Russin
schreit	ächzt
ein langer, dürrer Mann	die dicke, niedrig gewachsene
zornige kleine Augen	scheuer, wenig freundlicher Blick
eine runde, in Gold gefasste Brille	gekränkt, schnaufend

Die scheinbare Gegenüberstellung erweist sich als Sinnbild der Zweifel und des Misstrauens gegeneinander. Die beiden erwarten von einander Ärger und Unannehmlichkeiten. Der Hofgerichtsadvokat verschmilzt sich mit den anderen Deutschen in dieser Geschichte. Der Landstreicher Jakubson bekommt keine deutliche nationale Charakteristik. Am deutlichsten wird die Russin charakterisiert, die zur Apotheke gelaufen ist, Medizin geholt, Krankenwein gekauft hat usw. Sie wird als der Mensch mit Seele geschildert, für den nicht alles mit Geld gemessen und bezahlt wird. Am Ende der Geschichte erscheint die Rechtsgläubige Russin völlig unerwartet bei der lutherischen Beerdigung.

Die Idee, dass alle Menschen vor Gott gleich sind, ist eine der zentralen in diesem Band Bergengruens. Die Geschichten „Die wunderliche Herberge“, „Der Kopf“, „Die gelbe Totenvorreitsche“, „Abschied“ und auch schon genannte „Jakubsons Zuflucht“ berichten von Nachbarn und ihren gemeinsamen Freuden und Sorgen in einer kleinen Stadt. Menschen verschiedener Nationalitäten werden in einem Raum dargestellt, in dem es keinen Unterschied zwischen „Ständen, Glaubensbekenntnissen, Volkszugehörigkeiten und Friedhöfen: Deutschen, Esten, Schweden, Russen, Katholiken und Reformierten“ [ebda: 167] gibt, nämlich auf dem Friedhof.

Man kann als Fazit ziehen, dass die deutschbaltischen Autoren andere Nationalitäten mit ihrer eigenen verglichen haben. Der Vergleich erlaubt das, was uns eigen ist, intuitiv als richtig wahrzunehmen. Nur das, was sich besonders unterschied oder auszeichnete, mündete in der nationalen Charakteristik der Nachbarn. Eine wesentliche Gruppe bilden Werke der deutschbaltischen Autoren, in denen es um Erinnerungen geht. Die handelnden Personen erinnern sich an die schönen Momente in ihrer Heimat, in denen man ein friedliches Zusammensein vermuten konnte. Viel weniger und seltener geht es in Werken der deutschbaltischen Autoren der Zwischenkriegszeit um einzelne handelnde Personen nicht deutscher Nationalität, die als „nicht wir“ wahrgenommen werden. Die Geschichten über alte Zeiten oder einzelne Erinnerungen der handelnden

Personen offenbaren Angst- und Unsicherheitsgefühle der Menschen, die in der Zwischenkriegszeit im Baltikum gelebt haben. Die innere Trennung zwischen den Nachbarvölkern erklärt einigermaßen die schnelle Entscheidung der Deutschbalten, nach der Rede A. Hitlers am 9. Oktober 1939 nach Deutschland zu übersiedeln. Wie bekannt, haben in einigen Wochen über 60.000 Menschen (nicht nur Deutsche) ihre lettische Heimat verlassen.

LITERATUR

- Bergengruen, W. *Der Tod von Reval. Kuriose Geschichten aus einer alten Stadt.* – Frankfurt-am-Main: Fischer, 1958.
- Es viņu pazīstu. Latviešu biogrāfiskā vārdnīca.* – Riga: Rota, 1975.
- Izglītības ministra J. Auškāpa uzruna 1939. gada 25. janvārī.* – Piektais gads. – Lietas izdevums, 323. lpp.
- Sadonsky, Andreas von. Altkurische Gestalten. In: *Anzeiger für Goldingen und Windau*, 17.12.1927–31.12.1927.
- Sadonsky, Andreas von: Ein Bücherfreund. In: *Anzeiger für Goldingen und Windau*, 30.03.1929–20.04.1929.
- Sadonsky, Andreas von: Sommerfahrt. – In: *Anzeiger für Goldingen und Windau*, 27.07.1929–03.08.1929.
- Stenbock-Fermor, A. *Freiwilliger Stenbock. Bericht aus dem baltischen Befreiungskampf.* – Stuttgart: J. Engelhorns Nachf., 1929.
- Sudermann, H. *Litauische Geschichten.* – Berlin & Weimar: Aufbau-Verlag, 1979.
- Vegesack, Siegfried von. *Das fressende Haus.* – Grafenau: Morsak, 2005.
- Wilhelmi, A. *Lebensweisen von Frauen der deutschen Oberschicht im Baltikum (1800–1939).* – Wiesbaden: Harrasowitz, 2008.

• • • •

Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”
Izdevējdarbības reģistr. apliecība Nr. 2-0197.
Vienības iela 13, Daugavpils, LV-5401, Latvija